

Володимир Микитюк

**ПЕДАГОГІЧНІ КОНЦЕПТИ ІВАНА ФРАНКА
(ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ЛІТЕРАТУРИ)**

Volodymyr Mykytyuk

**PEDAGOGICAL CONCEPTS OF IVAN FRANKO
(THEORY AND METHODOLOGY OF LITERARY STUDIES)**

Ministry of Education and Science of Ukraine
Ivan Franko National University of Lviv
Department of Ukrainian Literature named after academician Mykhailo Vozniak
Institute of Ivan Franko of the National Academy of Sciences of Ukraine

Volodymyr Mykytyuk

**PEDAGOGICAL CONCEPTS OF IVAN FRANKO
(THEORY AND METHODOLOGY OF LITERARY STUDIES)**

A Monograph in the Ukrainian language

Lviv
Ivan Franko National University of Lviv
2017

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Кафедра української літератури імені академіка Михайла Возняка
Інститут Івана Франка НАН України

Володимир Микитюк

**ПЕДАГОГІЧНІ КОНЦЕПТИ ІВАНА ФРАНКА
(ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ЛІТЕРАТУРИ)**

Монографія

Львів
ЛНУ імені Івана Франка
2017

УДК 37.016:821.161.2]:821.161.2Франко

М 591

Рецензенти:

Ганна Токмань, доктор педагогічних наук, кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри української і світової літератури та методики навчання (Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди)

Свген Нахлік, доктор філологічних наук, член-кореспондент НАН України, професор, директор (Інституту Івана Франка НАН України)

Михайло Гнатюк, доктор філологічних наук, професор кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства

(Львівського національного університету імені Івана Франка)

Олена Квас, доктор педагогічних наук, професор кафедри психології

(Львівського національного університету імені Івана Франка)

Схвалили до друку

Вчена рада Львівського національного університету імені Івана Франка

(протокол № 43/12 від 6 грудня 2017 року)

та Вчена рада Інституту Івана Франка НАН України

(протокол № 9 від 26 жовтня 2017 року)

In the problematic synthetic monograph, Ivan Franko's pedagogical concept area, which occupies a significant place in the history of domestic and European education and is productive for the development of national pedagogy, has been studied and updated. Methodological concepts of Ivan Franko about the specifics of Ukrainian literature as one of the subjects within the framework of systematic study of the theory and practice of the methodical teaching bases in secondary and high school are illustrated. In addition, the educator's views on the value and role of literary education in the development of civil society are presented, as well as the thoughts on the personality of the teacher, the mastery of the lecturer, teaching programs and textbooks on Ukrainian literature. Moreover, the ideas of Ivan Franko about the development of creative skills among the students, the problems of the modern reception of his literary and scientific texts with pedagogical themes, the language world of the artist, occidental mentality and evolutionary development of the mentor paradigm of the thinker from positivist pedagogy to the pedagogy of pragmatism are considered.

It is recommended to university and school teachers, students and pupils, all pedagogical workers, literary scholars, philosophers, cultural scientists and historians. It is useful for educators who are interested in improving the methods of teaching of any discipline in the secondary and high school, especially Ukrainian literature.

Микитюк Володимир

М 591 Педагогічні концепти Івана Франка (теорія та методика навчання літератури): монографія / Володимир Микитюк. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 408 с.

ISBN 978-617-10-0425-2.

У проблемно-синтетичній монографії досліджено та актуалізовано педагогічну концептосферу Івана Франка, яка посідає вагомe місце в історії вітчизняної і європейської освіти, є продуктивною для розвитку національної педагогіки. Висвітлено методологічні концепти Франка про специфіку української літератури як навчальної дисципліни у площині системного вивчення теорії та практики методичних основ викладання у середній і вищій школі; погляди дидакта про цінності та роль літературної освіти у розвитку громадянського суспільства, думки про особистість учителя, лекторську майстерність, програми викладання та навчальні підручники з української літератури. Розглянуто ідеї Франка про розвиток творчих здібностей слухачів, проблеми сучасної реценсії його художніх і наукових текстів з педагогічною тематикою, мовний світ митця, окцидентальну ментальність та еволюційний розвиток менторської парадигми мислителя від позитивістської педагогіки до педагогіки прагматизму.

Для викладачів і вчителів, студентів та учнів, усіх педагогічних працівників, літературознавців, філософів, культурологів, істориків. Буде корисний освітянам, які зацікавлені у вдосконаленні методик викладання будь-яких дисциплін у середній і вищій школі, передусім – української літератури.

УДК 37.016:821.161.2]:821.161.2Франко

Усі права застережено. Відтворювати будь-яку частину цього видання у будь-якій формі та в будь-який спосіб без письмової згоди правовласника заборонено.

ISBN 978-617-10-0425-2

© Микитюк Володимир, 2017
© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2017

З М І С Т

Вступ		7
Розділ I. ПЕДАГОГІЧНО-МЕТОДИЧНІ ДИСКУРСИ ІВАНА ФРАНКА: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ І РЕЦЕПЦІЇ		49
1.1. Періодизація історії вивчення і рецепції педагогічної концептосфери Івана Франка		49
1.2. Педагогічний курікулум Івана Франка		54
1.3. Від філантропізму до прагматизму: розвиток новочасних шкільних систем у педагогічному дискурсі Івана Франка		83
1.4. «Тип чоловіка по-своєму щасливого»: рецепція педагогічної прози Івана Франка		96
1.5. «Кваліфіковане свідцтво моральності»: актуалізація поглядів І. Франка на галицьку школу		110
1.6. «Quem di odere paedagogum fecere»: Франкові вчителі та учні		130
1.7. «Pro fogo externo»: Франкові конкретизації образу українсько-галицького інтелектуала		146
1.8. «Двоязичність і дволичність»: Іван Франко проти «фанатиків москвофільства»		177
Розділ II. ФРАНКОВІ ДИДАКТИЧНІ ПАРАДИГМИ: ШКОЛА-НАВЧАННЯ-ВЧИТЕЛЬ		215
2.1. «Основою літературної освіти є текст»: Франкова концепція підручника з української літератури		215
2.2. «Що в університеті добре і пожадане, те в гімназії може бути зовсім нездале і убиваюче»: Франко про шкільну лектуру		243
2.3. «Мої відчити викликали у зібраній публіки приємне, естетичне вражіння»: менторські стратегії Івана Франка (аналіз, синтез, дигресії)		263
2.4. «Мотив національної самокритики»: Франко про Шевченка		281
2.5. «Як давні співали, так тепер молоді насвистують»: фабулярний і педагогічний мотив «бурси» в інтерпретації І. Франка		295

2.6. «Ваш садинокий обов'язок, як студентів університету, здобувати знання»: Франко про вищу освіту («цілком нормальний університет»).....	312
Висновки	336
Список використаної літератури	349
Резюме (англ., нім., пол.)	389
Показчик імен	402

ВСТУП

В умовах трансформації системи освіти треба засвоїти уроки минулого, у тому числі настанови Івана Франка, який небезпідставно вважав, що стале прагнення до розвитку, кшталтування особистості освіченого Українця у напрямку загальнолюдських вартостей повинне засновуватись на ґрунті патріотизму, національної гідності, на знанні достойної участі свого народу в європейській історії та сучасності. Для нинішнього життя характерним є швидкий темп змін довколишнього світу, кумуляція криз, у тому числі кризи моральних цінностей. Франко ж відзначав універсальність літературних знань, їхній вплив на уміння бути індивідуальністю, життєздатність і конкурентність як основні ознаки та наслідки доброї літературної освіти і стверджував, що лише всебічно розвинута людина, з гармонією пропорцій між здобутими знаннями та моральністю, емоційністю, може бути творчою особистістю. Освітня доктрина на перехідному етапі трансформації тоталітарного постколоніального суспільства мала б передувати або ж хоча би супроводжувати загальний процес демократизації, і цим визначається важливість точного вибору стандартів та цілей навчання, можливість вільного відродження аксіологічних принципів та дидактичної телеології у школі, повернення до універсальних цивілізаційних цінностей та висновування з них навчальної аксіології. Методика навчання більшості дисциплін, також і літератури, змінюється дуже повільно, у школі надалі переважає репродуктивний спосіб навчання («куте» – за словами Франка), і досі учня та студента головно вчимо «зубрити», а не мислити, розуміти, акцептувати. Історичний досвід національної педагогіки, зокрема – погляди І. Франка на методику викладання української літератури, абсолютно позачасові, дуже корисні для реалізації назрілої потреби оновлення методології дидактичної взаємодії у процесі вивчення української літератури. Наша система освіти до недавнього часу була закритою, тільки поодинокі викладачі, вчителі, учні та студенти могли поїхати на стажування чи навчання до західноєвропейських університетів та шкіл, між тим, приклад педагогічної, навчально-методичної діяльності Івана Франка, який сформувався та діяв в абсолютно «західних» цивілізаційних обставинах, і сьогодні все ще сприймається тенденційно, крізь призму «советської» педагогіки. Наша країна прагне повернутись в європейський цивілізаційний простір, де усталені гуманістичні вимоги та стандарти

освіти і фаховості, що вимагає від сучасної української середньої та вищої школи якісних змін, розвитку нових технологій навчання, нової якості освіти.

Ще (вже?) далекого 1990 року Іван Денисюк окреслив парадигму франкознавства в нових умовах українського «буття», яку й успішно реалізовував, ставши знаковою фігурою. Учений створив свою «стереометричну» франкознавчу наукову школу, трансформував евристичний етап (який ми справедливо асоціюємо із постаттю М. Возняка) та неминуче ідеологізоване (на жаль!) вивчення доробку «Каменяра» радянського періоду у справді поліфонійне освоєння спадщини «Мойсея». «Настав час висвітлити велегранну й монументальну постать справжнього, несфальшованого й неокраденого, Франка-письменника з власною філософською та мистецькою системою, котрий сказав своє оригінальне слово у фольклористиці, літературознавстві, політекономії, історії, шкільництві, а був ще й політиком, суспільним діячем, журналістом і видавцем, передусім же – керманічем літературного руху»¹. Власне, за чверть віку в Україні було сформовано «китицю різнобарвних індивідуальностей» учених-франкознавців, головно учнів Денисюка, які фактично реалізували накреслений план наукового пізнання справжнього Франка майже у всіх царинах його монументальної спадщини. «...Найстабільнішим жанром франкознавчої праці має стати проблемно-синтетична монографія про окремі роди, жанри і види художньої творчості письменника та про певні сфери, в яких себе проявив цей видатний суспільний діяч і мислитель. Сьогодні по-особливому зацікавлюють нас мовознавчі концепції Франка, і вони вже вивчаються на деяких кафедрах Львівського університету. З інтересом зустрів би читач монографію про Франка-історика, фольклориста, етнографа, економіста, написану в перебудовному ключі. А проблема “Франко і шкільництво” виходить на найактуальніші ділянки нашої освітньої ниви»², – визначив франкознавець й оптимальну, на його думку, форму і методологію нового прочитання чи перепрочитання Франкового доробку. Власне, чи не єдиною незаповненою лакуною у цьому переліку є потреба цілісної проблемно-синтетичної монографії про Франка-ментора. Через шість років Денисюк ще раз поставив «...болюче і якоюсь мірою “вічне питання” – як вмістити І. Франка за шкільною партою, як донести до учнів середньої школи уявлення про масштаб його творчості, її різнома-

¹ Денисюк І. Перебудова і франкознавство / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів: [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 215.

² Там само. – С. 218–219.

нітність і новаторство»¹, наголосивши на потребі нової рецепції художнього доробку Франка у середній і вищій школі. Відповідно, педагогічний дискурс вченого у цій книзі заплановано актуалізувати головно в теоретичному та методологічно-методичному ракурсах, спрямованих на практичну площину вивчення української літератури у навчальних закладах. Франко-педагог усе життя ангажувався в освітній процес, надавав цьому питанню першорядного значення. Його особистий учнівський та студентський досвід, ґрунтовне знання здобутків тогочасної педагогіки трансформувались у позачасові дидактичні постулати, більшість яких абсолютно пожиточні і для нинішньої середньої і вищої школи.

Франкознавство як галузь української гуманітаристики за майже 125 років (а висновуємо його початок від відповідного розділу в «Історії літератури руської» Омеляна Огоновського у 1893 році), напрацювало багато принагідних, а чимало і спеціальних розвідок про педагогічну спадщину Франка. Власне, той же Ом. Огоновський, університетський професор Франка-студента, опублікував перший цілісний огляд життя і творчості свого учня, де зафіксував багато цінного фактажу про етапи та особливості шкільної, гімназійної та університетської освіти Франка, лектуру у «тривіальній» та «нормальній» школі, впливи вчителів та викладачів, освітні та політичні пріоритети. Огоновський вперше актуалізував джерела Франкового максималізму (так званого «цвинтарництва») у белетристиці про школу, буквалізуючи і головно ототожнюючи героїв та автора художніх текстів, що пізніше активно використовувала українська і російська соціологічна критика, а сам письменник заперечував в останні роки свого життя².

1913-го року Франко опублікував полемічний коментар «В інтересі правди»³ до статті Івана Ющишина «Іван Франко як педагог»⁴, де узагаль-

¹ Денисюк І. Франкознавство: здобутки, втрати, перспективи / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів: [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 245.

² Огоновський Ом. Історія літератури руської / Омелян Огоновський. – Львів, 1893. – Част. III. – Відділ 2. – С. 915–1072; або ж [Огоновський Ом. Іван Франко [Розділ з «Історії літератури руської»... (Част. III. – Відділ II. – С. 915–1072. Львів, 1891)] / Текст Омеляна Огоновського адаптував Володимир Микитюк // Микитюк В. Іван Франко та Омелян Огоновський: мовчання і діалог. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – С. 97–187].

³ Франко І. В інтересі правди / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 227–231.

⁴ Ющишин І. Іван Франко як педагог / Іван Ющишин // Учитель. – Львів, 1913. – Число 1 (с. 7–13), 2 (с. 36–47), 3 (с. 68–77), 4 (с. 99–113); Ющишин І. Іван Франко як педагог / Іван Ющишин // Учитель. – Львів, 1914. – Число 5–6 (с. 132–153), 7–8 (с. 197–216), 9 (с. 262–272), 10 (с. 296–309).

нив і прокоментував помилки та штампи про свою освіту, що вже сформувались на той час у публікаціях Сергія Єфремова¹, Михайла Возняка² та власне Ющишина³. Започаткував таку візію С. Єфремов ще 1903 року*, утвердив в «Історії українського письменства»⁴ 1911-го, у згадуваній книзі 1913-го, пізніше – 1926 року⁵. Йдеться про тенденційні стереотипні оцінки-узагальнення про навчальні заклади в Ясениці Сільній, Нагуєвичач і Дрогобичі, де навчався Франко. Соціологічні штампи Єфремова запозичили частково М. Возняк та І. Ющшин, Франко ж спростовував «характеристику моїх дитячих літ», яку переніс у статтю Ющшин за Єфремовим: «Вона, навпаки наскрізь неправдива, бо основана не на моїх власних споминах, про які в мене не допитував д. Єфремов, але на ніби автобіографічних оповіданнях про малого Мирона, в яких справді міститься дещо автобіографічне, але далеко більше чисто літературного...»⁶ Ця полеміка була продовженням низки публікацій Франка у львівських часописах 1912 року, у яких письменник категорично спростовував шерех політичних, національних і педагогічних стереотипів і кліше, що їх сформувала про нього українська, польська та російська критика і журналістика. Йдеться передусім про статті «Причинки до автобіографії [Универсальная библиотека. Ч. 423. 10 к. Иван Франко. К свету!

¹ *Єфремов С.* Співець боротьби і контрастів: Спроба літературної біографії і характеристики Івана Франка / Сергій Єфремов. – К.: Вік, 1913. – 208 с.

² *Возняк М.* Житє і значінне Івана Франка / Михайло Возняк. – Львів: НТШ, 1913. – 40 с.

³ *Ющшин І.* Ювілей Івана Франка / Іван Ющшин // *Учитель*. – Львів, 1912. – Число 11–12. – С. 333–334.

* Перша стаття була опублікована російською мовою у журналі «Киевская старина» 1903 року (Кн. XI–XII) під назвою «Певец борьбы и контрастов». З нагоди 40-літнього ювілею літературної і наукової творчості Івана Франка у 1913 стаття була перероблена й доповнена і вийшла у журналі «Рада» Євгена Чикаленка 1913 року уже з назвою «Іван Франко. Співець боротьби і контрастів». Також у «Раді» в 1913 році були опубліковані статті Єфремова «Герой наших днів. Основи творчості Івана Франка», «В поті чола. Соціальні мотиви в творчості Івана Франка» (№ 63,65,69,73), «Серед хижаків» (№ 85,86), «Два табори» (№ 106), «Співець контрастів» (№ 161), «Невиспівані співи. До характеристики творчості Івана Франка» (№ 181), оформлені тоді ж у монографію «Співець боротьби і контрастів: Спроба літературної біографії і характеристики Івана Франка» (К.: Вік, 1913. – 208 с.).

⁴ *Єфремов С.* Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – Нью Йорк, 1991. – Вид. четверте, з одмінами й додатками. – Т. I. – 445 с.; *Єфремов С.* Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – Нью Йорк, 1991. – Вид. четверте, з одмінами й додатками. – Т. II. – 456 с.

⁵ *Єфремов С.* Іван Франко: Критично-біографічний нарис. – Вид. 2-е, з додатками. – К.: Слово, 1926. – 256 с.

⁶ *Франко І.* В інтересі правди / Іван Франко // *Зібрання творів*: у 50 т. Т. 39 / Іван Франко. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 229.

На промышлах. Перевод с украинского Г. Войташевского и М. Новиковой. Книгоиздательство «Польза» В. Антик и К-о. Москва, без означення року]» («Неділя». – № 9. – С. 3–6)¹, «Історія моєї габілітації» («Діло». – № 251–252)², «Спомини із моїх гімназійних часів» («Житє». – № 4. – С. 156–162)³. Врешті, ще у 1903 році Франко, готуючи до видання збірку своєї прози, зазначив: «... Герої сього оповідання підмальовані, так сказати, значно понад їх природну величину», визнаючи лишень «автобіографічний елемент», але не «автобіографічний характер» своїх текстів про школу⁴.

Хоча згадуваний повище майбутній метр франкознавства М. Возняк писав ще у тому ж 1913 році, що «...Вдумчивий вихованець середньої школи бере собі за приклад “Бориса Граба”»⁵, системно педагогічну спадщину Франка ніхто не досліджував, відбувалось освоєння на рівні окремих текстів, образів, ідей*. Врешті, як стверджує М. Ільницький, аналізуючи загальний розвиток франкознавства вже у міжвоєнне двадцятиліття у Західній Україні, «Літературознавці, таким чином, намічали пунктиром провідні лінії. Все це стосується в основному поезії І. Франка. Його проза, драматургія, літературознавчі праці не стали предметом уваги критики та науковців»⁶. Що симп-

¹ Франко І. Причинки до автобіографії [Универсальная библиотека. Ч. 423. 10 к. Иван Франко. К свету! На промышлах. Перевод с украинского Г. Войташевского и М. Новиковой. Книгоиздательство «Польза» В. Антик и К-о. Москва, без означення року] // Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Иван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 36–44.

² Франко І. Історія моєї габілітації / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Иван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 49–50.

³ Франко І. Спомини із моїх гімназійних часів / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Иван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 50–54.

⁴ Франко І. Передмова [до збірки «Малий Мирон» і інші оповідання]. Львів, 1903] / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Иван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 457.

⁵ Возняк М. Житє і значінне Івана Франка. – Львів: НТШ, 1913. – С. 6.

* Розвивались у цей час і педагогічні журнали: Г. Шерстюк редагував «Світло» (Київ, 1910–1914), виходив далі орган Українського Педагогічного Товариства у Львові «Учитель» (1888–1914); об'єднання «Учительська Громада» у Львові видавала кварталник «Наша Школа» (1909–1915). Утверджувалась дитяча преса: передусім львівський «Дзвінок» (1890–1914), що став дуже популярним під редагуванням Катрі Гриневичевої і Костянтини Малицької, трохи пізніше в Києві виходить місячник для дітей «Молода Україна», що його редагувала Олена Пчілка (Київ, 1906–1914). У ці роки з'являються також студентські журнали «Шляхи» (Львів, 1913–1914), «Відгуки» (Львів, 1913), «Український Студент» (Київ, 1913), пластовий «Пласт» (Сокаль, 1914) і журнал для середньошкільної молоді «Житє» (Львів, 1912–1914).

⁶ Ільницький М. М. Між ідеологією і естетикою. Франкознавчі дослідження міжвоєнного двадцятиліття в Західній Україні / Микола Миколайович Ільницький // Иван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20–30-х років ХХ ст. [Упорядник і

томатично, той же дослідник віддає пріоритет у виданні та осмисленні творчості Франка у 20-х роках 20-го ст. східноукраїнським (себто – «підрадянським») ученим, маючи на увазі видання у Харкові 29 томів (32 книги) творів письменника-галичанина, що їх було реалізовано за редакцією С. Пилипенка, а підготував до друку І. Лизанівський. Ільницький подає дві основні домінантні лінії у франкознавчих дослідженнях доби «Розстріляного відродження», що окреслились тоді: соціологічна, яка набувала форми вульгарно-соціологічної, та формальна¹. Знову ж таки, хоча рецепція Франкових педагогічних ідей була дійсно «пунктирною», на емпіричному рівні, вже тоді відбувалось формування шкільної та університетської програми з української літератури та представництва у ній текстів Франка.

Характеристичним для наступних 60-ти років став розділ «Іван Франко» в «Нарисі історії української літератури» Володимира Коряка². Окрім оглядового, доволі загального життєпису та традиційних оцінок освіти і педагогічної кар'єри («...Професорувати не пощастило через донос галицької інтелігенції “на політичне минуле”»)³, советський історик літератури безапеляційно сформулював ідеологічне кліше, що стало «зразком» для більшості дослідників Франкової спадщини: «Особиста драма Франка в тім, що в Галичині йому не було розгону. Мусив підлягати міщанським нормам, асимілюватися в багні дрібної буржуазії, яка на той час була попутницею пролетаріату і селянства»⁴. У рамках вульгарно-ідеологічного шаблону Коряк доволі системно проаналізував Франкові тексти з шкільною тематикою і проблематикою, особливо зупинившись на «новелі» «Гірчичне зерно» та образі «інтелігентного пролетаря» Лімбаха⁵, «Борисі Грабі» й образі «ідейного вчителя» Міхонського⁶. Неприховано тенденційною є загальна «жахна картина Василянської педагогіки»⁷, або ж такий абсурдний висновок: «Цікаво те, що Міхонський є емігрант з Росії. Очевидно, на думку Франка, тільки російська культура ство-

автор вступного слова Микола Ільницький]. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – С. 24.

¹ Ільницький М. М. Між ідеологією і естетикою. Франкознавчі дослідження міжвоєнного двадцятиліття в Західній Україні / Микола Миколайович Ільницький // Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20–30-х років ХХ ст. [Упорядник і автор вступного слова Микола Ільницький]. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – С. 20–21.

² Коряк В. Нарис історії української літератури. II. Література буржуазна / Володимир Коряк. – Харків : Держвидав України, 1929. – 620 с. [Фотопередрук Олекси Горбача. Мюнхен, 1994]. – С. 353–437.

³ Там само. – С. 354.

⁴ Там само. – С. 368.

⁵ Там само. – С. 409–411.

⁶ Там само. – С. 419–422.

⁷ Там само. – С. 409.

рювала людей з такою надзвичайно широкою освітою, широким поглядом на історичний процес, людей так одмінних од галицьких інтелігентів»¹.

Натомість інакше оцінювали систему освіти для українців в Австрійській монархії представники «формальної», або ж «наукової» школи франкознавства у советській Україні, яку представляли головно учні В. Перетца, фундатора «філологічної» школи в українському літературознавстві, – М. Зеров, М. Драй-Хмара, П. Филипович. Зокрема, Микола Зеров у статті «Франко – поет», окреслюючи основні етапи еволюції митця, писав: «Школу Франко перейшов довгу і хорошу – спочатку в Ясениці Сільній, де вчився читати українською, польською і німецькою мовами, потім у Дрогобицькій нормальній школі (чотирикласовій, міській) при василіанському монастирі»².

Утримуючись від оцінних суджень про Франкову освіту, провідний критик початку ХХ ст. Микола Євшан відзначив декілька цікавих для нашого курсу дослідження аспектів. У розвідці «Іван Франко (Нарис його літературної діяльності)», надрукованій 1913 року в «Літературно-науковому вістнику» (т. 63, кн. 7-8, с. 269–290), багатій на всілякого роду перифрази-дефініції («Джеджалик», «Бляйберг в своїй суспільности», «Мирон», «Франко», «Мойсей»), Євшан означає Франка як «приватного» вченого через його невдачу з кандидуванням на кафедру української літератури Львівського університету³, але й також як організатора та ментора молодій генерації українських письменників під час редакторської праці на чолі «Літературно-Наукового Вістника»: «Цілий ряд молодих, початкуючих авторів, поетів, белетристів, публіцистів згуртувався коло журналу, – і тепер літературний рух закипів не на жарт. І Франкові припала в тім житті немала роль як організатора. Літературна молодь не мала до кого звернутися, як тільки до нього, і гуртом обступила його. Франко добре почув себе серед тої атмосфери, до молоді віднісся вповні прихильно, навіть по-приятельськи»⁴. Сповнював Франко, отже, функцію не тільки «приватного» вченого, але й «приватного» університету. Безмірно поцінував М. Євшан діяльність Франка, присвячену дітям і молоді: «Треба сказати, що без участі Франка наша діточа література була би зовсім убогою...»⁵

¹ *Коряк В.* Нарис історії української літератури. II. Література буржуазна / Володимир Коряк. – Харків : Держвидав України, 1929. – 620 с. [Фотопередрук Олекси Горбача. Мюнхен, 1994]. – С. 422.

² *Зеров М.* Франко – поет / Микола Зеров // Твори: У 2 т. – Т. 2: Історико-літературні та літературознавчі праці / Упорядкування Г. П. Кочура, Д. В. Павличка. – К. : Дніпро, 1990. – С. 465.

³ *Євшан М.* Іван Франко (Нарис його літературної діяльності) // Євшан М. Критика; Літературознавство; Естетика / Упоряд. Н. Шумило. – К. : Основи, 1998. – С. 144.

⁴ Там само. – С. 147.

⁵ Там само. – С. 151.

Із рецепції Франкових ідей у педагогічній сфері упродовж міжвоєнного періоду у Галичині варто відзначити цікаву дискусію між літературознавцями та церковними ієрархами щодо можливості так званого «культу Франка», щодо власне потреби і способу вивчення творчості письменника у школі, впливу атеїстичних та соціалістичних мотивів у його творах на молодь. Скрайні тенденційні «розбори» католицьких критиків, спрямовані на заперечення мистецької вартості текстів Франка через невідповідність засадам християнської моралі та етики, часто були «пересадними». Зразком такого підходу є аналіз збірки «Зів'яле листя» і загалом світоглядного дискурсу Франка у публікаціях Осипа Назарука на сторінках «Поступу»¹, в інших матеріалах цього ж автора до десятиріччя смерті І. Франка, де критик порушував питання так званого «антикульту» письменника через його матеріалістичний світогляд². Так чи так цю проблему обговорювали багато представників української католицької критики міжвоєнного двадцятиріччя*. Особливо цікавою і для сучасної рецепції «цілості» Франка у педагогічній і світоглядній сфері є позиція педагога і літературознавця Костянтина Чеховича, який активно досліджував та адаптував художню спадщину Каменяра для серед-

1 Назарук О. Культ Івана Франка а молодь / Осип Назарук // Поступ. – Львів, 1926. – Число 9–10. – С. 136–145; Назарук О. Матеріалістичний світогляд Івана Франка / Осип Назарук // Поступ. – Львів, 1926. – Число 7–8. – С. 117.

2 Назарук О. Чи добре було б у молодь вщипити культ Франка? / Осип Назарук // Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20–30-х років ХХ ст. / [Упорядник і автор вступного слова Микола Ільницький]. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – С. 309–317.

* Детально це питання висвітлено: *Микитюк В.* Загальноєвропейські тенденції української католицької критики у Львові 1-ї половини ХХ ст. / Володимир Микитюк // *Literatura ukraińska XIX i XX wieku w kontekście europejskim | Українська література XIX–XX століть у європейському контексті.* – Pod redakcją Ludmiły Siryk | Під редакцією Людмили Сірик. – Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. – Lublin, 2008. – С. 119–127; інших публікаціях автора [*Микитюк В.* Католицька критика міжвоєнного двадцятиліття / Володимир Микитюк // *Porównanie jako dowód: Polsko-ukraińskie relacje kulturalne, literackie, historyczne 1890-1999: Studia i szkice z I Konferencji Komparatystycznej, Poznań, 6–8 grudnia 1999 / Red. nauk. B. Bakuła.* – Poznań: Wyd-wo naukowe UAM, 2001. – S. 23–37. (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Ser. *Literaturoznawstwo Porównawcze; Nr 2*); [*Микитюк В.* Костянтин Чехович – «останній з Могіканів Святоюрської гори» / Володимир Микитюк. – Дзвін. – Львів, 1998. – Число 11–12. – С. 122–125]; [*Микитюк В.* Костянтин Чехович – літературний критик / Володимир Микитюк // *Slowo. Tekst. Czas. Materiały z II międzynarodowej konferencji naukowej, Szczecin, 16-17.10.1997.* – Szczecin : Poligrafia wydawnictwa naukowego uniwersytetu Szczecińskiego, 1998. – S. 116–123]; [*Микитюк В.* Українська католицька критика міжвоєнного двадцятиліття / Володимир Микитюк // *Літературознавчі та історичні студії. Матеріали конференцій. Праці сесій, конференцій, симпозіумів, «Круглих столів» НТШ / Відп. ред. Олег Купчинський.* – Львів : НТШ у Львові, 2002. – Т. 14. – С. 252–265].

ньої і вищої школи, зумів синтезувати його складну філософську і художню доктрину¹.

Системотвірною для наступного вивчення доробку Франка (також і педагогічного), стала подальша діяльність М. Возняка у час міжвоєнного двадцятиріччя², під час нацистської³ та комуністичної окупацій⁴. Емпіричний етап дослідження і систематизації текстів та епістолярію Франка, публікаторська і реноваторська діяльність Возняка створили підґрунтя для справді масштабного освоєння (а можна сказати – «присвоєння»!) як педагогічної, так й іншої наукової, а також мистецької спадщини Івана Франка під час підготовки і відзначення його ювілею 1956-го року. Звісно, що ідеологічні постулати визначали зміст і форму розвідок про Франка-дидакта, однак саме тоді, у 1950-60-х роках, опубліковано спеціальні наукові і літературознавчо-педагогічні праці про погляди Франка на методику викладання літератури у школі та університеті, його думки про методологію і програми навчання української літератури, навчальні підручники і посібники, про літературно-естетичне виховання та інші загальнодидактичні постулати. Передували цьому надзвичайно продуктивному десятиріччю (1956–1966) комплектування і публікація наукового збірника Львівського університету з невідомими матеріалами про життя і творчість мислителя⁵; програмна монографія А. Брагінця про філософські та суспільно-політичні

¹ Чехович К. Генеza і суть націоналізму. Християнський націоналізм / Костянтин Чехович. – Львів, 1939. – 41 с.; Чехович К. Католицька лектура для молоді / Костянтин Чехович // Нова Зоря. – Львів, 1934. – Число 762; Чехович К. Постаць «Івана Вишенського» і «Мойсея» в творчості Івана Франка / Костянтин Чехович. – Львів, 1939. – 40 с.; Чехович К. Постаць Мойсея в творчості Івана Франка / Костянтин Чехович // Дзвони. – Львів, 1936. – Число 5 (С. 199–204); Число 6/7 (С. 267–276) та ін.

² Возняк М. На порозі студій над Франком / Михайло Возняк // Діло. – Львів, 1925. – № 118. – 31 травня; Возняк М. Спроба відбудови невикінченої повісті / Михайло Возняк // Червоний шлях. – К., 1929. – № 1. – С. 5–9.

³ Возняк М. Німецька доповідь Франка для шведа про Україну / Михайло Возняк // Львівські вісті. – Львів, 1942. – № 133–136; Возняк М. Невідомий голос Івана Франка в університетській справі / Михайло Возняк // Краківські вісті. – Краків, 1942. – Ч. 148. – С. 3–4; Возняк М. Шум за вплив Анценгрубера на Франка / Михайло Возняк // Львівські вісті. – Львів, 1942. – № 283–285.

⁴ Возняк М. Титан праці / Михайло Возняк. – Львів : Вільна Україна, 1946. – 93 с.; Возняк М.С. Нариси про світогляд Івана Франка / Михайло Возняк. – Львів : Вид-во Львів. держ. ун-ту ім. І. Франка, 1955. – 196 с.; Возняк М.С. З життя і творчості Івана Франка / Михайло Возняк. – К. : Вид-во АН УРСР, 1955. – 304 с.; Возняк М. Велетень думки і праці: шлях життя і боротьби Івана Франка / Михайло Возняк / Підгот. О. Мороз і М. Нечиталюк. – К. : Держлітвидав УРСР, 1958. – 403 с. та ін.

⁵ Іван Франко: Статті і матеріали. – Зб. 1–12. – Львів : Вид-во ЛДУ, 1948–1965.

погляди Франка¹, що з'явилися ювілейного року. У 1957 було опубліковано монографію П. Яременка², в якій поряд з ідеологічно заангажованим змістом («У боротьбі за передові принципи літературно-естетичного виховання», «Вихователь молоді») містився цінний розділ «Іван Франко про викладання літератури в школі» з новим фактажем про педагогічну діяльність вченого, його лекторську майстерність. Того ж року вийшов друком Збірник матеріалів виїзного засідання відділу методики літератури НДІП УРСР, присвяченого 100-річчю від дня народження І. Я. Франка, в якому дебютували багато відомих потім галицьких педагогів-франкознавців, зокрема З. П. Гузар, О. Й. Бондар, М. М. Горинь, Й. Й. Петраш, Ф. О. Шкіль та ін.³ Особливо варто відзначити статтю Олександра Мазуркевича «Роль І. Франка в розвитку методики української літератури»⁴, яка була своєрідним начерком до етапного розділу «Система поглядів І. Я. Франка в галузі методики літератури» в його «Нарисах з історії методики української літератури»⁵. Непроминальне значення і для сучасного педагога-франкознавця має стаття-рецензія І. Денисюка на повище згаданий дрогобицький Збірник⁶.

1961 рік ознаменувався виходом пропагандистської книжки про світоглядні параметри спадщини Франка (у тому числі педагогічної) В. Савинця⁷ та цінного дидактичного збірника «Література в школі. Наукові записки»⁸, у якому авторами методичних розвідок були К. М. Сторчак, П. Г. Моренець,

¹ Брагінець А. Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка / А. С. Брагінець. – Львів : Книжково-журнальне вид-во, 1956. – 410 с.

² Яременко П. К. Іван Франко про літературно-естетичне виховання / П. К. Яременко. – Львів : Вид. Львів. ун-ту, 1957. – 78 с.

³ Іван Франко в школі. Збірник матеріалів виїзного засідання відділу методики літератури НДІП УРСР, присвяченого 100-річчю з дня народження І. Я. Франка. – Дрогобич, 1957. – 188 с.

⁴ Мазуркевич О. Р. Роль І. Франка в розвитку методики української літератури / О. Р. Мазуркевич // Іван Франко в школі. Збірник матеріалів виїзного засідання відділу методики літератури НДІП УРСР, присвяченого 100-річчю з дня народження І. Я. Франка. – Дрогобич, 1957. – С. 59–94.

⁵ Мазуркевич О. Нариси з історії методики української літератури / Олександр Мазуркевич. – К. : Рад. школа, 1961. – 375 с. (Розділ III: «Система поглядів І. Я. Франка в галузі методики літератури». – С. 125–184).

⁶ Денисюк І. Іван Франко в школі. Рецензія / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів : [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 386–389.

⁷ Савинець В. К. Іван Франко і сучасна йому передова думка в Галичині / Василь Савинець. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1961. – 99 с.

⁸ Література в школі. Наукові записки / Ред. кол. : О. М. Бандура, Б. М. Калмановський, С. М. Кестель, О. М. Мазуркевич (відп. ред.), Н. І. Падалка, К. М. Сторчак. – Т. XVII. Серія філологічна. – Вип. IV. – К. : Рад. школа, 1961. – 177 с.

З. П. Гузар, О. Р. Мазуркевич. Із методичних праць шістдесятих років серії «На допомогу шкільному вчителеві» варто назвати посібники «Вивчення творчості І. Я. Франка в школі. К., 1962» (автор – Л. С. Худаш)¹ та «Іван Франко в школі. К., 1964» (автор – М. У. Походзіло)². Цінні фактографічні матеріали про різновиди педагогічної діяльності та методологічні постулати про викладання літератури Франка містяться у збірнику «Іван Франко: Документи і матеріали. 1856–1965»³.

Завершила «ювілейне» десятиріччя у 1966 році ґрунтовна і новаторська методична книга Бориса Степанишина «Вивчення творчості Івана Франка в школі», адресована вчителеві-словеснику⁴. Попри позірно заманіфестовану вузьку («нішеву») спрямованість, скерування до «шкільної парти», автор-методист написав універсальний посібник про вивчення літератури на прикладі життєпису і творчості Франка, що не мав аналогів на той час. У розвідці Степанишин використав багато невідомого франкознавчого матеріалу, оригінально проінтерпретував Франкові тексти та створив методичний комплекс дидактичних вправ і завдань. Посібник відзначився вивіреном науковим підходом та незвичайною як на той час політичною нейтральністю, україноцентричними орієнтаціями. Власне, такі принципи написання книги для вчителів зумовили тривалу «вимушену перерву» у публікаціях (не у діяльності) методиста – наступні книги вийшли вже в час української державності⁵. Очевидно, що невідрефлектованими у ранній розвідці Степанишина залишились Франкові думки про національний стрижень у вихованні і навчанні української літератури, не залучено було чимало праць мислителя, що були недоступними для рецепції у той час, однак це було характерним і майже неукликним для радянського періоду.

Деяким ученим, попри неминуче ідеологічне нашарування у їхніх працях, почасти вдавалося реалізовувати свій науковий потенціал. Особливо це стосується франкознавчих розвідок Василя Смаля, які підсумовано ґрун-

¹ Худаш Л. С. Вивчення творчості І. Я. Франка в школі / Л. С. Худаш. – К. : Рад. школа, 1962. – 196 с.

² Походзіло М. У. Іван Франко в школі / М. У. Походзіло. – К. : Рад. школа, 1964. – 208 с.

³ Іван Франко: Документи і матеріали. 1856–1965. – К. : Наукова думка, 1966. – 543 с.

⁴ Степанишин Б. І. Вивчення творчості Івана Франка в школі / Б. І. Степанишин. – К. : Рад. школа, 1966. – 224 с.

⁵ Степанишин Б. І. Викладання української літератури в школі / Борис Степанишин. – К. : РВЦ «Проза», 1995. – 254 с.; Степанишин Б. І. Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка в школі: Методична трилогія / Борис Степанишин. – К. : РВЦ «Проза», 1999. – 384 с.; Степанишин Б. Стратегія і тактика в літературній освіті учнів / Борис Степанишин. – К. : Веселка; Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2003. – 191 с. та ін.

товною монографією «Педагогічні ідеї Івана Франка» у 1966 році¹. Книжка справді увібрала все найкраще і найгірше, що було зроблено на той час у вивченні педагогічних концептів Франка. З одного боку, у розділах «Критика антинародної політики експлуататорських класів у галузі освіти в творах І. Я. Франка», «Проблема учителя в працях І. Я. Франка» завершено формування ідеологічного ярлика-шаблону про письменника-«попутника», який «[...] не піднявся до марксистського розуміння авангардної ролі робітничого класу в соціальній революції, до усвідомлення необхідності диктатури пролетаріату [...] Не зміг піднятися і до марксистського розуміння революційної боротьби. З одного боку, він говорив про необхідність насильного повалення влади експлуататорів, а з другого, перебільшував роль освіти в революційній побудові суспільства, відносячи її до рушійних сил у розвитку людства»². В. Смаль цілеспрямовано упродовж всього тексту намагався довести, що «високо оцінив Франко і прогресивну російську педагогіку. Письменник відзначив її ідейність, гуманізм, наукову оригінальність і підкреслював, що завдяки діяльності прогресивної російської інтелігенції, яка боролась за високі соціально-політичні ідеали, Росія в галузі педагогіки йшла попереду Західної Європи»³, а «австрійська шкільна система з її реакційними рисами прирікала педагога на моральне і духовне падіння, перетворювала його в бездушну істоту, послухне знаряддя властей, кар'єриста»⁴. Натомість, науковець вперше оприлюднив у монографії багато невідомих архівних матеріалів, однак цензурував їх, використовуючи суб'єктивно і тенденційно. Також уперше обрав для аналізу педагогічних ідей Франка чимало нових художніх текстів, зокрема новелу «Вільгельм Телль» та оповідання «Іригація». Передусім мають наукове значення ті сторінки розвідки, у яких дослідник проаналізував праці Франка про зміст і методи навчання літератури, систематизував його доробок як історика школи та освіти. Загалом же висвітлено об'єкт дослідження виключно через сито комуністичної ідеології, тому для аналізу В. Смаль обрав не всю спадщину мислителя і, загнаний у прокрустові рамки зовнішньою і внутрішньою цензурою, однобічно та тенденційно класифікував і догматизував погляди Франка, використовуючи головню його праці 1870–1880-х років та лишень вибірково – 1890–1910-х.

До важливих здобутків франкознавства заслужено належить комплектація та опублікування у 1960 році збірника педагогічних статей і вислов-

¹ Смаль В. Педагогічні ідеї Івана Франка / Василь Смаль. – К. : Рад. школа, 1966. – 186 с.

² Там само. – С. 8.

³ Там само. – С. 186.

⁴ Там само. – С. 126.

лювань класика, що його здійснив Олександр Дзеверін¹, вперше у перекладі українською мовою відкривши для читача дев'ятнадцять польсько- та німецькомовних публікацій Франка. Загалом книжка містить п'ятдесят п'ять статей та уривків і на сьогодні залишається хай не повним, але найбільш доступним джерелом. Текстам Франка передує змістовна вступна стаття упорядника².

Традиційно ідеологічно заангажованою була рецепція педагогічної спадщини Франка у 1970–1980-их роках. Із найбільш продуктивних у цьому ракурсі франкознавців можна відзначити І. Басса та А. Каспрука³, які усталювали стереотипний тенденційний погляд на складові освіти та дидактичні постулати класика. Важливим здобутком і фундаментом для подальших франкознавчих розвідок став бібліографічний покажчик праць про Франка за 1956–1984 роки авторства М. Мороза⁴.

Вільними від ідеологічного пресу залишалися розвідки українських учених-франкознавців в екзилі, однак на їхній роботі позначалась відсутність архівів, періодики та наукового академічного середовища. Усе ж таки діаспорне літературознавство в рамках функціонування кількох незалежних наукових інституцій (НТШ, УВУ у Мюнхені, УВАН, Фундації ім. Шевченка та ін.) гідно відзначило 100-і роковини письменника та видало десятки праць про нього, що мають неперехідне значення. З-поміж цих досліджень відзначимо фундаментальну книгу С. Сірополка «Історія освіти в Україні»⁵, у якій скрупульозно проаналізовано на основі масивного фактажу також й освітню політику імперії Габсбургів часів Івана Франка. Продовжував свою діяльність знаний бібліограф і дослідник творчості Франка, його знайомиць і приятель В. Дорошенко, який вивчав і педагогічні погляди свого вчителя⁶. Деякі

¹ *Іван Франко. Педагогічні статті і висловлювання* / [Упоряд. О. Г. Дзеверін]. – К. : Рад. школа, 1960. – 299 с.

² *Дзеверін О. Г. Педагогічні погляди І. Я. Франка* / О. Г. Дзеверін // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзеверін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 5–19.

³ *Басс І. І., Каспрук А. А. Іван Франко: Життєвий і творчий шлях* / І. І. Басс, А. А. Каспрук. – К. : Наук. думка, 1983. – 456 с.

⁴ *Мороз М. О. Іван Франко: Бібліографічний покажчик. 1956–1984* / Мирослав Мороз. – За ред. Є. П. Кирилюка і Ф. П. Погребенника. – К. : Наукова думка, 1987. – 522 с.

⁵ *Сірополко С. Історія освіти в Україні* / Степан Сірополко. – К. : Наукова думка, 2001. – 912 с. (Перше видання у Празі в 1936 р., друге – 1958 – теж там, а перевидано в Україні аж у 2001 році).

⁶ *Дорошенко В. Пам'яті Каменяра. Василь Лукич (1865–1938)* / Володимир Дорошенко // Літ.-наук. додаток до «Нового часу». – Львів, 1938. – Число 42; *Дорошенко В. Страдницький шлях Івана Франка* / Володимир Дорошенко. – ЗНТШ. – Нью Йорк, 1957. – Т. 156. – С. 9–48.

праці Дорошенка тільки зараз стали доступними в Україні і все ще залишаються актуальними¹.

Вагомими свідченнями для розуміння автентичного сприйняття Франкових шкільних й університетських перипетій є спогади адвоката С. Барана, опубліковані в Німеччині 1952 року², оглядовий збірник «І. Франко й франкіяна на Заході» про франкознавство у Канаді, виданий також до столітнього ювілею поета³. Особливе значення для розуміння еволюційного розвитку педагогічних ідей у Франка та його оцінок школи та вчителів має капітальна книга Л. Луціва⁴, якій передував бібліографічний нарис у виданні «Свободи»⁵. Науковець дуже точно розставив акценти на причинах Франкового критицизму, аргументовано опонував советським франкознавцям: «Тут треба пригадати, що І. Франко не так чорно дивився на свої шкільні роки, як це люблять тепер представляти, говорячи про «буржуазну школу», а ще до того у оо. Василян»⁶.

Безперечно, що концептуальне значення для справжнього про- чи перепрочитання Франка, розуміння його світоглядних ціх, національного духу, знаковості постаті для формування модерної нації мають розвідки Є. Маланюка⁷,

-
- ¹ *Дорошенко В.* Шкільні задачі Івана Франка (3 нагоди 20-ліття смерті). [Передрук] / Володимир Дорошенко // Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол.: Л. Гулевич (гол. ред.), Є. Пшеничний, Л. Гузар та ін. – Вип. другий. – Дрогобич : Коло, 2009. – С. 245–253. (Див. також: Пшеничний Є. Володимир Дорошенко та його Франкознавчі студії / Євген Пшеничний // Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол. Л. Гулевич (гол. ред.), Є. Пшеничний, Л. Гузар та ін. – Вип. другий. – Дрогобич : Коло, 2009. – С. 242–244).
- ² *Баран С.* З моїх споминів про Івана Франка. В 36-ті роковини з дня смерті (28. 5. 1916 – 28. 5. 1952) / Степан Баран. – Видання «Українських вістей». – Німеччина, 1952. – 61 с.
- ³ І. Франко й франкіяна на Заході. Статті й матеріали (з приводу століття народин 1856–1956) / За ред. Яр. Рудницького. – Українська Вільна Академія Наук. Збірник Заходознавства. – Т. IV (2). – Вінніпег, 1957. – 231 с. [Видано засобами Фондації ім. Шевченка].
- ⁴ *Луців Л.* Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість / Лука Луців. – Нью Йорк – Джерзі Ситі : Свобода, 1968. – 654 с.
- ⁵ *Луців Л.* Іван Франко. Життя і творчість / Лука Луців. – Нью Йорк – Джерзі Ситі : Свобода, 1966. – 63 с.
- ⁶ *Луців Л.* Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість / Лука Луців. – Нью Йорк – Джерзі Ситі : Свобода, 1968. – С. 38–39.
- ⁷ *Маланюк Є.* В пазурах раціоналізму (до трагедії Франка) / Євген Маланюк // Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20–30-х років ХХ ст. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – С. 304–308; Маланюк Є. Франко незнаний / Євген Маланюк // Маланюк Є. Книга спостережень. Статті про літературу. – К. : Дніпро, 1997. – С. 187–194; Маланюк Є. Франко як явище інтелекту / Євген Маланюк // Маланюк Є. Книга спостережень. Статті про літературу. – К. : Дніпро, 1997. – С. 195–200.

оприявлені у 1950–60-х рр., але сформовані упродовж багатьох десятиліть осягнення українського Мойсея. Продуктивними і сьогодні для значного сегмента франкознавства залишаються погляди етнопсихолога В. Яніва, який досліджував традиціоналізм національного і соціального в українській виховній системі також і на прикладі текстів Франка, зокрема його ранньої творчості¹. Варто відзначити теж важливі праці Л. Рудницького², Ю. Шевельова³.

Етапним для франкознавства стало проведення у 1996 році Міжнародної наукової конференції «Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин»⁴ та у 1998 році Міжнародної наукової конференції «Українська філологія: школи, постаті, проблеми» з нагоди 150-річчя заснування першої кафедри української словесності⁵. Сотні публікацій учених з України і поза її меж про особистісний розвиток Франка, творчі і наукові контакти, журналістську та публіцистичну діяльність, його літературознавчу теоретичну і методологічну парадигму, про розвиток української філології у Львівському університеті та участь у цьому процесі Франка забезпечили комплексне наукове осмислення доробку мислителя й остаточно утвердили Львівську франкознавчу школу як інтегральну і визначальну частину Львівської філологічної школи. Звісно, що передували цьому десятиліття кропітливої праці головно двох інституцій – кафедри української літератури Львівського університету та Інституту франкознавства (від 1988 р.)*. Десятки наукових зібрань, зокрема «Академік М. Возняк і розвиток української національної культури» (Львів, 1991), «Іван Франко і національне відродження» (Львів, 1992), щорічні наукові франківські конференції, збірники тез і матеріалів цих заходів, збірник франкознавчих пу-

¹ Янів В. Українська родина в ранніх повістях Івана Франка / Володимир Янів // Іван Франко. Збірник філологічної секції для відзначення 110-річчя народин і 50-річчя смерті Івана Франка. – Т. 33. Ч. II. – Нью Йорк; Париж; Торонто : Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка в ЗДА, 1968. – С. 103–134; Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / Володимир Янів / Матеріали упорядкував і підготував до друку д-р Микола Шафовал. – Мюнхен : Український Вільний Університет, 1993. – 217 с.

² Рудницький Л. Іван Франко і німецька література / Леонід Рудницький. – Мюнхен : Український Технічно-Господарський Інститут, 1974. – 226 с.

³ Шерех Ю. Другий «Заповіт» української літератури / Юрій Шерех // Шерех Ю. Третя сторожа: Література. Мистецтво. Ідеології. – К. : Дніпро, 1993. – С. 192–221.

⁴ Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). – Львів : «Світ», 1998. – 872 с.

⁵ Українська філологія: школи, постаті, проблеми: Збірник наукових праць Міжнародної конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті (Львів, 23–25 жовтня 1998 р.) – Львів : Світ, 1999. – Частина 1. – 740 с.

* З 1954 до 1988 року функціонував Кабінет франкознавства.

блікацій І. Денисюка «Невичерпність атома» (2001), збірник «Честь праці! Академік Михайло Возняк у спогадах і публікаціях (2001) М. Нечиталюка, збірник наукових праць молодих учених на пошану професора І. О. Денисюка (до 75-річного ювілею вченого) «Semper tigo» (2002); франкознавчі випуски «Вісника Львівського університету. Серія філологічна» та відповідні випуски наукового збірника «Українське літературознавство» уконституювали завершення першого своєрідного періоду розвитку «державного» франкознавства. Програмний погляд на різні періоди франкознавства як окремої галузі українського літературознавства маємо у двох публікаціях Івана Денисюка: «Франкознавство у Львівському університеті» (1995)¹ та «Франкознавство: здобутки, втрати, перспективи» (1998)².

Дедуктивний огляд франкознавчих монографій у «денисюківське» десятиріччя від 1998 до 2008 року здійснили М. Легкий і С. Пилипчук³, зреферувавши книги Т. Пастуха⁴, М. Легкого⁵, В. Микитюка⁶, Р. Голода⁷, Р. Чопика⁸, М. Гнатюка⁹, А. Скоця¹⁰, Б. Тихолоза¹¹,

¹ Денисюк І. Франкознавство у Львівському університеті / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів: [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 259–265.

² Денисюк І. Франкознавство: здобутки, втрати, перспективи / Іван Денисюк // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали міжнар. наук. конф. – Львів: Світ, 1998. – С. 12–18.

³ Легкий М., Пилипчук С. З останнього десятиліття франкознавства / М. Легкий, С. Пилипчук // Слово і час. – 2008. – Число 10. – С. 21–31.

⁴ Пастух Т. Романи Івана Франка / Т. В. Пастух. – ЛДУ ім. І. Франка. Інститут франкознавства. – Львів: Каменяр, 1998. – 135 с.

⁵ Легкий М. Форми художнього викладу в малій прозі Івана Франка / Микола Легкий. – Відп. ред. Л. П. Бондар. – Львів, 1999. – 160 с. [У надзаг.: Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Франкознавча серія. Вип. 2].

⁶ Микитюк В. Іван Франко та Омелян Огоновський: мовчання і діалог / Володимир Микитюк. – ВЦ ЛНУ ім. І. Франка. – Серія: «Франкознавчі студії». – Вип. перший. – Львів, 2000. – 187 с.

⁷ Голод Р. Іван Франко та літературні напрями кінця ХІХ – початку ХХ століття / Роман Голод. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. – 284 с.

⁸ Чопик Р. Ессе Ното: Добра звістка від Івана Франка / Ростислав Чопик. – Львів: ЛВ ІЛ НАНУ, 2002; «Франкознавча серія». – Вип. 3. – 232 с.

⁹ Гнатюк М. І. Іван Франко у літературно-естетичних концепціях його часу / Михайло Гнатюк. – Львів: Каменяр, 1999. – 181 с.

¹⁰ Скоць А. І. Поеми Івана Франка: Монографія / Андрій Скоць. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 253 с.

¹¹ Тихолоз Б. Ерос versus Танатос (філософський код «Зів'ялого листя») / Богдан Тихолоз. – Передм. Л. Сеніка. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 89 с. (Серія: «Дрібненька бібліотека»; Ч. 11); Тихолоз Б. Психодрама Івана Франка в дзеркалі рефлексійної поезії: Студії / Богдан Тихолоз. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 180 с., іл. – (Франкознавча серія. Вип. 7).

В. Корнійчука¹, В. Працьовитого², І. Денисюка³, Т. Салиги⁴, Л. Сеніка⁵, Я. Мельник⁶, серію книг «Іван Франко» Р. Горак та Я. Гнатіва⁷, студію Л. Бондар⁸. Також закономірно відзначено публікацію збірника «Іван Франко. “Зів’яле листя”: тексти, матеріали, дослідження»⁹, класичних франкознавчих текстів Михайла Мочульського¹⁰; шевченкознавчих праць

- ¹ *Корнійчук В.* Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поетики : монографія / Валерій Корнійчук. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 488 с.
- ² *Працьовитий В. С.* Національна самобутність драматургії Івана Франка / Володимир Працьовитий. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка. – 192 с.
- ³ *Денисюк І.* Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. / Іван Денисюк. – Львів : Академічний експрес, 1999. – 280 с.; Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці : [у 3 т., 4 кн.] / Іван Овксентійович Денисюк. – Львів : вид-во Львів. ун-ту, 2005. – Т. 2 : Франкознавчі дослідження. – 528 с.
- ⁴ *Салига Т.* Франко – Каменярь / Тарас Салига. – Ужгород : Гражда, 2007. – 126 с. : іл.
- ⁵ *Сеник Л. Т.* Студії ліричної драми Івана Франка «Зів’яле листя» [Текст] / Любомир Сеник. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 168 с.
- ⁶ *Мельник Я.* І остання часть дороги... Іван Франко: 1908-1916 / Ярослава Мельник. – Дрогобич : Коло, 2006. – 439 с.
- ⁷ *Горак Р., Гнатів Я.* Quo tendis. Ч. 1 : Відхід / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – Кн. десята. – 434 с.; *Горак Р., Гнатів Я.* Quo tendis. Ч. 2 : У притворі вічності / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – Кн. десята. – 357 с.; *Горак Р., Гнатів Я.* Іван Франко. Гімназія / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : Місіонер, 2002. – Кн. третя. – 360 с.; *Горак Р., Гнатів Я.* Іван Франко. Рід Якова / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : Місіонер, 2000. – Кн. перша. – 232 с.; *Горак Р., Гнатів Я.* Іван Франко. Університет / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – Кн. четверта. – 472 с.; *Горак Р., Гнатів Я.* Іван Франко. Цілком нормальна школа / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : Місіонер, 2001. – Кн. друга. – 204 с. *Горак Р., Гнатів Я.* В поті чола! / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – Кн. шоста. – 532 с.; *Горак Р., Гнатів Я.* Катастрофа / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Кн. дев’ята. – 480 с.; *Горак Р., Гнатів Я.* Протистояння / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – Кн. сьома. – 584 с.; *Горак Р., Гнатів Я.* Роки страждань / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – Кн. восьма. – 546 с.
- ⁸ *Бондар Л.* Три любовні історії Івана Франка / Лариса Бондар. – Дрогобич : Коло, 2007. – 88 с.
- ⁹ *Іван Франко.* «Зів’яле листя»: тексти, матеріали, дослідження : [зб. наук. пр.] / ЛНУ ім. І. Франка, Філол. ф-т, Каф. укр. л-ри ім. М. Возняка ; [упорядкув. П. Я. Салевича]. Львів : ТзОВ «Сплайн», 2007. – 425 с. (Серія «Українська філологія: школи, постаті, проблеми» ; вип. 7).
- ¹⁰ *Мочульський М.* Іван Франко: Студії та спогади / Михайло Мочульський. – Відп. ред. В. Корнійчук; післямова Н. Ощипок. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 139 с. (Серія «Франкознавчі студії», вип. третій).

І. Франка¹, авторських мовознавчих монографій про Франка І. Ціхоцького², О.Сербенської³; збірних мовознавчих проєктів⁴. Окремо наголошено на поступі в освоєнні проблеми «Франко-фольклорист», що його засвідчили монографії Я.Гарасима⁵, перевидання тритомного корпусу «Галицько-руські народні приповідки» І. Франка у 2006–2007 роках за науковою редакцією С. Пилипчука та його ж книга «Галицько-руські народні приповідки»: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка» (Львів, 2008)⁶.

Системну продуктивну роботу над гідним відзначенням 150-річчя від дня народження Каменяра-Мойсея у 2006 році університет його імені удекорував проведенням Міжнародного наукового конгресу, а публікація його матеріалів стала визначною подією для франкознавства зокрема і для української гуманітаристики загалом⁷. Знаменно, що вперше в історії проведення франкознавчих симпозіумів було виділено окрему секцію «Педагогіка», у якій було плідно продискутовано багато цікавих для сучасної української школи аспектів Франкової педагогічної спадщини. Це різнопланові статті

¹ *Іван Франко*. Шевченкознавчі студії / Упоряд. та авт. передм. М. Гнатюк. – Львів : «Світ». – 472 с.

² *Ціхоцький І.* Мова прози Івана Франка (стилістичні новації) / Іван Ціхоцький. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 280 с.

³ *Сербенська О.* Мовний світ Івана Франка : Статті, роздуми, матеріали / Олександра Сербенська. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 372 с.

⁴ Франкіана Василя Сімовича / (Упоряд., передм. та прим. М. Білоус та З. Терлак. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 234 с.; Стежками Франкового тексту. Комунікативні, стилістичні та лексикографічні виміри роману «Перехресні стежки» / Ф. С. Бацевич (відп. редактор), С. Н. Бук та ін. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 376 с.; Іван Франко нам далекий і близький (сторінки серболужицької Франкіани) / Упорядники В. Моторний та О. Лазор. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 106 с.

⁵ *Гарасим Я.* Культурно-історична школа в українській фольклористиці / Ярослав Гарасим. – Львів : ЛДУ ім. І. Франка, 1999. – 143 с.

⁶ *Пилипчук С.* «Галицько-руські народні приповідки»: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка [Текст] / Святослав Пилипчук ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Ін-т франкознавства. Каф. укр. фольклористики ім. акад. Філарета Колеси. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 219 с.

⁷ Іван Франко: дух, наука, думка, воля : Матеріали Міжнародного конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – 1150 с.; Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Т. 1. – 1160 с.

Л. Рижак¹, Н. Захлюпаной², О. Караманова³, В. Микитюка⁴, Р. Чопика⁵, Т. Равчини⁶, Н. Заячківської⁷, О. Петраша⁸, С. Оленича⁹.

Так чи так ці поліфонічні франкознавчі розвідки створили наукову просторінь для синтетичного вивчення Франкового педагогічно-літературознавчого дискурсу, про потребу осмислення якого у жанрі проблемно-синтетичної монографії зазначав провідний франкознавець Іван Денисюк ще у середині 90-х років минулого століття у вказаних вище

- ¹ *Рижак Л.* Національно-освітній ідеал Івана Франка і сучасність / Людмила Рижак // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – С. 918–924.
- ² *Захлюпана Н.* Іван Франко про реформування школи і сучасність / Ніна Захлюпана // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – С. 924–930.
- ³ *Караманов О.* Іван Франко як історик школи і освіти / Олексій Караманов // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – С. 930–940.
- ⁴ *Микитюк В.* Франкова концепція учіння літератури / Володимир Микитюк // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – С. 940–948.
- ⁵ *Чопик Р.* Про читання по-франківськи («літературоцентричні» причинки) / Ростислав Чопик // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – С. 948–956.
- ⁶ *Равчина Т.* Ідеї навчання і виховання у творчій спадщині Івана Франка / Тетяна Равчина // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – С. 956–967.
- ⁷ *Заячківська Н.* Погляди Івана Франка на моральне виховання (за збіркою «Мій Ізмарagd») / Н. Заячківська // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – С. 967–977.
- ⁸ *Петраш О.* Іван Франко в школі. Коментарі та зауваги до шкільної програми / Осип Петраш // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – С. 977–985.
- ⁹ *Оленич С.* Актуальність ідей Івана Франка: до питання ціннісного змісту становлення сучасної молоді / Сергій Оленич // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – С. 985–992.

програмних статтях, а також у шереху інших розвідок про освітній «життєпис» класика та автобіографізм художніх текстів про школу, про проблеми міжнаціональних стосунків і шкільну лектуру, методику викладання української літератури та аксіологічні дилеми у публіцистичних і педагогічних творах І. Франка. Денисюкові рецензії на франкознавчі збірники і видання, полемічні статті про наповнення шкільних та університетських програм текстами Франка, про генологічну специфіку вивчення художніх творів у середній і вищій школі, про новаторство письменника та Франкову концепцію національної літератури стали класикою франкознавства, ґрунтовною методологічною базою для наукового пізнання спадщини мислителя, звісно ж – також у ракурсі літературознавчо-педагогічному. Монографічні розвідки І. Денисюка¹, понад два десятки спеціальних праць з педагогічною та прикладною проблематикою², написаних упродовж майже півстоліття та пере-

¹ Денисюк І. Михайло Павлик / Іван Денисюк. – К. : Держлітвидав, 1960. – 169 с.; Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. / Іван Денисюк. – Львів : Академічний експрес, 1999. – 280 с.

² Денисюк І. «Гнідан О. Д. «Історія української літератури кінця XIX – початку XX століття: практичні завдання» / Іван Денисюк // Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці: у 3 т., 4 кн. – Львів : [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 1: Літературознавчі дослідження. – Кн. 2. – С. 242–247; Денисюк І. «На перехресті часів» (Замість автобіографії) / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів : [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 1: Літературознавчі дослідження. – Книга 2. – С. 327–344. Денисюк І. «Не спитавши броду» як роман виховання / Іван Денисюк // Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці: у 3 т., 4 кн. – Львів : [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Літературознавчі дослідження. – Кн. 3. – С. 174–191; Денисюк І. «Усе мистецьке є символом» (Розшифровані й нерозшифровані символи у «Перехресних стежках») / Іван Денисюк // Українське літературознавство. Іван Франко: Статті і матеріали. – Львів, 2001. – Вип. 64. – С. 3–12; Денисюк І. Академік з легенди / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів : [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 1. – Кн. 2. – С. 381–409; Денисюк І. Вивчення майстерності байок Леоніда Глібова у вузі / Іван Денисюк // Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці: у 3 т., 4 кн. – Львів : [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 1: Літературознавчі дослідження. – Кн. 2. – С. 3–5; Денисюк І. Володіти мовами нелегко. Навіть рідною / Іван Денисюк // Високий замок, 1 липня. – Львів, 2004; Денисюк І. Іван Франко в школі. Рецензія / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів : [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 386–389. Денисюк І. М. Возняк – фундатор українського франкознавства / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів : [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана

опублікованих серед інших франкознавчих розвідок у книгах вченого вже у XXI столітті¹, роль ученого як генератора наукових франкознавчих (і не тільки!) ідей у львівському й загальноукраїнському академічному середовищі дають всі підстави назвати Денисюка фундатором львівської франкознавчої школи часів незалежності України.

Львівську школу франкознавства також репрезентують глибокі розвідки «витонченої мініатюристики» у франкознавстві (за аналогією до

Франка], 2005. – Т. 2. – С. 253–257; Денисюк І. На далеку дорогу життя Франкове візьмемо слово (Вступна стаття до вибраних творів для школярів середнього віку) / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів: [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 275–292; Денисюк І. Новаторство Франка-прозаїка / Іван Денисюк // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Т. 1. – С. 7–21; Денисюк І. О. Кілька міркувань щодо висвітлення української літератури (з приводу сучасного підручника) / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів: [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 1: Літературознавчі дослідження. Кн. 2. – С. 254–268; Денисюк І. Політичне оповідання І. Франка / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів: [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 85–95; Денисюк І. Франкознавство у Львівському університеті / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів: [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 259–265; Денисюк І. Франкознавство: здобутки, втрати, перспективи / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів: [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 238–245; Денисюк І. Як помістити Франка за шкільною партою? / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів: [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 293–298; Денисюк І. Перебудова і франкознавство / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів: [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 215–238; Денисюк І. Франкова концепція національної літератури / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів: [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 299–305].

¹ Денисюк І. Невичерпність атома / Упоряд. та передм. Т. Пастуха. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 319 с.; Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: [у 3 т., 4 кн.] / Іван Овксентійович Денисюк. – Львів: вид-во Львів. ун-ту, 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – 528 с.

самохарактеристики Франка – В. М.) Лариси Бондар¹. Цілеспрямовано й адресно на вчительську аудиторію орієнтовані франкознавчі праці Г. Васяновича².

Важливе місце посідають ґрунтовні теоретичні монографії М. Гнатюка про наукову методологію Франка та окремі дослідження аксіологічних проблем мемуаристики про Франка³. Особливою для пізнання Франка-людини, Франка-ментора є роль перевиданих двічі «Спогадів про Івана Франка» [Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка; Худож. оформл. Б. Р. Пікулицького. – Львів : Каменярь, 1997. – 635 с.], [Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. сл., прим. М. І. Гнатюка. – 2-ге вид., доп., перероб. – Львів : Каменярь, 2011. – 814 с.].

¹ Бондар Л. Відромантизму до модернізму: «Непричесані думки» Івана Денисюка / Лариса Бондар // Українське літературознавство. – Львів, 2012. – Вип. 75. – С. 127–136; Бондар Л. Науково-педагогічної спадщини Івана Овксентійовича Денисюка / Лариса Бондар // Українське літературознавство. – Львів, 2011. – Вип. 73. – С. 237–254; Бондар Л. Збірка І. Франка «Із днів журби»: *cherchez la femme* / Лариса Бондар // Вісник Львівського університету. Серія філологічна: Франкознавство. – Львів, 2003. – Вип. 32. – С. 3–14; Бондар Л. Три любовні історії Івана Франка / Лариса Бондар. – Дрогобич : Коло, 2007. – 88 с.; Бондар Л. П. «Так цілком тихо...» (до взаємін І. Франка з О. Білінською) / Лариса Бондар // Українське літературознавство. Іван Франко: Статті та матеріали. – Львів, 1995. – Вип. 60. – С. 24–31.

² Васянович Г. П. Добро- й анти-добро-дія учителя у творчій спадщині Івана Франка / Г. П. Васянович // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – Харків, 2013. – № 1. – С. 31–38; Васянович Г. П. Йоганн-Генріх Песталоцці про морально-правову відповідальність педагога / Григорій Васянович // Вісник Житомир. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. – Житомир, 2003. – Вип. 12. – С. 60–62; Васянович Г. Педагогічні ідеї Івана Франка / Григорій Васянович // Вибрані твори: У 5-и т. – Львів : Сполом, 2005. – Т. 5. – С. 89–101.

³ Гнатюк М. Аксіологічний елемент у мемуаристиці (на прикладі спогадів про Івана Франка) // Проблеми літературознавства і художнього перекладу. – Львів: НТШ, 1997. – С. 134–140; Гнатюк М. І. Іван Франко у літературно-естетичних концепціях його часу / Михайло Гнатюк. – Львів : Каменярь, 1999. – 181 с.; Гнатюк М. Історія української літературної критики (XIX – початок XX ст.) / Михайло Гнатюк. – Львів-Брно : Vydal a vutiskl Tribun EU s. r. o., 2013. – 180 с.; Гнатюк М. Літературознавчі концепції в Україні другої половини XIX – початку XX ст. / Михайло Гнатюк. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – 208 с.; Гнатюк М. Михайло Возняк і його «Історія української літератури». Передмова / Михайло Гнатюк // Михайло Возняк. Історія української літератури. – Львів, 1992. – Кн. 1. – С. 3–30.; Гнатюк М. Специфіка мемуарів (до проблеми документального та особистісного у спогадах про Івана Франка) // Франкознавчі студії / Є. Пшеничний (голов. ред), А. Войтюк, В. Винницький та ін. – Дрогобич : Вимір, 2002. – Вип. 2. – С. 171–185.

Для пізнання «цілого» Франка є інтердисциплінарні студії М. Ільницького¹, скрупульозні Я. Мельник², академічні М. Легкого³. Змістовні і велелегранні розвідки В. Корнійчука⁴,

- ¹ *Ільницький М.* Критики і критерії. Літературно-критична думка в Західній Україні 20-30-х рр. ХХ ст. / Микола Ільницький. – Львів, 1998. – 148 с.; *Ільницький М. М.* Між ідеологією і естетикою. Франкознавчі дослідження міжвоєнного двадцятиліття в Західній Україні / Микола Миколайович Ільницький // Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20-30-х років ХХ ст. [Упорядник і автор вступного слова Микола Ільницький]. – Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – С. 3–24; *Ільницький М. М.* У фокусі віддзеркалень: Статті. Портрети. Спогади / Микола Миколайович Ільницький. – Львів: Львів. націон. університет ім. І. Франка, 2005. – 552 с.
- ² *Мельник Я.* З останнього десятиліття Івана Франка / Ярослава Мельник. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1999. – 208 с.; *Мельник Я.* І остання часть дороги... Іван Франко: 1908-1916 / Ярослава Мельник. – Дрогобич: Коло, 2006. – 439 с.; *Мельник Я.* І остання часть дороги...: Іван Франко в 1914-1916 роках / Ярослава Мельник. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1995. – 72 с.; *Мельник Я.* Церква і культ Івана Франка / Ярослава Мельник // Українське літературознавство. – Львів, 1995. – Вип. 60. – С. 35–49.
- ³ *Легкий М.* Голос у діалозі генерацій (Михайло Возняк в оцінці Івана Франка) / Микола Легкий // Українське літературознавство. – Львів, 2010. – Вип. 69. – С. 202–208; *Легкий М.* Іван Франко / Микола Легкий // Усе для школи. Українська література. 10 клас. Вип. 9. – Львів: «Все увито», 2001. – 64 с.; *Легкий М.* Маловідомі польськомовні студії Івана Франка (погляд крізь призму українсько-польських стосунків) / Микола Легкий // *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze.* – Warszawa, 2007. – Zesz. 23/24: Spotkania polsko-ukraińskie. Uniwersytet Warszawski – Iwanowi France. *Studia Ucrainica.* – S. 101–118; *Легкий М.* Обрії літературознавчих зацікавлень / Микола Легкий // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів: [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 1: Літературознавчі дослідження. – Книга 1. – С. 3–15; *Легкий М.* Проза Івана Франка: проблеми класифікації / Микола Легкий // Вісник Львівського університету / Серія філологічна: Франкознавство. – Львів: ЛНУ, 2011. – Вип. 55. – С. 15–20; *Легкий М.* Форми художнього викладу в малій прозі Івана Франка / Микола Легкий. – Відп. ред. Л. П. Бондар. – Львів, 1999. – 160 с. [У надзаг.: Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Франкознавча серія. Вип. 2].
- ⁴ *Корнійчук В.* «З його духа печаттю...» Проблеми франкознавства у працях Івана Денисюка / Валерій Корнійчук // Корнійчук В. «Мов органи в величному храмі...»: Контексти й інтертексти Івана Франка (Порівняльні студії). – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – С. 260–273; *Корнійчук В.* «Мов органи в величному храмі...»: Контексти й інтертексти Івана Франка (Порівняльні студії) / Валерій Корнійчук. – Львівський національний університет імені Івана Франка; Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. «Франкознавча серія». Вип. 8; Міжнародна асоціація франкознавців; Наук. ред. Б. Тихолоз. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 304 с.; *Корнійчук В.* «Молодий адепт рутеністики» (Михайло Возняк у колі наукових інтересів Івана Франка) / Валерій Корнійчук // Корнійчук В. «Мов органи в величному храмі...»: Контексти й інтертексти Івана Франка (Порівняльні студії). – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – С. 239–248; *Корній-*

фахові дослідження Т. Пастуха¹, вагомі роботи Т. Салиги², Л. Сеника³, А. Скоця⁴, оригінальні студії Б. Тихолоза⁵ і Н. Тихо-

чук В. До проблеми «Іван Франко і Львівський університет» / Валерій Корнійчук // Українська філологія: досягнення, перспективи: До 145-річчя заснування кафедри української філології у Львівському університеті. – Львів, 1994. – С. 189–199; Корнійчук В. Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поетики: монографія / Валерій Корнійчук. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 488 с.; Корнійчук В. На сонячних шпильях літератури (пролегомени до посібника Володимира Микитюка). Передмова / Валерій Корнійчук // В. Микитюк. Іван Франко і методика викладання української літератури. – Тернопіль: «Богдан», 2014. – С. 8–9.

- ¹ Пастух Т. Поетичне мислення Івана Франка (за збіркою «Semper tūro») / Тарас Пастух; передм. І. Денисюка. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 84 с.; Пастух Т. Романи Івана Франка / Т.В. Пастух. – ЛДУ ім. І. Франка. Інститут франкознавства. – Львів: Каменяр, 1998. – 135 с.; Пастух Т. Франкознавчі здобутки Івана Денисюка / Тарас Пастух // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів: [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 3–20; Пастух Т. Чого вчить франкознавча школа професора Івана Денисюка / Тарас Пастух // Українське літературознавство. Збірник наукових праць. – Львів, 2006. – Вип. 68. – С. 425–434.
- ² Салига Т. Франко – Каменяр / Тарас Салига. – Ужгород: Гражда, 2007. – 126 с.: іл.; Салига Т. Українська словесність у Львівському університеті: минуле та сучасне / Тарас Салига // Українська філологія: Школи. Постаті. Проблеми: зб. наук. праць Міжнародної конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри укр. словесності у Львівському університеті (Львів, 23–25 жовтня 1998 р.). – Львів: Світ, 1999. – Част. перша. – С. 3–9.
- ³ Сеник Л. Т. Студії ліричної драми Івана Франка «Зів'яле листя» [Текст] / Любомир Сеник. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 168 с.; Сеник Л. Проблема «свого» і «чужого» в прозі Івана Франка / Любомир Сеник // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Т. 1. – С. 735–741.
- ⁴ Скоць А. Вічні образи в поемах Івана Франка (На матеріалі філософських поем «Смерть Каїна», «Мойсей») / Андрій Скоць // Іван Франко і світова культура: Матеріали міжнар. симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 верес. 1986 р.). – Кн. 2. – С. 304–307; Скоць А. І. Поеми Івана Франка: Монографія / Андрій Скоць. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 253 с.; Скоць А. І. Франкова концепція генетичного аналізу художнього твору / Андрій Скоць // Записки НТШ. Праці філол. секції. – Львів, 1995. – Т. 229. – С. 46–59.
- ⁵ Тихолоз Б. «Цілий чоловік» в етико-антропологічній концепції І. Франка / Богдан Тихолоз // Слово і час. – К., 1999. – Число 2. – С. 32–34; Тихолоз Б. Ерос versus Танатос (філософський код «Зів'ялого листя») / Богдан Тихолоз. – Передм. Л. Сеника. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 89 с. (Серія: «Дрібненька бібліотека»; Ч. 11); Тихолоз Б. Іван Франко – філософ (До характеристики стилю та еволюції мислення) / Богдан Тихолоз // Сучасність. – 2002. – Число 12. – С. 106–119; Тихолоз Б. Між ювілеями, франкознавство останнього десятиліття у Львівському університеті /

лоз¹, стереометричні прочитання Р. Чопика², А. Швець³ створюють надзвичайно масштабну, різноманітну за методологією та суб'єктивними особистісними критеріями поцінування текстів Франка дослідницьку парадигму.

Фундаментальне значення для сучасного франкознавчого процесу загалом і для системного дослідження педагогічної проблематики у спадщині класика зокрема має академічне коментоване довидання Франкового 50-томовика: «Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах»⁴, публікація видання «Показчик купюр: (до Зібрання творів Івана Франка у п'ятдесяти томах)» (К., 2009), що його здійснили науковці Інституту Івана Франка НАН України. Чимало наукових ідей (також і педагогічно-методичних) реалізовано в процесі роботи над проектом «Франківська енциклопедія», яку

Богдан Тихолоз // Дзвін. – 2006. – Число 8. – С. 150–159; *Тихолоз Б.* Психодрама Івана Франка в дзеркалі рефлексійної поезії: Студії / Богдан Тихолоз. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 180 с., іл. – (Франкознавча серія. Вип. 7); *Тихолоз Б.* Філософська лірика Івана Франка: діалектика поетичної рефлексії : монографія / Б. Тихолоз ; НАН України; Львівське відділення Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка; Львівський національний університет імені Івана Франка; Міжнародна асоціація франкознавців. – Львів, 2009. – 319 с.; *Тихолоз Б.* Франкова концепція «стереометричного» прочитання літературного твору / Богдан Тихолоз // Вісник Львівського університету. – Серія філологічна. – Вип. 55. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – С. 21–29.

- ¹ *Тихолоз Н.* Казкотворчість Івана Франка (генологічні аспекти) / Наталя Тихолоз. – Львів : [Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України], 2005. – 316 с. – (Франкознавча серія. Вип. 6; Відп. ред. Є. К. Нахлік); *Semper magister et semper tiro: Іван Франко та Осип Маковей / Упоряд., передм., коментарі та пояснення слів Н. Тихолоз; відп. та літ. ред. Є. Нахлік.* – Львів, 2007. – 172 с. [У надзаг.: Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Серія «Літературні пам'ятки». Вип. 6.]
- ² *Чопик Р.* Ессе Ното: Добра звістка від Івана Франка / Ростислав Чопик. – Львів : ЛВ ІЛ НАНУ, 2002; «Франкознавча серія». – Вип. 3. – 232 с.; *Чопик Р.* Про читання по-франківськи («літературоцентричні» причинки) / Ростислав Чопик // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – С. 948–956.
- ³ *Швець А. І.* Злочин і катарсис: Кримінальний сюжет і проблеми художнього психологізму в прозі Івана Франка / Алла Швець. – Відп. ред. Є. К. Нахлік. – Львів : [б. в.], 2003. – 236 с. [У надзаг.: Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Шевченка. «Франкознавча серія». Вип. 5]; *Ковальчук А.* Злочин та очищення. Проблема катарсису в психології Франкових персонажів / А. Ковальчук // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях. – К., 2000. – Число 6. – С. 45–51.
- ⁴ Т. 51: Прозові переклади, 1876–1912 (К., 2008); Т. 52: Оригінальні та перекладні поетичні твори (К., 2008); Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 (К., 2008); Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 (К., 2010).

готують в Інституті Франка у семи томах (голова редколегії: М. Жулинський, керівник проекту: Є. Нахлік)¹. Франкознавці цієї науково-дослідної інституції опублікували багато цінних авторських і колективних монографій, збірників, у яких частково порушено і проблематику рецепції педагогічного доробку мислителя, інтерпретації та сучасної реінтерпретації його класичних художніх текстів, авторської методології аналізу Франкових творів².

Ще одним історичним і сучасним центром франкознавства безперечно є «мала батьківщина» Франка – Дрогобич. Науковці Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка передусім у дидактичному, навчально-методичному сегменті франкознавства також створили потужну наукову школу, яку представляють декілька оригінальних осередків. У ракурсі нашого дослідження відзначимо науково-методичну роботу Інституту Франкознавства, який скомплектував у 2003³ та 2009⁴ роках вагомі науково-методичні збірники про вивчення творчості Франка у школі, а також разом із кафедрою теорії та історії літератури видав упродовж 2001–2015 років шість збірників наукових праць «Франкознавчі студії»⁵. Ця ж кафедра опублікува-

¹ Том I – «Іван Франко й українська література: попередники та сучасники» (статті, присвячені окремим персоналіям); Том II – «Іван Франко й зарубіжні літератури» (статті, присвячені окремим персоналіям); Том III – «Іван Франко: поетичні твори» (статті про більшість поетичних творів, циклів, збірок); Том IV – «Іван Франко: художньо-прозові і драматичні твори, літературознавчі праці» (статті про більшість прозових і драматичних творів, основні літературознавчі праці); Том V – «Іван Франко: теоретико-літературні аспекти творчості. Міфологічні, фольклорні та літературно-традиційні персонажі» (статті про естетичні погляди письменника та поетику його творчості – жанрів, стилю, віршування тощо, а також про міфери, запозичені з різних міфологій, про фольклорних та літературно-традиційних персонажів).

² Міфопоетичні образи в художньому світі Івана Франка: (Ейдологічні нариси) / К. І. Дронь, Б. С. Тихолоз, Н. Б. Тихолоз, А. І. Швець; За наук. ред. Б. С. Тихолоза / НАН України. Львів. від-ня Ін-ту літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Львів, 2007. – 336 с. – (Франкознавча серія. Вип. 11); Стереометрія тексту: Студії над поетичними творами Івана Франка : колективна монографія / М. М. Барабаш, В. В. Неборак, Б. С. Тихолоз, Н. Б. Тихолоз; Упор. та наук. ред. Б. Тихолоз / НАН України. Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. «Франкознавча серія». – Вип. 14. – Львів, 2010. – 288 с.; Іван Франко: Тексти. Факти. Інтерпретації: Збірник наукових праць / НАН України. Інститут Івана Франка; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка; Редкол.: М. Жулинський (голова) та ін.; Відп. і літ. ред. та упоряд. Є. Нахлік. – Київ; Львів, 2011. – Вип. I: Огляди. Статті. Твори. Листування. Слогади. Бібліографія. – 440 с.

³ Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол.: М. Гуняк (гол. ред.), Л. Гулевич, О. Баган та ін. – Вип. 1. – Дрогобич : Коло, 2003. – 260 с..

⁴ Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол.: Л. Гулевич (гол. ред.), Є. Пшеничний, З. Гузар та ін. – Вип. 2. – Дрогобич : Коло, 2009. – 257 с.

⁵ Франкознавчі студії: зб. наук. праць. Вип. 1 / Ред. кол.: Є. Пшеничний (гол. ред.), А. Войтюк, В. Винницький та ін. – Дрогобич : Коло, 2001. – 256 с.; Франкознавчі

ла три вагомі книги матеріалів циклу Міжнародних наукових конференцій «Нагуєвицькі читання»¹.

Значне фактологічне і методологічне значення мають дослідження історії української освіти і виховання другої половини XIX–XX ст., загальної і порівняльної педагогіки, теорії і методики виховної роботи, проблем дитиноцентризму в педагогічних науках, інститутів і чинників виховання, аксіологічних засад сучасної освіти, що їх здійснює колектив кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького університету. Тут сформовано самобутню наукову школу «Історія, теорія і практика української освіти і виховання», у рамках якої чимало розвідок спрямовані на вивчення педагогічної спадщини І. Франка. Наукова продукція представлена у регулярних фахових збірниках праць із серії «Людинознавчі студії» (понад тридцять) та інших спорадичних виданнях².

студії: зб. наук. праць. Вип. 2 / Ред. кол.: Є. Пшеничний (гол. ред.), А. Войтюк, В. Винницький та ін. – Дрогобич : Вимір, 2002. – 411 с.; Франкознавчі студії : зб. наук. праць. Вип. 3 / Ред. кол.: Є. Пшеничний (гол. ред.), Л. Винар, В. Винницький, А. Войтюк, М. Гольберг, М. Ільницький, З. Гузар, М. Шалата, Л. Гулевич. – Дрогобич : Коло, 2004. – 432 с.; Франкознавчі студії : зб. наук. праць. Вип. 4 / [Ред. кол.: Є. Пшеничний (гол. ред.), Л. Винар, В. Винницький та ін. ; вступ. ст. В. Скотного] ; МОН України ; ДДПУ ім. І. Франка ; Лабораторія Франкознавства [та ін.]. – Дрогобич : Коло, 2007. – 858 с.; [Франкознавчі студії : зб. наук. праць. Вип. 5 / [Ред. кол.: Є. Пшеничний (гол. ред.), Л. Винар, М. Ільницький та ін.] ; МОН України, ДДПУ ім. І. Франка, Ін-т Франкознавства. – Дрогобич : Коло, 2012. – 668 с.; Франкознавчі студії : зб. наук. праць. Вип. 6 / [Ред. кол.: Л. Винар, М. Ільницький, В. Кемінь, Є. Пшеничний (гол. ред.), та ін.]; МОН України, ДДПУ ім. І. Франка, Ін-т іноземних мов. – Дрогобич : Коло, 2015. – 390 с.

¹ Нагуєвицькі читання – 2008: Іван Франко і новітнє українство. Матеріали Міжнародної наукової конференції / Ред. кол.: П. Іванишин [гол. ред], Я. Радевич-Винницький [заст. гол.] та ін. – Дрогобич : Посвіт, 2009. – 316 с.; Нагуєвицькі читання – 2009: Іван Франко і парадигми соціально-гуманітарних наук початку XXI століття. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції / Ред. кол.: П. Іванишин (голова), Я. Радевич-Винницький та ін. – Дрогобич : Посвіт, 2010 – 392 с.; Нагуєвицькі читання – 2010: Цивілізаційні ідеї Івана Франка та сучасні виклики перед Україною й українством / Ред. кол.: П. Іванишин, Я. Радевич-Винницький та ін. – Дрогобич : Посвіт, 2011 – 336 с.

² Людинознавчі студії : зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Ред. кол.: Т. Біленко (гол. ред.), М. Чепіль (ред. розділу «Педагогіка») та ін. Вип. 21 : Педагогіка. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2010. – 288 с.; Людинознавчі студії : зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Ред. кол.: Т. Біленко (гол. ред.), М. Чепіль (ред. розділу «Педагогіка») та ін. Вип. 23 : Педагогіка. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2011. – 288 с.; Людинознавчі студії : зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Ред. кол.: Т. Біленко

Особливу роль в активізації досліджень теми «Іван Франко в школі» в дрогобицькому академічному середовищі донедавна відігравав екстраординарний методист-науковець Зенон Гузар, який сам, будучи педагогом-практиком, більше, ніж півстоліття адаптував здобутки франкознавства для потреб навчальних закладів. Починаючи від участі у важливому для свого часу ювілейному збірнику 1957 року¹, до підсумкової книги свого життя «Вступ до франкознавства» (2008 р.)², франкознавець утвердився як знаний майстер мікроаналізу текстів письменника з педагогічною проблематикою, дослідник креаціонізму його творчості і представництва у шкільній лектурі, краєзнавчо-життєписних розвідок про Франка, є автором багатьох оригінальних навчально-методичних підручників і посібників для вчителів³.

(гол. ред.), М. Чепіль (ред. розділу «Педагогіка») та ін. – Вип. 25 : Педагогіка. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2013. – 190 с.; Людинознавчі студії : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Ред. кол.: Н. Скотна, (гол. ред.), М. Чепіль (ред. розділу) та ін. – Дрогобич : Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2014. – Вип. 29. – Част. 1 : Педагогіка. – 252 с.; Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Ред. кол.: Н. Скотна, (гол. ред.), М. Чепіль (ред. розділу) та ін. – Дрогобич : Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2014. – Вип. 29. – Част. 2 : Педагогіка. – 238 с.; Опіка і виховання дітей : історія і сучасність: зб. наук. праць / За ред. М. Чепіль. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2010. – 384 с.; Проблеми українського національного виховання : збірник наукових праць / За ред. Надії Скотної та Марії Чепіль. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. – 398 с.; Професійна підготовка педагога : історичний досвід і виклики сучасності : збірник наукових праць / За ред. Надії Скотної та Марії Чепіль. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. – 292 с.; Професійна підготовка педагога в контексті європейських інтеграційних процесів : збірник наукових праць / За ред. Марії Чепіль та Ришарда Бери. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. – 348 с.; Теоретико-методологічні основи професійної підготовки педагога : збірник наукових праць / За ред. Надії Скотної та Марії Чепіль. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. – 232 с.

¹ Іван Франко в школі. Збірник матеріалів виїзного засідання відділу методики літератури НДІП УРСР, присвяченого 100-річчю з дня народження І. Я. Франка. – Дрогобич, 1957. – 188 с.

² Гузар З. П. Вступ до франкознавства : монографія / З. П. Гузар. – Дрогобич: ДДПУ ім. І. Я. Франка, 2008. – 358 с.

³ Гузар З. П. Іван Франко на Дрогобиччині / Зенон Гузар // Література в школі. Наукові записки / Ред. кол. : О. М. Бандура, Б. М. Калмановський, С. М. Кестель, О. М. Мазуркевич (відп. ред.), Н. І. Падалка, К. М. Сторчак. – Т. XVII. Серія філологічна. – Вип. IV. – К. : Рад. школа, 1961. – С. 87–116; Гузар З. Перехресні стежки поезії Івана

На проблемі сучасної рецепції Франка-митця у школі, на потребі зміни одновимірного та канонізованого ідеологічно вивчення його текстів наголошує О. Баган¹; аксіологічні і морально-етичні постулати у спадщині Франка вивчає О. Вишневський², цю ж проблематику розвиває Р. Вишнівський³. Роль лектури у формуванні особистості учня, а також образ книги як засіб характеристики персонажів у Франкових творах, майстерність Франка як предтечі онтологічної герменевтики оригінально висвітлив М. Гольберг⁴.

Франка / Зенон Гузар // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – К., 2000. – № 6 (9). – С. 116–128; *Гузар З.* Перехресні стежки поезії Івана Франка: Книжка для вчителя / Зенон Гузар. – Львів, 2000. – 108 с.; *Гузар З.* Особливості креаціонізму в оповіданні І. Франка «Борис Граб» (Префігураційно-ейдологічний аспект) / Зенон Гузар // Франкознавчі студії: зб. наук. праць. Вип. 1 / ред. кол.: Є. Пшеничний (гол. ред), А. Войтюк, В. Винницький та ін. – Дрогобич : Коло, 2001. – С. 5–11; *Гузар З.* Універсум поета (зауваги до вивчення життєпису і поетичного шляху Івана Франка / Зенон Гузар // Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол.: М. Гуняк (гол. ред.), Л. Гулевич, О. Баган та ін. – Вип. 1. – Дрогобич : Коло, 2003. – С. 56–87; *Гузар З.* П. Вступ до франкознавства : монографія / З. П. Гузар. – Дрогобич: ДДПУ ім. І. Я. Франка, 2008. – 358 с.; *Гузар З.* «Іван Франко у школі» / Зенон Гузар // Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол. Л. Гулевич (гол. ред.), Є. Пшеничний, Л. Гузар та ін. – Вип. 2. – Дрогобич : Коло, 2009. – С. 82–112.

- ¹ *Баган О.* До проблеми переосмислення концепції вивчення творчості І. Франка у школі / Олег Баган // Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол.: М. Гуняк (гол. ред.), Л. Гулевич, О. Баган та ін. – Вип. 1. – Дрогобич : Коло, 2003. – С. 15–23; *Баган О.* Світоглядна еволюція Івана Франка як ключ до розуміння його творчості / Олег Баган // Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол.: М. Гуняк (гол. ред.), Л. Гулевич, О. Баган та ін. – Вип. 1. – Дрогобич : Коло, 2003. – С. 6–14.
- ² *Вишневський О.* Теоретичні основи сучасної української педагогіки / Омелян Вишневський. – Дрогобич : Коло, 2003. – 528 с.; *Вишневський О.* Зміст і методи виховання у педагогічних поглядах Івана Франка / Омелян Вишневський // Педагогічна думка. – К., 2005. – № 3. – С. 76–79; *Вишневський О.* Педагогічні етюди. Аналітичні матеріали, концепції, публіцистика, інтерв'ю / Омелян Вишневський. – Дрогобич : редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2007. – 208 с.
- ³ *Вишнівський Р.* Принципи виховання у педагогічній спадщині Івана Франка / Роман Вишнівський // Людинознавчі студії. – Дрогобич, 2009. – Вип. 19. – С. 31–45; *Вишнівський Р.* Особистість учителя у літературно-педагогічній спадщині Івана Франка / Роман Вишнівський // Людинознавчі студії. – Дрогобич, 2010. – Вип. 21. – С. 52–62.
- ⁴ *Гольберг М.* Франкознавчі етюди / Марк Гольберг. – Дрогобич : Коло, 2007. – 164 с.; *Гольберг М.* Оповідання Івана Франка «Борис Граб». До проблеми: Іван Франко про читача і читання / Марк Гольберг // Українське літературознавство. – Львів, 2010. – Вип. 72. – С. 43–51.

Етапи освітнього шляху Франка досліджує М. Зубрицький¹, влучно актуалізує для проблемного вивчення у школі тексти Франка з образами національної інтелігенції та сакральне у художній літературі І. Набитович². Науково-прикладне і методичне значення для вивчення педагогічної спадщини Франка мають праці Т. Біленко³, М. Гуняка⁴, М. Іванишин⁵, П. Іванишина⁶, Г. Сабат⁷, М. Чепіль⁸, М. Шалати⁹.

- ¹ *Зубрицький М.* Іван Франко і Львівський університет / Михайло Зубрицький // Українська філологія: школи, постаті, проблеми: Збірник наукових праць Міжнародної конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті (Львів, 23–25 жовтня 1998 р.) – Львів : Світ, 1999. – Частина 1. – С. 190–193.
- ² *Набитович І.* Програма діяльності української інтелігенції в романі Івана Франка «Пережесні стежки» (науково-методичні поради вчителів) / Ігор Набитович // Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол.: М. Гуняк (гол. ред.), Л. Гулевич, О. Баган та ін. – Вип. 1. – Дрогобич : Коло, 2003. – С. 123–130; *Набитович І.* Концепція національно-суспільної місії українського священництва у творчості Івана Франка: сучасне звучання проблеми / Ігор Набитович // Нагуєвицькі читання – 2007 : Іван Франко і сучасна Україна. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Нагуєвичі, 1–2 вересня 2007. – Дрогобич : Посвіт, 2008. – С. 78–89; *Набитович І.* Концепція громадянського суспільства в повісті І. Франка «Захар Беркут» / Ігор Набитович // Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол.: Л. Гулевич (гол. ред.), Є. Пшеничний, З. Гузар та ін. – Вип. 2. – Дрогобич : Коло, 2009. – С. 187–199.
- ³ *Біленко Т.* Креативна природа художнього слова Івана Франка як чинник виховного процесу / Тетяна Біленко // Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол.: М. Гуняк (гол. ред.), Л. Гулевич, О. Баган та ін. – Вип. 1. – Дрогобич : Коло, 2003. – С. 23–36.
- ⁴ *Гуняк М.* До проблеми шкільного Франкознавства / Михайло Гуняк // Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол.: М. Гуняк (гол. ред.), Л. Гулевич, О. Баган та ін. – Вип. 1. – Дрогобич : Коло, 2003. – С. 88–95.
- ⁵ *Іванишин М.* Вивчення публіцистики Івана Франка в школі / Мирослава Іванишин // Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол.: М. Гуняк (гол. ред.), Л. Гулевич, О. Баган та ін. – Вип. 1. – Дрогобич : Коло, 2003. – С. 112–115.
- ⁶ *Іванишин П.* Національний імператив Івана Франка і методологічні засади освітянських реформ // Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол.: М. Гуняк (гол. ред.), Л. Гулевич, О. Баган та ін. – Вип. 1. – Дрогобич : Коло, 2003. – С. 116–122.
- ⁷ *Сабат Г.* Казки Івана Франка: особливості поезики. «Коли ще звірі говорили»: монографія / Галина Сабат. – Дрогобич : Коло, 2006. – 364 с.
- ⁸ *Чепіль М.* М. Іван Франко про літературу як чинник виховання / Марія Чепіль // Іван Франко і національне та духовне відродження України : [зб. наук. ст.]. – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – С. 140–144; *Чепіль М.* Іван Франко про виховання дітей та молоді / Марія Чепіль, Роман Вишнівський // Опіка і виховання дітей. Історія і сучасність: [зб. наук. праць] / за ред. М. Чепіль. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2010. – С. 90–101; *Чепіль М.* Актуальні проблеми освіти : навч.-метод. посіб. / Марія Чепіль, Анна Федорович. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. – 124 с.; *Чепіль М. М.* Патріотичне виховання української молоді у творчій спадщині Івана Франка / Марія Чепіль // Педагогічний альманах: зб. наук. пр. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2013. – Вип. 17. – С. 6–12.
- ⁹ *Шалата М.* Світова великість поета / Михайло Шалата // Іван Франко в школі.

Звісно, франкознавство в Україні не обмежується цими двома географічно прив'язаними та історично сформованими науковими центрами, бо спадщина Франка цікавить всю країну і не тільки. З-поміж праць про його дидактичні погляди, про специфіку навчання літератури, що їх пробували актуалізувати уже у XXI столітті, варто виокремити розвідки самобутнього педагога М. Стельмаховича¹. Зокрема, ґрунтовною та науково об'єктивною є стаття М. Стельмаховича у навчальному посібнику «Історія української школи та педагогіки» (Київ, 2003), де чи не вперше у постсоветський час досить чітко розглянуто еволюцію світоглядних та педагогічних поглядів Франка, а не взято до уваги тільки ранній («продрагоманівський») період його діяльності, наголошено на праці над виробленням національної освітньої традиції, прослідковано послідовну боротьбу Франка проти колоніального гніту в освітній сфері як австрійської, так і російської імперії. Усе ж таки, основну увагу в розділі акцентовано на доробку Франка-історика педагогіки та його баченні національного виховання у школі. Проблему Франкових оцінок рівня педагогічної компетенції тодішньої школи Стельмахович заторкує лише побіжно.

Питання трактування збірного образу вчителя у художній творчості Франка досліджували Д. Скільський² та В. Погребенник³. Останній також проектував Франкові тексти про школу на прототип моделі майбутнього громадянського суспільства, суспільства відповідальних громадян. Цікаву компаративістську студію на матеріалі «освітянських» текстів І. Франка і Ч. Діккенса написала Л. Богачевська⁴, застосувавши типологічно-

Збірник науково-методичних праць / Ред. кол.: Л. Гулевич (гол. ред.), Є. Пшеничний, Л. Гузар та ін. – Вип. 2. – Дрогобич : Коло, 2009. – С. 3–80.

- ¹ *Стельмахович М.* Ми мусимо навчитися чути себе українцями: педагогічні погляди І. Франка / Мирослав Стельмахович // *Рідна школа*. – К., 1999. – Число 9. – С. 2–5; *Стельмахович М. Г.* Педагогічні погляди І. Я. Франка / Мирослав Стельмахович // Любар О. О, Стельмахович М. Г, Федоренко Д. Т. – *Історія української школи і педагогіки*. Навчальний посібник. – К. : Знання, 2003. – С. 249–264.
- ² *Скільський Д.* «Учителем школа стоїть»: особа вчителя у творчості Івана Франка / Дмитро Скільський // *Рідна Школа*. – К., 2000. – Число 10. – С. 59–62.
- ³ *Погребенник В. Ф.* Іван Франко-поет як вихователь відповідальних громадян України / Володимир Погребенник // *Проблеми вищої педагогічної освіти у світі* рішень II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції / Міністерство освіти і науки України, Національний пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ : НПУ, 2002. – Число 3. – С. 209–212.
- ⁴ *Богачевська Л. О.* Творчий підхід Ч. Діккенса й І. Франка щодо порушення проблем освіти у романах «Ніколас Нікльбі», «Девід Коперфілд» й оповіданнях «Отець-гуморист», «Schoneschreiben» (у типологічно-порівняльній площині) / Л. О. Богачевська // *Вісник Житомир. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка*. – 2004. – Вип. 15. – С. 223–227.

порівняльну методологію. Із ювілейних матеріалів до 150-річчя від дня народження класика варто вирізнити статті М. Євтуха¹, С. Пультера², Я. Татарина³, що відзначаються оригінальністю порушених проблем, своєрідною планіметричною панорамністю оглядів. Об'єктивна оглядовість характерна для статті В. Захарової про роль Франка в історії методики викладання літератури⁴, оригінальною та по-науковому виваженою є розвідка Л. Каневської про психологічний автопортрет Франка «у розвитку», судження авторки про еволюцію його світогляду, також і на прикладі спогадів класика про своїх учителів⁵.

На жаль, уже в 21 сторіччі ще є анахронічні педагогічні біографії І. Франка, базовані на компіляції розглянутих повище праць советських франкознавців піввікової давнини. До такого штибу робіт належить розділ «Іван Якович Франко (1856–1916)» в університетському підручнику «Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги. – К. : ВД «Професіонал», 2004». Ж. Борщ наголошує на немовби Франковій «... критиці класового характеру виховання в капіталістичному суспільстві»⁶, градує педагогів минулого на «прогресивних» і «реакційних», пише про «боротьбу трудящих», «єзуїтський режим виховання», «садистську злобу вчителів» у школі Франка та приходять до «закономірного» висновку: «Отже, основним методом виховання у гімназіях та народних школах часів І. Франка були тілесні покарання учнів»⁷. Власне, якщо такі ідеологічні па-

¹ *Євтух М. Б.* Учителем школа стоїть: до 150-річчя від дня народження Івана Франка / М. Б. Євтух // Педагогічна газета. – К., 2006. – № 10. – С. 1; 3.

² *Пультер С.* Внесок Івана Франка в розвиток української дитячої літератури / Станіслав Пультер // Волинь – Житомирщина. – 2006. – Число 15. – С. 235–238.

³ *Татарин Я. Г.* Національний імператив І. Франка і методологічні засади освітніх реформ / Я. Г. Татарин // Науковий часопис Національного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 7: Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: Збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. 11(21). – С. 84–86.

⁴ *Захарова В.* Роль Івана Франка в історії методики викладання літератури (за оповіданням «Борис Граб») / В. Захарова // Українська література в загальноосвітній школі. – К., 2008. – № 9. – С. 25–27.

⁵ *Каневська Л.* «Ното nobilis»: обриси психологічного портрета Івана Франка у дзеркалі мемуаристики / Лариса Каневська // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Т. 1. – С. 342–349.

⁶ *Борщ Ж. В.* Іван Якович Франко (1856–1916) / Ж. В. Борщ // Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – С. 289.

⁷ Там само. – С. 316.

сажі у книжці В. Смалья 1966 року¹ сприймаються як щось закономірне і неминуче на той час, то у сучасному підручнику для студентів вищих навчальних закладів України неприємно вражають. Про те, що аналізований розділ компільований із вказаної книги В. Смалья засвідчують чисельні запозичення (і десятки фактографічних помилок!) та безпосереднє твердження, що «Найповнішими джерелами досліджень, з нашого погляду, є монографії «Іван Франко. Педагогічні статті і висловлювання» та «Педагогічні ідеї Івана Франка»². Либонь, йдеться про збірник праць (не монографію!) Франка, що їх упорядкував О. Дзевєрін у 1960 році, та, власне, книгу В. Смалья. Важко опонувати твердженню Ж. Борщ, що «... до цього часу немає жодної великої праці, в якій була б висвітлена вся система поглядів письменника на основні педагогічні проблеми»³, однак хоча б 50-томове видання творів Франка можна би використати, та й зібрана повище бібліографія показує дещо інший стан дослідження проблеми.

Нерозуміння джерел так званого «цвинтарництва» педагогічної прози Івана Франка, причин критики освітньої системи у Галичині у 2-й половині 19-го віку часто зумовлене все ще перевагою напрацьованих советським літературознавством та педагогікою концептів «Франка-революціонера та історії боротьби трудящих Галичини за народну освіту і демократичну школу», «Франка-соціаліста, борця за соціальні права поневоленого українського народу в умовах імперіалістичної Австрії та панської Польщі», «популяризатора російської літератури в Галичині, нещадного критика західних імперіалістичних ідей і католицтва як інструменту їхньої експансії, матеріаліста та нігіліста» і т. д. Таке однобічне відбирання його спадщини з вульгарно-соціологічних позицій класової боротьби, у протиставленні «прогресивного» Івана Франка до «реакційних» діячів того часу, надмірному наголошуванні на антиклерикальних висловлюваннях, анахронічно представлено й в іншому університетському навчальному посібнику⁴. У неспівмірно короткому розділі про педагогічні думки І. Франка також допущено багато фактографічних помилок.

Подібними стереотипами і кліше відзначаються й деякі інші сучасні розвідки про «життя, діяльність та педагогічні погляди» І. Франка⁵. Зокрема,

¹ Смалья В. Педагогічні ідеї Івана Франка / Василь Смалья. – К. : Рад. школа, 1966. – 186 с.

² Борщ Ж. В. Іван Якович Франко (1856-1916) / Ж. В. Борщ // Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – С. 290.

³ Там само. – С. 289.

⁴ Мосіяшенко В. А., Курок О. І., Задорожна Л. В. Історія педагогіки України в особах : Навчальний посібник / В. А. Мосіяшенко, О. І. Курок, Л. В. Задорожна. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – С. 137–141.

⁵ Кобель Л. Ідеї Івана Франка про місце і значення народної школи в Галичині / Леся Кобель // Педагогічні науки [Текст] : збірник наукових праць. Вип. 1 / Полтавський

Л. Кобель абсолютно заангажовано підкреслює начебто реалізовану у російських освітніх умовах теорію школи рідної мови Я. Коменського, «величезну роботу К. Д. Ушинського, спрямовану на створення взірцевої початкової школи для навчання дітей свого народу»¹, та відзначає зацікавленість питаннями початкового навчання російських «революційних демократів – Белінського, Добролюбова, Чернишевського»². Принаймні дивним у наш час у статті є замовчування того факту, що Франко здобував освіту й у тривіальній, й у василіанській «нормальній» школі, й університеті хай частково, хай у недостатньому обсязі, але справді рідною українською мовою навчання, натомість бачимо знову повторювання кліше Г. Войташевського про «суто пруську систему виховання», «повне неуцтво вчителів, дике знущання над дітьми, жорстокі фізичні кари: різки та палки – ось та сумна шкільна дійсність, що її малює письменник у своїх оповіданнях»³, що його так пристрасно та аргументовано заперечив сам Франко у «Причинках до автобіографії»⁴. Подібним «класовим» підходом позначена також повністю вторинна згадувана вище стаття І. Кравченка, заснована на тій же «позачасовій» монографії В. Смаля 1966 року та атавістичних твердженнях автора статті про Франка, який «переконливо довів, що в умовах несправедливого суспільного ладу зміст і методи шкільного навчання й виховання підпорядковуються цілям підготовки вірних слуг експлуататорської держави. Разом із тим, він розкрив захоплюючі перспективи розвитку освіти і виховання в новому суспільстві, що є характерним для сьогодення»⁵. Можна погодитись, либонь, із однією тезою автора: «На жаль, педагогічні ідеї І. Я. Франка ще мало відомі нашому вчителюству. Це пояснюється насамперед тим, що вони недостатньо досліджені. Франкова педагогічна спадщина обминається навіть

держ. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка ; голов. ред. М. Степаненко. – Полтава : [б. в.], 2009. – С. 125–129; Кравченко І. Іван Франко: життя, діяльність та педагогічні погляди / І. Кравченко / Педагогічні науки. – К., 2014. – № 60. – С. 147–153.

¹ Кобель Л. Ідеї Івана Франка про місце і значення народної школи в Галичині / Леся Кобель // Педагогічні науки [Текст] : збірник наукових праць. Вип. 1 / Полтавський держ. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка ; голов. ред. М. Степаненко. – Полтава : [б. в.], 2009. – С. 125.

² Там само. – С. 125.

³ Там само. – С. 126.

⁴ Франко І. Причинки до автобіографії [Універсальная библиотека. Ч. 423. 10 к. Іван Франко. К свету! На промыслах. Перевод с украинского Г. Войташевского и М. Новиковой. Книгоиздательство «Польза» В. Антик и К-о. Москва, без означення року] // Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 36–44.

⁵ Кравченко І. Іван Франко: життя, діяльність та педагогічні погляди / І. Кравченко // Педагогічні науки. – К., 2014. – № 60. – С. 151.

у вузівських підручниках із історії педагогіки, хоч знання її вимагає програма з цієї дисципліни»¹, повтореною чомусь двічі.

Отож, можемо констатувати, у франкознавчому педагогічному дискурсі все ще присутній (а надто часто переважає!) ідеологічний чинник, що само по собі не є чимось екстраординарним: драматизм життєвої долі Франка, його роль піонера у формуванні національного «передівництва»*, протистояння чужій офіційній політичній системі та українським позадержавним національно-громадським інституціям, суто особистісне кредо і психотип («проти хвиль плисти, проти рожна перти») мотивують та дають певні підстави до такого трактування. Врешті, – сама художня (і педагогічно-публіцистична!) творчість, особливо раннього періоду, з її радикалізмом, критичністю та (ніде правди діти!) революційністю, спонукає до такого відчитання Франка. Однак категорично вадливим є ігнорування національного і суспільного контексту, у якому формувався та працював мислитель, обмеження сфери його критицизму лишень і тільки до галицької простороні, ігнорування загальноукраїнського та європейського контекстів, що призводить до усталення догматичних шаблонів советської доби, продовження «більшовизації» спадщини митця і науковця у масовій свідомості. Також однією із причин і «методів» такого ідеологічного збіднення доробку мислителя є ігнорування діяхронічного погляду на всю діяльність Франка, комплексного дослідження його доробку «у розвитку», в системній єдності.

Між тим, окрім суто філологічно-педагогічних напрацювань емпіричного характеру та низки аналітичних розвідок про педагогічний вимір та параметри дидактичної спадщини Франка у діаспорному просторі, досить широко реалізованих можливостей уже науково об'єктивного студювання часів незалежності України, дійсно немає узагальнювальної синтетичної праці про Франкові педагогічні концепти. У науковий обіг увійшли без перебільшення тисячі різнопланових і різновартісних розвідок, що дозволяє по-новому, по-сучасному осмислити та зробити позитивною педагогічну методологію мислителя. Серед них багато інтердисциплінарних і суміжних із педагогікою та літературознавством – історичних, філософських, політологічних, правових та інших галузей, які також дуже важливі для дослідження означеної проблеми. Це, зокрема, праці істориків Я. Грицака², В. Качмара про історію Львівського університету³, О. Сухого про суспільно-національну специфі-

¹ *Кравченко І.* Іван Франко: життя, діяльність та педагогічні погляди / І. Кравченко / Педагогічні науки. – К., 2014. – № 60. – С. 148; С. 151.

* Дефініція П. Куліша, якою він означував національну інтелігенцію, інтелектуалів.

² *Грицак Я.* Дух, що тіло рве до бою (Спроба політичного портрета Івана Франка) / Ярослав Грицак. – Львів : Каменяр, 1990. – 176 с.; *Грицак Я.* Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – 631 с.

³ *Качмар В. М.* Львівський університет в імперії Габсбургів / Володимир Качмар //

ку Франкового періоду у Галичині та російський вплив¹, Л. Тимошенка про шкільну політику Василянського монашого ордену² та ін. Відзначити для нашого ракурсу дослідження передусім варто методологічно новаторську, багату фактажем та оригінальну своєю концепцією монографію Я. Грицака про Франка³, у якій автор вказує, що «Ця книжка намагається змістити акценти і довести іншу тезу: що трансформація ідентичностей і відповідно українського національного руху стала результатом появи тут радикальної політичної культури, побудованої на запозичених модерних західноєвропейських зразках»⁴, досліджує деконструкцію старої «руської» релігійно-протонаціональної ідентичності модерною національною українською в австрійській Галичині в останній третині 19-го ст. Відзначаючи важливість у цьому процесі освітньої педагогічної програми, історик-франкознавець зазначив: «У кінцевому рахунку, успіх мав здобути той, хто зуміє подолати культурну прірву, яка відділяла здебільшого малограмотне східнохристиянське населення від секуляризованої та вестернізованої еліти. Це був виклик для руських патріотів, котрі, на відміну від шукачів легшого та забезпеченого життя, не виємігрували з краю, а залишились в ньому. Таких, як Іван Франко»⁵. У книзі, наповненій Франковою «критичністю», чітко проартикульовано, що і Франко, і Михайло Драгоманов у своїй діяльності були переконані, що «...піднести маси до загальної культури й цивілізації можна лише на національних підставах. Чи, вдаючись до образів Франкової карикатури, універсальний поїзд поступу мусить обов'язково рухатися національними рейками, тобто бути "поступусом", а не "прогрессусом"»⁶, та зроблено закономірний висновок, що «Франко намагався поєднати соціалізм із націоналізмом, і таке поєднання було ядром його візії модерної української ідентичності»⁷.

Отож, попри значну кількість різнопланових студій спадщини І. Франка,

Галиція. – Львів, 2012. – Число 2. – С. 53–58; Качмар В. М. Філософський факультет Львівського університету в австрійський період (від відновлення до утравізації навчального закладу) / Володимир Качмар, Роман Тарнавський // Краєзнавство. – Львів, 2013. – Число 1. – С. 81–91.

¹ Сухий О. М. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті) / Олексій Миколайович Сухий; Літ. ред. Мар'яна Михалюк. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 495 с.

² Тимошенко Л. Імітаційне історіописання / Леонід Тимошенко // Критика. – К., 2008. – Число 1–2. – С. 36–38.

³ Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – 631 с.

⁴ Там само. – С. 435.

⁵ Там само. – С. 42.

⁶ Там само. – С. 238.

⁷ Там само. – С. 215.

все ж і досі немає узагальнювальної праці, у якій би було сфокусовано і синтезовано Франкову літературознавчу і педагогічну методологію, системно актуалізовано через сучасне висвітлення фактів і текстів його погляди та ідеї на вивчення української літератури у початковій, середній і вищій школі. Актуальність дослідження зумовлена тим, що педагогічні ідеї І. Франка й досі не втратили можливості значного впливу на розвиток теорії і методики викладання літератури, а тому важливою і потрібною є синтеза, яка б поєднувала попередні дослідження та розширювала наукове поле. Органічною є потреба виокремити продуктивність західноєвропейських педагогічних постулатів, які розвивав у своїй практиці Франко, часто випереджаючи час, артикулюючи концептуальні ідеї, впровадити які можливо лише у розвинутому громадянському суспільстві.

Метою праці є системно і комплексно проаналізувати Франкові тексти з педагогічною тематикою і проблематикою, перепрочитати та актуалізувати його основні методологічні і методичні ідеї для вивчення української літератури у сучасній середній і вищій школі, класифікувати педагогічні погляди Івана Франка як важливу складову розвитку методики викладання української літератури, залучити його педагогічні постулати до сучасної практики навчання літератури, опанувати науково-дидактичний потенціал педагогічної діяльності Франка і створити на його базі певну інтерпретаційну модель та розвинути сучасний методичний інструментарій. Для того, щоб ввести в рамці загального франкознавчого дискурсу, розширити інтелектуальний горизонт спадщини вченого шляхом включення до сфери наукових досліджень праць забутих та замовчуваних авторів, а також купюрованих розвідок власне Франка, передбачено з'ясувати функційні можливості методичних концептів І. Франка у розвитку педагогічної думки кінця 19-го – початку 20-го ст. в українському і загальноєвропейському контексті, визначити джерела Франкового критицизму щодо стану викладання української літератури в Галичині та причини сьогоденного тенденційного і необ'єктивного трактування цього питання. У монографії на основі епістолярію, мемуарів і неактивованих текстів самого письменника проаналізовано викладацькі стратегії І. Франка, його особисту лекторську практику; досліджено та застосовано Франкові рекомендації про принципи комплектації шкільної програми та про підручник з української літератури, актуалізовано методологію аналізу художнього твору, що її дотримувався Іван Франко. Також класифіковано вимоги Франка до письмових робіт з української літератури у школі, представлено і застосовано продуктивні можливості Франкових суджень про шкільну та університетську лектуру, простежено еволюцію поглядів Франка-педагога у сфері вивчення української літератури як навчального предмета. В основу дослідження покладено наукову гіпотезу про позачасовість та актуальність педагогічної концептосфери Івана Франка,

тому у книзі зроблено спробу змодельовати та виокремити основні дидактичні ідеї у науковій практиці вченого, проартикулювати продуктивні педагогічні концепти Франка, які залишаються надчасовими: текстоцентризму, критичності, природовідповідності, креативності та діалогізму у навчанні літератури, особистісно зорієнтованого і компетентісно-діяльнісного навчання літератури, історіософії і націософії у дидактиці та ін.

Об'єктом дослідження у монографії є педагогічна спадщина Івана Франка у художній прозі, літературній критиці та публіцистиці. Художні тексти І. Франка, у яких порушено проблеми навчання та взаємостосунків учня і вчителя, літературно-критичні, публіцистичні та мемуарні статті, рецензії та відгуки, листи, інші публікації І. Франка про дидактику літератури. Відповідно, узагальненим предметом дослідження стали педагогічні концепти Івана Франка, що стосуються історії, теорії і методики учіння літератури у середніх і вищих навчальних закладах, система поглядів Івана Франка на методику викладання української літератури у школі та вищих навчальних закладах.

Теоретико-методологічна база монографії ґрунтується на системному підході до об'єкта дослідження, тобто, текстів І. Франка з педагогічною тематикою і проблематикою. У представленій науковій роботі передбачено комплексний поліметодологічний підхід і застосування як літературознавчих, так і власне педагогічних методів дослідження. Зокрема, використано дослідницький потенціал біографічного, історіографічного, описово-аналітичного, порівняльно-історичного, культурно-історичного, психологічного, текстологічного, структурного, рецептивно-естетичного методів, а також інтерпретаційно-герменевтичні тактики (герменевтичну, феноменологічну, компаративістичну). Оскільки предметом педагогічних досліджень стала історія, теорія і практика навчання української літератури на прикладі діяльності І. Франка (функціонування шкіл та університетів і міжособистісні стосунки у них, зміни едукативної практики і закономірностей навчання, соціального і національного виховання, з'ясування дидактичних цілей), тому для цього використано методологію і педагогіки, і її субдисциплін. З емпіричних методів застосовано діагностичний (тестування, цілеспрямоване спостереження за навчальним процесом, анкетування) метод; аналіз навчальних програм і підручників в процесуальному аспекті, метод прогностичного моделювання (написання студентських есе, застосування Франкових моделей викладання літератури), педагогічного експерименту. Теоретичні методи дослідження представлені проблемно-пошуковим, методом критичного аналізу, елементами персоналістичної та антиавторитарної педагогіки. Дослідження передбачає опис, аналіз і розуміння дидактичної теорії і практики Франка та, відповідно, відтворення його цілісної педагогічної концептосфери.

Основним джерелом та опорою в дослідженні стали передусім методологічні і теоретичні розробки власне І. Франка, а також напрацювання та ідеї

українських (Андрущенко В., Бандура О., Барабаш Ю., Білецький Л., Васянович Г., Вишневецький Ом., Возняк М., Волошина Н., Гнатюк М., Гольберг М., Горак Р., Гнатів Я., Голод Р., Грабович Г., Грицак Я., Гром'як Р., Гузар З., Гундорова Т., Денисюк І., Дорошенко В., Жила С., Ільницький М., Каневська Л., Ключек Г., Корнійчук В., Кузьмінський А., Куца О., Куцевол О., Легкий М., Луців Л., Мазуркевич О., Мельник Я., Набитович І., Наєнко М., Назарук О., Нечиталюк М., Пасічник Є., Пастух Т., Погребенник В., Пшеничний Є., Сабат Г., Салига Т., Сенік Л., Ситченко А., Сірополко С., Скоць А., Скупейко Л., Стельмахович М., Степанишин Б., Тихолоз Б., Тихолоз Н., Токмань Г., Чайка В., Чепіль М., Чехович К., Чопик Р., Шуляр В., Юцишин І., Якимович Б., Янів В. та ін.) і зарубіжних літературознавців та педагогів (Андерсон Б., Валіцький А., Гатчінсон Д., Гадамер Г.-Г., Дюрінг С., Д'юї Д., Ортега-і-Гасет Х., Перкінс Д., Тімар Томас Б., Улицька Д., Фрейре Пауло, Яусс Р. Г., Bortnowski S. (Бортновський С.), Kołakowski L. (Колаковський Л.), Kupisiewicz S. (Купісевич Ч.), Kurczab H. (Курчаб Г.), Lewowiecki T. (Лєвовецький Т.), Markewicz H. (Маркевич Г.), Nagajowa M. (Нагайова М.), Niemierko B. (Немерко Б.), Okoń W. (Оконь В.), Ożóg K. (Ожог К.), Pearson A. (Пірсон А.), Pólturzycki J. (Пултужицький Й.), Sławiński J. (Славінський Й.), Wątorski A. (Вонторський А.), Węglińska M. (Венгліньська М.), Witzzenbacher K. (Вітценбахер К.), Wróbel Ł. (Врубель Л.), Żegnałek K. (Жегналек К.) та ін.

Монографія виконана у Львівському національному університеті імені Івана Франка на кафедрі української літератури імені академіка Михайла Возняка, серед наукових пріоритетів якої – інтердисциплінарне комплексне дослідження українського літературного процесу і методики навчання та учіння літератури у школах, гімназіях і вишах на основі сучасних теоретико-методологічних досягнень літературознавства і педагогіки. Чільне місце в наукових програмах і планах кафедри посідає вивчення творчого доробку Івана Франка, його педагогічної спадщини, зокрема поглядів на методику вивчення літератури. Змістотворчими матеріалами для книги стали також положення і висновки, що їх використовують у лекційних курсах та практичних заняттях з методики викладання української літератури у середній і вищій школі, історії української літератури, спеціального авторського курсу «Іван Франко і методика викладання української літератури» для студентів філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Матеріали дослідження можуть бути використані під час написання історії української педагогіки, історії української літератури, монографічних розвідок про І. Франка, підручників і посібників з методики викладання різноманітних окремих дисциплін у вищій і середній школі, під час розробки і читання спеціальних і нормативних курсів для студентів педагогічних відділень, підготовки дисертацій, магістерських та дипломних робіт, методичних рекомендацій тощо. Результати виконаної роботи можна використовувати в інших методиках, передусім для викладання культурологічних

дисциплін, зарубіжної літератури, української мови. Наукові результати дослідження доводяться й особистим досвідом автора, який понад чверть сторіччя викладає методику літератури у середній і вищій школі. Авторські ідеї, оприлюднені в монографії, навчальних посібниках, наукових статтях і доповідях, є результатом самостійних дослідницьких пошуків. Попередні положення і результати монографічного дослідження частково викладено в доповідях на численних наукових зібраннях¹ та апробовано на семінарах і конференціях².

¹ Міжнародній науковій конференції «Українська філологія: Історія і перспективи» до 145-річчя кафедри української словесності у Львівському університеті (Львів, 1994); Міжнародній науковій конференції «Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин» (Львів, 1998); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Гуманітарна освіта в Україні: проблема оцінювання навчальних досягнень учнів» (Львів, 2002); Міжнародному науковому конгресі, присвяченому 150-річчю від дня народження І. Франка «Іван Франко: дух, наука, думка, воля» (Львів, 2006); науковій конференції «Іван Франко та Андрей Шептицький» (Трускавець, 2006); науковій конференції «Semper tiro» – «Semper magister» (до 125-річчя від дня народження Михайла Возняка) (Львів, 2006); науковій конференції «Іван Франко у пленері» (Ворохта, 2007); Міжнародній науковій конференції «Українська філологія: школи, постаті, проблеми. До 160-річчя заснування кафедри української словесності у Львівському університеті» (Львів, 2008); науковій конференції до 400-ліття Наукової бібліотеки Львівського університету «Наукова та художня спадщина Івана Франка – сучасній Україні» (Львів, 2008); науковій конференції «Іван Франко і культура Поділля» (Кам'янець-Подільський, 2009); Міжнародній науковій конференції «Studia Ingardeniana. Interpretacja tekstu literackiego» (Польща, Люблін, 2010), Всеукраїнській науковій конференції «Маркіян Шашкевич та епоха Івана Франка» (до 350-річчя Львівського університету та 200-річчя народження Маркіяна Шашкевича) (Острог, 2011), Всеукраїнській науковій конференції молодих філологів «VIVAT ACADEMIA» «Українська філологія – історія, теорія, методологія» (Львів, 2011), Міжнародному симпозиумі «Тарас Шевченко – апостол українського народу» (Румунія, Сату Маре, 2012), Міжнародній конференції «Bohater literacki – oczekiwania czytelnicze i tekstowe realizacje» («Літературний герой – очікування читача і реалізації в текстах») (Польща, Ряшів, 2015), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Комунікативний дискурс: наукова рецепція і стратегії дослідження», присвяченій 160-річчю від дня народження Івана Франка у Національному університеті біоресурсів і природокористування України (Київ, 2016).

² Міждисциплінарного науково-методологічного семінару «Іван Франко у XXI сторіччі» (2006–2009), на щорічних наукових франківських конференціях (Львів, 1999–2016), щорічних звітних наукових конференціях Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, 2004–2017), на щомісячних наукових семінарах Інституту франкознавства ЛНУ імені І. Франка та Інституту Івана Франка НАН України «Перехресні стежки» (2005–2017); на методичних семінарах вчителів та викладачів української мови та літератури м. Львова у Львівському техніко-економічному коледжі університету «Львівська політехніка» (Львів, 2011–2013), на районних конференціях та зібраннях районних методкабінетів учителів української мови та літератури Львівської області (2004–2014).

Розділ I

**ПЕДАГОГІЧНО-МЕТОДИЧНІ ДИСКУРСИ
ІВАНА ФРАНКА: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ І РЕЦЕПЦІЇ**

1.1. Періодизація історії вивчення і рецепції педагогічної концептосфери Івана Франка

Зміни в освіті, які відбуваються в Україні останнім часом, зумовлені трансформацією тоталітарного, постколоніального суспільства у демократичну, громадянську спільноту. Так, принаймні, хочеться це бачити. Освітня доктрина на перехідному етапі мала би передувати, або ж хоча б супроводжувати загальний процес демократизації, і цим визначається важливість точного вибору стандартів та цілей навчання, можливість вільного відродження аксіологічних принципів та дидактичної телеології у школі. Повернення до універсальних цивілізаційних цінностей та висновування з них навчальної аксіології в Україні стикається із затятим опором. Жоден з українських урядів не вибрав пріоритетною сферою своєї діяльності гуманітарну, зокрема, освітню. Наука та освіта залишаються розмінною монетою у великій політичній грі, пішаком у творенні кон'юнктурних конфігурацій та коаліцій, авторитаризм в освітній сфері став звичкою, експериментування – «модою», демократичні принципи, властиві плюралістичному суспільству, розвиваються всупереч політичній заангажованості чільних учасників цього процесу. Між тим, ще Іван Франко писав понад століття тому у статті «Критичні письма о галицькій інтелігенції»: «Заким може початися серйозна, тверда праця розуму, мусить уперед дух людський прилагодитися не тільки наукою, але й зрушеннями чуття; заким почнеться рух, мусить постати бажання руху; заким мисль увійде у свої права, мусить постати задума»¹. В умовах трансформації

¹ Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 92.

суспільства загалом і системи освіти зокрема важливо вивчити уроки минулого, передусім настанови Івана Франка, який небезпідставно вважав, що стале прагнення поступу, вдосконалення особистості освіченого Українця у напрямку загальнолюдських цінностей повинне засновуватись на ґрунті патріотизму, національної гідності, на знанні великої участі свого народу в європейській історії та сучасності. Історичний досвід національної педагогіки, зокрема погляди І. Франка на методику викладання української літератури, абсолютно позачасові, адже мислитель сформувався та творив у «західних» цивілізаційних обставинах та уникнув ідеологічних «схематів», характерних для багатьох діячів материкової України. Звісно, педагогічні постулати вченого позачасові не тільки тому, що жив у певних обставинах, а насамперед завдяки глибокій суті. Нинішній стан вивчення доробку і рецепції Франка-педагога є незадовільним, бо і сьогодні головно сприймається тенденційно, крізь призму «радянської» педагогіки. Як уже зазначено повище, назрілою є потреба цілісної проблемно-синтетичної монографії про Франка-ментора, необхідне наукове осмислення його прози, літературної критики та публіцистики, художніх текстів, у яких порушено проблеми навчання та взаємостосунків учня і вчителя, мемуарів, рецензій і відгуків про дидактику літератури. Для вирішення цього питання передусім потрібно систематизувати педагогічне франкознавство, а для цього ще раз виокремимо його основні етапи та головні проблемні вузли.

Першим періодом можна вважати прижиттєві розвідки, рецензії, огляди, на деякі з яких прореагував ще І. Франко. Розпочались вони від розділу в «Історії літератури руської» Ом. Огоновського (1893 р.), були продовжені працями С. Єфремова, І. Ющишина, Г. Войташевського, М. Возняка про Франка-педагога. Дискусійними є два ракурси сприйняття робіт цих франкознавців, у публікаціях яких бачимо багато цінного фактажу про етапи та особливості шкільної, гімназійної та університетської освіти Франка, лектуру у «тривіальній» та «нормальній» школі, впливи вчителів та викладачів, освітні та політичні пріоритети. По-перше, це джерела Франкового максималізму (так званого «цвинтарництва») в ранніх оцінках австрійської освітньої системи; по-друге, автобіографізм белетристики про школу. Йдеться про те, що соціологічні штампи її поцінування авторства С. Єфремова запозичили частково М. Возняк та І. Ющшин, а пізній Франко активно спростовував «характеристику своїх дитячих літ»¹. Ця полеміка була продовженням низки франкових

¹ Як уже зазначено на початку цієї роботи, «пізній» Франко був попросту категоричним і писав про висвітлення свого життєпису у працях франкознавців-сучасників так: «Вона (характеристика, опис дитинства – В. М.), навпаки наскрізь неправдива, бо основана не на моїх власних споминах, про які в мене не допитував д. Єфремов, але на ніби автобіографічних оповіданнях про малого Мирона, в яких справді міститься дещо автобіографічне, але далеко більше чисто літературно-

публікацій у львівських часописах 1912 року, у яких письменник категорично спростовував шерех політичних, національних і педагогічних стереотипів і кліше, що їх сформувала вже тоді про нього українська, польська та російська критика і журналістика.

Другий період представляє франкознавство міжвоєнного двадцятиліття із його поділом на дві основні магістралі в окупованих Росією і Польщею частинах України та відповідними оцінками дидактичних елементів спадщини мислителя. Знову ж таки відзначимо дві домінуючі лінії доби «Розстріляного відродження»: 1) соціологічну, яка набула невдовзі форми вульгарно соціологічної (В. Коряк); 2) формальну, або ж наукову (учні філологічної школи В. Перетца – М. Зеров, М. Драй-Хмара, П. Филипович, а також М. Євшан). Вагомим досягненням стало видання у Харкові 29 томів (32 книги) творів Франка, що їх було реалізовано за редакцією С. Пилипенка, а підготував до друку І. Лизанівський. Характеристичним для наступних 60-ти років став розділ «Іван Франко» в «Нарисі історії української літератури» Володимира Коряка¹, у якому комуністичний історик літератури сформулював ідеологічну парадигму, що стала «зразком» для більшості дослідників Франкової педагогічної спадщини і, на жаль, так чи так залишається частково продуктивною. Натомість позитивно оцінювали систему освіти для українців в Австрійській монархії представники тодішньої «формальної» або ж «наукової» школи франкознавства у підрадянській Україні М. Зеров, М. Драй-Хмара, П. Филипович. Важливою для рецепції Франкових ідей у педагогічній сфері упродовж міжвоєнного періоду у Галичині стала широка дискусія між літературознавцями і педагогами різних мистецьких та ідеологічних груп про можливість так званого «культу Франка» у школі (О. Назарук, К. Чехович, О. Мох, М. Рудницький, Б.-І. Антонич, Г. Костельник та ін.) та системотвірна діяльність М. Возняка з його емпіричним етапом дослідження і систематизації текстів та епістолярію Франка, публікаторською і реноваторською діяльністю засновника франкознавства.

Третій період – це дослідження педагогічних ідей Франка у 1950–1980-х рр., активізованих особливо до 100-го ювілею письменника, коли утворилися два антагоністичні центри: радянський та діаспорний. Кращими зразками підцензурних методичних розвідок про Франка-педагога є праці О. Мазуркевича, В. Смаля, О. Дзевєріна, Б. Степанишина, І. Денисюка, З. Гузара та ін. Деяким ученим, попри неминуче ідеологічне нашарування у їхніх пра-

го...» Див.: *Франко І. В інтересі правди / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 229.*

¹ *Коряк В. Нарис історії української літератури. II. Література буржуазна / Володимир Коряк. – Харків : Держвидав України, 1929. – 620 с. [Фотопередрук Олекси Горбача. Мюнхен, 1994]. – С. 353–437.*

цях, почасти вдалося реалізувати свій науковий потенціал. Варто ще раз відзначити, що до найважливіших здобутків франкознавства того часу за-служено належить комплектація та опублікування збірника педагогічних статей і висловлювань класика, що його здійснив О. Дзеверін у 1960 році¹, вперше переклавши українською мовою дев'ятнадцять польсько- та німецькомовних публікацій Франка про освітні проблеми. Вільними від ідеологічного тиску були розвідки українських учених-франкознавців в екзилі, однак на їхній роботі позначилась відсутність архівів, періодики та наукового академічного середовища. Діаспорне літературознавство в рамках функціонування кількох незалежних наукових інституцій (НТШ, УВУ у Мюнхені, УВАН, Фундації ім. Шевченка та ін.) масштабно відзначило 100-і роковини письменника та видало десятки праць про нього, що мають неперехідне значення до сьогодні. З-поміж багатьох досліджень варто відзначити праці таких авторів, як С. Сірополко, В. Дорошенко, Л. Луців, Є. Маланюк, В. Янів, Л. Рудницький, Ю. Шевельов та ін.

Четвертий період представляють поліфонічні франкознавчі студії часів незалежності України, коли виникла можливість синтетичного вивчення Франкового педагогічно-літературознавчого дискурсу та оформились два основні франкознавчі центри (львівський і дрогибицький), утворено Інститути Франкознавства у Львівському та Дрогобицькому університетах. Об'єднавчою і генераційною стала діяльність І. Денисюка, який, окрім згаданих вище програмних статей, написав шерег інших розвідок про освітній «життєпис» класика та автобіографізм його художніх текстів про школу, про проблеми міжнаціональних стосунків і шкільну лектуру, про методику викладання української літератури та аксіологічні дилеми у публіцистичних і педагогічних творах І. Франка. Денисюкові рецензії на франкознавчі збірники і видання, полемічні статті про наповнення шкільних та університетських програм текстами Франка, про генологічну специфіку вивчення художніх творів у школі і виші, про новаторство письменника та його концепцію національної літератури стали класикою франкознавства, ґрунтовною методологічною базою для будь-якого виду наукового пізнання спадщини мислителя, звісно ж – також у ракурсі літературознавчо-педагогічному*. Аналітичний огляд франкознавчих монографій у «денисюківське» десятиріччя з 1998 до 2008

¹ *Іван Франко. Педагогічні статті і висловлювання* / [Упоряд. О. Г. Дзеверін]. – К. : Рад. школа, 1960. – 299 с.

* Близько 20 праць І. Денисюка з цією тематикою переопубліковані у: *Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці* : [у 3 т., 4 кн.] / Іван Овксентійович Денисюк. – Львів : вид-во Львів. ун-ту, 2005. – Т. 2 : Франкознавчі дослідження. – 528 с.

року здійснили М. Легкий і С. Пилипчук¹, зреферувавши книги Т. Пастуха, М. Легкого, В. Микитюка, Р. Голода, Р. Чопика, М. Гнатюка, А. Скоця, Б. Тихолоза, В. Корнійчука, В. Працьовитого, І. Денисюка, Т. Салиги, Л. Сеника, Я. Мельник, Р. Горака та Я. Гнатіва, Л. Бондар та інших франкознавців.

Системно проаналізовано розвиток франкознавства у Львівському відділенні Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України від 1991 року, зроблено огляд франкознавчих монографій до часу заснування власне Інституту Івана Франка 2011 року у статтях Є. Нахліка («Сучасний стан франкознавчих досліджень і місце Львівського відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України») та Тамари Гундорової («Сучасне українське франкознавство: між «життям» і «творчістю»), опублікованих у *продовжуваному збірнику* Інституту (Іван Франко: Тексти. Факти. Інтерпретації: Збірник наукових праць / НАН України. Інститут Івана Франка; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка; Редкол.: М. Жулинський (голова) та ін.; Відп. і літ. ред. та упоряд. Є. Нахлік. – Київ; Львів, 2011. – Випуск I: Огляди. Статті. Твори. Листування. Спогади. Бібліографія. – 440 с.).

Етапним для розвитку франкознавства стало проведення у Львівському національному університеті імені Івана Франка 1996 року Міжнародної наукової конференції «Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин» та у 1998 році Міжнародної наукової конференції «Українська філологія: школи, постаті, проблеми» з нагоди 150-річчя заснування першої кафедри української словесності; Міжнародного наукового конгресу до 150-річчя від дня народження патрона університету 2006 року. Як уже було зазначено, фундаментальне значення для розвитку сучасного франкознавства має академічне коментоване довидання Франкового 50-томовика: «Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах» (Т. 51; Т. 52; Т. 53; Т. 54; видання «Показчик купюр: (до Зібрання творів Івана Франка у п'ятдесяти томах)» (К., 2009), що його здійснили науковці Інституту Івана Франка НАН України. Чимало наукових педагогічно-методичних ідей реалізовано у процесі роботи над проектом «Іван Франко: Літературна енциклопедія», яка підготовлена в Інституті Франка у семи томах, зокрема опубліковано 1-й том (Франківська енциклопедія: у 7 т. Т. 1: А–Ж. – 2016. – 680 с.).

Ще одним центром франкознавства часу незалежності України є Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, де передусім у дидактичному, навчально-методичному сегменті франкознавства створили потужну наукову школу, яку представляють декілька оригінальних осередків: Інститут Франкознавства, кафедра теорії та історії літератури, кафедра загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького

¹ Легкий М., Пилипчук С. З останнього десятиліття франкознавства / М. Легкий, С. Пилипчук // Слово і час. – 2008. – Число 10. – С. 21–31.

університету. Збірники наукових праць «Франкознавчі студії» (2001–2016), книги матеріалів циклу Міжнародних наукових конференцій «Нагуєвицькі читання», регулярні фахові збірники праць із серії «Людинознавчі студії» мають важливе фактологічне і методологічне значення, в університеті сформовано самобутню наукову школу «Історія, теорія і практика української освіти і виховання», у рамках якої чимало розвідок спрямовані на вивчення педагогічної спадщини І. Франка. Загалом упродовж часу державності у науковий обіг увійшли без перебільшення тисячі різнопланових і різновартісних праць (серед них багато міждисциплінарних і суміжних із педагогікою та літературознавством студій із історичних, філософських, політологічних, правових та інших галузей), що дозволяє по-новому, по-сучасному осмислити та синтезувати педагогічну методологію І. Франка. Чимало публікацій про педагогічні погляди мислителя, що вийшли у 90-их роках ХХ-го сторіччя, все ще інертні, зі значними фактологічними і смисловими помилками. Попри все є ще і в 21 сторіччі анахронічні за методологією і фактажем педагогічні «біографії» І. Франка, базовані на безкритичній компіляції праць радянських науковців 3-го періоду педагогічного франкознавства.*

1.2. Педагогічний курікулюм Івана Франка

Педагогічна теорія ніколи не постає «сама в собі», а завжди є вираженням певного ширшого, як правило, загального філософського погляду на світ, становить його своєрідну екземпліфікацію через з'ясування і засвоєння методології багатьох прикладів попередніх освітніх практик, окремих авторських методик, підтвердження дидактичними результатами, зразками, прикладами. Власне, якою би стала національна педагогіка, якби погляди Франка на едукацію, його педагогічні ідеї відзискала своєчасно і повною мірою наша наука і культура загалом? Це питання, звісно, гіпотетичне й умовне, однак у літературознавчих колах уже понад сторіччя обговорюють подібну ситуацію за формулою «назад у майбутнє». Якого блиску набула українська література, коли би Франко повністю посвятився письменницькій праці? Скільки би здобула наша поезія, коли б Франко зосередився виключно на ліриці, полишивши драматургію і прозу? Чи не виграла би у плані вивершеності і талановитості уся поетична творчість Франкова, коли б не писав «програмових», «пекарських» текстів, не душив у собі «романтичні скоки»? І такі апелі вже

* Більш детально про проблеми періодизації педагогічного франкознавства див.: *Микитюк В. І.* Педагогічна концептосфера Івана Франка: історія вивчення і стан рецепції / Володимир Микитюк // Науковий вісник національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Філологічні науки» / Редкол.: С. М. Ніколаєнко (відп. ред.) та ін. – К.: Міленіум, 2016. – Вип. 248. – С. 126–136.

давно не є риторичними, бо, на думку багатьох дослідників, безперечно, що універсалізм мислителя спричинив і своєрідну дифузію, розпорошеність реалізації його як художника. Також безсумнівним для мене є той факт, що національна культура (можливо, ще більше!) втратила від прямої неприсутності Франка в освітній сфері, адже в нього був суто педагогічний талант навчати, на жаль, не реалізований повністю в силу відомих політичних і суспільних обставин того часу, бездержавного розвитку нації. Врешті, не варто забувати, що він і готував себе до кар'єри гімназійного (університетського) вчителя. Історія не знає умовного способу, однак наша педагогіка та академічне літературознавство надзвичайно багато втратили від того, що Франко не посів кафедру української словесності Львівського університету. Все ж таки, – прочитавши лише знану габілітаційну лекцію, він став ментором* свого народу, бо реалізовував свої дидактичні концепції в художній творчості, науковій роботі, публіцистиці та громадському житті.

На початку, при поверховому, як то кажуть – приторком, окресленні педагогічної парадигми Франка, варто застерегти від спокуси розглядати її як константу, як щось стале, незмінне, «єдиноправильне». Тільки діахронно, у розвитку, врешті так, як цю проблему вирішило літературознавство: 1) творча методологія І. Франка формувалась еволюційно упродовж усього життя письменника; 2) ранній Франко перебував під впливом романтично-ідеалістичного спрямування літератури; 3) захоплення філософією позитивізму зумовило реалістичний тип творчості; 4) в ідейно-естетичних пошуках митець часто випереджав й визначав розвиток національної літератури; 5) визначальною рисою художнього методу І. Франка була здатність синтезувати; 6) засвоєння інтернаціональних естетичних канонів у творчості Франка мало характер інтеграційного взаємозбагачення.¹ Ці постулати є продуктивними і щодо педагогічного дискурсу мислителя, котрий не можна розглядати окремо від загального інтелектуального мейнстріму Франка. Не менш продуктивною для нашого ракурсу освоєння спадщини мислителя є

¹ Ці положення, зокрема, остаточно обґрунтовано і доведено у монографії Р. Голода «Іван Франко та літературні напрями кінця XIX – початку XX століття / Роман Голод. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. – 284 с.», звідки і запозичено загалом цю схему, в інших публікаціях цього автора (*Голод Р. Позитивізм як світоглядно-філософське підґрунтя творчого методу Івана Франка / Роман Голод // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Т. 1. – С. 274–285).*

* Ім'я Ментора, наставника Одісеєвого сина Телемака з Гомерової поеми, головню використовуємо у переносному значенні щодо нудної людини, яка любить всіх по-вчати чи моралізувати. Рідше – у прямому позитивному значенні стосовно мудрого вчителя, професора, вихователя, лектора.

періодизація еволюції його світоглядних позицій, що її запропонував у новаторській книзі про Франка-видавця Богдан Якимович: 1) до першого арешту у 1877 р. Світогляд молодого Франка формувався на народних побутових засадах, вихідним принципом яких є соціальна справедливість.; 2) 1878 – поч. 1880-х років. Пошуки розв'язання соціальних проблем на основі соціалістичних ідей, сформульованих під впливом марксизму й лассалівства, але не тожних марксизмові; 3) друга пол. 1880-х років – перша пол. 1890-х. Дуалізм світогляду – боротьба соціального й національного, спроба розв'язати ці проблеми на основі критичного підходу до марксизму.; 4) з другої пол. 1890-х років. Чітка позиція щодо розв'язання соціальних питань через створення національної держави... Ревізія марксизму і показ його неспроможності і в теоретичній, і в практичній площинах¹.

Переважає більшість Франкових рефлексій на педагогічні проблеми позначена позитивістською філософією людини і суспільства, однак загалом у вченого концепція людини, погляди на дійсність, аксіологічні цілі і методи освіти еволюціонували поступово, скажімо метафорично – від «романтизму» до «модернізму», від «природовідповідності Песталоцці» до «педагогіки прагматизму Джона Д'юї». У руслі позитивістської філософії «праці над основами», «органічної роботи», «теорії малих справ» місце школи загалом було дуже важливе, і це підтверджують десятки художніх текстів белетриста, де так чи так висвітлено образи педагогів та їхніх вихованців, а також більше півтора сотні статей, оглядів, рецензій Франка, у яких він висвітлював тогочасні педагогічні проблеми. Якщо у романтичній традиції школу як інституцію головно відображали у текстах як біографічний епізод для вираження власних письменницьких поглядів на виховання та методику навчання, подавали оцінну характеристику окремих визначних (як позитивних, так і негативних!) постатей педагогів, то ситуація кардинально змінилась в епоху позитивізму. Романтична модель свідомості була суто індивідуалістською, тому, відповідно, література (і критика!) висвітлювала негативну роль педагогічних інституцій для формування, росту, гарту окремих чуттєвих і вразливих особистостей, для яких зіткнення із «жорстоким» світом і відбувалось на перших етапах шкільного побуту. Позитивісти змінили загальну тональність зображення теми школи у літературі та літературознавстві, і пов'язано це було із новою «навчальною», знову просвітницькою моделлю свідомості, коли на перший план виходить роль освітніх інституцій у піднесенні морального та інтелектуального рівня всіх верств населення. Література доби пози-

¹ Якимович Б. З. Іван Франко – видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти / Богдан Якимович. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – С. 108. Повну версію світогляду Франка «у розвитку» див. у підрозділі 2.1 цієї книги: «Світогляд та громадсько-політична діяльність: проблеми періодизації» (С. 101–123).

тивізму не показала позитивного типу чи образу школи. У всякому разі, як на мене, дуже важко назвати такі тексти не тільки в українській, але й загальноєвропейській белетристиці. Функцією її була нещадна критика «взагалі», вказування на анахронічність як самої школи, так і панівних у ній методик навчання і виховання, деспотичного характеру педагогіки, що жорстко ламало більш-менш неординарні дитячі характери. Ці загальноєвропейські тенденції виразно виявились і в творчій спадщині Івана Франка з педагогічною тематикою, і в його критичних рефлексіях на освітянську проблематику. Лише в окремих текстах кінця 19-го і, особливо, вже 20-го століття, бачимо виразне прагнення до об'єктивізації опису шкільництва.

Очевидно, що внаслідок особистої неприсутності Франка в освітніх інституціях, можна вести мову лишень про авторську, індивідуальну програму педагогічної діяльності, яку він і реалізовував. Тобто, йдеться власне про позакурікулярну діяльність педагога. В актуальному академічному довідковому виданні з педагогіки «Енциклопедія освіти» М. Лещенко визначає «Курікулум» як «поняття, яке використовується в порівняльній педагогіці для характеристики дидактичних особливостей функціонування зарубіжних навчальних систем» та зазначає, що цей «термін запозичений з англійської мови і в дослівному перекладі означає навчальний план, навчальна програма»¹. У статті зроблено фаховий стислий огляд функціонування цієї категорії в педагогічній лексиці США, наголошено на поліваріантності терміна, який нині відображає у своєму основному значенні «всі предмети, що викладаються в навчальному закладі»². Конспективно і чітко М. Лещенко пише про те, що у зарубіжній педагогічній науці (зазначу – не тільки у США) є цілі галузі, об'єктом наукових досліджень яких є розроблення та вдосконалення Курікулюму, створення новітніх підходів до конструювання навчальних програм. Безперечно, що вивчення теорії розвитку Курікулюму, методології його дослідження надзвичайно актуальне для нашої педагогіки, адже входження до Болонського освітнього простору потребує титанічної роботи особливо у цій площині. Не судитимемо про всі навчальні галузі, але програми навчання з української літератури у середній і вищій школі потребують кардинального і системного оновлення. Питання Курікулюму цікавило Івана Франка, він працював над програмами викладання української літератури і не тіль-

¹ Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 443. Зазначу, що взагалі-то це слово латинського походження, а відповідно до сучасного українського правопису правильно писати «**кури**кулюм», однак існує певна інерція-традиція вживання цього терміна в українській педагогічній дорадянській і діаспорній літературі.

² Там само. – С. 443.

ки. Про це вже досить багато написано,¹ а детально буде проаналізовано у подальших частинах цієї книги. Принагідно варто зазначити, що відсутність у цитованій повище «Енциклопедії освіти» гасел про педагогічні погляди Г. Сковороди, І. Франка, Лесі Українки та багатьох інших українських мислителів суттєво «збіднює» це потрібне довідкове видання.² Тобто, ще раз наголосимо на факті, що Франкове зосередження на позапрограмній навчальній діяльності було вимушеним, а його теоретична і практична педагогічна праця – позакурікулярною стосовно офіційних освітянських закладів. Важливими ознаками формування його педагогічного кредо стали віхи власного, доволі нетривіального освітнього шляху. Промовистими є етапи росту майбутнього дидакта, адже, як неординарна особистість, ще з дитячих років Франко прагнув мати вплив на довколишніх, формувати коло своїх однодумців. Уже своєю «інакшістю» від однолітків «малий Мирон» здобував право на окремий шлях у житті, відхід від традиційного у тих умовах вибору

¹ Системний розділ про педагогічні погляди Івана Франка у книзі О. Мазуркевича (Нариси з історії методики української літератури. – К., 1961), відповідні сторінки праці В. Смаля (Педагогічні ідеї Івана Франка. – К., 1966), статті автора (Іван Франко і його вчителі // Дивослово. – К., 2007. – Число 8. – С. 17–22; «Сгух professorum». Сторінками однієї статті Івана Франка // Урок української. – К., 2008. – Число 3–4. – С. 5–9; Ще раз про тестування (Погляд крізь призму Франкових сентенцій) // Дивослово. – К., 2009. – Число 4. – С. 2–7; Позакурікулярна педагогічна діяльність Івана Франка // Дивослово. – К., 2010. – Число 9. – С. 56–61).

² Переконали, що педагогічна спадщина названих українських корифеїв більш вартісна для сучасного українського освітянина від доробку (часто одіозного!) доброго десятка представників російської і радянської педагогічної школи, поміщених в енциклопедії. Назву лишень декілька російських діячів і педагогів: Гессен С., Давидов В., Занков Л., Каптерев П., Кащенко В., Шацький С., «радянський філософ і психолог» Е. Ільєнков, «безнаціональні» П. Блонський, М. Демков, «пролетарський поет» О. Гастев, «державний і партійний діяч СРСР» Н. Крупська... Либонь, це фахові педагоги свого часу і свого народу, однак такий ракурс засвідчує певну тенденційність і своєрідну «зашореність» у відборі гасел укладачів енциклопедії. Окрім згаданих повище імен корифеїв українського мистецтва і науки на названому щойно тлі вражає майже повна ігнорація української галицької педагогіки. Укладачам невідомі постаті таких видатних національних педагогів, як Юрій Котермак, діячі «Руської трійці», І. Верхратський, брати Огоновські, Барвінські, Заклинські, Ю. Романчук, А. Вахнянин, В. Коцовський, О. Маковей, Н. Кобринська, К. Малицька, С. Качала, К. Студинський, С. Смаль-Стоцький і т.д.? Власне, подібний «географічний» ракурс висвітлення проблематики обрано у статтях «Історія педагогіки як науки» (О. Сухомлинська, С. 367–370) та «Історія педагогіки у ВНЗ» (Л. Вовк, С. 365–367). Також недоцільно і далі ототожнювати українську педагогіку із російською (чи радянською!), і писати про «нашу» і «їхню» педагогіку. Також зазначу стосовно статті «курікулум», що в українській дидактиці цей термін був присутній з початку його застосування. У Галичині до радянської окупації, а у діаспорній українській науці – постійно.

продовження батьківської стежки. У чому ж полягала його відмінність від тисяч селянських дітей, яким не судилося «виломитися» із традиційного для того часу трибу життя? Не вважаю визначальним той факт, що походив Іван Франко не із зовсім за тих умов бідної селянської сім'ї, що батько Яків був доволі заможним ремісником, мати Марія – із збіднілого шляхетського роду Кульчицьких, а типова представниця так званої «ходачкової шляхти» Людвика Кульчицька, Іванова бабуся, дбала за освіту своїх нащадків. До слова, як підкреслював Л. Луців, Яків Франко в метриці мав запис про соціальний стан звісно не селянський, але й не «робітницький». Faber ferrarius, тобто – коваль. Статус, прийнятний шляхтою як «рівнородний» для шлюбу із Марією Кульчицькою¹. Сенс дещо в іншому. Уже дитиною Іван став «білою вороною» серед однолітків і в сім'ї. Так, він був зовсім не безневинним дитятком, його пристрасті та забави були типовими для обдарованих дітей різних поколінь, і можна провести чимало паралелей із життєвими чи літературними перипетіями споріднених психологічно та інтелектуально осіб і типів. Згадаймо скручування голів пташенят, богохульні (на перший погляд) репліки щодо Матері Божої, виколупування очей на іконі (герой у «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного). Малий Франко завів однолітка на глибоку воду (Винниченків «Федько-халамидник»), біографічний факт присвоєння чужої речі («позичений» олівець) також присутній у формуванні багатьох особистостей. Ризикуючи стати калікою, Франко бігав по гребені свіжозораної ріллі, небезпечно випробовував себе та ровесників, стрибаючи на тік. Тобто, бачимо яскраво виражене прагнення екстриму, до речі, пізніше відтворене у дещо автобіографічному образі Бориса Граба з однойменного оповідання. Йдеться про екстремальне ризиковане еквілібрування учня на парапеті мосту над урвищем. Це були типові реакції на нелегке і жорстке, а інколи і жорстоке життя у дитячому та підлітковому колективах, адже, якщо не знаємо жодного натяку чи факту про те, що Франко зазнавав фізичних покарань у своїй родині, то напади його ровесників були звичними. Його «інакшість», а для більшості людей – «ненормальність», виявлялась також типowo для багатьох обдарованих особистостей: час до часу – прагнення усамітнитись, меланхолія і зовсім не дитяче «філософування», дивні для дорослих, які у «поті чола» заробляють хліб насущний, запитання, паранормальні спроби відвернути бурю від Нагуєвич (згадаймо героїв М. Коцюбинського!), «вдивляння» у небо на дні потоку (Шевченкове безмежне небо і пошуки стовпів, що його підпирають); знову ж – спільні для Шевченка і Франка батьківські напучування-тестаменти про майбутнє дітей (або щось велике, або пропаще!). Сучасний історик-франкознавець слушно резюмує цю тему: «По-своєму

¹ Луців Л. Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість / Лука Луців. – Нью Йорк – Джерзі Сіті : Свобода, 1968. – С. 22.

Франко узагальнив досвід частини інтелігенції сільського походження, таких “дивовижних поєв”, як він сам. Потреба психологічної компенсації за свою “іншість” штовхала їх на самоствердження через розвиток своїх інтелектуальних здібностей у школі чи самоосвітою, навчанням гри на музичних інструментах, залученням у релігійні справи тощо. Щоб закладений у такій дитині потенціал міг зреалізуватися, потрібен був сприятливий збіг обставин, що перетворив би шанс на життєву реальність»¹. Можна згадати стосовно цієї тези і літературних Миколу Джерю й Антося Люборацького з їхніми скрипками, сопілки химерного Сковороди і фантастичного аж до реальності (чи навпаки?) Лукаша з «Лісової пісні».

Чи не обов'язковою рисою характеру визначного педагога має бути прагнення лідерства, бажання першості у навчанні, літературних і наукових спробах, незалежність й оригінальність мислення, критицизм стосовно наявного стану суспільства, відвага і здатність іти всупереч, за словами самого Франка – «проти рожна перти». В особистості Франка це були домінуючі складові із раннього дитинства, звідти – блискучі успіхи у навчанні відразу за певним «заціпенінням» після зіткнення із шкільним догматизмом та схоластикою, постійна самоосвіта і дуже інтенсивне як на школяра, а потім – гімназиста, навчання інших. У гімназії через репетиторство Франко реалізовував свої педагогічні амбіції: навчаючи «туманів вісімнадцятих» краще за своїх вчителів, пишучи відносно запропонованих шаблонів за ніч по п'ять абсолютно різнопланових робіт в обмін на книжки від своїх однокласників, він утверджувався у реальності планів самому стати гімназійним, а можливо, й університетським учителем. Це і було його життєвою мрією, планом на життя, допоки письменницька і, головне, – політична діяльність не перекреслила їх. Однак Франко став учителем цілого покоління, Мойсеєм української модерної нації. Як же ще реалізовував він свої «навчальні плани»? Я. Грицак так пише про Франкові способи впливу на молодь і формування кола однодумців: «Ядром, довкола якого гуртувалася нова спільнота, була його бібліотека (принагідно згадаємо, одна з найбільших приватних книгозбірень у Галичині). До інших засобів належало залучання молоді до числа авторів, кореспондентів, читачів і поширювачів його видань; організація наукової роботи, що виходила поза рамки університетської і гімназійних програм; нарешті, регулярні мандрівки молоді, першу з яких Франко zorganizував у 1884 р.»²

Отже, варто зазначити, що, попри його жорстку, максималістську критику «урядження» освітою та справді низького методичного і наукового рівня

¹ Грицак Я. Пророку своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 74.

² Там само. – С. 388.

тодішньої школи, що пронизує більшість текстів про школу, Франко зустрів у своєму житті справжніх педагогів і під їхнім впливом вже з гімназійної лавки готувався до викладацької кар'єри. Його велика, як на той час, бібліотека формувалась значною мірою, особливо у гімназії, за репетиторські послуги: «Я діставав книжки переважно від товаришів за те, що помагав їм у шкільних заняттях, а дещо купував за гроші, зароблені також із лекцій (*приватні уроки* – В. М.) і ошаджені на їді та одежі»¹. Розуміння значення книгозбірень, глибокий аналіз структури, вад, але й незамінних достоїнств, які несуть для освіти (особливо гуманітарної) бібліотеки, засвідчують ще зовсім ранні Франкові студентські статті 1878 року («Допис про Дрогобицьку гімназію», «Ученицька бібліотека у Дрогобичі», «Передне слово від видавництва “Дрібної бібліотеки” [до книги: Добролюбов Николай Андрійович. Значіння авторитету в вихованні]» 1879 року, рецензія 1881 року на «*Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache von Dr. Emil Ogonowski. Lemberg. Verlag des ruthenischen Ševčenko–Vereins 1880*»; пізніші «Ревізія шкільних бібліотек», «Педагогічні невігласи», «Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах» (1884), «[Уривок передмови до задуманого “Порадника для читачів”]» 1891 року та десятки інших. Особливо чітко і конкретно згадує Франко про своє раннє «бібліофільство» у спогадах, написаних 1903 року під назвою «Гірчичне зерно». «...Від п'ятого гімназійного, прочитавши випадком драми Шекспіра та Шіллера, я набрав замілювання до книжок і почав збирати свою власну бібліотеку, яка до кінця моїх гімназійних часів виросла до числа 500 томів. Ся бібліотека, в якій, крім різних класичних авторів, було зібрано немало й таких книжок, яких не було в гімназійній бібліотеці або яких годі було дістати з неї, зробилась центром невеличкої громадки учеників, яка, не маючи ані характеру, ані форми ніякого товариства й ніякої організації, час від часу сходилася на читання та на розмову. Ми читали наголос поезії та драми, дебатували про порушені там думки – звичайно десь на вільнім місці за містом – і кінчили вечір співом, що лунав широко над сонним Дрогобичем. Другим подібним центром був співацький хор, зорганізований моїм добрим товаришем Каролем Бандрівським. Оба кружки, з невеликими виїмками, склалися з тих самих осіб»².

Тобто, маємо приклад ще однієї форми впливу та комунікації (крім книгозбірні) – співацький хор. І то не будь-де, а на природі, де пісня особливо прониклива й органічна, дозволяє пізнати кожну людину у всій глибині і неповторності. Хрестоматійно відомим є вислів Гете: «Природа – єдина книга, кожна сторінка якої наповнена глибоким змістом». Франкова пристрасть

¹ Франко І. Гірчичне зерно (Із моїх споминів) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 21 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 320.

² Там само. – С. 318–319.

до пленеру, його природовідчування були дуже глибокими. Прикладом для нього стала педагогічна практика гімназійного вчителя у Дрогобичі Івана Верхратського, який організовував регулярні виїзди чи, точніше, навчальні виходи, на лоно природи. Пожиттєве хобі Франка – рибальство і збирання грибів, – врешті стали і засобом педагогічного впливу як на своїх дітей, так і на багатьох знайомих. Відображено це й у багатьох його художніх текстах, спогадах, розповідях сучасників.¹

Як уже зазначено, зрілий Франко доволі активно заперечував проти прямого зіставлення його літературних героїв з ним самим,² однак такі паралелі часто просто неминучі. І навіть у тих дослідників, котрі загалом то чітко градуують еволюційний шлях Франка і фіксують зміну авторового ставлення до наповнення «автобіографічним елементом» своїх художніх образів, проте мотивують тенденційність оцінок особистими якостями характеру митця*. У ракурсі питання варто подивитись ширше щодо експлікації власного письменницького «я» на образи цього надзвичайно цікавого з педагогічного погляду твору. Оповідання «Борис Граб» постало як окремих текст унаслідок того, що белетрист не завершив роман «Не спитавши броду», а потім «подрібнив», переробив і опублікував сім окремих малих епічних творів. Зазначу, що у цьому «романі виховання» (дефініція Івана Денисюка) чи не більш автобіографічним є образ Антонія Трацького, а не власне Граба, але насправді обидва персонажі відтворюють дві частини особистості митця: його образне і понятійне світосприйняття, його емоцію і рацію, аполонівське та діонісійське начало. Франко у художньому тексті «зіштовхує» у

¹ Вийшла і спеціальна науково-популярна монографія про основне хобі Івана Франка, де зібрано воедино більшість фактажу про його захоплення риболовлю. Див.: Присяжний Т., Присяжний П., Бандура В. Нетрадиційний погляд на життя і творчість Каменяра (Франко – рибалка і художник слова). – Тернопіль: Видавництво Астон, 2006. – 264 с.

² Див.: Франко І. Передмова [до збірки «Малий Мирон» і інші оповідання]. Львів, 1903] // Збір. творів: У 50 т. – Т. 34. – С. 457–458; Франко І. Причинки до автобіографії [Універсальна бібліотека. Ч. 423. 10 к. Іван Франко. К свету! На промыслах. Перевод с украинского Г. Войташевского и М. Новиковой. Книгоиздательство «Польза» В. Антик и К-о. Москва, без означення року] // Збір. творів: У 50 т. – Т. 39. – С. 36–44.

* Зокрема, Іван Денисюк мотивував відмову Франка від своєї «життєписності» у конкретному тексті «скромністю» письменника: «Ця широка амплітуда енциклопедизму гімназиста, ця академія Міхонського і його учень-вундеркінд не надумані. Їх прототипами були дрогобицька гімназія і сам автор оповідання “Борис Граб”, хоч Франко зі скромності відхрещувався від автобіографізму». Див.: «Не спитавши броду» як роман виховання / Іван Денисюк // Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці: у 3 т., 4 кн. – Львів : [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Літературознавчі дослідження. – Кн. 3. – С. 180.

численних педагогічних діалогах власні сумніви, з'ясовує ті питання, які турбували його на різних етапах життєвого шляху: «В тих розмовах і те ще було добре, що Тоньо не був виключно учеником, а Борис учителем. У Тоня було більш вироблене артистичне чуття, фантазія і той неясний ще, а все-таки сильний наклін до ідеалізму, котрий опісля виробився у нього в правдивий культ. А з другого боку Борис – була то натура наскрізь реальна, практична і не склонна до поезії. Фантазія, творення були у нього слабо розвинені, зате аналіз і розумування були його сильні сторони. Він любив свої думки виражати досадно коротко, майже догматично, через що визивав на опір, на спори і дискусію»¹. Загальновідомою є ціложиттєва Франкова драма боротьби із власними «романтичними скоками» (*метафора Михайла Драгоманова – В. М.*), придушення, «притлумлення», правдива «війна» із самим собою за право написання текстів емоційних, за тодішніми визначеннями – ідеалістичних, його «смеркальний» жаль за «ненародженими дітьми-творами», що ними він пожертвував, змушений виконувати важку «каменярську» роботу. Відчуття, що справжньою є та поезія, яка творить людину, відроджує первісні, певною мірою атавістичні, порухи душі, гармонізує людину і природу, робить частинкою вселенського світу, реалізовані у тексті роману через образ Антонія, який (як і Франко) бродив лісами і луками, збирав рослини і комахи, ловив рибу і раки, збирав гриби... «Але любов до природи оживила і порушила в Тоньовій душі ще одну живу струну – поезію»². І тут відчитуємо важливий педагогічний посил Івана Франка: навчити любити можна тільки таку поезію – первозданну, глибокоемоційну, ірраціональну. Власне, описана у романі лектура текстів, через які герой пізнавав літературу, це великою мірою авторів шлях, зокрема захоплення поезією Ніколая Ленау: «Наскрізь оригінальна вдача сього геніального поета, його глибоке розуміння природи як живої частини власного я, а радше розуміння власного я, тонучого в природі, живучого в ній і з нею, близько, нерозривно, та безмірна повня життя напівсонного, а напівдійсного, яка видніється в природі крізь ту поезію, мов через чародійську, всеоживляючу призму, – все те глибоко вразило чутку душу молодого хлопця...»³ Однак письменник і не був би тим складним і багатогранним Франком, як би не зазначив: «Але поезія Ленау, то не сонний романтизм; є в ній доволі й різких, мужеських нот, що не дають чоловікові забути і розплисти в мряці сонних мар»⁴. Подібний дуалізм поцінування естетичних й ідейних якостей словесного мистецтва бачимо і в образі Густі,

¹ Франко І. Не спитавши броду / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 18 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1977. – С. 348.

² Там само. – С. 329.

³ Там само. – С. 329–330.

⁴ Там само. – С. 330.

а подано це через призму бачення практичного, реального і не «склонного до поезії» Бориса: «...Хоч і як він мусив жаліти над її односторонніми поглядами, то все-таки той жар, з яким вона висказувала свої погляди, показував, що ся дівчина думала і вироблювала їх собі власною працею, що вона витворила ідеал і полюбила його. А що сей ідеал не згідний з дійсним життям, се, очевидно, не її вина, а вина школи, виховання, лектури. Зате живість і жар, з яким вона висказувала свої переконання, свідчили корисно о розвії її чуття і думок...»¹

Франків «роман виховання» вказує на ще декілька важливих форм впливу на учнів, методологічних концептів навчання і виховання. Зокрема, мислитель постійно наголошував на тому, що шкільна наука є лише першим етапом підготовки до всього подальшого самостійного життя, що головне завдання учителя у його спілкуванні з підопічними у школі і поза школою «научити мізком рушити», приготувати їх до самоосвіти, самостійного і критичного засвоєння знань. Либонь, і сьогодні можемо сказати, що школа головню звертає увагу на організацію і методіку засвоєння учнями якнайбільшої кількості інформації, але ж це є лише першим етапом і суто інструментальною справою, що позбавлена загальнокультурних і педагогічних вартостей. Співпраця учителя та учня в позаурочний час, формування лектури для самостійного читання та вільне обговорення прочитаних текстів, неформальне спілкування під час мандрівок, походів, у літніх таборах, участь у позаурочному шкільному житті, особистий приклад учителя для морального розвитку особистості учня – це лише окремі педагогічні постулати, що їх акцептував Франко та пізнавав через аналіз власних вчинків та поведінки своїх друзів і знайомих під час навчання в гімназії та університеті. На явище самоаналізу в художній прозі письменника влучно вказав І. Денисюк, процитувавши славнозвісний фрагмент із листування Франка із М. Драгомановим: «Зрештою, І. Франко творив свою оригінальну галицьку “книгу битія” на підставі автопсії, про що він писав в автобіографічному листі до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 року: “Про свої новели скажу тільки одно, що майже всі вони показують дійсних людей, котрих я колись знав, дійсні факти, на котрих я дивився або про котрі чув від свідків, малюють крайобрази тих закутків нашого краю, котрі я, як-то кажуть, переміряв власними ногами. В такім розумінні всі вони частки моєї автобіографії”»². Звісно, маємо зважати на те, що цю думку, висловлену для конкретного відбирача, котрий визнавав у лі-

¹ Франко І. Не спитавши броду / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 18 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1977.. – С. 355.

² Денисюк І. Новаторство Франка-прозаїка / Іван Денисюк // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Т. 1. – С. 15.

тературі лише реалізм, Франко потім ревізував. Тобто, це вияв реалістичної естетики, від якої Франко на початку 20-го століття відійшов.

Продуктивним для нашого ракурсу дослідження теж є судження Денисюка про констеляцію педагогічного циклу («відреставрований» роман «Не спитавши броду» та низка текстів про школу і освіту творять цикл та метажанр: роман виховання у новелах), а також відчитання Франкової методології стереометричної інтерпретації літературного тексту, детально окресленої у «Борисі Грабі», як інструментарію літературознавчої герменевтики¹. Загалом же цей художній текст посідає одне із центральних місць у педагогічному доробку Івана Франка. Вперше «Бориса Граба» опубліковано в журн. «Зоря» (Львів, 1890. № 9. 1/13. V. С. 135–137). Передруковано в збірці «Малий Мирон» і інші оповідання» (Львів, 1903. С. 163–168) з присвятою д-ру Іванові Копачеві – українському національному і громадському діячеві (1870–1953), мовознавцеві, літературознавцеві та – передусім – педагогові.* Готуючи текст до передруку, Франко допрацював та відредагував текст, доповнив новими епізодами. У передмові до другого видання сам автор зазначив, що оповідання є частиною більшого твору – незавершеної повісті «Не спитавши броду»². За життя Франка було надруковано разом сім «уривків» з повісті (ще – «На лоні природи», «Дріада», «Гава і Вовкун», «Геній», «Гава», «Гершко Гольдмахер»). Франкова ремарка у передмові та наявність в архіві уривків автографа повісті дали можливість реконструкції тексту первісного твору, частиною якого і є «Борис Граб». Першим запропонував це Михайло Возняк у статті «Спроба відбудови невикінченої повісті» в журн. «Червоний шлях» (Київ, 1929. № 1. С. 5–9), а реалізував Григорій Вервес, видавши на основі власної схеми окрему книжку: «Іван Франко. Не спитавши броду. Повість. Реконструкція повісті і післямова Г. Д. Вервеса» (К., 1966).

Цей художньо-педагогічний текст (львівські студенти-філологи на заняттях з методики викладання української літератури назвали «Бориса Граба» «методичкою» для вчителя-початківця) є улюбленим для дослідників педагогічних поглядів Франка.* Не менш затребуваним є цей програмний текст

¹ Денисюк І. Новаторство Франка-прозаїка / Іван Денисюк // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Т. 1. – С. 15–16.

* Засновник наукового франкознавства Омелян Огоновський увів «Бориса Граба» до бібліографічного опису «повістей і новел» І. Франка (Огоновський Ом. Історія літератури руської / Омелян Огоновський. – Львів, 1891. – Част. 3. – С. 969–973), однак окремого «погляду» не подав.

² Франко І. Передмова [до збірки «Малий Мирон» і інші оповідання». Львів, 1903] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 457.

і для дослідників літературознавчих концепцій Франка. Системно проаналізував (також й оповідання «Борис Граб») та переконливо довів інтегральність, поліметодологічність рефлексій І. Франка «над секретами літературної творчості», універсалізм його концепції прочитання окремо взятого художньо-словесного твору Б. Тихолоз: «Необхідно закцентувати, що І. Франко у згаданому оповіданні постулював потенційну нескінченність пізнання літературного твору як наслідок його смислової невичерпності, вважаючи, що в процесі його осягання можна дійти лише “до якоїсь в і д по в і д і” (розрядка І. Франка. – Б. Т.), міра правдивості (істинності) якої визначається культурно-історичним контекстом: “Що для нас правдиве, для інших, пізніших, може бути вже не зовсім правдиве. Головна річ: відповідно поставити питання і дати на нього відповідь, згідну зі звисними нам фактами. Інші будуть мати більше фактів або розумітимуть наші факти не так, як ми, то й відповідь їх буде інша” [15, т. 18, с. 186]. Ця теза, попри позитивістичну фразеологію, в суті речі виразно герменевтична, як, зрештою, й уся концепція “планіметричної” та “стереометричної” “стадій розуміння”»¹.

Друге прижиттєве видання свого твору Франко доповнив новими епізодами, розширивши характеристику образу вчителя Міхонського, увівши окремі методичні і педагогічні постулати, що стосуються принципів вивчення та аналізу літературних текстів. У цитованій повище передмові до збірки «“Малий Мирон” і інші оповідання» уточнив своє ставлення до уже усталеної рецепції як до «мемуарів»: «Оповідання, зібрані в отському томику, в більшій мірі від інших мають автобіографічний характер. Вони показують у загальних рисах хід виховання сільського хлопчини перед 30–40 роками, починаючи від перших проблисків власного думання, а кінчаючи найвищими ступенями середньої школи. Матеріалом послужили всюди мої особисті спомини, які в оповіданнях “Отець-гуморист” та “Гірчичне зерно” переходять майже зовсім у мемуари. Та хоча і в інших оповіданнях сього томика автобіографічний елемент виступає досить живо, то все-таки не можна, як чинив пок[іийний] Ом. Огоновський, приймати їх без застережень, як частини моєї автобіографії, бо в усіх, крім автобіографічного елемента, маються також виразні артистичні змагання, що домагалися певного групування й освітлення авто-

¹ Тихолоз Б. Франкова концепція «стереометричного» прочитання літературного твору / Богдан Тихолоз // Вісник Львівського університету. – Серія філологічна. – Вип. 55. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – С. 24.

* З праць останнього десятиліття, у яких так чи так проаналізовано оповідання «Борис Граб», відзначу роботи таких дослідників, як Васянович Г., Вишнівський Р., Гольберг М., Гузар З., Демчук Н., Захарова В., Равчина Т., Тихолоз Б., Чепіль М., Чопик Р.

біографічного матеріалу»¹. У цій-таки передмові Франко виокремив «Бориса Граба», вживши метафору-характеристику («<...> герої цього оповідання підмальовані, так сказати, значно понад їх природну величину»², та вказав на меншу, порівняно з іншими опублікованими тут текстами, міру автобіографічності саме цього твору: «Се було зроблено з огляду на більшу цілість, із якої “Борис Граб” являється маленьким виривком; та сеї більшої цілості, повісті “Не спитавши броду” мені так і не довелося скінчити; деякі дальші виривки з неї я подам іще в дальших томиках отсього видання. Додам тут, що первісний текст нарису “Борис Граб”, друкований у “Зорі” 1890 р., ч[исло] 9, тут являється значно розширений, власне, з огляду на повноту характеристики Міхонського»³.

Франко у згаданій передмові визначив жанр «Бориса Граба» двояко – як «оповідання» і «нарис». Отож, цей твір, за визначенням самого автора, – найменш автобіографічне із представлених у збірці оповідання або такий же нарис. Генологічні дефініції Франкового тексту вже у ХХІ ст. розвинули Зенон Гузар⁴ та Іван Денисюк, визначаючи його жанр як «оповідання виховання», «педагогічний образок-ідилія», «етюд». Зокрема, Денисюк писав: «У Франковій епістолярії та в теоретичних статтях ми не знайдемо терміну “роман виховання”, але сутність цього поняття він дуже чітко висловив у передмові до збірки “Малий Мирон’ і інші оповідання” (1903). <...> Отже, оповідання “Малий Мирон”, “Грицева шкільна наука”, “Оловець”, “Schönschreiben”, “Отець-гуморист”, “Гірчичне зерно” разом з “Борисом Грабом”, об’єднані в одній збірці, витворили виховний сюжет, що відображає “хід виховання”, процес виховання. Збірку “Малий Мирон” можна назвати своєрідним романом виховання в оповіданнях і нарисах.

<...> Виразний “житійний” виховний сюжет з несподіваним пуантом має оповідання Б. Грінченка “Дзвоник”. Франків “Борис Граб” З. Гузар мислить як оповідання виховання. Це своєрідний педагогічний образок-ідилія. Трагічного фіналу у взаємовідносинах вихователя й учня автор не включив в опублікований текст, – цей фінал є пружиною сюжету цілісного романного творива.

Власне педагогічна, виховна частина з бінарним героєм – вихователю-учень – у романі посідає небагато місця. У невеликому етюді “Борис Граб”

¹ Франко І. Передмова [до збірки «Малий Мирон» і інші оповідання]. Львів, 1903] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 457.

² Там само. – С. 457.

³ Там само. – С. 457–458.

⁴ Гузар З. Особливості креаціонізму в оповіданні І. Франка «Борис Граб» (Префігураційно-ейдологічний аспект) / Зенон Гузар // Франкознавчі студії: зб. наук. праць. Вип. 1 / ред. кол.: Є. Пшеничний (гол. ред), А. Войтюк, В. Винницький та ін. – Дрогобич : Коло, 2001. – С. 5–11.

через діалог оригінального і прекрасного наставника – гімназійного професора Міхонського – з його талановитим учнем Борисом викладені педагогічні ідеї автора, далекі від зашкарублої схоластики. Золоте, добірне зерно у романі падає на родючий ґрунт. Відбувається формування, становлення героя – отой неодмінний атрибут моделі роману виховання»¹.

Хоча Франко назвав «Бориса Граба» «нарисом», про певну «нарисоподібність» можемо говорити доволі відносно, адже для цього жанру визначальною є художньо-публіцистична міметична нарація на документальній основі з поглибленою емпіричною достовірністю, а основою тексту мають бути дійсні факти, конкретні події і люди. Натомість сам автор у тій-таки передмові заперечує достовірність подій і героїв, вказуючи лишень на «автобіографічний елемент». Більшість сучасників І. Франка і пізніших дослідників його прози про школу традиційно вважали і вважають її автобіографічною. А тим часом сам белетрист на зламі століть ще більш активно заперечував буквалізацію та однобічне сприйняття його творчості. Отож, радше можна говорити про суб'єктивну сукупність художніх висловлювань-реалізацій педагогічної проблематики у літературних Франкових текстах, про авторський дискурс у конкретних часових, історичних, суспільних і культурних умовах щодо певної проблематики, ніж бачити його твори як «правдивий документ доби», визнавати їхню інформативну достовірність. У рецепції «Бориса Граба» співіснують тенденції відчитування власне життєпису письменника, історії тексту та кола проблем, тем, топосів, порушених у творі, а також цілісної культурної візії, яку часто вважають важливішою від виключно літературного аспекту. Є підстави вважати Франкові твори про школу, зокрема оповідання «Борис Граб», виявом незалежного творчого мислення, художнього аналізу проблем тогочасних освітянських інституцій, а не фактографічним фіксуванням реального життя, як часто трактують Франкову спадщину. Такий підхід до белетристики спричиняє певне ігнорування філологічного і структурального аналізу творів, а власне література губиться і розчиняється у поліфонії дискусій та інтерпретацій, однак об'єктивне сприйняття педагогічної прози Франка можливе лише за умови історичного мислення. Отож, текст «Бориса Граба» і Франкова передмова до другого видання оповідання викликали й викликають запитання про межі авторського художнього вимислу, права на *licentia poetica* та про те, де письменник був зумисне тенденційним, гіперболізував недоліки і вади освітньої системи*.

¹ Денисюк І. «Не спитавши броду» як роман виховання / Іван Денисюк // Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці: у 3 т., 4 кн. – Львів : [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Літературознавчі дослідження. – Кн. 3. – С. 178–179.

* Цю проблематику більш детально буде проаналізовано у подальших підрозділах монографії.

В оповіданні «Борис Граб» Франко застосував третьоособову форму нарації з типом «літературного розповідача», вважає сучасний дослідник-франкознавець¹. Визначальною ознакою такого наратора є ретроспективна щодо дії позиція, суб'єктність викладу, володіння вищим ступенем знання. «В оповіданні “Борис Граб” (1890) автор також займає ретроспективну позицію, яку декларує на початку твору: “Батько бажав, щоб син (Борис. – М. Л.), скінчивши гімназію, йшов до духовної семінарії, але Борис уперся і пішов до Відня на медицину”» [т. 18, с. 177]. Квінтесенцією твору є стосунки гімназиста з учителем Міхонським. Текстуально ці стосунки мають вигляд діалогів обох персонажів, які наближені до односторонніх. Розлогі, повчальні репліки учителя чергуються з короткими, часом однослівними фразами Бориса. Однак це оповідання, на відміну від попередніх (“Геній”, “Гершко Гольдмахер”), відзначається широтою авторської мовної партії, яка не обмежується лише ремарками при діалогах персонажів. Автор розповідає, часом повертаючись у минуле (при змалюванні, скажімо, образу Міхонського). Подекуди він втручається в хід подій: «Ми вже бачили, яким простим, натуральним способом Міхонський розбудив у хлоп'ячій душі постанову – ніколи не брехати» [т. 18, с. 190]. Зрештою, «такі стосунки між автором і персонажами характерні для твору виховання»², – також закономірно констатує нараторолог.

Стрижневими у передмові до другого прижиттєвого видання тексту є слова Франка «в більшій мірі від інших», які дають змогу трактувати названі там тексти лише як частково автобіографічні, більш насичені життєписним елементом порівняно з іншими творами, а умовиводи франкознавців про свідоме педагогічне наповнення цих оповідань хай не прямо, але підтверджують тезу про дискурсивний характер Франкової малої прози, зокрема – оповідання «Борис Граб». Геніально обдарований від природи, унікальний Франко розвинув свій феномен неймовірною працездатністю, постійною роботою над собою, самоосвітою. Відповідно, всі ці риси літературного героя – ерудованість гімназиста Граба, етапи освіти, аналітизм мислення, критичність, триб світосприйняття, спосіб релаксування і ще багато інших рис корелюються із по статтю автора, хоча прямих паралелей проводити теж не варто – це занадто спрощує сенси тексту, про що писав сам Франко у згадуваній передмові. Що ж до образу Міхонського, то через свого літературного протеже письменник реалізував юнацьку мрію про ідеального наставника-провідника, за допомогою якого міг би уникнути заплутаних «перехресних стежок» власного життєвого становлення, хаотичної літературної і загальної освіти у Дрогобицькій гімназії, пошуків чи вибору самоідентифікації на початках перебування у Львові.

¹ Легкий М. *Форми художнього викладу в малій прозі Івана Франка / Микола Легкий.* – Відп. ред. Л. П. Бондар. – Львів, 1999. – С. 106.

² Там само. – С. 107–108.

«Правдоподібно, вирішальний вплив на Франка справив його вчитель Іван Верхратський, який сам був поетом...», зазначив історик-франкознавець, пишучи про літературне покликання Франка та вважаючи, що в юності він готував себе до праці гімназійного вчителя і лише мріяв про літературну кар'єру¹. Взаємини з Іваном Верхратським, класним керівником, учителем літератури, історії, української мови та алгебри, були важливою віхою у житті Франка-гімназиста, однак не він є прообразом «ідеального учителя», як не можна вважати «прямим» прототипом і реального Міхонського, який дав прізвисько літературному героєві, адже сам Франко писав: «<...> діяльність цього симпатичного й замітного чоловіка зі сфери добрих намірів та принагідно висловлюваних афоризмів переведена в діло, систематизована та розвинена. Ані я не був Борисом Грабом, ані взагалі не було за моїх часів у Дрогобичі, ані пізніше в Перемишлі, де Міхонський умер, такого щасливого ученика, ані Міхонський на жоднім ученику не пробував розвинути свої педагогічні погляди»², тому, якщо використати Франкову літературознавчу метафорику, образи цього оповідання «підмальовані», а не «змальовані» з конкретних взірців, однак можна відзначити ще дві моделі, з яких письменник свідомо чи мимоволі творив збірний образ «ідеального педагога», – це Михайло Драгоманов і власне сам Франко. «<...> Йдеться про драгоманівську безкомпромісність, відсутність якої, на його думку, призводила до “атрофії характеру”, здатність “брати річ практично”, наголошування на утилітарній місії літератури, що так явно бачимо у літературному образі учителя Міхонського; як і бінарні, здавалось би, риси темпераменту та характеру (нервовість і педантизм, оригінальність і систематичність, власна думка і критичність, опозиційність до загалу, політичне дисидентство, “незвичайно широка освіта” та ін.). Прозоро означені в оповіданні і драгоманівські погляди на методологію дослідження тексту, зокрема вимоги студіювання історичних джерел, життєписів, мемуарів, спогадів, та, відповідно, нищівна критика підручників, “загальних нарисів”, “компендій” (історій) літератури, всіляких “естетик”, всякого шаблону. Конфронтація культурно-історичного та біо-бібліографічного методу, “алергія” на всілякі “естетичні розбори” так і “виволюють” на сторінки “Бориса Граба” “тінь” Омеляна Огоновського як об'єкта критики і Драгоманова, і Франка у 80-х роках»³.

¹ Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 93; 102.

² Франко І. Передмова [до збірки «Малий Мирон» і інші оповідання]. Львів, 1903] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 457.

³ Микитюк В. Рецепція педагогічної прози Івана Франка / Reception of Ivan Franko pedagogical proze / Володимир Микитюк // Spheres of Culture : Journal of Philology, History, Social and Media Communication Political Science, and Cultural Studies. Editor-

Тобто, в обох центральних образах оповідання є багато автобіографічних складників, хоч і не можна провести прямі паралелі з життям письменника, – радше варто говорити про протосюжет, про пропорції художнього і фактичного, реалізацію своєрідного ідейного топосу в художньому творі. В образі Бориса, окрім власне Франкових автобіографічних ознак (соціальне походження, темперамент, ерудованість, етапи освіти, аналітизм, критичність, триб світосприйняття, спосіб релаксування та ін.), безперечно є і риси, виписані з його колег та знайомих, а то й просто реалізоване право на *licentia poetica*. Міхонський же є збірним образом і реального вчителя Перемишльської гімназії, що й дав прізвище літературному героєві, і компіляцією окремих індивідуальних рис характерів Франкових учителів (передусім І. Верхратського, М. Драгоманова) чи знайомих (Ф. Лімбах, «Гірчичне зерно»).

В останні роки життя Франко уже надзвичайно активно заперечував проти прямого зіставлення його літературних героїв з ним самим. У статті «Причинки до автобіографії» (вперше надруковано: Львів, Неділя. 1912. № 9. С. 3–6) письменник експресивно прокоментував вступну статтю до перекладу російською мовою його творів, опублікованих у Москві (Франко Іван. К свету! На промыслах. Перевод с украинского Г. Войташевского и М. Новиковой. Книгоиздательство «Полезьа» В. Антик и К-о. Москва, [б.р.]), у якій автори з вульгарно-соціологічних позицій написали про життєпис, творчість та етапи освіти¹. У «Причинках» сформульовано авторське став-

in-Chief: Prof. Ihor Nabytovych / Maria Curie-Sklodovska University, Poland. – Lublin, 2012. – Vol. 2. – S. 8–95. | Сфери культури : науковий журнал із філології, історії та культури університету ім. Марії Кюрі-Скłodовської, Польща. – Люблін, 2012. – Число 2. – С. 91.

¹ Франко І. Причинки до автобіографії [Универсальная библиотека. Ч. 423. 10 к. Иван Франко. К свету! На промыслах. Перевод с украинского Г. Войташевского и М. Новиковой. Книгоиздательство «Полезьа» В. Антик и К-о. Москва, без означення року] // *Іван Франко* // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 36–44. У перших публікаціях про емоційну полеміку Франка з перекладачем його творів та автором передмови до видання Григорієм Войташевським я вказував на **шовіністичні** вульгарно-соціологічні позиції **російських** авторів, що принаймні стосовно Войташевського **Грицька**, українського перекладача, літературознавця, політичного діяча початку 20 ст., не зовсім доречно. Вичерпну на сьогодні інформацію та скрупульозний аналіз суті полеміки знаходимо у відповідній статті про Войташевського у 1-му томі Франківської енциклопедії, де автор зокрема зазначив: «Франкові зауваги є повчальним прикладом того, як непримиренно він реагував – і як треба реагувати – на всілякі загальники, шаблони та утерті уявлення у попул. статтях про письменників». Див.: *Нахлік Є.* Войташевський Грицько (Григорій) / Євген Нахлік // Франківська енциклопедія: у 7 т. / редкол.: М. Жулинський, Є. Нахлік, А. Швець та ін. ; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Інститут Івана Франка НАН України. – Львів: Світ. – Т. 1: А–Ж / наук. ред. і упоряд. Є. Нахлік ; передмова М. Жулинський, Є. Нахлік. – 2016. – С. 298.

лення до рецепції Франкових текстів із педагогічною тематикою, подано важливі власні свідчення митця, які є ключами до розуміння його творів та суб'єктивною оцінкою життєвих перипетій: «Можу тільки пожалкувати, що автор того уступу поквапився вивести з моїх оповідань, що мають попри автобіографічну основу все-таки переважно психологічне та літературне, а не історичне та автобіографічне значення. Коли б він був задав собі труду перед писанням свого нарису запитати мене про враження моїх шкільних літ, то був би дізнався, що ті літа, поминаючи деякі неприємні епізоди, все-таки були радісними літами моєї молодості...»¹

Не менш безапеляційним був Франко в іншій публікації – «Спомини із моїх гімназійних часів» (Львів, Житє. 1912. № 4. С. 156–162), де писав: «Гімназійні студії, які пройшов я в Дрогобичі, при всій бідності, серед якої довелося мені жити як ученикові з-під селянської стріхи, не були для мене таким тяжким часом, як догадувався дехто з тих, хто пробував на основі моїх літературних праць компонувати собі мій життєпис. Шкільна наука ніколи не була для мене страшною, а навпаки, все доставляла мені нові приємності в міру того, як розширювався обсяг мого знання»². Тобто, можна говорити про закономірну еволюцію споминів-причинок письменника в останній період життя й творчості, про дуалістичну природу більшості мемуарів Франка про роки свого навчання, у яких окремі елементи літературної фікції, виразна організація фабули, оцінки та судження з висоти часу, манера та стилістика оповіді засвідчують належність саме до автобіографічної прози. Передусім, – екстравертивної автобіографічної прози, адже письменник більшою мірою фокусував увагу на оточенні, соціумі, а події його власної юності ставали своєрідним протосюжетом, на оцінку яких уже впливало зріле бачення власної долі, набуті та втрачені симпатії.

Щодо ж експлікації власного письменницького «я» на образи дуже вартісного з педагогічного погляду твору «Борис Граб», то варто наголосити: оповідання постало як окремий текст у зв'язку з тим, що Франко не завершив роман «Не спитавши броду». Власне, як уже було зазначено вище, у цьому «романі виховання» порівняно з Борисом більш автобіографічним є образ Антонія Трацького, а обидва персонажі відтворюють дві частини особистості митця: його образне і понятійне світосприйняття, його емоцію і рацію, аполлонівське та діонісійське начала. Франко у художньому тексті

¹ Див. покликання 1 сторінка 71 цього видання, а також: *Нахлік Є. Войташевський Грицько (Григорій) / Євген Нахлік // Франківська енциклопедія: у 7 т. / редкол.: М. Жулинський, Є. Нахлік, А. Швець та ін. ; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Інститут Івана Франка НАН України. – Львів: Світ. – Т. 1: А-Ж / наук. ред. і упоряд. Є. Нахлік ; передмова М. Жулинський, Є. Нахлік. – 2016. – С. 38.*

² *Франко І. Спомини із моїх гімназійних часів / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 50.*

«зшітовхує» у численних педагогічних діалогах власні сумніви, з'ясовує ті питання, що хвилювали його на різних етапах життєвого шляху. Варто ще раз підкреслити, що оповідання «Борис Граб» Франко через 13 років помітно реконструював, змістивши акценти з фабульної, подієвої просторони у бік дидактизму і методологічних принципів шкільної літературної освіти, які виражені через більш рельєфний, ніж у начерках до роману, образ учителя Міхонського. Відзначив це ще І. Денисюк у цитованій статті, вказавши на типологічну подібність літературознавчих постулатів, означених у цьому нарисі, з програмною науковою працею Франка: «Характерно, що цей естетичний трактат-діалог відсутній у першодруку "Борис Граб" (1890), а появився в тексті передруку оповідання у збірці "Малий Мирон" і інші оповідання" (1903), отже, він хронологічно і змістом близький до розвідки того ж автора "Із секретів поетичної творчості" (1898)»¹. Власне, через уведений у зміст другого видання «естетичний трактат-діалог», автобіографічне оповідання виховання набуло рис проблемної літературознавчої статті, своєїрідної «методички», навчального посібника про цілісний і системний аналіз художнього твору для вчителів та учнів, про глибинне пізнання літературного тексту. Це і дає підстави стверджувати, що у Франковій науковій спадщині методологічно синтезовано інструментарій більшості академічних шкіл літературознавства та фольклористики ХІХ ст., і така інтегральність, поліметодологічність рефлексій І. Франка над секретами літературної творчості позначилася і на його концепції прочитання окремо взятого художньо-словесного твору, як уже також зазначено повище.

У дидактичному оповіданні «Борис Граб» Франко зобразив традиційні й новаторські форми впливу на учнів, реалізував у художньому тексті оригінальні методологічні концепти навчання і виховання. Зокрема, наголосив на тому, що шкільна наука є лише першим етапом підготовки до всього подальшого самостійного життя, що головне завдання учителя у його спілкуванні з підопічними у школі і поза школою – «научити мізком рушити», приготувати їх до самоосвіти, критичного опанування знань. Актуальними й сьогодні є Франкові тези про те, що школа головно звертає увагу учнів на організацію і методику вивчення якнайбільшої кількості інформації, але ж це є лише першим етапом і суто інструментальною справою, що позбавлена загальнокультурних і педагогічних вартостей. Співпраця учителя та учня в позаурочний час, формування лектури для самостійного читання, вільне та нешаблонне обговорення прочитаних текстів, неформальне спілкування під час мандрі-

¹ Денисюк І. «Не спитавши броду» як роман виховання / Іван Денисюк // Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці: у 3 т., 4 кн. – Львів : [У над-заг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Літературознавчі дослідження. – Кн. 3. – С. 182.

вок, походів, у літніх таборах, участь у позаурочному шкільному житті, особистий приклад учителя для морального розвитку дитини – це лише окремі педагогічні аспекти, що їх осмислював Франко. План формування особистості гімназиста Бориса Граба, що його застосовував Франковий «ідеальний» учитель Міхонський, передбачав комплексну дидактичну і виховну взаємодію. Франкові педагогічні концепти, виражені через образи оповідання «Борис Граб», є актуальними і сьогодні, бо слушно стверджують, що набування літературних знань обов'язково мусить бути розумовим та емоційним тренінгом, давати змогу переживати великі моральні та інтелектуальні відкриття, розширювати горизонти особистості учня. Кількість, якість і спосіб комунікації з літературними текстами, що вивчають у школі чи гімназії, повинні бути такими, щоб учень мав потребу та бажання після закінчення школи бути читачем і надалі, щоб набути і пережити під час спілкування з художнім текстом мало своє практичне застосування у подальшому житті читача. «Ми з вами, як той біблійний Саул, що то пішов шукати загублених ослиць, а знайшов корону. Ми нібито ведемо вас шукати ослиць, ніби тих граматичних форм, алгебраїчних формул, історичних дат. А тим часом ні! Не о те ходять! Головна річ у тім, аби ви навчилися володіти своїм мізком»¹, – стверджував літературний герой Франка, зазначаючи, що «<...>аж там, за дверима гімназії, почнеться те, що має придатися тобі в житті, правдива наука. Тут усе лиш гімнастика, вироблювання здібностей, а з них найвища, найдорожча – здібність власного думання»².

Виражаючи славнозвісний дезидерат стереометричного прочитання тексту, Франко сконструював літературознавчу формулу, методичну матрицю: «Далі забажаєш пізнати внутрішню структуру, так сказати, механіку твору, потім складники, з яких його скомпоновано, немов його хімію; далі сам процес його творення, його зв'язок з тодішнім часом, що його автор взяв із минулщини, зі своєї сучасності; далі дійдеш до оцінювання самих основних ідей, так сказати, психології його твору, а потім ще далі розшириш горизонт і будеш питати: а відки у тодішніх людей і в отого таємничого Гомера взялася думка складати такі твори? І такій формі? І такою мовою? І тисячні, тисячні подібні запитання насунуться тобі, і тоді побачиш, як такий твір, частка життя великої нації, веде нас до студіювання того життя і виявляє на кожному кроці стільки ж безмежних горизонтів та нерозгаданих загадок, як і саме життя»³.

Методика аналітичного та емоційно нейтрального прочитання літературної спадщини через пізнання життєписів письменників, їхніх мемуарів,

¹ Франко І. Борис Граб / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 18 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 179.

² Там само. – С. 179.

³ Там само. – С. 185.

епістолярію, свідчень сучасників дасть змогу витворити власний погляд на образ «живих людських взаємин», зображений у конкретному мистецькому творі, дозволить здобути свій емоційний досвід та відчутти насолоду спілкування з текстом. Для тогочасних освітніх інституцій, як і для сучасної української школи, у якій все ще переважає надзвичайно деталізоване та формалізоване вивчення історії літератури за всілякими «критиками» та «хрестоматіями», присутніми й доречними є Франкові слова про недоцільність, а то й шкідливість використання у навчанні «шаблонових конструкцій шкільних підручників», «загальних нарисів всесвітньої історії», всіляких «естетик» та «історій літератури». Готові конструкції оцінок є шкідливими для молодшої людини, є непотрібним баластом, який нівелює її особистість, для розвитку якої потрібно звертатись до джерел. Методологічним попередженням і для сучасної літературної освіти звучать Франкові слова про посібники з історії літератури в оповіданні «Борис Граб»: «Се не для тебе! – говорив він. – Старайся насамперед пізнати якнайбільше творів літератури з власного читання, а тоді вже берися й до історії літератури. Я би велів попалити дев'ять десятих частей усіх тих компендій. Се попросту деморалізація, а не наука. Вони виробляють цілі генерації тих премудрих людців, що все знають, але поверха, з чужих слів, а про все готові говорити з таким певним видом, немов все те бачили, читали й передумали»¹. Вкладаючи ці слова в уста літературного героя, він мав на увазі не тільки конкретного вчителя логіки і психології, математики і філософії (мови і літератури) у класах Дрогобицької гімназії Міхонського, а й інших, у тому числі й університетських викладачів, а також свої власні погляди на методологію навчання. Основою літературної освіти, стверджував Франко, має бути безпосереднє пізнання художнього тексту, а допомогою у цьому повинні служити життєписи письменників, їхні мемуари та спогади сучасників, листування та інші «живі» документи епохи. Процес учіння літератури за Франком передбачає не просто набуття знань чи літературної інформації, а здобуття на основі опанування тексту власного досвіду, «освоєння» тексту, має бути постійним перетворенням і пересотворенням читача у взаємодії з художнім твором. Тобто, для Івана Франка у вивченні белетристики визначальною була своя думка, власний інтелектуальний та емоційний досвід пізнання тексту, вільний від академічного педантизму і шаблону, своя суб'єктивна оцінка літературного явища замість готових конструкцій «компендіумів» історії літератури. Звісно, Франко аж ніяк не заперечував доконечно можливість використання підручників, критичних розвідок для вивчення літератури, але, на його переконання, вони є лише допоміжними засобами для опрацювання основного компонента у царині

¹ Франко І. Борис Граб / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 18 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 187.

мистецтва слова – Тексту. Основною ж хвилюючою під час аналізу тексту художнього твору Франко вважав вимогу до учня беззастережно прийняти готову думку, оцінку, хай навіть і правильну, але чужу, тому-то Міхонський своєму учневі, який уже двічі прочитав Гомерів твір і запитує вчителя, чи дійшов вже до «правдивої» відповіді про «Одісею», говорить, що можна дійти лише до «якоїсь» відповіді. Застерігаючи від формалізованого, «єдиноправильного» прочитання літературних творів за готовими, заздалегідь сформульованими шаблонами, від стереотипних суджень про літературу за придуманими кимсь схемами, в оповіданні «Борис Граб» педагог мудро відповідає, що відповідь може бути лише «якоюсь», тобто – своєю, суб'єктивною. Й у цій суб'єктивності сприйняття, хай навіть часто помилковій, неповній, найбільша цінність спілкування з художнім твором, із письменником. Йдеться про найвищу суб'єктивність сприйняття тексту реципієнтом, адже такою є специфіка літератури як виду мистецтва.

Як і навчання за підручником з історії літератури, так само не сприймав Франків герой і «Загальних нарисів всесвітньої історії», про які говорив: «Пощо тобі ще збільшувати той баласт і набивати собі голову готовими конструкціями, які для свого часу і для їх авторів може й мали якесь значіння, а для нас не мають ніякого? Захочеш глибше ввійти в студіювання якоїсь історичної епохи, то йди просто до джерел, до сучасних тій епосі писань або до основних монографій, а оті сметанкарі, що нібито збирають сметанку з усіх спеціальних праць, дають по правді тільки якусь бовтанку, препаровану для їх власного смаку, але для нас, особливо для молодіжці, більше шкідливу, ніж пожиточну»¹. Не менш радикально оцінював Франко через свого «ідеального» вчителя і книги з естетики, вважаючи, що «красота – то наше суб'єктивне почування певних форм, пропорцій, звуків, кольорів, таке саме суб'єктивне, як любов, гнів, погорда. Нема спеціальної науки про любов ані про гнів, так само нема ніякої спеціальної науки про почуття краси»².

Отож, для формування творчої та неординарної особистості треба читати найкращі тексти, добрі життєписи, спогади та листи визначних людей, а у мистецьких і поетичних дискусіях висловувати уваги про саме людське життя, про сучасні письменникові заходи і змагання людського духу, про сучасну науку історичну, природничу й суспільну, стверджував Франко, називаючи «деморалізацією» для молоді поверхові компендіуми-компіляції історії літератури, «бовтанкою» загальні нариси з історії, «пірамідальною дурницею» – книги з естетики, а авторів цих книг образно нарік не менш влучною метафорою – «сметанкарі». Тільки здобує власною думкою, досвідом, пережи-

¹ Франко І. Борис Граб / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 18 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 187.

² Там само. – С. 187.

тими емоціями, власною «духовою працею» є корисним і визначальним для формування сильної і креативної особистості.

Максималістською була Франкова позиція про відповідальність учителя за виховання учнів і гімназистів, бо вважав, що педагог зобов'язаний зацікавити, захопити своїх підопічних, наситити їхнє інтелектуальне й духовне життя, щоби не залишалось місця для неморальних діянь. Франків учитель Міхонський з оповідання «Борис Граб» ніколи не голосував за виключення із гімназії навіть найбільших «грішників», бо вбачав у хибах гімназистів свою вину. Алкоголь, карти, розпушта – це або приклад нездорового неморального поведження самих учителів, або ж наслідок того, що навчання є невмотивованим, шаблонним і схоластичним, у чому також винен учитель. Письменник стверджував, що «<...> треба було довгих літ систематичної і терпливої праці з боку вчителя та ретельного зусилля з боку ученика, щоб із сеї постанови, мов із зернятка, виплекати гарну рослину – чесну одвертість та правдивість характеру»¹. У цьому художньо-методичному тексті представлено педагогічний план формування зразкового гімназиста Бориса Граба, що його застосовував Франковий «ідеальний» учитель Міхонський в основному в позаурочний час, під час безпосереднього спілкування зі своїм вихованцем. Живе спілкування, турбота про моральний розвиток учня і, з іншого боку, відповідальність учня перед улюбленим учителем, нешаблонний погляд на історію, мистецтво, суспільство, заснована на власному прикладі виховна методика неодмінно сформуєть неординарну особистість, – так відчитується образ учителя Міхонського. Цей художній образ мав неабиякий відгук і прийняття педагогічних ідей, виражених у ньому, принаймні у Галичині, про що відгукнувся М. Возняк ще за життя Франка: «Від смерті Шевченка поза Михайлом Драгомановом ніхто з Українців не здобув собі більшого імени на всіх українських землях, як в австрійській, так і російській Україні, ні один із українських письменників поза Шевченком не має такого розголосу межі чужими, слов'янськими та неслов'янськими народами, як др. Іван Франко. А вже найбільше популярне ім'я д-ра Франка в галицькій Україні. Вдумчивий вихованець середньої школи бере собі за приклад "Бориса Граба", одушевляється чарівними сценами громадського життя Карпатської Русі XIII стол. в "Захарі Беркуті"»².

Підсумовуючи, сформулюємо у тезах короткий план формування «ідеального» гімназиста Бориса Граба, що його застосовував Франковий «зразковий» учитель. Уважаючи, що «наука в двох перших гімназійних класах ви-

¹ Франко І. Борис Граб / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 18 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 190.

² Возняк М. Житє і значіннє Івана Франка / Михайло Возняк. – Львів : НТШ, 1913. – С. 6.

магала лише пам'яті, а не праці думок...», Міхонський: 1) «почав від того, що навчив його порядно ходити, просто, не перевалюючись з боку на бік, з піднесеним лицем, навчив кланятись, сідати, навчив тої акуратності й економії у всіх рухах, словах і поступках, що, як він говорив, повинна ціхувати розумного і практичного чоловіка»; 2) «він узявся робити з ним хатню гімнастику (тоді се ще була у нас нечувана новість), аби призвичаїти його до скорості, прецизії й грації в рухах»; 3) «... велів Борисові в вільних хвилях учитися столярства. Книжок поки що не давав ніяких. «Досить з тебе й шкільних, – говорив він. – На інші прийде черга потому. Тепер роби на варстаті!»¹; 4) навчив «ясного» думання, точності й економії у всіх рухах, поступках, чесного й відвертого поведження з учнями й учителями; 5) вимагав критичного і самостійного оцінювання будь-яких джерел, вироблення власної думки про все та праці над собою; 6) заклав основи літературної освіти, «стереометричного» читання текстів, методологічно виправдано відчитуючи художні твори через призму життєписів авторів, їхній епістолярій, мемуари їхні і їхніх сучасників. Такою читацькою методикою приучував розуміти всякий твір на основі того часу й тих людських взаємин, яких він був витвором і виразом, а також призвичаював аналітично розуміти історію даного часу із свідчень та оцінок тогочасних людей, а не з кліше шкільних догматичних «критик».

Живе спілкування, відповідальність за моральний розвиток учня і, відповідно, відповідальність учня перед улюбленим вчителем, нешаблонний погляд на історію, мистецтво, суспільство, заснована на власному прикладі виховна методика неодмінно сформуєть неординарну особистість, – так відчитується образ учителя Міхонського. Варто розвинути дві Франкові напрямні, конечні для шкільного навчання: «праця на варстаті» (трудова виховання) і «хатня гімнастика» (фізичне виховання), які, на відміну від сучасної школи, були винесені за рамки навчального процесу. Наш учений неодноразово виявляв себе прихильником поглядів відомого швейцарського педагога, основоположника так званої народної школи Йоганна-Генріха Песталоцці (1746–1827), про що свідчить, зокрема, примітка до автографа статті О. Кониського «Песталоцці і його гадки про освіту» (зберігається у фонді І. Франка у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України, ф. 3, № 4990), де І. Франко писав: «Песталоцці своєю системою початкового образования наглядно показав, що фізична праця не тільки годиться з наукою, але навіть, виробляючи фізичну силу в тілі, причиняє і до здоров'я духу, а затим, попри теоретичну науку, конечна до повного і належитого образования, – думка, котра стала основою, – жаль, що досі так мало введеною в діло – педаго-

¹ Франко І. Борис Граб / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 18 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 177–178.

гіки нашого віку»¹. Неодноразово покликаючись на педагогічну концепцію Песталоцці, Франко відзначав її гуманізм та демократичність як неодмінні складові, що їх вкрай необхідно залучати у школу. Основою шкільного виховання має бути повага до особистості учня, його гідності, і вже зовсім неприйнятною є практика биття і приниження. У вступному слові до видання книжки Хрестіана Зальцмана², сучасника Й. Песталоцці, Б. Баздо³, наш педагог разом із європейськими ученими категорично протестував проти фізичних покарань у школі, які мотивували в російському і польському суспільстві того часу навіть фразами з Святого Письма! «А навіть ніби справедливі кари та побої бували такі, що не причиняючися до його моральної поправки, вчили його лише на другий раз гірше стерегтися, робили його хитрішим, завзятішим, гіршим»,⁴ – переконано писав Іван Франко, який у багатьох своїх художніх текстах змальовував жакливі наслідки жорстокого поводження в освітніх закладах*.

Максималістською була Франкова оцінка відповідальності учителя за учнів, адже він уважав, що педагог зобов'язаний зацікавити, захопити своїх підопічних, наситити інтелектуальне й духовне життя, щоби не залишалось місця для неморальних діянь. У тексті-спогадах «Гірчичне зерно» письменник, окрім згадки про оригінальних та відповідальних педагогів, дуже рельєфно описав ту частину гімназійних вчителів, що поклонялась «культу скляного бога», забувала про всякі наукові та педагогічні інтереси. Сам Франко, який в одному з хрестоматійних віршів писав про себе «я з п'ющими за пліт не виливаю», у житті був прикладом стриманого та раціонального вживання алкоголю. Як це не дивно, але, не будучи абсолютним пуританином, уже зрілий і відомий діяч навіть «виховував» за допомогою чарки. Візьмімо, для прикладу, спогади про Франка відомого у національній історії Левка Чикаленка, який приїхав з Полтави у Галичину 1904 року на літні виклади, які організували львівські науковці. Шістнадцятирічний хлопець був

¹ Примітки до статті: *Франко І. Передне слово* (до збірки: Хрестіан Зальцман. Книжка приказок про те, як не належить поводитися з дітьми. Переклав Теодор Біленький. Львів, 1900) / Іван Франко // *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 32 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 485–486.

² Зальцман Хрестіан-Готгільф (1744–1811) – німецький педагог, автор багатьох творів з педагогічної тематики.

³ Баздо Беренд (1723–1790) – німецький педагог, реформатор шкільної системи виховання.

⁴ *Франко І. Передне слово* [до збірки: Хрестіан Зальцман. Книжка приказок про те, як не належить поводитися з дітьми. Переклав Теодор Біленький. Львів, 1900] / Іван Франко // *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 32 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 153.

* Тему «Іван Франко і Йоганн Песталоцці» буде детально проаналізовано у наступних підрозділах монографії.

захоплений формою і змістом Франкових лекцій з історії давньої української літератури, але не менш був вражений і на все життя причарований астральною і, водночас, дуже земною, людяною постаттю знаного митця і науковця. Йдеться про Франкове уміння створювати атмосферу довіри, близькості, педагогічний такт у стосунках зі своїми учнями. «Чомусь Франко завжди, скільки разів ми не були в них, був босий і, сидючи за столом посеред хати, зганяв одною ногою з другої мухи. Одного разу так само босий лазив він на черешню, щоб нарвати нам черешень, що саме тоді дозріли... І ця зовнішність, і певна якась неохайність справляли вражіння, що маєш діло з простою людиною, з якою можеш почувати себе просто і не слідкувати за собою, щоб не вразити її чи невідповідним рухом, чи запитанням. Яюсь стиралася і різниця віку, і різниця становища громадського чи культурного»¹, – згадує Л. Чикаленко, відзначаючи енциклопедичну різnorodність знань професора, уміння навчати у доступний і цікавий спосіб, демократизм спілкування. Ще більш промовистим є приклад поїздки юнака (з дозволу мами!) із Франком у Нагуєвичі, щоб «побачити галицьке село», порибалити «з бовтем» у гірській річці. Така риболовля дуже специфічна і цікава, азартний релакс вразив хлопця, але нам йдеться про інше: «Виїхали ми зі Львова увечері і вранці вже приїхали до Дрогобича. Хоч і мали ми з дому якийсь харч з собою, але як тільки вийшли з вагона, Франко, запитавши мене, чи не хочу я часом підкріпитись, повів мене до буфету і там мене, як дорослого, почав розпитувати, що я п'ю. Засоромив він мене тим питанням надзвичайно, а в той же час підніс мене в моїх очах неказанно. Я признався щиро, що рідко що взагалі пив, і не дуже на тім розуміюся. Отож він сам уже замовив щось для себе, а для мене чарку вишнівки і якоїсь там закуски. Одна чарка – а який вплив на мене зробила! Не від алкоголю, а від свідомості, що Франко мене вважає дорослим, я неначе справді виріс. Яюсь ще вільніше став себе з ним почувати, і взагалі Франко тим мене цілковито залучив до своїх найбільших поклонників»². Власне, коментар бачимо уже у словах Чикаленка. Особистий приклад дуже помірного вживання алкоголю, розумне обмеження і довіра до юного учня справила на нього безмірно більше виховне значення, ніж фарисейські пуританські заборони і табу, які молодь часто долає не так із бажання і потреби справді «щось» попробувати, як із прагнення здобути «заборонений плід», самоутвердитись.

Отож, підсумовуючи попередньо тепер уже педагогічну діяльність Івана Франка загалом, можемо стверджувати лишень про його «позакурікулярний», «позапрограмний» доробок. Життєві перипетії не дали змоги реалізувати безпосередньо у навчальних закладах його намірів, але Франко «на-

¹ Чикаленко Л. Як ми з І. Франком ловили рибу / Левко Чикаленко // Спогади про Івана Франка / упоряд., вступ. ст., прим. М. І. Гнатюка. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 417.

² Там само. – С. 417.

вчив» ціле покоління українців. Не можемо назвати його роботу «позакласною», адже це прерогатива педагогічного колективу, що здійснює дидактичні і навчальні функції з тими ж учнями в позаурочний час¹. Радше це сьогодні дефінують як «Позашкільна освіта і виховання», яка «...здобувається громадянами у позаурочний час у позашкільних навчальних закладах та інших навчальних центрах...»², однак варто пам'ятати, як зазначає польський методист Чеслав Купісевіч, що «позаурочні заняття можуть разом мати, але не завжди, характер позашкільних занять, і навпаки. При такому підході позашкільні заняття є – поруч власне “шкільних” занять – другою істотною організаційною формою процесу навчання-учіння, що доповнює дидактично-виховну діяльність, яка провадиться на уроках»³. У такому методологічному ракурсі педагогічну діяльність Івана Франка справді більш виправдано класифікувати як позапрограму, адже тодішній Курікулюм не передбачав того різноманіття форм і методів дидактичного впливу на найширші верстви суспільності, що їх використовував наш «титан праці і думки». Загалом треба визнати, що педагогічна спадщина Франка, як і художня продукція, наукова методологія його літературознавчих, фольклористичних, етнографічних, соціологічних та інших досліджень, важко піддаються рубрикуванню, розкладанню за певними «шухлядками», адже мислитель часто йшов новаторськими, непротореними стежками, творив власні схеми і системи, а свої менторські інтенції реалізовував через:

- репетиторство у школі, гімназії й університеті;
- збирання бібліотеки, випозичання та обговорення книг, що утверджувало його лідерське інтелектуальне становище;
- участь у хорах, гімназійних і студентських товариствах;
- індивідуальне та групове спілкування на лоні природи під час численних природничих мандрівок та екскурсій;
- семінари, лекції на українознавчих курсах для молоді з материкової України за програмами наукового товариства імені Т. Шевченка, відчити у рамках освітніх програм «Просвіти», виступи на вічах, під час парламентських виборів, пізніше – читання власних текстів перед учасниками різноманітних українських спільнот;
- безпосереднє спілкування із студентською молоддю на різноманітних зустрічах, ювілеях, спеціальних лекціях, у тому числі і неформальне у кав'ярнях, бібліотеках, редакціях;

¹ Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 684–685.

² Там само. – С. 685.

³ *Kupisiewicz C. Dydaktyka ogólna / Czesław Kupisiewicz. – Warszawa : Oficyna Wydawnicza Graf-Punkt, 2002. – Wydanie II. – S. 174. Тут і далі переклад автора.*

- залучення до наукової праці гімназистів, студентів та вчителів через участь в виданнях і видавничих проєктах, які організовував і курував Франко;
- участь у написанні й обговоренні літературних портретів, видань художньої спадщини українських письменників-корифеїв, які становили основу шкільної лектури (до прикладу – Шевченкового видання творів), продукування історико-літературних оглядів і нарисів;
 - написання близько півтора сотні статей, відгуків та рецензій з педагогічною проблематикою, у яких порушував питання методології і методики навчання, наповнення шкільних й університетських програм з української мови і літератури, навчальних підручників, становища учителя та інших актуальних педагогічних проблем;
 - особистий моральний авторитет, приклад здорового способу життя, поєднання інтелектуальної праці із фізичною, спортом та активним відпочинком;
 - виховання і навчання власних дітей;
 - художні твори, у яких створив цілу галерею образів педагогів і порушував різноманітні проблеми освіти.

Зробимо стандартні «висновки», котрі позірно завершать дослідження проблеми, але аж ніяк не ставлять «підсумкову» крапку. У життєвій просторі Івана Франка педагогічна діяльність не стала основною цариною, однак здійснив він надзвичайно багато і, на жаль, його дидактичні уроки належним чином ще невідзискані. Завдяки ренесансному універсалізмові таланту й інтелекту Франко здійснив своєрідний прорив із «рідної тісноти» (вислів Пантелеймона Куліша) на європейські і світові простори, у тому числі і педагогічні, залишившись органічно цілісним у своїх національних почуттях і самосвідомості. Не маючи змоги реалізувати своє бачення дидактики літератури у практичній навчальній роботі, мислитель активно ангажувався в освітній процес через участь в українських і загальноєвропейських проєктах та дискусіях про актуальні проблеми навчання і виховання молоді. Ще будучи студентом Львівського університету, Франко написав десятки статей, у яких на початку своєї педагогічної діяльності головно виявив себе апологетом поглядів Й. Песталоцці на перебудову суспільства на розумних і справедливих началах, розвивального навчання, елементарної освіти із дотриманням гармонійного фізичного розвитку, трудових навичок, принципу природовідповідності. Ці ідеї філантропізму спостерігаємо упродовж усієї педагогічної творчості ученого, а детальний аналіз дебюту і розвитку Франка як популяризатора європейських освітніх концепцій буде виконано у наступному підрозділі. Натомість, уже можемо заманіфестувати плинний еволюційний розвиток педагогічної парадигми Франка від позитивістської педагогіки до педагогіки прагматизму.

1.3. Від філантропізму до прагматизму: розвиток новочасних шкільних систем у педагогічному дискурсі Івана Франка

Першу наукову біографію Франка, фактично перше монографічне дослідження про творчість письменника написав його університетський викладач української мови і літератури професор Омелян Огоновський, відомий передусім як автор основоположного цілісного корпусу історії української літератури. Як вважає Лариса Бондар, «... поява цього розділу стала сама по собі явищем наскрізь революційним: у найширший національно-літературний контекст було вписано постать письменника, який у той час перейшов тільки половину літературного шляху, до того ж учня, і не завжди вдячного, що міг собі дозволити інколи не зовсім «поштиві» висловлювання про вчителя (зазначмо тут одразу подиву гідну об'єктивність і шляхетність цієї людини, професора Омеляна Огоновського). Сам Франко був приємно вражений...»¹ Відзначу, що на сторінках цього найбільшого за обсягом огляду в «Історії літератури руської» завідувач кафедри української словесності розглядає також і просвітницько-педагогічну діяльність свого студента чи, точніше, студентів. Йдеться про програму журналу «Народ», що його редагували Франко із Михайлом Павликом від 1890 року. Звісно, що чільний народовець оцінює часопис радикальної партії крізь призму міжпартійного протистояння, однак зауваження голови «Просвіти» головню стосуються того факту, що молоді радикали «стукають у відкриті двері», адже гасла, які вони проголошують, поділяють і здійснюють організації національного крила. Що ж маніфестувала редакція «Народу»: «За підвалину всяких заходів між світлими Русинами маємо того, хто нас усіх своєю кєрвавицею згодував, – народ, простих робітних людей... наша перша й остання ціль була віддавна: допомогти двигнути матеріально та справді просвітити наш народ... Для того вказуватимемо приклади з життя інших, більш освічених народів на заході Європи та в Америці, на всесвітні здобутки людської думки й праці і, в дорогих для всіх людей справах, будемо накликаєти до згоди з прихильними нам людьми з інших народностей, особливо з нашими сусідами поляками, москалями та ін. ... Щоб же від нашого народу не відривалося молоде покоління в школах, і щоби з тих шкіл плив для народу безпосередній хосен, то доконче треба, щоби й у всіх школах серед нашого людства навчали так само – по-народному. В інтересах народного поступу, а той самої інтелігенції лежить також, щоби взагалі всі її духовні плоди були як найдоступніші для народу, хоч би навіть при-

¹ Бондар Л. Передмова / Лариса Бондар // Микитюк В. Іван Франко та Омелян Огоновський: мовчання і діалог / Володимир Микитюк. – ВЦ ЛНУ ім. І. Франка. – Серія: «Франкознавчі студії». – Вип. перший. – Львів, 2000. – С. 4.

йшлося обмежитися шкільним і так званим простолюдським письменством, на яке ми, правда, зовсім інакше дивимося, як більша частина інтелігентних русинів, бо бажали б ми, щоб воно було цікаве і повчальне і для інтелігентної людини, тобто щоби стояло на висоті теперішньої всевітньої науки. Розвиваючи так народ, ми тим самим якнайкраще розвинемо й нашу мову, і наше письменство. Тоді й вирішиться справа про те, якою мовою будуть говорити колись всі русини, і чи будуть вони чи не будуть єдині з москалями. А до того часу, до цілковитого зрушення народу в добрі й освіті, інтелігентні русини, поступаючи так по-педагогічному, виграють те, що самі не відірвуться від народу та не пропадуть марно, для нього і для себе. Тоді ж настане для русинів час узятися і до високополітичних справ, бо буде на кого опертися і що з ким зробити, – буде маючий, світлий, самосвідомий народ»¹.

На жаль, ці програмні світоглядні параметри все ще актуальні, педагогічні ідеї І. Франка й досі не втратили можливості значного впливу на розвиток нації, адже все ще продовжуються інспіровані дискусії про цивілізаційний вектор розвитку, полеміка про доцільність і продуктивність західноєвропейських педагогічних постулатів в Україні, які пропагував і розвивав у своїй практиці той самий Франко, часто випереджаючи час, артикулюючи концептуальні ідеї, впровадити які буде можливо лише за допомогою розвинутих громадянських інституцій. Франкова освітня парадигма була виключно проєвропейською, демократичною та гуманістичною, опиралася на передові на той час філантропічні концепції Жана Жака Руссо, Йоганеса Бернгарда Базедова, Йогана Гайнріха Песталоцці, Йогана Ігнаца Фельбгера, Христіана Готгільфа Зальцмана та інших знаних представників цієї педагогічної течії 18-19 століття, яку добре знав, пропагував і розвивав в українському соціумі наш педагог. Дефініцію філантропізму, або ж філантропінізму маємо у сучасній довідково-аналітичній праці². Ідеологія Просвітництва справді головно засуджувала панування зубріння та вербалізму в навчанні, засилля у школах вивчення давніх мов, відсутність продуманої системи шкільних підручників,

¹ *Огоновський Ом.* Іван Франко [Розділ з «Історії літератури руської»... (Част. III. – Відділ II. – С. 915–1072. Львів, 1891)] / Текст Омеляна Огоновського адаптував Володимир Микитюк // Микитюк В. Іван Франко та Омелян Огоновський: мовчання і діалог. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – С. 110–111.

² *Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень.* – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. – 958. У статті невинувато арена педагогічного нурту звужено до Німеччини. Його представниками, окрім Йогана Гайнріха Песталоцці, дійсно були Йоганес Бернгард Базедов (не І. Базедов – як пише автор статті), Йоган Крістоф Фрідріх Гутс Мутс (не **І. Гутс-Мутс**), Йоахім Генріх Кампе (не **І. Кампе**) та ін. Переклад українською німецького *philantropismus* чи грецького *philantropos* на означення педагогічної течії також краще відображає сутність поняття *друг людяності*, а не *друг людини*, як це подано в енциклопедії).

слабкість підготовки учителів, – що і стало основним об'єктом критичного аналізу у багатьох текстах Франка про освітні проблеми в тогочасному шкільництві. Філантропічні виховні ідеї засновувались на світосприйнятті громадянського суспільства, що формувалось у Німеччині та Швейцарії, тому новаторська педагогіка ставила за мету виховувати діяльних та оптимістичних громадян-патріотів, намагалась поєднати навчання із природою і життям, засуджувала жорстку шкільну «муштру», дискримінацію учнів за національними, конфесійними та соціальними ознаками. Принципи наочності, переходу від конкретного до абстрактного, активності навчання, поєднання розумової і фізичної праці, шкільна система гімнастики, відповідальність педагогів за своїх учнів, врахування вікових та індивідуальних особливостей дитини, – ось основні ознаки цієї педагогічної течії, апологетом якої був й Іван Франко, а основні риси зберігають свою вагомість і сьогодні.

Якщо безпосередньо звернутись до Франкового знайомства із доробком філантропістів, то перша згадка про швейцарського педагога Йогана Гайнріха Песталоцці є в листі від 12 жовтня 1881 року з Нагуєвич до Івана Белея у справі про наповнення чергового числа журналу «Світ». «Кон[иськ]ого статтю про образування женщин також лиши на слід. рік, а тепер друкуй Песталоцці»¹, – радив І. Франко. Безумовно, що Франко простудіював основні праці швейцарського педагога раніше, тим більше, що йдеться у листі не про працю власне Й. Г. Песталоцці, а про статтю Олександра Кониського «Песталоцці і його гадки про освіту». Ця інформація підтверджується у листі до Михайла Драгоманова того ж 1881 року, де Франко обговорює із своїм респондентом останнє число журналу і, зокрема, не погоджується з його (Драгоманова – В. М.) критикою Кониського. «Він (О. Кониський – В. М.) прислав нам тепер дві статті: про Песталоцці і про «Професіональне образування жінок», – сеї другої я ще не читав, а перша не зла»², – зазначив Франко. Про те, що йдеться про працю «Песталоцці і його гадки про освіту» Олександра Кониського, засвідчує й цитований повище автограф статті, що зберігається у фонді І. Франка у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України (ф. 3, № 4990), на якому, зокрема, є примітка про Песталоцці³.

¹ Франко І. Лист до І. М. Белея від 12 жовтня 1881р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 293.

² Франко І. Лист до М. Драгоманова з початку листопада 1881 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 294.

³ «Песталоцці своєю системою початкового образування наглядно показав, що фізична праця не тільки годиться з наукою, але навіть, виробляючи фізичну силу в тілі, причиняєсь і до здоров'я духу, а затим, попри теоретичну науку, конечно до повного і належного образування, – думка, котра сталась основою, – жаль, що досі так мало введеною в діло – педагогіки нашого віку». Див.: Примітки до статті: Франко І. Переднє слово (до збірки: Хрiстiан Зальцман. Книжка приказок про те,

Про Франкову оцінку та інтерпретацію власне педагогічної системи Песталоцці і вестимемо мову нижче, лишень зазначимо, що ще двічі Франко доторком згадував швейцарського педагога у своїх працях. Зокрема, 1891 року для уже згаданого повище журналу «Народ» Іван Франко писав «Нарис історії Австрії від р. 1840 до 1890», де у вступному розділі «Абсолютизм і народина революції в Австрії (головно 1835–1848)», що єдиний був опублікований, адже праця залишилась незакінченою, серед визначальних подій в імперії за вказане півстоліття виокремлював «[...] реформи на полі шкільництва, а особливо сотворення першої світської школи після ідей педагогів німецьких Песталоцці і Фельбінгера (1771)»¹. Про Йогана Ігнаца Фельбінгера відомо лишень, що він «австрійський педагог» (1724–1788)², вірогідно – активний учасник згадуваної реформації освітньої системи в Австрії, а Песталоцці – відомий швейцарський німецькомовний педагог.

Ще раз Франко покликався на авторитет Песталоцці у «Передньому слові» до видання українською мовою «Книжки приказок про те, як не належить поводитись з дітьми» німецького педагога Христіана Готгільфа Зальцмана (1744–1811), яку переклав Теодор Біленький. Захищаючи права дитини, Іван Франко категорично заперечував можливість фізичного покарання, наводив приклади дивовижного заскорузлого мислення у деяких галицьких родинах та писав: «Супротив того давнього, нелюдського повождення з дітьми виступили півторасти літ тому деякі щирі і розумні люди, поперед усього швейцарці Песталоцці і Баздо (Basedow)»³. Вони вказали на

як не належить поводитись з дітьми. Переклав Теодор Біленький. Львів, 1900) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 485–486.

¹ Франко І. Півстоліття. Нарис історії Австрії від р. 1840 до 1890 / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 9.

² Примітки до статті: Франко І. Півстоліття. Нарис історії Австрії від р. 1840 до 1890 / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 354.

³ У тексті Франка та у цих же примітках подано: «Баздо Беренд (1723–1790) – німецький педагог, реформатор шкільної системи виховання» [Примітки до статті: Франко І. Переднє слово (до збірки: Христіан Зальцман. Книжка приказок про те, як не належить поводитись з дітьми. Переклав Теодор Біленький. Львів, 1900) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 486]. Очевидно, що йдеться про Йоганеса Бернгарда Баздо чи Йоганеса Бернгарда Базедова (Johannes Bernhard Basedow; 1724–1790), одного з найвидатніших представників реформаторської течії філантропістів, який заснував 1774 року у Дессау перший філантропін – новаторську школу з інтернатом (1793 перетворену у гімназію), де апробувались ідеї людяності, розвитку умінь і для учнів, і для молодих учителів, багатих і бідних, реалізації виховних педагогічних ідей для розвитку суспільства [Pedagogika. Podręcznik akademicki. – Red. naukowa Z. Kwieciński i B. Śliwerski. – Т.1. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009. –

велику важність розумного виховання дітей, а першою основою такого виховання вважали такий погляд, що діти такі ж люди, як і старші, що дітей, їх особисту гідність і їх потреби треба так само шанувати, як і старших, і тільки поводячися з ними лагідно, щиро, розумно, як з рівними, входячи в їх спосіб думання, можна виховувати їх на чесних, щирих, правдолюбних і справді свободних людей»¹. Апелюючи до педагогічної концепції Песталоцці, Франко відзначив її гуманізм та демократичність як неодмінні складові, що їх вкрай необхідно залучати у родинне і шкільне виховання. Основою виховної системи має бути повага до особистості учня, його гідності, а вже зовсім неприйнятною є практика биття і приниження. У вступному слові до видання книжки Христіана Зальцмана*, сучасника Йогана Песталоцці та Йоганеса Базедова (Basedow), наш педагог разом з європейськими ученими категорично виступив проти фізичної кари, яка мотивувалась в українському і польському суспільстві того часу навіть церковною фразеологією. «Дитину люби як душу, а тряси як грушу», «Карай свого сина від молодості, то будеш мати спокій у старості», «Не попускаючи бий дитя, бо коли б'єш його паличкою, не вмере, але буде живе, здорове. Бо б'ючи його по тілі, ти рятуєш його душу від вічної смерті. Коли маєш доньку, держи її під погрозою, то забезпечиш її тіло. Люблячи свого сина, часто завдавай йому рани, щоб пізніше ти радувався ним. Не смійся зі своєю дитиною і не бався з нею, бо як трохи послабиш, то багато потерпиш і пізніше наб'єш оскомину на душу свою», «Дух святий радить бити діточок різочками...»² Ці та інші «художні приписи»

С. 123]. У цитованій повище «Енциклопедії освіти» вжито словоформу І. Базедов, де ініціали очевидно взято з російського перекладу імені Йоганес, а прізвище провідмінювано [Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 958], тому оптимальним написанням все-таки вважаємо Й. Базедов.

¹ Франко І. Переднє слово [до збірки: Христіан Зальцман. Книжка приказок про те, як не належить поводитися з дітьми. Переклав Теодор Біленький. Львів, 1900] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 154.

* У примітках до публікації «Переднього слова» І. Франка зазначено: «Зальцман Христіан-Готгільф (1744–1811) – німецький педагог, автор багатьох творів на педагогічні теми». Також подано інформацію про те, що у публікації поміщено було довідку про автора збірки: «[...] ми додаємо напереді ще коротеньку відомість про життя самого Зальцмана [...], яку подав перекладач книжки українською мовою Т. Біленький [Примітки до статті: Франко І. Переднє слово (до збірки: Христіан Зальцман. Книжка приказок про те, як не належить поводитися з дітьми. Переклав Теодор Біленький. Львів, 1900) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 485–486].

² Франко І. Переднє слово [до збірки: Христіан Зальцман. Книжка приказок про те, як не належить поводитися з дітьми. Переклав Теодор Біленький. Львів, 1900] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 154.

й «оди» на честь різки і нагайки Іван Франко вважав справжнім богохульством і висноував із цих анахронічних і нецивілізованих способів виховання та навчання риторичне запитання-твердження: чи ж не через це українці як нація не можуть добитися між іншими народами такого становища, яке би нам належалося? Тим більше, що «[...] навіть ніби справедливі карі та побої бували такі, що не причиняючися до його моральної поправи, вчили його лише на другий раз ліпше стерегтися, робили його хитрішим, завзятішим, гіршим»¹, – переконано писав Іван Франко, який у багатьох своїх художніх текстах змалював жакливі наслідки жорстокого поводження в освітніх закладах, зокрема, в оповіданнях «Малий Мирон», «Оловець», «Грицева шкільна наука», «Отець-гуморист», «Schönschreiben» та ін.

Загальні постулати навчання і виховання усталювалися упродовж тисячоліть, особлива ж роль Й. Песталоцці в історії педагогіки полягає у тому, що основне завдання вчителя він вбачав у сумлінному виконанні виховних функцій, був переконаний, що хороший учитель повинен не тільки навчати, а й планомірно здійснювати виховну роботу з дітьми. В умовах тогочасної школи це означало, що вчитель, на думку Песталоцці, повинен вибрати групу підопічних та перебувати з ними у постійному контакті, буквально жити з ними: разом їсти, ночувати в одній спальні, виконувати певні правила розпорядку, брати участь в іграх, привчати до порядку, організовувати їхній розпорядок дня. Сам Й. Песталоцці, будучи фанатично відданим своїм підопічним, цінував у вчителів такі якості, як любов до дітей, життєрадісність, творчу налаштованість, скромність, безпосередність, високу морально-етичну відповідальність, адже тільки так можна здобути симпатію дітей, їхню прихильність, авторитет і повагу. Песталоцці був прикладом величезної людської енергії, наполегливості, любові до дорослих і дітей. «Все для інших, нічого для себе» – слова, написані на його могильному пам'ятнику, вичерпно характеризують видатного педагога-гуманіста. Теорія елементарної освіти Песталоцці об'єднала інтелектуальне, морально-етичне, фізичне і трудове виховання, щоб у результаті забезпечити гармонійний розвиток молодшої людини. Відомо, як високо цінував цю ідею розвивального навчання знаний педагог Костянтин Ушинський. До справи становлення і формування молодшої людини не повинні бути допущені «ремісники від виховання», – це дуже містка, влучна і, на жаль, позачасова педагогічна метафора Песталоцці була близькою та зрозумілою Іванові Франкові, адже ця проблема безпосередньо торкалась і його навчання в гімназії й університеті. Франко називав таких

¹ Франко І. Переднє слово [до збірки: Хрестіан Зальцман. Книжка приказок про те, як не належить поводитися з дітьми. Переклав Теодор Біленький. Львів, 1900] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 153.

«ремесників» «суплентами», і передусім це стосувалось вивчення української мови та літератури у середніх школах. Хоча українська за законом у східній Галичині була однією із рівноправних крайових мов, у більшості освітніх закладів її вивчали як шкільний предмет факультативно, «надобов'язково», а викладали філологи, історики чи катехити, які знайомились з українською літературою «[...] доперва на годинах, з тих же читанок, котрі мала молодіж, – т. є. змушені були супроти тої молодіжі знайтись дуже часто в тім прикрім положенні, що знали менше, ніж ліпші між учениками»¹.

Як уже було зазначено, дуже радикальною і категоричною була Франкова позиція щодо відповідальності вчителя за учнів, адже письменник щиро вважав, що педагог зобов'язаний зацікавити, захопити своїх підопічних, наситити інтелектуальне й духовне життя, щоби не залишалось місця для неморальних діянь. Не завжди аргументи з його белетристики є переконливими. Так, до прикладу, у Франковому романі «Не спитавши броду» є образ «нещасливого» у сімейному житті Міхонського, який став жертвою зради своєї молоді дружини та улюбленого учня. Натомість в оповіданні, котре постало з неопублікованого роману, персонаж-педагог проголошує абстрактні дидактичні схеми про те, щоб «виплекати гарну рослину – чесну одвертість та правдивість характеру»². Йдеться про Епаміонду-Бориса, якого «виростив» власне Міхонський, реалізувавши доволі цікаву програму виховання неординарної особистості.

Те, що Франко знав та розвивав передові європейські освітні ідеї на українському національному ґрунті, підтверджує суголосна думка відомого американського філософа й педагога-прагматика Джона Д'юї, який дещо пізніше за нашого мислителя писав: «Песталоцці намагався впровадити експеримент, переконуючи індивідів-філантропів, які мають багатство і владу, наслідувати його принципи. Однак навіть Песталоцці розумів, що ніякі ефективні переконання стосовно нових освітніх ідеалів не промовляють до людей без підтримки держави. Нова освіта покликана сформувати нове суспільство, і її впровадження залежатиме все-таки від діяльності держави. Рух за демократичну ідею неминуче породив рух за публічне керування школами»³.

Франко, як ніхто з українських культурних діячів того часу, намагався у своїй практичній просвітницькій діяльності письменника, журналіста-редактора і журналіста-практика, філософа, політика досліджувати й корегувати національний освітній процес, добре знав та застосовував педагогіч-

¹ Франко І. Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 322–323.

² Франко І. Борис Граб / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 18 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 190.

³ Д'юї Джон. Демократія і освіта / Джон Д'юї ; переклали з англ. Ірина Босак, Мирослава Олійник, Галина Пехник. – Львів : Літопис, 2003. – С. 78.

ну систему Песталоцці, який навчання та виховання розглядав як основний засіб перебудови суспільства на розумних і справедливих началах, одним із перших серед педагогів звернувся до питання загальної освіти. Власне, саме швейцарський учений запровадив у науковий педагогічний обіг поняття «трудової елементарної освіти», що мало, на його думку, сформувати у молоді підвалини загальної культури праці, а запорукою розвитку цього «політехнічного» шкolenня вважав взаємозв'язок сім'ї та школи у вихованні дітей. Розробляючи свою теорію, Песталоцці передбачав, щоб вона була простою і доступною для опанування кожній матері, тому систематизував завдання, зміст і методику першочергового виховання і навчання у сім'ї, що має удосконалюватись у школі. Релігійно-моральне виховання дітей за системою Песталоцці полягає у вихованні дієвої любові до людей, а основна роль у цьому належить сім'ї, власне – матері. Найпростішим моральним почуттям Песталоцці називав інстинктивну в немовляти любов до матері, що її поступово усвідомлює дитина і переносить спочатку на батька, сестер, братів, потім на вчителя і шкільних товаришів і, врешті, на свій народ, націю, на всіх людей. Моральні, розумові та фізичні сили людського ества (за його визначенням – сили серця, розуму і руки) мають властивість до саморозвитку, а материнське виховання покликане допомогти саморозвитку і спрямувати його у потрібному напрямку. Тобто, основним у вихованні Песталоцці вважав знаменитий принцип «природовідповідності», сутністю якого, на думку вченого, є те, що властиві кожній дитині від народження задатки сил і здібностей можна розвивати, управляючи ними у тій послідовності, яка відповідає природному порядку та законам розвитку дитини, а метою виховання повинен бути різнобічний і гармонійний розвиток всіх природних сил та здібностей.¹

У цьому ракурсі варто повернутись до дебюту Франка-видавця та популяризатора європейських педагогічних ідей ще на початку його шляху – редагування у 1875 році журналу «Друг». Під назвою «Женщина-мати» Франко публікував свою статтю-компіляцію упродовж 1875–1876 рр., у вступі зазначивши: «Під тим заглавієм станем ми в нашій «Друзі» поміщати цілий ряд статей, трактуючих о становиську женщины яко матері і газдині взглядом общества. Не сумніваємся, що статті тії стануть нашим женщинам не тільки приємною і занимательною лектурою, но також подадуть їм не одну здорову і практичну гадку взглядом їх перезначення і їх обов'язків»². У науковий обіг

¹ Детальніше про це: *Лучко О. М.* Розвиток ідеї природовідповідності в українській педагогічній науці (кінець XXVIII–XX ст.) : Дис. ... канд. пед. наук / Лучко Олег Миронович; Київ : [Б. в.], 2004. – 211 с.

² Цитую за: *Тихолоз Н.* Казкотворчість Івана Франка (генеалогічні аспекти) / Наталя Тихолоз. – Львів : [Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України], 2005. – С. 274.

цю статтю Франка повернула Наталя Тихолоз, вперше переопублікувавши у додатках до своєї монографії текст за першодруком (Друг, 1875 р., № 22, 15 (27) листопада, с. 532–544; № 23, 1 (13) грудня, с. 551–554; 1876 р., № 2, 15 (27) січня, с. 29–31; № 4, 15 (27) лютого, с. 60–62) із своїми коментарями, та вказала: «Після другого подання стоїть примітка: Після д-ра Г. Кленке написав Джеджалик. Стаття не закінчена.

Очевидно, при написанні цієї статті І. Франко послуговувався дослідженнями німецького лікаря Германа Кленке (1813–1881), автора праць «Вади людського голосу і мови», «Лікування заїкання», «Домашній словник науки про здоров'я», «Ілюстрований словник фальсифікацій»¹.

Власне, до цього лише варто додати, що Філіп Фрідріх Герман Кленке (Philipp Friedrich Hermann Klencke), насправді був не тільки «німецьким лікарем», який публікував суто медичні науково-популярні книги, такі як «Experimente über die Kontagiosität der Eingeweidewürmer (Експерименти над інфекційністю глистів)» (Єна, 1844); «Ueber die Verderbnis der Zähne» (Про гниття зубів) (2 вид., Лейпциг, 1850); чи згадувані вище праці про лікування заїкання та домашні енциклопедії здоров'я (Die Fehler der menschlichen Stimme und Sprache) (2 вид., Кассель, 1851); «Heilung des Stotterns» (2 вид., Лейпциг, 1863). Разом із братом Ріхтером Кленке заснував «Allgemeine Zeitung für Militärärzte» («Загальна газета для військових лікарів»), поширював багато текстів для популяризації природознавства та людської гігієни (Illustriertes Lexikon der Verfälschungen (Ілюстрований Лексикон підробок) (2 вид., Лейпциг, 1878), Hauslexikon der Gesundheitslehre (Домашній Лексикон гігієни) (7 вид., Лейпциг, 1880) та ін. Герман Кленке (як правило – під псевдонімом Hermann von Maltitz) написав також низку культурно-історичних та соціальних романів, з яких найвідомішою є белетризована біографія Александра Гумбольдта («Alexander von Humboldts Leben und Wirken, Reisen und Wissen» («Життя та творчість, подорожі і знання Александра фон Гумбольдта»)) (1870), що фіксує «Енциклопедичний словник Брокгауза і Ефрона» (1890–1907).

Слідуючи Г. Кленке, Франко у статті «Женщина-мати» консервативно, навіть доволі «по-чоловічому», шовіністично писав про місце і роль жінки у суспільстві, цілком у дусі традиційного німецького стереотипу «трьох К»: «Презначення жінчини єсть викормлення і виховання дитини на чоловіка

¹ Тихолоз Н. Казкотворчість Івана Франка (генологічні аспекти) / Наталя Тихолоз. – Львів : [Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України], 2005. – С. 284. Тихолоз Н. опублікувала також текст статті «Женщина-мати» у виданні: Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 560–572.

здорового, морального і обществу полезного, її обов'язком єсть розвивати природні дарования дитини і провадити її на властиву дорогу. [...] В матернім вихованні лежить зарід всього того, чим дитя в житті станеться.

То єсть високе і дуже важне предназначення женщины, і Творець щедро обдарив її всім, що потребне до виповнення тих великих і святих обов'язків. Всі її тілесні і душевні дарования всказують всегда ісключно лиш на її відношення яко матері ко своїй дитині. Мужчина має совсем ині цілі, ині обов'язки, следовательно, також і ині дарования. Життя мужчины – то широкий світ, життя женщины – тихий родинний круг. Природа сама освободила мужчину од занимающа дитиною, – він єсть голова, хранитель родини, громадить добро в дом; женщина, в тіснішій крузі жиючи, удержує, порядкує і заховує потребне на потребу хвилю»¹.

Як відомо, Франко не завершив цієї статті, адресованої спеціально молодим жінкам-матерям, написавши тільки крім «Вступу» розділи «Мати і школа» та «Лектура для дітей». Можливо, відчувши своєрідний дискомфорт щодо маскулістичної доктрини Кленке, можливо – внаслідок цензурних переслідувань студентського часопису та власне відсутності шпальт для продовження публікації. Попри пересадний німецький консерватизм чи навіть певну одіозність деяких суджень («Мати-женщина рідко коли або і ніколи не має правдивого плану науки, котрий доперва зділати може образования логічним, основним»²; «Читання шкодить тілесному і духовому здоров'ю дітей. Раз розчитавшись, заохотяться до дальшого читання. При тім мусять довго сидіти в кімнаті, що не годиться з їхнім організмом. Через то стають з них недотиски, а на старість часто так звані бібліомани, котрих годі почислити до найщасливіших і обществу найполезніших людей»³, у статті бачимо чимало цікавих Франкових думок. Зокрема, про вибір текстів для дітей дошкільного віку, про основні педагогічні та психологічні принципи формування цієї лектури. Франко наголошує на тому, що українська національна література, попри її порівняно з іншими європейськими літературами «убогість» на той час, мала вже тоді багатий дидактичний матеріал. Тому, поруч із текстами Бічер Стоу, Данієля Дефо, Фенімора Купера, пропонує читати українські твори Основ'яненка, Устияновича, Шевченка⁴. Власне, вже у цій ранній і вельми несамотійній статті Франка зримо простежуються педагогічні постулати Песталоцці, адже саме швейцарець одним з перших досліджував проблему взаємозв'язку сім'ї і школи та вважав основним у формуванні молодого люди-

¹ Тихолоз Н. Казкотворчість Івана Франка (генеологічні аспекти) / Наталя Тихолоз. – Львів : [Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України], 2005. – С. 275.

² Там само. – С. 279.

³ Там само. – С. 282.

⁴ Там само. – С. 283.

ни родинний вплив, насамперед – материнський. Гармонійна сім'я – це перший приклад науки життя в спільноті, зразок взаємної допомоги, дії, а справжня любов до малюка вимагає мудрого і твердого ставлення, – стверджував Песталоцці, який завжди підкреслював межу між стриманістю і суворістю, а головними умовами виховання й освіти вважав працю, простоту, дисципліну, родинну атмосферу, а насамперед – добру матір. В. Корнійчук вважає, що ця публікація засвідчує факт того, що Франко з професійного обов'язку звертався до цієї проблематики, адже будував плани свої майбутньої кар'єри гімназійного вчителя: «Молодий автор мовби тоді готував себе до майбутньої педагогічної діяльності. Він високо підносив роль жінки-матері... І. Франко природно вважав, що мати повинна розбудити дух дитини, а вчитель – розширити й упорядкувати знання, тобто продовжити справу домашнього виховання»¹.

Запропонований Песталоцці підхід до виховання і навчання дітей мав індивідуалізаційний характер, що було новаторським для того часу, і що, безперечно, поділяв І. Франко, який також вимагав від освітян врахування у практиці навчання індивідуальності дитини, надання їй не тільки елементарних відомостей, але й кшталтування та розвитку її духовних сил, морального і суспільного ушляхетнювання. Боротьба Песталоцці за рівність і справедливість у здобуванні освіти для всіх соціальних верств, його навчально-виховні заклади для суспільних «низів» у Нойгофі, Станці, Івердоні і Бургдорфі стали зразком для багатьох націй у створенні таких педагогічних осередків. Не могли не привабити «мужицького сина» Франка гуманізм та демократичність педагогічної системи філантропістів, які, інспіровані великою мірою творчістю Руссо, стверджували у своїй педагогічній практиці потребу «природнього виховання», розвивали шкільне навчання, поєднане із працею, пленером, різноманітними іграми і забавами, що забезпечувало потреби фізичного розвитку та здоров'я. Дух та ідеї «песталоццизму» промінювали надалі у розвитку європейської освіти на діяльність його найближчих наступників, зокрема Вільгельма фон Гумбольта (1767–1835), Йогана Гербарта (1776–1841), Августа Фребеля (1782–1852), які, хоч і на інших філософських засадах, – ідеях неогуманізму та етизму, творили педагогічний канон 2-ї пол. 19-го – поч. 20 ст. Власне, як і Франко, який, досконало знаючи європейську педагогічну теорію і практику, проектував таку школу і такого шкільного вчителя, які зуміли б виховати в поколіннях українців національний патріотизм та прагнення до єдності, адже наш педагог аж ніяк

¹ Корнійчук В. На сонячних шпильках літератури (пролегомени до посібника Володимира Микитюка). Передмова / Валерій Корнійчук // В. Микитюк. Іван Франко і методика викладання української літератури. – Тернопіль : «Богдан», 2014. – С. 3.

не заперечував дидактичну виховну роль рідної літератури. Якщо ж вести мову про філософські основи саме педагогічної системи Франка, то передусім це була позитивістська та утилітарна течія, що тривали і розвивались упродовж всього 19 ст. Як і в літературознавстві, у педагогічній царині наш мислитель дуже добре знав і розвивав погляди Огюста Конта (фр. Auguste Comte) (1798–1857), Джона Стюарта Мілля (1806–1873), Герберта Спенсера (1820–1903). Тому наш учений-педагог у розвитку освіти вбачав реалізацію глобальних завдань: поступ народу, порядок у суспільстві, кшталтування «людськості» (гуманізацію). Критикуючи класичну школу, Франко наголошував на потребі підготовки учня до життєвої боротьби, стверджував так зване навчання наукове, корисне для майбутньої самореалізації молоді людини. Тому, на його думку, освіта має підготувати до виконання неунікних суспільних і національно-політичних обов'язків. Навчити як здобувати собі і своїм близьким засоби для проживання, приготувати молоду людину до виконання сімейних і батьківських функцій. Дати орієнтири для розуміння себе і свого місця у світі. Врешті, показати незвичайну приємність і неабияку користь із спілкування і пізнання мистецтва у всіх його проявах. Труднощі світоглядні і суспільні у Європі, що наростали разом із промисловою революцією, тобто розвиток соціалістичного руху, спричинили і певне зацікавлення молодого Франка марксизмом та суспільно-економічною теорією соціалізму. Марксистські гасла про надання всім доступу до шкільної освіти, звільнення науки і знань від кайданів, у які їх закували класова нерівність і влада, не могли не викликати симпатії. Пізнання фальшивості і згубності цієї ідеології забрало у Франка немало часу, поки соціалізм і комунізм він назвав «сентименталізмом фантастів», що прикриває змагання до домінування однієї нації над іншою.

Проміжним підсумком початкового дослідження європейських педагогічних концепцій, які вивчав, реалізовував і розвивав у своїй практичній науковій і творчій діяльності Іван Франко, є незаперечний факт органічного тривання нашого науковця у європейській цивілізаційній простороні. Цікаво, що в українській літературознавчій історіографії класичним перифразом стало означення Пантелеймона Куліша як «першого європейця» нового часу, тобто – 2-ї пол. 19-го ст. Безперечно, що для цього є підстави, адже його заклики до українського народу («збагни, який ти азіат мізерний»; «до сім'ї культурників вертайся»), наукова, перекладацька та художня спадщина якнайкраще це підтверджують. Натомість, показовою та дуже характеристичною є рецензія Кулішевої збірки «Хуторна поезія», що її Франко надрукував у львівському журналі «Світ» 1882 року (№ 15, с. 267–273). Власне, цікавим є фрагмент, що його укладачі 50-томового зібрання творів купюрували: «Хто знає, чи не була б нині Україна освіченою, самостійною країною, коли б при помочі Мазепи удалось було шведам побити під Полтавою Петра? Д[обродій] Куліш твердить, що без

Петра ми були б пропали, що наш час «убезпечений ним». Гарно ubezpieчений! Так, що й рушитися не може! А забуває д. Куліш, що деспотизм Николи був прямою консеквенцією деспотизму Петрового, що замість одного вікна, котре-ді Петро прорубав в Європу, він позатикав ті вікна в Європу, котрі перед ним були у нас на Україні. І коли через те у нас на Україні стало глухо і темно, всі найліпші наші сили йшли в центральне вікно і дусилися і ниділи в нім, повертаючи свою працю на службу не свому, а чужому народові»¹. Промовистий вислів, і чомусь зовсім не дивує, що радянська цензура «вирізала» цю епістолу. Звісно, умовний спосіб щодо можливостей України в європейському руслі внаслідок інакшого, гіпотетичного розвитку колеса історії не в докір Кулішеві, але для нас цікавою є перспектива «освіченої» та «самостійної» європейської держави, а також Франкове категоричне заперечення імперського «деспотизму», перед яким у певні періоди свого життя схилився Куліш, стверджуючи про ілюзорне «культуртрегерство» деяких російських монархів. Європейська належність і сутність Франка-вченого, Франка-педагога не викликає сумнівів, адже визначальною у його світогляді була центральна проблема будь-якого світосприйняття – свобода людини, шлях до демократії як форми життєвої спільноти, що ціхувало також і його еволюційний шлях до педагогіки прагматизму.

Франкова пізня концепція людини також не містить детермінізму буття особистості, не визнає індивідуума об'єктом і жертвою обставин. Хоча, з іншого боку, людина теж не є абсолютно вільною, не є повним суб'єктом, однак за нею залишається право оцінювання дійсності і вибору, зумовленого відповідальністю за реалізований чи не здійснений вчинок. З точки зору прагматистів не існує абсолютної і незмінної правди, як і не існує «правильних» знань: навчання і пізнання – це лише динамічний шерег процесів, спрямований на формування, «ліплення» особистості. За Франком, неможливо дійти у рецепції художнього тексту до «правильної» відповіді, лишень до «якоїсь», а здобутий таким чином досвід і знання будуть корисними тільки за межами навчального закладу, в індивідуальному «дорослому» житті. Тобто, бачимо сповідування основних постулатів прагматизму як теорії пізнання, яка передбачала, що справжність і функціональна вартість знань залежить від обставин і місця, особи і часу. Прагматизм приваблював Франка також і світським демократичним індивідуалізмом, і різкою критикою традиційної освіти. Безперечно до педагогіки прагматизму належить непримиренне несприйняття українського вченого-педагога репродуктивного навчання, передусім літературного. Франко стало заперечував підготовку учнів до суспільного життя через «переказування» навчального матеріалу, через «куте»,

¹ Франко І. Хуторна поезія П. О. Куліша / Іван Франко // Зібрання творів у 50 т. Показчик купюр / Іван Франко; М. Г. Жулинський (голова) та ін.; ред. Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2009. – С. 19.

засвоєння готових і dokonаних знань і відповідей. Звідси – нещадна критика шкільних підручників як конденсованої «мудрості поколінь», з допомогою яких учителі наповнюють старанних і послушних учнів «правильними» знаннями і моральними приписами. Врешті, наш педагог постійно реалізовував у своїй практиці головне гасло прагматистів про те, що навчання має бути повсякденним і неперервним, освіта є реальним досвідом, натомість школа й університет є місцями, де триває підготовка до майбутнього, і триває дійсне життя.

1.4. «Тип чоловіка по-своєму щасливого»: рецепція педагогічної прози Івана Франка

Іван Ющишин став одним із перших дослідників саме педагогічної діяльності Франка, опублікувавши у журналі «Учитель» протягом 1912–1914 рр. низку статей про цю проблематику*. Редактор зазначив, що говорити про Франка як педагога треба з певним застереженнями, адже письменник не працював в «мурах офіційної школи», хоча мав гаряче бажання. Ющишин висловив дещо парадоксальну думку про те, що це «справило позитивну службу» і для Франка, і для української педагогіки: «Хто знає, чи якби Франко вступив був в урядову учительську службу, чи сіра й шаблонува педагогічна праця по визначеній програмі, з визначеною метою не підтягла була крил його великого духа? Хто знає, чи ярмо урядового педагога не зажадало б було в жертву великого вихователя мільйонів мас, що ставить його нині на п'єдесталі національного генія-вихователя?!.. Хто знає, чи не сій обставині, що Франка брутально відсунено від педагогічної праці урядового учителя, ми завдячуємо велике національне щастя, про яке говорить сам поет»². Дослідник компактно окреслив головні достоїнства і вагу Франка для національного розвитку, наголосивши на «виховничій» і літературній діяльності ювіляра, що, на думку франкознавця, виявилось: «1) в особистім його життю, повнім герою, ударів і праці для рідного народу; сеї праці, якій він приніс в жертву себе цілого, своє здоров'я, найкращі сили, особисте й родинне щастя; 2) в літературній діяльності, що рішила остаточно про долю й напрями нашої національної емансипації та дала нерушимий, гра-

* Ющишин І. Ювілей Івана Франка / Іван Ющишин // Учитель. – Львів, 1912. – Число 11–12. – С. 333–334; Іван Франко як педагог / Іван Ющишин // Учитель. – Львів, 1913. – Число 1 (с. 7–13), 2 (с. 36–47), 3 (с. 68–77), 4 (с. 99–113); Іван Франко як педагог / Іван Ющишин // Учитель. – Львів, 1914. – Число 5–6 (с. 132–153), 7–8 (с. 197–216), 9 (с. 262–272), 10 (с. 296–309).

² Ющишин І. Іван Франко як педагог / Іван Ющишин // Учитель. – Львів, 1913. – Число 1. – С. 7.

нітний фундамент під дальшу будівлю нашої національної культури. Коли ми Шевченка можемо назвати родоначальником нашого національного самоозначення, то Франкові припала безперечно доля дунути в готовий організм творчого духа, пошити нам культурну одежину, висвітлити національну фізіономію і дати їй змогу пишатися в гурті європейських культурних націй; 3) в безграничній любові до об'єкта свого виховання (українського народу), що є першим і найвищим *sine qua non* (необхідна умова – В. М.) усякої виховничої діяльності. Ся безгранична любов, пливуча з глибини його ідеальної чоловічої природи, зробила його генієм, а нас модерною нацією»¹. Вичерпно проаналізовано стосунки Ющишина із Франком та окреслено життєву і світоглядну силуетку редактора «Учителя», опубліковано його 9 листів у статті сучасних дослідників². У ракурсі нашого дослідження цікавою є така теза: «“Всі статті про себе, – писав Іван Ющшин в спогадах “Моя остання розмова з Іваном Франком”, – Франко читав пильно: читав і мої та був з них – як мені це сам сказав – дуже вдоволений. Із-за тих статей мав поет для мене нескривану пошану та симпатію”. Спогад Івана Ющишина “Моя остання розмова з Іваном Франком” цікавий ще з іншого боку. “Десять так у місяці квітні чи травні 1913 року, – твердить Іван Ющшин, – я зустрівся з Франком у книгарні Шевченка у Львові. Ми щиро привіталися та забалакали про всячину. Зійшла мова й на 40-ліття літературної та громадянської праці ювілята. Франко висловив мені своє щире признання за ювілейні статті про нього та був дуже вдоволений. При цьому він сказав, що через ціле життя вірив, що серед народнього вчительства найде повне зрозуміння. Він щасливий, що не помилився!»³ Це ще раз засвідчує той факт, наскільки Франко цінував педагогічну сферу своєї діяльності, якої ваги надавав розвитку українського шкільництва. Власне ще тоді, на сторінках цього часопису зокрема, «забрунькувалась» дискусія про те, як сприймати з погляду вірогідності, життєвості, правдоподібності Франкові художні твори. Нас, звісно, цікавлять передусім тексти з педагогічною тематикою. Більшість сучасників І. Франка і пізніших дослідників його прози про школу вважали і вважають її автобіографічною. Між тим, сам белетрист уже на зламі століть досить активно заперечував буквалізацію та таке однобічне сприйняття. Отож, чи можемо говорити про суб'єктивну сукупність художніх висловлювань-реалізацій педагогічної проблематики у літературних Франкових текстах, про авторський дискурс у конкретних часових, історичних, суспільних і культурних умовах щодо пев-

¹ Ющшин І. Іван Франко як педагог / Іван Ющшин // *Учитель*. – Львів, 1913. – Число 1. – С. 7–8.

² Горак Р, Горак І. «В інтересі правди» (Листи Івана Ющишина до Івана Франка) / Роман Горак, Іван Горак // *Українське літературознавство*. – Львів, 2006. – Вип. 68. – С. 344–358.

³ Там само. – С. 351.

ної проблематики, чи ж варто бачити його твори і як «правдивий документ доби», тобто, сприймати їхню інформативну достовірність? Яким має бути співвідношення у рецепції життєпису письменника, історії його архітворів та історії проблем, тем, топосів, а також цілісної культурної візії, яка часто є важливішою від виключно літературного аспекту? Думаю, що є підстави вважати Франкові твори про школу радше виявом незалежного мислення, художнього аналізу вибраних проблем тогочасних освітянських інституцій, ніж фактографічним фіксуванням реального життя, як це намагаються до сих пір трактувати багато поціновувачів Франкової спадщини. Одразу ж зазначу, що такий підхід до белетристики викликає певні загрози: у тіні залишається філологічний і структуральний аналіз творів, а сама література губиться і розчиняється у поліфонії дискусій та інтерпретацій, однак об'єктивне сприйняття педагогічної прози Франка можливе лише за умови історичного мислення. Власне, йдеться про джерела так званого «цвинтарництва» педагогічної прози Івана Франка, про причини дошкульної та нещадної критики освітньої системи у Галичині у 2-й половині 19-го ст., адже і сьогодні часто бачимо домінування напрацьованих советським літературознавством та педагогікою концептів «Франка-революціонера, Франка-соціаліста, борця за соціальні права поневоленого українського народу в умовах імперіалістичної Австрії та панської Польщі, популяризатора російської літератури в Галичині, нещадного критика західних імперіалістичних ідей і католицизму як інструменту їхньої експансії» і т.д. Однак таке однобічне відбирання його спадщини з вульгарно-соціологічних позицій класової боротьби, у протиставленні «прогресивного» Івана Франка до «реакційних» діячів того часу (щоправда, уже не називаючи їх буржуазними націоналістами!), надмірному наголошуванню на антиклерикальних висловлюваннях письменника та інших, традиційних для радянської доби, параметрах постаті Франка є анахронічним¹.

Конечна, архіважлива необхідність мати національну школу спонукала Франка із самого початку творчого шляху «малювати» образ учителя, звертаючись до постатей своїх шкільних, гімназійних та університетських настав-

¹ Наприклад: *Борщ Ж. В.* Іван Якович Франко (1856-1916) / Ж. В. Борщ // Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – С. 287–320; *Мосіяшенко В. А., Курок О. І., Задорожна Л. В.* Історія педагогіки України в особах : Навчальний посібник / В. А. Мосіяшенко, О. І. Курок, Л. В. Задорожна. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 266 с.; *Кобель Л.* Ідеї Івана Франка про місце і значення народної школи в Галичині / Леся Кобель // Педагогічні науки [Текст] : збірник наукових праць. Вип. 1 / Полтавський держ. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка ; голов. ред. М. Степаненко. – Полтава : [б. в.], 2009. – С. 125–129; *Кравченко І.* Іван Франко: життя, діяльність та педагогічні погляди / І. Кравченко / Педагогічні науки. – К., 2014. – № 60. – С. 147–153.

ників, жорстко критикувати недолугість, непрофесійність, авторитаризм, а також банальну людську жорстокість, що її чимало бачив за час свого навчання, системні вади тогочасної освіти галицьких українців. Провідною ця тематика є в оповіданнях «Малий Мирон», «Оловець», «Грицева шкільна наука», «Мій злочин», «Отець-гуморист», «Schönschreiben», «Борис Граб», автобіографічному нарисі «Гірчичне зерно», романі «Не спитавши броду», драмі «Учитель», спогадах «Емерик Турчинський»; дотичною – у новелі «Вільгельм Телль», оповіданнях «Дріада», «Батьківщина», «Моя стріча з Олексою», «Хома з серцем і Хома без серця», «Чиста раса», есе-фейлетоні «Наша публіка», сатиричних автобіографічних оповіданнях «Сморгонська академія», «Молода Русь» та ін. Освітній проблематиці присвячено майже сто сорок статей, оглядів, рецензій, відгуків, що засвідчує постійне зацікавлення й увагу Франка до тодішньої педагогіки та, передусім, навчання української літератури.

Отож, з одного боку, бачимо Франкове розуміння важливості шкільного літературознавства, його активне ангажування в освітні проблеми, а з іншого – нереалізоване покликання практика-дидакта, белетристичне освоєння теми. Тому закономірно постає питання: де межі авторського художнього вимислу, права на *licentia poetica*, а де ж письменник був зумисне тенденційним, гіперболізував недоліки і вади освітньої системи, у якій усе ж зумів себе реалізувати і «проломити» шлях для цілої генерації послідовників? У дуже переконливій за структурою і способом аргументації розвідці «“Не спитавши броду” як роман виховання» Іван Денисюк, формуючи свою генологічну концепцію прози класика, цитував слова І. Франка із передмови до збірки «Малий Мирон» про те, що «оповідання, зібрані у цьому томику, в більшій мірі від інших (письмівка моя – В. М.) мають автобіографічний характер», і логічно прийшов до висновку: «Оповідання., об'єднані в одній збірці, витворили виховний сюжет, що відображає “хід виховання”, процес виховання. Збірку “Малий Мирон” можна назвати своєрідним романом виховання»¹. Стрижневими, на мою думку, є слова Франка «в більшій мірі від інших», адже дозволяють трактувати названі вище тексти лише як частково автобіографічні, більше насичені життєписним елементом порівняно з іншими творами класика, а умовиводи франкознавця про свідоме педагогічне наповнення цих оповідань хай не прямо, але підтверджують тезу про дискурсивний характер Франкової малої прози. Щоправда, на подальших сторінках розвідки Іван Денисюк писав: «Ця широка амплітуда енциклопедизму гімназиста, ця академія Міхонського і його учень-вундеркінд не надумані. Їх прототипами

¹ Денисюк І. «Не спитавши броду» як роман виховання / Іван Денисюк // Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці: у 3 т., 4 кн. – Львів : [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Літературознавчі дослідження. – Кн. 3. – С. 178–179.

були дрогобицька гімназія і сам автор оповідання “Борис Граб”, хоч Франко зі скромності відхрещувався від автобіографізму¹. Щодо «скромності» публічної людини, письменника, для якого сенс життя визначається постійним діалогом із суспільністю, інтелектуального і духовного провідника нації (а таким Франко став на зламі століть!) можна сперечатись, однак не має сумнівів, що, геніально обдарований від природи, унікалом Франко розвинув свій феномен неймовірною працездатністю та справді не мав собі рівних у тодішньому українському (і не тільки!) суспільстві. Відповідно, ерудованість гімназиста Граба, етапи освіти, аналітизм, критичність, триб світосприйняття, спосіб релаксування і ще багато інших рис літературного героя справді легко зіставляються із постаттю автора, хоча прямих паралелей проводити теж не варто – це занадто просто, про що пише сам Франко у згадуваній повісті передмові 1903 року. Що ж до образу Міхонського, то через свого літературного протезе письменник реалізовував юнацьку мрію про ідеального наставника-провідника, з допомогою якого міг би уникнути заплутаних «перехресних стежок» власного життєвого становлення, хаотичної літературної і загальної освіти у Дрогобицькій гімназії, пошуків чи вибору самоідентифікації на початках перебування у Львові. Хоча зрілий Франко-поет афористично писав «Не звикай утертими стежками, йти за другим сліпо, як у дим...», молодим він шукав свого «гуру». У роботі вже зазначено про те, що Я. Грицак вважає, що «Правдоподібно, вирішальний вплив на нього справив його вчитель Іван Верхратський, який сам був поетом...»², пишучи про літературне покликання Франка та стверджуючи, що готував він себе в юності до праці гімназійного вчителя і лише мріяв про літературну кар’єру³. Важко погодитись із цим твердженням у ракурсі про «вирішальний» вплив, особливо, якщо згадати образ «натураліста Йикьстархрев» (*анаграма – М. В.*) у «Сморгонській академії»⁴. Знову ж таки – взаємини із класним керівником, учителем літератури, історії, української мови та алгебри Верхратським є дуже важливою віхою у житті Франка-гімназиста і заслуговують окремого дослідження (зокрема, історія їхньої конфронтації), однак впевнено можна сказати, що не він є прообразом «ідеального учителя», як не можна вважати «прямим» прототипом і реального Міхонського, який дав прізвище літературному героєві, але,

¹ Денисюк І. «Не спитавши броду» як роман виховання / Іван Денисюк // Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці: у 3 т., 4 кн. – Львів : [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Літературознавчі дослідження. – Кн. 3. – С. 180.

² Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 93.

³ Там само. – С. 102.

⁴ Франко І. Сморгонська академія (Археологічна опись старолюба, рукопись) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 16 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 424–432.

за словами Франка, лише у творі «...діяльність сього симпатичного й замітного чоловіка зі сфери добрих намірів та принагідно висловлюваних афоризмів переведена в діло, систематизована та розвинена. Ані я не був Борисом Грабом, ані взагалі не було за моїх часів у Дрогобичі, ані пізніше в Перемишлі, де Міхонський умер, такого щасливого ученика, ані Міхонський на жоднім ученику не пробував розвинути свої педагогічні погляди»¹. Либонь, якщо вже використовувати Франкову літературознавчу метафорику, образи цього оповідання «підмальовані», а не «змальовані» з конкретних взірців, однак я би відзначив ще дві моделі, з яких письменник свідомо чи мимоволі творив збірний образ «ідеального педагога» – це Михайло Драгоманов і власне сам Франко. Глибока дослідниця життєвої еволюції М. Драгоманова Ольга Куца справедливо пише, що «молодий М. Павлик (був) цілком полонений яскравою і сильною індивідуальністю свого вчителя...»². Це ж можемо сказати великою мірою і про Франка 2-ї пол. сімдесятих – 1-ї пол. вісімдесятих, який не так беззастережно, але також перебував під сильним впливом драгоманівських вимог «соціальної школи» у письменстві, реалізовував у своїй белетристиці його концепцію «руководячої» літератури (О. Куца закономірно вважає її вислідом повість «Захар Беркут»), «чіткості ідей», і лише «кінець 80-х рр. став для Франка періодом глибокого осмислення (*я б сказав – переосмислення – В. М.*) проблеми суспільно-політичної заангажованості літератури»³. Це відома вже сьогодні сторінка Франкового становлення, нам же йдеться про драгоманівську безкомпромісність, відсутність якої, на його думку, призводила до «атрофії характеру», здатність «брати річ практично», наголошування на утилітарній місії літератури, що так виразно бачимо у літературному образі учителя Міхонського; як і бінарні, здавалось би, риси темпераменту та характеру (нервовість і педантизм, оригінальність і систематичність, власна думка і критичність, опозиційність до загалу, політичне дисидентство, «незвичайно широка освіта» та ін.). Прозоро означені в оповіданні і драгоманівські погляди на методологію дослідження тексту, зокрема вимоги студіювання історичних джерел, життєписів, мемуарів, спогадів, та, відповідно, нищівна критика підручників, «загальних нарисів», «компендій» (історій) літератури, всіляких «естетик», всякого шаблону. Конфронтація культурно-історичного та біо-бібліографічного методу, «алергія» на всілякі «естетичні розбори» так і «виволікають» на сторінки «Бориса Граба» «тінь» Омеляна Огоновського як об'єкта критики і Драгоманова, і Франка у 80-х роках.

¹ Франко І. Передмова [до збірки «Малий Мирон» і інші оповідання]. Львів, 1903] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 457.

² Куца О. Михайло Драгоманов і розвиток української літератури у другій половині XIX століття / Ольга Куца. – Тернопіль : Посібники і підручники, 1995. – С. 118.

³ Там само. – С. 208.

Те, чого передусім не сприймав Іван Франко у тодішній освіті, був консервативний, репродуктивний спосіб навчання, який полягав у механічному, бездумному заучуванні та звітуванні про певну кількість інформації, що особливо неприйнятно для вивчення літератури. Схоластичне і безсенсовне зубріння «параграфів, регул і формулок» у школі, Brotstudium (*навчання заради хліба* – В. М.) в університеті замість наукової методології, якої прагнув, нереалізовані плани кар'єри гімназійного вчителя та університетського викладача знайшли своє вираження у белетристиці, публіцистиці та мемуаристиці. «Шкільна наука, майже наскрізь шаблонна та формалістична»¹, вчителі-консерватори, про яких Франко метафорично згадує як про «шухляду, напхану старими паперами», а про їхню методику навчання пише, що, «...після того сухого тону, яким викладано нам скупі відомості з історії літератури в гімназії, після тих ніби об'єктивно-поміrkованих оцінок, після того фальшиво піднятого тону, яким треба було говорити про великих корифеїв літератури і про все, що вийшло з-під їх пера»², бажалося «гірчиного зерна», педагога оригінального і самостійного у судженнях та оцінках, наставника-співрозмовника, вчителя-колеги. Риси Лімбаха, героя цитованих спогадів, знову ж таки, прочитуються в образі літературного учителя Міхонського, а саме: темперамент, безапеляційна категоричність та полярність в оцінюванні як й окремих текстів, так і цілих стилів, глибока зацікавленість літературою, уміння не зважати на вікову різницю, ігнорування побуту, «темне» минуле та невідповідне інтелектуальному рівневі сучасне, сімейні негаразди та ін. Отож, за власним Франковим визначенням найбільше «автобіографічного елемента» є в оповіданнях «Отець-гуморист» та «Гірчице зерно», які «переходять майже зовсім в мемуари»³, але ототожнення як і цих творів, так і особливо решти текстів із перипетіями свого життя письменник заперечував, адже в основі їхньої «виразні артистичні змагання, що домагалися певного групування й освітлення...»⁴ Врешті, глибока психічна травма (майже сорок років душу Франка мучить «співучасть» мимоволі у злочині фізичного і морального катування його однокласника!), обов'язок і спокута за «вторування» сміхові учителя-садиста вилились у твір-спогад, у твір-катарсис. Промовистими є сумніви автора «Отця-гумориста» (1903 р.): «Можливо, що я приблизую трохи, тобто, що в моїй уяві крізь призму довгих літ і трагічної смерті того хлопчини його постать виросла понад свій дійсний розмір. Сконтролювати

¹ Франко І. Гірчице зерно (Із моїх споминів) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 21 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 326.

² Там само. – С. 323.

³ Франко І. Передмова [до збірки «Малий Мирон» і інші оповідання]. Львів, 1903] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 457.

⁴ Там само. – С. 457.

сього не можу; спомини – се справді *Dichtung und Wahrheit* (поезія і дійсність – В. М.). Чим більше і щиріше мемуарист силкується перенести вповні, з усіма фарбами і тонами, той образ давно минулих подій, який лишився в його душі, тим більша небезпека, що він до того образу додасть щось зайвого, пізнішого, нанесеного течією часу»¹. Франко називав той рік у Дрогобицькій школі найстрашнішим, найфатальнішим у своєму житті, публікація споминів була способом звільнення від них, екстраполюванням своєї доволі ілюзорної «вини» на суспільство, на тих, хто «поставив і толерував» Софрона Телесницького на посаді шкільного вчителя, однак у тексті фактично немає загальної критики освітньої системи. Звісно, жажливі малюнки нелюдського психозу, що його поступово нагнав цей злочинець чи доктринер, божевільний чи фанатик серед ввірених йому душ і тіл, викликають абсолютне заперечення фізичних покарань, які ще були конституційовані на час описуваних подій (1864 р., офіційно скасовано у 1867 р.), але із спогадів не бачимо, що такі «гумористи» були «правилом» у василіянській школі. Навіть навпаки, образи інших учителів (Білинського та Красицького), дуже світлі, чисті, теплі. Помираючи, отець Красицький, ревний християнин, не пробачає Телесницькому «систематичне, масове дітовбійство», не подає руки; вчитель Білинський, у якого найбільшою карою для дітей було «поколоти бородою», не спить два місяці, переживаючи муки дітей. Очевидно, не викликає симпатії «добродушний» ректор Барусевич, який «може і пробував уговкати о. Телесницького, та не міг», адже він стає фактичним співучасником злочину. Злочину, якого не може зупинити ані ректор, ані батьки, ані старші парубки, які, дізнавшись про знущання вчителя над дітьми, помилково побили іншого братчика. Цей же мотив – моральна відповідальність за мовчання, не-втручання, бездіяльність свідка злочинця – є провідним в інших, ранніх оповіданнях Франка про школу, написаних ще 1879 року («Schönschreiben» та «Оловець»). Образи «економа» Валька та п'яного «професора»-сатрапа відповідно – це незатерті враження шести-семирічного учня василіянської школи, який побачив «дорослий» світ жорстокості та несправедливості, а ці «типи» – предтечі, літературні побратими того ж конкретного Телесницького і Тарчаніна². Питання в іншому – скільки ж було того зла, нелюдськості у шкільному побуті Франка, чи безпосередньо став він жертвою свавілля таких «педагогів»? «І тепер іще, по шістнадцятьох літах, коли нагадую ту хвилю, бачиться мені, що вона на довгий час оголомила мене, мов удар каменем по тім'ю, і що будь таких хвиль багато в моїм дитинстві, з мене вийшов би такий самий

¹ Франко І. Отець-гуморист / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 21 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 302.

² Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 82.

туман, як ті, котрих бачимо сотки в кожній нижчій школі нашого краю, як ті нещасливі, забиті фізично й духово діти, котрих нерви відмаленьку притупили страшні, огидні сцени, а голову від шістьох літ задурила професорська дисципліна»¹. Звісно, не можна виправдати жодного окремого (а ця практика, на жаль, далеко не була виїмковою!) випадку знущання над школярами навіть за очевидні проступки дітей – фізичні покарання в освіті є ганебним і неприйнятним явищем, і ніхто не зможе довести протилежного, однак на час написання Франкових текстів у галицьких школах уже було офіційно заборонено цю «методу», та й з цитованого уривка бачимо, що «таких хвиль» не було багато. Отож, радше всього маємо справу з художньою типізацією, узагальненням, гіперболізацією окремих реальних випадків із шкільного побуту Франка, кількох (точно можна вказати двох – Телесницький і Тарчанін) «чорних» характерів вчителя, які стали матеріалом і кліше для більшості негативних персонажів педагогічної прози. Немає конкретних свідчень про фізичну наругу над Франком-учнем, напевне знаємо, що дитиною у сім'ї Іван, попри свою не-зовсім придатність до селянської праці, не був битим. Сучасний історик-франкознавець, аргументовано пишучи про етапи шкільної освіти Франка, справедливо відзначає, що советське франкознавство використовувало його художні тексти як «фактографічну основу» для критики «релігійного мракобісся», що нібито панувало у василіянській дрогобицькій школі, «але насправді вона була далекою від гнітючого образу «юдоли плачу і печалі», що його навіюють обидва оповідання («Оловець» і «Schönschreiben» – В. М.)... Василіяни у греко-католицькій церкві становили елітарний і багатий монаший орден, бо рекрутувалися зі шляхти, і були знані найперше зі своїх добрих шкіл»². Врешті, ще далекого 1997 року у вступній статті до першого в сучасній Україні видання «Спогадів про Івана Франка» Михайло Гнатюк чітко ствердив: «На відміну від сільської нормальної школи навчання у василіянській школі було зовсім іншим. Як згодом згадуватиме Іван Франко, тут, а трохи пізніше у Дрогобицькій гімназії, навчання проходило на цілком іншому рівні, а головне – ставлення вчителів до учнів було інше. Справа в тому, що у нашому літературознавстві вже виробився стереотип, нібито всі вчителі Івана Франка були деспотами і невігласами. Траплялись, звичайно, і такі, але їх було небагато»³. На сьогоднішній день вже без ідеологічних табу і штампів написано чимало як популяризаторських, так і справді дослідниць-

¹ Франко І. Оловець / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 15 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 80.

² Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 83.

³ Гнатюк М. У колі друзів і приятелів / Михайло Гнатюк // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка; Худож. оформл. Б. Р. Пікулицького. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 6.

ких наукових розвідок про історію чернечого ордену василіян загалом та про василіянське шкільництво зокрема. Точну оцінку стану вивчення цієї проблеми та ґрунтовну історіографію подав Леонід Тимошенко¹.

Переконаливою також виглядає теза Ярослава Грицака про експлікацію тодішнього (1879 рік) «способу думання» Франка на раніші події, а саме соціальні акценти, які кладе письменник в основу сюжету (побиття бідних селянських синів Мирона і Степана Леськіва). Дещо алогічним, але підтвердженням авторської концепції є приклад героя-жертви Волянського з оповідання «Отець-гуморист» (1903 р.), адже прообразом був зовсім не селянський син, проте справді ідеологізація у цьому вже «постсоціалістичному» творі відсутня майже повністю². Однак дослідник не виправдано пише, що в оповіданні «Schönschreiben» «...жертвою цієї жорстокости став сам Франко. Під час уроку «красного писання» (каліграфії) він дістав кулаком в лице від свого вчителя, колишнього економа Валька, за те, що неправильно тримав перо. Кров залляла хлопцеві лице, і він упав на підлогу, втративши свідомість»³. Не варто ототожнювати безпосередньо автора твору з літературним героєм, навіть якщо вважається цей текст автобіографічним, а малий школяр має ім'я Мирон. Це стереотипне та тенденційне прочитання твору, що і засвідчують сумніви історика-франкознавця: «Не знати, скільки в цій історії правди, а скільки вигадки. Принаймні у тій частині, де Франко описує жорстокість учителів, він залишається вірним правді»⁴.

«Цвинтарництво» як ознака світогляду молодого Франка відбилось у його стилі цілком вірогідно і внаслідок праці над перекладом першої частини книги Ніколая Помяловського «Зимовий вечір у бурсі» (1877 р.). Наскільки «Очерки бурсь» проектувались на педагогічну прозу Івана Франка, чи ж не звідти «підмальовані» картини масового «січення», описи різноманітних знущань над бурсаками – це питання потребує окремого дослідження, що частково буде реалізовано у наступних розділах цієї книги, але сам вибір тексту для перекладу, соціальні формули та оцінки у передмові характеристичні для Франка кінця 70-х рр.⁵ Однак, якщо у російського автора виразно простежується критика всієї системи духовної освіти, то у Франка об'єктом художнього зображення є радше виняткові факти наруги у школі, критика

¹ Тимошенко Л. Імітаційне історіописання / Леонід Тимошенко // Критика. – К., 2008. – Число 1–2. – С. 36–38.

² Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 82; 253.

³ Там само. – С. 81.

⁴ Там само. – С. 82.

⁵ Франко І. М. Г. Помяловський. Бурса і бурсаки. Очерки і картини [Переднє слово перекладчика] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 25 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 74–75.

рівня навчання, психологічні чинники. Про тенденційну соціологізацію, художній вимисел ранніх оповідань про школу, що було зумовлено світоглядом та політичними поглядами митця кінця 70-х – середини 80-х років, свідчать Франкові тексти, які він написав у 1912–1913 рр. («Причинки до автобіографії», «Спомини із моїх гімназійних часів», «В інтересі правди») у відповідь на спробу біографів (М. Возняк, С. Єфремов, І. Ющишин) розглядати історію його життя на основі художніх творів. Особливо експресивно прореагував письменник на вступну статтю до перекладу російською мовою його творів, опублікованих у Москві, у якій автори передмови з шовіністичних вульгарно-соціологічних позицій написали про його життєпис, творчість та етапи освіти. Обурило Франка той факт, що популяризатори його творчості вщент «розносять» українські школи в Австро-Угорщині за те, що на вивчення рідної мови відводилось лише 12 відсотків навчального часу, однак про повну заборону української мови у шкільництві російської імперії не згадують; саркастичну оцінку викликає такий пасаж Войташевського: «А наскільки ненормальною і дикою була тодішня галицька школа, бачимо ясно із Франкових оповідань із його шкільних літ. Майже всі ті оповідання мають автобіографічний характер. Дике знущання над особами дітей, ненастанне биття лінійками та різками, повне неучтво у науці та безсовісне хабарництво панів педагогів, ось сумна шкільна дійсність»¹. Український митець у відповідь сформулював дуже важливі власні свідчення, які є ключами до розуміння його текстів та об'єктивною оцінкою життєвих перипетій: «Можу тільки пожалкувати, що автор того уступу поквапився вивести з моїх оповідань, що мають попри автобіографічну основу все-таки переважно психологічне та літературне, а не історичне та автобіографічне значення. ...Розуміється, що про «хабарництво», про яке згадує автор росіянин, у нас ані у василіанській, ані в гімназійній школі не було навіть ніякої думки; натомість дуже часто відносини між учениками а вчителями бували дуже приятельські, майже товариські»². Франко наголосив на чи не найголовнішій різниці між азійською та європейською освітніми системами того часу – хабарництві. Попри значні вади шкільної освіти в Галичині (недосконалість програм та підручників, часто низький фаховий рівень учителів, узаконені до певного часу фізичні покарання, недостатнє матеріальне забезпечення педагогічних інституцій, репродуктивне зубріння-«куте»), попри те, що критицизм був однією з визначальних ознак особистості мислителя, а недоліків (часто злочинних!)

¹ Франко І. Причинки до автобіографії [Универсальная библиотека. Ч. 423. 10 к. Иван Франко. К свету! На промыслах. Перевод с украинского Г. Войташевского и М. Новиковой. Книгоиздательство «Польза» В. Антик и К-о. Москва, без означення року] // Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Иван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 38.

² Там само. – С. 38–39.

в освітній галузі було багато, варто прислухатись і побачити те здорове зерно, яке у смеркальний відтинок життя згадав і оцінив у спогадах про своє навчання у школі, гімназії та університеті Іван Франко. Тобто, якщо розглянути наповненість його педагогічної прози через призму дискурсивності та соціологізму, то у белетристиці різних періодів творчості спостерігаємо чітку тенденцію від високого рівня критицизму і гіперболізації вад освітньої системи у ранніх текстах про австро-угорську школу загалом у 1870–1880-х, до зниження напруги та, за висловом самого Франка, менш інтенсивного «підмальовування» і негативної типізації особливостей освіти та ролі окремих педагогів у становленні його особистості та навчання в різних інституціях у 1890–1900-х роках. Особливо різко протестував письменник проти спроб біографів побудувати його життєпис на основі відомостей та узагальнень із ранніх художніх текстів, що вважалися автобіографічними, в останні роки життя. І немає підстав сприймати його судження і спогади «призабутими», адже, як відзначає дослідниця мемуаристики Франка Лариса Каневська, була «іще одна риса, на якій акцентують майже всі мемуаристи, – феноменальна пам'ять, завдяки якій І. Франко (переважно через самоосвіту) здобув глибокі знання з різноманітних галузей. Мемуаристи зазначають, що тривка пам'ять у поєднанні з гнучким аналітичним розумом іще в шкільні роки помітно вирізняли його поміж однолітків. Сам І. Франко в автобіографічному листі до М. Драгоманова (від 26 квітня 1890 р.) згадує, що вже в молодших класах гімназії: «...Шевченка [...] вивчив майже всього напам'ять (а пам'ять у мене була така, що лекцію історії, котру вчитель цілу годину говорив, я міг опісля продиктувати товаришам майже слово в слово!)»¹ У цитованій праці комплексно та діахронічно розглянуто через мемуаристику поступ Франка-особистості, його психологічний портрет у розвитку, що важливо також і для нашого ракурсу: особливості освіти та роль окремих педагогів у становленні особистості мислителя, питання методики викладання української літератури, взаємини вчителя та учня у процесі навчання на матеріалі його автобіографічних творів та наукових і публіцистичних розвідок. «Характерно, що і власне спогадів “про себе самого” І. Франко залишив порівняно небагато, він часто вагався, “чи варто їх писати” [т. 50: 109]. Дивна річ за такої феноменальної пам'яті, яку мав письменник! Це, зокрема, такі статті й нариси, як “Історія моєї габілітації”, “В інтересі правди”, “Моя вітцівська хата”, “Спомини з моїх гімназійних часів”, “Причинки до автобіографії”, – всі написані в 1912–

¹ *Каневська Л. «Ното nobilis»: обриси психологічного портрета Івана Франка у дзеркалі мемуаристики / Лариса Каневська // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Т. 1. – С. 344–345.*

1913 роках. Проте думка про мемуари не видавалася йому важливою, принаймні не такою важливою, як про твори художні. До того ж “мемуарний вік” митця затьмарювала невідступна хвороба... ..Не випадково більшість письменницьких спогадів зосереджено саме в його автобіографічних художніх творах (оповіданнях і нарисах “Малий Мирон”, “Під оборогом”, “Оловець”, “У кузні (Із моїх споминів)”, “У столярні (Із моїх споминів)”, “Отець-гуморист”, “Гірчичне зерно (Із моїх споминів)”, “Мій злочин” та ін.)»,¹ – пише авторка*.

Україна переживає сьогодні визначальні щодо свого геополітичного, цивілізаційного майбуття часи. Чи вдасться остаточно вийти із постколоніального стану, звільнитись від важкої і гнітючої імперської спадщини, повернутись на виразно європейський шлях розвитку, перерваний декілька століть назад історичними обставинами, втратою державної та культурної незалежності, вирішуватиметься у найближче десятиліття. Не менш важливим за суто матеріальні чинники, які, на моє глибоке переконання, можливо подолати і в умовах глобальної економічної кризи, а, може, і завдяки їй, є розвиток гуманітаристики. Звільнитись від «ідеологічної газової голки» неможливо без усталення в Україні демократичних інституцій, розбудови справжнього громадянського суспільства, яке зможе контролювати та обмежувати завжди за визначенням схильну до корупції та інших зловживань державну бюрократію. Власне, щонайкращим прикладом і джерелом інформації для реформування освітньої сфери і сьогодні може стати педагогічна концептосфера Франка, його багатогранна освітянська діяльність. Про європейські параметри для унормування шкільної лектури, програм і методів викладання літератури, використання підручників і посібників, а також і про формування самої постаті Франка-ментора йтиметься у наступних розділах, а коротким резюме цієї теми є думка про те, що рецепція його автобіографічної творчості про школу і досі, на жаль, часто є дуже однобічною, визначено тенденційною та безнадійно застарілою. Такою, що опротестову-

¹ Каневська Л. «Ното nobilis»: обриси психологічного портрета Івана Франка у дзеркалі мемуаристики / Лариса Каневська // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Т. 1. – С. 344.

* Дуже вагомими теоретичними дослідженнями про систему ціннісних принципів, норм і значень у мемуаристиці Франка, зокрема і в освітній галузі, співвідношення фактичного та дискурсивного елементу в його мемуарах і спогадах про нього, є розвідки М. Гнатюка, зокрема статті «Аксіологічний елемент у мемуаристиці (на прикладі спогадів про Івана Франка) / Михайло Гнатюк // Проблеми літературознавства і художнього перекладу. – Львів : НТШ, 1997. – С. 134–140» та «Специфіка мемуарів (до проблеми документального та особистісного у спогадах про Івана Франка) // Франкознавчі студії / Є. Пшеничний (голов. ред), А. Войтюк, В. Винницький та ін. – Дрогобич : Вимір, 2002. – Вип. 2. – С. 171–185».

вав би і сам Франко. Сутність цієї тенденційності гранично точно означив ще Лука Луців: «Советські літературознавці чорними барвами малюють тодішню школу в Галичині, і то таким способом, що несвідомий читач міг би думати, що школи в Росії в той час були далеко ліпші»¹. Між тим, ми все ще головню дотримуємось цього ідеологічного кліше, нав'язаного десятиліттями колоніального підцензурного існування, бо спадщина тоталітарної імперії за інерцією унеможлиблює плюралістичний і критичний погляд також і на доробок Франка, продукуючи «єдиноправильні» інтерпретації. Таким чином система відтворюється і репродукується у нових умовах, під новими гаслами, але залишається одновимірною та анахронічною за суттю. Щоби набути ознак і якостей модерної європейськості, треба відійти від однозначних і однополярних оцінок, прагнути до усвідомлення і сприйняття також і Франка як складного і феноменально різнобічного мислителя, який сам показував своєю діяльністю і непогамовним критицизмом, що немає простих рішень, немає вічних рецептів. Отож, чи не основним уроком Франка-педагога для сучасного українського освітнього простору є стале прагнення ученого пропагувати і розвивати критичне сприйняття у шкільному соціумі, бо освіта у вільному світі не може тільки відтворювати і легітимізувати так звані «вічні істини», тільки нагромаджувати в умах молоді заяложені знання і досвід, що не викликають сумніву. Критичне сприйняття, творчість як переосмислення канонів і шаблонів, – ось напрямні формування особистості на основі літературної освіти, а критика як така не повинна сприйматись як нелояльність чи некомпетентність, а як осмислення і переосмислення. Ці Франкові постулати є абсолютно актуальними і європейськими за своє цивілізаційною наповненістю, торують шлях до розвиненого світу, є найкращим запобіжником для української нації від «русского міра», що розповзався різними шляхами також і в Галичині. Паралелі із часом Франка і сучасним станом державотворчості надзвичайно достовірні. Л. Луців писав: «Можна було сподіватися, що після 1848 року, т. зв. «весни народів», українці почнуть користати з тих конституційних прав, які дістали після скасування панщини в 1848 р. Але «весна народів» не довго потривала: в Австрії настала реакція. Тоді деякі українські провідники почали тратити віру в свої власні сили, бачачи, що австрійський уряд підтримує поляків, хоч вони в 1848 році збройно виступали проти Австрії. Так народилось в Галичині москвофільство, яке було великою гальмою в розвитку українців аж до першої світової війни. Поляки прискаржували у Відні весь український нарід в москвофільстві, хоч орієнтувалася на Москву тільки частина інтелігенції»². Можна доповнити – та «еліта», що їй

¹ Луців Л. Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість / Лука Луців. – Нью-Йорк – Джерзі Сіті : Свобода, 1968. – С. 44.

² Там само. – С. 61–62.

добре платила Московія. Власне, не є невідомими ті сторінки із становлення Франка як українського діяча та письменника, коли 1875 року на дуже короткий час він попадає в орбіту москвофільського «Академического кружка» і журналу «Друг», трансформованого невдовзі за його безпосередньої участі в український часопис європейського штибу. Врешті, той самий І. Ющисин у статті «Іван Франко як вихователь нації» надзвичайно точно визначив особливу європейську роль Франка у національно-культурному розвитку та освідженні Галичини і всієї України: «А тим часом потреба добре організованої роботи на користь народів тим більше давалася взнаки, що в державному устрою Габсбургської імперії стався докорінний перелом. Останні корчі абсолютизму, що силкувався задусити потяг до політичних вольностей і зберегти свої позиції, залито кров'ю австрійського війська під Садовою, і Австрія мусіла, сим разом безповоротно вже, ступити на шлях загальноєвропейського порядкування й державного ладу. ...І от саме тоді, як одна частина галицької інтелігенції платонічно мріяла про визвольника і оборонця з півночі, друга ж патетично й з запалом доводила свою національну самостійність, а обидві разом навипередки бігли шляхом вірнопідданчих адрес та петицій, безпосередньо до корони звернених, обминаючи певну дорогу конституційної боротьби за свої права... І подумати страшно, чим би окошилась на українському народі така політична ситуація, ся правдива «мертва точка», що на ній опинився безталанний край, коли б у 70-их роках, з початку ледве чутно, а потім дедалі все дужче й голосніше обізвалась нова струна, що сим разом забриніла в тон справжнім потребам народних мас. Серед нового покоління діячів, що вийшли тоді на арену боротьби за кращу долю рідного народу з європейською вже зброєю в руках, Іванові Франкові належить перше місце»¹.

1.5. «Кваліфіковане свідоцтво моральності»: актуалізація поглядів І. Франка на галицьку школу

Франко як історик української літератури водночас був й істориком національної освіти, адже так чи так у всіх своїх історико-літературних працях (передусім це історіографічні статті («Метод і задача історії української літератури» (1890), «Задачі і метод історії літератури» (1891), «Етнологія та історія літератури» (1894)); вступні статті до видань, у яких розглянуто розвиток історії словесності як літературознавчої дисципліни («План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви» (1898 – 1899), «Теорія і розвій історії літератури» (1899)); критичні статті про давні й актуальні історії лі-

¹ Ющисин І. Іван Франко як педагог / Іван Ющисин // Учитель. – Львів, 1913. – № 3. – С. 77.

тератури («Отзвѣтъ о сочиненіи господина Петрова «Очерки исторіи украинской литературы XIX столетія», составленный профессором Н. Дашкевичем» (1889), «Історія літератури руської. Написав Ом. Огоновський» (1889)); огляди означеного періоду письменства («З останніх десятиліть XIX століття» (1901)); синтези літературного процесу («Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року», «Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського» (1907–1909)) учений стверджував тяглість українського письменства, його нерозривний зв'язок із розвитком шкільництва, що мало визначальне значення для національного поступу. В одній із названих праць Франко, розглядаючи «поранок нашого письменства» в останнім 20-літті XVI сторіччя, проаналізував документ «Порядок школьный» Львівської Ставропігійської братської школи, датований днем 1 січня 1586 року, «писаний, очевидно, двома руками, двома язиками: церковнослов'янським і літературним руським»¹. Історик літератури припустив, що авторами «Порядку школьного» були два чільні братчики і проводирі Ставропігії в тих часах, зразу щирі приятелі, а потім вороги – Іван Красовський і Юрко Рогатинець. Цікавим є емоційний та безпосередній коментар Франка до «кваліфікаційних вимог» для вчителів із цього документу: «От там була штука податися на конкурс на таку посаду і представити на всі ті негативні прикмети кваліфіковане свідoctво моральності!»² («Дидаскал или учитель сея школы маеть быти благочестив, розумен, смиреномудрый, кроток, воздержливый, не піаница, не блудник, не лихоимець, не сребролюбець, не гнѣвлив, не завистник, не смѣхостроитель, не срамословець, не чародѣй, не басносказатель, не пособитель ересем, по благочестію поспѣшатель, образ благых, в сем себе представляющій не в сицевих добродѣтелях, да будутъ и ученици, яко учитель их»). Безперечно, що п'ятдесятирічний письменник іронічно апелює до свого невдалого кандидування на університетську кафедру, коли, на думку окремих урядовців, саме «пособництво ересям політичним і національним» стало на перешкоді педагогічної праці знаного вченого. Усталеною і сьогодні залишається начебто виключно негативна оцінка Франкових учителів і викладачів. Звісно, що така опінія була сформована як офіційна та ідеологічно виправдана у советському франкознавстві, ґрунтувалась на купюрованих працях ран-

¹ Франко І. Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 240. (Незавершена, перша редакція написана ще перед виїздом на лікування до Ліпіка – кінець 1907 р. Надрукована у 50-у за автографом, хоча перший розділ був надрукований у ЗНТШ у 1909 як окрема стаття. Потім чимало додано екскурсів та фрагментів).

² Франко І. Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 241.

нього «революційного» письменника, а «окремі» позитивні оцінки етапів своєї освіти у текстах 20-го сторіччя головно пояснювали або ж віддаленістю у часі, або ж хворобою митця. Між тим, уже в одній із перших статей із педагогічною проблематикою тоді ще студента Львівського університету «Допис про Дрогобицьку гімназію»^{*} чітко зазначено про локальну «катастрофу» в одному навчальному закладі, зумовлену зміною «урядування» (директор) та вчителів. Франко писав: «Дрогобицька гімназія в послідніх 12 літах перейшла різні й дуже цікаві колії, як може нікотра друга гімназія в Галичині. Склад професорів за ті роки майже доразу змінився, три директори вели заряд один по другім, – а що найдивніше, число учеників рік-річно вменшувалось і дійшло до того, що коли давніше, напр[иклад], до матури сідало там по 30, 40 і більше звичайних учеників, тепер сідає 12 чи 13! Докладне роздивляння причин тої переміни було би дуже цікаве, але я на сей раз вкажу тільки одну, – іменно зміну професорів. Давніше мала Дрогобицька гімназія хороших і людяних професорів, котрим не йшло о то, щоб ученик механічно викував завдану лекцію, але котрі передовсім старалися змалу призвичаїти ученика до мислення, та й то до порядного, логічного мислення»¹.

Отож, у тексті зовсім не йдеться про некомпетентних та аморальних учителів часу навчання Франка у гімназії. Навпаки, – бачимо дуже високу оцінку: хороші і людяні, вчать мислити. Недарма, либонь, ця стаття не ввійшла у радянські «повні» видання творів Франка у 20-ти і 50-ти томах, хоча її опублікував у своєму збірнику О. Дзевєрін ще 1960 року². Варто відзначити, що у тому ж 1878 році Франко надрукував польською мовою у львівському тижневику «Tydzień literacki» (№ 57. – С. 324–326) нарис «Młoda Ruś», що став першою частиною циклу «Рутенці». Письменник здійснив автопереклад цього та інших творів лишень у 1912 та перевидав разом із іншими текстами у збірці «Рутенці» (Львів, 1913). Сатирично змальовуючи тип галицького «рутенця» («технічна» назва українського галицького буржуа-інтелігента, який не має прикмет національних і представляє своєрідну «мутацію» західноєвропейських поступових змін), Франко знову ж таки протиставляв бурсакам «Народного дому», що навчались у німецькій гімназії у Львові та мали змогу вивчати і свою культуру, мову та літературу, але ігнорували ці пред-

¹ Франко І. Допис про Дрогобицьку гімназію / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 10.

^{*} Вперше надруковано у вид.: Дзвін. Галицько-українська збірка. – Львів, 1878. – С. 266–269, без підпису й окремого заголовка, під рубрикою «Вісті з Галичини».

² Іван Франко. Педагогічні статті і висловлювання / [Упоряд. О. Г. Дзевєрін]. – К. : Рад. школа, 1960. – 299 с.

мети, досить демократичну і поступову Дрогобицьку гімназію: «Слухаючи сего оповідання, я й вухам своїм вірити не хотів. Як то, то так низько стоїть тут іще почуття народної свідомості! Ми в Дрогобичі кінчили гімназію, та не знали ніяких заборон. Многі з нас попрочитували все, що було доступне з Шевченка, Основ'яненка, Куліша, Костомарова та інших українських письменників, і нікому зі шкільних учителів і на думку не приходило робити за те якісь нагінки на учеників. Яке ж виховання мусить бути тут, які надзира- телі, які провідники тої молодіжі, коли вважають відповідним держати її в такій дитячій невідомості, а ще до того так деморалізувати її дитячі чуття!»¹ Що особливо цікаво і характеристично, готуючи свої твори до перевидання майже через 34 роки, Франко головно здійснив мовностилістичні правки, іноді невеличкі скорочення і доповнення. У цитованому ж повище фрагмен- ті власне і бачимо чи не єдину суттєву зміну: у польськомовному оригіналі нарисю «Молода Русь» осуджують українську поступову молодь за читання творів Дарвіна, а в українськомовному – Шевченка. Також додано абзац про патріотичну лектуру гімназійної молоді у Дрогобицькій гімназії², що ще раз засвідчує непроминальну увагу до проблем літературної освіти, шкільного літературного канону, однак постає питання: чи ж не «підмальовує» Франко у художньому твору дійсність, видаючи бажане за дійсне? Я. Грицак, ав- тор оригінального, найґрунтовнішого дослідження останніх десятиріч про Франка-школяра, Франка-гімназиста*, зокрема пише, що Дрогобицька гім- назія була строго регламентована, «як і всі австрійські гімназії, вона мала на меті продукувати пасивну та ялову інтелігенцію», а «найприскіпливіше дирекція контролювала, що студенти читають. Заборону було накладено не тільки, скажімо, на Дарвіна, а й на все, що не входило шкільної програми»³. Це занадто категоричне формулювання, що дисонує із Франковим тверджен- ням («Ми в Дрогобичі кінчили гімназію, та не знали ніяких заборон...»), – як бачимо із Франкових суджень, говорити треба про різні періоди функціону- вання цього навчального закладу. Сучасний учений ілюструє свою тезу при-

¹ Франко І. Молода Русь / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 15 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 19.

² Примітки до твору: Франко І. Рутенці. Типи галицьких русинів із 60-х та 70-х рр. мин[улого] в[іку] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 15 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 483–485.

* Дивись, передусім, підрозділ «Освіта» у 3-му розділі «Раннє дитинство» та роз- діл 4-й «Шкільні роки» у книзі: Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – 631 с.

³ Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 91. Щодо ж «ялової інтелігенції», то зазначу, що наша державна освітянська політика донедавна могла дати фору щодо продуку- вання такого типу «спеціалістів»!

кладом виключення з гімназії під час навчання Франка майбутнього лідера москвофільського руху Осипа Маркова, бо той отримав поштою декілька номерів «Московських відомостей»¹, однак тоді ще не маємо жодних фактів переслідування за українофільську діяльність і літературу. Не варто забувати, що, попри зростаючий колонізаційний вплив (з 1867 року у галицьких гімназіях почалось дискримінаційне щодо українців і євреїв впровадження польської мови викладання, витіснення німецьких учителів та заміна їх поляками або нашими перекинчиками-«загорілими патріотами»), українську мову і літературу у галицьких гімназіях вивчали, а там, де українцям удавалось самоорганізуватися – використовували дуже широко*. Отож, безперечно, історію Дрогобицької гімназії не можна малювати однією барвою, однак важко погодитись із так трактованим судженням самого Франка, на яке покликається Я. Грицак, що «Це, – писав Франко у своїх спогадах, – був переломний момент, важкий для слабких, але благодатний для сильних, відкриваючи їм поле для власної, оригінальної праці, не керованої надміру регуляціями»². Власне, ця цитата не із спогадів Франка про своє навчання, а з фактичного некролога про справді одного з найкращих вчителів гімназії поляка Емерика Турчинського, що опублікований 16 квітня 1896 року у польському ж журналі «Kurjer Lwowski»**, і ця оцінка стосується передусім

¹ Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 91.

² Там само. – С. 90.

* До прикладу, український правник Степан Баран писав про своє навчання: «В 90-х рр. я був учнем державної класичної гімназії з польською мовою навчання в Самборі, єдиній польській гімназії в Галичині, що мала тоді абсолютну українську більшість серед учнів, а й половину вчительського складу становили українці. Українська мова була там обов'язковим предметом навчання в кожній класі. Українська мова була панівною серед учнів, і головно українські учні творили учнівську духову еліту». Див. : Баран С. З моїх споминів про Івана Франка. В 36-ті роковини з дня смерті (28. 5. 1916 – 28. 5. 1952) / Степан Баран. – Видання «Українських вістей». – Німеччина, 1952. – С. 22.

** Уривок із спогаду вперше опубліковано українською мовою у: Франко І. З статті «Емерик Турчинський» // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзевєрін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 205–207. Варто зазначити, що Я. Грицак певним чином «апологізує» процес переходу на викладання більшості предметів у галицьких гімназіях польською мовою, покликаючись на цілком «агіографічний» (бо написаний 1896 року для польського часопису польською мовою незадовго до остаточного розриву із редакцією «Kurjer Lwowski») посмертний (de mortibus aut bene, aut nihil!) спогад І. Франка про Емерика Турчинського. Колонізація освіти одразу ж набула ознак міжнаціональної конкуренції та конфронтації між українцями і поляками, бо така політика провадилась нашими сусідами часто за рахунок залучення до своїх прихильників частини нестійких перекинчиків-українців – так званих «хрунів» чи «загорілих польських патріотів» за визначенням самого Франка.

польських педагогів, які напрацьовували свою педагогічну термінологію, підручники і методичку викладання загалом. Полонізаційна політика викликала закономірний опір із боку українців, попри «демократичний характер»¹ польського націоналізму, що аргументовано і наочно ілюструє у примітках цитованої книги Я. Грицак. Українські гімназисти продемонстрували неабияку відпірність польській асиміляції, що виявлялась зокрема у знуцанні над мовою і звичаями українців, висміюванні творчості і постаті Шевченка як «хлопа», наголошуванні на начебто «вищості», аристократизмі польської культури і мови². Таке «культуртрегерство», а фактично нище використання своєї переваги у державних і педагогічних інституціях, свого більшого порівняно з українцями державного досвіду, викликало закономірний і справедливий спротив гімназистів і вчителів українського походження. Також і Франка, у якого, як влучно зазначив Я. Грицак, вже у часи навчання у гімназії сформувався психотип людини-борця, відпірної особистості, здатної чинити опір будь-якому тиску. І чим брутальнішим був цей тиск, тим більше опирався Франко. Парадоксально, але можемо стверджувати, що це допомогло визначитись Франкові із вибором національної орієнтації і в Дрогобичі (не поляк!), і, пізніше, у Львові (не «червонорос-москвофіл!»). У цьому ракурсі трохи інакше варто відчитувати той «інцидент» на уроці польської літератури у гімназії із письмовою роботою за фрагментом вірша Адама Міцкевича³: це був початок не просто боротьби з культом найбільшого польського поета, яку Франко вестиме до кінця свого життя, а прагненням відвернути від асиміляції ту частину українців, яких через пропагандистський вплив у школі, гімназії, університеті, культурному та адміністративному житті Галичини залучали до польської сфери національної ідентифікації. Цим і пояснюється пізніший розрив Франка із польськими політичними і науковими елітами. Можливо, у юності підсвідомо, скоріш за все на рівні протесту проти національної дискримінації, а вже зрілий мислитель чітко розумів, що його співпраця з сильними та все більш шовіністично налаштованими сусідами, хоч і дає матеріальне забезпечення, можливість «жити з пера», однак справляє деморалізаційний вплив на ціле пост-франківське покоління. Отож, не проти культу Міцкевича боровся Франко, а за «культ» своєї культури, шкільництва, національного і державного самовизначення. І це йому вдалось, адже ми маємо дуже багато описів пасивності української громади у Дрогобичі у 1860–70-х рр. 19-го ст., однак ситуація кардинально змінилась на початку ХХ-го. Візьмімо, до прикладу, опис Дрогобича часів Луки Луцива: «Українське життя в першій десятці 20-го віку кипіло в порівняно з тим станом, про який пише

¹ Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 94.

² Там само. – С. 467–468.

³ Там само. – С. 95.

Франко. Була Філія Українського Педагогічного Товариства (пізніша Рідна Школа), була Філія Сільського Господаря, повітова Філія "Просвіти" та кілька читалень "Просвіти", були спортові товариства Січей і Соколів, молодь була в "Пласті", учні народних шкіл жили в окремій, так званій селянській бурсі, а учні гімназії мали свою власну бурсу. ...Дрогобич мав свою Українську Касу, свій Народний Дім; були повітові управи політичних партій: нац. демократичної, радикальної і соц.-демократичної. ...Було організоване українське життя і в Бориславі. І коли порівнюємо той стан з тим, чого не було за побуту Франка в Дрогобичі, то мимоволі думаємо про те, що це заслуга Франка, що наш народ так виріс за тих 40 років 19-го віку»¹.

Тобто, ще у ранній період своєї художньої і публіцистичної діяльності, Франко аж ніяк не виключно «чорною барвою» змальовував своє навчання у школі і гімназії, а потім в університеті. Маємо також досить багато спогадів однокласників Франка, які високо оцінювали рівень педагогічної майстерності дрогобицьких «професорів». Різке пониження кваліфікаційної майстерності та моральності викладацького складу Дрогобицької гімназії зумовила політика невинуватої односторонньої та дискримінаційної щодо українців і євреїв Галичини форсованої колонізації освіти у 1870–1890-х рр., звільнення або ж переведення до інших навчальних закладів класичних німецьких, чеських, австрійських педагогів, які не підтримували насадженого агресивного польського патріотизму. Франко намагався співпрацювати (і успішно!) із різнонаціональними і різномовними культурними осередками, але передусім розвивав свою українську. Звідти – суворе критичне сприйняття і праця на розвиток саме української освіти, критика своїх педагогів. Будучи впродовж всього свого життя «semper tūo», володіючи уже в юнацькому віці енциклопедичними знаннями, Франко найбільше шукав у своїх учителях оригінальності мислення, незвичайних підходів в опануванні навчального матеріалу, самостійності суджень та оцінок, новаторських методик досліджень, однак, надзвичайно високо виставивши планку вимог передусім до себе, мало знаходив справді гідних такого учня вчителів. Під час навчання у гімназії, а потім уже у студентські роки Франко зіткнувся із консерватизмом університетського життя, у якому переважав репродуктивний триб навчання. Тобто, основним у стосунках ментора та студента було механічне заучування та звітування про певну кількість інформації з якоїсь дисципліни. Відомо багато різко негативних висловлювань І. Франка про стан сучасних йому шкіл у Галичині, знаними є розтиражовані советським літературознавством його критичні висловлювання також і про своїх університетських викладачів. «Університет мені нічого не дав...», – дійсно писав Іван Франко,

¹ Луців Л. Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість / Лука Луців. – Нью Йорк – Джерзі Ситі : Свобода, 1968. – С. 637–638.

а виклади професорів Огоновського, Венцлевського, Черкавського називав схоластичними, не науковими. Уважав, що «...наука університетська виродилася у нас в т. зв. Brotstudium (навчання заради хліба – В. М.), т.е. в щось якраз противне поняттю науки, в механічне затвердження стільких то параграфів, регул та формулок, щоб здати екзамен і одержати на його підставі таке то місце...», – однак сам сумлінно відвідував лекції і колоквиуми та старанно виучував параграфи і регули, на основі яких виробляв свою власну новаторську наукову методологію. «...Пристрасно прагнув знання, але одержав тільки мертвий крам... ..Розчарувався... і почав шукати знання поза університетом...»¹ Франко-белетрист дійсно змалював у низці художніх творів широко розтиражовані негативні образи педагогів («Оловець», «Грицева шкільна наука», «Отець-гуморист», «Schönschreiben»), але й змалював ідеальних вчителів в оповіданні «Борис Граб», романі «Не спитавши броду», драмі «Учитель», спогадах «Емерик Турчинський». Ще у сімдесятих роках, будучи студентом, опублікував шерег критичних статей у львівських часописах про стан гімназійної освіти («Ученицька гімназія в Дрогобичі» /1878 р./, «Допис про Дрогобицьку гімназію» /1878 р./), активно ангажувався в публічні дискусії на сторінках галицької преси про проблеми тодішньої школи у вісімдесятих («Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах» /1884 р./, «Середні школи в Галичині. В рр. 1875-1883», «Народне шкільництво в Галичині» /1886 р./) та дев'яностих роках («Педагогічні невігласи» /1891 р./, «Наші народні школи і їх потреби» /1892 р./, «Освіта народу в Галичині» /1895 р./). І це далеко не повний перелік Франкових праць про проблеми українського шкільництва в Галичині в другій половині 19-го сторіччя, бо написав він педагогічних, публіцистичних, літературознавчих, економічних, правничих статей та оглядів, рецензій і відгуків, передмов і вступів понад сотню. Залишімо поки що без детального розгляду критику тодішньої університетської освіти*, зумовлену високими, часто максималістськими вимогами вченого-енциклопедиста, якого самого справедливо назвали людиною-університетом. Врешті, про Франкові вимоги до справжньої вищої школи, про його розуміння ролі і місця європейського університету в національному поступі, про стосунки з академічною львівською елітою, з багатьма українськими, польськими, австрійськими, німецькими, російськими науковцями, написано в останні десятиліття чимало². Менше звертаємось до

¹ Див. : Франко І. Як це сталося (Спогад) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 372–376.

* Цю проблему буде розглянуто у відповідному розділі цієї книги.

² Короткий огляд проблематики публікацій на цю тему кінця двадцятого століття див.: Микитюк В. Іван Франко та Омелян Огоновський: мовчання і діалог / Володимир Микитюк. – ВЦ ЛНУ ім. І. Франка. – Серія: «Франкознавчі студії». – Вип. перший. – Львів, 2000. – С. 7–9.

праць Франка про проблеми функціонування початкової і середньої школи, про становлення особистості молодшої людини у школі, про роль учителя у формуванні справді вільної, національно свідомої та громадянсько-активної молоді. Між тим, актуалізація педагогічних поглядів Франка все ще дуже одностороння і тенденційна. Все використовують образ «прогресивного» Франка, протиставляючи його «реакційним» діячам головно з народовської партії, надмірно наголошують на антиклерикальних висловлюваннях письменника. Зумовлено це тим фактом, що догматизоване радянське літературознавство та педагогіка витворили стійкі концепти Франка-революціонера-демократа, Франка-соціаліста, борця за соціальну і національну справедливість поневоленого українського народу в умовах імперіалістичної Австрії та «панської» Польщі, популяризатора російської літератури в Галичині та нещадного критика західних імперіалістичних ідей і католицизму як інструменту їхньої експансії, а для багатьох сьогоденних поціновувачів педагогічного доробку Івана Франка основними джерелами для пізнання залишаються матеріали п'ятдесятирічної давності. Зокрема, у колективному підручнику «Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги» (Київ, 2004 р.), автор статті про Франка Ж. В. Борщ пише: «Найповнішими джерелами (*результатами?* – В. М.) досліджень, з нашого погляду, є монографії «Іван Франко. Педагогічні статті та висловлювання» та «Педагогічні ідеї Івана Франка»¹. Без сумніву, це цінні розвідки шістдесятих років минулого століття, які відзначено в огляді літератури до цієї книги. Якщо вже звертатися до «критичних» текстів того часу, то обов'язково ще раз відзначу змістовний розділ «Система поглядів І. Я. Франка в галузі методики літератури» знаного методиста О. Мазуркевича в його «Нарисах з історії методики української літератури» (К., 1961), адже основні педагогічні принципи шкільної освіти Франко закономірно ілюстрував прикладами викладання літератури. У руслі ідеології сучасної компіляції добрим «джерелом» стала б і розвідка В. Савинця «Іван Франко і сучасна йому педагогічна думка в Галичині» (Львів, 1961). Варто все таки зазначити, що цінний для свого часу збірник статей (а не монографія!), який упорядкував О. Г. Дзеверін 1960 року, і справді залишається хай не повним, але найбільш доступним джерелом і сьогодні. Супроводив укладач збірник солідною передмовою². Видання Дзеверіна все ще корисне для практичної роботи студентів і всіх зацікавлених, у ньому вперше перекладено майже два десятки Франкових статей з освітянською

¹ Борщ Ж. В. Іван Якович Франко (1856–1916) / Ж. В. Борщ // Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – С. 290.

² Дзеверін О. Г. Педагогічні погляди І. Я. Франка / О. Г. Дзеверін // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзеверін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 5–19.

проблематикою польською і німецькою мовами, однак книга надзвичайно цензурована. Більшість із п'ятдесяти п'яти статей – це уривки і фрагменти, оті «кусники», що їх використання у навчанні так не любив сам Франко. Безперечно, що давно на часі доповнення і перевидання цього цінного для усіх педагогів збірника.

Значимою для свого часу розвідкою була й монографія В. З. Смаля «Педагогічні ідеї Івана Франка», однак висвітлено у ній об'єкт дослідження виключно через сито комуністичної ідеології, тому для аналізу взято не всю спадщину мислителя; дослідник, загнаний у прокрустові рамки зовнішньою і внутрішньою цензурою, однобічно і тенденційно класифікував і догматизував педагогічні погляди Франка, використовуючи головню його праці сімдесятих-вісімдесятих років та лише вибірково дев'яностих-десятих. Врешті, це було зумовлено тим часом, однак сьогодні анахронічним та незрозумілим є наголошування за Смалем Франкової «...критики класового характеру виховання в капіталістичному суспільстві»¹, або ж цитування з цієї ж книжки вирваних з контексту ранніх Франкових праць про соціалізм та ще й за двадцятитомовиком класика². Можливо, це переконання і сучасного дослідника, його право сповідувати таку ідеологію, однак це зовсім не погляди Франка. У компіляції розвідки В. Смаля (а саме так можна визначити жанр статті) послідовно проводиться дискредитація усього, що не «радянське». Отож, у сучасного студента (а саме йому адресований підручник) створюється враження, що до революції (чи, точніше – до «золотого вересня 1939 року») учителі в Галичині вмирали з голоду, мали реакційні погляди, були «шпіонами імперіалізму», катували своїх учнів і т.д. Зокрема, Франкові «...три роки (1864–1867) пройшли у гнітючій атмосфері монастирської школи, заснованої уніатським орденом отців василіан, атмосфері, що була пройнята садистською злобою вчителів, боязню несправедливих покарань та зубріння до безтями. Потяг до знань та природні здібності зробили І. Франка першим учнем, проте єзуїтський режим виховання не міг дати належних знань допитливому юнакові»³. Звісно, що авторка абсолютно «щиро» і з великим ентузіазмом наголошує на тому, що на вивчення української мови в українських школах в Австро-Угорщині відводилось лише 12 відсотків навчального часу, однак про повну заборону української мови у шкільництві російської імперії не згадує навіть принагідно. Відповідно, у такому ракурсі можна розглядати цю

¹ Борщ Ж. В. Іван Якович Франко (1856–1916) / Ж. В. Борщ // Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги. – К.: ВД «Професіонал», 2004. – С. 289.

² Там само. – С. 300.

³ Там само. – С. 291. «Ріжуть» око окремі фактологічні помилки у цій статті, зокрема автор пише Ольга Рашкевич, замість Рошкевич (с. 294); її батько, священник з Лолії (з Лолина) (с. 295); Юлія Шнейдер (правильно – Шнайдер) (с. 296).

анакронічну за методологією і фактажем компіляцію від першої до останньої сторінки. Безперечно, що студенти та вчителі мало наблизяться до справжнього Франка-педагога, національного за змістом та європейського за методологією. Звісно, про конкретно-історичний підхід у висвітленні проблеми, на якому постійно наголошував, зокрема, й Іван Франко, не йдеться.

Не менш одіозним є висвітлення педагогічних поглядів Івана Франка у навчальному посібнику «Історія педагогіки України в особах» (Суми, 2005)¹. У цьому справді колективному виданні (у книзі не зазначено авторів окремих розділів!) автори знову шаблонно, у дусі кращих зразків вульгарно-соціологічної критики безапеляційно повторюють основні тези советського літературознавства про «...скрутне матеріальне становище і політичне безправ'я народного вчителя», про «переслідування кращих вчителів реакційними шкільними інспекторами, війтами, попами, поміщиками та жандармами», про поганих вчителів, що ставали «слухняними виконавцями тих завдань, які ставили перед ними панівні класи, чиновники і духовенство»². Цілком у традиціях «возз'єднання» та радянського «інтернаціоналізму» читаємо: «У рецензії на „Сочинения Г. С. Сковороди“, опублікованій у „Записках наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка“, Франко дав високу оцінку культурним зв'язкам Росії та України, у „Матеріалах до культурної історії Галицької Русі 18–19 віку“ він піддав гострій критиці незадовільний стан освіти і школи в загарбаних Польщею і Австрією західноукраїнських землях»³. Власне, у цій безіменній статті абсорбовано більшість ідеологічних штампів та ярликів, що їх сформували для Франка-атеїста, нігіліста, поширювача соціалістичних ідей, інтернаціонального борця-революціонера. «Франко критикував реакційний дитячий журнал „Ластівка“, що релігійно-моральними статтями й низькопробними оповіданнями був здатний тільки на те, щоб притупляти в дитини будь-яке почуття здорового художнього смаку і виховувати в неї обмеженого міщанина»; «...Боровся за створення шкіл, що були б тісно пов'язані з життям та інтересами народу. Поєднання навчання з працею, широка освіта, що ґрунтується на матеріалістичному світогляді...»⁴ Варто зазначити, що апелюють автори сучасної статті про Франка либонь до остаточно неперевіреної рецензії (Наша хата, книжечка для руських дітей. Уложил М. Клемертович. Львів, 1876. Коштом Ставропігійського інституту. [Рец.]. Вперше надруковано в журн.: Друг. – 1876. – № 12. – 15 (27). VI. –

¹ Мосіяшенко В. А. Історія педагогіки України в особах : Навчальний посібник / В. А. Мосіяшенко, О. І. Курок, Л. В. Задорожна. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 266 с.

² Там само. – С. 139.

³ Там само. – С. 140.

⁴ Там само. – С. 138; 140.

С. 191, за підп.: (+).), переопублікованої у 53 т. довидання творів І. Франка¹. До речі, безперечно справедлива критика редакції дитячого часопису* за використання етимологічного правопису та москвофільські політичні орієнтації якщо і належить Франкові, то є однією із його перших публікацій. Врешті, цей ілюстрований журнал для юнацтва, що виходив як додаток до газети «Учитель», попри справді певне москвофільське спрямування, що його задавав головний редактор М. Клемертович, був свого часу чи не єдиним українським виданням для дітей аж до заснування знаменитого «Дзвіночка» (1890–1914). Часопис еволюціонував і щодо правопису, і щодо ідеологічного наповнення (також і під впливом критики Франка). У «Ластівці» друкували твори Тараса Шевченка, Степана Руданського, Юрія Федьковича, Сидора Воробкевича та інших українських письменників, яких аж ніяк не назвеш реакційними. Щодо ж «релігійно-моралізаторських» оповідань і «матеріалізму» Франка, то зазначу, що релігійний дидактизм літератури того часу, що часто переходив у банальне моралізаторство, ставав предметом критики виключно за профанацію формальних та естетичних якостей художніх творів. Як аргументовано стверджував його сучасник, «У справах релігії Франко був раціоналіст, але супроти віруючих був толерантний, стоячи на тому, що не треба вірних щирі чуття дражнить» (цитата із «Зів'ялого листя» – В. М.)². Нігілізм та матеріалізм молодого Франка еволюціонував у дуже складний комплекс світосприйняття і віри, письменник розробив у своїй творчості надзвичайно багато біблійних сюжетів, завжди з повагою ставився до справжніх священнослужителів, співпрацював з ними, а не терпів заробітчан від церкви, церковних клерків-фарисеїв. Отож, і це надзвичайно делікатне питання дуже драстично порушене на чотирьох сторінках збірника, присвячених Франкові.³

¹ Франко І. «Наша хата», Книжечка для руських дітей. Уложил М. Клемертович. Львів, 1876. Коштом Ставропігійського інституту / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 613–614.

* «Л а с т і в к а » – ілюстрований журнал для дітей і молоді, що виходив у Львові у 1869–1881 рр. щотижня як додаток до газети «Учитель», з 1875 р. як самостійне видання – двічі на тиждень. Редактор-видавець – М. Клемертович.

² Мочульський М. Іван Франко: Студії та спогади / Михайло Мочульський. – Відп. ред. В. Корнійчук; післямова Н. Ощипок. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – С. 62.

³ Симптоматично, що між Франком (4 сторінки тексту) та Борисом Грінченком (2,5 с.!) поміщено на одинадцятьох сторінках нарис про Михайла Демкова (1859–1939), автора «Очерков по истории русской педагогики», «Русская педагогика в ее главнейших представителях» та ін., який до 1917 року працював у Москві та Владімірі, а пізніше у Прилуках. Неприємно вражає дисонанс уваги до Франка та

Все ж таки, не можна стверджувати, що на сьогодні немає ґрунтовних та об'єктивних досліджень про окремі аспекти педагогічної системи мислителя, еволюцію світоглядних та педагогічних поглядів Івана Франка, його працю над виробленням національної освітньої традиції, *послідовну боротьбу проти колоніального гніту в освітній сфері як Австрійської, так і Російської імперії (письмівка моя – В. М.)*, про його доробок як історика педагогіки та деякі інші аспекти. Власне, спробу окреслити максимально повну картину стану дослідження педагогічної спадщини Франка зроблено у преслів'ї цієї книги, однак, як бачимо із вище проаналізованих компіляцій, ці праці не відомі у всій Україні, що, либонь, можна пояснити надзвичайно малими як для видань педагогічного характеру тиражами, а також тим, що зруйнована, розірвана мережа розповсюдження книжкової продукції у нашій країні. Це ще раз засвідчує нагальну потребу побудови єдиного інформаційного, культурного, освітньо-педагогічного простору. Між тим, ще й сьогодні (і не тільки на теренах, далеких від Львова і Дрогобича!) побутують усталені роками цілеспрямованої пропаганди та ідеологічної фальсифікації переконання про виключно нелюдський, садистський, реакційний характер галицької школи, у якій, зокрема, навчався Іван Франко. Що прикро, подібні публікації трапляються у науковій періодиці навіть останнім часом¹. Парадоксальним є те, що для ілюстрування так званої «дореволюційної» школи використовують критичні праці та художні тексти Франка, абсолютно вільно трактуючи авторові думки та інтенції. І тут справді варто вже говорити про релевантність пошуку, відбору та інтерпретації фактів. Немає сумніву, що Франко дуже багато приділяв уваги захистові соціальних і національних прав та умов праці учителя, водночас ставив надзвичайно високі вимоги до морального та фахового вишколу педагогів. Візьмімо, наприклад, знакову для нас драму «Учитель», яку драматург написав у 1893 році, невдовзі інсценізовану театром «Руської бесіди». Автор визначив твір як комедію, однак проблеми, порушені у ній, не зовсім відповідають генетичній дефініції жанру. Головний герой Омелян Ткач актуалізує давню латинську сентенцію: *Quem di odere paedagogum fecere* («Кого боги зненавиділи, педагогом зробили»). Гуманного, фахового,

Грінченка порівняно з розділом про фактично російського педагога! Також дивує відсутність у розділі «Освітні діячі УНР» статті про Григорія Ващенка. Чимало і фактографічних помилок у розділі про Франка. (У 1681 р. закінчив Чернівецький університет /с.137/; оповідання «Досвітла» («До світла» /с.138/); «вчителя Мйхонського» (Міхонського) в незакінченому оповіданні (романі) «Не спитавши броду»; «вчителя-ентузіаста Смельяна Ткача» (Омеляна) /с.139/) і т.д.

¹ Дивись, до прикладу: *Кобель Л.* Ідеї Івана Франка про місце і значення народної школи в Галичині / *Леся Кобель* // Педагогічні науки [Текст] : збірник наукових праць. Вип. 1 / Полтавський держ. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка ; голов. ред. М. Степаненко. – Полтава: [б. в.], 2009. – С. 125–129; *Кравченко І.* Іван Франко: життя, діяльність та педагогічні погляди / *І. Кравченко* / Педагогічні науки. – К., 2014. – № 60. – С. 147–153.

відданого своєму покликанню учителя увосьме переводять на інше місце праці, у ще більш віддалене від так званої цивілізації село! Причиною цього стають постійні конфлікти Ткача із «п'явками людськими» – місцевим чиновництвом, шинкарями та іншими дурисвітами, які, користуючись безграмотністю чи попросту темнотою селян, всіляко використовують свою перевагу над ними. До болю знайома картина і сьогодні, однак хочу звернути увагу на те, що Франко-драматург акцентував не на матеріальному стані учителя («Народний учитель у моїй комедії „Учитель” зовсім не голодний...»¹), не на його соціальній незахищеності, а головню на пасивності сільської громади, невмінні обстоювати належні права, дбати за майбутнє своїх дітей. Насмілюсь стверджувати, що соціальний статус вчителя в Австро-Угорській імперії був доволі високим, а зіставлення оплати праці сучасного і тодішнього педагога із середньостатистичною відповідною платнею свого часу виразно не на користь нашої освіти. Хоча, безперечно, Франко у багатьох своїх статтях вказував на недостатнє матеріальне забезпечення вчителів (особливо сільських) унаслідок неповної комплектації класів учнями, наголошував на різниці оплати праці українських і польських педагогів, яких підтримувала польська громада та адміністрація. Знову ж таки, все залежить від того, що ми будемо шукати у Франкових текстах про школу, адже, як бачимо повище, сам автор різко заперечував профановане, виключно соціологічне прочитання його текстів. Герой драми «Учитель», переборовши упереджене ставлення селян до шкільної лавки, на випускному екзамені учнів-початківців звертається до своїх підопічних: «Правда, скупенька моя наука. Самі початки. З того ще чоловік мудрим не буде. Але я старався подати вам спосіб, як собі далі радити, як далі вчитися»². Либонь, у цій фразі Франкового персонажа акумульовано основну і категоричну вимогу мислителя до навчання як такого і до головного над-завдання будь-якого педагога – виробити методологію навчання зі своєю аудиторією, навчити вчитися, власне, подати спосіб, як собі «далі радити»^{*}.

¹ Франко І. Причинки до автобіографії [Универсальная библиотека. Ч. 423. 10 к. Иван Франко. К свету! На промыслах. Перевод сукраинского Г. Войташевского и М. Новиковой. Книгоиздательство «Польза» В. Антик и К-о. Москва, без означення року] / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Иван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 43.

² Франко І. Учитель. Комедія в трьох діях. // Зібр. творів: В 50 т. – Т. 24. – С. 113.

* З останніх розвідок про драматургію І. Франка варто відзначити габілітаційну монографію Романа Козлова (Хронотопіка Франкових драм: теорія, практика, інтерпретація [Текст] : монографія / Роман Козлов ; ДЗ «Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка». – Кривий Ріг : Видавничий Дім, 2012. – 351 с.), у якій детально проаналізовано і драму «Учитель» (С. 217–226). Зокрема, Р. Козлов припускає, що «Постаті Івана (Іван Хоростіль – В. М.) й Омеляна І. Франкові міг нав'язати образ його гімназійних вчителів природознавства Едварда Гюккеля та його наступника Емерика Турчинського» (С. 223).

Як уже було зазначено не раз у цій праці, у публікаціях останніх років життя письменник, вражений важкою недугою, позбавлений можливості реалізації свого творчого начала, абсолютно однозначно з висоти пережитого і перебутого «смеркального» відтинку свого життєвого шляху оцінював минуле, зокрема свої шкільні та гімназійні роки. 1912 року Франко експресивно писав про свої етапи освіти: «...Автор (*Г. Войташевський* – *В. М.*) не знати чи навмисно, чи через помилку пише “по-русски”, у відрізненні від попереднього “по-українськи”, себто по-російськи, що очевидно для галицької школи немає ніякого значення...»¹ Йдеться про те, що Франко навчився читати «по-руськи, по-польськи» у перші два роки навчання у початковій школі у Ясениці Сільній, і цілком у стилі московських коментаторів (хоча автором передмови є український діяч!) відбувається злиття чи, точніше, підміна понять «руський-український» на «русский», що обурює галицького українця. Григорій Войташевський цілком безпосередньо і щиро вважав (на прикладі російської імперської школи!), що будь-яка шкільна система має служити передусім суто асиміляційній меті, тому писав: «...Німецький язик у ту пору був обов'язковий, бо школи в Галичині до р. 1868 служили германізаційній системі, так, як тепер служать колонізації»². І тут Франко не погоджується, мотивуючи цю проблему не зіставним рівнем асиміляційного тиску на українців російською та австро-угорською колоніальною машиною. Особливо ж іронічну, а подекуди навіть саркастичну Франкову реакцію, викликали слова Войташевського про «дикість» галицької школи, «ненастанне биття лінійками», «безсовісне хабарництво панів педагогів» – у покличах на текст передмови відчувається глумлива інтонація Франка. Письменник у відповідь формулює дуже важливі власні свідчення, які є ключами до розуміння його текстів та об'єктивною оцінкою його життєвих перипетій, стверджують передусім літературне та психологічне навантаження творів із педагогічною тематикою і проблематикою, «... ті літа, поминаючи деякі неприємні епізоди, все-таки були радісними літами моєї молодості...»³ Особливо важливими для розуміння засадничої різниці між російською та німецькою (чи школою на німецькій основі – про це йтиметься понижче) школами є подальші слова Івана Франка: «Значно приємніше і свобідніше було гімназiальне життя, в яким я завдяки особливо деяким талановитим учителям здобув основну як на ті часи шкільну освіту, а, йдучи постійно щодо поступу в науках між

¹ Франко І. Причинки до автобіографії [Универсальная библиотека. Ч. 423. 10 к. Иван Франко. К свету! На промыслах. Перевод с украинского Г. Войташевского и М. Новиковой. Книгоиздательство «Польза» В. Антик и К-о. Москва, без означення року] / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Иван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 37.

² Там само. – С. 37.

³ Там само. – С. 38.

першими в класі (на матуральнім свідoctві я мав із усіх шкільних предметів ноту “відлично” (*celujacy, vorzüglich*) і того неприємного почуття, що називається школярською тремою* і не раз доводить молодих школярів аж до самоубийства, я не зазнавав майже ніколи»¹. Більше, ніж звичайно, наголошував Франко на відсутності у дрогобицькій василіанській школі і гімназії «хабарництва», декілька разів підкреслено називаючи Войташевського «автор-росіянин». Безперечно, що Франко знав, хто такий Григорій Войташевський. Знав, що це «Грицько», український перекладач, літературознавець, політичний діяч, але акцентував на російських стереотипах у його поглядах на педагогічну систему. Досвідчений Франко наголошував на чи не найголовнішій різниці між азійською та європейською освітніми системами – хабарництві. Усталені віками у російському суспільстві «бакшиш» та «мзда» виключали справедливі стосунки та справжню повагу до вчительства як стану, а школа виробляла шаблон людини підневільної, покірної, змалечку вчила не «служити», а «вислужуватися». У такому ракурсі на другий план відходять методи навчання, кваліфікація педагога, умови навчання. Пам’ятаємо ж знамениті слова Бісмарка, що Німеччину як державу, як націю створив шкільний учитель – незалежний, матеріально забезпечений, вільний та фаховий патріот. Чи ж не хабарництво – ця азійська іржа, яка так прижилася в Україні за століття колоніального животіння і є основним тягарем та перешкодою на шляху до «народів вільних кола» не тільки освіти, а й усієї держави? Риторичне запитання, і підтвердженням цього є слова Франка: «Російський автор, згадуючи про “дореформенну” школу (“Але всі ті страховища передреформової школи не могли вбити в молодім Франку його любові до науки, до книжок” – *Войташевський Г.*), має на думці, очевидно, російські школи часів царя Николая; сей тип шкіл не має нічого спільного з тим типом галицької гімназії, який виробився в Галичині на німецькій основі і давав, крім науки класичних язиків, також основне знання німецької мови, всесвітньої історії, природничих наук, фізики та математики, чого російські гімназії не дають і досі»².

Всіляко підкреслюючи національну чи, точніше, державну належність свого опонента (російський автор), Франко тонко іронізує над намаганням

¹ *Франко І.* Причинки до автобіографії [Универсальная библиотека. Ч. 423. 10 к. Иван Франко. К свету! На промыслах. Перевод с украинского Г. Войташевского и М. Новиковой. Книгоиздательство «Польза» В. Антик и К-о. Москва, без означення року] / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Иван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 38–39.

* Чудове влучне Франкове слово (сильне хвилювання, збуджений стан, невпевненість, нерішучість...), невиправдано майже витіснене запозиченим російським сленговим «мандраж».

² Там само. – С. 39.

утягнути його в орбіту російської культури, яку, безперечно, письменник знав і шанував, однак аж ніяк не формувався під її впливом у шкільні та гімназійні роки. Один прочитаний із російської літератури том поезії Хом'якова у гімназії, решта – просто недоступно, констатує він. Політика подвійних стандартів, пересмикування понять, імперська зверхність та псевдо-культуртрегерство, намагання огудити все, що не є у сфері російського великодержавного впливу виразно денервують Франка, який уже майже десятиліття перед тим назвав такі гасла та оцінки, намагання однієї нації домінувати над іншою під прикриттям благовидних гасел дружби між народами фарисейством та сентименталізмом фантастів. Отож, на здавалось би цілком правильні та доречні слова Войташевського («При інших, ліпших умовах, коли би Франко був членом незалежної свобідної нації, він, може, дійшов би до найвищих учених ступенів, був би признаний офіціальними науковими інституціями і мав би забезпечене матеріальне становище, що дало би йому можливість свобідно віддатися рідній літературі та науці»¹), реакція європейського вченого витончено коректна і нещадна: «До сих слів мушу завважити стільки, що в Австрії і взагалі в цивілізованім світі (письмівка моя – В. М.) нема офіціальної науки, а є тільки офіціальні наукові інституції. На моє матеріальне положення політичні відносини, крім непризнання мені права викладати на університеті, не мали ніякого впливу...»². Абсолютно зрозуміло, де Франко проводить цивілізаційну межу. Звиклому до тотальної уніфікації та нещадної цензури, до виключно офіційних (тобто, жорстко контрольованих державою) наукових інституцій російському авторові не до зрозуміння, що таке університетська автономія, демократичні вибори сенату, самоврядування, право на збереження національної ідентичності і можливість навчатися рідною мовою як неодмінна складова цього права, що, хоч і з великими обмеженнями, однак надавала конституційна монархія українцям в Австро-Угорщині. На відміну від офіційних сотень заборон і переслідування всього українського у Росії. Юнацький максималізм, захоплення соціалістичною риторикою справді значним чином визначили життєвий шлях Івана Франка, стали причинами арештів та не дали змоги сповна реалізуватися йому як науковцеві та белетристові. Однак навіть після арешту Франко-студент отримувал університетську стипендію і, безсумнівно, міг віддатися рідній літературі та науці – якраз це і було можливим і не переслідувалось. Наукову кар'єру, матеріальний добробут втратив через активне ангажування у громадську та політичну сферу

¹ Франко І. Причинки до автобіографії [Универсальная библиотека. Ч. 423. 10 к. Иван Франко. К свету! На промыслах. Перевод с украинского Г. Войташевского и М. Новиковой. Книгоиздательство «Польза» В. Антик и К-о. Москва, без означення року] / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Иван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 41.

² Там само. – С. 41.

життя Галичини, що поет уважав своїм життєвим обов'язком. Отож, почуття неспівмірності становища українського письменника (не кажучи уже й про науковця!) у Галичині і підросійській Україні і викликало таку гостру відповідь. Варто погодитися з аналітичним висновком про цю полеміку Є. Нахліка: «Вислів, що Франко «лишається не признаним офіційною наукою», як і низка ін. висловів у передм. В., також був перенесенням понять з рос.-імпер. дійсності на європ. реалії, зокр. австр., у яких В. слабо орієнтувався. Франко з цього приводу зазначив, що «в Австрії і взагалі в цивілізованім світі нема офіційної науки, а є тільки офіційні наукові інституції» [т. 39, с. 41]. Звідси випливає висновок, важливий для розвитку гуманітарної науки в сучасному посттоталітарному суспільстві: Франко обстоював прийнятий у цивілізованому світі порядок, за яким дем. держава (навіть конституційна монархія) створює і фінансує держ. («офіційні») наук. установи, але не розбудовує «офіційної науки», до чого, навпаки, вдавалася самодержавна Росія»¹.

Актуальними є і для нинішнього українського літературознавства, особливо для шкільного, часто перенасиченого соціологічним профанованим аналізом, «боротьбою з панством», антитезою «бідний – багатий», зауваження Франка щодо змісту його творів. Григорій Войташевський прочитує їх виключно через сито «покривджених, визискуваних та поневолених», «їх терпіння... проти всякого насильства, визиску і проти всякої неправди». Франко терпляче відповідає зашореному вузькою, майже класовою матрицею поціновувачеві своєї творчості: «На жаль, отся загальна характеристика зовсім неправдива, бо героями моїх творів майже ніколи не бувають люди зовсім темні і безпомічні, а коли ті твори будять симпатію для них у читачів, то певне не за їх терпіння, а за їх життєву енергію, розум і чуття, яке вони проявляють у життєвій боротьбі. Осуди автора шаблонів, повторяють утерті фрази російської критики, але не свідчать про власне зрозуміння та відчуття того, що головне в моїх писаннях... І знов мушу сказати, що метою моїх творів зовсім не буває саме розкривання ненормальностей життя, але поперед усього віднаходження поезії та краси в тім нормальнім житті, яке складається у людей різних верств, і віднаходження поривів і змагань до поправи того життя»². Психологічні зрізи різноманітних життєвих ситуацій в умовах зі-

¹ *Нахлік Є.* Войташевський Грицько (Григорій) / Євген Нахлік // Франківська енциклопедія: у 7 т. / редкол.: М. Жулинський, Є. Нахлік, А. Швець та ін. ; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Інститут Івана Франка НАН України. – Львів: Світ. – Т. 1: А–Ж / наук. ред. і упоряд. Є. Нахлік ; передмова М. Жулинський, Є. Нахлік. – 2016. – С. 298.

² *Франко І.* Причинки до автобіографії [Универсальная библиотека. Ч. 423. 10 к. Иван Франко. К свету! На промыслах. Перевод с украинского Г. Войташевского и М. Новиковой. Книгоиздательство «Польза» В. Антик и К-о. Москва, без означення року] / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Иван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 43–44.

ткнення патріархальної селянської общини із силою капіталізму, формування нової національної інтелігенції, осмислення становища жіноцтва, його прав і свобод, інтимна сфера життя людини, – все це цікавило скальпель-перо великого обсерватора і художника. І в більшості творів постає, за словами самого Франка, «тип чоловіка по-своєму щасливого», який не скоряється обставинам, бореться, вмирає на шляху, страждає, однак живе, а не тліє. Не вегетативне, рослинне існування, а сповнене сумнівів, почуттів, помилок та промахів, добрих здійснених і нездійснених намірів життя, дорога до недосяжного ідеалу, щастя від пошуків щастя.

Про те, що Франкова оцінка навчання у школі та гімназії в останні роки життя була сталою та однозначною, свідчать відомі, часто цитовані, також і в іншому ракурсі у цій книзі, «Спомини із моїх гімназійних часів» (1912 р.): «Гімназійні студії, які пройшов я в Дрогобичі, при всій бідності, серед якої довелося мені жити як ученикові з-під селянської стріхи, не були для мене таким тяжким часом, як догадувався дехто з тих, хто пробував на основі моїх літературних праць компонувати собі мій життєпис... ..Відносини вчителів до учеників у гімназії були звичайно ліберальні, хоч майже ніколи не доходили до тісніших, приятельських відносин, як се буває іноді по наукових закладах»¹.

Наступного, 1913 року Франко написав уже виключно полемічну замітку «В інтересі правди» як коментар до статті «Іван Франко як педагог» («Учитель», 1913 р., число 1-2) Івана Ющишина, редактора цього журналу, та ще раз вказав на помилки, які перейшли до статті Ющишина з розвідок М. Возняка і С. Єфремова. Зокрема, про вивчення німецької і польської мови у школі в Ясениці Сільній, а не у Нагуєвичях (Возняк виправив після розмови з Франком у наступній розвідці, але помилка вже перейшла до Ющишина). У Ясениці Сільній вчили від першого класу українську і польську мови, а з другого – німецьку, натомість школа у Нагуєвичях була «парохіальна», і вивчали тут тільки українську мову та церковнослов'янський спів. І знову ж таки, спростовує «характеристику моїх дитячих літ», яку переніс у статтю Ющишин за Єфремовим. «Вона, навпаки наскрізь неправдива, бо основана не на моїх власних споминах, про які в мене не допитував д. Єфремов, але на ніби автобіографічних оповіданнях про малого Мирона, в яких справді міститься дещо автобіографічне, але далеко більше чисто літературного... Так само неправдиво в головному схарактеризовано у д. Ющишина на ст. 10 мої літа в василіанській школі в Дрогобичі. Я пройшов її протягом 3 літ, вписаний ректором о. Барусевичем на підставі дуже корисного свідоцтва вчителя з Ясениці Сільної відразу до другої класи так званої нормальної школи, і пройшов усі три класи відличним учеником, отже про “коштування гір-

¹ Франко І. Спомини із моїх гімназійних часів / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 50.

кого кореня науки”, яке по традиції старої української школи підсуває мені д. Єфремов, не може бути й мови»¹. Знову ж таки, зазначив Франко, «... про вчителів-василіанів, під котрими я проходив ті три роки нормальної школи, з виїмком о. Телесницького, що мав пасію до биття дітей, не можу сказати нічого злого, а навпаки, про таких вчителів, як клірика Крушельницького, що був господарем класи в другій класі, о. ректора Барусевича, що вчив німецького в третій класі, катехиту о. Красіцького, родовитого поляка, та о. Немиловича, пізнішого ігумена, що був у нас господарем у четвертій класі, згадую як про світлих, гуманних та симпатичних людей, що вмiли впоїти дітям не страх, а замилювання до науки та чесного, трудящого життя»².

Чому ж так доволі різко дисонують, а часто є полюсними висловлювання Івана Франка про галицьке шкільництво його часу, чи ж лише часова перспектива нівелювала гостроту оцінок, а «зимова» вікова перспектива зумовила ностальгійний, більш погідний погляд на шкільні та гімназійні роки? Безперечно, критицизм був однією із провідних рис його характеру, і зумовлено це було прагненням змін на краще, максималізмом у ставленні до інших, однак перш за все до себе. Франко, як людина надзвичайно високої самоорганізації, вимогливості, моральних чеснот не терпів найменшого посягання не тільки на свою людську гідність, але і, як вільна гуманна людина, приниження будь-кого, що траплялося часто по галицьких школах не тільки за дозволених фізичних покарань, а також і після скасування цієї ганебної практики. Окрім того, знуцання моральне часто буває гіршим від фізичного, а правовий захист школяра чи гімназиста від свавілля окремих горе-педагогів однозначно був недостатнім. Треба ще раз зазначити, що Франко створив позитивні образи шкільних дидактів не тільки в «остатню часть» своєї життєвої дороги, але й у вісімдесятих і дев'яностих роках дев'ятнадцятого сторіччя. Наведені повище судження письменника щодо автобіографізму його творів із шкільною тематикою доволі переконливі та аж ніяк не дають підстав ототожнювати та буквалізувати художні типи й характери. Причиною ж нинішньої формалізації та вузько тенденційного прочитання Франкових текстів є інерція усталеного у відомий час ідеологічного кліше, що вимагало критики капіталістичної дійсності, буржуазного націоналізму, всього, що мало національну, а не так звану інтернаціональну ознаку. Давно вже потрібно позбутись інерції «радянського» прочитання творів класика української літератури та акцептувати власну Франкову думку про більш психологічне та літературне, а не історично-соціальне значення цих текстів.

¹ Франко І. В інтересі правди / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 229.

² Там само. – С. 230.

1.6. «Quem di odere paedagogum fecere»: Франкові вчителі та учні

Чи не найбільш часто цитованим «педагогічним» афоризмом Франка є фраза із його виступу на вічі (*фактично – політичному мітингу – В. М.*) під час підготовки до виборів австрійського парламенту та галицького сейму у 1895–1898 рр.: «Учителем школа стоїть». Письменник очолював із часу заснування (1890) першу українську політичну партію (Русько-українську радикальну (РУРП)) та активно провадив «передвиборчу агітацію», виступаючи на зібраннях і публікуючи відповідні матеріали у партійному журналі-півмісячнику «Народ» (1890–1895), у котрому і був опублікований (1892, № 7-8, с. 100–104) його виступ на вічі у Снятині¹. Повністю фраза звучить так: «Учителем школа стоїть; коли учитель непотрібний, неприготований, несумлінний, то й школа ні до чого»². Стилїстика тексту зумовлена специфікою «слухацької» аудиторії: умовна діалогічна форма запитань і відповідей, риторичні оклики, ствердження і запитання, зумисна «проста» лексика і фразеологія, звернена до соціальних «низів». Звісно, аргументовану Франкову критику стану шкільництва у найбіднішій провінції Австро-Угорщини залюбки використовували для ідеологічної пропаганди у советському літературознавстві і педагогіці. «Найвишуканішою», на мою думку, у цьому ракурсі є цитована уже вище книга В. Смалья³, а саме її четвертий розділ «Проблема учителя в працях І. Я. Франка» (С. 108–141). «Вимоги вчителів щодо підвищення заробітної плати зустрічали постійний опір з боку шляхетсько-куркульських кіл галицького сейму»⁴; «Шляхетська більшість», «представники магнатів», «галицькі попи» – загалом вся «правляча кліка» як найбільший ворог «передового» вчителя⁵, на думку Смалья, не залишали «...жодних ілюзій щодо того, що матеріально-правове становище народного учительства може змінитися в умовах існуючого, несправедливого суспільного ладу»⁶. Поза тим, годі і сперечатись із справді аргументованою системною критикою фінансування тодішньої освіти в Галичині із залученням безперечно всіх доступних критичних (бо критичних!) виступів Франка про проблеми школи його часу. Що цікаво, В. Смаль сумлінно простежив, як упродовж 1880–1910-х рр. галицьке вчительство наполегливо домагалось через віча, маніфестації, демонстрації і страйки багаторазового поступового підвищення заробіт-

¹ Франко І. Наші народні школи і їх потреби (Реферат на вічі Снятинським) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 108–115.

² Там само. – С. 113.

³ Смалья В. Педагогічні ідеї Івана Франка / Василь Смалья. – К. : Рад. школа, 1966. – 186 с.

⁴ Там само. – С. 111.

⁵ Там само. – С. 111–114.

⁶ Там само. – С. 116.

ної платні, а «Напередодні першої світової імперіалістичної війни (1 липня 1914 р.) сейм зрівняв оплату галицького вчительства з оплатою вчителів в інших провінціях Австро-Угорщини і знизив строк педагогічної праці для одержання пенсії до 35 років»¹. Це приклад для нашої сучасної (за словами Франка – «пасивної і ялової»!) педагогічної спільноти, як треба боротися за свої права і свободи. Сам же Франко постійно відгукувався на прохання педагогічних об'єднань виступити на вічах, написати статтю про проблеми матеріального забезпечення вчителів, про різницю в оплаті праці в міських і сільських школах, про переповнені класи, про втручання адміністрації краю і кліру в працю педагогів та інші освітні проблеми. Щодо ж практичних проблем функціонування освітньої галузі того часу, то вони дивовижно подібні до сучасних українських перипетій: «... брак учителів відповідно приготованих, припинення учителів невідповідних, надмірне не раз число учеників, кепську і недостаточну платню учителів і т. і. ...Ну, а добрих учителів треба, по-перше, добре самих вивчити, а сього теперішні учительські семінарії по більшій часті не роблять, а по-друге, треба їм добре заплатити. Бо на кепсько плачене становище в наших часах спосібні і вчені люди не йдуть»². Як тут не згадати наші реалії, коли студентами педагогічних факультетів уже десятки років стають абітурієнти із найнижчими рейтинговими результатами, що зайвий раз засвідчує неprestижність професії шкільного педагога, а реальні зміни в суспільстві можливі тільки із зміною ставлення держави і громадян загалом до стрижневої постаті учителя в будь-якій освітній системі. Достатньо подивитись на найновіші результати авторитетної Міжнародної програми з оцінювання освітніх досягнень учнів (PISA)*.

Ініціативність активної частини суспільства, зростання ролі місцевого самоврядування в умовах децентралізації фінансування початкової і середньої освіти є теперішнім трендом європейського освітнього простору, коли більшість податків і контроль за використанням виділених коштів, за фаховою підготовкою та якістю навчального процесу найбільш ефективно здій-

¹ Смалъ В. Педагогічні ідеї Івана Франка / Василь Смалъ. – К. : Рад. школа, 1966. – С. 113.

² Франко І. Наші народні школи і їх потреби (Реферат на вічі Снятинським) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 113.

* Пряму взаємозалежність підтверджують найновіші результати авторитетної Міжнародної програми з оцінювання освітніх досягнень учнів (PISA) про те, що якість освіти країни не може бути вищою за якість вчителів школи, та очікувано пов'язують успіхи фінської школи з одночасним підвищенням вимогливості та розширенням автономії у роботі вчителя і з тим важливим фактором, що конкурси для вступу на педагогічні спеціальності у Фінляндії – одні з найвищих. Натомість, в Австралії ситуація є протилежною. Попри високий рівень соціально-економічного розвитку, австралійські учні демонструють невиправдано низькі результати, а таке падіння навчальної успішності збігається зі зниженням вступних результатів абітурієнтів, які вступають на педагогічні спеціальності.

снюється низовими структурами громадянського суспільства, педагогічними та батьківськими спільнотами. Як писав Франко про це ще 125 років тому: «... Я би на першій місці поставив таке жадання: щоби над учителем було менше старшини. Громада повинна презентувати учителя: для заряду маєтком шкільним і дозору над ним має бути місцевий комітет шкільний, а для дозору над наукою інспектор окружний; сього зовсім досить. Ані громада сама, ані інспектор сам не повинні мати права віддалити ані перенести учителя; можуть се зробити тільки за обопільною згодою, а в разі незгоди повинен рішати інспектор крайовий. Се дало б учителеві певну незалежність, без котрої його робота дуже часто буває тільки тяжкою панщиною, без замилювання і без пожитку»¹. Важко назвати австро-угорську монархію демократичною державою, однак у словах Франка бачимо прагнення до побудови саме демократичної конфігурації правового статусу учителя, що давало би йому змогу творчої самореалізації, незалежності та права на критичне осмислення як літератури, так і суспільно-політичного життя. Франкові інтенції засвідчують його антитоталітарне світосприйняття, постійне прагнення до розвитку творчого мислення у шкільному соціумі, яке можливе лише за умови, що за вчителем не будуть надмірно «надzorувати» і він буде захищеним у соціальному та правовому плані. Франко-педагог і Франко-політик реально усвідомлював, що критичний плюралістичний погляд учителя та учня на світ, який руйнує і заперечує «правильну відповідь», «правильні» інтерпретації літературного тексту, регламентований спосіб навчання, комунікації у школі, посправжньому руйнує системні наративи державного чи будь-якого іншого авторитаризму. Не має бути питань та істин, які не можна піддавати сумніву, а критичний погляд не мав би акцептуватися як особиста неприязнь чи нелояльність. Франко не сповідував у своїй науковій і публіцистичній діяльності правил тоталітарного уніфікованого суспільства, коли критичне судження чи несхвальний відгук про текст, позицію чи дію опонента спричиняв особисту образу чи сприймався як вияв нелояльності, а соціальний і науковий статус вибудовувався виключно на особистих зв'язках та схваленні і підтримці близького оточення. Це яскраво свідчить про Франкову ментальну та ціннісну належність до демократичного освітнього укладу і західного, європейського гуманітарного простору загалом, а приклад його наукової та громадянської поведінки все ще є надзвичайно позитивним для нашого постсоветського посттоталітарного суспільства. Характерним зразком «наукової» сварки, що переросла в особистісне протистояння двох видатних українських учених, стали взаємини Франка із

¹ Франко І. Наші народні школи і їх потреби (Реферат на вічі Снятинським) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 113.

своїм гімназійним учителем (пізніше – вчителем також трьох Франкових синів!) Іваном Верхратським. Саме він формував молодому гімназистові українськомовну лектуру, спонукав до творчості та оцінював перші літературні проби, показував особистим прикладом творчої, наукової і педагогічної діяльності, що для Франка відкритий шлях гімназійного вчителя, однак невдовзі вони «побили глека» фактично назавжди. Відомо, що Франко ніколи не відзначався «смирністю-миролюбністю» у науковій полеміці, а до близьких йому людей міг ставитися особливо жорстко, а часом і жорстко*, однак у цьому випадку радше варто говорити про завищену амбіційність та відсутність самокритичності Верхратського. Треба зазначити, що питання їхніх взаємин досить ґрунтовно досліджене останнім часом, зокрема у публікаціях Михайла Гнатюка¹ та Ярослави Мельник². Власне, саме Я. Мельник аргументовано простежує увесь спектр їхніх особистих і наукових контактів, відзначивши достатньо значну кількість позитивних оцінок у працях Франка заслуг Верхратського, та переконливо пише: «Щодо Франкової критики тих чи тих наукових, літературно-критичних і публіцистичних праць І. Верхратського, його видавничої діяльності (як редактора часопису “Денниця” зосібна) та художнього доробку, то зумовлена вона була якнайменше причинами особистого характеру. “Напади” І. Франка на І. Верхратського викликані багатьма чинниками, не востаннє естетичною недосконалістю художніх текстів і перекладів І. Верхратського, різним потрактуванням наукових питань, розбіжностями в поглядах на розвій української літературної мови в тому числі»³.

Подібну біполярність (а можна сказати більш точно – об'єктивність чи, принаймні, прагнення її!) Франко виявляв в наукових справах із більшістю своїх викладачів і вчителів, колег та учнів. До взаємин Франка із своїм університетським викладачем української словесності Омеляном Огоновським апелюватимемо принагідно**, але саме на прикладі цієї

¹ Гнатюк М. Безкомпромісна полеміка. До взаємин Івана Франка з Іваном Верхратським / Михайло Гнатюк // Дзвін. – Львів, 1996. – Число 8. – С. 141–144.

* Через матрицю психоаналізу наочно показує причини Франкової «скупості» у спілкуванні з близькими йому жінками (також із найближчими йому друзями-чоловіками, зокрема з Володимиром Коцовським) Я. Грицак. Дивись: Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К.: Критика, 2006. – С. 313; 519.

² Мельник Я. Із гімназійних (і не тільки) літ Івана Франка: дещо про його «Злобні видумки» на Івана Верхратського / Ярослава Мельник // Вісник Львів. ун-ту. Серія філол. – Львів, 2010. – Вип. 51. – С. 166–176.

³ Там само. – С. 171.

** Історію їхніх особистих, літературних і наукових взаємин окремо розглянуто у монографічному дослідженні: Микитюк В. Іван Франко та Омелян Огоновський: мовчання і діалог / Володимир Микитюк. – ВЦ ЛНУ ім. І. Франка. – Серія: «Франкознавчі студії». – Вип. перший. – Львів, 2000. – 187 с.

«ренесансної»* особистості бачимо ту ж саму відсутність будь-якого «пієтету» чи «корпоративної» солідарності у ще зовсім молодого студента перед сивочолим професором: Франко віддає належне мовознавчим працям, його діяльності на посаді другого завідувача першої академічної кафедри української словесності та як історика української літератури, однак закономірно критикує застарілу наукову методологію літературознавця Огоновського та, звісно, полемізує з політичних питань. Викладач університету виявив достатньо витримки і наукової коректності у стосунках спочатку із своїм студентом, а потім колегою нехай і з іншого політичного угруповання, але з таким високим загальноєвропейським науковим рівнем, що його не можна було ігнорувати без шкоди для загальнонаціональної справи. Варто також наголосити на тому, що життєвим і науковим кредо Ом. Огоновського (священника!) було «не знеохочувати, а заохочувати», що він і продемонстрував у стосунках із своїм студентом, який його однозначно «переріс»¹.

Симптоматично, що й сам Франко відчував «знеохочення» від постійної нещадної критики М. Драгоманова, від його далеко «не-педагогічного батога». Зокрема, дуже характеристичними є листи Франка до М. Драгоманова від 21 і 26 квітня 1884 року, у яких головно йдеться про пересилання видань і творів, а також, що особливо цікаво, про відчит і публікацію реферата

* Підкреслено навмисне вживаю цей епітет («ренесансна» індивідуальність, «ренесансна» особистість), апелюючи до замітки Я. Грицака у його книзі [Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 481–482] про мою характеристику-епітет Огоновського. Мав я передусім на меті відзначити «античну» багатогранність, різноаспектність, «розкиданість» його діяльності і наукових зацікавлень (теолог, педагог, літературний критик, історик літератури, театральний рецензент, мовознавець, автор шкільних, гімназійних та університетських підручників, поет, епік, драматург, громадський і політичний діяч, організатор і керівник національних інституцій), яка зникає у ХХ сторіччі, поступаючись більшій спеціалізації (лисиця і їжак!) у конкретних площинах науки і творчості. Звісно, визнаю певну «апологізацію» постаті Огоновського, чого не вдалось позбутись у процесі дослідження, коли виникає своєрідна емпатія чи «залюбленість» (Іван Денисюк) в об'єкт (образ), який вивчаєш. Щодо ж балансу Франкових оцінок Огоновського, то це дуже суб'єктивна оцінка знаного історика, адже що вважати «негативною» оцінкою – полеміку, дискусію? Загалом такий підхід доволі анахронічний і непродуктивний. Маю на думці таку дихотомію (позитивний – негативний). Тим більше, що більшість критичних суджень Франка стосуються «Історії літератури руської», і сам критик (як і Драгоманов!) через комплекс причин не зумів показати кращий результат у створенні синтези українського письменства.

¹ Більш детально дивись: *Микитюк В.* Коли студент переростає професора. Іван Франко та Омелян Огоновський / Володимир Микитюк // Українське літературознавство. – Львів, 1993. – Вип. 58. – С. 132–137.

Драгоманова для «Етнографического кружка». Франко прочитав текст на зібранні гуртка від імені Драгоманова, вияснював у листах обставини наступної публікації статті в «Ділі» й у виданнях об'єднання, однак дуже емоційно сприйняв нищівну критику їхньої (учасників гуртка) наукової роботи. «В важкий для себе час фізичної слабкості і всіляких моральних ударів одержав я від Вас ласкаве письмо. Приступлю прямо до вияснення деяких справ, по поводу котрих Ви виразили мені свої гіркі чувства»¹, – писав Франко 21 квітня, уживаючи іронічно епітет «ласкаве» про лист Драгоманова зовсім не у прямому значенні, а вже 26 квітня захищав своїх колег по роботі у гуртку так: «Кружок розписав у Росію копу листів і не получив нічого. По моїй думці, Ви не зовсім справедливо сварите на кружок. Уважайте, що народ у ньому майже виключно бідний, зайнятий тяжкою працею на здобуття хліба, що вчитись їм (не виключаю й себе), так, як треба, ніколи і нівідки. Адже ж з власної шкіри ніхто не вискочить, а строго наукової роботи від початкуючих студентів котрий педагог стане ждати? Я думаю, що вже й то добре, коли хочуть вчитися, коли інтересуються, збирають матеріал. Помаленьку, чень, і до ліпшого дійдем. Адже ж і Ви, добродію, не все в один день провчили і не готовим з голови Юпітера вискочили*. А Ви ж колись були педагогом і не перестали – вірте щирому слову – ним і донині бути для нас. Так майте ж згляд на початкуючих! Я понімаю дуже добре, що Ваші обставини прикрі і тяжкі, що Вам важко дивитись на слимаковий хід нашого розвою, – але ж бо, добродію ласкавий, і нам зовсім не легко. Я міркую, що справа більше виграла б і охота до праці більша була б, якби ми від Вас частіше могли почути слова дружньої поради, ніж докорів. Правда, Ви досі, спасибі Вам, не оставляли нас без поради і своїх світлих вказівок, але всі вони заправлені таким гірким тоном, що не раз аж руки опадають. Чи воно так ліпше, не знаю»². Визнаючи за Драгомановим роль педагога не тільки для себе, але й для своїх колег, Франко робить те, що не насмілювався стосовно критики свого вчителя щодо себе: захищає «початкуючих» від невиправданої жорсткості в оцінках, яка обезсилює та позбавляє бажання подальшої роботи. Власне, вказує своєму вчителю на ігнорування загальних педагогічних принципів навчання і наукової роботи із студентами, дотримання яких забезпечує реалізацію завдань учіння і послідовного розвитку особистості – вимоги доступності і

¹ Франко І. Лист до М. П. Драгоманова від 21 квітня 1884 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 416.

* Вірогідно, апеляція до міфологічного образу Афіни – грецької богині розуму, війни, наук і мистецтв, яка є уособленням розсудливості Зевса. Афіна – це донька Зевса, що не мала матері, а «вискочила» з голови Зевса-Юпітера «у повному озброєнні», коли Гефест розітнув йому голову.

² Франко І. Лист до М. П. Драгоманова від 26 квітня 1884 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 420.

наступності, систематичності і послідовності. Звісно, що тему «Драгоманов і Франко», яку досить інтенсивно досліджують останнє чверть століття історики, філософи, політологи, фольклористи і літературознавці, висвітлено буде лише приторком, через призму шкільництва та освіти, однак зазначу, що у їхніх стосунках теж доречною буде формула «студент, що переростає професора». Це і показує залучений повище поклик із їхнього листування. Загалом доволі точно їхні стосунки градував ще півстоліття тому Лука Луців, який заслужено відзначив роль «ударів батога» Драгоманова для української галицької суспільності за «слимаковий хід нашого розвою», його вплив на формування наукової методології Франка, однак чітко засудив за космополітизм і «не-самостійництво», від чого учень звільнився у 80–90-х рр. 19 ст. Луців наводить характеристичний, на його думку, вірш Драгоманова, присланий М. Бучинському до Львова 1872 року:

Гей, українець просить не много:
Волі для рідної мови.
Но не лишає він ко всій Руси
І к всім слов'янам любови.

З північною Руссю не зломим союзу:
Ми з нею близнята по роду,
Ми віки ділили і радість і горе
І вкупі приймаєм свободу.

Ти русин північний, один із всіх братів
Велике зложив государство:
Нехай же та сила послужить на поміч
Слабшим братам у слов'янстві¹.

Висновок Луціва про вплив на Франка однозначний: «Хоч Драгоманов не був самостійником – то Іван Франко не відрікся ідеалу самостійности своєї країни і в 1880 році написав свій гимн «Не пора, не пора, не пора...», а в 1883 р. склав відому пісню «Розвивайся ти, високий дубе», в якій поет вже тоді думав про соборну вільну Україну:

Встане славна мати Україна,
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяну-річки
Одна, нероздільна.

¹ Луців Л. Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість / Лука Луців. – Нью Йорк – Джерзі Ситі : Свобода, 1968. – С. 81.

А за цю строфу напевно не погладили б по голові її автора теперішні окупанти України, хоч вони відзначають ювілей неживого поета та ставлять йому пам'ятники:

Чи ще ж то ви мало наслужились
Москві і ляхові?
Чи ще ж то ви мало наточились
Братерської крові?»¹

Власне, цю знакову для світогляду Драгоманова поезію, а також його вплив на формування і розвиток української національної свідомості у 60–80-х роках 19-го століття дуже детально проаналізував сам Франко в класичній уже розвідці², витончено проанатомувавши вірш Старицького «До слов'ян», через який Драгоманов звинуватив «Гетьманця» у плагіаті його вірша «Поклик до братів-слов'ян»*.

У Хосе Ортеги-і-Гасета є влучна дефініція національного і суспільного розвитку: «Одне покоління діє біля тридцяти років. Але це діяння ділиться на два етапи і прибирає двох форм: в першій половині, приблизно, цього періоду нове покоління займається пропагандою своїх ідей, нахилів і смаків, що під кінець набирають сили та переважають у другій половині його перебігу. Але покоління, виховане під його володінням, уже приносить нові ідеї, нахили і смаки, що їх починає поширювати в громадській атмосфері»³. Отож, на цю матрицю влучно проектується, наприклад, діяльність Михайла Драгоманова (1865–1895 рр.) та Івана Франка (1875–1890 та 1890–1910 рр.), або й іншої «пари» – Омеляна Огоновського та Івана Франка. Якщо спробувати розвинути таку схему, то Агатангел Кримський (1871–1942 рр.) представляє вже наступну ланку цього, сказати б, спірального поступу, а, до прикладу, його стосунки з Огоновським, за схемою Ортеги-і-Гасета, не «анти», а певною мірою «реставраційні». А. Кримський винятково вмів співпрацювати із представниками полярних чи, точніше, паралельних угруповань, вмів знаходити раціональне зерно у діяльності кожного, хто працював в українській культурі. Либонь, саме молодість Кримського дозволила легко перейти коротку сутичку з М. Драгомановим на сторінках львівської «Правди» у 1890 році і ста-

¹ Луців Л. Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість / Лука Луців. – Нью-Йорк – Джерзі Сіті : Свобода, 1968. – С. 85.

² Франко І. Михайло Петрович Старицький / Іван Франко // Зібрання творів у 50 т. Т. 33 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 230–277.

* Звісно, радянське літературознавство не могло не купюрувати цей текст. Дивись: Михайло Петрович Старицький / Іван Франко // Зібрання творів у 50 т. Показчик купюр / Іван Франко; М. Г. Жулинський (голова) та ін.; ред. Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2009. – С. 179–180.

³ Ортега-і-Гасет Х. Бунт мас / Хосе Ортега-і-Гасет // Вибрані твори / Переклад з іспанської В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко. – К. : Основи, 1994. – С. 409.

ти його щирим прихильником, що не перешкоджало анітрохи дружбі чи співпраці з Олександром Кониським та Борисом Грінченком, Омеляном Огоновським та Іваном Франком. Врешті, як писав Кримський в листі до Ом. Огоновського 27 липня (старого стилю) 1893 року, «...українську свідомість прокинув у мене вже опісля (*йдеться про 1886–1889 рр. – час навчання у Колегії Павла Галагана – В. М.*) Драгоманов своєю передмовою до «Повістей Осипа Федьковича»¹. Знову ж таки, як тут не згадати, що у свій час Драгоманов відвернув від москвофільства Івана Франка та цілу когорту його ровесників? Великою мірою уникнути юначих максималістських «пересад», крайнощів допоміг Кримському уже Іван Франко, який пройшов цей шлях самотужки, звільняючись також і від часто надмірного та вадливого впливу Драгоманова. Визнання і вдячність Кримський висловлював у примітках до розвідки «М. П. Драгоманов», цитуючи фрагменти листа від 29 листопада 1891 року, в якому Франко прагнув «охоронить... від помилок і надто сангвінічних надій на одну якусь партію, одного якогось чоловіка, навчить... відрізнявати фразу від діла. Я в тім пункті наробив також багато сумних і важких досвідів, і дай, боже, щоб нікому не прийшлося їх робити... Для того для таких помилок у мене багато співчуття і толеранції»². Треба зазначити, що Кримський співпрацював водночас і з представниками народовської партії, і з Іваном Франком, незважаючи на те, що не поділяв програмних засад радикальної партії. Листувався, добре розуміючи велич Франкового літературного таланту, всіляко популяризуючи його між своїми та росіянами. Агатангел Кримський, зокрема, ознайомив Олександра Веселовського із збіркою «В поті чола», яка отримала високу оцінку російського літературознавця. Маємо, врешті, добротні розвідки Кримського про творчість Франка, – про ту ж збірку «В поті чола», або не завершений, на жаль, огляд двадцятип'ятилітньої письменницької діяльності до ювілею 1898 року. І саме Кримський на початку останнього десятиліття 19-го віку пробував стати з'єднувальною ланкою між народовцями та радикалами у Галичині, примирити і поєднати два напрями національного руху, два покоління, адже сам він належав уже до наступного. Тому і читаємо в листах до Франка такі судження: «Зате в некористь Вашої партії говорить склад київських її прихильників: дуже жалко буде, якщо і у Львові загал радикалів такий самий. Київські радикали – це полохлива негідь... Я знаю людей, що розчарувалися й у цілім українофільстві і пішли до общеруськості через те, що познайомилися як слід з цими радикалами»³.

¹ *Кримський А.* Лист до Ом. Огоновського від 27 липня (старого стилю) 1893 р. / Агатангел Кримський // Твори в п'яти томах. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. V. – Кн. 1. – С. 118.

² Цитую за: *Кримський А. М. П. Драгоманов / Агатангел Кримський // Твори в п'яти томах. – К. : Наукова думка, 1972. – Т. II. – С. 648.*

³ *Кримський А.* Лист до до І. Франка від 6/18 квітня 1891 р. / Агатангел Кримський // Твори в п'яти томах. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. V. – Кн. 1. – С. 27.

Критерієм відбору, спільним знаменником Кримський обирає *українофільство*, тобто любов до України і бажання працювати для її блага, не зважаючи на політичні орієнтації і належність. Із тим же Ом. Огоновським, чільним представником народовського табору, першим головою «Просвіти», головою філологічної секції НТШ, завідувачем української кафедри у Львівському університеті, листувався дуже інтенсивно, головню у справах першого університетського академічного підручника, яким стала «Історія літератури руської» львівського педагога. Кримський у коментарях до оглядової літературознавчої статті «Епігони давньої галицької науки» зазначив: «Я був листувався з покійним проф. Ом. Огоновським, ще студентом будучи. Листування наше базувалося на біографічних писаннях, зв'язаних з його «Історією літератури руської»¹. Перший лист дев'ятнадцятирічного слухача Лазаревського інституту східних мов у Москві датований 29 грудня (старого стилю) 1890 року і відправлений із його рідної Звенигородки, куди Кримський прибув на святкування Різдва. Що цікаво, московський студент сам запропонував свою допомогу для уточнення бібліографічних матеріалів третьої частини «Історії літератури руської», друкованої протягом 1890 року у львівській «Зорі». Лист Кримського містить додаткову інформацію про історію видань творів І. Нечуя-Левицького, яку Огоновський зміг використати у книжковій версії «Історії літератури». Безпосереднім імпульсом до написання цього листа було бажання Кримського ознайомити «широкі маси українських читачів» із відповіддю Омеляна Огоновського у «Ділі» на виступ 1890 року у «Вестнику Европы» провідного російського історика літератури Олександра Пипіна, який помістив «...дуже гостру і неприхильну для української національної свідомості критику “Особая история русской литературы”». Кримський «...міг читати “Діло” лиш тому, що друковано було спеціальний примірник на тонкому цигарковому папері і надсилано у запечатаних конвертах»². Наступного 1891 року, як ми бачимо із листа А. Кримського до Ом. Огоновського від 1/13 червня, відповідь «Моему критикові» окремою відбиткою Кримський отримав і «...постарався, щоб її прочитало якомога більше людей»³. Дійсно, «кам'яна стіна» і «забороло», як зазначає Кримський у по-

¹ Розвідка складається з біо-бібліографічного нарису «А. С. Петрушевич» та некролога «Омелян Огоновський» (вперше надрукованого в «Этнографическом обозрении» 1894 року /кн. 23, с. 176–177/), до якого А. Кримський додав два листи Ом. Огоновського з відповідними поясненнями, і ввійшла до книги «Розвідки, статті та замітки» (К., 1928. – С. 285–291). Цитую за виданням: Кримський А. Епігони давньої галицької науки / Агатангел Кримський // Твори в п'яти томах. – К. : Наукова думка, 1972. – Т. II. – С. 588.

² Кримський А. Епігони давньої галицької науки / Агатангел Кримський // Твори в п'яти томах. – К. : Наукова думка, 1972. – Т. II. – С. 588.

³ Кримський А. Лист до Ом. Огоновського від 1/13 червня 1891 р. / Агатангел Кримський // Твори в п'яти томах. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. V. – Кн. 1. – С. 29.

ясненнях до опублікованих двох листів до нього Огоновського (10/22 січня 1891 р. та 26 червня 1893 р.), відділяли Галичину від підросійської України. Цензура не пропускала більшості українських галицьких часописів. А. Кримський дорожив листуванням із Ом. Огоновським, розумів вагу першої кафедри української словесності, яку професор очолював. Кожна культурна нація береже етапи поступу своїх освітніх інституцій, які є ознаками зрілості, цивілізованості, запорукою історичної пам'яті та шляху у майбутнє. Іван Франко писав про перші спроби українського підручникотворення Якова Головацького на посаді завідувача кафедри української словесності: «Проба властивої історії української літератури стала можлива аж тоді, коли укр[аїнські] мова і література були допущені до університетської кафедри і явилось вже не лише бажання, але конечна потреба її учебника»¹. Це не означає, що даремною була подвижницька праця багатьох українських діячів культури та науки, які століттями творили у колоніальних чи напівколоніальних умовах, а часто і були донорами чужих культур. Це – об'єктивна позиція зрілого вченого, позбавленого у свій час права чи, більш точно, можливості посісти кафедру Львівського університету. Об'єктивним був в оцінці корпусу історії літератури Омеляна Огоновського і Кримський, розуміючи і її вагу як першого цілісного авторського корпусу національної літератури, й особливості методології її створення. Як відомо, на пропозицію народовців, зокрема Олександра Барвінського, розглядали і кандидатуру Агатангела Кримського на посаду завідувача кафедри по смерті Огоновського у 1894 році. Треба визнати, що після постаті Івана Франка це, либонь, справді була чи не найбільш достойна і перспективна кандидатура на той час. Однак молодий вік Кримського (25 років! Врешті, ще не складені випускні іспити в Московському університеті!) та досить активне несприйняття серед галицької суспільності не дозволили серйозно претендувати на цю почесну і відповідальну посаду. Що цікаво, одним з головних аргументів у «компанії» проти Кримського у Львові було твердження про його «москалофільність»². Доречно тут навести купюри, що були зроблені під час публікації листування Кримського та Омеляна Огоновського у цитованому вище виданні. Автографи листів розміщені у Центральному державному історичному архіві України у Львові (НТШ у Львові, ф.309, оп. 1, спр. 2383). Листів всього шість. Три з них опубліковані повністю (від 13 червня 1891 р., 25 вересня 1892 р., 23 березня 1893 р.), в решти листах маємо лакуни. І якщо у першому листі

¹ Франко І. Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського. [І. Теорія і розвій історії літератури] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 19.

² Див.: Кримський А. Лист до Б. Грінченка 17 грудня 1895 р. / Агатангел Кримський // Твори в п'яти томах. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. V. – Кн. 1. – С. 219.

Агатангела Кримського (від 29 грудня ст. ст. 1891 р.) пропущено лише декілька слів – «кацапи ж і поготів» – йде мова про неможливість ознайомлення з відповіддю Огоновського О. Пипінові «Моєму критикові», – то ще у двох листах ножиці цензора «попрацювали» більше. У листі від 1 лютого 1891 року вирізано: «Взагалі письмо од галицького діяча робить на вкраїнця якесь любе, підбодряюче вражіння, бо заразсінько робить згадку про той *вільний куток нашої вітчизни, де наше слово лунає на волі, а не в цупких московських кайданах (письмівка моя – В. М.)*. Тим миліше було дістати декілька прихильних слів од автора “Історії руської літератури”, і надто мені, приїхавшому на чужину!» Безперечно, що мовиться про розвиток в Галичині української преси, книгодрукування та освіти рідною мовою. Також в автобіографії Кримського (лист від 27 липня 1893 р.) після слів /А українство вросло в мене органічно, без мого відома/ треба читати: «Я не маю ніякої ворожнечі проти росиян, навпаки – я ще їх і люблю, та тільки ж не можу не відчувати, що вони мені чужі, може не рідніші, напр., ніж чехи. Тим часом до українства мене тягне чисто родацька симпатія. Думаю, що ніхто не може мене звати ренегатом, перекинчиком і т.п.». Зрозуміло, що у радянський «інтернаціоналізм» не «вписувались» ці слова патріота своєї землі, який ще й стверджував: «... В мені й кровинки української немає: мати моя – українська полька (дуже проста жінка), а батько – білорус (міщанського роду, вчитель географії та історії в двокласному вчилищі, загальнорус по пересвідченнях). Я родився і виріс на Україні та й українізувався. Навіть у сім'я чув змалечку українську мову: моя мати говорить чисто по-українськи...»¹

Рафінований Філолог та Енциклопедист Агатангел Кримський теж належить до історії нашої кафедри. Завжди він був доброї думки і про другого її завідувача – Омеляна Огоновського. Так, зокрема, уже в час домінування його покоління, у 1904 році Кримський писав до свого вчителя: «Кожен раз, як доводиться мати діло з якимсь писаннячком Колессиним (їх, зрештою, обмаль), я не хочачи згадую покійного Огоновського та й думаю (як каже Кузьма Прутков): “Что имеем – не храним, потерявши плачем”. Скільки згірдних слів доводилося чути про Огоновського, як був він живий, – а от тепер Колесса навіч усім показує собою, що Огоновських не так-то й легко знайти. А отая лінівність Колессина! Займати кафедру, що має таку вагу, та й нічого не робити!»² Це висока оцінка з висоти часу і заслуг Огоновського, і ролі кафедри у розвитку національної культури та освіти, а в ракурсі розвитку педагогіки вищої школи можна лишень констатувати ті нереалізовані можливості

¹ Кримський А. Лист до Б. Грінченка 17 червня 1892 р. / Агатангел Кримський // Твори в п'яти томах. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 5. – С. 59.

² Кримський А. Лист до П. Житецького 28 червня 1904 р. / Агатангел Кримський // Твори в п'яти томах. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. V. – Кн. 1. – С. 385–386.

для української науки, що гіпотетично могли реалізуватись після набуття статусу університетських викладачів І. Франка чи А. Кримського.

Про шанобливе ставлення Франка до освітніх інституцій та їхньої провідної ролі у «просвіті» суспільства засвідчують також особисті і наукові контакти із професором Харківського університету Миколою Сумцовим*. Спробу загальної характеристики діяльності Сумцова як науковця і національно-громадського діяча здійснив Франко у «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.»¹ У підрозділі XLV («80-ті роки на Україні») львівський історик літератури писав: «Із інших центрів просвіти на Україні треба піднести поперед усього Харків із його університетом, де в числі професорів знайшлися українці родом і симпатіями Потебня, Сумцов і Багалій»²; та подав доволі загальну бібліографію праць Сумцова, його шлях від історико-літературних до етнографічно-фольклорних досліджень. Небезпідставно вважаючи Сумцова учнем О. Потебні, Франко зазначив: «У своїх дослідах Сумцов звичайно розпоряджає багатим матеріалом, друкованим, а почасти й рукописним, не вдаючися в ширші узагальнення або смілі гіпотези»³. Власне, ця характеристика є певним загальником до більшості попередніх оцінок праць Сумцова та суджень про методологію їхнього написання: Франко окреслював науковий стиль Сумцова як класичну аналітику, а не синтетику. В особистому листуванні Франко висловлював вдячність та захоплення широким діапазоном педагогічної, наукової і творчої праці Сумцова, інтенсивністю його діяльності, відзначав безпосередній вплив харківського вченого на власні наукові зацікавлення. Так, зокрема, у листі до Сумцова 6 листопада 1900 року з нагоди 25-літнього ювілею наукової діяльності харківського педагога-вченого Франко писав: «На жаль, у нас у Галичині ніхто не завідомив про намір Ваших харківських приятелів святкувати сей ювілей, до якого

¹ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 194–470. [Уперше надруковано: «Писання Івана Франка. І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – Львів, «Українсько-руська видавнича спілка», 1910].

* Сумцов Микола Федорович (18. IV. 1854, м. Петербург, Росія – 12. IX. 1922 (за іншими даними – 15. IX. 1922), м. Харків, Україна) – український педагог, фольклорист, етнограф, літературознавець, публіцист, громадський діяч. Народився у родині українських шляхтичів, що переїхала на службу до Петербурга. Освіту здобув у 2-й харківській гімназії та Харківському університеті (історико-філологічний факультет). Деякий час студював у Німеччині, після чого захистив дисертацію (1878) і зайняв посаду приват-доцента у Харківському університеті, а з 1888 – посаду ординарного професора цього ж університету. Член-кореспондент Петербурзької академії наук (з 1905), дійсний член НТШ (з 1908), Всеукраїнської академії наук (від 1919), член Чеської академії наук та низки інших слов'янських наукових товариств.

² Там само. – С. 389.

³ Там само. – С. 390.

і ми всі, що здавна знаємо і цінимо Ваші праці і, можна сказати, по них не раз училися розуміти нашу давнішу літературу, були б радо прилучилися. Щодо мене самого, то Ваша прекрасна монографія про Лазаря Барановича була одним із перших імпульсів до докладного студювання нашої старшої літератури, бо мій професор, пок. Огоновський, і сам не читав і не знав тих творів, і інших радше знеохочував, ніж заохочував до їх читання»¹. Окрім високої оцінки заслуг Сумцова як історика давньої української літератури, у листі Франка відзначимо відлуння його резонансної полеміки із своїм університетським викладачем і почасти науковим опонентом Омеляном Огоновським у 1891–1894 про критерії поцінування «старших» текстів, зокрема апокрифічних. У своїй «Історії літератури руської» Огоновський обстоював і застосовував мовно-національне мірило літературної вартості давніх творів. У цьому ж листі Франко висловлював вдячність за надіслану йому особисто книгу Сумцова про Леонардо да Вінчі («Леонардо да Винчи». Харків, 1900)².

Другий збережений лист Франка до Сумцова датовано 10 вересня 1906 року*. Це – конвенціональна подяка за статтю Сумцова, присвячену 50-річчю Франка, опубліковану у харківській газеті «Южный край» 30 серпня 1906 р. Цікавим є Франків пасаж як вдячність за похвальні слова («Я дуже добре почуваю свої межі, а головню ту фатальну, що до 40 року життя не дала мені сконцентруватися на одно і довела до того, що я потратив багато сили і здоров'я на роботу, яка не дала мені нічого, крім мізерного прожитку (згадую свою 10-літню панщину в польській журналістиці)»³, у якому відчувається жаль за втраченою можливістю праці виключно академічного науковця. Збереглося також три листи Сумцова до Франка⁴. 1906 роком датований і дуже знаковий для характеристики суспільно-національної позиції виступ Франка на захист права українців у російській імперії на здобуття освіти рідною мовою, що був інспірований статтею Сумцова. У статті

¹ Франко І. Лист до М. Сумцова 6 листопада 1900 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 159. [Вперше лист надруковано: Франко І. Твори у 20 тт. Т. 20. С. 589. Автограф зберігається: ЦДІА України у Києві. Фонд М. Сумцова. 2052. № 1256].

² Там само. – С. 159.

* Його вперше оприлюднив у виданні «Красное знамя» 23. 05. 1941 р. Г. Ждан. Публікація мала назву «Письма И.Франко». Автограф зберігається: ЦДІА України у Києві. Ф. 2052. Оп.1. Од. зб. 1257.

³ Франко І. Лист до М. Сумцова / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 295.

⁴ Сумцов М. Лист до І. Франка 10 жовтня 1899 з Харкова / М. Сумцов // Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Ф. 3. – Од. зб. 1620. – С. 173–175; Лист до І. Франка 20 вересня 1906 з Харкова / М. Сумцов // Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Ф. 3. – Од. зб. 1725. – С. 1; Лист до І. Франка 28 жовтня 1900 з Харкова / М. Сумцов // Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Ф. 3. – Од. зб. 1634. – С. 367.

«Стара пісня»¹ Франко агресивно прореагував на відмову російського міністерства дозволити ввести українську мову викладання у міській школі імені І. Котляревського, з проханням про що звернулася Полтавська міська рада. Львівський публіцист писав, що ця відмова ставить ребром справу національної автономії України, адже «<...> теперішня виборча акція на Україні йде під загальноросійськими ліберальними окликами і під фірмою загальноросійських партій, які здебільшого не знають або й не хочуть знати спеціальних культурних і освітніх потреб України»². Франко розлого процитував звернення Сумцова щодо цього, опубліковане у харківській газеті «Южный край» 18 квітня (5. 04. 1906 за с. ст.), де відомий слобожанин закликав усіх свідомих українців боротися за своє право вільного слова і вільної школи, засудив правих старо-консервативних шовіністів, які, на прагнення національної народної освіти, «<...> зараз вилають сепаратистами, крамольниками; накликають урядників і наче злодіїв потягнуть у холодную або закричать: “Скачи, враже, як пан каже”, бо кождий з них на себе дивиться як на пана, а на мужика як на хама, та глузуватимуть і насміхатимуться з української мови, якої не знають і не хочуть знати»³; та новочасних «лівих», які вустами новообраного депутата у Державну думу від Харкова на питання про національну справу заявили, що, «<...> в смысле общечеловеческого блага национальность не должна существовать и существование ее является нелепостью»⁴. Професор Сумцов чітко писав: «Усі народи йшли і йдуть “К общечеловеческому благу” через свої національні ворота, і для українців нема другого ходу: або стій на однім місці як проклятий, поки одубієш, або ж простуй до людей по своєму дворі і в свої ворота»⁵, у чому його підтримав Франко та закликав не тільки до локальних звернень і прохань, а до ширшої й організованої політичної та громадської діяльності українського суспільства в рамках здобутих конституційних свобод, виборчого права, щоб не було від Харкова таких виборних, які належать до компанії «темноконсерватистів». «Таких ідейних консерватистів, не лише з білим, але і з червоним підмалюванням, вийде тепер у Росії, надіємося, дуже багато наверх, і вони, певно, нададуть парламентському життю тої держави, бодай на першу пору, досить незвичайний букет. Та тим більший обов'язок тямучих людей працювати не лише свобідним словом, але й свобідною, горожанською організаційною діяльністю над розбиванням таких пустих доктрин і усунуванням таких поглядів, що вже тепер в очах освічених людей на-

¹ Франко І. Стара пісня / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 76–78. [Вперше надруковано: ЛНВ. 1906. Т. 34. Кн. 5. С. 399–402].

² Там само. – С. 76.

³ Там само. – С. 76.

⁴ Там само. – С. 76.

⁵ Там само. – С. 77.

лежать більше до фольклору, ніж до активної політики»¹, – ствердив Франко.

Отож, «горожанська організаційна діяльність», що направлена у свої «національні ворота» – це і є Франкова формула і політичних змагань, спрямованих на здобуття суб'єктності Україною у міжнаціональних процесах, а також і робота над реформуванням системи української освіти, що дасть змогу сформувати активне, здатне мислити самостійно і відповідати за свою долю суспільство. Тобто, Франко уже понад сто років тому вважав несуб'єктність українців у визначенні свого шляху, свого вибору наслідком нехтування освітніми питаннями, тому змагав до консенсусу різних національних суспільних груп і прошарків, вибудовував конструктивну взаємодію горожанства (громадськості) і національного передівництва (еліт). Про цей франківський період нашої історії сучасний дослідник пише: «Між селянами й інтелігенцією пролягала суспільна прірва, подолати яку можна було лише через ширення освіти і поступову зміну ментальних структур»², відзначаючи також конкурентоспроможність саме Франкового концепту «українофільства» у час протистояння у Європі націоналізму із марксизмом, а у нашій реальності – боротьби із «москвофільською» ідеологією: «Перевага Франкової формули полягала в тому, що вона пропонувала в основу побудови нового суспільства водночас і націю, і клас. У кінцевому рахунку, ця формула поєднувала концепцію *patrie* з поняттям прогресу – а вважається, що саме таке поєднання є успішною формулою націотворення»³. Взаємини Франка із своїми сучасниками І. Верхратським, Ом. Огоновським, М. Драгомановим, М. Сумцовим, А. Кримським, окремі моменти із їхньої співпраці і полеміки, що їх проаналізовано, засвідчують постійну і неослабну увагу до педагогічної проблематики, яка стосувалася і Франка-Джеджалика, і Франка-Мойсея. Він активно ангажувався в обговорення проблеми статусу учителя у суспільстві, його цікавило питання підготовки і кваліфікації педагогів, методологія навчання і національна позиція українських дидактів, освіта рідною мовою. Підсумовуючи, зазначу, що об'єктивність історичного виміру комунікації сучасного читача із текстами класиків нашої літератури визначає пізнавальні та виховні зобов'язання щодо національної культурної спадщини загалом, точність і повноту сфери ідей і цінностей, яка промінює крізь століття. Звідси випливає особлива відповідальність творців шкільних програм і підручників, учителів, як утілювачів концепцій, у них закладених, за зміст і форму навчання. Традиція не є якоюсь сталою та стабільною сумою мудрих висновків та моральних постулатів із культурної спадщини минулих епох чи доробку національних геніїв, а завжди

¹ Франко І. Стара пісня / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1983.. – С. 78.

² Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 426.

³ Там само. – С. 424.

залишається вибором, бачиться очима наступних поколінь, які живуть у своєму часі і самі формують свою систему цінностей. Заідеологізований, однобічний підбір творів звужує не тільки репрезентивність усієї постаті письменника, але й виховні та дидактичні стратегії, тому необхідно поряд із більш варіативними пропозиціями текстів Франка для вивчення у школі припинити ідеологічні маніпуляції щодо їхнього змісту. Одним із основних завдань школи великий мислитель визначав вироблення критичного ставлення учнів до довколишнього світу. Критичного, тобто свого, набутого внаслідок самостійного сприйняття, вироблення своєї системи оцінок, емоційного переживання і співпереживання, внаслідок постійної праці інтелекту та духу, серця, душі. У вивченні літератури напевно найменш важливим є кількість інформації, яку запам'ятає учень із шкільної парти. Безмірно важливішою є чуттєва пам'ять, здатність власного судження про життєві ситуації, уміння бачити і відчувати красу в усіх її виявах, розрізняти добро і зло, володіти своїми «духовими органами». «Ми з вами, як той біблійний Саул, що то пішов шукати загублених ослиць, а знайшов корону. Ми нібито ведемо вас шукати ослиць, ніби тих граматичних форм, алгебраїчних формул, історичних дат. А тим часом ні! Не о те ходить! Головна річ у тім, аби ви навчилися володіти своїм мізком»,¹ – звертається Франко-Міхонський до своїх учнів; а інший «ідеальний» педагог із Франкової драми твердо заявляє: «А я... я таки поїду до Волосатого!», – не погоджуючись із давнім висловом «*Quem di odere paedagogum fecere*»*. Він переконаний, що у його вчительському житті варто говорити про прихильність, а не про ненависть богів.

1.7. «Pro foro externo» : Франкові конкретизації образу українсько-галицького інтелектуала**

Тамара Гундорова, аналізуючи особливості вияву авторського «я» у Франкових текстах, сформулювала містку дефініцію: «Автобіографізм у Франкових творах ставав культурним біографізмом. Власні психологічні та моральні колізії письменник сприймав і аналізував як умови становлення певного культурно-психологічного типу – нової української інтелігенції. Культурному біографізму, у якому Франко наголошував його власне літературну, артистичну природу, підпорядковано й документальність письмен-

¹ Франко І. Борис Граб / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 18 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 179.

* Кого боги зненавиділи, педагогом зробили.

** Задля публіки (латин.).

никових творів»¹. Власне, у більшості персонажів його текстів легко відчитати або ж авторський еволюційний шлях та наратив, або ж alter ego – тих, хто йому протистояв чи супроводив. Безперечно, що від початку своєї публічної діяльності (точніше – від львівського часу) Франко не сприймав детерміністичну концепцію людини у суспільстві, бо вважав, що долю жодної особи, а особливо освіченої людини, не визначає виключно провидіння, збіг обставин, навіть суспільні чи національні умови життя. Хоча не вважав людину такою й абсолютно вільною щодо свого оточення. Ця, здавалось би, проблемна ситуація вирішується у з'ясуванні життєвої філософії Франка доволі просто – позиція людини визначається її здатністю до оцінювання тих чи тих особистих чи суспільних явищ та норм, здатністю зробити вибір. Можливість оцінювати і вибирати є головною ознакою інтелектуала, особи мислячої. Звісно, що будучи прихильником емпіричного натуралізму, Франко бачив себе і людство загалом невід'ємною частиною природи, яка в процесі еволюції набула здатності мислення, що і має «ціхувати» людину вільну, тобто, – відповідальну за свої вчинки. Власне, і сам Франко еволюціонував у своїх поглядах, хоча, либонь, якщо йдеться про початок його навчання у Львові, то радше варто говорити про швидкі революційні зміни у світогляді.

Рельєфно реалії українського інтелектуального середовища, у якому стартував студент філософського факультету, змалював І. Ющишин: «Перші твори з молодечих літ Івана Франка особливо його «Петрії і Добощуки», мають більше значення історичне чим літературне. Вони живий свідок того історичного процесу й національного еволюціонізму, що їх перебуло наше громадянство в 70-их роках минулого століття. Наші чільніші мужі й патріоти тих часів, не маючи ніякої національно-політичної ні соціально-економічної програми, просто гнили в атмосфері туманних історичних традицій і народно-демократичного фразерства, в яким неможливо було доглянути яку-небудь здорову думку і реальний зміст. Така сама була й тодішня література: шаблонна, безкровна, оспівуючи на тисячні лади одні й ті самі псевдо-національні святощі й ідеали. Отже недосвідченість або брак таланту стояли на перепоні молодому авторові. Франкові найбільше шкодила в початках його літературної кар'єри тодішня літературна «мода» серед галицьких Українців, з якої вродилася й власна тенденція молодого письменника наблизити нашу мову до російської, писати «вищим стилем», з чого виходила якась макаронічна саламаха, недоладна мішанина мови української з російською, польською та церковно-слов'янською»². Неможливо недооцінити вплив на вибір моло-

¹ Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр / Тамара Гундорова. – К. : Критика, 2006. – С. 62.

² Ющишин І. Іван Франко як педагог / Іван Ющишин // Учитель. – Львів, 1913. – Число 2. – С. 36.

дого Франка, на його мовну ідентифікацію М. Драгоманова, про що сказано уже дуже багато, однак, хоча галицьке українське середовище на той час уже значно інституалізувалося (чого варті університетські кафедри словесності і права, товариство «Просвіта», НТШ та ін.), але не змогло зразу ж «абсорбувати» свого найвидатнішого у майбутньому діяча. Це зумовили багато як об'єктивних, так і особистісних чинників. Франко пізніше мав підстави оскаржувати «тупий індиферентизм», болісні удари і цинічні насміхи від одноплемінників, від тих українських інтелігентів, про яких він сам писав як про рутенців, що «вмивають руки» від розмов про загальноукраїнську націю і її мову, про твори Шевченка та українську літературу, про Драгоманівські ідеї, про все, що відмежоване «чорножовтими стовпами» між Галичиною і російською імперією. Важко навіть гіпотетично «реконструювати» можливий Франків шлях у народовському таборі українського національного руху, що був найбільш організованим та чисельним уже у 70–80-х роках 19 ст. «... На відміну від польських еліт, освічені русини потерпали від кризи національної ідентичності. Вони були поділені між собою на українофільську, русофільську та полонофільську орієнтації. Суперництво між ними є істотною частиною історії національного відродження галицьких русинів у 1830–1914 рр.»,¹ – констатує дослідник, відзначивши патріотизм Франка, який, на відміну від шукачів «легшого і забезпеченішого життя» не виємігрував, а залишився на своїй землі долати «культурну прірву, яка відділяла здебільшого малограмотне східнохристиянське населення від секуляризованої та вестернізованої еліти»².

У контексті цього виклику особливої ваги набувала освітня педагогічна програма, до якої настійно прагнув долучитися Франко вже навіть на початках свого побуту у Львові. Доброю ілюстрацією його тодішніх поглядів на роль освіти для всіх людей, «незалежно від походження, стану і маєтку», є стаття «Наука і її взаємини з працюючими класами», написана для польськомовної робітничо-друкарської газети-двотижневика «Праса» 1878 року. Публікація доволі дискусійна, певною мірою – профановано-наївна, пропролетарська, не так марксистська, як просвітницька, але промовистими є слова про писемність та освіту, що стала можливою завдяки «рухомій літері», – винайденні друку: «Найбільший, найстрашніший для нижчих класів і досі найупертіше боронений привілей панів, князів і багатців, – привілей розумової вищості, привілей більшого виховання, привілей глибокої думки, освіти, пізнання прав божественних і людських, – упав під ударами рухомої літери, розсипався в порох, як старий мур, а сонце нового поступу, істинно людсько-

¹ Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 35.

² Там само. – С. 42.

го, заяснило першим світанком»¹. Власне, симптоматичним є той факт, що свої «про-соціалістичні» публікації у 1878–1879 рр. Франко друкує польською мовою («Про солідарність», «Що таке соціалізм?», «Солідарності!»), а у брошурі «Що таке соціалізм?», яку пізніше в автобіографії назвав «Катехізмом економічного соціалізму», ще й ідентифікує себе з поляками: «Але, може, для нас, поляків (письмівка моя – В. М.), вистачить самого патріотичного почуття? Може, саме тільки виборення політичної незалежності ошчасливить наш народ, а тому соціальна реформа нам не потрібна?»² Звісно, що в 50-томовику укладачі потрактували цей загальник як звернення до «трудящих – представників різних національностей Східної Галичини»³, хоча радше така форма звернення до читачів засвідчує не так незавершений процес національної самоідентифікації Франка, як вплив соціалістичних постулатів про «стирання національних меж» у спільній боротьбі з «соціальним рабством». Варто зазначити, що така ідеологія в польській суспільності якщо й не завжди була маргінальною, то ніколи не домінувала, а по «десятирічній панщині у наймах у сусідів»* Франко теж остаточно пізнає ілюзорність та облудливість міжнаціональної «соціалістичної» співпраці, у якій гасла братерства і рівності прикривають прагнення домінування одної нації над іншою. Щодо ж «дрейфу» Франка на шпальти польськомовної соціалістичної преси, то чи не основною причиною став його арешт у 1877 році, після чого народовська еліта (а «народовська» – це майже абсолютний синонім до епітета «українофільська») «виелімінувала», «проскрибувала» молодого студента-філософа фактично за те, чого він не робив. До арешту Франка досить важко було назвати соціалістом за переконаннями, але опісля (також і через психотип «Проти хвиль плисти, проти рожна перти!») він наче наперекір усім і для власної сатисфакції публікує повище названі польськомовні праці. Великого вибору і не залишалось, адже більшість українофільських освітніх і просвітніх інституцій та преси контролювали народовці, які аж ніяк не належали до «секуляризованої еліти». Навпаки, – більшість учасників і проводу становило українське

¹ Франко І. Наука і її взаємини з працюючими класами / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 29–30.

² Франко І. [Що таке соціалізм?] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 55.

³ Примітки до статті: Франко І. [Що таке соціалізм?] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 509.

* Також, звісно, і після публікації відомої статті «Ein Dichter des Verrates», де, як влучно пише франкознавчиня, «Франко однозначно не сприйняв засади А. Міцкевича про те, що для поневоленої нації є не обов'язковим дотримання норм традиційної моралі, категорично засудив так звану «патріотичну зраду», співцем якої, на його думку, був найбільший польський поет». Див. : Мельник Я. І остатня часть дороги... Іван Франко: 1908–1916 / Ярослава Мельник. – Дрогобич : Коло, 2006. – С. 224–225.

греко-католицьке духовенство чи члени їхніх родин. Знову ж таки, історія переорієнтації «Академического кружка», де Франко разом із колегами здійснив «демократичний переворот», сповна засвідчила відкидання також москвофільського вибору, що однозначно закривало стежку і до русофільських видань та інституцій, щедро спонсорованих Петербургом. Що показово, уже 1905 року Франко надзвичайно цікаво пояснить цей свій вчинок «соромом перед чужими», маючи на увазі передусім свій вибір тридцять років назад: «Отже, сей психологічний момент – с о р о м п е р е д ч у ж и м и (письмівка Франкова – В. М.) – був імпульсом до звороту в таборі молодих галицьких москвофілів. Характерне явище! Пригадую, що досить аналогічний факт трафився в тім самім таборі перед чверть століттям, в «Академічеськім кружку» 1875–76 рр. Тоді молодіж також набралася сорому. Драгоманов у своїх листах до ред[акції] «Друга» також дорікав їй неуктвом, незнанням російської мови й літератури, ретроградством та безідейністю. Та історія хоч повторяється, але все з варіантами. Тоді наслідком ідейного ферменту, внесеного писаннями Драгоманова, був зворот усього загалу москвофільської молодіж до народної мови, була проба злуки обох студентських товариств, проба, ударемнена заходами «старих», був нарешті зворот одної часті молодіж до новочасних ідей соціалізму та радикалізму. А що ж бачимо тепер?»¹

«Чужим» тоді для Франка був «росіянин» Драгоманов, «чужим» і для народовців (через свій антиклерикалізм, нігілізм і невимовно «страшний» соціалізм!), і для москвофілів (через однозначне відкидання «общерусскости», орієнтацію на українську мову у творчості, науці та освіті і, головне, – несприйняття тоталітаризму та абсолютизму Росії) став Франко. Це і зумовило його тривалу співпрацю із польськими часописами лівого спрямування, а паралельно працю на утвердження і розвиток радикального (модерного) політичного проекту. По-різному можна оцінювати подальший період діяльності Франка, зокрема його редакторську роботу, що її системно проаналізував Я. Грицак, влучно означивши етапи «центральної фігури у створенні нових журналів»: «Між радикалами і народовцями»; «Між українцями та поляками». «Справжні зміни сталися на початку 1883 р., коли Франко повернувся до Львова, купивши це повернення ціною співпраці з колишніми опонентами, галицькими народовцями. Вона давала йому постійний заробіток і можливість утримати себе в місті, однак не була породжена самою тільки життєвою скрутою. Її диктував новий розвиток подій у русько-українському таборі»,² – пише франкознавець, комплексно розглядаючи політичну ак-

¹ Франко І. «Ідеї» й «ідеали» галицької москвофільської молодіж / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 414.

² Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 203.

тивність народовців, видання для селян газети «Батьківщина» (з 1879) та «Діло» (1880) для «інтелігенції», сатиричного журналу «Зеркало» та участь у цих пресових проектах Франка. Грицак вважає, що Франко свідомо йшов на опортуністичний (звинувачення Драгоманова!) компроміс із народовцями, а також наголошує у цитованому розділі той факт, що до початку 1880-х років народовці зосереджувалися на «культурно-просвітницькій» роботі, у політику «не пхалися»¹. Також слушно дослідник відзначив, покликаючись на епістолярій Франка, що «...розходження між народовцями та радикалами бачилося йому (Франкові – В. М.) не антагонізмом між двома таборами, а як розходження усередині одного українського табору».

Отож, Франко мав змогу «модернізувати» українську (і не тільки!) галицьку (теж не тільки!) суспільність і через свою літературну та публіцистичну діяльність, і через журналістську працю, можливість якої стала результатом його популярності як белетриста. Таким чином, завдяки редакторській праці у «Зорі» у 1884 році була написана чи не найбільш «шкільна» стаття Франка («Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах». – № 12, с. 89–91; № 13, с. 101–102), однак повернімось до висвітлення у художніх текстах збірного образу тодішнього галицького інтелектуала. До зображення у творах Франкового сучасника-інтелігента, або ж, інколи, автотематизму, «самомалювання», що й творило отой «культурний автобіографізм». Звернемось до кількох текстів, які, окрім типових образів інтелігента, відтворюють загальну картину тодішнього галицького соціуму, зокрема освітнього середовища та його представників. Досить показовим у цьому плані є оповідання² «Моя стріча з Олексою», що було вперше надруковано в неперіодичному збірнику «Дзвін»* (Львів, 1878. С. 285–296) з під-

¹ Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 203–208.

² Жанр твору у 50-томовику не визначено, окрім поклику до авторського підзаголовку. Так само не деталізовано це питання у працях О. Білецького (Художня проза І. Франка // Білецький О. Зібрання праць: У 5 томах. К., 1965. Т. 2), І. Басса (Художня проза Івана Франка. К., 1965), де жанр традиційно вказано як оповідання. Також у пізнішій розвідці (Басс І. І., Каспрук А. А. Іван Франко. Життєвий і творчий шлях. К., 1983) жанр твору визначено як оповідання (с. 102, 118) та зазначено, що публікація твору стала однією з причин конфіскації збірника, бо «поліційні власті знайшли “класове підбурення проти пануючих”, вихвалання соціалізму тощо» (с. 103). Художній метод безумовно вказано як реалізм (с. 119) і сказано: «В оповіданні “Моя стріча з Олексою” І. Франко накреслює перспективи майбутнього життя народу. Він на конкретному прикладі намагається подати в популярній формі соціалістичне вчення, показує, як за соціалізму мають користуватися землею, працювати, розподіляти прибутки, підкреслює переваги соціалістичного способу життя» (с. 120).

* «Дзвін» – літературно-політичний збірник, що його видавали І. Франко та М. Павлик після закриття «Громадського друга» в 1878 р. як його продовження.

заголовком «Оповідання Мирона Сторожа». Комплексний підхід до аналізу генологічних, стильових та наратологічних проблем цього тексту І. Франка застосував І. Денисюк у двох розвідках початку 80-х років ХХ ст.¹ Зокрема, у монографії дослідник відзначив, що Франко власне і дефініював жанр «політичного оповідання (або ж – політичної казки)»: «Йому належить заслуга введення самого терміна “політична поема”, “політична поезія” стосовно творчості Тараса Шевченка, а також “політичне оповідання”, “політична казка” як підзаголовки його власних прозових оповідок, що виражали не якісь другорядні формально-структурні ознаки, а змістовну домінуючу твору – його викривальний ідейний пафос»². У початковій же статті «Політичне оповідання І. Франка», номінувавши у самій назві основний жанр, І. Денисюк вказував на своєрідний автобіографізм твору «Моя стріча з Олексою» та, покликаючись на Франкову генологічну систему, писав: «Оповідач-інтелігент говорить тут від себе просто й щиро, у доступній для селянина формі, як брат до брата. І. Франко викладає факти своєї революційної біографії, називає себе Мироном (тодішній псевдонім письменника). За достовірністю персонажів і фактів це, по суті, нарис. Але серед франківської жанровизначальної термінології знаходимо і поняття “белетристичний нарис”. Такими белетристичними засобами тут є нарощування і вибух емоцій – новелістичний пуант – як момент повного взаєморозуміння двох бунтарів»³.

Отже, центральний образ твору – образ «проскрибованого»: людини, відкинутої більшістю суспільства на маргінес, поза межі традиційного консервативного «товариства», яке у тексті саркастично названо «люди чесні»,

¹ Див.: Денисюк І. Політичне оповідання І. Франка / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів : [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 85–95; Денисюк І. Розвиток української малої прози ХІХ – поч. ХХ ст. / Іван Денисюк. – Львів : Академічний експрес, 1999. – 280 с.

² Денисюк І. Розвиток української малої прози ХІХ – поч. ХХ ст. / Іван Денисюк. – Львів : Академічний експрес, 1999. – С. 102–103. Також у праці відзначено, що «другий етап еволюції української малої прози – фаза соціологічного оповідання й суспільно-психологічні студії, де герой вже не винятковий, а буденний персонаж на тлі докладно змальованих обставин, носій певної соціальної психології, зумовленої цими обставинами» (с.92); дослідник показав, що І. Франко дотримувався у цей період творчості постулатів «наукового реалізму» у дусі позитивізму, що тепер називають «літературою факту», та узагальнив: «Провідними жанрами у цей час у малій прозі стає виробниче оповідання, політичне оповідання, соціально-психологічна студія» (с. 92).

³ Денисюк І. Політичне оповідання І. Франка / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів : [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 88.

«багаті», «сильні», «практичні»¹. Історія арешту і несправедливого звинувачення у всіх «смертних гріхах» теж відтворена іронічно, адже оповідач проводить думку, що причиною арешту та відторгнення від суспільства стало нерозуміння його діяльності, що не мала на меті ніякого «перевороту, революції, різні»², ані «касування бога»³. Оповідач-герой Мирон Сторож у своїй передісторії констатує, що зробив свій вибір життя «проскрибованого» свідомо і не жалкує про це, а шукає місця в товаристві таких же «витручених». Навпаки, відчув щось подібне до катарсису, переродження, «почувся свобідним, як птах у воздуху (як той німець каже: vogelfrej)»⁴. Другим сюжетотворчим образом твору стала постать Олекси Сторожа – «стрийного» (двоюрідного) брата оповідача, одного з трьох синів рідного брата батька Мирона. Власне, збірний образ сім'ї Сторожів становить окрему сюжетну лінію, що доволі розлого та деталізовано підводить до кульмінаційного моменту оповідання – розмови та порозуміння двох «проскрибованих» братів. Історію родини Сторожів – сільських правдоборців, – І. Франко описує дуже деталізовано, на майже третині тексту, що не дозволяє назвати цей компонент вставним епізодом чи екскурсом у минуле. Навпаки, в історії родини Сторожів є свої внутрішні динамічні вставні епізоди. Наприклад, історія про сутичку Олекси із представниками «інтелігенції»: старостою та повітовим лікарем, що «лікував», не виходячи з брочки; чи бійка із війтом (виборним головою). Цікавим є те, що Франко наголошує на невдячності сільської громади, коли Олексу по-справжньому використовували для захисту та обстоювання прав села, але все-таки вважали потім і розбійником, і злодієм, тобто, – також «проскрибованим» для «свічної» та «чесної громади». «Коли на людей приходив який-небудь дотисок, – треба було десь стати остро, посваритися, упімнутися, – то люди пхали Олексу туди. “Ти-ді йди, бо тобі що? О ласку його не стоїш, ну, а нам, знаєш, – різно буває!” А Олекса, гаряча голова, не питав, що робить собі на кожному боці чимраз, то більше ворогів, – ішов і пускався осою в очі кривдителеві»⁵.

Франко опонує цим образом «правдоборця» тій частині нашого суспільства, що спричинила незадовільну самоорганізацію українців Галичини, передусім інтелігенції, яка мала би провадити селянство, домагатися національних прав, зокрема у шкільництві. Усталеною є думка, що революційна хвиля 1848 року застала нашу націю в Австрійській імперії зненацька, наше передівництво не мало сформульованої культурно-політичної програми,

¹ Франко І. Моя стріча з Олексою / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 15 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 42.

² Там само. – С. 42.

³ Там само. – С. 52.

⁴ Там само. – С. 43.

⁵ Там само. – С. 49.

натомість брало участь у чужорідних політичних і культурних рухах. А між тим, «Міністерство освіти, що 1848 р. постало у Відні, проголосило народну школу в засаді за національну школу, себто навчання в ній має відбуватися в рідній мові»¹, – констатував історик освіти, зазначивши, що у період від утворення «Головної руської ради» (1848) до її ліквідації (1851) було утворено понад 1500 народних шкіл з українською мовою. Як відомо, після цієї чотирирічної «хвилі» демократизації в Австро-Угорщині відбувалась реставрація абсолютизму, а в справах шкільництва це виявилось також і в «оцерковленні» освіти, коли клір розпочав агресивно втручатись у внутрішнє функціонування шкіл і отримав вирішальний голос у призначенні вчителів. Звідти – те засилля квазірелігійно-морального виховання, цензура шкільних підручників і програм, ігнорування «реальних» навчальних предметів, – з чим так наполегливо боровся Франко у своїх публіцистично-педагогічних і художніх творах. Польська суспільність Галичини, будучи більш організованою і монолітною, успішно використовувала суперечки і протиріччя у середовищі українських інтелектуалів упродовж всього 19 сторіччя. Поділ на народовців і москвофілів, «азбучна війна»², що тривала майже півстоліття, відсутність педагогічної традиції, освітніх інституцій, попросту «угодовство» та «хрунівство» знесилювали нас у протистоянні з поляками за право розвивати національну школу та освіту. Яскравим і повчальним прикладом того, як треба «використовувати демократію» у боротьбі за свої права, стало ухвалення закону про «Крайову шкільну раду» 1867 року у галицькому сеймі у Львові. Польські депутати 27 грудня 1866 р. винесли на розгляд дискримінаційний проект, а коли українські послы на знак протесту хотіли покинути приміщення, щоб не уможливити голосування, «...бо добре знали, що нічого не допоможуть їхні річеві аргументи, але поляки не випустили їх із зали, а під час крику і насильницького затримання українських послів маршалок сейму піддав законопроекти en bloc під голосування в другім і третім читанні *без читання* самого тексту законопроектів та проголосив, що шкільні законопроекти ухвалено»³. Попри дуже прогресивні, либонь, чи не найкращі на той час у Європі, а однозначно найкращі в українській колоніальній історії державні закони про рівне право усіх громадян на елементарну освіту, про право кожного народу на збереження і розвиток своїх національних прикмет через розвиток шкільництва рідною мовою, про відлучення школи від церкви (1868), львівська Крайова шкільна рада насправді полонізувала освіту в Галичині. Звісно, можна справедливо звинувачувати наших сусідів у

¹ Сірополко С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. – К. : Наукова думка, 2001. – С. 527.

² Там само. – С. 528–529.

³ Там само. – С. 529.

їхній агресивності, прагненні домінувати, псевдокультуртрегерстві, бо статистика засвідчує значний кількісний регрес українських шкіл упродовж 70–80 рр. 19 ст., зростання кількості утраквістичних та польських. Тобто, поляки, взявши у свої руки керування освітою, провадили її відповідно до своїх національних інтересів. А можна шукати причини тимчасового локального програшу не лише у підступності «воріженьків», а, як болісно писав Франко, передусім у власній дріб'язковості, егоїзмі, двоєдушності, відсутності справжніх характерів, що робило нас нацією обважнілою, незграбною, сентиментальною, позбавленою гарту й сили волі, так мало здатною до політичного життя, а такою плідною на перевертнів найрізномірнішого сорту. Франко у цій гіркій епістолі епатує аж таким виявом національної самокритики, тим більше – зверненим до польського читача, однак саме цей письменник мав найбільше права так болісно мобілізувати свій народ. Тим більше, що ця характеристика стосується передусім української інтелігенції – у тексті автобіографії-передмови до видання творів Франка польською мовою зазначено: «Зрозуміло, знаю між русинами декілька винятків, декілька осіб чистих і гідних усякої пошани (говорю про інтелігенцію, не про селян), але ці винятки, на жаль, тільки стверджують загальний висновок»¹.

І якщо Франко вірив у «жадобу світла, правди та справедливості» в «ширших масах», то реальність серед «нашої публіки» була іншою. Степан Сірополко писав: «З подувом політичної реакції одразу підупав запал українського громадянства в освітній справі. Духовні консисторії, що керували від 1855 до 1869 р. українськими школами, обмежувалися обіжниками до деканів, щоб бралися за організацію шкіл, а ті в свою чергу зверталися з обіжниками до сільського духовенства, щоб своїм моральним впливом спонукували народ до відкриття шкіл, але селяни в своїй більшості не квапилися з відкриттям шкіл, нарікаючи на біду, на тяжкі часи»². Наші «парохи», наша інтелігенція, представлена головно маловченими, часто сполонізованими у побуті греко-католицькими священниками (або ж із патерналістськими сподіваннями щодо Росії!) виявилася поки-що неготовою до духовного провідництва народом, що і привело до домінування польської меншини. Колосальна просвітницька та організаційна робота і національної церкви, і світських політичних та громадських інституцій українців Галичини уже у 1880-х роках дозволять змінити певною мірою тенденції розвитку у бік зростання, але загалом розвиток українського шкільництва йшов поволі. Відзначити варто утворення 1881 року «Руського товариства педагогічного», діяльність яко-

¹ Франко І. Дещо про себе самого / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 30–31.

² Сірополко С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. – К. : Наукова думка, 2001. – С. 530.

го була спрямована на розвиток і народних шкіл, і на підготовку більшого числа учнів-українців до навчання у середніх школах, а також і на зміну загальної атмосфери в українській суспільності до потреби навчання загалом, пропаганді заснування та підтримки національних шкіл. Важко переоцінити діяльність у цьому плані І. Франка, який написав десятки статей, у тому числі економічних і статистичних, у яких всебічно аналізував стан освіти у Галичині. Закономірно Франко пов'язував розвиток освіти із загальним економічним станом, також відзначав і зворотній ефект.

Як уже зазначено вище, майже вичерпний аналіз Франкових виступів з цією проблематикою здійснив у свій час Василь Смаль¹. Звісно, ігноруючи або засуджуючи як «буржуазно-націоналістичну» діяльність національних українських інституцій, спрямовану на патріотичне виховання. Показовою є оцінка аналізованого політичного оповідання у працях І. Денисюка, який писав у свій час, що у «<...>“Моїй стрічі з Олексою” Франко викладав катехізис соціалізму просто, “на хлопський розум”, як кажуть у Галичині»²; «З огляду на непідготовленого слухача виклад соціально-філософських та економічних понять і категорій спрощений, зводиться у більшій мірі до наочних прикладів, ніж до узагальнень»³. Пізніше, не обмежений ідеологічними рамками, дослідник зазначив: «По-новому, зокрема, слід пояснювати ставлення Франка до соціалізму. У молоді роки окремі положення цього модного тоді вчення Франко популяризував. Але, виробивши свій незалежний світогляд як оригінальну філософську систему, яку можна назвати “франкізм”, критикував марксизм за його догматизм і деспотизм та антинаціональне спрямування»⁴. Оригінально підійшов до прочитання таких тенденцій франкознавець Микола Ткачук, який, вивчаючи особливості Франкового бачення соціалістичних ідей та їхнього вираження у його ранній прозі, використав пізніше Франкове тлумачення «пропаганди» соціалізму у творах Е. Золя. Дослідник відзначив, що через двадцять років після написання «політичного оповідання» «Моя стріча з Олексою» І. Франко у розвідці «Еміль Золя, його

¹ Дивись, передусім, розділ «Критика антинародної політики експлуататорських класів у галузі освіти в творах І. Я. Франка» у : Смаль В. Педагогічні ідеї Івана Франка / Василь Смаль. – К. : Рад. школа, 1966. – С. 18–54.

² Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. / Іван Денисюк. – Львів : Академічний експрес, 1999. – С. 129.

³ Денисюк І. Політичне оповідання І. Франка / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів : [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 89.

⁴ Денисюк І. Як помістити Франка за шкільною партою? / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 т., 4 кн. – Львів: [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 295.

життя і писання» (1898), аналізуючи твір «Жерміналь», написав: «Не в соціалістичних або нігілістичних теоріях бачить Золя задатки кращої будущини, а в праці, чесноті і прикметах характеру того люду, хоч і на них дивиться досить скептично»¹. Отож, М. Ткачук слушно вважає, що, «експлікуючи критерій художньої правди в літературно-критичному дискурсі, Франко захищав розуміння митцем динамічності розвитку дійсності, знання ним суспільних законів і духовного світу людини та усвідомлення того, що саме вона покликана перебудувати життя на засадах справедливості й гуманізму»². Тобто, якщо зіставити Франкові сумніви і критику «праці, чеснот і прикмет характеру» тих людей, що зображені у тексті аналізованого оповідання, та героїв Золя, то йдеться про найслабшу складову соціалістичної доктрини – людину, її морально-етичні якості. Таким чином, пишучи по суті доктринарний за задумом твір, Франко реалізовував у «Моїй стрічі з Олексою», як і в багатьох інших творах цього періоду, тенденцію художнього пізнання ідеї діяльного життя людини, яку розглядав як духовний феномен, відтворював на сторінках оповідання проблему співвимірності особистісного і громадського, протиборства нового із старим, майбутнього із минулим у площині суспільного життя і свідомості. Як і в більшості текстів кінця 70-х – поч. 80-х (передусім – у «бориславським циклі») Франко-епік намагався у художньому форматі сконструювати політичний ідеальний приклад організації селянських і робітничих громад. Спосіб соціальної та господарської організації селянської громади, що його пропагує Мирон у розмові із Олексою Сторожем та його дружиною Катериною, викликає захоплення в неофітів-слухачів, тому розв'язкою оповідання є сцена ревного братання між Сторожами, яка викликає вже в оповідача справжній ентузіазм та насагу до подальшої діяльності «для громадського добра»: «Весь світ мені прояснився, нова сила вступила в мене, немов се кожде з тих бідних, прибитих недолею, погорджених людей частину свого життя, своїх надій, своєї сили вливало в мене!...»³ Ідеалізм Франкового героя видимий та помітний, що дозволяє говорити про «<...>утопійні й дещо наївні погляди соціаліста»⁴. Центральними топосами оповідання, найбільш значними підрозділами художнього простору узагальнено можна назвати сучасне авторові галицьке місто і село, а основним способом художнього зо-

¹ Франко І. Еміль Золя, його життя і писання / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 298.

² Ткачук М. Жанрова структура прози Івана Франка (Бориславський цикл та романи з життя інтелігенції): Монографічне дослідження. Наук. ред. і післямова Р. Гром'яка / Микола Ткачук. – Тернопіль : [б. в.] 2003. – С. 31.

³ Франко І. Моя стріча з Олексою / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 15 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 58.

⁴ Легкий М. Форми художнього викладу в малій прозі Івана Франка / Микола Легкий. – Відп. ред. Л. П. Бондар. – Львів, 1999. – С. 46.

браження в оповіданні «Моя стріча з Олексою» – контраст. Окремі локуси «людей порядних», «чесних», «свічних» протиставляються локусам «проклятих», «проскрибованих», «витручених», що без інакомовлення та образності виражає авторський задум протиставлення внутрішнього спокою, сили і ясності переконань, чистої совісті і посвяти боротьбі за громадське благо, – з одного боку; темноті, фальші та дармоїдству – з протилежного. Завершується твір алюзією до Франкового поетичного тексту, який слугує своєрідним обрамленням оповідання: «Ех, добродію, для самої боротьби, для кількох таких хвиль варто плюнути на всі “пута”, варто стати “проскрибованим”!»¹ Йдеться про початкові рядки відомого вірша «Товаришам із тюрми», надрукованого в першому номері журналу «Громадський друг» (1878. № 1. С. 1–2). Ці рядки власної поезії:

Обриваються звільна всі пута,
Що в’язали нас з давнім життям!, –

Франко використав як камертон, як засіб створення наскрізної оптимістичної тональності прозового тексту, як інтертекстуальний образ, що його автор називає «<...>звуки сумної і щасливої пісні»².

Таким чином, можна зробити проміжний висновок словами історика-франкознавця («Франко намагався поєднати соціалізм із націоналізмом, і таке поєднання було ядром його візії модерної української ідентичності»³), який слушно визначає адресата і специфіку його текстів: «Його праці були призначені насамперед русько-українській інтелігенції, особливо тому поколінню, що виходило на громадсько-політичну сцену в останній третині ХІХ ст. Для молодих людей Франко виконував роль певного зразка, за яким вони намагалися моделювати свою діяльність і творчість. Він виконував цю роль не як реальний фізичний *Іван*, а як уявний *Миرون* – певний архетип, що, з одного боку, уособлює найкращі риси селянства, а з іншого, легітимізує працю інтелігенції серед народу»⁴.

Власне, збірний образ тієї «лінивої», «картярської», консервативної «русько-української інтелігенції» (і народовської, і, передусім, москвофільської!), що жила в «одному з наймодерніших міст Східної Європи» змальовує Франко також і в есеї «Наша публіка», що був уперше надрукований в журналі «Товариш» 1888 року у Львові (№ 1. С. 53–65) з підзаголовком

¹ Франко І. Моя стріча з Олексою / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 15 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 58.

² Там само. – С. 42.

³ Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 215.

⁴ Там само. – С. 273.

«Замість фейлетона»*. В основі Франкового твору – пряма авторська реакція-інтерпретація суспільних, педагогічних, мистецьких, літературно-наукових проблем, адже упродовж 80-х років 19-го століття Франко активно ангажувався у справи журналістські та освітні. Автора приваблювала така форма, що давала можливість безпосереднього, швидкого реагування на актуальні, гострі проблеми сьогодення, вільний спосіб висвітлення різних поглядів, коли протилежну позицію висловлює у тексті уявний чи конкретний мовець, в уста якого вкладаються загальновідомі, стереотипні уявлення та позиції. Есе, як літературна форма та жанр, існує на межі белетристики і публіцистики, є суміжним та спорідненим з полемічним трактатом, статтею, фейлетоном чи рецензією, має також ознаки філософського чи літературознавчого трактату, написаного з використанням художньо-виражальних експресивних засобів**. За визначенням Миколи Легкого, який здійснив спробу рухомої класифікації прозових творів Івана Франка за тематико-проблемним принципом, градууювавши низку циклів та субциклів у прозі письменника (зокрема історичний, про життя і діяльність представників різних верств та соціальних станів суспільства, виховання і становлення особистості та ін.), «Наша публіка» належить до циклу «Твори з життя і діяльності представників різних верств і станів суспільства» та «інтелігентського» підциклу, у якому «<...>головний персонаж – священик, письменник, журналіст, адвокат – “вийнятий” із середовища інтелігенції»¹. Безперечно, що будь-яке групування чи рубрикування не обходиться без певної схематизації, без деякого спрощення, адже та ж Франкова проза містить чимало політематичних та ба-

¹ Легкий М. Проза Івана Франка: проблеми класифікації / Микола Легкий // Вісник Львівського університету / Серія філологічна: Франкознавство. – Львів : ЛНУ, 2011. – Вип. 55. – С. 18–19.

* Перше число зазначеного часопису залишилось єдиним: його було закрито через цензурні перепони. Пізніше цей текст було передруковано з деякими мовностилістичними правками у збірці «Місія. Чума. Казки і сатири» (Львів, 1906. С. 138–148). Розташування «Нашої публіки» у цьому компендіумі зумовило той факт, що упорядники п'ятдесяти томівика помістили поданий текст, що має ознаки публіцистичного та літературно-критичного есе та фейлетону, поміж художні твори Франка – повісті та оповідання (Т. 18. С. 89–98).

** Цей жанр є втіленням західноєвропейського цивілізаційного індивідуалізму, що постав як симбіоз античності й християнства, а зачинателями були відомі англійські і французькі філософи, зокрема, Ф. Бекон і М. Монтень. Генеалогічно есе сформувалося у 16-му столітті, але ознаки цього жанру помітні ще у старосвітських майстрів, в «Діалогах» Платона, «Моралі» Плутарха, «Листах про мораль до Луція» Сенеки та ін. Високу навчально-розвивальну функціональність жанру шкільного есея, необхідність упровадження-повернення його в сучасну освітню практику зовсім недавно відзначив Григорій Клочек. Див.: Клочек Г. Літературна освіта в новій українській школі: стратегія і тактика реформування / Г. Д. Клочек // Дивослово. – К., 2017. – Число 2. – С. 8–9.

гатопроблемних творів, а тематогенними субстратами для виформовування теми можуть бути образ із певного середовища (бориславського, селянського, тюремного, інтелігентського, дворянського тощо), проблема (виховання і становлення особистості, тип стосунків з іншими персонажами, спрямованість на власний духовний світ і т. д.), пафос (іронічний, сатиричний і т. ін.) та інші чинники. Тобто, можна констатувати, що саме у Франкових текстах відображено реалії розвитку українського громадянства Галичини, у якому чи не головною проблемою був процес дифузії національної інтелігенції, чимала частина якої доволі часто вибирала пропольську (прогерманську, промосковську) орієнтацію, ослаблюючи, обезкровлюючи можливості модернізації свого народу. Без сумніву, головну роль у такому поступі мала відігравати національна школа, освіта рідною мовою, що в умовах конституційної монархії було можливо. Тому саме на освідомлення, просвітництво «нашої публіки», поборення її пасивності і «яловості» спрямований зокрема і цей текст Франка, у якому актуалізовано проблеми тодішньої літературної освіти українською мовою, розвитку книжкової мережі, спеціалізованої преси, загальноукраїнської культурної єдності. Письменник настільки ангажується у громадські проблеми у цьому творі, що сам стає учасником зображуваних подій, учасником полеміки із своїми читачами. Тобто, функція автора-оповідача, «образ автора» настільки конкретизований, що оповідання та новели інколи дістають забарвлення репортажу, не будучи публіцистикою, зазначав І. Денисюк і писав: «Та не лише образ автора й образ оповідача у Франковій малій прозі так докладно індивідуалізовані. В окремих випадках конкретизується й читач твору. Так, в оповідці «Наша публіка», що є своєрідною вільною формою бесіди автора з якнайширшою аудиторією, уникнуто холодної безособовості загальної розмови, яка інтимізована ось такою апеляцією до публіки: «Що се таке – публіка? Тьфу, до чорта! Адже ж не вовк у лісі, і не апокаліптична бестія, а всі ми. Кождий з нас – часть публіки. І ви, пане господарю Хомо Наконечний, і ви, пане писарю Зацерковний, і ви, панотче Хризостоме Всякдарсовершенський, і ви, пане судіє Безсторонський, і ви, панно Маню, і ви, шановна пані Богатковська, і ти, Касуню, – одним словом, усі ми, молоді й старі, вчені й невчені»¹. Таким чином, у «Нашій публіці» основною формою побудови наративу є *розмова з самим собою (письмівка моя – В. М.)*, або *Солілокум (Soliloquim)*. Назва походить від титулу твору св. Августина (*Soliloquia*, 4–5 ст. після Різдва Христового), написаного у формі діалогів із самим собою, метою яких було заглибитись у себе, пізнати свою сутність. Наратор у «Нашій публіці» немовби прихований, «розмитий» за зображуваними конкретними й уявними, збірними постатями представленого

¹ Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. / Іван Денисюк. – Львів : Академічний експрес, 1999. – С. 131.

світу, а авторське «я» у постійному діалозі із нав'язаними «згори», «від себе», світоглядними та морально-етичними постулатами. Отже, можна говорити про «поліфонічний» текст, «поліфонічний»* наратив у творі, у якому, наприклад, відповідно до феноменологічної матриці Романа Інгардена діалог виражений за допомогою безпосереднього, але не зовсім неадекватного обміну (чи перекладу) між персональними світоглядними позиціями, що зберігають свою іманентну специфіку. Тобто, діалог у Франковому творі вже не просто має зовнішню мовно-композиційну форму, а є внутрішньою складовою його поетики.

- Що нам там займатися науковими питаннями, філософією, економією, науками природничими! Наша публіка того не любить!
- Годі нам вдаватися в остру критику нових літературних появ...
- Але ж бійтеся Бога! Що се ви говорите про якісь загальноукраїнські справи, про конечність вироблення одностайної галицько-української мови літературної!..
- Познайомлюватися з життям, літературами і обставинами інших слов'янських племен?..
- Мужик... хлоп... його інтереси, його освіта, його організація... ну так, ми хіба проти?..
- Але в літературі... як би то вам сказати... ми й тут не противні хлопіві... .. А ще як почнете малювати того хлопа по-своєму, з «запахом», з цинізмами і тривіалізмами, – ну, то нехай радше чорти поберуть і вас, і вашу літературу! Такої літератури наша публіка певно не прийме¹, –

ці та інші риторичні «оклики, ради, нарікання та упімнення» Франко вкладає в уста «кожного руського редактора і газетяра в Галичині»². Звісно, це великою мірою умовність та гіперболізація (за Р. Інгарденом – «квазісудження»), адже необхідною особливістю, сутнісною рисою власне літературного твору є специфічний характер речень, що творять текст. Якщо у науковій статті чи у розмовному висловлюванні бачимо стверджувальні речення, що передають логічний, понятійний сенс, речення у літературному творі мають характер «удаваних» суджень, або ж – «квазісуджень». Тобто, Франкові суб'єкти висловлювання у «Нашій публіці» представляють інтенційні, а не реальні предмети та поняття, а локалізувати їх може лише читач, і то по-різному. Отже, «Нашу

¹ Франко І. Наша публіка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 18 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 89.

* За дефініцією М. Бахтіна, який у своїй літературознавчій доктрині використав цей музикознавчий термін.

² Там само. – С. 90.

публіку» можливо розглядати як «межовий» текст, що існує в багатьох автономних «конкретизаціях» реципієнтів, але все-таки зумовлений інтенціями автора, контекстом тодішнього суспільно-політичного та естетичного світогляду Франка, якщо застосовувати літературознавчу стратегію феноменологічної епістемології. «Що се таке – публіка? Тьфу, до чорта! Адже ж не вовк у лісі і не апокаліптична бестія, а всі ми. <...> Всі ми поодинокі, кождий для себе, – так собі, люди як люди, а разом узяті мали б бути таким тираном, такою апокаліптичною бестією? Мали б жадати, щоб наші редактори, письменники, вчені, наші духові світочі перед нами брехали, кривилися і пускали нам дим у очі замість світла? <...> Невже ж у нас клоччя замість серця і кисіль замість крові, так що нас не порушить те, що порушує інших нормальних людей?»¹ – так окреслював Франко адресата свого послання, «нашу публіку», «молодих й старих, вчених і невчених», перераховуючи усі соціальні верстви населення Галичини та апелюючи до них: «Але на полі духового розвою, на полі думки, науки нема війни. “Пийте от нея всі!” І хто більше має, той іншим більше дає; хто в більшу силу вбився, той більшій громаді більшу прислугу робить. А кривди нікому, хіба що навмисне хоче або заріє свій талант у землю»².

Твір І. Франка «Наша публіка» можливо відчитувати через призму адресатів тексту, їхнє можливе і фактичне сприйняття, у контексті тодішнього суспільно-політичного та естетичного світогляду автора. Як і в більшості апологетів такої літературознавчої стратегії головною інспірацією у того ж Інґардена* була феноменологічна епістемологія

¹ Франко І. Наша публіка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 18 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 89. – С. 92.

² Там само. – С. 94.

* Треба зазначити, що у методології Інґардена далеко не основною була власне інтерпретація літературного твору, натомість багато важило осмислення можливості інтерпретації як такої. Можливості пізнання як у площині онтологічній (як побудований літературний твір), так і в площині епістемологічній (як пізнати літературний твір). Данута Уліцька, аналізуючи феноменологічну філософію літератури, справедливо зазначає, що сформувалася вона на ґрунті осмислення літератури і літературознавчої науки. Особливо це стосується так званої «реалістичної» версії феноменології Романа Інґардена, що вирізнялась від класичної для напрямку філософії Едмунда Гуссерля, від фундаментальної онтології Мартіна Гайдеґгера, екзистенціалізму Жана Поля Сартра, герменевтики Ганса Георга Гадамера та інших представників цієї теорії особливим взаємопроникненням літературознавства і власне белетристики, поглибленим й основним вивченням саме літератури. Вплив концепції Інґардена на феноменологічне літературознавство був найбільш помітним і значним. Див. : Уліцька Д. Феноменологічна філософія літератури / Данута Уліцька // Література. Теорія. Методологія / Упор. і наук. ред. Д. Уліцької; Пер. з польської С. Яковенка. – Київ : Видавничий дім Києво-Могилянська академія, 2006. – С. 114–115.

– концепція пізнання літературного твору *разом і через* (письмівка моя. – В. М.) пізнання концепції читача*. Тобто, якщо до твору Франка застосувати формулу аксіологічної функції з концепції феноменолога, то прочитання цього тексту стає можливим у двох ракурсах, що їх визначав Інґарден: «споживача» і «дослідника». «Споживач» мав би звернутись до художніх властивостей мови тексту, сприйняти його через естетичні цінності традиційної естетики (трагізм, комізм, піднесеність), а особливо через метафізичні властивості твору (демонічність, святість, гріховність та ін.). Прочитання «дослідника» мало б ідентифікувати всі можливі недовизначення, відтворити всі можливі «конкретизації», що само собою є ілюзією, недосяжним. «Оцінювання мало бути, на його думку (*Романа Інґардена – В. М.*), не суб'єктивним актом, який впливає з особистих уподобань реципієнта або є експресією його емоцій, а мав спиратися на “предметні” ознаки, які можна вказати в самому творі»¹, – вважає Данута Уліцька, пишучи насамперед про «дослідницьке» прочитання.

Звернімось же до предметних ознак, що їх окреслює Франко у тексті. Отож, якщо вести мову про конкретизації, або ж попросту конкретні «таланти», до яких апелює Франко у «Нашій публіці», то безпосередньо з сучасників згадано лише Масляка. Постать Володимира Масляка як редактора журналу «Зеркало» постає у контексті полеміки про селянську тему у літературі, про народовське розуміння «хлопістики» і про радикальне, соціально-критичне зображення проблем села у тодішній прозі. Франко вважав, що позірне, безпредметне моралізаторство та поділ тем, теорій, думок на корисні і шкідливі є не виправданим: «Нема думок страшних, неморальних або шкідливих. Усяка думка стоїть того, щоб її передумати, розібрати і справдити. <...> Вкажіть хоч одну, я жодної заказаної теорії не знаю. Знаю більше або менше основні, такі, що більше або менше відповідають фактам і пояснюють їх, і більше ніяких. Шкідливі, неморальні теорії! Се, – простіть за слово, – се ті самі безсердечні ідеали, про котрі співав колись п. Масляк у «Зеркалі»². Ким же був цей Франків «колега по цеху», що мав на увазі Франко, пишучи про «без-

* Спосіб існування літературного твору, його будова, «квазісудження» як концепція фікції-художності, конкретизації літературного твору, суб'єктивні аксіологічні структури читача-дослідника, естетична і дослідницька позиція літературознавства – ось основні пуанти Інґарденової філософії літератури, що мала більш теоретичне, ніж практичне застосування в літературознавчих дослідженнях ХХ століття.

¹ Уліцька Д. Феноменологічна філософія літератури / Данута Уліцька // Література. Теорія. Методологія / Упор. і наук. ред. Д. Уліцької; Пер. з польської С. Яковенка. – Київ : Видавничий дім Києво-Могилянська академія, 2006. – С. 129.

² Франко І. Наша публіка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 18 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 95.

сердечні ідеали»? Майже незнаний сьогодні в історії української літератури Володимир Масляк¹ – помітна постать у літературному українському житті Галичини 2-ї половини 19-го століття. Про співпрацю Франка з Масляком під час видання журналу «Зоря», про намір разом з ним перекласти й опублікувати «Слов'янську антологію», тобто збірку найкращих віршів з слов'янських літератур, дізнаємось ще з листа Франка до О. Кониського від 11. 10. 1884 р.². 1886 року в рецензії, чи, радше, промоційній замітці про вихід у Кракові поетичної збірки Масляка, Франко доволі прихильно відгукнувся про це видання: «П[ан] Масляк, безперечно, найплодовитіший із новіших галицько-руських поетів. Вірш у нього славний і мелодійний, хоч і під зглядом прозодії багато б можна йому закинути. <...> Будь-що-будь, поезії В. Масляка – се по-ява на полі нашої белетристики визначна і гідна уваги. Ми постараємось при нагоді докладніше поговорити о них і схарактеризувати загальну духову фізіономію їх автора³. Грунтовний і дуже тенденційний розгляд Масляка-поета

¹ Масляк Володимир Іванович – 14.IX.1858. – 15.УІІ. 1924, Львів) – український письменник, педагог, публіцист, літературний критик, журналіст, перекладач. Батько відомого перекладача, письменника, педагога Степана Масляка (1895–1960) та художника і письменника Омеляна Масляка (1893–1972). Освіту здобував у гімназії у Перемишлі, студював класичну філологію у Краківському та Львівському університетах. Особливий вплив на формування його наукових і світоглядних позицій мали Ом. Партицький (редактор часопису «Зоря»), викладач української мови і літератури у Львівському ун-ті Ом. Огоновський, викладач філософії цього ж ун-ту, відомий польський позитивіст Юліан Охорович. Від 1888 – педагогічна праця гімназійного вчителя, а від 1901 – професора у навчальних закладах Перемишля, Золочева, Станіславова (тепер – Івано-Франківськ – В. М.), Коломиї, Бучача, Львова. Літературний дебют відбувся ще 1879 року низкою поезій у львівських часописах «Ластівка», «Слово», «Родимий листок», «Зоря» та ін. 1886 у Кракові надрукував першу поетичну збірку «Поезії», 1887 – другий том віршів під назвою «З чорного шляху» у Львові коштом «Зорі». Третя поетична збірка «Поезії» опублікована 1919 року. Поезію Масляка використовували композитори М. Вербицький, А. Вахнянин, В. Барвінський, О. Нижанківський, Т. Ярославенко, І. Кишакевич для написання пісень, деякі з них стали доволі популярними. Відомими у свій час (1891–1896) стали три книги сатиричних нарисів під назвою «Кістяки Гольбейна», у яких порушено різноманітні суспільно-політичні проблеми тодішнього галицького суспільства, а наскрізна і цілісна авторська тенденційність давала підстави вважати текст сатиричною повістю про галицькі «мертві душі». Багато писав польською мовою про українські національні справи, українську літературу у польські часописи «Nowa reforma», «Dzennik poznanski», «Kurier lwowski», «Przegląd powszechny» та ін.

² Франко І. Лист до О. Я. Кониського 11 жовтня 1884 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 477.

³ Франко І. Володимир І. Масляк. Поезії. Том I / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні

здійснив Франко уже 1887 року у статті «Українська література в Галичині за 1886 рік» (уперше надруковано польською мовою в журн. «Prawda». 1887. № 2, с. 18–19; № 6, с. 66–67)*. Безапеляційно вважаючи тогорічну українську літературу в Галичині «<...> бідною, блідою, безплідною, позбавленою запалу й оригінальності»¹, а причиною називаючи «<...> боязнь усього, що називається дійсністю і життям, боязнь глибшого зрозуміння його цілей й завдань»², Франко проводив наскрізну думку про те, що зумовило такий стан белетристики домінування у галицькій літературі та політиці хоч й особисто порядних і чесних, але надзвичайно консервативних, заскорузлих гімназійних учителів, які все ще є апологетами літературних й естетичних понять середини 18 ст. Франко у статті ставить за приклад письменників із материкової України із їхньою соціально-психологічною прозою і детально аналізує поетичну збірку Масляка, що вийшла 1886 у Кракові під назвою «Володимир І. Масляк, Поезії, том І». З певною іронією критик писав: «Його книжка заслугує на детальний розгляд, тим більше, що згідно з думкою гімназійних учителів <...> він є найздібнішим українським поетом у Галичині. Ця думка до деякої міри слушна: пан Масляк – це поет, який найбільше наближається до ідеалу наших вчителів. Він має вдосталь усього того, що, на їхню думку,

та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 180–181. Цю замітку було надруковано у «Зорі» без підпису [1886. № 15/16. 8(20) УІІ. С. 272]. Упорядник 53 тому праць Франка Олена Луцишин логічно і вмотивовано вважає автором саме Франка, адже наступного року він дійсно проаналізував у розлогій статті в журн. «Prawda» згадану збірку. О. Луцишин також пише: «Франкове авторство непрямо засвідчив В. Масляк у листі до редактора газети “Руслан” від 25 червня 1906 р., порівнюючи цю загалом прихильну рецензію із досить критичним розглядом збірки у згаданій статті Франка у варшавському журналі: “За мою літературну роботу осудив мене нинішній проводир звісного літературного конвентикля (таємні сектантські (відьомські) збори – В. М.) Іван Франко. Зразу світив мені баки, а коли я не став його безоглядним обожателем – він в чужій-бо варшавсько-польській часописі “Правда” назвав мої поезії впливом *blagi i ciemnoty*» (Масляк В. І. Наша критика (Хрунь) // Руслан. – 1906. – № 134. – 22. УІ (5.УІІ). – С.4) [т. 53, с. 676].

* Стаття у журн. «Prawda» була неоднозначно сприйнята в українському суспільстві Галичини, передусім власне представниками народовського табору. Зокрема, про те, що навіть приятель Франка В. Коцовський був дуже незадоволений такою рецензією книжки віршів Масляка та ще й у польській пресі, засвідчує лист Франка до дружини [середина січня 1887]: «Prawda» надрукувала мою критику на Масляка і просить о дальші статті (Коц. за ту критику дуже сварив на мене) Див. : Франко І. Лист до О. Ф. Франко з середини січня 1887 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 98.

¹ Франко І. Українська література в Галичині за 1886 рік / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 44.

² Там само. – С. 94.

становить поезію, і до того ж не має того, що лежить поза горизонтом їхніх естетичних понять. З погляду формального ми повинні визнати у пана Масляка велику вправність у віршуванні і велику плідність, нерідко мелодійну, хоч і не завжди чисту мову та легкість, що походить, на жаль, далеко частіше від поверхового розуміння, ніж від повного опанування предмета»¹. Власне, на цьому «добрі» слова про поета і завершуються*. У доволі розлогій рецензії Франко нищівно писав, що, «<...> все народолобство, увесь патріотизм пана Масляка є не чим іншим, як туманною фразою, без будь-якої реальної основи, без думки про її практичні наслідки»², назвав автору поезію фразерством, закликом до щасливого і славного життя без праці; вказав на незнання історії України, бо ж «<...> крихітка таланту ніколи не заступить підручника історії»³, та підсумував: «Ці поезії і їхня популярність, не так серед русинської громадськості, як серед корифеїв нашої літератури, – це явище дуже сумне, і якщо я, може, надто надовго затримався над ними, то тільки для того, щоб показати, на які бездоріжжя може завести людину, безумовно талановиту і працювиту, галицьке пустомельство і темнота»⁴.

Певним чином Франко прояснює жорстку позицію щодо критичної оцінки збірки Масляка у статті-полеміці з Б. Грінченком «Говоримо на вовка – скажімо і за вовка» (уперше надруковано в журн. «Зоря». 1891. № 18. С. 356–358) про мовний пуризм, мову галицької поезії. «Я не виступаю в обороні галицьких віршів – ні чийх, ні своїх власних. Я аж надто добре знаю їх невисоку стійність, невисоку з тої причини, що вони відповідають і м у с я т ь в і д п о в і д а т и (письмівка Франкова – В. М.) вимогам невисокого естетично-літературного формування галицької публіки, а в значній мірі й самих поетів. Все те, очевидно, вдячне поле для критики, котра, по моїй думці, не перестає бути корисною навіть тоді, коли буває

¹ Франко І. Українська література в Галичині за 1886 рік / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 45.

* Згадка про емоційну і пристрасну реакцію Франка на збірку віршів Масляка є у спогадах сина Тараса Франка: «З книжками поводився дуже обережно, не загинав карток, не робив поміток на полях. Але й були винятки. Одна книжечка з бездарними віршами В. Масляка обурила Франка до живого і втиснула йому в руки кольоровий олівець для поміток, що з них деякі вийшли частково в німецькій мові: «Безсоромно!», «Підло!», «Ну, ну!», «Ага!» Див. : Франко Т. Мої спогади про батька / Тарас Франко // Спогади про Івана Франка / упоряд., вступ. ст., прим. М. І. Гнатюка. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 464.

² Франко І. Українська література в Галичині за 1886 рік / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 46.

³ Там само. – С. 46.

⁴ Там само. – С. 51.

несправедлива...»¹ – писав Франко, принагідно дискутуючи з Грінченком щодо значення та етимології окремих слів у поезії Масляка, їхнього питомого українського походження². Також у листах до Уляни Кравченко і Климентини Попович Франко апелював до поезії Масляка як до прикладу ідеалістичної, безпредметної літератури, у якій оспівується любов до жінки без принципів, інтелекту, громадянської позиції, фізіологічна пристрасть, а не раціональне почуття до товаришки у житті, праці, навчанні тощо. Використавши доволі вульгарний образ М. Павлика про обмежену жінку як «м'ясо», Франко непереконливо писав У. Кравченко: «А невже ж можна м'ясо любити? І зараз готове розчарування, а нехай така річ трафиться якому-небудь Маслякові або Грабовичеві, так він Вам сяде і том поезій напише, вихваляючи те м'ясо, що воно таке рум'яне і біле, і м'яке, і пухке, і таке мало волосся, і такі очі, і такі руки – фі, аж гидко слухати. А о тім, що те м'ясо не мало ні серця, ні мозгу, ні характеру, він і не згадає. Та ба, не в тім ще лихо, а в тім, що таке м'ясо відтягне від іншої, реальної праці і того, хто пише вірші, і тих, що будуть їх читати»³. Ту ж доволі штучну й патетичну тенденцію видно й у листі до К. Попович, у якому Франко зумисне наголошує на громадянських, суспільних функціях літератури, на потребі поступової праці замість пошуку натхнення, покликання: «Впрочім, що значить у поезії покликаний або непокликаний? Всі покликані, а мало вибраних. От наші молоді поети, Масляк і Грабович, уважаються за покликаних, а я смію твердити, що вони не вибрані. Поезія в наших часах перестала бути забавкою неробів, а сталась великим ділом, горожанською службою, вона повинна в найдосаднішій і найвищій формі висказувати найвищі змагання, сумніви, болі, розчарування і надії цілого віку, повинна одушевляти і провадити покоління, кристалізувати все, що в їх житті і мислях було найкращого й найліпшого, і переховувати на науку і скріплення потомності»⁴.

Отож, Франко у рецензії чітко означив свої антипатії щодо політичного та естетичного народовства поета Масляка, висловив жаль щодо його консерватизму, боязні реалізму, раціоналізму та радикалізму*. Особливо ціка-

¹ Франко І. Говоримо на вовка – скажімо і за вовка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 170.

² Там само. – С. 171–172.

³ Франко І. Лист до Уляни Кравченко 30 листопада 1883 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 380.

⁴ Франко І. Лист до К. К. Попович 27 березня 1884 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 406.

* Своєрідний міні-портрет постаті Масляка знаходимо у листі до М. Драгоманова від 4. 12. 1883 р., де Франко просить відписати на лист свого тодішнього редакційного колеги з проханням про примірники «Громади»: «Чоловік він не без щирості, хоч характеру, може, ще й слабшого, як наш брат пересічний галиціанин. Та що ж

вою є семантика Франкової формули-метафори «корифеї нашої літератури», що безпосередньо корелює з означенням «гімназійні вчителі». Як сприймати ці оцінні характеристики провідної культурної верстви українського соціуму Галичини 2-ї половини 19-го століття: через призму художнього твору? Тоді, за Інгарденівською концепцією, це тільки *квазісудження*, тому не може, а, точніше, апріорі не мусить бути правдивим чи хоч би точним, хоча цілком могло би таким бути, якщо його вивести поза межі мистецького тексту та застосувати щодо цієї рецензії і щодо твору-предмета нашого дослідження. Власне, цей феноменологічний критерій несвідомо і застосували укладачі 50-томового видання творів Франка, помістивши «Нашу публіку» серед художніх творів і, таким чином, піддавши сумніву Франкову об'єктивність. Отже, жанр твору «Наша публіка» споріднений з літературно-критичною статтею, рецензією, шкідом, фейлетоном, має ознаки і поетичної прози, а з іншого боку – публіцистичного твору та філософського роздуму з вільним способом висвітлення і розв'язання цікавих авторові проблем, поданням різних поглядів на актуальні суспільно-національні теми. Есеїстична форма твору була дуже експансивною, розкутою, атракційною, дозволяла проектувати та оцінювати, не вдаючись до детальної і докладної мотивації та пояснень. Есе Франка поєднало у собі історичність, документалізм і художність, що, власне, і стало пізніше причиною популярності цього жанру в ХХ столітті, коли його культивували А. Камю, Ж. П. Сартр, А. Жід, Д. Орвелл, Х. Ортега-і-Гассет, Т. Манн, Ч. Мілош, Й. Вітлін та ін. Франковий текст був залежним від суспільно-історичного контексту, став продуктом культурно-історичної ситуації.

«Кожний читач виконує свій сценарій сприйняття, передбачений у творі (Інгарден це називає конкретизацією), натомість аналіз способу його пізнання стосується всіх можливих конкретизацій, незалежних від реальних умов читання»¹, – слушно зазначає теоретик літератури, мовлячи про «дослідницьке» прочитання; можна ж дещо перенаголосити та подивитись на за-

діяти – не святі горшки ліплять. Добре, що хоч не п'янствує та в карти не грає, як другі деякі наші люди, – навіть і з молодезі! А Ваше слово мало б для нього вагу». Див. : Франко І. Лист до М. П. Драгоманова 4 грудня 1883 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 388. Як бачимо із листа Франка до Драгоманова від 26. 04. 1884 р., Драгоманов не отримав листа від Масляка, й останній заслужив в обох дописувачів епітет «брехун». Див. : Франко І. Лист до М. П. Драгоманова 26 квітня 1884 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 420.

¹ *Michał Paweł Markowski, Fenomenologia [w:] Teorie literatury XX wieku, Wydawnictwo Znak, Kraków 2006, s. 94.*

«Każdy czytelnik na swój sposób spełnia scenariusz odbioru wpisany w dzieło (Ingarden nazywa to konkretyzacją), natomiast analiza sposobu jego poznawania dotyczy wszystkich możliwych konkretyzacji, niezależnych od realnych okoliczności czytania». Тут і далі переклад автора.

лежність і читача, й автора від суспільно-історичного контексту, тобто, через призму естетики рецепції, акцентуючи на засадничій різниці сприйняття художнього і наукового тексту. Детально дослідив цю позицію Лукаш Врубель у статті «Intencjonalność i referencja. Ku fenomenologii form gatunkowych», де, зокрема, справедливо зазначає: «Протокол розрізень вказує передусім на дві фундаментальні різниці: типи тверджень, що представлені в обох «родах» текстів, а також відмінності цілей, для яких призначені»¹, та робить висновок, що «<...> категоріальна інтенція створює рамки для семантичної інтенції та детермінує пізнання в онтичному ракурсі. <...> Визначальним для розрізнення суджень і квазісуджень є їхнє відношення до правдивості. Однак, якщо аналогічне твердження може бути по-різному кваліфіковане у двох різних текстах, тягар такої характеристики припадає власне на жанрові форми»². Тобто, постає дилема: чи можливо настільки категорично розрізняти фіктивність висловлювань у літературному творі та достовірність, пізнавальний характер у науковому тексті, як це пропонував Роман Інґарден? І навпаки: кваліфікувати жанр твору відповідно до правдивості-неправдивості, достовірності-недостовірності, об'єктивності-суб'єктивності? Вірогідно, що ні. У нашому випадку, щодо твору Франка «Наша публіка», радше варто говорити про так звану дифузію жанру, коли обидві творчі сфери не так протиставлені, як взаємодоповнюють одна одну, а спричинило Франкове звернення до цього способу вираження своїх думок про галицько-українські освітні, літературні, журналістські та інші загальнонаціональні проблеми його «цікаве» становище на розламі між народовським і радикальним угрупованням. Активно співпрацюючи з народовськими інституціями Галичини (журнали «Діло» і «Зоря», товариство «Просвіта», НТШ, підготовка чотиритомового видання творів Т. Шевченка та ін.) з середини 80-х років, Франко часто вдавався до тактичних відступів, своєрідних реверансів у бік народовського угруповання української інтелігенції Галичини, у якому переважало уніатське духовенство, що, попри певний клерикалізм та провіденський офіціоз, вийшло тоді на перші ролі у культурному й політичному житті, провадило виразно націєтворчу та просвітницьку роботу, важливість і результатив-

¹ *Łukasz Wróbel*, Intencjonalność i referencja. Ku fenomenologii form gatunkowych [w:] *Studia ingardeniana*, TeKa Kom. Pol.-Ukr. Związ. Kult. – OL PAN, 2009, Volum 4, T. 1, s. 44–45. «Protokół rozbieżności sprowadza się przede wszystkim do dwóch fundamentalnych różnic: do typów zdań występujących w obu “rodzajach” dzieł oraz odmienności celów, jakim one służą».

² Там само. – С. 54. «To intencja kategorialna tworzy ramę dla intencji semantycznej i determinuje rozpoznanie o charakterze ontycznym. <...> Konstytutywne dla rozróżnienia sądów i quasi-sądów jest ich rozszczenie do prawdziwości. Skoro jednak analogiczne zdanie może być odmiennie kwalifikowane w dwóch różnych dziełach, ciężar tej charakterystyki spoczywa właśnie na formach gatunkowych».

ність якої Іван Франко бачив та вважав за доцільне доповнювати та розвивати. Своєрідний опортунізм радикала з народовською партією закономірно не подобався матеріалістові та «космополітові» Драгоманову, який ревниво спостерігав, як його учень щораз тісніше самостійно інкорпорується з тими, кого професор-емігрант вважав ретроgrадами та безнадійними консерваторами. Звідси – своєрідне балансування, часто – пошук спільників на особистому, приятельському ґрунті.

У цьому ракурсі показовою та характеристичною була співпраця з ще одним представником «нашої публіки» – Володимиром Лукичем* (справжнє прізвище – Левицький Володимир Лукич), українським громадсько-політичним і національним діячем народовського спрямування. Франко дуже позитивно оцінив діяльність Лукича-видавця і науковця у статті «Українська альманахова література», опублікованій 1887 р. польською мовою («Rusińska literatura albumowa», Prawda, 1887. – № 22, с. 260–261; № 24, с. 284–285; № 27, с. 320–321). Стаття полемічна і доволі виразно спрямована проти народовського табору та його представників; натомість працю Лукича як одного з апологетів цієї культурницької та політичної партії Франко відображає як таку, що проведена всупереч консервативним і ретроградним діям керівництва «Просвіти» та більшості священницької і «професорської» публіки: «Незважаючи на незвичайно гостру, а іноді просто чудернацьку цензуру, якій піддавала “Просвіта” рукописи, все ж таки пану Лукичеві вдалося зробити цей календар найбільш популярною українською книжкою в Галичині, бо щороку розходилося понад 3000 примірників. Календар цей був в однаковій мірі потрібний як для народу, так і для інтелігенції,² – писав Франко, відзначивши реформаторські потуги редактора, що призвело до його конфлікту з проводом товариства, внаслідок чого Лукич нереалізовані літературно-наукові матеріали оформив в альманах «Ватра». «Зміст “Ватри” з багатьох поглядів неподібний до тих видань, що тепер з’являються в світ з маркою львівських “народовців”. Хоча стрийський український клуб теж складається з “народовців”, а пан Лукич особисто далекий від усякого, навіть літературного радикалізму, все ж таки ми зустрічаємо тут думки значно свіжіші і менш залежні від правил шкільної естетики, ніж у львівських виданнях»³, – закономірно вказав Франко, який безпосередньо брав участь у підготовці змісту

* Лукич Василь (справж. – Левицький Володимир Лукич) (2.IX.1856, с. Белзець, тепер Гончарівка Золочівського р-ну Львівської обл. – 6.X.1938, м. Винники, тепер у складі Львова, похований на Личаківському цвинтарі у Львові) – український громадсько-політичний і національний діяч, правник, літературознавець, видавець, бібліограф, письменник.

² Франко І. Українська альманахова література / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 100.

³ Там само. – С. 100.

та виробленні структури цього видання через особисті контакти та листування із своїм колегою-редактором. Загалом оцінки діяльності Лукича на чолі «Зорі» просто суперлятивні: «І ось знайшовся вихід. Редагування “Зорі” повірено чоловікові з молодшого покоління, не скомпромітованому ніяким радикалізмом політичним, але все-таки радикальному в національнім погляді і рішучому прихильникові духового поєднання українців з галичанами. Дуже добре обізнаний з редакторською технікою, охочий до писання листів, не заангажований ні в які політичні суперечки, Василь Лукич – так звав себе в літературі новий редактор, Володимир Левицький – зумів притягти до “Зорі” майже всі видніші літературні сили з України й Галичини. Великою його заслугою було те, що він рішучо зірвав зі старомодним рутенством, яке не переводилось і, на жаль, досі не перевелось у старій львівській громаді»¹. Плідною була співпраця 1896–1897 рр. під час підготовки альманаху «Ватра» у Стрию, який видав Лукич 1897 р. У листі до Франка від 3 липня 1896 Лукич писав: «Я, бачиш, задумав видати альманах літературний о 12 аркушах друку в 8-ку на кошт “Рус[ького] касина” в Стрию і на його дохід з тим, щоб за ті гроші закупити дещо путнього до своєї бібліотеки і інвентар»². Франко з ентузіазмом відгукнувся на пропозицію взяти участь у формуванні змісту видання і 9 липня 1886 р. відписав: «Знаю вже, що ти календаря не укладаєш і при тих с т р а ш н и х (письмівка Франкова – В. М.) цензурних обставинах, які тепер панують в “Просвіті”, я находжу се зовсім натуральним. Щиро бажаю тобі вдачі і поводження з альманахом і щоб доказати тобі, що бажання моє не фраза, а правдиве активне співчуття з усяким самостійним змаганням, незалежним від нашої “професорської кормиги”, то ось тобі й покажчик того, що я можу дати для твого альманаху»³. Франко у листі накреслив цілу програму видання альманаху, подав список автури і висловив готовність бути посередником у переговорах з потенційними авторами. Двічі запрошував Лукича приїхати у Львів для зустрічі і складання плану видання, розповідав про свої видавничі і письменницькі плани, про бажання видавати незалежний часо-

¹ Франко І. З остатніх десятиліть ХІХ в. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 500–501.

² Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Ф. 3. – № 1608. – Арк. 375. Лист Василя Лукича (Володимира Левицького) до І. Франка від 3 липня 1896 р.

³ Франко І. Лист до Василя Лукича 9 липня 1886 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 70. Більшість творів і праць, які запропонував Франко, було надруковано у «Ватрі». Це, зокрема, Франкове оповідання «Місія» і стаття про творчість Д. Мордовця, окремі твори Панаса Мирного, С. Руданського, В. Самійленка, У. Кравченко, О. Кониського, О. Маковея. Не були поміщені в альманасі дві літературно-критичні статті Франка, які він прислав Лукичеві: «Молодий вік Осипа Федьковича» (надрукована 1888 у журн. «Правда». Вип. 1, 2) та про драматургію Г. Цеглинського, яка увійшла у працю «Literatura rusińska w Galicji za rok 1886» (Prawda. 1887. № 6).

пис («З новим журналом нічого не чувати, мабуть, нічого й не буде. Україна на “Зорю” відказує так, що крий боже, не знаю вже, як і поступати, щоб і їм догодити, і наших професорів не дразнити»¹), про запрошення до праці у редакції «Діла». Франко після одруження активно шукав джерел заробітку і надіявся знайти відповідну журналістську працю у виданнях, «<...> підлягаючим цензурі не професорській, а тільки прокураторській»². «Професорська» цензура – це і буквально, і метонімічне означення консервативно-клерикальної позиції домінуючої у «Просвіті», НТШ, редакціях газет і журналів народовської партії. «Я бажав би, щоб видання твоє зробилось першим товчком до нового, свобіднішого і поступового руху у нас, щоб було сигналом і для других – вилонуватись з пут дотеперішнього шлендріану (*недбалість, повільність, рутинна* – В. М.). І для того бажав би я, щоб зміст його був добірний і цікавий, так щоб всі мусили б його читати»³, – писав Франко колезі. Лукич, будучи ще з студентських часів послідовним прихильником національно-патріотичного народовського табору, виконував роль своєрідного «містка», «лучника» між Франком та надзвичайно впливовими у 80-х роках 19-го сторіччя «священницькими» й «учительсько-професорськими» колами, адже частину збірника було видруковано коштом НТШ. Редактор «Ватри» коректно прийняв допомогу Франка, альманах відбувся і став подією у культурному житті.

Франко як історик літератури відзначив успішну боротьбу Лукича-редактора з громадською цензурою, консерватизмом та регіональною замкненістю, внаслідок чого часопис став популярним загальноукраїнським органом із великим числом передплатників, що закономірно викликало заборону російської цензури: «У тім факті треба бачити велику заслугу Василя Лукича; “Зоря” під його редакцією уперве пробила китайський мур, який ділив нас від ширшої української громади. При тій нагоді показалося, що й по найглухіших закутках України, присипане попелом офіційного обрусення, тліє невігасле українське почуття, готове при кождім свобіднішим подуві спалахнути ясним полум’ям; показався факт, якого ми в Галичині догадувалися, та який дехто з українських соціал-демократів старався нам ґрунтовно вибити з голови»⁴. Сучасна дослідниця діяльності В. Лукича-Левицького Валентина Кухар теж відзначає фактор фінансової підтримки наддніпрянських українців у видаванні «Зорі», звертаючись до Франкової «Передмови (до покажчика змісту “Літературно-наукового вістника”, томів I–XX (1898–1902))», у якій Франко зазначив: «Редакція мала перед собою важний пре-

¹ Див. покликання 3 на стр. 171. – С. 71.

² Франко І. Лист до Василя Лукича 9 липня 1886 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 71.

³ Там само. – С. 70.

⁴ Франко І. З остатніх десятиліть ХІХ в. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 501.

цедент, досить сильне розповсюдження в російській Україні “Зорі” в роках 1890–1896. Та цей прецедент мав також свою грізну сторону. “Зоря” під редакцією В. Лукича була формально більш українською, ніж галицькою часописом, мала в російській Україні більше пренумерантів, ніж в Галичині, то ж заборона її вступу до Росії мусила відразу фінансово підрізати, зруйнувати її»¹. Годі і коментувати Франкове ставлення до «офіційного обрусення», російської імперської державної політики, спрямованої на brutальну денационалізацію українців, що провадилась передусім в освітній сфері через пряму заборону і переслідування навчання рідною мовою. У такому розрізі через взаємини Франка із Левицьким варто ще раз нагадати про причини тимчасового перебування письменника на першому році навчання у Львівському університеті в москвофільському «Академічному кружку» та націоналізацію і радикалізацію цього фінансованого російською державою об’єднання. Лукич 1917 р. в газеті «Діло», а 1926 р. в журналі «Новий час» опублікував спогади про Франка², де оповів історію своїх взаємин із Франком від жовтня 1875 р., коли познайомився з однокурсником у Львівському університеті, відзначив авторитет Франка між ровесниками, викликаний його ранніми письменницькими пробами у журналі «Друг». Лукич наголосив на причинах, що зумовили появу в москвофільському гуртку чималого числа учасників, яких називали «угодовцями» через їхню головно народовську національно-політичну орієнтацію: студентів приваблювала у цій організації наявність свого просторого приміщення від «Народного дому», читальні, солідної бібліотеки, стипендій і позичок, пільгових квитків у театр і т.п. Московська експансія вже тоді була «гібридною» за формою і передбачала передусім фінансове дотування «п’ятої колонії». Лукич згадував про своєрідний переворот у москвофільському товаристві, куди вписалось близько тридцяти народовців і провели демократичні перевибори управи, відзначив чільну роль Франка власне як редактора зреформованого «Друга»: «Нема що й казати, що душею всього був Франко, як справжній літературний талант»³. У «Споминах» Лукич го-

¹ Франко І. Передмова до покажчика змісту «Літературно-наукового вісника» томів I–XX (1898–1902) / Іван Франко. – Львів, 1903. – С. 9. В. Кухар наголошує на важливості того факту, що В. Лукич видавав «Зорю» фонетичним правописом, радячись щодо цього з Б. Грінченком, а також досліджує інші аспекти життєвого і творчого шляху Лукича, зокрема і його співпрацю з І. Франком. Див.: Кухар В. Володимир Левицький: постать з франківської когорти (до постановки проблеми вивчення). Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. Випуск 10. – Львів, 2011. – С. 105–118.

² Лукич В. [Левицький В. Л.] Спомини про Івана Франка // Новий час. – 1926. – № 37. – С. 5; № 38. – С. 7; № 38. – С. 9. Передрук у кн.: Спогади про Івана Франка. – Львів, 1997. – С. 61–64.

³ Лукич В. [Левицький В. Л.] Спомини про Івана Франка / Володимир Лукич // Спогади про Івана Франка. – Упорядник М. Гнатюк. – Львів : Каменярь, 1997. – С. 61–64. Окрім спільної праці над альманахом «Дністрянка», Лукич описав студентський побут свого колеги, а особливо тепло згадав про спільні мандрівки

ловно і написав про 1876–1877, спільну працю з Франком, А. Дольницьким, М. Павликом над виданням «Друга», співпрацю з М. Драгомановим, взаємини із «старшими» народовцями та причини і наслідки арешту Франка: «Франко, якого на розправі зовсім неоправдано і безпідставно наклеєно соціалістом, хоч він в тім часі ним не був, посвятився публіцистиці, спершу публіцистиці свого народу, а опісля сусідській, на жаль, не без вини наших провідників, які не тільки боялися дати йому місце в наших товариствах і видавництвах, але виключили з “Просвіти” і заборонили приходити на “Бесіду”; а я – студіям в університеті, хоч щирі товариські зносини між нами зовсім не перервалися»¹. «Проскрибований» Франко завжди був бажаним гостем у Болехові, де Лукич отримав посаду нотаря, дружба і співпраця між ними продовжилась.

Отож, можна стверджувати, що предметом Франкових суміжних, межових публіцистично-педагогічних текстів відповідно до законів жанру стала вільна, авторська реакція-інтерпретація суспільних, педагогічних, мистецьких, літературно-наукових проблем свого часу. Безпосередньо інспірувало Франка до есеїстичної форми, що була доволі поширеною у його мистецькій практиці, українське консервативне, клерикальне, регіонально замкнуте у Галичині тодішнє суспільство з його своєрідним дилетантизмом та агресивністю. Особливо у цей період Франко ангажувався у справи журналістські та освітні. Можливо, визначало це спрямування і нереалізоване прагнення кар'єри гімназійного учителя та університетського викладача, редакторські «круги пекла» у багатьох часописах, конфлікти як з москвофільською, так і народовською частиною українського соціуму в Галичині. Тобто, дуже часто Франко вибірково і доволі суб'єктивно трактував у своїх наукових і публіцистичних працях художню та суспільно-національну діяльність своїх політичних супротивників, намагаючись балансувати між вимогами непримиренного М. Драгоманова та об'єктивною доцільністю брати участь у провідному народовському струмені національно-культурного життя Галичини 2-ї половини 19-го століття. Консервативна «шкільна естетика» стала об'єктом

на канікулах та почуття колеги до Ольги Рошкевич: «У всіх тих прогуляках брав участь і Іван Франко, котрого справа серця тягнула до одної з повищих місцевостей; тільки інколи відривався від нас і йшов до ріки ловити на вудку рибу та лапати раки. Він був дуже милим товаришем, а своїм дотепом удержував наш гурток в незвичайно добрім настрої» (Там само. – С. 62–63).

¹ Там само. – С. 63. Особливо Лукич відзначив допомогу Франка у компонуванні збірника «Ватра» («<...> був мені вельми помічний Франко доставленням власних і чужих матеріалів» (там само – С. 64) та редагуванні «Зорі» («В часі моєї редакції Франко помагав мені, збагачуючи відділи белетристики, науковий, критичний і т. п.»). У споминах автор акцентував, що контакти з Франком були постійними впродовж усього його життя, стосунки залишались приятельськими, а співпраця тривала навіть у 1915 р., коли Лукич повернувся до Львова та став знову працювати у «Просвіті».

критики Франка не випадково, адже у світлі позитивістської філософії «праці над основами», «органічної роботи», «теорії малих справ» роль освітянських інституцій була визначальною. Про те, що ця проблематика була дуже важливою для Франка, свідчать десятки художніх текстів белетриста, де так чи так висвітлено образи педагогів та їхніх вихованців, а також більше ніж сто сорок статей, оглядів, рецензій, у яких дослідник ангажувався у тогочасні педагогічні проблеми. Якщо у романтичній традиції тематично школа поставала у текстах головно у вигляді біографічного епізоду для вираження поглядів автора про виховання та методику навчання молоді, «охарактеризували» окремі «світлі» і «темні» постаті педагогів, то ситуація кардинально змінилася в епоху позитивізму. В основі романтичної моделі свідомості був індивідуалізм, а художня література і літературна критика як правило висвітлювала негативну роль педагогічних інституцій для формування і росту окремих незвичайних, інтелектуально обдарованих чи чуттєвих і вразливих особистостей, які стикалися замість навчання з жорстокими реаліями світу. Позитивісти змінили загальну тональність зображення теми школи в літературі і критиці, і пов'язано це було із новою «навчальною» (знову просвітницькою) моделлю свідомості, коли на перший план виходила роль освітніх інституцій у піднесенні морального та інтелектуального рівня всіх верств населення. Завданням і письменників, і критичного супроводу було не створення нової освітньої моделі, а в першу чергу руйнування недосконалої старої. Лише в окремих текстах Франка кінця 19-го та початку 20-го століття помітне уже виразне прагнення до об'єктивізації опису шкільництва. Це було загальноєвропейською тенденцією розвитку і белетристики, і літературної критики, і публіцистики того часу. Основною функцією була нещадна критика «взагалі», вказування на анахронічність як самої школи, так і панівних у ній методик навчання і виховання, деспотичного та авторитарного характеру педагогіки. Ці цивілізаційні ознаки виразно виявились і в творчій спадщині Івана Франка з педагогічною тематикою, і в його критичних рефлексіях із суспільною та освітянською проблематикою, зокрема в белетристичному нарисі «Моя стріча з Олексою» та есе «Наша публіка». Ці межові генологічні форми у виконанні нашого письменника також можемо вважати втіленням західноєвропейського цивілізаційного індивідуалізму, і на правду діяльність Франка, спрямована на трансформацію «ідентичностей і відповідно українського національного руху, стала результатом появи тут радикальної політичної культури, побудованої на запозичених модерних західноєвропейських зразках»; зокрема і його педагогічна і просвітницька робота справді мала на меті «деконструкцію старої “руської” релігійно-протонаціональної ідентичності модерною національною українською в австрійській Галичині в останній третині 19-го ст.»¹ Франковий

¹ Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 435.

вибір, Франкова участь в «українофільському» русі, а саме співпраця соціаліста-радикала з патріотичним «народовським», а потім і націоналістичним табором насправді мала синергетичний ефект для українського національного поступу, українського націєтворення, що аж ніяк не було просто «проектом»*. В його освітній і педагогічній діяльності, реалізованій у художній та публіцистичній продукції, зокрема у текстах «Моя стріча з Олексою» і «Наша публіка», відображено також і суспільний остракізм щодо вестернізованої радикальної еліти, і той факт, що «Найбільша... перешкода полягала в існуванні у суспільстві великих сегментів, байдужих до модернізаційних дискурсів націоналізму і соціалізму»¹. Зазначимо, що ця «перешкода» існує і в нинішньому все ще постколоніальному українському суспільстві, коли постсовєтська псевдоеліта є вислідом слабкості національно ідентифікованої та інтелектуально розвинутої так званої інтелігенції. Століттями колоніальна метрополія планомірно і цілеспрямовано асимілювала та винищувала саме національно зорієнтованих українських інтелектуалів, тому наша нинішня слабкість та роз'єднаність великою мірою зумовлена тією «історією, яку не можна читати без брому», а сучасний український політикум майже повторює досвід Франкових часів, коли продовжується не боротьба програм, ідеологій, а протистояння двох таборів – проукраїнського та антиукраїнського, а виборець голосує за харизму уподобаного лідера із відповідного національно зорієнтованого політичного об'єднання. Відсутність свого інформаційного та освітнього простору призводить не тільки до ідеологічних, але й економічних втрат, адже популістські проекти однозначно перемагають в малоосвіченому, культурно відсталому середовищі, яким легко маніпулювати. Не тільки Франковий «символічний капітал» «національного поета-генія-пророка», але й передусім його виразно європейські цивілізаційні ідеї, спрямовані на розвиток і самоорганізацію громадянського українського суспільства, зокрема у сфері освітньої політики, сьогодні все ще актуальні.

* Спротив певною мірою викликає сама термінологія «модерного націєтворення», сказав би – «калькуляція» «проекту», відповідне «відкидання» чи «відсікання» історичного національного розвитку, водночас не можна не погодитись із стрижневою тезою Я. Грицака про те, що саме західноєвропейські модернізаційні дискурси і сам «персоніфікований» Франко – «символ динамічної модерної культури», допомогли здолати русофільський рух принаймні у Галичині, що уможливило й утвердило наші самостійницькі національні і громадянські стремління на століття, сформувало «поступове», модерне українофільство. Історик бачить Франка як «геніального творця» й послідовно «виволікає» його з «мулярського, каменярського кар'єру» до храму (чи колізею!) інтелекту.

¹ *Грицак Я.* Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 439.

1.8. «Двоязычність і дволичність»: Іван Франко проти «фанатиків москвофільства»

Національна пам'ять (або ж відсутність її!) головню є вислідом культурного та політичного життя народу, бо, на жаль, об'єктивні наукові знання занадто мало впливають на більшість соціуму. Особливо це помітно зараз, коли роль інформаційних ресурсів, масової культури непомірно велика. Можна говорити про міфотворчість, про свідомо сформовані міфи, що майже не корелюються із об'єктивними знаннями, які мають лише свій обмежений академічний ареал. Стосовно Франка маємо усталений, артикульований упродовж майже сторічного домінування чужорідного ідеологічного режиму, міф про його соціалістичну (космополітичну, інтернаціоналістську) ідентичність. Звісно, на території академічних знань, де визначальною є все-таки інакша від масових уявлень логіка фактів та аргументації, таке трактування давно уже є анахронічним та виразно однобічним. Франко надзвичайно скомплікований феномен українського інтелектуала з виразною європейською ідентичністю. Приклад його діяльності, історичне значення його «біографії» і його «спільноти» активно впливає на формування світоглядної позиції сучасної України, майже половина якої все ще ідентифікує себе із міфічною «східнослов'янською» спільнотою, відмежовуючись від європейської історії. Чи, точніше, будучи штучно відмежованою. У цьому сенсі варто ще не раз наголосити на тому, якого значення Франко надавав національній школі, рідній мові навчання, наскільки послідовним був щодо цього, бо ж так активно експлуатують цю поширену і вигідну антиукраїнським політичним колам ідеологему про певний «космополітизм», «наднаціональний соціалізм» Франка. Особливо – у вісімдесятих роках, коли надто ще впливав на нього «гуру» Драгоманов. Звернімось же натомість ще раз до полеміки 26-ого Франка із 63-им Пантелеймоном Кулішем* у дуже значимій саме цим аспектом статті «Хуторна поезія П. О. Куліша», а надто до купюр цієї розвідки. «Хто знає, чи не була б нині Україна освіченою, самостійною країною, коли б при помочі Мазепи удалось було шведам побити під Полтавою Петра?»¹, – емоційно опонував Франко, однак історія не знає умовного способу. Наголосити ж хочу на ще одному моменті у цій статті, коли молодий критик приймає даність, що всі українські письменники того часу робили свідомий національний вибір, «...і хоть пишучи на чужій, н[а]

¹ Франко І. Хуторна поезія П. О. Куліша / Іван Франко // Зібрання творів у 50 т. Показчик купюр / Іван Франко; М. Г. Жулинський (голова) та ін.; ред. Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2009. – С. 19.

* Чи не тут треба шукати причини особистої неприязні між двома майстрами нашої літератури, а зовсім не у конкуренції за «пальму першості» після Шевченка?

пр[иклад], московській мові, могли б швидко заробити собі і більше слави, і більше грошей, вони все-таки обіт положили собі писати тільки українським словом!»¹ Власне, можна припустити, що і самого Франка чекала би блискуча кар'єра, матеріальний добробут, якщо б він ідентифікував себе не-українцем. На жаль, у цьому немає сумніву. Варто підкреслити, що «національні святощі» не були байдужими Франкові у всі часи його діяльності, що, незважаючи на суто академічний вплив Драгоманова, новаторська наукова методологія якого поєднувалась із космополітичним світоглядом, уже у вісімдесятих роках учень переріс у цьому плані учителя: орієнтовно з 2-ї пол. 1880-х років Франковий світогляд визначають діалектичні принципи розвитку та взаємозв'язку соціального і національного*. На превеликий жаль, моральні принципи конкретних особистісних дружніх стосунків між представниками різних націй не можна автоматично перенести на історичне співжиття народів. Ілюзорність віри у можливість цивілізованої міжнаціональної культурної і політичної співпраці української і російської, української і польської націй в умовах української бездержавності показав час. Іван Франко як ніхто інший насправду надзвичайно багато зробив для справи міжнаціонального єднання, свідомо йшов у «найми до сусідів», однак пізніше назвав «сентименталізмом фантастів» і «фарисейством» гасла «інтернаціонального єднання народів»², які камуфлювали змагання до панування однієї нації над іншою, й у статті про суспільно-політичні погляди свого вчителя стверджував: «Коли б було можливе, що вся суспільність, уся інтелігенція перейнялась би таким «демократизмом», то над нами як над нацією була б висипана могила»³.

Стосовно питання мови творчості, то Франкові погляди та й практика уже відрізнялася від, до прикладу, позиції Тараса Шевченка, який питання національної мови розглядав як засадничий критерій народності літератури та зіставляв для порівняння творчість нашого Г. Сковороди та Роберта Бернса*, вважаючи справді народним саме шотландського поета. Між тим,

¹ *Франко І. Хуторна поезія П. О. Куліша / Іван Франко // Зібрання творів у 50 т. Покажчик купюр / Іван Франко; М. Г. Жулинський (голова) та ін.; ред. Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2009. – С. 18–19.*

* Продуктивною є схема «періодизації еволюції світоглядних позицій І Франка», яку накреслив історик і глибокий дослідник книгознавчих та джерелознавчих аспектів видавничої діяльності Франка Богдан Якимович. Див.: *Якимович Б. З. Іван Франко – видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти / Богдан Якимович. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – С. 108.*

² *Франко І. Поза межами можливого / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 276–285.*

³ *Франко І. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 423–438.*

Франко як ніхто з нашого письменства і науки дуже багато писав чужими мовами, однак стосовно потреби і можливості здобування освіти рідною мовою, особливо початкового і середнього рівня, був однозначно категоричним. Учений рішуче протистояв спробам заміни української наукової мови російською, польською чи німецькою як «більш поширеними», «доступними», що, буцімто, краще служитиме «загальному прогресові». Стрижневі тези нашого мислителя беззаперечно знайшли розвиток у подальшому європейському національному розвитку, багатоманітності та індивідуалізмі західної культури. У філософському дискурсі Г.-Г. Гадамера, який виявляв постійний інтерес до питань літератури і мистецтва, а його доробок завершив сучасний етап формування філософської герменевтики (після В. Ділтея та Ф. Шляйєрмахера), цікавим для нашого ракурсу дослідження є постулати про «духовну реальність», про спорідненість сфер герменевтики і поетики**.

Гадамер у дослідженні-доповіді «Різноманітність мов і розуміння світу» вже у 1990 році чітко формулює: «Моє завдання як філософа полягає в тому, щоб уточнити поняття, з якими нам тут доводиться працювати. Слід запитати себе, що означає «мова», а що – «світ» і також що таке «багато» та «один». Вавилонська вежа – це зворотне віддзеркалення проблеми єдності й множинності. Єдність виступає як небезпека, а множинність – як подолання небезпеки»¹. Філософ оригінально інтерпретує біблійну історію Вавилонської вежі, коли Господь змішує мови «єдиного» народу для того, щоб позбавити його гордині, войовничості та непогамовного прагнення до панування в світі. Мимохіть, зазначає філософ, починаєш думати, що єдність і солідарність, які виникають за наявності єдності мови, уособлюють нездоланну енергію волі та безмежну віру в те, що люди покликані панувати. Однак сучасний світ свідомо обирає розмаїття мов, бо це є важливим «запобіжником» у процесах глобалізації людства, коли прагнення окремих народів домінувати над іншими набуває таких загрозливих форм протистояння, що щораз більше подібне на успішне самогубство. Історія постання і розвитку імперій засвідчує незаперечний факт, що одним із домінантних питань у їхній практиці було і є прагнення до уніфікації, зокрема – у мовній сфері. Особливо яскраво це бачи-

¹ Гадамер Г.-Г. Різноманітність мов і розуміння світу / Г.-Г. Гадамер // Герменевтика і поетика. – Вибрані твори: пер. з нім. – К. : Юніверс, 2001. – С. 165.

* Див.: Барабаш Ю. Просторинь Шевченкового Слова / Юрій Барабаш. – К. : Темпора, 2011. – С. 445–446.

** Як влучно зазначив Дмитро Наливайко, «За Гадамером, герменевтика не сходиться до «спілкування з текстами», її універсальне завдання виникає з того, що люди, покоління, епохи втрачають взаєморозуміння і постає необхідність пошуків чи відновлення «спільної мети», порозуміння між ними». Див.: Наливайко Д. Вступне слово упорядника / Дмитро Наливайко // Г.-Г. Гадамер. Герменевтика і поетика. – Вибрані твори: пер. з нім. – К. : Юніверс, 2001. – С. 5.

мо в українській історії, в українсько-російському протистоянні. Імперія завжди прагнула і прагне «Вавилонської вежі», ритуалу підкорення та психопатичного бажання помірятися силою з іншою частиною людства. Досвід Європи дав не один приклад того, «... що не математика, а мовний стан, в якому перебуває людство, закладає підвалини сучасної цивілізації»¹. Гадамер цю тезу сформулював, досліджуючи суть людського буття, яке бачив у тому, щоб «...зрозуміти себе у відношенні до інших. А «розуміння-себе-у-відношенні-до-інших» означає зрозуміти інших. Мається на увазі моральне, а не логічне розуміння. Взагалі це найважче завдання для людини – а особливо для нас, тих, хто живе у світі, сформованому монологічністю науки»². Франко чітко бачив небезпеки «вавілонщини», завжди захищав рідну мову і літературу, сам досконало володіючи багатьма мовними інструментами, пишучи не тільки наукові, але й художні тексти чужими мовами*. Однак у його науковій і мистецькій практиці не виникало почуття «втрати мовної батьківщини» через втрату навичок комунікативного мовлення, через відчуженість від споконвічного, від звичаїв, традицій, рідного і знайомого світу. У праці «Батьківщина і мова» Гадамер влучно відзначив: «Звичайно, кожен, хто досконало володіє своєю рідною мовою, може вивчити інші мови й, зрештою, досягти певної межі досконалості й в них. Проте вирішальний момент полягає ось у чому: хто живе у вигнанні, той не може сам повернутися до власного мовного світу зі своєї власної волі. Коли прибулий у чужу країну відчувається як гість у мовному середовищі цієї країни, він ще не втратив своєї батьківщини»³. Власне, у працях Франка чимало апелій до постатей етнічних українців, які стали донорами чужої, передусім російської культури, пережили ефект примусового чи добровільного відчуження від рідної мови, зазнали на собі того, що філософ називає «печать відчуженості». Чи не найбільш промовистою і типовою була Франкова оцінка одного з таких українців-

¹ Гадамер Г.-Г. Різноманітність мов і розуміння світу / Г.-Г. Гадамер // Герменевтика і поетика. – Вибрані твори: пер. з нім. – К. : Юніверс, 2001.. – С. 167.

² Там само. – С. 171.

* Принагідно варто зазначити, що сучасна українсько-російська війна справді розпочалась через «мовне питання», яке зовсім не було просто «зачіпкою» для агресії: це кардинальна проблема для існування імперії, адже безповоротний (надіюсь!) відхід України від останньої «імперії зла» на європейському континенті остаточно позбавляє Росію можливості «будувати вавилонську вежу». Насправді не було жодної мовної дискримінації на Сході України і в Криму російськомовного населення (навіпаки – утискалися українськомовні!), але більшість українців вибрали європейський цивілізаційний шлях, відмовились від «руського міра», сиріч – «вавілонської башти», не захотіли брати участь у «колективному самогубстві», що і стало фактичною (і закономірною!) причиною імперської агонії.

³ Гадамер Г.-Г. Батьківщина і мова / Г.-Г. Гадамер // Герменевтика і поетика. – Вибрані твори: пер. з нім. – К. : Юніверс, 2001. – С. 188.

емігрантів, яких уже сучасний філософ метафорично назвав «...прохач, який стоїть біля мови. Він хоче, щоб мова його почула»¹. Йдеться про українського письменника і науковця Данила Мордовця*. Найбільш цілісною була Франкова рецензія на видання «Д. Л. Мордовець. Оповідання. С.-Петербург. Типографія В. С. Балашева. 1885. Стор. 95, в 8-ку», яку вперше було опубліковано польською мовою у додатку до газ. «Kraj» (Dział literacki «Kraju». – 1886. – №24. – 15(27). УІ. – S. ІУ–У), у рубриці «Z literatury ukraińskiej» під назвою «D. Ł. Mordowec. Opowiadania. S. Peterburh, 1885»**. Франко у вступі до рецензії висловив жаль щодо незначної участі Мордовця в українському письменстві, адже 100 сторінок книжки вмістили «<...> майже все, що зробив для українсько-руської літератури чоловік не посліднього таланту і один з першорядних майстрів українсько-руської мови. П'ять очерків, заміщених в сій книжечці, одна робота критично-літературна, видана осібною брошурою ("За крашанку – писанка. П. Ол. Кулішеві". Петербург, 1882), одна недокінчена поема, один переклад з Гоголя і ще два очерки, публіковані в Галичині, – ось

¹ Гадамер Г.-Г. Батьківщина і мова / Г.-Г. Гадамер // Герменевтика і поетика. – Вибрані твори: пер. з нім. – К. : Юніверс, 2001. – С. 190.

* Мордовець (Мордовцев) Данило Лукич (19. XII. 1830, слобода Данилівка, тепер с.м.т. Волгоградської обл., Росія. – 23. УІ. 1905, м. Кисловодськ, Росія, похований у Ростові-на-Дону у Росії) – український і російський письменник, історик, етнограф, публіцист, громадський діяч. Народився в українській сім'ї переселенців на Донщину, походив із давнього козацького роду. Дід був сотником Запорізької Січі, батько – кріпаком, який зумів викупитися на волю і став управителем маєтку. Закінчивши окружне училище (1844), Мордовець навчався у Саратовській гімназії, а потім у Казанському та Петербурзькому університетах. Закінчивши у 1854 історико-філологічний факультет Петербурзького університету, переїхав у Саратов, співпрацював із засланим туди через участь у Кирило-Методіївським братстві М. Костомаровим, був його помічником як секретаря статистичного комітету. Певний час був редактором «Саратовских губернских ведомостей», пізніше – керівником канцелярії саратовського губернатора, впродовж 1873-1886 служив чиновником у різних губернських установах, Міністерстві шляхів сполучення (Петербург).

** Статтю Франка в авторському перекладі було передруковано у вид.: Ватра. Літературний альманах. – Стрий, 1887. – С. 147–153, за підп.: *Оцінка Івана Франка. Про обставини цієї публікації видно з цитованого вище листа Франка до Василя Лукича (Львів, 9. УІІ. 1886). У цьому ж альманасі було вміщено «Автобіографію Данила Мордовця (Письмо до Василя Лукича, впорядчика отсього "Літературного збірника" яко відповідь на просьбу вистачати автобіографію)» (С. 119–122). Статтю І. Франка супроводжувала примітка редактора Василя Лукича з покликом на цю автобіографію. Рецензія не увійшла до 50-томового видання і 2008 року передрукована за публікацією у «Ватрі» у 53 додатковому томі [т. 53, с. 183–190] в упорядкуванні і з коментарями О. Б. Луцишин, де зазначено, що автограф статті Франка під назвою «Данило Сліпченко Мордовець (по поводу його "Оповідань", виданих 1885 р. в Петербурзі)» (недатований) зберігається: ІЛШ. – Ф. 3. – № 789.*

і все, що написав по-українськи п. Мордовець»¹. Рецензента вразив величезний перелік російськомовних творів автора, і він метафорично оцінює українськомовну спадщину як потребу «<...> вилити на рідній мові ті думи, чуття і спомини, котрі не завжди можна вилити на мові чужій»², працю не для заробітку, а за покликом серця. Вважаючи українську літературу рідною для письменника, для якої він «<...> заховав одно – своє серце, м'яке, вразливе і мелодійно настроєне, але позбавлене всяких сильних і енергійних акордів», Франко образно вказував на сильні і слабкі якості художнього стилю Мордовця і лояльно написав: «<...> коли мислитель, учений і романіст Мордовцев під не одним зглядом заслужив, може, на закиди, то українськоруський поет Данило Мордовець є і останеться назавсідги вельми симпатичною, хоч не вельми й визначною літературною появою»³. Історія українофільства в нарисі Мордовця «Скажи, місяченьку» з наголошуванням тих моментів, коли на перших ролях був М. Костомаров, у Франка викликала дещо критичну оцінку вибіркового (бо пропущено спомини про Кирило-Мефодіївське братство) та обережного художнього малюнка цього руху, відчутну іронію у зауваженні про те, що тепер і Костомаров почав схилитися до сателітного розвитку української мови у фарватері російської, і суспільність московська стала неприхильною до українофільства, й уряд російський українську мову заборонив. Найкращим з нарисів вважав критик «Із уст младенців», що сюжетною канвою має відвідання автора разом з Галкою-Костомаровим зоологічного саду. Фантасмагоричні картини минулого України через споглядання старезного орла, що був свідком перетворення козацької вільної землі на степи «косарів і гречкосіїв», Шевченків мотив розкопування козацьких могил, модерновий образ залізниці як символу остаточного руйнування старої патріархальної, але вільної землі. Франко у рецензії переоповідає розгорнуту дидактичну алегорію про українця-орла і москаля-ведмеда, підкреслюючи відтворену у творі Мордовця кращу адаптивність до підневільного життя «ведмедів», зумовлену ментальними національними особливостями характеру. Поділяючи погляди письменника, рецензент теж наголошує на потребі більш наполегливого, концентрованого та агресивного поступу, адже успіху досягне тільки той, хто постійно його домагається: «Отсі слова автор ставить на вид усій українсько-руській громаді, тій тихій, задуманій, хоч роботящій і повній любови до свого рідного та

¹ Франко І. Д. Л. Мордовець. Оповідання (С.-Петербург. Типографія В. С. Балашева. 1885. Стор. 95, в 8-ку) // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 183.

² Там само. – С. 183.

³ Там само. – С. 183–184.

самопожертви, але мовчазливий, несміливий та слабій задля недостачі міцної організації та ясного суцільного почуття, єдності цілей і напряду українсько-руській громаді. “Хто більше реве, тому й дають, а хто мовчить, тому й зась”, то є тільки та громада, тільки та суспільність може мати надію на ліпшу будучину, на самостійність і свободу, котра зуміє і зможе все те вибороти собі, здобути дружним громадським і невсипущим змаганням. Не досить теоретично доказувати права України-Руси, самостійність українсько-руського народу, мови, літератури – треба приложити рук і сил до практичного осущення українських ідеалів, до виборення України-Руси того, чого мимо всяких теоретичних доказів не дає їй груба, брутальна сила»¹.

Юрій Барабаш відзначає цікаву психологічну мотиваційну деталь на прикладі вимушеної еміграції Тараса Шевченка: «Парадоксально, але факт: саме чужий Петербург часто-густо змушував українця по-новому глянути на свою Україну, мовби вперше відкривав йому очі на рідний край і на самого себе, ставав каталізатором пробудження й загострення національної пам'яті, імпульсом до національної самоідентифікації»². Характеристичною у цьому плані є також і діяльність Івана Франка, адже, популяризуючи українське письменство, Франко-оглядач писав польською мовою і публікувався у журналі «Prawda». Український літературний критик виявив себе яскравим прихильником загальної, «соборної» літератури незалежно від належності до різних держав, апологетом спільного розвитку національної белетристики. 1887 року Франко відгукнувся про творчість того ж Мордовця в оглядових статтях про розвиток української літератури та рецензіях окремих українських альманахів, акцентуючи на українофільській діяльності на материковій Україні та навіть протиставляючи її певним чином «анемічному» галицькому українському письменстві. Зокрема, у синтетичному огляді «Українська література в Галичині за 1886 рік» Франко доволі полемічно вказує на консерватизм та анахронічність власне галицької української літератури, що зумовлено, на думку автора, безплідною міжпартійною полемікою, ляком соціальної проблематики, «усього, що називається дійсністю і життям»³. Дивлячись на місцеве письменство через соціологічну призму, Франко називав у цій розвідці галицьку літературу «<...> бідною, блідою, безплідною, позбавленою запалу й оригінальності» та писав: «Якщо при цьому галиць-

¹ Франко І. Д. Л. Мордовець. Оповідання (С.-Петербург. Типографія В. С. Балашева. 1885. Стор. 95, в 8-ку) // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 190.

² Барабаш Ю. «Коли забуду тебе, Єрусалиме...» Гоголь і Шевченко. Порівняльно-типологічні студії / Юрій Барабаш. – Харків : «Акта», 2001. – С. 39.

³ Франко І. Українська література в Галичині за 1886 рік / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 44.

кі українці не втратили ще цілком інтересу до власного письменства, якщо вони читають речі, друковані їхньою мовою, то тільки завдяки продукції на Україні, завдяки тамошнім авторам, як Нечуй-Левицький, Панас Мирний, О. Кониський, Д. Мордовець та інші»¹. Детального аналізу власне продукції цих авторів, які друкуються в Галичині, але вирости на іншому ґрунті, Франко у цій розвідці не здійснив. Натомість маємо концентрований аналіз творчості цих письменників в огляді «Українська альманахова література», опублікованому того ж 1887 року у тому ж польському часописі «Prawda». Зокрема, про епічний твір Мордовця «А все пречиста» Франко писав: «Це – чудова записана з народного переказу кримінальна новела. Парубка підозрюють у вбивстві єврея, все свідчить проти нього, і одно тільки могло б його врятувати – доведення alibi, але саме цього він не хоче зробити, щоб не скомпрометувати дівчини, у якої він був саме тієї ночі. Але вона сама, прибувши до Києва на прощу і випадково зустрівши свого милого на вулиці, коли його вели на суд, пішла за ним до залу суду і говорить всю правду і рятує його від нещастя. Оповідання написане у простій, дещо сентиментальній і трохи церковній манері пана Мордовцева, однак, незважаючи на це, справляє сильне враження, особливо тому, що показує почуття простих сільських людей – членів суду присяжних»². Соціальна проблематика твору, психологізація образів селян і чиновників, все ще новий на той час жанр «кримінальної новели» знайшли схвальну оцінку критика, незважаючи на дещо пересадний «сентиментальний» тон оповіді, консервативну нарацію, загальну моральну-дидактичну («церковну») манеру письма Мордовця. Ще одну розгорнуту оцінку твору Мордовця на сторінках польської преси («Prawda», 1887) Франко дав у рецензії на збірник «Степ» (Херсонський белетристичний збірник. Херсон, 1886. Друк. у Петербурзі, 1886). Вважаючи наукові праці збірника (невиправдано, на думку Франка, названого белетристичним) більш вартісними, ніж власне літературні зразки, рецензент вказав на їхню вимушену «чужомовність» (всі надруковані російською мовою) та відзначив декілька художніх текстів, а саме публікацію драми «Бондарівна» І. Карпенка-Карого, нарису «Невинна» І. С. Нечуя-Левицького, повісті «Бідна дівчина» М. Грушевського і ліричного нарису «Будяк» Мордовця. Про останній твір, зокрема, Франко писав: «“Будяк” пана Мордовця – річ невелика і овіяна теплом справжнього ліризму. Автор черпає зі своїх спогадів, показує ціле своє життя в алегоричній картині свого ставлення до барвінку і калини, що росли в саду перед його рідною домівкою на Україні. Що раз далі відводила його доля від цих товаришів дитинства – до шкіл, до столиці, а коли врешті на схилі віку він

¹ Франко І. Українська література в Галичині за 1886 рік / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980.. – С. 44–45.

² Там само. – С. 102–103.

повернувся, щоб натішитися ними, послухати українських пісень і заплакати, – він почув під вікнами іншу пісню, а від барвінку і калини не знайшов ані сліду»¹. Пройнята глибоким ліризмом та чуттєвістю розгорнута дидактична алегорія «холодних вітрів» як реакції і наслідку несприятливих суспільно-національних обставин розвитку народу передбачає загибель свого питомо українського і постання «будяка» – символу запустіння, уособлення чужого. Це те явище, про яке герменевт афористично зазначав, що «Рідна мова вміщує для кожного елемент зв'язку зі споконвічною батьківщиною. Це маємо й у випадку, коли людина володіє багатьма мовами і навіть коли вона чує рідну мову і розмовляє нею лише зрідка, недовгий час спілкуючись зі своїми земляками. Кому ж випала доля жити у вигнанні, той завжди живе між бажанням забути й бажанням запам'ятати, між прощанням і згадкою, між втраченою і новим початком. Життя – це заглиблення в мову»².

Отож, бачимо у Франкових оцінках творчого доробку Д. Мордовця доволі «поблажливе» ставлення до художніх складових текстів, схвальні відгуки про соціальні і психологічні мотивації його героїв, однак наскрізним рефреном є вказування й виказування того, що для своєї рідної літератури письменник і науковець знаходить «окрушини» часу, а така діяльність є свого роду ностальгійним релаксуванням, спробою спокути. Особливо різко про такого штибу «заробітчанин» критик написав у праці «Д-р Остап Терлецький. Спомини і матеріали» (вперше надруковано в ЗНТШ. 1902. Кн. 6. С. 1–64). У статті, поміщеній у 50-томовому виданні³, зроблено купюру: «<...>Між росіянами, навіть між винародовленими українцями, які своє забуття про рідний народ та його інтереси силкувались ефективно прикривати плащем всесвітнього лібералізму та ще й тим аргументом, що розвій культури й так не тепер, то в четвер затре всі національні різниці, зілле всі національні індивідуальності до купи в одну сім'ю, а в такому разі працювати для розвою одної якоїсь національності – се регрес, назадництво. І вони, поступовці, в ім'я поступу покинувши Україну, говорили й писали по-російськи, працювали над розвоєм російського, навіть спеціально великоруського народу»⁴. Автор комен-

¹ Франко І. «СТЕП». Херсонський белетристичний збірник. Херсон, 1886. Друк. у Петербурзі, 1886 / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 116.

² Гадамер Г.-Г. Батьківщина і мова / Г.-Г. Гадамер // Герменевтика і поетика. – Вибрані твори: пер. з нім. – К. : Юніверс, 2001. – С. 189.

³ Франко І. Д-р Остап Терлецький. Спомини і матеріали / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 33 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 304–370.

⁴ Франко І. Д-р Остап Терлецький. Спомини і матеріали / Іван Франко // Зібрання творів у 50 т. Покажчик купюр / Іван Франко ; М. Г. Жулинський (голова) та ін.; ред. Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2009. – С. 180.

тарів Є. Нахлік небезпідставно вважає, що у вилученому фрагменті праці Франка міститься натяк на постать Д. Мордовця, який у своїх ранніх працях, а саме у статті «Печать в провинции», опублікованій у петербурзькому журналі «Дело» (1875. – № 9. – Сент. – С. 44–74; № 10. – Окт. – С. 2–32), висловив подібні шовіністичні погляди, а під тиском різкої критики в російській та українській пресі був змушений визнати помилковість своїх розмислів у статті «Quos ego» (Дело. – 1876. – № 5). Є. Нахлік також у коментарях цитує фрагменти листування з редакцією «Зорі» Б. Грінченка, М. Грінченко, Т. Зіньківського, у якому вони протестували проти поверхового та некритичного сприйняття постаті Мордовця, та доводить, що Франкові було відоме це послання¹.

Окрім згаданих повище, варто назвати Франкову рецензію літературного збірника «На вічну пам'ять Котляревському» (Видавництво «Вік». – К., 1904), яку вперше було опубліковано у ЛНВ (1904. Т. 28. Кн. 10. С. 43–48). Вважаючи книжку «<...> помітною появою в наших письменстві», рецензент з-поміж 38 письменників («українських і галицьких»), відзначив, зокрема, і твір Данила Мордовця. Зарахувавши митця до покоління «старших», критик писав: «І малесенький нарис Д. Мордовця “Луна з нової України” вітаємо радісно як одну з проб розширити обрій нашого літературного терену. В оповіданні селянки-українки автор малює тут епізод із українського переселенського руху над Амур і життя українців у тих далеких сторонах. Звичайний спосіб оповідання д. Мордовця, більше ліричний, ніж епічний, не дає ярок, пластичних образів, але зате лишає в душі декілька тонів, що довго і глибоко торкають чуття і малюють невивисну любов українців до рідного краю та тугу за ним і на нових оселях»². Як бачимо, Франко відзначив розширення тематичного та географічного ареалу національного письменства через залучення у белетристику зображення життя української діаспори – переселенців на Далекий Схід, чи, так званий, Зелений Клин, – тема, піонером якої був Мордовець, а пізніше її розвинули інші українські письменники, зокрема І. Багрянний. Знову Франко наголосив на «більш ліричній, ніж епічній» авторській манері письма Мордовця, поетизації та експресивності тексту, його сентиментальній стилізації. У надрукованому у ЛНВ (1905. Т. 31. Кн. 8. С. 200) некролозі Франко крім загальновідомих біографічних фактів та доволі короткого огляду російськомовної історичної та літературної спадщини Мордовця так відгукнувся про письменника: «До українського

¹ Див.: Франко І. Зібрання творів у 50 т. Показчик купюр / Іван Франко ; М. Г. Жулинський (голова) та ін.; ред. Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2009. – С. 286–287.

² Франко І. На вічну пам'ять Котляревському [Літературний збірник (видавництво «Вік»). У Києві, 1904, стор. 510 + XII. 3 19 рисунками] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 35 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 228.

письменства він належить своєю поемкою “Козаки та море”, кількома побутовими оповіданнями (“Дзвонар”, “Старці”, “Солдатка”), рядом лірично-публіцистичних ескізів чи фантазій, полемічною статтею “За крашанку – писанка”¹. Тут мовиться про літературний дебют Мордовця, що відбувся саме українською мовою у його ж виданні (спільно з М. Костомаровим) «Малорусский литературный сборник» (Саратов, 1859). Отож, «поемка» – це написана ще 1854 на основі фольклорних джерел та під виразним впливом раннього Шевченка поема «Козаки та море» про історичне минуле України, що виразно засвідчувала національну позицію автора у збірнику. Завершується некролог своєрідним визнанням неабияких заслуг покійного для української культури та знову ж таки, незважаючи на жанр і відповідну конвенціональну ввічливість, певним доріканням за недостатню, на думку Франка, увагу до її проблем: «З тим усім Мордовець належить до великих майстрів української мови, та й своїми симпатіями він усе був на боці України, хоча й не можна сказати, щоб усе був вірний тим симпатіям і щоб усе віддавав українській справі такі услуги, які міг би віддавати завдяки своїм впливам у російській літературі»². У «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» (Л., 1910) Франко ще раз відзначив ті перешкоди, що їх Мордовець (як й інші українські письменники у російській імперії) мусив долати, щоб публікуватися українською мовою всупереч чисельним заборонам. «Із самостійних видань українською мовою, що в 80-х роках здужали пройти через тиски російської цензури, назвемо поперед усього дві гарні книжечки Данила Мордовця, обі видані в Петербурзі, а власне одна – “Писанка за крашанку П. Куліша”, видана 1882 р., і збірка “Оповідання” видана 1885 р.»³. Загалом Франкова оцінка спадщини Мордовця доволі послідовна й об’єктивна зі сталим наголошенням на достоїнствах майстерно і талановито виробленої мови його творів, на чуттєвості і рефлексивності індивідуального авторського світовідчуття та художнього світотворення, на ліризмі і дещо анахронічній сентиментальності текстів. Так само майже постійно Франко підкреслював обмеженість ідейно-тематичних координат прози Мордовця, недостатку соціальних мотивацій у ній, визнаючи оригінальність і різноманітність образів та постійну читацьку зацікавленість цією літературою, відзначаючи при цьому системні перешкоди і переслідування російською владою українських письменників, будь-яких українськомовних текстів.

¹ Франко І. Данило Мордовець [некролог] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 36 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 43.

² Там само. – С. 43.

³ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 384.

Про те, наскільки все таки різною була мовна політика двох імперій, що поділили більшість українських земель між собою, велелевно свідчать матеріали допиту І. Франка під час арешту 1889 року від 18 серпня до 29 жовтня. Абсурдні підозри австрійської поліції про співучасть письменника у діяльності «російських емісарів» з метою «відірвати Галичину від Австрії» виникли внаслідок «просвітницького» приїзду групи київської молоді (головно студентів) до Львова на запрошення дружини І. Франка Ольги. Сергій Деген із сестрами, Федір Кістяківський, які приїхали пізнати українську Галичину та Прикарпаття, були безпідставно підозрювані у шпигунській діяльності, як і галичани, що їх гостили. У протоколах Львівського крайового суду про допит від 17 вересня занотовано запитання до Франка: «Із слідства видно далі, що у Львові українські студенти на честь Дегенів і решти київських гостей влаштували етнографічні вечорниці і якийсь товариський вечір. Що вам про це відомо?» На що Франко відповів: «Цей вечір затягнувся десь за північ. На ньому Лопатинський читав вірш «Каменярі», співали українські пісні і були промови з цієї нагоди. Так, студент Трильовський виступив з вітальною промовою до київських гостей, дякував їм за приїзд. Дякували панам Деген за честь, що відвідали товариство, а Федір Кістяківський у промові дякував за дружній прийом. При цьому згадував про різницю умов життя українців на Україні і тут, в Галичині. [В Галичині] можна по-українськи писати, вчитись, розвивати українську мову, а, навпаки, в Росії, це все заборонено, і тому подібне в цьому дусі»¹. Франко на допиті в поліції відкрито говорить про необхідність взаємного пізнання українців Східної України і Галичини, вивчення звичаїв, мови, літератури і заперечує будь-які натяки в соціальному чи політичному напрямку, всіляко вигороджує своїх «східних» друзів. Либонь, у матеріалах цього допиту навіть прочитується певне «захвалювання», «лестощі» австрійській ліберальній мовній політиці на противагу шовіністичній асиміляторській практиці щодо українців в російській імперії*.

¹ Іван Франко: Документи і матеріали. 1856–1965. – К. : Наук. думка, 1966. – С. 132–133.

* Детально про «справу С. Дегена і товаришів», «горезвісний судовий процес Франка і Дегенів» див. у відповідних статтях Франківської енциклопедії (Швець А. Арабажин Костянтин / Алла Швець // Франківська енциклопедія: у 7 т. / редкол.: М. Жулинський, Є. Нахлік, А. Швець та ін. ; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Інститут Івана Франка НАН України. – Львів: Світ. – Т. 1: А–Ж / наук. ред. і упоряд. Є. Нахлік ; передмова М. Жулинський, Є. Нахлік. – 2016. – С. 49–53; Нахлік Є. Арабажин (Арабажина) Наталія Вікторівна / Євген Нахлік... – С. 53–61; Нахлік Є. Деген (Деген) Сергій Вікторович / ... С. 532–538), а також у статті «Франкова кореспондентка і перекладачка Наталія Арабажин з роду Дегенів» Є. Нахліка, де

Часто у своїй публіцистиці Франко підкреслював той факт, що українська культура і література зокрема були джерелом і засобом формування основ тогочасної російської, особливо у 17–18 ст., натомість новопостала імперська метрополія «віддячувала» заборонами і репресіями. У знову ж таки польськокомовній, фундаментальній для української історіографії статті «Характеристика української літератури XVI–XVIII століть»^{*} історик літератури зазначив: «Відхід київської митрополії під московський патріархат у 1685 р. завдав сильного удару цьому останньому осередкові самостійної південноруської літератури. Щоправда, Москва спершу не думала про її пригнічення, а радше абсорбувала її. Цілий ряд видатних південноруських учених, письменників, теологів, проповідників мандрує до Москви, серед них Стефан Яворський, Симеон Полоцький, Димитрій Ростовський, Епіфаній Славинецький, Теофан Прокопович та інші. Вони вносять потужний струмінь світла і думки в темні, заскорузлі в бездушній формалістиці, московські уми, вносять багато звичаїв, звичок і поглядів, перейнятих із Заходу, з Польщі і незнаних в тогочасній Москві»¹. Через десять років Франко уже більш категорично оцінював українсько-російську співпрацю, констатує її безперспективність і навіть шкоду для «загальнослов'янського» поступу, адже шалене шовіністичне прагнення переважної більшості російських еліт всі народи «утопити» в «русском море», підживлене абсолютистською політикою царизму з його агресивним «православієм», нівелювало спроби гіпотетичної «вестернізації» Росії. У статті «Михайло П[етрович] Старицький» купюровано таку фразу: «Що українці ще від свого державного сполучення з Москвою не переставали працювати для російської науки й просвіти – се доказує маса блискучих імен, починаючи від Прокоповича, Туптала, Яворського, а кінчаючи Гоголем, Костомаровим, Ковалевським. Що українці здавна шукали волі

всебічно проаналізовано суспільно-політичні обставини й причини поліційного переслідування згаданих діячів не тільки у Львові, а й у Києві (Нахлік Є. Франкова кореспондентка і перекладачка Наталія Арабажин з роду Дегенів / Євген Нахлік // «Йшла не тільки з духом часу, але й перед ним»: Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття... – Львів, 2015. – С. 187–202).

¹ Франко І. Характеристика української літератури XVI–XVIII ст. / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К.: Наук. думка, 2008. – С. 359–360.

^{*} Вперше надруковано польською мовою в журн: «Kwartalnik Historyczny» (1892. – Т. 4. – С. 693–727), під назвою «Charakterystyka literatury ruskiej XVI–XVIII wieku», за підп.: *Iwan Franko*. У газеті «Kurjer Lwowski» (1892. – № 146. – 26. V. – С. 5) І. Франко опублікував короткий зміст цієї праці у замітці «Towarzystwo Historyczne». Передруковано у перекладі В. Крекотня у кн.: «Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст.» (К., 1993. – С. 342–372).

разом з чільними великорусами або й наперекір їм – се доказує довга низка імен від Мазепи й Сірка аж до Желябова, Лизогуба й Драгоманова. Та тільки одно й друге чи може вважатися аргументом, що так воно й надалі має бути? Мені здається, що навпаки: коли б українці здавна були працювали *для себе* (письмівка Франкова – В. М.), для своєї національності, не оглядаючися на абстрактний общерусизм, то не тільки піддвигнули б були Україну високо, але й загальноруська й загальнослов'янська сила була б у сумі багатша та більша»¹.

Не дивно, що всі колонізатори традиційно намагалися впроваджувати свою адміністрацію, освіту та базові культурні цінності. Зрідка, але бувало так, що панівна нація все-таки запозичувала цивілізаційні надбання завойованого народу, використовуючи їхні економічні і суспільні здобутки. У випадку ж колонізації України московитами бачимо той відразливий приклад, коли колонізатори замість того, щоб формувати на основі розвинутої культури сусіднього етносу свою власну, зосереджуються на імітації процесу, намагаються «перекупити» кращих представників релігії, письменства, педагогіки. Ментальні риси російської суспільності не дозволили сприйняти і засвоїти європейські засади індивідуалізму та права окремої особистості на вибір і розвиток, що вже тоді складали основні напрямні зокрема і європейської педагогіки. Натомість, схильність великої частини російської людності до авторитаризму і деспотії у її різних формах знайшла своє вираження у мовчазному потуранні багатовікової денаціоналізації тимчасово завойованого українського народу самодержавними інституціями. Франко системно висвітлював оцю імперську політику «обмоскалення». Фахово критикуючи вади європейської освітньої системи, передусім стосовно навчання українців, він водночас зіставляв можливості наддніпрянців і наддністрянців щодо самого факту навчання хоч би у початковій, так званій народній школі. Незважаючи навіть на найбільш елементарну, базову потребу навчання рідною мовою, статистичні дані показують неспівмірність реалій власне можливості набуття освіти. Цифри є надзвичайно промовистими, а Франко був чудовим аналітиком статистики. У статті «Народні школи на Правобережній Україні»^{*} він оперує такими даними: «В усіх трьох губерніях, з котрих кожда мало чим менша від Галичини, є міністерських шкіл всього-на-всього 788 (в Галичині є народних шкіл поверх 3000)...»³ Йдеться

¹ Франко І. Михайло П[етрович] Старицький / Іван Франко // Зібрання творів у 50 т. Покажчик купюр / Іван Франко ; М. Г. Жулинський (голова) та ін.; ред. Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2009. – С. 180.

^{*} Уперше опублікована в журн. «Народ» (1893, № 16, С. 163–165).

³ Франко І. Народні школи на Правобережній Україні / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2. – К. : Наук. думка, 1986. – С.163.

^{*} Російська монархічна газета, що виходила у Києві упродовж 1864–1919 рр.

про Київську, Волинську і Подільську губернії, про тодішні початкові школи на їхній території. Франко зазначає, що були ще церковно-приходські, попівські конфесійні школи, «неспосібні до порівняння», а також пише: «Існують, крім того, по всіх трьох губерніях таємні школи польські, на котрі «Киевлянин»* дуже злиться і проти котрих уряд російський придумує різні способи, бо вони, звісно, перепиняють його змагання до обмоскалення краю»¹. Отож, польська суспільність теж зазнавала тотального русифікаторського тиску, по-своєму боролася проти російського економічного та денаціоналізаційного тиску, що і відзначив Франко. Український письменник добре знав белетристичну творчість тих польських митців, які поєднували її із активною педагогічною діяльністю у своїй суспільності, а це передусім Адольф Дигасінський, Стефан Жеромський, Болеслав Прус, Еліза Ожешко та ін. Польське шкільництво того часу (також і на автохтонних українських землях Волині, Поділля і Київщини) історики польської освіти оцінюють так: «Дійсний стан освіти в «Краю Надвіслянським» ставав щораз похмурішим. ... Публічне шкільництво було цілковито зрусифіковане. Найважчі часи припали на період 1879–1897, коли куратором Варшавського Наукового Округу був Александр Апухтін. Ліквідація багатьох шкіл спричинила зростання анальфabetизму. Польське шкільництво виживало через приватне або домашнє навчання; бувало, що «ховалося» за допомогою різних форм громадської діяльності або «переходило у підпілля»². Як бачимо, освітні проблеми поляків під російським «берлом» були подібними до наших, і треба визнати, що боролися вони з русифікацією у силу комплексу об'єктивних причин значно успішніше. А дуже часто ставали прямими опонентами для українців, намагаючись колонізувати через освітню політику уже частину нашого народу. Особливо це стосувалось української інтелігенції, передусім у Галичині. Боротьба за національну школу українців і поляків була безпосередньо пов'язана із політичними змаганнями за майбутню державність, тому набувала запеклого і безкомпромісного характеру, однак провадилась усе-таки за певними цивілізованими правилами, що їх встановлювала конституція Австро-Угорщини. Натомість, «В России нет закона, Но столб, а на столбу корона», – так писав Франко про особливості функціонування державного устрою іншої імперії, використавши афористичний вислів О. Пушкіна як мотто у надзвичайно гострій за стилістикою викривальній статті «Правове становище української літератури в Росії»³. Як про нинішні реалії тоталітарного російського державного

¹ Франко І. Народні школи на Правобережній Україні / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2. – К. : Наук. думка, 1986. – С.164.

² Wołoszyn S. Rozwój nowoczesnych systemów szkolnych w XIX wieku / Stefan Wołoszyn // Pedagogika. Podręcznik akademicki. – Red. naukowa Z. Kwieciński i B. Śliwerski. – Т.1. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009. – S. 149.

³ Вперше надруковано в газ.: «Kurjer Lwowski» (1895. – № 4. – 4. I. – S. 1–2) під заголовком «Prawne stanowisko literatury ruskiej w Rosji».

устрою Франко писав: «Зрозуміло, що через те говорити про “юридичний” статус будь-чого – справа проблематична. Такий стан не змінився там і досі. “Свод законів” там сягає сотні томів, але, на думку іншого видатного російського письменника Щедрина, ті “закони” друкуються лише для того, щоб бути окрасою канцелярських полиць, а країною і долями людей, що мешкають у ній, керує “планета”, тобто випадок, сваволя вже не якоїсь однієї людини, а воля якихось невідомих елементарних сил»¹. Український кореспондент польського часопису саркастично зазначав: «Наводимо ці зауваження на початку цієї статті з тією метою, щоб читач міг виробити собі належну норму для оцінювання тих “правових” обставин, серед яких вегетує письменство одного братнього, 18-мільйонного слов’янського народу під берлом Росії, – письменство малоруське, чи українське»². Франко у своїй публікації апелює також до «змістовної і написаної з об’єктивним спокоєм» статті у цій справі у народовській щоденній газеті «Діло» та стверджує, «що для читачів “Кур’єра” представлені тут речі не будуть новими, адже про них неодноразово йшлося в нашому часописі»³. Публіцист підкреслив, що цензурні утиски передусім розпочалися щодо використання української мови у сфері релігійній та освітній: «Перше вилучення українського слова з-під загальних законів преси відбулося в Росії 1863 року, коли синод як духовна цензура заборонив будь-які українські друки релігійного змісту, а міністерство внутрішніх справ у відділі світської цензури заборонило друкувати українські книжки популярно-наукового та педагогічного змісту»⁴. Зрозумілими є причини, через які ця стаття Франка на захист української мови не була передрукована у 50-титомовику, адже у ній концентровано показано різницю правового статусу двох частин розділеного народу, підкреслено репресивний характер «братньої» слов’янської держави: «Отже, юридичний статус українського письменства в Росії нині виглядає так:

1. Не можна видавати українських книжок релігійного, популярно-наукового та педагогічного змісту.

¹ Франко І. Правове становище української літератури в Росії / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах / Іван Франко; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К.: Наук. думка, 2008. – С. 468.

² Там само. – С. 468.

³ Там само. – С. 468.

⁴ Франко І. Правове становище української літератури в Росії / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах / Іван Франко; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К.: Наук. думка, 2008. – С. 469.

2. Не можна друкувати українських книжок наукового змісту.

3. Не можна привозити в Росію без окремого дозволу головного відомства у справах преси жодних українських книжок, брошур і часописів, надрукованих за межами Росії.

4. Не можна нічого друкувати іншим правописом, за винятком: а) історичних документів і пам'яток – правописом оригіналу; б) словників, белетристики і музичних нот російським правописом або тим правописом, що використовувався на Україні не пізніше, ніж у XVIII ст.

5. Не можна виголошувати будь-яких лекцій чи рефератів українською мовою.

6. Не можна існувати театрам суто українським (українське товариство, драматичні трупи мусять поруч з українським твором грати також російський).

7. Навіть усе те, що не є забороненим, може друкуватися тільки з умовою, тобто лише тоді, коли головне відомство у справах преси в Петербурзі визнає рукопис як такий, що надається до друку.

8. Вистави українських драм можливі також лише за умови, тобто тоді, коли генерал-губернатор за кожним разом дасть дозвіл.

Так виглядає сьогодні правове становище української мови в Росії!»¹

До тридцятиріччя ганебного Емського акту російського царя Олександра II про подальше обмеження вживання української мови у пресі та сценічному дійстві Іван Франко написав блискуче аналітичне есе головно про фарисейську позицію «великоруської еліти», яка, інфікована шовінізмом, жодним голосом не вступилася за права українців на свою словесність, на свій національний розвиток. Перефразовуючи нашу народну приказку («Як зап'яла в сухий пень, То стояла цілий день») та сатиричний образ М. Салтикова-Щедріна, Франко іронічно писав: «Один російський гуморист оповідає про ізвозчика, що, наїхавши на розі вулиці на кам'яну тумбу, перевернув свою тарадайку, а потім, ставши над нею і зорієнтувавшись, де він, плюнув з досади і крикнув: «Тридцять лет, и всё на эфтом самом месте!»² Звісно, що ця

¹ Франко І. Правове становище української літератури в Росії / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 470–471.

² Франко І. Сухий пень / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 577. Вперше надруковано в журн.: ЛНВ. – 1905. – Т. 29. – Кн. 2. – С. 85–88, без підп. Авторство вказане в покажчику змісту: «І. Ф. про заборону української мови царським указом 1876 р».

публікація також не увійшла у свій час до 50-титомового зібрання творів класика, але варто відзначити особливий ракурс навколо царського указу, на якому наголошував Франко: навіть деякі імперські чиновники ратували за певні поступки українофільському рухові (дозвіл на театральні вистави, обмежений друк книг українською мовою), однак категорично були проти викладання українською у початковій і вищій школі та проти українськомовних навчальних підручників*. Власне, Франко аргументовано і переконливо формулює ту тезу, яка невдовзі стане «крилатою», називною, і буде «приписана» головно Володимирові Винниченку: «Російський демократ закінчується там, де починається українське питання»**. Між тим, саме Франко одним із перших у багатьох публікаціях піднімав питання відповідальності російської ліберально-демократичної інтелігенції (тобто – націоналістичної) за українсько-російські міжнаціональні взаємини. Про (без)відповідальність шовіністичної російської «еліти» (фактично – нацистської), бюрократії і чиновництва Франко писав також, однак абсолютно без ілюзій. Щодо ж російських ліберальних кіл висноував реальні плани політико-культурної і громадянської співпраці, яка могла би стати прикладом і запорукою мирного співіснування двох народів і двох держав у майбутньому. Цід історії засвідчив, що ліберальна російська інтелігенція завжди була в абсолютній меншості, а більшість московитян стають шовіністами, коли йдеться про українське питання. Актуальними як ніколи є Франкові слова з

* Автор коментарів до публікації статті у 54 додатковому томі до 50-титомовика І. Франка Андрій Франко зазначив: «Йдеться про меморіал (документ, призначений для вищих урядових сфер) О. Дондукова-Корсакова, складений 1879 або 1880 р. з приводу становища української мови й культури після царського указу 1876 р. і призначений для інформації царя та вищих сановних осіб. О. Дондуков-Корсаков наголошував, що цей указ завдає шкоди зовнішній і внутрішній політиці Росії, і пропонував ряд поступок українофільському рухові (зокрема, скасування заборони театральних вистав, друкування книг українською мовою тощо), проте виступав категорично проти викладання українською мовою у початковій і вищій школах, видавання підручників, вживання в адміністративних сферах та судочинстві». Див.: Примітки до статті: *Франко І. Сухий пень* / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 1092.

** Передусім говоримо про Винниченків «Відкритий лист російським письменникам» (*Винниченко В. Открытое письмо к русским писателям* // *Украинская жизнь*. – 1913. – № 10. – С. 29–30). Також вислів, що став уже фразеологізмом, інколи приписують В. Вернадському, Лесі Українці, С. Петлюрі, Н. Герцену, М. Бердяєву – йдеться про факт того, що ці діячі так чи так аналізували українсько-російські міжнаціональні взаємини у цьому ракурсі.

1905 року: «Були «віяння» і течії, ліберальні пориви та соціалістичні агітації серед російської суспільності, але не було й серед неї дружнього, голосного протесту проти цього соромного указу з р. 1876. І добре так, бо українська суспільність мала нагоду переконатися, що справа українського слова, українського розвою чужа для великоруської суспільності; що та суспільність, також засліплена своїм державним становищем, у справах державних думає (з виємком немногих високих умом і серцем одиниць) так само, як її бюрократія, чи, іншими словами, що російська бюрократія – невідродна дочка російської суспільності, і, видержавши остру боротьбу з отсею все-сильною бюрократією, українській суспільності прийдеться видержувати хронічну, довгу, але не менше важку боротьбу з російською суспільністю та крок за кроком відвойовувати собі у неї право на самостійний розвій»¹. Франко апелює навіть до еміграційних пресових органів російських конституціоналістів, очолюваних П. Струве, які, попри безцензурні умови, жодним словом не обмовилися на захист українського слова, а між тим, «Злочин, сповнюваний російським правительством на Чернишевським, болів і пік нас, як злочин, сповнюваний на кимось із рідних, близьких, дорогих нам усім»². Ідеалізм та наївна віра українських соціалістів і соціал-демократів у можливість цивілізованої співпраці з російськими «братами»: есерами, есдеками, кадетами, лібералами, – байдуже з ким, – є помилкою та, за Франковим влучним словом, «самоошукою». Либонь, пишучи 1905 року по відомих революційних подіях ці тези, Франко так чи так знову полемізував із М. Драгомановим, тобто, – з його доктриною 1860–80-х років про можливість «вкупі з Північною Руссю вступити в свободу»*, адже «Прийшла й остатня весна – брехлива, фарисейська, оперта на пустім слові і здмухнена одним словом – і знов не піднявся з-посеред російської суспільності ані один смілий і рішучий голос в обороні українського слова, ані один грімкий протест проти соромного указу. Правда, й самі українці потішали себе тим, що, допомагаючи здобути реформи в ліберальнім дусі, вони тим самим роз-

¹ Франко І. Сухий пень / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 578–579.

² Там само. – С. 579.

* Про це Франко відверто писав у 1902 році. Звісно, ці слова також було купюровано. [Не менше характерною для Драгоманова була заява зараз на чолі апострофи до «русина московського», що «ми не зломим з тобою союзу», хоч той русин московський ніколи не вважав свої відносини до українців якимсь союзом і, значить, ніколи його не додержував]. Див.: Франко І. Михайло П[етрович] Старицький / Іван Франко // Зібрання творів у 50 т. Покажчик купюр / Іван Франко ; М. Г. Жулинський (голова) та ін.; ред. Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2009. – С. 179–180.

ширять рамки також для розвою української нації. Чи не було й се самоошукою, як була нею для всієї російської суспільности пам'ятна «весна» з кінця 1904 року?»¹

України як незалежної держави у часи Франка не існувало, тому чи не головним завданням стає боротьба за саме право здобувати освіту рідною мовою. Якщо внаслідок хвилі національно-визвольних рухів у середині 19-го століття, пізніше названої «весною народів», західна частина української нації в умовах австрійської колонізації здобула певні умови для розвитку принаймні початкової освіти, то шкільництво в російській державі служило основним засобом «обрусіння». Закономірно, що це засвідчувало абсолютно різний цивілізаційний стан розвитку суспільства двох імперій, різні соціально-економічні устрої, різні культури, релігії та політичні цілі. Єднало обидві імперії послідовне прагнення до придушення будь-яких політичних аспірацій в поневолених українців, однак через спільність релігійних і, відносно, мовних рис між «братніми» слов'янами, денаціоналізаційна політика росіян набула особливо відразливого та варварського характеру порівняно із германізаційними процесами. Таким чином, Франкова боротьба за українське шкільництво у Галичині головно полягала у модернізації національної освіти, у протистоянні консервативним клерикально-селянським проявам застарілої педагогіки (фізичні покарання, анахронічна методологія навчання, допотопні програми, підручники, загальноосвітній рівень учительства і т. і.) та з дискримінацією прав свого народу у змаганнях з польським у сфері освіти, бо поляки дуже часто спекулятивно і кривдно стосовно українців використовували свій «шляхетський» капітал. У них була ще зовсім «свіжа» традиція державного досвіду, збережені педагогічні і наукові інституції, врешті, – уже століттями усталена літературна польська мова, яку до російського «потопу» ніхто не забороняв. Репресії росіян стосовно польської мови незіставні із політикою винародовлення та повної заборони української мови, тому Франкові публікації про освітянську проблематику в Росії головно зводяться до нещадної публіцистичної критики дикунської політики русифікації українських дітей у школах. Франко пише про ту незмінну тенденцію в російському істеблішменті, незалежно від рівня чи ступеня політичного лібералізму чи демократизму, що передбачає повну заборону для 25 мільйонів українців навчатись рідною мовою: «Тридцять лет, и всё на эфтом

¹ Франко І. Сухий пень / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 579.

самом месте!» ...Та все-таки в основнім погляді на українство, на його національний характер і національні права між зацвяхованим бюрократом 1880 р. і ліберальним міністром 1904 р. не бачимо ніякісінької різниці. «Мнение... составлено раз навсегда бесповоротно», а се «мнение» йде до того, що української мови не слід допускати навіть у сільських школах до ранги викладової мови! Сьогодні варшавські поляки вже приготувляють-ся до вибору послів на свій національний сойм у Варшаві, укладають лісти професорів для свого національного польського університету в Варшаві, а українці потішають себе тим, що з заведенням ліберального режиму в Росії впадуть окуви з українського слова і вільно буде друкувати книжки, брошури та газети українською мовою. Про дальші права, про сотворення українського шкільництва, про права української мови в судах, урядах і церкві там навіть теоретично нема розмови, немов би се все розумілося *implicite* в самім знесенні указу 1876 р. Чи не буде се знов одна з тих фатальних ілюзій, якими така багата історія українського оплаканого відродження?»¹ Тоді, коли більшість Європи дискутує про потребу позитивістського реформування навчання і виховання у школах, абсолютна більшість європейців здобувають початкову освіту, а боротьба триває про права жінок здобувати вищу, українці, які зробили так багато для розвитку та «окультурення» російської держави, у 20-му столітті змушені все ще боротися за право на рідну мову в освіті. Франко знову наголошує на фальшивості так званого російського панславізму, адже зовсім не визволення слов'янських народів завжди мала (і має сьогодні!) на меті агресія московського царизму, а непогамовне бажання імперії до поневолення та псевдовеличчя «русского міра». Українське питання, – це лакмусовий папірець, що виявляє справжню абсолютистську та тоталітарну сутність цієї «тюрми народів». «На шляху того питання стоїть сухий пенъ – указ 1876 р. – не тільки завада в комунікації, але соромна пляма на Росії, на всій історії відносин між двома «русскими» народностями. Сим указом, виданим у передодень «освободительної» війни Росії за слов'ян, російське правительство а ргіогі поклато на всіх своїх ніби-то народо- і свободолюбних заходах печать фальші, нещирости, фарисейства. Хто хоче справді давати иншим можливість культурного життя, той не буде у себе дома відгороджувати 25 мільйонів людей неперелазним муром від джерела культури, яким є рідна мова. Хто хоче побивати турків, чи китайців зверхніх, той повинен

¹ Франко І. Сухий пенъ / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 580.

поперед усього розігнати «турків внутрішніх»*. Инакше йому грозить те, до чого звичайно веде суперечність між словами і ділами»¹, – експресивно писав Франко, бо «... в числі мучеників, каторжників, кайданників, засуджених без суду, адміністраційним порядком, гонених без цілі, без глузду ми бачимо цілий один народ, один із найбільших у Слов'янщині, народ, що колись добровільно прилучився до Росії, що своїм приступленням до неї розламав ту китайську стіну, якою вона перед тим була відгороджена від решти світа, втягнув її в концерт європейських держав та в живе супірництво європейської політики, народ, що працею своїх найчільніших синів допоміг дуже багато, найбільше з усіх посторонніх, до її європеїзації, народ, що ніякою спеціальною провинною, ніяким злочином не дав причини до такого тяжкого суду, який упав на нього в р. 1876»². Чудова метафора («концерт європейських держав») буквально корелюється із Шиллеровою «Одою до радості»**, символізує ту ж спільність цінностей, єдність у різноманітті, виражає ідеали миру, свободи і солідарності. Годі і говорити, наскільки профетичним є Франко у цій статті стосовно розуміння сутності московської держави, агресивного колективізму «самодержавія, народності і православія», наскільки точно визначив наш мислитель фальшивість та людиноненависницьку суть імперії, облудність «жандарма Європи», який і нині маскується «освободительною» війною Росії «за слов'ян», хоча вже тільки «рускоговорящих».

Власне, варто ще раз з'ясувати питання ставлення Франка до Росії як держави, до московського панславізму чи месіянізму, до русофільства (москвофільства) чи русофобства, адже далеко не поодинокими є твердження

¹ Франко І. Сухий пень / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 577.

* ...т у р к і в в н у т р і ш н і х ... – Йдеться про російський уряд. Цей вислів належить М. Драгоманову та став афористичним («турки зовнішні і турки внутрішні»).

² Там само. – С. 578.

** «Радість, гарна іскро Божя! Несказанно любо нам Увійти, царице гожа, В твій пресвітлий дивний храм. Все, що строго ділить мода, В'яжеш ти одним вузлом, Розцвітає братня згода Під благим твоїм крилом... Обнімітесь, мільйони, Поцілуйтесь, мов брати!.. Браття, йдіть у славу путь, Що вам радість освятила. Вчених з істини свічада Радість успіхом віта... Станьмо дружною сім'єю, Жити правдою й добром Присягнімо цим вином Перед вишнім Судією!» Українською мовою Європейський гімн (музичний супровід представлений темою фіналу Дев'ятої симфонії Людвіга ван Бетховена) переклав Микола Лукаш (Лукаш М. Від Бокаччо до Аполлінера. – К.: Дніпро, 1990. – С. 125–126).

про його роль як популяризатора російської культури і російської літератури, «захоплення» російською белетристикою та «передовою» суспільною та науково-освітньою діяльністю російських діячів. Щодо цього треба чітко означити, що визначальними і характеристичними для справжнього Франка є його світоглядні і наукові погляди 1890-х–1900-х років, коли викристалізувалась цілісна парадигма суспільно-національного світосприйняття і практичної діяльності українського філософа, письменника, громадського діяча, а також і педагога. Як показано вище у розділі на прикладі праць Франка про проблеми освіти та шкільництва цього періоду, провідною темою його публіцистичних критичних виступів стає винародовлення, денационалізація українців через жорстко контрольовану шкільну систему Росії, що не давала жодного шансу на національну освіту та виховання. Франко уже не розглядає питання національної ідентифікації, міжнаціональне протистояння між українцями і росіянами як щось, що має історичну семантику, наукові підходи та методологію, а переводить його у площину морально-етичну. Зокрема, після сторіччя репресивних дій щодо українців у межах материкової колонізованої України, що мали на меті неприховане прагнення повної асиміляції, після піввікової експансії щедро фінансованого Москвою русофільства серед українців Галичини, Буковини і Закарпаття, що входили в австро-угорську державу, Франко 1905 року пише у фундаментальній статті «Двоязычність і дволичність»*: «Питання про становище москвофільства в Галичині завдяки розвоєві випадків у нас і в Росії чимраз різкіше і ясніше сходиться на властиву дорогу, з питання політичного робиться питанням етичним (письмівка Франкова – В.М.). Чимраз виразніше показується також, що воно було таким і давніше, навіть у пору найголоснішого крику про його політичне значіння. Виставлювані pro foro externo** поклики оборони руської народности перед полонізацією і грецького обряду перед латинізацією показуються чимраз виразніше грубо підмальованими шільдами***, під якими довгі літа провадився шиночок дуже нечистих інтересів, ішла потайна ліцитація**** на апостазію*****, відступство від служби інтересам рідного народу, ішов вербунок на службу різним темним силам дома й за границею»⁶. Франко як про сучасну російську інформаційну війну пише про

* Вперше статтю було надруковано в «Літературно-науковому віснику», що його редагував Франко (Львів, 1905. – Т. 30. – Кн. 6. – С. 231–244). Очевидно, що ця публікація не увійшла до жодного видання творів Франка у радянський період.

** Задля публіки (латин.).

*** Вивіска, прикриття (нім.).

**** Аукціон, торги (діалект.).

***** Відречення, віровідступництво, розкол.

⁶ Франко І. Двоязычність і дволичність / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін.

основні прийоми та жупели, якими оперувала й оперує московська пропаганда: полонізація й окатоличення (латинізація). Як бачимо, методи гібридного впливу, гібридної війни в російському арсеналі є незмінними уже багато років: під «шільдами» слов'янського братерства (захисту державної російської «істинної» віри, «рускоговорящих») відбувається незмінна уже впродовж віків політика агресії та поневолення сусідніх народів, антиєвропейська та антидемократична експансія тоталітаризму. Щодо українців це передусім виявлялось у російщенні, «вербунку на службу», тому ще зовсім молодий студент зразу ж з'ясував для себе роль і функції москвофільського руху в Львові ще в 70-х рр. 19 ст. Про це, зокрема, пише Я. Грицак: «У русофільських виданнях Франко не друкувався зовсім: літературна співпраця з ними раз і назавжди припинилася після перевороту у “Друзі” 1876 р.»¹ Франко цей «шиночок дуже нечистих інтересів» розгледів передусім у діяльності москвофільських педагогів та журналістів на прикладі діяльності «Академического кружка», «Народного дому», журналу «Друг», газети «Галичанин», що у 1860–1870-х рр., маючи щедре фінансування з Росії, приміщення і матеріальну допомогу для залучення до своєї сфери впливу галицької гімназійної та університетської молоді, намагалися культивувати «рутенське язичіє», поступово змагаючи до заміни його російською мовою. Загалом, це досить відома сторінка із перших років життя і діяльності Франка у Львові, «але українським літературознавцям в поневоленій советській Україні ніяково підкреслювати зрадницькі прикмети галицьких «руських» тоді, коли у Львові та навіть по галицьких селах заведено російські школи, а Львівський університет видає свої наукові праці російською мовою, тією самою, якої домагалися галицькі москвофіли типу О. Маркова та А. Климка, проти яких виступив Іван Франко 90 років тому»², – писав Лука Луців. Франкові сентенції про моральну відповідальність кожного носія мови плекати і зберігати рідну мову не просто як інструмент, що його можна змінити, не як випадкову даність, а як щось сакральне і непояснювальне, як щось, що є неодмінною умовою духовного здоров'я людини попросту афористичні. Написана дуже емоційно стаття «Двоязичність і дволичність» мала би стати обов'язковою лектурою для середньої і вищої школи, адже у цьому тексті Франко надзвичайно проникливо показує свою любов, своє особливе ставлення до рідної мови. І це письменник, який писав художні тексти кількома мовами, і науковець, котрий

– К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 600.

¹ *Грицак Я.* Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 377.

² *Луців Л.* Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість / Лука Луців. – Нью Йорк – Джерзі Ситі : Свобода, 1968. – С. 74.

використовував у своїх дослідженнях десятки чужих мов. Сьогодні, коли в українських реаліях зречення рідної української мови для багатьох її носіїв все ще часто «асоціюється» з кар'єрним успіхом, матеріальним добробутом, добрим застереженням будуть слова геніальної людини, яка про цей феномен писала так: «Як се пояснити? На мою думку, тут лежить глибокий психологічний проблем, якого коріння сягає малодосліджених досі тайників – зв'язку людської психіки з тими нібито конвенціональними, а проте так дивно органічними системами звуків, що називаємо р і д н о ю м о в о ю (розрядка Франкова – В.М.). Здається, що таке рідна мова? Чим вона ліпша для мене від усякої іншої і що мені вадить при нагоді замінити її на всяку іншу? Практик, утилітарист, не надумуючися ані хвилини, скаже: пус-те питання! Мова – спосіб комунікації людей з людьми, і, маючи до вибору, я беру ту, яка дає мені можливість комунікуватися з більшим числом людей. А тим часом якась таємна сила в людській природі каже: “Pardon, ти н е м а є ш д о в и б о р у (розрядка Франкова – В.М.); в якій мові вродився і виховався, тої без окалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш замінитися з ким іншим своєю шкірою”»¹. Стрижневою є думка Франка про наслідки для людини, яка хоч і не покидає територіально Вітчизну, однак стає моральною калікою, «дволичною», добровільно пішовши у «мовне вигнання». Знову ж таки, зіставмо (як виявляється – вічні!) константи різних часів, згадаймо перші речення Гадамерової праці «Батьківщина і мова»: «Батьківщина не просто місце тимчасового перебування, яке обирають і можуть міняти. Батьківщину не забувають. Вона, за знаменитим визначенням Шеллінга, щось споконвічне. ... Але що таке для нас батьківщина – місце нашого відчуження? Де це місце і де воно було б, якби не було мови? Коли ми говоримо про споконвічність батьківщини, ми зараховуємо сюди передусім мову»². Франко майже сторіччя перед німецьким філософом надзвичайно переконливо використав інструментарій літературної і лінгвістичної герменевтики, пишучи про таємничий, певною мірою містичний субстрат рідної мови і літератури та його вплив на індивідуума та цілу націю, стверджував про те, що деякі речі в житті людини неможливо пояснити за допомогою логіко-раціональних підходів. Безперечно, що Франко у 20-му сторіччі постає перед нами зовсім іншим мислителем, він пише про «таємну силу в людській природі», що фатально впливає на долю людини, якщо вона

¹ Франко І. Двоязычність і дволичність / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 602–603.

² Гадамер Г.-Г. Батьківщина і мова / Г.-Г. Гадамер // Герменевтика і поетика. – Вибрані твори: пер. з нім. – К. : Юніверс, 2001. – С. 188.

вибирає «мовне вигнання», зрікається свого питомого «мовного світу». Цікавою і продуктивною є також його думка про те, що чим більше конкретна людина, що зрікається рідної мови, є освіченішою (чи, точніше сказавши, здатною до творчості, мистецького осягнення світу), тим більше вона «ризикуює», відчужуючись від своєї ідентичності. Цю тезу Франко проілюстрував прикладами літературної і життєвої долі геніальних українських письменників Тараса Шевченка і Миколи Гоголя, узалежнивши їхні життєві просторони від «мовного духу»^{*} їхньої творчості: «І чим вища, тонша, субтельніша організація чоловіка, тим тяжче дається і страшніше карається йому така переміна. Візьміть для прикладу двох геніальних українців – Гоголя і Шевченка. Як безмірно корисніші були обставини, серед яких писав Гоголь, у порівнянні до тих, серед яких пройшло бурлацьке та невольницьке життя Шевченка! А в їх духовій діяльності що бачимо? У Гоголя – прудкий хід на недосяжні височини артизму, та на тих височинах заворот голови, внутрішнє роздвоєння, чорні сумніви і упадок у дебрі містицизму; а у Шевченка – рівну ясну дорогу, все вгору та вгору, все на вищі, світліші височини, до таких гармонійних акордів гуманної євангелії, як «Марія». Які були причини такого кінця Гоголевої кар'єри – різні різно поясняють, та все-таки серед тих причин важне місце займає відчуження геніального українця від рідної мови, та його болюча внутрішня трагедія, якої відкриття завдячуємо пані Єфименковій**»¹.

Джон Гатчінсон у свій час писав: «У підросійській Україні місцева інтелігенція перебувала переважно під впливом марксизму, але після невдачі російської революції 1905 року вона стала схилитися до націоналізму, що почав утверджуватись в умовах політичної лібералізації»². Британський історик політичних рухів зараховував Франка разом із М. Грушевським і М. Драгомановим до українського «культурного націоналізму», означивши його як «вченого, поета та інтелектуала з соціалістичними тенденціями», та особливо відзначив їхню чільну роль в утворенні і діяльності Наукового товариства ім. Шевченка: «Їхня діяльність мала спочатку освітні цілі – засну-

¹ Франко І. Двоязичність і дволичність / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 603.

* Формулювання Г. Гадамера.

** Єфименко Олександра Яківна (1848–1918) – перша жінка-історик в Росії, якій присвоєно вчений ступінь доктора. Викладала історію України в Петербурзі. Стаття, на яку покликається І. Франко: *Ефименко А.* Национальная двойственность в творчестве Гоголя // Вестник Европы. – 1902. – Кн. 7. – С. 230–243.

² Гатчінсон Д. Культурний і політичний націоналізм / Джон Гатчінсон // НАЦІОНАЛІЗМ: Антологія. – Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 659.

вання видавництва; однак, одержавши підтримку радикальних популістів, ширших кіл інтелігенції сільського походження та ще тоді мало чисельного галицького середнього класу, вона сприяла появі суспільно-політичного руху, спрямованого на відродження українського народу»¹. У розвиток дефініцій Гатчінсона варто наголосити на тому, що саме Франко низкою своїх публікацій у 1900-х роках* великою мірою сприяв переорієнтації «великоукраїнців» з марксистського вектора політичної і культурної діяльності на націоналістичний, адже «інтелектуал з соціалістичними тенденціями» через два десятиліття став системним критиком марксистської злочинної утопії. Цікавим є характеристичний симптом розвитку визвольних національних рухів, що його відзначив той же Джон Гатчінсон: українському рухові за відродження у Галичині посприяла низка демократичних реформ та підтримка з боку Габсбургської імперії, а у підросійській Україні – політична лібералізація після 1905 року. Типологічно подібним був розвиток чеського культурного націоналізму початку ХІХ століття, що спочатку обмежувався мовним і літературним відродженням, а потім «учительська інтелігенція, чиновники, студенти, рядові священники та деяка частина підприємців», що творили чеську націоналістичну еліту, «сформували вимоги культурної автономії та повних громадянських прав»³. Досвід двох українських новітніх революцій ХХІ століття також безсумнівно підтверджує той факт, що саме національні, або ж – точніше, – націоналістичні чинники і прагнення до розвитку демократії спричиняють різкі катаклізми: передреволюційна ситуація в обох випадках відзначалась досить сталими тенденціями до зростання матеріально-

¹ Гатчінсон Д. Культурний і політичний націоналізм / Джон Гатчінсон // НАЦІОНАЛІЗМ: Антологія. – Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 658–659.

* Передусім проаналізованих повище, а також безумовно програмних статей «Поза межами можливого» (ЛНВ. 1900. Т. 12. Кн. 10. С. 1–9), «Одвертий лист до гал[ицької] української молоді» (ЛНВ. 1905. Т. 30. Кн. 4. С. 11–19), інших численних публікаціях на шпальтах «Літературно-Наукового Вістника», перший номер якого вийшов ще 1898 р. Його першими редакторами були М. Грушевський, І. Франко й О. Маковей, а також тодішній редактор «Зорі» О. Борковський. Останній вийшов з редакції ще 1898 р., а О. Маковей – у березні 1899 р. Власне тоді управа НТШ на засіданні 22 березня 1899 р. вирішила оплачувати Франкові редакторську роботу. Відтоді й до кінця 1906 р. Франко був головним редактором «Літературно-Наукового Вістника» і на цій посаді головно виконував роботу штату редакторів і коректорів та докладав великих зусиль щодо виправлення та уніфікації текстів. Цей період постання і розвитку часопису закономірно персоніфікують з іменем Франка, саме тоді видання набуло вигляду світоглядно плюралістичного європейського журналу-рев'ю демократичного напрямку.

³ Гатчінсон Д. Культурний і політичний націоналізм / Джон Гатчінсон // НАЦІОНАЛІЗМ: Антологія. – Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 658.

го добробуту, однак закономірне прагнення волі, української України вивело народ на Майдан. Сучасний філософ вважає перспективним і продуктивним націоналізм як фактор історичних змін і в XXI сторіччі, особливо – у контексті антиглобалізаційної рівноваги: «Інша тенденція – антиглобалізація (амбіційна національна самоідентифікація народів і культур) – досліджена менше. Вірніш, її дослідження призупинилося десь на порозі 70–80-х років ХХ століття. Про націоналізм як “вранішню зірку ХХІ століття” (Сульцбах) нині говорять все менше і менше. Це можна зрозуміти, але не можна виправдати. “Національне” не лише не вичерпало свої конструктивні можливості, але ще навіть і не розгорнуло їх у повному обсязі і творчій потенції. Візьму на себе відповідальність за думку про те, що ці можливості – невичерпні. Саме вони мають поставити культурні, моральні та організаційні перестороги негативним проявам глобалізації. У результаті суперечливої взаємодії означених тенденцій наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття світ став іншим, ніж 10, 15, 20 років тому. Його визначає інший дух – дух взаємодії і взаємозалежності народів і культур і водночас – дух внутрішньої самостійності, заснованої на усвідомленні самодостатності і здатності до самостійного розвитку, дух непокори зовнішнім впливам, нав’язуваним цінностям з боку наддержав»¹.

У попередніх розділах уже зазначено про Франкову співпрацю з професором Харківського університету М. Сумцовим, головним об’єктом досліджень якого були фольклор та етнографія, але також учений працював над створенням системного курсу історії української літератури 17 ст., досліджував український літературний процес 18–20 ст., зокрема і творчість І. Франка. Сумцов є автором численних педагогічних і просвітницьких праць, був активним національним і громадським діячем, діяльним членом товариства «Просвіта», першим у Харківському університеті перейшов у 1906 році на українську мову викладання. Власне, як уже сказано, на сторінках все того ж ЛНВ статтею «Стара пісня»² Франко солідаризувався з полтавцями у їхній вимозі ввести українську мову викладання у міській школі імені І. Котляревського та кардинально стверджував, що спротив російської адміністрації ставить ребром справу національної автономії України, закликав до «горожанської організаційної діяльності»³, тобто, – до розвитку українського громадянського суспільства. Професор Сумцов до 50-річчя І. Франка

¹ Андрущенко В. Філософія і педагогіка в предметному полі освіти / Віктор Андрущенко // Філософія освіти : навч. посіб. / за заг. ред. В. Андрущенка, І. Предборської. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – С. 20.

² Франко І. Стара пісня / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 76–78. [Вперше надруковано: ЛНВ. 1906. Т. 34. Кн. 5. С. 399–402].

³ Франко І. Стара пісня / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 78.

ініціював і став автором доповідної записки про літературну та наукову діяльність історико-філософському факультетові Харківського університету для подання львівського науковця на почесного доктора¹, особливо наголосивши у поданні-рекомендації на «селянському» походженні та протистоянні з польським соціумом Галичини: «Син селянина коваля ... настільки відзначився своїми науковими працями, що рада Львівського університету, більшість у якій становлять ворожі до українців поляки, обрала його в 1895 р. професором – посада, якої він давно вже був гідний, але галицький намісник граф Бадені не допустив його до виконання обов'язків. Польський магнат не міг забути, що Франко, як народник за переконаннями, був завжди на боці знедоленого народу і сміливо висловлювався проти його пригноблених. Франко свою ворожечу до національного та економічного гніту висловив в цілому ряді чудових оповідань, які вийшли в збірці «У поті чола» і «На дні». Почуття гіркоти щодо незатвердження професури Франко вилив в збірці віршів «Мій Измарагд», 1898 р.)»². Відповідно, Сумцов акцентував на тому факті, що основним видом діяльності Франка та джерелом матеріального забезпечення для нього є літературна й наукова праця, котра за якістю і кількістю посідає одне із найбільш помітних і почесних місць у слов'янському світі, а також влучно описав ставлення письменника до російськомовної культури: «Як людина широких поглядів, Франко високо цінував російську літературу і багато з неї переклав українською, що навіть викликало з боку крайніх народників підозру в москалофільстві, від якого насправді Франко дуже далекий. Однаково чужий русофільству і русофобству, Франко у своїх літературних і публіцистичних статтях твердо стоїть на ґрунті українського демократизму та є очільником галицько-руської

¹ Сумцов М. Іван Яковлевич Франко (№ 248) // 1906 р., вересень [датовано на підставі публікації в журн. «Исторический архив» (Москва), 1956, № 3, с. 218. Вперше опубліковано на с. 218–220 вказаного часопису на основі засвідченої копії машинопису з ф. 773, спр. 188, арк. 10–11 ЦДІА СРСР у Ленінграді].

² Сумцов М. Іван Яковлевич Франко (№ 248) / М. Сумцов // Іван Франко: Документи і матеріали. – К., 1966. – С. 255–256. (Сын крестьянина кузнеца... настолько выдвинулся по своим научным трудам, что совет Львовского университета, состоящий в большинстве из враждебных к украинцам поляков, выбрал его в 1895 г. в профессора – пост давно уже заслуженный им, но галицкий наместник граф Бадени не допустил его к исполнению обязанностей. Польский магнат не мог забыть, что Франко, как народник по убеждениям, был всегда на стороне обездоленного народа и смело высказывался против его угнетателей. Франко свою вражду к национальному и экономическому гнету выразил в целом ряде превосходных рассказов, вышедших в сборнике «В поті чола» и «На дні». Чувство горечи по поводу неутверждения профессуры Франко излил в сборнике стихотворений «Мій Измарагд», 1898 г.)

демократичної партії»¹. Звісно, йдеться в тексті доповідної про «галицько-руську» партію та звинувачення, що лунали від найбільш радикального крила галицьких народовців у сторону Франка як «москалефіла» через його співпрацю з М. Драгомановим, через соціалістичний «імідж» у 1870-х–1880-х роках, адже парадоксально, але у Галичині того часу «соціалізм» однозначно асоціювався із російським проникненням, колаборацією з метою розвалу австрійської імперії. Потім «москалофільський» флер формувався також від співробітництва Франка з російськомовними «східноукраїнськими» часописами, передусім – з журналом «Киевская старина», співпраця з яким розпочалась 1888 року і мала своїм наслідком понад 30 публікацій російською мовою. Відзначу, що Сумцов номінує Франка як головного керівника «галицько-руської демократичної партії», яку насправді називали «Українська націонал-демократична партія» (1899 р.), а програмні засади її передбачали вирішення соціальних питань для українців через створення національної держави. Про Франка – засновника «Русько-української радикальної партії» (1890 р.) – Сумцов у поданні не згадував, створивши загалом-то об'єктивний силует Франка як «людини з широким світоглядом», далекого і від русофільства, і від русофобства, що добре бачив «шиночок дуже нечистих інтересів» у діяльності москвофільських політичних і педагогічних організацій та інституцій того часу. У цьому ракурсі варто відзначити також певний Франковий рух у напрямку більш лояльного ставлення до Української греко-католицької церкви на зламі століть, адже ще 1890 року «Русько-українська радикальна партія», що стала нашою першою політичною партією європейського типу, одним із основних завдань ставила секуляризацію громадського і культурного життя та поборювання уніатського духовенства, яке було на провідних ролях у Галичині. Залишаючись безсумнівним прихильником світського державного устрою, Франко справді неодноразово засуджував факти церковної цензури в українському шкільництві Галичини, Буковини і Закарпаття,

¹ Сумцов М. Иван Яковлевич Франко (№ 248) / М. Сумцов // Иван Франко: Документи і матеріали. – К., 1966. – С. 256. (Как человек широких взглядов, Франко высоко ценил русскую литературу и многое из нее перевел на малорусский язык, чем даже вызвал со стороны крайних народников подозрение в москалефильстве, от которого в действительности Франко очень далек. Одинаково чуждый русофильства и русофобства, Франко в своих литературных и публицистических статьях твердо стоит на почве украинского демократизма, в роли главного руководителя галицко-русской демократической партии). Сумцов у доповідному поданні дуже коротко і головно суперлятивно перелічив та описав основні художні тексти Франка, особливо ж відзначив його наукові дослідження, зокрема «Галицько-руські народні приповідки», назвавши видання «капітальною» працею, а їхнього автора одним із найбільш «знаючих» учених-етнографів. Цю збірку харківський учений вважав більш повною, ніж аналогічну російську Даля, а також вказав на передову наукову методологію праці над прислів'ями українського вченого.

коли бюрократичний клір приписував собі невластиві для розвиненого європейського суспільства функції, – ці виступи проти так званої «латинізації» українців в Австро-угорській імперії у радянський час було зведено у ранг абсолюту і всіляко розтиражовані. Натомість Франкові судження про державне московське православ'я у безумовно атеїстичний час існування Радянського Союзу були вилучені із наукового обігу. Так, зокрема, у 33 томі із рецензії на працю Павла Житецького* забрали такий фрагмент: «Дивно, чому д. Житецький не завважив, що православна Москва кілька разів наказувала відбирати старі православні церковні книги з усіх церков України і заступати їх московськими, хоча там відступлення були далеко менші, коли тим часом уніятський собор, буцімто латинізаторський, дозволяє вживати в уніятських церквах старих православних книг (вони в багатьох церквах уживаються й досі!) тільки по dokonанні деяких поправок. Здається, уніяти були більше толерантні, ніж православна Москва!»² Йдеться про знищення писаної українським правописом церковної літератури (у тому числі – навчальної), створеної упродовж 16–18 ст. в українських духовних православних осередках. Франко вказує на кардинальну різницю між політикою офіційного московського синоду та уніятської церкви: одержавлене православ'я виконувало провідну асимілятивну роль у процесі де-націоналізації українців, а греко-католицька церква залишалась все-таки українською національною церквою, і нехай далеко не так, як це бачив сам Франко, однак розвивала власну українськомовну школу, літературу і культуру загалом, зберігала українську ідентичність.

Привнесене москвофільство для українців Галичини у середині 19-го століття зіграло згубну роль, про що Франко 1906 року у програмній праці «Стара Русь»** риторично запитував: «У нас прийнято весь сей напрям, усю в 50-их роках верховодну течію галицько-руського життя називати москвофільством. Підношено питання, відки воно взялося у нас, а навіть постулено далі і поставлено питання так: чи було те москвофільство пито-

* Український учений-філолог (1837–1911), автор численних праць з українського мовознавства, літератури та фольклору. Вперше рецензію І. Франка опубліковано в журн. «Записки НТШ» (1900. – Т. 38. – Кн. 6. – С. 24–41).

² Франко І. П. Житецький. «Энеида» И. П. Котляревского и древнейший список её [рец.] / Іван Франко // Зібрання творів у 50 т. Показчик купюр / Іван Франко ; М. Г. Жулинський (голова) та ін.; ред. Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2009. – С. 177.

** Франко І. Стара Русь / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 79–110. Уперше надруковано в ЛНВ (1906, т. 34–36), купюровано повністю II і III частини статті, які опубліковано у : Франко І. Стара Русь / Іван Франко // Зібрання творів у 50 т. Показчик купюр / Іван Франко ; М. Г. Жулинський (голова) та ін.; ред. Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2009. – С. 190–224.

ним витвором галицько-руського ґрунту, так сказати, натуральним виразом відчуття безвихідного положення Галицької Русі, чи лише штучною, зверху занесеною, платною агітацією, інтригою?»¹ Франко розглядає і так зване «хлопське москвофільство» («... Для років 1856–1863 се справді було вірно, і се повинні мати на увазі історики народного настрою в Галичині; тоді, а не швидше, могло повстати те трохи містичне, на двох фікціях оперте, наше хлопське москвофільство – на тій фікції, що австрійський цісар нічого не знає про хлопську біду, і на другій фікції, що «руський цар» те тільки й робить, що піклується своїми мужиками...»²); і «привнесене», наслідок «*обдуманих політичних заходів*»³ (*письмівка Франкова – В. М.*), джерела якого Франко вбачав зокрема у діяльності братів Якова та Івана Головацьких, інспірованої та фінансованої «москвофільській конспірації»⁴. Власне, не вдаючись надто пильно у Франкове майже детективне дослідження історії москвофільського руху, про який у підсумку він написав, що «... все те оказалось пустою манною, коли натомість проби власної культурної й освітньої праці власними силами і на власнім ґрунті вже тепер поклали міцні підвалини нового, кращого життя»⁵, відзначмо морально-етичний аспект (незмінний – як виявилось із висоти часу!) просування русофільської політичної і культурної експансії в Україні, на який вказав публіцист у статті «Стара Русь». Усі розмови про можливу співпрацю між українцями і росіянами («якусь єдність, унію, об'єднання, консолідацію») супроводжуються «полум'ям обоюдної ненависти, підозрінь та розладу», адже «сама ідея національного і язикового об'єднання, піднесена майже до висоти програму в москвофільських кружках галицько-руських, якимось фатальним відрухом знайшла собі класичний вираз у дикій, завзятій ненависті до тих земляків, що або не досить сквапно йшли на сю саму дорогу, або більше-менше рішуче відверталися від неї. Ся традиційна ненависть і досі лишилася характерною прикметою нашого москвофільства, і в корені затроює всі ті ідейні пориви до лібералізму та поступовості, що іноді ворушаться в його лоні»⁶. Франко наголошує на тому руйнівному впливі колонізації України Росією у 17–18 ст., коли загарбники перехопили ініціативу релігійного і культурного розвитку, мобілізувавши у свої ряди багатьох «донорів»: церковних і державних діячів, письменників

¹ Франко І. Стара Русь / Іван Франко // Зібрання творів у 50 т. Показчик купюр / Іван Франко ; М. Г. Жулинський (голова) та ін.; ред. Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2009. – С. 193.

² Там само. – С. 195.

³ Там само. – С. 197.

⁴ Там само. – С. 198–212.

⁵ Там само. – С. 196.

⁶ Франко І. Стара Русь / Іван Франко // Зібрання творів у 50 т. Показчик купюр / Іван Франко ; М. Г. Жулинський (голова) та ін.; ред. Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2009. – С. 212–213.

і філософів. Передусім фатальною була міжконфесійна конфронтація, коли духовні сили українців були поділені і, як наслідок, ми втратили можливість «... глибшої релігійної та культурної реформації, що йшла до нас із Заходу, і вкинула в її лоно пожежу ненависти, якої не здужала вповні погасити навіть потопа Хмельниччини й Руїни»¹. Виплекані століттями державної московської політики нетерпимість і погорда, підступність і «візантійщина» у ставленні до інших, пронизали частину українського соціуму, який запозичив ідеї «самодержавного» імперіалізму та маніакальну віру в ефемерне месіанство «русского міра». Інфіковані цим «месіанством» і «спільністю» галицькі москвофіли деградують до людиноненависницьких антидемократичних та антиукраїнських «низин». Франко писав: «Що варті абстрактні ідеї «всечеловеческой любви», коли в серці палає сліпа ненависть до найближчого, до брата за те тільки, що він у азбуці відкидає ъ, ы, h? Що варта абстрактна поступовість, що симпатизує з французькими республіканцями або з німецькими соціал-демократами, а у себе дома кривим оком глядить на кожду нову читальню «Просвіти», на кожду нову «Січ» тому лише, що се діло «не нашої парафії»? Ось де, на мою думку, лежить причина того, що поступовість і лібералізм ніяк не хоче виростати на ґрунті нашого москвофільства і що якась фатальна сила «свояцтва з вибору» тягне його завсігди до симпатизовання з ретроgrадами, з автократизмом, навіть борше з чужою шляхтою, ніж із своїми хлопоманами та демократами»².

Врешті те, про яку «поступовість» і «лібералізм» у шкільництві йдеться москвофілам, довелось пізнати І. Франкові ще за свого життя, коли Галичина була окупована російською армією у 1914–1915 рр.: українські школи та гімназії (як і німецькі та польські) були негайно закриті, провадилась цілковита русифікація освіти, понад 12 тисяч галичан було арештовано і депортовано углиб Росії, переслідувалась українська греко-католицька церква (арештовано митрополита А. Шептицького та багатьох ієрархів), державною політикою стало навертання на православ'я. В окупаційну адміністрацію увійшло багато галицьких москвофілів, які безпосередньо спричинились до репресивних дій проти діячів українського національно-визвольного руху*. Франко у цитованих статтях 1905–1906 рр. про галицьких москвофілів переконливо показав їхню російську ґенезу та належність до загальноімперського шовіністичного дискурсу з виключно агресивним ставленням до українського

¹ Франко І. Стара Русь / Іван Франко // Зібрання творів у 50 т. Показчик купюр / Іван Франко ; М. Г. Жулинський (голова) та ін.; ред. Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2009.. – С. 212.

² Там само. – С. 213.

* Про «україножерську» політику галицького москвофільства під час 1-ї світової війни див.: Сірополко С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. – К. : Наукова думка, 2001. – С. 532–533.

(ще фактично романтичного, або й просвітницького!) націоналізму, який синонімно був тотожний поняттю патріотизму, що передбачає любов до батьківщини і свого етносу без національного егоїзму, ксенофобії та, – головне, – без експансіонізму до інших. Письменник всіляко підкреслював той факт, що галицькі українці – це частина давньої спільної української історії, і саме східна гілка народу, що потрапила у дуже несприятливі обставини від початку 18 ст. внаслідок агресивної політики московського царизму, все-таки ще пам'ятає часи Козаччини, часи Гетьманщини, а західна – більш довгий період живе в умовах чужої держави. Парадоксально, але можна стверджувати, що саме поділу між двома імперіями і можемо частково завдячувати збереженню української національної ідентичності: більш ліберальна австрійська монархія завжди зважала на цивілізаційні межі, певні морально-етичні правила у внутрішній політиці щодо поневолених народів. У нашому випадку навіть можемо говорити про певний «територіальний» патріотизм українців щодо Габсбурзької монархії. Європейські «правила гри» (принаймні у 19-му столітті!) не передбачали такого рівня ксенофобії, примусової асиміляції загарбаних націй і народностей, бруталності щодо національних еліт та абсолютних вимог культурної гомогенності, як у російській імперії. Навпаки, – і Франко це відзначає, – більше перешкод саме у культурному національному розвитку для українців в австрійській державі чинив польський чинник, що мав відносно недавній досвід державного тривання і сповідував практику політичного націоналізму. І якщо Франко мав певні надії у 1880-х роках щодо спільного (чи, – принаймні, паралельного) розвитку українського і польського національних дискурсів, то «ілюзії» перетворились у «сентименталізм фантастів» після «десятилітньої панщини» у «наймах у сусідів». Зокрема, 1906 року у першому числі «Літературно-наукового вісника» він опублікував статтю «Русько-польська згода і українсько-польське братання»*, де зазначив: «Чи глянемо на просвітне поле, то подиблемо такі факти, як прогнання руської мови з руських людських шкіл інтригами львівського архієпископа Анквіча 1817 року, як гуртове руйнування руських людських шкіл красою Радою шкільною в рр. 1869–1873, як систематичне змагання тої інституції до зменшення числа дійсних людських шкіл у руській частині Галичини, а спеціально числа руських шкіл, і не менше систематичне змагання до відпихання руської молоді від людської і середньої освіти, як загарбання на нетикальний польський здобуток львівського університету, що по інтенціях його основателів мав мати з часом національний руський харак-

* Стаття теж не увійшла до 50-титомовика. Вперше переопублікував та прокоментував Орест Дорофтей: Франкознавчі студії : зб. наук. праць. Вип. 3 / Ред. кол.: Є. Пшеничний (гол. ред.), Л. Винар, В. Винницький, А. Войтюк, М. Гольберг, М. Ільницький, З. Гузар, М. Шалата, Л. Гулевич. – Дрогобич : Коло, 2004. – С. 22–34.

тер, – і з другого боку, докори, кидані на русинів за їх неосвіченість, аналь-фабетизм та духову непродуктивність, визискування тих фактів, тих свідомо досягнутих результатів польської політики як аргументів проти надання русинам політичних прав та справедливішого уділу в краєвих і державних фондах на освітні цілі»¹.

В умовах переходу від аграрного до індустріального суспільства в останній третині 19-го сторіччя українці Австро-Угорської імперії гостро потребували розвитку та уніфікації своєї національної мови, культури і, як наслідок і можливість, освітньої мережі, де можна було комунікувати між собою. Саме це дозволяло завоювати своє місце у багатоетнічному ринку праці, виконувати помітну роль у майбутніх політичних змаганнях за національну державу як інструмент збереження і продовження своєї європейської історії. І. Франко сповідував європейські морально-етичні правила міжнаціонального буття, і в умовах процесів хаотичної індустріалізації Центрально-Східної Європи та відповідних суспільних змін обстоював право українців на об'єктивну і виняткову легітимність нашої нації, що передбачало дотримання елементарних норм політичної моральності. Цього не завжди можна було очікувати від наших історичних «співмешканців» в австрійській державі, які вважалися так званими «історичними націями» (тобто, мали «живі державні традиції», сформовані «вищі класи», унормовану літературну мову і розвинуту модерну культуру), і зовсім несприятливою була агресивна та репресивна політика «примушення» до гомогенізації культури та освіти російського абсолютизму. Я. Грицак афористично відзначив: «Відкриттям Драгоманова і Франка – відкриттям не оригінальним, але важливим у контексті Східної Європи – було ствердження факту, що піднести маси до загальної культури й цивілізації можна лише на національних підставах. Чи, вдаючись до образів Франкової карикатури, універсальний поїзд поступу мусить обов'язково рухатися національними рейками, тобто бути “поступусом”, а не “прогрессусом”»². І дійсно, Франко став творцем української уніфікованої вищої культури, що традиційно формується і передається майбутнім поколінням через національні освітні інституції, активно формував соборну українофільську концепцію побудови модерного суспільства, наполегливо працював як науковець і митець над створенням спільної загальноукраїнської «мовної батьківщини». Саме тому у його літературній критиці і публіцистиці так багато звернень до етнічних земляків, які пережили ефект ренегатства або, за Гадамером,

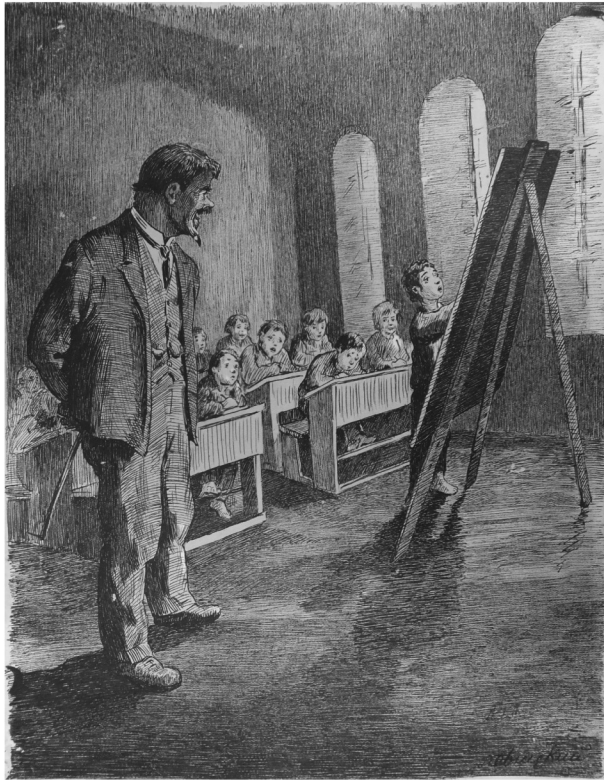
¹ Франко І. Русько-польська згода і українсько-польське братання // Франкознавчі студії : зб. наук. праць. Вип. 3 / Ред. кол.: Є. Пшеничний (гол. ред.), Л. Винар, В. Винницький, А. Войтюк, М. Гольберг, М. Ільницький, З. Гузар, М. Шалата, Л. Гулевич. – Дрогобич : Коло, 2004. – С. 32.

² Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 238.

несуть на собі «печать відчуженості». Інколи у працях Франка знаходимо певну «компліментарність» європейській ліберальній мовній політиці на противагу шовіністичній асиміляторській практиці північної імперії. Наш мислитель уже на початку ХХ ст. проникливо бачив ментальну схильність великої частини російської людності до авторитаризму і деспотії, майже мазохістське суспільне терпіння та різні форми залежності московських еліт від самодержавства, що не дозволило сприйняти і засвоїти європейські засади індивідуалізму та права окремої особистості на вибір і розвиток. Постійно і справедливо критикуючи вади європейської освітньої системи, Франко водночас зіставляв можливості наддніпрянців і наддністрянців щодо самої можливості навчання рідною мовою, тому одним із перших порушував питання відповідальності російської ліберально-демократичної інтелігенції (а фактично – шовіністичної) за українсько-російські міжнаціональні взаємини. Його судження та розуміння сутності московської держави, агресивного колективізму «самодержавія, народності і православія» стали на правду профетичними: методи гібридного впливу є незмінними уже багато років, адже під «шільдами» слов'янського братерства відбувається та ж сама політика агресії та поневолення, антиєвропейська та антидемократична експансія тоталітаризму. Таким чином, своїми працями з освітянською проблематикою Іван Франко усталив морально-етичну шкалу поцінування москвофільського руху в Україні як інструменту політичної і культурної експансії.

Розділ II

**ФРАНКОВІ ДИДАКТИЧНІ ПАРАДИГМИ:
ШКОЛА-НАВЧАННЯ-ВЧИТЕЛЬ**

2.1. «Основною літературної освіти є текст»: Франкова концепція підручника з української літератури

Погляди на методологію створення шкільного та університетського підручника з літератури, педагогічно-психологічні вимоги Івана Франка первісного й основного наголошування на художньому тексті як основі літературної освіти, його критерії наукової об'єктивності та індивідуального стилю навчальних книг безумовно актуальні і все ще нереалізовані в українському освітньому просторі. І це при тому, що у 21 сторіччі у нашому шкільництві триває експансія візуальної педагогіки. Метафорично назвімо цей процес цивілізацією **зображення**, яка з 60–70 рр. ХХ ст. розпочала активний наступ на класичну у дидактиці цивілізацію **слова** через упровадження модерних навчальних технік, а саме програмоване навчання, фільми, телебачення, комп'ютеризацію й інтернет у викладанні шкільних дисциплін сьогодні. Чи ж означає цей процес занепад і відхід на задній план традиційних дидактичних засобів навчання – шкільних та університетських підручників, чи, принаймні, перевагу цієї візуальної педагогіки? Чи витіснить у майбутньому **зображення слово**, як це прогнозують футурологи і фантасти? На мою думку, не варто боятися того, що ніколи не наступить. Особливо це стосується літературної освіти, де магія і сила слова є єдиною ланкою між думкою і мовою, основою вербального мислення. Щодо ж вивчення літератури, то в останні десятиліття в Україні спостерігаємо справжній штурм і шторм у цій царині, появу дуже багатьох різнопланових посібників і підручників для середніх і вищих навчальних закладів. Загалом треба би вітати таку різноплановість, можливість вибору, але водночас надзвичайно міцніє в українській педагогічній спільноті прагнення до універсалізації, вироблення «єдино-

правильної», спільної для всіх і вся книжки для навчання. Тим більше, що чимало посібників і підручників, історій літератури є низької якості, компілятивними і науково маловартісними. Такі тенденції характерні для більшості постколоніальних суспільств, які долають своєрідний хаос переходу від тоталітарної до демократичної освіти, що передбачає зміну інформаційного репродуктивного навчання на особистісне і творче. Сучасний польський методист у кінці двадцятого століття писав: «Учителі діють тут навпомацки у тісному просторі визначеному шкільною традицією і власним досвідом праці з учнями. Не всі хочуть звільнитися від енциклопедизму. Декотрі з них усе ще мріють про перевантажені програми і з недовірою сприймають редукацію матеріалу, що її постулюють сучасні програми, зокрема за зразками англосакськими. Якими добрими для них були часи, коли увесь предмет містився у грубій учнівській підручнику, а “вчитися” означало читати той підручник вдома!»¹ Отож, «підручник для читання» є анахронізмом, якого треба позбавлятися, адже ми «продукуємо» людей інертних, одновимірних, «відбиваємо» бажання читати тексти, врешті, позбавляємо учнів естетичної насолоди та емоційного переживання*. Із шкільної практики яскравою ілюстрацією є спомини письменника Анатолія Дімарова, який згадував свою вчительку Олену Черненко (дружину Григорія Тютюнника), що прищепила йому любов до книжки, бо ніколи не вчила за програмою і підручником: «... Пам’ятаю, як у нашому 10-му класі кругла відмінниця ніколи жодного разу не прочитала художнього твору. Вона зубрила напам’ять підручник і одержувала п’ятірку, а творів не читала і не цікавилася ними. А так із п’ятіркою і у світ пішла. А зараз скільки таких є! На жаль, так само виховуються в багатьох випадках і зараз»². Власне, отаке зубріння, «куте» (вислів І. Франка), суто механічне інформативне навчання є великим злочином щодо художньої літератури, бо й справді знищує в учня бажання читати, дискредитує саму сутність письменства. Це питання цікавило і хвилювало Івана Франка, який активно ангажувався в освітню проблематику і зокрема підручникотворення,

¹ *Niemierko B.* Między oceną szkolną a dydaktyką. Bliżej dydaktyki / Bolesław Niemierko. – Warszawa : Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1997. – S. 35.

* Із власної викладацької практики розкакую про випадок-казус на екзамені з методики викладання української літератури, коли загалом «сумлінна» студентка 5-го курсу заочного відділення, не пам’ятаючи шкільного тексту, не змогла застосувати метод проблемних ситуацій, а на мою пропозицію використати для цього будь-який твір, прочитаний під час навчання, відповіла: «А я в університеті нічого не читала, я вчу-у-уся!» І вона дійсно «вчилася», читаючи і конспектуючи статті, монографії своїх викладачів, «критики» та «історії літератури»!

² *Дімаров А.* Заперечення віджилої практики і прага нових відкриттів (Розмова Анатолія Дімарова та Михайла Слабошпицького) / Анатолій Дімаров // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – К., 2006. – Число 7–8. – С. 31.

написав десятки публіцистичних та наукових праць на цю тему, моделював у своїй белетристиці. Зокрема, ще 1884 року, працюючи у редакції львівського часопису «Зоря», Франко фактично ініціював загальносуспільне обговорення стану викладання української літератури у школах і гімназіях Австро-Угорщини, бо небезпідставно вважав, що навчання письменства у цих закладах є основою розвитку національного мистецтва слова загалом. Думки класика про методику і спосіб навчання літератури, на жаль, дуже актуальні і сьогодні. На жаль, бо власне і йдеться про сліпу залежність від підручника, банальне переказування змісту твору, беззмістовне заучування хронології життя письменника, а структура уроку, яку «... легко собі представити, але – страшно подумати», виглядала за часів Франка так: «...Учитель велить сьому або тому ученикові читати уступ з читанки, розказати читане “своїми словами” і сказати (після поміщеної при авторові біографічної нотатки) головні дати з його життя. Ось і все, – часом тільки для відміни велить учитель, щоб ученики сей або той вірш яко “дуже красний” виучили напам’ять. Та ні, – се ще не зовсім все. Деякі учителі пробують розбирати “естетично” читані кусники – хоч такі учителі належать до рідкостей»¹. Чи ж не нагадує цей опис сьогоденний урок української літератури?! Вістря Франкової критики спрямоване проти інформаційно-репродуктивного навчання без урахування специфіки літератури як універсального виду мистецтва, проти схоластичного вивчення елементів теорії літератури, псевдо-естетичних «розборів» текстів, а також проти вивчення «кусників» та «уступів» за хрестоматіями, що не дає змоги сприйняти твір цілісно, спотворює сприйняття тексту, профанує белетристику як таку*. Така практика присутня і сьогодні в українській школі, коли вчитель використовує для виконання програми виключно схеми й оцінки підручника, «нав’язує» учнівській аудиторії готові шаблони і стереотипи, присмачені дидактичними і моральними настановами. За умов

¹ Франко І. Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 324.

* Франко І. «Der Kunstwart» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 44–52. 1890 року, рецензуючи німецький часопис, що виходив у Дрездені, Франко відзначив позицію редакції, яка «...звертає увагу на шкільне виховання німецьких дівчат, особливо на викладання рідної літератури в старших класах і вбачає тут справжню школу поверховості й пустої риторичності. Оті письмові вправи, коли учениці завше мусять городити ті самі описи сходу і заходу сонця або міркувати над заяженими приповідками і «моральними сентенціями», оті «шкільні уривки», що являють собою лише шматочки «найкращих творів найкращих письменників», але викликають відразу від читання бодай одного з них в цілому – все це, на думку автора, вади, які треба усувати». Думки Франка про розвиток писемного мовлення і шкільну лектуру буде розглянуто у відповідних розділах.

надзвичайної перевантаженості програми з української літератури учні переходять на «конвеєрний» спосіб вивчення уривків художніх творів за хрестоматіями чи псевдо-посібниками і псевдо-підручниками, що масово тиражуються саме для такої «методики» навчання.

Звісно, Іван Франко аж ніяк не заперечував потреби використання підручників, критичних розвідок для вивчення літератури, але, на його переконання, це лише допоміжні засоби для опрацювання основного компонента у царині мистецтва слова – Тексту. Через свого художнього протеже, образ гімназійного вчителя Міхонського, письменник-педагог так оцінював роль навчальної літератури і її співвідношення з текстами: «Старайся насамперед пізнати якнайбільше творів літератури з власного читання, а тоді вже бери-ся й до історії літератури. Я би велів попалити дев'ять десятих частей усіх тих компендій. Се попросту деморалізація, а не наука. Вони виробляють цілі генерації тих премудрих людяців, що все знають, але поверха, з чужих слів, а про все готові говорити з таким певним видом, немов все те бачили, читали й передумали»¹. В обох центральних образах цитованого твору Івана Франка – в оповіданні «Борис Граб» – чимало автобіографічного, хоча не варто шукати прямі паралелі із життям письменника, – радше можна говорити про протосюжет, про пропорції художнього і фактичного, реалізацію своєрідного ідейного топосу у художньому творі. В образі Бориса, окрім власне Франкових автобіографічних ознак (соціальне походження, темперамент, ерудованість, етапи освіти, аналітизм, критичність, триб світосприйняття, спосіб релаксування та ін.), безперечно є риси і виписані із його колег та знайомих, а то й просто реалізоване право на *licentia poetica*, а Міхонський є збірним образом і реального вчителя Перемишльської гімназії, що й дав прізвисько літературному героєві, і компіляцією окремих індивідуальних частинок характерів Франкових вчителів (передусім І. Верхратського, М. Драгоманова) чи знайомих (Ф. Лімбаха). Однак і самого Івана Франка не виправдано вважати нереалізованим педагогом. Так, він жодного дня не працював вчителем чи викладачем, хоча ще із Дрогобича готував себе до кар'єри гімназійного й університетського викладача. Цьому завадили певні відомі життєві обставини, однак свій педагогічний дар він реалізував через репетиторство, семінари, лекції на українознавчих курсах для молоді з материкової України за програмами Наукового товариства імені Т. Шевченка, відчити у рамках освітніх програм «Просвіти», виступи на вічах, під час парламентських виборів, пізніше – читання власних текстів перед учасниками різноманітних українських громад і спільнот, або ж безпосереднє спілкування із студентською молоддю на різноманітних зустрічах, ювілеях, спеціальних лекціях,

¹ Франко І. Борис Граб / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 18 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 187.

у тому числі і неформальне – у кав'ярнях, бібліотеках, редакціях. Особливо важливою дидактичною площиною було залучення до наукової праці гімназистів, студентів та вчителів через участь у виданнях і видавничих проектах, які курував Франко, або ж написання й обговорення літературних портретів, видань художньої спадщини українських письменників-корифеїв, що становили основу шкільної лектури. Наприклад, Шевченкового видання творів. Прагнення ментора реалізувались і через виховання та навчання власних дітей, тому художні твори, у яких письменник створив цілу галерею образів педагогів і порушував різноманітні проблеми освіти, стали вислідом його життєвого досвіду і глибокого зацікавлення цією проблематикою, мають непроминальне значення. Основною хибою у вивченні тексту художнього твору Франко вважав вимогу до учня беззастережно прийняти готову думку, оцінку, хай навіть і, здавалось би, правильну, але чужу, тому-то Міхонський своєму учневі, який уже двічі прочитав Гомеровий твір і запитує вчителя, чи дійшов вже до «правдивої» відповіді про «Одіссею», говорить, що можна дійти лише до **якоїсь** відповіді! Йдеться про найвищу суб'єктивність сприйняття тексту у кожного реципієнта, адже це специфіка літератури як виду мистецтва. Формуючи у своєму учневі самостійність суджень та естетичних оцінок, після рефератів і відповідей про твори чільних майстрів світової літератури, після уже фрагментів «стереометричного» (багатопланового) розуміння, Міхонський «...давав йому читати докладні життєписи даних авторів, збірники їх листів, мемуари їх самих та їх сучасників і тим приучував його, з одного боку, розуміти всякий твір людського на основі того часу й тих живих людських взаємин, яких він був витвором і виразом, а з другого боку, призвичаював розуміти історію даного часу, так сказати, аналітично, із свідоцтв та настроїв тогочасних людей, а не з готових шаблонних конструкцій шкільних підручників»¹.

Так само, як навчання за підручником Історії літератури, не сприймав Франків герой і «Загальних нарисів всесвітньої історії», про які говорив: «Пощо тобі ще збільшувати той баласт і набивати собі голову готовими конструкціями, які для свого часу і для їх авторів може й мали якесь значіння, а для нас не мають ніякого? Захочеш глибше ввійти в студіювання якоїсь історичної епохи, то йди просто до джерел, до сучасних тій епосі писань або до основних монографій, а оті сметанкарі, що нібито збирають сметанку з усіх спеціальних праць, дають по правді тільки якусь бовтанку, препаровану для їх власного смаку, але для нас, особливо для молодіжі, більше шкідливу, ніж пожиточну»². Не менш радикально оцінював Франко через свого ідеального

¹ Франко І. Борис Граб / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 18 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 186.

² Там само. – С. 187.

вчителя і книги з естетики, вважаючи, що «Красота – то наше суб'єктивне почування певних форм, пропорцій, звуків, кольорів, таке саме суб'єктивне, як любов, гнів, погорда. Нема спеціальної науки про любов ані про гнів, так само нема ніякої спеціальної науки про почуття краси»¹. Тобто, для формування творчої та неординарної особистості треба читати найкращі тексти, добрі життєписи, спогади та листи визначних людей, а у мистецьких і поетичних дискусіях висновувати уваги про саме людське життя, про сучасні письменникові заходи і змагання людського духу, про сучасну науку історичну, природничу й суспільну, небезпідставно стверджував мислитель, називаючи «деморалізацією» для молоді поверхові компендіуми-компіляції історії літератури, «бовтанкою» загальні нариси з історії, «пірамідальною дурницею» – книги з естетики, а авторів і читачів цих книг образно нарік не менш влучною метафорою – «сметанкарі». Тільки здобуте власною думкою, досвідом, пережитими емоціями, власною «духовою працею» є визначальним для формування сильної і творчої людини, якою безумовно був і сам Франко.

Між тим, історичний досвід напрацювань Івана Франка в галузі підручникотворення ще повною мірою не освоєний. Так, зокрема, 2002 року в Києві за редакцією Н. Й. Волошиної та за участі авторського колективу провідних українських учених-методистів опубліковано навчально-методичний посібник «Наукові основи методики літератури»², який логічно і системно підсумував досягнення цієї наукової галузі в Україні за останніх 40–50-рр. Звернувшись до відповідного для нашого об'єкта дослідження розділу

¹ Франко І. Борис Граб / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 18 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 187.

² Наукові основи методики літератури : посібник для студентів вищих закладів науки / за ред. Н. Волошиної. – К. : Ленвіт, 2002. – 344 с. Книга дуже потрібна для української вищої школи, особливо для філологічних педагогічних спеціальностей, і на початку нового століття поруч із модернізованим посібником Є. Пасічника [Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти / Є. А. Пасічник. – К. : Ленвіт, 2000. – 384 с.], працями Б. Степанишина [Викладання української літератури в школі. – К. : Проза, 1995. – 254 с.; Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка в школі: Методична трилогія. – К. : РВЦ «Проза», 1999. – 384 с.; Стратегія і тактика в літературній освіті учнів. – К. : Веселка; Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2003. – 191 с.] стала основою для вивчення курсу методики навчання української літератури у середній школі у педагогічних вишах. Є й інші вагомні авторські розробки у цій науковій царині, особливо варто відзначити новаторську монографію Г. Токмань [Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція. – К. : Міленіум, 2002. – 317 с.] (К., 2002), у якій великою мірою використано уже європейську методологію дослідження проблеми, модернізовано традиційні для українського шкільного літературознавства і методики навчання тактику і стратегію літературної освіти. На жаль, ця авторська Методика малодоступна через низький наклад видання.

«Підручники і посібники з літератури»¹, у якому проаналізовано, зокрема, й історичний досвід створення шкільного підручника з літератури, можна відзначити, що Олександра Бандура зробила ґрунтовний ретроспективний огляд проблеми від античних часів до здобуття Україною незалежності, однак навчальні книги останніх десятиліть лише назвала. Такий підхід зумовив і певний шаблон в оцінці, адже авторці мимоволі не вдалось повністю позбутися ідеологічних кліше, хоча уже помітне прагнення зосередитись на наукових і методичних якостях підручників різних часів. Головно це виявилось через інерцію розглядати українську педагогіку через призму російської (чи «загальноросійської?»), а потім – радянської. У розділі нічого не згадано про брутальне варварське знищення українського шкільництва в освітніх закладах тієї частини України, яка була колонізована Росією у 2-й половині 17-го століття і в подальшому, натомість збережено певною мірою соціологічні та антиєвропейські акценти, наголошено виключно на румунських і польських утисках шкіл та гімназій з українською мовою викладання у міжвоєнному двадцятилітті першої половини 20-го століття. Звісно, жоден з окупантів не дбав належно про розвиток української освіти (за винятком, з певних причин, австрійської влади), однак навчатися рідною мовою українці-наддністрянці на відміну від наддніпрянців таки могли, у царині шкільництва було зроблено дуже багато, насамперед через національну самоорганізацію, витворення справжньої української еліти. Підрозділ «Навчальні книги з літератури в школах Західної України» відверто тенденційний і найслабший у статті О. М. Бандури, адже у ньому нічого не сказано про неофіційну українську Академію Наук – Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, що безпосередньо опікувалося створенням й національних підручників із літератури, про феноменальну просвітню й освітню організацію «Просвіта», яка успішно боролася з неграмотністю дорослих та створила масову сітку читалень, а у рамках її видавничих проєктів було видано десятки «Читанок», «Хрестоматій» та інших навчальних книг з літератури. Не говоритиму вже про гуртування молоді у «Соколах» і «Січах», створення приватних і середніх шкіл по містах, утримування близько п'ятдесяти «бурс» (гуртожитків при навчальних закладах) для незаможних учнів і студентів чи навчальні стипендії, що їх надавала церква для дітей-сиріт і бідняків. Без пафосу, але ще раз наголошу на тому, що освіта і створила отой далеко не міфічний український національний «П'ємонт» у Галичині (також і завдяки допомозі і співпраці із українцями материковими), щодо ж нашої теми, то у посібникові з третього тисячоліття нічого не згадано про роль у підручникотворенні О. Духновича, І. Могильницького, Й. Левицького, Й. Кобринського, Я. Головацького, Ю. Федьковича,

¹ Наукові основи методики літератури : посібник для студентів вищих закладів науки / за ред. Н. Волошиної. – К. : Ленвіт, 2002. – С. 288–323.

О. Торонського, Ю. Романчука, Й. Застирця, М. Возняка та ін. Праці тих же, кого згадано (О. Барвінський та Ом. Огоновський), безпідставно засуджено, ще й покликуючись на оцінку класика: «Консервативний напрям мали й підручники для вищих класів гімназії та III–V курсів учительської семінарії, зокрема навчальні книги О. Барвінського й О. Огоновського. І. Франко гостро критикував підручники О. Огоновського за поверховість, відсталість, перевертання фактів, дат, теоретичних положень»¹. У чому ж полягав «консерватизм» цих книг? У тому, що обидва автори активно боролися з москвофільськими тенденціями в освіті та літературі, формували ідеали українського соборного патріотизму, категорично заперечували використання «язичія», залучали у книги молитви, «життя святих», уводили в підручники тексти українських письменників, заборонені у російській імперії? Чи все ж таки якісь претензії до «методичного наповнення», «методичного апарату»? Є підстави упевнено стверджувати, що на науково-методичному рівні навчальні книги Барвінського й Огоновського на порядок досконаліші від тієї ж доречно згаданої та «похваленої» у статті О. Бандури «Читанки» М. Шашкевича, яка була тільки провісником освітянського відродження і в наслідок суспільно-політичних умов того часу її мало залучали для практичного навчання у школах. Методичний арсенал названих повище українських професорів-освітян був на рівні тодішніх австрійських, німецьких, польських, швейцарських, угорських підручників для шкіл, адже навчались і формувались ці науковці і педагоги в умовах загальноєвропейського освітнього простору, чимало перекладали навчальних книг. Передусім це стосується теоретичної бази шкільного літературознавства. Форма їхніх «хрестоматій» також була класичною для того часу: підбірка текстів з коментарями щодо їхнього змісту та короткий історико-літературний огляд. Знову спрацювали стереотипи сприйняття, все ще тавро «буржуазного націоналіста» незримо присутнє і заважало об'єктивно сприймати величезний педагогічний доробок цих подвижників. Особливо це дисонує на фоні дифірамбів ненаписаному підручникові українофоба В. Белінського, який «розумів потреби тогочасної школи, співвідношення надбань передової теорії та навчального предмета»². Великодержавницька, проімперська літературознавча та педагогічна доктрина «несамовитого Віссаріона» мала мало спільного з європейськими освітянськими концептами 2-ї пол. 19-го – поч. 20-го ст., що передбачали розвиток національного шкільництва, гуманізацію і демократизацію

¹ Бандура О. М. Навчальні книги з літератури в школах Західної України / О. М. Бандура // Наукові основи методики літератури : навч.-метод. посібник / За ред. Н. Й. Волошиної. – К. : Ленвіт, 2002. – С. 293.

² Бандура О. М. Підручники з літератури в школах Росії ХVIII – поч. ХХ ст. / О. М. Бандура // Наукові основи методики літератури : навч.-метод. посібник / За ред. Н. Й. Волошиної. – К. : Ленвіт, 2002. – С. 295.

процесу освіти, все більшу увагу в процесі навчання до особистості учня. Ці тенденції, обґрунтовані психолого-педагогічними теоріями західноєвропейських філософів освіти, знайшли своє практичне вираження на зламі століть зокрема у діяльності американського філософа і педагога Джона Д'юї, доктрина якого мала великий вплив на світову педагогіку, а український мислитель і педагог Іван Франко формулював такі ж думки про природу мислення і його місце у процесі навчання, співвідношення пізнання знань і реальності учня у суспільному житті десятиліттями раніше. Однак це тема окремого дослідження, щодо ж Франкових оцінок педагогічних праць Омеляна Огоновського, то потрібно виважено та об'єктивно розглядати їх. Відомим є максималізм та високі наукові вимоги Франка, прагнення використовувати новітню методологію, тому абсолютно логічними є його зауваги щодо біо-бібліографічного способу комплектації матеріалу та «естетичного» оцінювання окремих літературних творів і явищ, власне, «способу трактування предмета», окремих фактологічних помилок, проте він же писав: «...Ми повинні бути вдячними Огоновському за те, що він перший з муравлиною пильністю стягнув докупи масу біографічного й історико-літературного матеріалу, задля якого його праця довго ще не стратить своєї вартості»¹. Йдеться у праці Франка 1901 року про знамениту першу цілісну «Історію літератури руської» (1887–1894), що надовго стала незамінним університетським посібником для українських (і не тільки) філологів, але ще на початку вісімдесятих Франко прорецензував декілька праць Омеляна Огоновського, що їх широко використовували вчителі і викладачі української словесності того часу. Зокрема, надзвичайно позитивну оцінку отримала книга університетського професора для вивчення порівняльної граматики слов'янських мов на основі фонетичної системи Караджича «Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache von Dr. Emil Ogonowski» (Львів, 1880), яку рецензент вважав основним здобутком галицького мовознавства цього періоду, розвитком наукових ідей провідних українських мовознавців П. Житецького та О. Потебні. Вперше опублікована в журналі «Світ» 1881 року (Число 1. – 10. I. – С. 20) рецензія була передрукована лишень 2008 в додатковому 53 томі творів Франка². Цього ж 1881 року вийшли дві науково-методичні праці Огоновського, які викликали широкий резонанс: «Хрестоматія староруська

¹ Франко І. З остатніх десятиліть ХІХ в. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 522.

² Франко І. Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache von Dr. Emil Ogonowski. Lemberg. Verlag des ruthenischen Ševčenko-Vereins 1880. [Рец.] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 26–27.

для вищих класів гімназійних» та «Короткий погляд на історію літератури руської від Татарщини до кінця ХУІІІ віку» («Зоря». – Число 21–24). Перші спроби синтетичного аналізу української літератури у підавстрійській Україні, намагання здійснити періодизацію та характеристику окремих етапів розвитку літературного процесу стали основою майбутнього фундаментального доробку історика літератури, ферментували подальше вивчення проблеми. Якщо зважати на «Хрестоматію староруську» з погляду дидактики, то, окрім добору текстів та їхніх коментарів, дуже цікавим є історико-літературне преслів'я укладача збірника, своєрідна «мала історія української літератури» для школи. Цей вступ невеликий за обсягом, але досить чітко висвітлює принципи, згідно з якими автор відбирав і коментував тексти. Пізніше Іван Франко високо оцінив дуже потрібний для українського шкільництва компендіум, згадавши його добрим словом в некролозі свого професора: «Належачи до основателів "Просвіти" покійний написав для цього товариства ряд популярних книжечок... Рівночасно належачи до комісії для укладання руських підручників шкільних, зладив деякі книжки для гімназій, із котрих найважливіші були „Хрестоматія староруська“ і „Грамматика руського язика“. Його „Хрестоматія староруська“ настала на місце старої „Хрестоматії“ Головацького, уложеної в „об'єдинительнім“ дусі (між взірцями „южноруського“ письменства були там, наприклад, деякі великоруські биліни!) і становила значний прогрес супроти неї...»¹ Звісно, можна зважати на специфіку жанру статті-некролога. Тим більше, що на початку вісімдесятих огляд історії української літератури в «Хрестоматії» і ті ж тенденції, реалізовані в «Короткому погляді на історію літератури руської від Татарщини до кінця ХУІІІ віку», стали претекстом наукової дискусії між університетським професором та Іваном Франком. У п'яти розділах «Короткого погляду» укладач шкільного підручника послідовно проводив ідею поцінування літературних фактів залежно від їхнього мовного оформлення, використання в них живої розмовної української мови. Про класифікацію літературної продукції у залежності від мови твору Франко писав так: «Доктор Огоновський послідовно і з деяким полемічним завзяттям стоїть на національно-українських позиціях, надзвичайно пильно відстоює ідею окремішності України від Росії і Польщі, але є при цьому скоріше галицьким, ніж загальноукраїнським патріотом»²; «Надто націоналістична доктрина не дозволяла йому звертати увагу на діла польські або інші, сучасні нашим старшим авторам і котрі мали

¹ Франко І. Професор Омелян Огоновський / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 43 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 359.

² Франко І. Історія літератури руської. Написав Омелян Огоновський, часть II, Львів, 1889 / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 335.

вплив на розвій нашої літератури»¹. Ці вислови залюбки використовувались у радянському літературознавстві для «ярликування», тим паче, що і трактувались вони однозначно: націоналістична обмеженість, нетерпимість, клерикалізм і т. д. Насправді ж Франкова ж оцінка не має ідеологічного забарвлення, а характеризує особливості композиції і структури корпусу історії літератури. Завідувач єдиної в Україні кафедри рідної словесності виконував необхідну і неминучу місію – окреслення параметрів ідентифікації національної літератури, а його учень, що виробляв системний літературознавчий метод, хотів розглядати мовні і літературні явища в їхньому історичному розвитку, представляв нову наукову генерацію. Франкова метафора («націоналістична доктрина») стосувалась першого тому Історії літератури, а саме – опрацювання давньоруського письменства. Огоновський дійсно через відсутність архівних і текстових джерел, жорсткий часовий цейтнот доволі вузько трактував давньоукраїнську літературу, вибравши критерієм відбору аналізованих в Історії текстів «народну» українську мову, і це було продуманим планом укладача. Можна погодитись із Франком, що для наукової роботи історика літератури така методологія була певним мінусом, однак чи ж не єдино можливим і потрібним був такий план для укладача шкільного підручника? Згадаймо умови, у яких відбувалося формування модерної української нації у 2-й половині 19-го століття, постійні внутрішні суперечності між москвофілами та австрофілами, народовцями і радикалами. Невиробленість не тільки наукової методології, але й термінології; врешті, все ще не доконане «азбучне» питання, відсутність методичних напрацювань до вивчення окремих текстів, майже повна відсутність перекладів і коментарів давньоукраїнських творів, – тому абсолютно правильною була педагогічна тактика відбору для шкільного вивчення текстів, написаних народною мовою. Нехай навіть на шкоду науковій об'єктивності і достовірності, адже шкільна історія літератури має дещо інші параметри в колоніальних умовах жорсткого пресингу іншомовних культур. Врешті, подібну ситуацію все ще бачимо і сьогодні. Також зазначу, що Франкові певною мірою космополітичні погляди у вісімдесятих роках невдовзі теж набудуть виразно націоналістичного окрасу, коли його щирі та ідеалістичні намагання досягти соціального і національного поступу для свого народу у супрязі з «сусідами» наткнуться на нерозуміння та конфронтацію. Про те, що Іван Франко також вчився і зростав у полеміці із «старою школою», засвідчує трансформація його поглядів на шкільні програми і підручники, відображена через три роки (1884) у програмній статті: «Що для лінгвіста, знаючого живі слов'янські мови, старословенщина і старорущина представляють великий інтерес при студіях

¹ Франко І. Професор Омелян Огоновський / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 43 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 376.

розвою бесіди, не думаємо перечити. Але такі студії хіба ж належати можуть до гімназії? Хіба ж ними пора займатися ученикам п'ятого класу, котрі не знають ще, хто був Шевченко і на якій мові пише Міклошич? Се предмет студій університетських, а не гімназійних. Що в університеті добре і пожадане, те в гімназії може бути зовсім нездале і убиваюче»¹. Як бачимо, Іван Франко цілком переконливо доводить необхідність залучати до викладів у школі твори, написані «живою» мовою, вивчати «живий» фольклор і літературу, тобто, – визначальним вважає те ж мовне мірило, за яке критикував Омеляна Огоновського. Й у цьому немає протиріч, адже Франко еволюціонував, був «цілим» чоловіком із непогамовним внутрішнім темпераментом, здоровими науковими й педагогічними амбіціями, помилявся і вчився на власних помилках*. Франкові оцінки підручників і праць свого університетського викладача для навчання української мови і літератури у школах та в університеті власне і демонструють цю еволюцію, адже далеко не завжди студент мав рацію, «побиваючи» професора у полемічному запалі і на догоду політичній кон'юктурі. Маю на увазі передусім контроверсійні «Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка»², опубліковані у журналі «Світ» 1881 року. Мовознавчі праці Огоновського завжди отримували суперлятиви від Франка. Хоча ж би у рецензії на «Граматику руського язика для шкіл середніх» (Kurjer Lwowski. – № 149. – 30. V. – S. 5): «Щойно вийшла друком накла-

¹ Франко І. Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 329.

* Для порівняння візьмімо Франкову оцінку діяльності Києво-Могилянської академії в «Історії української літератури» в 1909 році («Академія була для України не джерелом освіти і розвою, а затхлою багнюкою, що ширила духовну деморалізацію, пасивність і протрацію замість піддержувати духа ініціативи і критицизму. Ще й досі ота пасивність, байдужість та безкритичність ума вкупі з охотою до книг, нібито ми все то ліпше знаємо, лишалася, особливо серед української інтелігенції, як лиха спадщина двовікової педагогії Могилянської академії» [Франко І. Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського / І. Франко // Зібрання творів у 50 т. Т. 40 / Іван Франко – К. : Наук. думка, 1983. – С. 311], або ж там само аналіз шкільних драм, з яких «... тільки один, “Алексій чоловік божий”, виставлений 1672 в Києві, має яку-таку вартість головно тим, що написаний мовою, близькою до народної...» [Там само. – С. 314].

² «Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка». І. «Гайдамаки». 1. Чи можна «Гайдамаків» назвати поемою історичною? 2. Чи можна «Гайдамаків» назвати найкращою поемою Шевченка в естетичнім згляді? (Світ. – 1881. – № 8/9. – 10. IX. – С. 158–161; № 10. – 10. X. – С. 171–172). Це – перша частина розвідки І. Франка, яка була переопублікована лишень у 53 додатковому томі 2008 р. (Т. 53. – С. 27–41). Друга стаття з цього циклу – «Темне царство» – увійшла до Зібрання творів у 50 тт. (Т. 26. – С. 131–152). Детально контроверсійну полеміку про Шевченкову поему буде розглянуто у наступних розділах книги.

дом крайового фонду надзвичайно потрібна і бажана книжка для середніх шкіл східної Галичини, де руська мова є чи обов'язковим, чи позаурочним предметом викладу... Його виклад є завжди змістовний і стислий, мова – чиста народна, термінологія твориться за найкращими зразками. Головна заслуга граматики д-ра Огоновського – значна кількість прикладів, наданих для ілюстрації кожного граматичного правила. З особливою старанністю опрацьована частина про український синтаксис, звичайно занедбувана в дотеперішніх граматиках»¹. Щодо ж Франкової рецепції фактично першого університетського підручника з української літератури – «Історії літератури руської» Ом. Огоновського, то позиція рецензента і критика не завжди справедлива і точна. Як уже зазначено вище, Огоновський послідовно калібрував давню українську літературу через сито мовних характеристик, тому подекуди ігнорував літературу, писану церковнослов'янською та чужими мовами. Це спричинило критику його методів відбору та аналізу текстів «староруського» письменства і зумовило, зокрема, гучну полеміку щодо апокрифічної літератури². Тобто, найдошкульнішої критики «Історія літератури руської» зазнала також за висвітлення давньої літератури, а пояснює це головню методологія освоєння матеріалу та форма його запису. На істориків літератури «тиснула» біо-бібліографічна словникова традиція, адже виробилась

¹ Франко І. Граматика руського языка для шкіл середніх, написав д-р Омелян Огоновський. Львів, 1889. [Рец.] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 219.

² Дивись статті І. Франка «Із старих рукописів. Передмова» (Жите і слово. – Львів, 1894. – С. 134–135), «Професор Омелян Огоновський» (Народ. – Львів, 1894. – Ч. 23. – С. 383), «Теорія і розвій історії літератури» (ЗНТШ. – Львів, 1909. – Т. 89. – С. 19), а також статтю Ом. Огоновського «Пояснення критичної примітки д-ра І. Франка» (Зоря. – Львів, 1894. – Ч. 4. – С. 94–95). Недооцінка в «Історії літератури руської» давньої літератури, зокрема апокрифічної, викликала незадовго до смерті університетського професора суперечку між двома істориками літератури. Часопис Франка «Жите і слово» розпочинав цикл публікацій «апокрифічної та легендарної доби», тобто літератури, що мала заповнити прогалину між періодом Київської Русі та Хмельниччини, тому вважав «шкідливим» «згіндний відзив» у першій частині корпусу літератури про апокрифи, бо це «знеохочувало» молодь до вивчення цих творів. Прагнення до секуляризації галицької української громади, оптимістичний детермінізм Франка-редактора виражений в оцінці апокрифів: «В них доходили до нас зерна дуалістичних ересів маніхейства і богумільства з їх недоладною мітологією та чистою, гуманною етикою, з їх протестом проти клерикальної гордості і заскорузлості і проти догматичної виключності візантійського православ'я. В них доходили до нас із Заходу зерна лицарських ідеалів, ренесансу і реформації» («Жите і слово». – Львів, 1894. – С. 135).

практика вважати літературою увесь друкований чи писаний культурно-цивілізаційний доробок давніх часів, всю сукупність творів, тому ще й на початку ХХ ст. домінував жанрово-генеалогічна комплектація літературного фактажу і традиційна ієрархія іменних авторських гасел. Якщо ж це стосується університетського чи шкільного підручника з літератури, що сполучав у собі функції і хрестоматії, і критичного матеріалу, то неправильно вважати обумовлену структуру невдалою. Інша річ, коли йдеться про методологію аналізу текстів, про Франкове розуміння методології історико-літературної праці. Ще 1889 року, роблячи огляд наукових здобутків за 1888 рік, уже зрілий вчений відзначив «старанно опрацьовану» працю Огоновського, зауваживши також: «Автор не дає повного історичного розвитку літературного процесу, а ділить його на розділи: епіків, ліриків, драматургів і прозаїків. У кожному розділі переходить від одного автора до другого, переказує біографію та розглядає важливіші твори і т.д.»¹. Цього ж 1889 року, рецензуючи другу частину праці Огоновського у часописі «Kurjer Lwowski», Франко вказав на фрагментарність побудови корпусу історії літератури: «Ця система зовсім не історична (розрядка автора – В. М.); читач при такій подачі матеріалу не одержує жодного уявлення про розвиток літератури»². Там же Іван Франко назвав причину такого способу комплектації матеріалу – відсутність спеціальних праць і монографій³, а також відзначив спробу автора «Історії літератури руської» компенсувати фрагментарність основного змісту «старанним і систематичним» «Вступом» (сто вісімдесят три сторінки – В. М.). Критикуючи механічну систему побудови, рецензент також наголошував, що це є перша цілісна (розрядка І. Франка – В. М.) подана історія усієї української літератури України, Галичини, Буковини і Угорської Русі...»⁴ Чергуючи «солодке з гірким», Іван Франко відзначив «національно-українську позицію» історика літератури, «надзвичайно пильне відстоювання окремішності України від Росії і Польщі», але вказував на невміння накреслити картини наявних на той час в українській літературі течій і стилів. «Практичний підручник», «джерело навчання та інформації», «основа для наступних досліджень», – такими характеристиками підсумував критик свою статтю, окресливши «школу» професора Огоновського як «більш філологічну, ніж естетичну і політичну». Ця оцінка показує, наскільки умовною є будь-яка класифікація чи рубрикація як літературного процесу, так і науко-

¹ Франко І. Українська література в 1888 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 269.

² Франко І. Історія літератури руської. Написав Омелян Огоновський, часть II, Львів, 1889 / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 335.

³ Там само. – С. 334.

⁴ Там само. – С. 335.

вого методу конкретного вченого, у цьому разі Ом. Огоновського. Адже, незважаючи на час створення «Історії літератури руської», – час майже повного домінування у європейських наукових колах позитивістських доктрин і, власне, час поступового відходу від них на користь модерністських постулатів, Огоновський великою мірою ще закорінений в методологію романтичного літературознавства, а сучасний літературознавець, автор розвідки про «Історію літератури руської», пише: «...Вчений (Ом. Огоновський – В. М.) стояв на позиціях позитивізму, підніс культ збирання, нагромадження й опису фактів»¹.

Повертаючись до Франкових оцінок «національно-української позиції», «надто націоналістичної доктрини» завідувача кафедри української словесності Львівського університету у написанні фактично першої цілісної навчальної книги з української літератури для студентів-філософів (української філології), то уже зазначено повище, що головно рецензент мав на увазі принципи комплектації «Історії літератури руської». Щодо ж ідеологічного «ярликування» Ом. Огоновського, то промовистим є факт, що про найвизначніший його науково-педагогічний текст можливим стало говорити відкрито лише майже через сто років після виходу синтези. Мимохіть всі радянські історики літератури використовували корпус Огоновського фактографічно, однак табуйованим текст був головно з однієї причини. Найвиразніше пояснює її оцінка «метра» радянського літературознавства академіка Олександра Білецького іншої університетської книги, авторства учня Огоновського і Франка, академіка Михайла Возняка: «Подібно до давніх українських націоналістів, М. Возняк будує свою “Історію...” на ідеї відрубності українського народу від російського, який сформувався, на його думку, пізніше, внаслідок змішування переселенців з України з фінськими і тюркськими елементами»². Без сумніву, що першим чи, принаймні, одним із давніх укра-

¹ Михайлин І. Навколо Омеляна Огоновського (Дискусія в критиці з приводу «Історії літератури руської») / Ігор Михайлин // Українське літературознавство. – Львів, 1996. – Вип. 63. – С. 5.

² Цитую за: Гнатюк М. Михайло Возняк і його «Історія української літератури». Передмова / Михайло Гнатюк // Михайло Возняк. Історія української літератури. – Львів : Світ, 1992. – Кн. 1. – С. 21–22. М. Гнатюк є автором низки капітальних франкознавчих монографій, серед яких варто виокремити новаторський навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів [Гнатюк М. І. Іван Франко і проблеми теорії літератури : навч. посіб. / Михайло Гнатюк. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 240 с. (Серія «Альма-матер»).] У нашому ракурсі дослідження особливо відзначаю ґрунтовний підрозділ «Проблема “корпусу” історії літератури» (С. 161–174), де системно і діахронно проаналізовано історію питання. Зазначу лише, що статтю «Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах» Франко написав 1884 року, тому франкознавець помиляється, датуючи її 1894 (С. 16) і стверджуючи про «формалізм» і «брак естетичного чуття» в

їнських націоналістів-істориків літератури академік вважав Огоновського. Детальний аналіз доктринерської марксистсько-ленінської методології О. Білецького та його ставлення до історико-літературознавчої концепції М. Возняка здійснив у «Післяслові» до цитованого видання «Історії...» М. Возняка 1992–1994 рр. Михайло Нечиталюк, який абсолютно точно вбачав в основі літературознавчої концепції Возняка «...історико-літературну концепцію українства у найширшому розумінні, що збігається з поняттям етногенезу українського народу і його культури», однак невиправдано, на мою думку, висноував «вихідну історичну концепцію України» у праці Возняка виключно із розвідок І. Франка та М. Грушевського, ігноруючи новаторську роль Ом. Огоновського, праця якого насправді слугувала своєрідною матрицею для подальшого поглиблення та більш скрупульозного та фактографічно точнішого дослідження Возняка*.

У педагогічному ракурсі відзначаю дидактичну функціональність цих цілісних авторських корпусів національної літератури, на що вказав у свій час Володимир Дорошенко: «За своїм характером праця проф. М. Возняка нагадує університетські лекції і дійсно дає вона все, що студентові й взагалі загально освіченій людині треба знати з історії рідної літератури»¹. Отож, сутністю праці історика літератури є відбір та інтерпретація текстів, методологія їхнього аналізу, спосіб організації та укладання матеріалу для відтворення історико-літературної тяглості мистецтва слова певної національної культури. Уже давно конституїровано дві основні методології в українській літературній історіографії кінця 19-го – поч. 20-го століття – культурно-історичну та ідеологічну. Засади поділу багатоміскової письменницької спадщини, тобто, – внутрішньої організації корпусу історії літератури, можуть

Огоновського, «ігнорування художніх особливостей аналізованого твору» та про те, що «Із цих причин історія літератури О. Огоновського спричинила схоластичне викладання літератури в галицьких гімназіях, яке критикував І. Франко у праці «Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах» (С. 167). Катехізичний спосіб навчання у формі запитань і відповідей, заучування учнями напам'ять доконаних визначень і середньовікове ігнорування самостійного мислення у галицьких гімназіях навряд чи варто пов'язувати напряму із підручниками Огоновського.

* Детальний авторський погляд на цю проблему подано: *Микитюк В.* Періодизація історії української літератури у синтезах Омеляна Огоновського та Михайла Возняка / Володимир Микитюк // Українське літературознавство. – Вип. 69. – Львів, 2010. – С. 160–169.

¹ *Дорошенко В.* (Про «Історію української літератури» М. Возняка / Володимир Дорошенко // Трибуна України. – 1925. – № 2–4. – С. 78–79.) Цитую за: *Гнатюк М.* Михайло Возняк і його «Історія української літератури». Передмова / Михайло Гнатюк // Михайло Возняк. Історія української літератури. – Львів : Світ, 1992. – Кн. 1. – С. 20.

бути різними. Популярність цивілізаційно-культурного чинника визначало відоме трактування літератури як наслідку і причини загального поступу, особливо поширене вже в епоху романтизму та надалі культивоване серед позитивістів. Особливо часто застосовували цей принцип поділу історико-літературного матеріалу в добу романтизму, коли історію національної літератури поділяли на частини у залежності від розвитку чи занепаду освіти та культури. Зокрема, такі параметри для написання Історії літератури застосовував автор першого цілісного наукового корпусу історії польської літератури Фелікс Бентковський (1814 р.). Апеляція до досвіду наших сусідів-поляків виправдана і надалі тим, що більшість західноукраїнських істориків літератури (Омелян Огоновський, Іван Франко, Михайло Возняк, Богдан Лепкий) внаслідок свого географічно-політичного розташування, відносно демократичної політичної та освітньої систем, на переломі 19–20 віків щасливо уникнули «московських схематів» структуризації своїх синтез, не «дивилися очима російських літератів»¹, диспонували і послугувались у науковій практиці методологією європейської літературознавчої науки. Позиціонування естетичних і художніх вартостей, критерії відбору та характеристики літературних текстів головно визначала їхня значимість в освітньо-цивілізаційному поступі, тому названі історики літератури послідовно виводили наше письменство від княжої доби, литовсько-руських часів до нової літератури 19-го віку. Про цю основоположну методологічну тезу українського підручникотворення у своєму фундаментальному дослідженні переконливо пише донецький учений Вадим Оліфіренко: «У методиці літератури є й інші погляди на її початки. Так, зокрема Т. Ф. і Ф. Ф. Бугайки (“Методика викладання української літератури в середній школі”, 1952 р.), В. Я. Неділько (“Методика викладання української літератури в середній школі”, 1978 р.), Б. І. Степанишин (“Викладання української літератури в школі”, 1995 р.), Є. А. Пасічник (“Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах”, 2000 р.) початок розвитку методики літератури рахують від середини ХІХ ст., збіднюючи тим самим історію методики та її досягнення. У той же час російські навчальні посібники з історії і теорії методики літератури, зокрема, таких авторів, як Я. А. Роткович, З. Я. Рез, О. Богданова і В. Г. Маранцман [2] та ін., початок розвитку методики російської літератури, як і історики російської педагогі-

¹ *Єфремов С.* Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – Нью Йорк, 1991. – Вид. четверте, з одміними й додатками. – Т. І. – С. 31–32. Єфремов відзначив, що для оглядів О. Бодяньського, М. Костомарова, А. Метлинського, Ол. Котляревського, М. Гатцука, П. Куліша характерним було визначення української літератури як сателіта російської, тобто, віддавши у московські схеми давню літературу, ці дослідники «дивились очима російських літератів» на подальший розвиток української літератури – вже від І. Котляревського.

ки, без усяких застережень відносять до часів Київської Русі»¹. Імперський шовіністичний дискурс у педагогіці не виник тільки сьогодні, а безперечно є продовженням багатовікового асиміляційного нищення української культури, наслідком державної політики Росії щодо колонізованої України. Отож, саме національна ідея, науково обґрунтований принцип окремішності національної української літератури, послідовно реалізований в працях галицьких істориків літератури спричинив вилучення із наукового обігу цих фундаментальних розвідок у радянському літературознавстві. Що ж не подобалося у літературознавчих концепціях названих повище галицьких істориків літератури легко зрозуміти, згадавши відому у свій час рецензію російського науковця Олександра Пипіна (якого, між іншим, багато хто, зокрема Іван Франко, вважав лібералом, «західником», мало не українофілом!) на перший том «Історії літератури руської» Огоновського, де звинувачено автора у «літературному сепаратизмі». Це промовиста ілюстрація класичної уже і, на жаль, все ще актуальної сьогодні сентенції про «демократизм» більшості російських інтелектуалів, який закінчується тоді, коли справа стосується «українського питання». Про те, що це був не випадковий, а системний підхід до української культури, свідчить маловідомий фрагмент статті Пипіна у чеському журналі за 1859 рік: «Великоруська освіта і життя просякли Малоросію так, що сьогодні не може й бути мови про літературний сепаратизм. У сорокових роках піднеслися були у нас деякі голоси проти цієї провінційної літератури, але не бачимо причин, щоби проти неї воювати. Вона ж не може спричинити роздвоєння; російська література глибоко закорінилася в Малоросії, російська освіта увійшла в її кров і не може бути прогнана; малоруські університети в Харкові і Києві розповсюджують російську науку. При таких умовах літературна діяльність Малоросії може бути лише справою дилетантизму, не маючи аспірацій до надвлади над російською мовою в Малоросії. Вона буде знайомити нас з первісним характером народної поезії південної Русі; малоруська мова може бути мовою поезії, але ніколи мовою науки і мистецтва»². Власне, той факт, що українська мова набувала статусу мови науки та мистецтва, і викликав суто шовіністичну оцінку опонента, натомість стала резонансною й отримала широку підтримку в українських науко-

¹ Оліфіренко В. В. Підручник з української літератури: історія і теорія / Вадим Оліфіренко. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2003. – С. 8. Годі вже й нагадувати про анальфабетичні потуги сучасного кагебешного російського царя-вора переписати історію імперії (пам'ятник князеві Володимирі, дочка Ярослава Мудрого як приклад французько-московської дружби і т. д.)!

² Цитую за: Чехович К. Омелян Огоновський як історик літератури / Костянтин Чехович. – Львів, 1937. – С. 21.

вих і мистецьких колах публікація відповіді «Моему критикові»¹ львівського історика літератури. Полеміка Огоновського з Пипінім, резонансна відповідь галицького науковця була надзвичайно корисною для розвитку національної української течії у тодішньому літературознавстві, скутому проросійським чи, точніше, «малоросійським» синдромом. Дискусію провадили навколо таких основних тез: 1) назва праці Ом. Огоновського («руська» історія літератури); 2) «Москва» як пізніше і похідне державне утворення; 3) «москалі» постали внаслідок змішування слов'янських колоністів з фінськими племенами; 4) московська мова створена на «лядській» звуковій системі і з активною участю північних діалектів, а російська мова дев'ятнадцятого століття – з елементів північних діалектів та церковнослов'янської з «прикрасою руської», себто української; 5) московські царі узурпували назву «Русь»; 6) «Москва» і «Русь» співвідносяться як Німеччина і Швеція; 7) причини, через які Огоновський вважає староруську літературу «ненародною».

Утвердження національної ідентичності, історичного генезису української культури викликало шалений спротив шовіністичної російської, а потім відповідно радянської критики. «Історична періодизація Огоновського (вона вже просвічувала в писаннях М. Максимовича, який убачав тут різницю до періодизації російської) прийнялася в наступних істориків літератури (Б. Лепкого, С. Єфремова), що з самою літературознавчою методологією Огоновського не погоджувалися»,² – слушно зазначив Олекса Горбач, який у 1991–1992 роках у Мюнхені видав фотопередрук цієї визначної праці в історії українського літературознавства та педагогіки.

Варто зазначити, що університетський підручник Огоновського має всі жанрові ознаки справді історико-літературного дослідження (не «огляду», «зарису», «причинків» і т. п.), а особливу роль у цьому відіграють «вступи», у яких автор окреслює своє методологічне кредо, звертається до колег по цеху та читача, виражає свої сумніви і побажання. Власне у цій частині своєї праці історик літератури вирішує і надзвичайно важливе і неминуче для першопрохідця питання періодизації національної літератури, вперше обирає засади поділу багатовікової літературної продукції. Стильовий критерій не став основним у формуванні матеріалу, а повище вказано причини «відсутності розвитку літератури» (*оцінка І. Франка – В. М.*), що автор намагався компенсувати це у розлогіх «преслів'ях». Історію української літератури Огоновський поділив на п'ять періодів за трьома критеріями: 1) відповідно

¹ *Огоновський Ом. Моему критикові. Відповідь А. Пипінові на його статтю «Особая история русской литературы» / Омелян Огоновський. – Львів : НТШ, 1890. – 47 с.*

² *Горбач О. О. Огоновського «Історія літератури руської» (1887–1894). Післяслово / Олекса Горбач // Історія літератури руської [української]. – Частина I. – Львів, 1887; Частина IV. – Львів, 1894. (Фотопередрук Олекси Горбача). – Мюнхен, 1992. – С. 7–8.*

до розквіту чи занепаду культури та освіти в Україні; 2) щодо рівня національної свідомості національних еліт та наявності чи прагнення до державності; 3) у залежності від рівня використання у літературі елементів «народної» мови. І два останніх мірила для львівського професора були визначальними, про що свідчить, наприклад, його оцінка «схоластичного» періоду розвитку нашого письменства від часу заснування Києво-Могилянської академії до Котляревського¹. Хотілося б, звичайно, відзначити філософсько-світоглядний чи історично-філософський принципи періодизації і їхні елементи у роботі Огоновського, однак вони справді не є провідними, але варто наголосити, що так виразно започаткована у нього ідея інтеграції, духовної спільноти суспільства, нації і її відображення у культурі знайшла своє продовження. Зокрема, – у праці-підручнику М. Возняка. Загалом у своїх поглядах на історію літератури обидва дослідники виявили аллогенетичний детермінізм, тобто сповідували залежність розвитку письменства від зовнішніх чинників. «Історія літератури руської» Огоновського за своїми естетичними підходами виразно проромантична, а тому бачимо доволі холодну оцінку попередніх епох, зокрема Просвітництва, літератури бароко та класицизму. Написана пізніше праця Михайла Возняка виявляє характерну для всього європейського позитивістського літературознавства рису: на ієрархізацію та оцінювання літературних явищ впливали актуальні ідейно-політичні норми, що означало на практиці пошанування класицистичних і реалістичних течій, тобто спадщини Відродження та ліберальних традицій Просвітництва і, головне, приязне (або хоч би амбівалентне) ставлення до романтичної традиції. Якщо ж говорити про недоліки і підстави для критики (зокрема і передусім – Франкової), то слухними є його зауваження про однобічність індивідуальних методик істориків літератури, а не про недоречний спосіб організації чи комплектації історії літератури, яку учені-подвижники творили наймовірними індивідуальними зусиллями*. І тут хочу підкреслити дуже важли-

¹ Ще раз наголошу на пізніх (1910 р.) оцінках Франка діяльності Києво-Могилянської академії, що повністю збігаються з поглядами його університетського викладача: «Не виховала (академія – В. М.) ані одного визначного письменника і ані одного сильного характеру, а натомість наплодила велику масу вчених, що понесли свої услуги в Московщину, або таких слабодухів, як оба чернігівські єпископи – Лазар Баранович і Іван Максимович» [Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко // Зібрання творів у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 241].

* Рецензуючи понад десятиліття тому тогочасну синтезу, метр українського літературознавства Іван Денисюк переконливо писав: «Цілком слушно, що автори "Історії української літератури 70-90-х рр. XIX ст." поставили за мету провести ідею "усвідомлення своєї національної окремішності та повноцінності"... Превалює портретний принцип організації матеріалу, є й нарисові синтетичні огляди» [Денисюк І. О. Кілька міркувань щодо висвітлення української літератури (з при-

ву, на мою думку, педагогічну якість авторських Історій літератури: попри неминучу методологічну обмеженість чи, точніше, неповність методик комплектації та аналізу, авторська праця історика письменства набуває рис творчої індивідуальності, самобутності, оригінальності, певного суб'єктивізму, що творить своєрідний «шарм», особистісний «флер», який чинить такі Історії літератури не просто довідниками, посібниками чи підручниками, а особистісною, у доброму сенсі суб'єктивною лектурою для відбирача такої продукції. Мистецька «цілість» в інтерпретації однієї людини, здоровий суб'єктивізм, певна емоційність у відборі та аналізі белетристики зовсім не є вадами такої праці. Навпаки, – авторська концепція приваблює, захоплює студентів і школярів, творить апологетів, змушує бачити очима автора*. Спільним для обох синтез стало утвердження ідеї відрубності української літератури, першоосною якої є життя нації у всіх її духовних проявах, а щодо аналізу сюжетних перипетій, конструкції характерів, способу вияву трагічного, то досить виразно помітно, що львівські історики літератури перебували під значним впливом німецької класичної наукової традиції. У нашому ракурсі дослідження історії українського підручникотворення варто

воду сучасного підручника) / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 т., 4 кн. – Львів : [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 1 : Літературознавчі дослідження. Кн. 2. – С. 122]. В Історіях Огоновського та Возняка і реалізовано ці базові принципи на тогочасному фактологічному та методологічному рівні. Або ж візьмімо методологічні судження одного із заступників редколегії 10-томного сучасного корпусу академічної історії української літератури, який компетентно стверджує: «Нова багатотомна академічна “Історія української літератури”, з усього випливає, поставатиме на ґрунті “старого, доброго, класичного” філологічного аналізу, історико-літературного підходу, розробленого попередниками, “просунутого” їхніми індивідуальними методиками й техніками і з успіхом практикованого також багатьма сучасними серйозними дослідниками, що, певне, не могли не “докинути” до нього й істотну дециму “свого”, породженого часом» [Дончик В. Про «Історію літератури», якої досі не було // Академічна «Історія української літератури» в 10 томах (матеріали засідань науково-редакційної комісії, «Круглих столів» інших наукових обговорень та планів томів. – К. : «Фенікс», 2005. – С. 12]. Стрижневими, як висновується з контексту, є слова: «просунутого» їхніми індивідуальними методиками й техніками».

* На ці дидактичні ознаки зокрема компендіуму М. Возняка дуже тонко вказував Михайло Нечиталюк, вбачаючи окрім суто наукових домінант ще й виразну педагогічну спрямованість роботи, її практичну значимість для самостійного вивчення історії української літератури, високі якості університетського навчально-методичного підручника [Нечиталюк М. Післяслово. Замітки до «Історії української літератури» та літературознавчої концепції М. С. Возняка / М. Ф. Нечиталюк // Возняк М. Історія української літератури. – Львів : Світ, 1994. – Кн. 2. – С. 536–537].

відзначити, що обидва корпуси історії української літератури об'єднує «професорський», менторський тон наративу, адже створили їх університетські науковці за покликанням і посадою, і це важливий аспект, адже той же І. Франко зазначав, що написання справжньої історії літератури стало можливим лише тоді, коли українська література була допущена до університетської кафедри¹. Можна також відзначити і зближення позицій літературного критика, історика літератури та практикуючого лектора, що було характерним для більшості представників європейського літературознавства і педагогіки та істотно реалізувалось у діяльності названих українських науковців і дидактів. Нехай і не зовсім у сприятливих обставинах, однак розвиток української вищої школи у цій частині колонізованої України тривав, тому абсолютно виправданою є мета праці В. Оліфіренка («Одним із завдань нашого дослідження є аналіз здобутків методики української літератури в західноукраїнських землях у XIX і на поч. XX ст. Несправедливо заперечувані або замовчувані радянською педагогікою та методикою видатні досягнення у цій ланці української освіти повинні бути повернуті науці і педагогічній практиці»²), який комплексно проаналізував у своїй новаторській монографії історичні етапи становлення та теоретичні основи підручника з української літератури. Хоча роль в українському підручникотворенні Ом. Огоновського, М. Возняка та інших галицьких педагогів все ще висвітлено недостатньо, натомість традиційно (за інерцією його ролі Будителя-романтика!) наголошено у висновках праці на ролі Я. Головацького, який згодом став москвофілом. Педагогічні праці І. Франка В. Оліфіренко використовує головно у якості методологічних та ідеологічних маркерів, а також для критики окремих вад праць представників цього жанру. Ще раз відзначає новаторську матрицю бачення і поцінування української «соборної» педагогіки донецького українського методиста, абсолютну вільну від московських «схематів» із належним позиціонуванням спільної дидактичної спадщини поділеного єдиного народу: «Заради історичної справедливості варто вказати на значну відмінність умов існування українства у Галичині і в “підросійській” Україні. Якщо в Російській імперії українське слово й українська культура не визнавалися владою, не допускалися до середньої і вищої школи, цілком зрусифі-

¹ Про професіоналізм «професорської» критики Ом. Огоновського, його «критико-естетичні розбори» та стосунки із різними течіями тодішньої української літературної критики системно писав знаний дослідник питання, також університетський ментор Роман Гром'як [*Гром'як Р. Історія української літературної критики (від початків до кінця XIX століття). [Посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів] / Роман Гром'як. – Тернопіль : Підручники і посібники, 1999. – С. 126–127].*

² *Оліфіренко В. В. Підручник з української літератури: історія і теорія / Вадим Оліфіренко. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2003. – С. 7.*

кованих, то значно відраднішу картину можна було спостерігати у Західній Україні, що входила до складу Австро-Угорщини»¹. В. Оліфіренко також при торком, однак дуже точно відчитує Франкове європейське позиціонування української галицької школи («Письменник розглядав відповідність підручників завданням національного руху українців, що знаходилися в колі розвинутих європейських народів»), та доречно підкреслює прагнення Франка долучити українців до «свобідних, повноправних, цивілізованих націй»: «Саме з цих позицій підвищення рівня національної свідомості народу він досліджував зміст підручників, їхні освітньо-виховні можливості, розглядав впливи новітньої західноєвропейської освіти, вже позбавленої з кінця XVIII ст. схоластики, на становлення освіти в Україні, на появу нових закладів навчання – шкіл, семінарій, гімназій, університетів»². І це при тому, що для українського історика педагогіки були все ще недоступними більшість Франкових праць з педагогічною проблематикою кінця 19-го та 20-го ст., адже більшість їх переопубліковано було лише через десятиліття³. Так, зокрема, не залучена Франкова ґрунтовна рецензія «Три рукописні підручники руські з літ 1806, 1815, 1829» (Уперше надрукована в збірнику «Матеріяли до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку». Львів : Накладом Наукового товариства імени Шевченка, 1902. – С. 277–279), у якій автор писав: «Для ілюстрації тих уваг ми подаємо далі бібліографічний опис трьох руських підручників, що заховалися в рукописах із того темного часу і можуть характеризувати три сфери тодішнього шкільного навчання: університетську, середню (вчительську) й людovu. Маємо тут один курс університетського викладу з р. 1806, один буквар і один підручник методики для вжитку народних учителів»³. Франко вказує на факт того, що повільний зріст шкільного навчання в

¹ Оліфіренко В. В. Підручник з української літератури: історія і теорія / Вадим Оліфіренко. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2003. – С. 17.

² Там само. – С. 309–310.

* У цій етапній монографії В. Оліфіренка використано лише з десяток розвідок І. Франка, де висвітлено його педагогічні погляди. Зокрема, у розділі, на який покликаємось, чотири праці («Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах»; рецензії Франка на «Підручну історію руської літератури від найдавніших до наших часів» Й. Застирця і на «Хрестоматію» Євмена Сабова; статтю «З останніх десятиліть XIX в.»), однак, як уже зазначено вище, абсолютно точно відчитано проєвропейський дискурс педагогічних концептів класика.

³ Франко І. Три рукописні підручники руські з літ 1806, 1815, 1829 / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 383. Йдеться про: І. Богословіє нравственности з р. 1806 (с. 279–285); II. Буквар о. Миколи Щавінського з 1814–1815 р. (с. 286–290); III. Методика й інші записи вчителя М. Торбацького з рр. 1827–1828 (с. 290–304).

Галичині у 19 ст. був спричинений нестачею шкільних підручників українською мовою, але відзначає неабияку активність українських педагогів, на перешкоді діяльності яких стояли цензурні рамки: «Та не треба думати, що вина в тому браку лежала виключно на боці русинів, які буцімто не дбали про свою освіту; головну частку вини треба покласти на тодішні цензурні обставини, що не дозволяли ні на яку самостійну роботу на педагогічному полі і, замість заохоти або хоч простої толеранції, погребли немало розумних та щирих починків, між іншим також і з боку русинів»¹. Йдеться про «митарства духовної, політичної та поліційної цензури», коли кожна шкільна книжка чи університетський підручник мали здобути «рlacet»* у Відні. Франко підкреслює також те, що цензура панувала не тільки у початковій і середній школі, але й у вищій школі: «І на університетах не було ліпше, і там професори не мали ніякої свободи в своїх викладах, мусили викладати після приписаних, звичайно наскрізь мертвих та сухих підручників. Як усюди, так і на педагогічному полі дволичність була головним принципом політики абсолютного уряду: з одного боку, бачачи економічне та духове банкрутство, занепад та зацофання держави, він плакався на низький рівень освіти, видавав розпорядження та інтимати для піднесення шкільництва, заохочував духовних до праці над освітою, грозив карами, велів хоч і з-під землі викопувати добродійців, готових до жертв на цілі освіти, – а з другого боку, ані не думав попустити кліщів, у яких стискав усяку ініціативу, дусив сквапливо всі прояви живої, свіжої думки та перемінював діло освіти на мертву формалістику, на муку для тих, що вчили, і для тих, що були зневолені вчитися»². Ця стаття Франка ще раз підтверджує той факт, що, визнаючи відносну свободу в австрійській монархії у царині освіти, відзначаючи намагання віденської адміністрації забезпечити право національним меншинам вчитися рідною мовою, український письменник і вчений нещадно критикував застарілу методологію і методику навчання у педагогічних інституціях Галичини, корелюючи якість освіти українців і західноєвропейських націй. Що цікаво, максималіст Франко заперечує поширену думку (і сьогодні!), що українці «самі

¹ Франко І. Три рукописні підручники руські з літ 1806, 1815, 1829 / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 379.

* Формула згоди, погодження.

² Франко І. Три рукописні підручники руські з літ 1806, 1815, 1829 / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 380.

були винуваті» в тому, що українські університетські виклади, запроваджені віденською адміністрацією у Львові 1787 року, не спричинили пробудження та утвердження національного руху і невдовзі занепали. «Мені здається, що така думка не зовсім вірна. Чи тодішні університетські виклади причинилися чим-небудь до розвою національного, прим[іром], поляків? І чи могли вони зробити се при мертвим шаблоні, що був обов'язковий для них? А що русини самі домагалися скасування тих викладів, се оправдується вповні не лише мертвеччиною, якою вони були нав'язані – така сама мертвеччина панувала й на інших викладах, – але головно тим, що уряд згори зробив різницю між слухачами руських і інших викладів, і священники виключно rutheni studii одержували лише половину тої платні, яку діставали їх сусіди з латино-польськими студіями. Та сама дволичність уряду, що й усюди инде: одною рукою він нібито дав добродійство русинам, а другою зараз же відібрав тому добродійству всяку практичну вартість, зробив його очевидною кривдою»¹. Що ж, можна і погодитись із Франком, а можна й апелювати до нестачі почуття національної свідомості серед української інтелігенції, яка не використала шансу для розвитку університетської національної науки, ідучи за можливістю матеріального збагачення. Відсутність традиції в українському вищому шкільництві, українська інтелектуальна верхівка, котра послуговувалась та виховувалась «переважно латинською, потрохи польською та німецькою мовою», але запровадила до викладання в університеті «церковну» мову, якої й сама не знала, неvirобленість термінології здискредитували українську університетську освіту. Закономірно, писав Франко, «Та, як каже німець, wie die Alten sungen, so zwitschern die Jungen*»; раз завели «вчені» церковщину для трактовання «вищих» предметів в університетських викладах, – ну ж за їх прикладом пішли й автори букварів та книжок для елементарного навчання і почали й ті книжки укладати такою самою старомодною та пліснявою мовою, що проти неї мова Івана Вишенського та Захарії Копистенського виглядає, мов живе срібло супроти олова. З сього погляду руські виклади університетські значать безсумнівну реакцію...»²

¹ Франко І. Три рукописні підручники руські з літ 1806, 1815, 1829 / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 380–381.

* Як давні співали, так тепер молоді насвистують (нім).

² Франко І. Три рукописні підручники руські з літ 1806, 1815, 1829 / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 382–383.

Отож, як це інколи бачимо у Франкових оцінках галицького шкільництва, вони амбівалентні, двоїсті та подекуди суперечливі, бо, критикуючи нещадно консерватизм українського соціуму Галичини, учений теж всіляко «нападав» на віденський офіціоз, вимагаючи кращих умов для розвитку своєї національної культури відповідно із західноєвропейськими суспільними стандартами. Всіляко прагнучи «просвітити» свій народ, змінити рівень освіти та лібералізувати українців-галичан, Франко повною мірою використовував можливості легітимної і демократичної процедури, що було доступно у Австро-Угорській імперії. Головно його діяльність в освітній сфері (особливо з середини 90-х рр. 19 ст.) відбувалась у лавах так званих легітимістів, що переважали в українській політиці загалом та шкільництві зокрема до початку 1-ї світової війни. Франко чітко бачив і розрізняв можливості для вестернізації-модернізації українських громад, розділених в обох імперіях. Тому, вимогливо оцінюючи рівень підготовки учителів для галицьких гімназій у Львівському університеті, він саркастично писав про педагогів чи навіть істориків, «...котрі свято вірили, що в Австрії існує адміністративна зсилка без суду, знали філологів, що читали і коментували Платона, а ніяк не могли порозуміти різниці між суб'єктивним а об'єктивним»¹, та мимоволі протиставляв австрійську реальність тій імперії, де безперечно існувала не тільки «адміністративна зсилка без суду», але й нечувані для європейців заборони мови, культури і права на саме існування українців як окремої нації. У передмові до «Порадника для читачів»^{*} Франко сформулював винятково містке концептуальне завдання для майбуття України: «Нам здається, – повторюємо тут, впрочім, думку загальнозвісну, що поки наша освіта і література не станеться наскрізь інтернаціональною по своєму змісту і методу, поти у нас не буде національної освіти і літератури (*письмівка Франкова – В. М.*); поки наша інтелігенція не набереється всесвітніх думок і поглядів, наукових та естетичних, поти не станеться справді національною інтелігенцією, а буде карикатурою або невдачною копією раз польської, то знов угорської або російської інтелігенції»². Не просто бажання чи декларації, а конкретна Франкова робо-

¹ Франко І. [Уривок передмови до задуманого «Порадника для читачів»] [1891] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 603.

^{*} Вперше надруковано у виданні «Іван Франко. Статті і матеріали». (Львів, 1962. – Зб. 9. – С. 164–165). Публікація М. Мороза, який і дав назву текстові та датував текст першою половиною 1891 р.

² Франко І. [Уривок передмови до задуманого «Порадника для читачів»] [1891] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах /

та для європеїзації українців Галичини засобом «бодай в загальних обрисах познайомитися з головними напрямками і здобутками сучасної духової праці в цивілізованім світі», «От тому ми й задумали збірними силами заспокоїти давнє бажання нашої молодіжі і многих старших людей і приступити до видання систематичного, по змозі критичного poradnika для тих, що хочуть читати і купувати книжки, служачі для здобування загальної європейської освіти»¹.

Сьогодні у контексті перебудови (чи, точніше, побудови) нових дидактичних моделей дуже важливим є питання про функції та зміст шкільних підручників, однак, на мою думку, треба дотримуватись основного, засадничого принципу: у навчанні має бути реалізованим право вибору можливої моделі навчання, форм і методів дидактичної взаємодії, програм і, врешті-решт, шкільних та університетських підручників. Бажане для нас розвинуте громадянське суспільство через широке обговорення напрацювань спеціалістів галузі має встановлювати загальні стандарти освіти, орієнтуючись на європейський цивілізаційний освітній простір, однак шляхи їхнього опанування можуть і мають бути різними. Уніфікація – це ознака тоталітарного суспільства, тим більше неможливою вона є у такій царині як література. Широко узагальнивши, можемо виокремити три основні типи шкільних підручників з української літератури: власне підручник (максимально узгоджений з курсом та програмою навчальної дисципліни), додаткові книжки для читання та поглибленого вивчення цього предмета (так звані посібники), довідкова література (словники, довідники, енциклопедії). Безперечно основним у нашій школі є перший тип підручника, який містить систематизований курс конкретного предмета, проблеми і вправи для засвоєння та закріплення вивченого, претендує на назву універсального. Із навчальних книг другого типу часто виокремлюють підручники для практичних занять і вправ, або ж так звані програмовані підручники, тобто, – суто інформаційні збірники для чітко окресленого періоду навчання з конкретного фаху. Незаперечним є те, що будь-який із названих підручників, відрізняючись від решти структурою та змістом, має сповнювати основні загально-дидактичні функції, а саме: інформаційну, дослідницьку, практичну та самоосвіти. Варто зазначити, що абсолютно неможливою та небезпечною є своєрідна фетишизація підручників, на що не раз вказував І. Франко, адже жоден з них не зможе замінити «живого навчання»*, а є лише додатком, засобом, підручним матеріалом. У літе-

Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 604.

¹ Там само. – С. 604–605.

* Метафоричний вислів-термін Р. Інґардена.

ратурній освіті основою і першоджерелом завжди буде Текст (і це центральний Франковий концепт) та індивідуальна інтерпретація реципієнта, однак в умовах сучасного інформаційного суспільства неминуchoю і необхідною є різноманітна допоміжна література, яка дозволить учням узагальнити та систематизувати набуті знання, вкаже додаткові джерела для поглибленого вивчення конкретної теми, надасть змогу перевірити рівень засвоєння матеріалу шляхом виконання оригінальних контрольних завдань. Орієнтуючись на творчого вчителя, можемо сказати, що сучасний підручник з літератури має стимулювати пізнавальну діяльність учнів, тобто, не тільки і не стільки інформувати, як спонукати до самостійного аналізу текстів, забезпечувати можливість різноманітного застосування навчального посібника на уроці. Все ж таки, основним адресатом підручників є сучасні учні, які цінують систематизовані знання, але водночас хочуть, щоб інформація не «тиснула», а засвоєння її мало динамічний, відкритий характер. Бажають, щоб навчальна книжка «заводила», інспірувала, залишала поле для їхньої самостійної інтерпретації, тому акцептуватимуть підручник оригінально укладений, з виразним авторським обличчям, що представлятиме різні погляди на певну проблему, забезпечить можливість вибору.

Підсумовуючи, окреслю декілька основних критеріїв, що визначають, на мою думку, оригінальність і професійну цінність шкільного підручника: 1) методологія представлення історико-літературного процесу й окремих літературних текстів; 2) у який спосіб і наскільки підручник є антологією текстів; 3) як функціонують у ньому контексти, наскільки підручник інтегрований (світова література і культура, загальнонаціональний мистецький простір); 4) наскільки індивідуально-неповторним є авторський наратив. Щодо останнього, а саме особливостей авторської концепції оповіді і комплектації матеріалу, суб'єктивного способу прочитання історії літератури, то знову звернімося до класика, який уже 1910 року, будучи важко хворим, диктував під запис свій підручник «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.». Іван Франко завершив його «Тимчасовим закінченням», сподіваючись продовжити тоді, «коли бог дасть дождати й освободити свої руки», та медитативно зазначив: «Все на світі тимчасове, отже й сей “Нарис” тимчасовий, викликаний загально відчutoю потребою й подиктований, надіюся, тим почуттям об'єктивності та виrozumіlostі, що являється найкращим знаком наукового трактування речі»¹. Прагнучи до безстороннього об'єктивного висвітлення історії української літератури, Франко все ж таки розумів, що праця позначена його «духом», тому там само написав: «Мій “Нарис” при всій своїй науковій об'єктивності має все-таки певну індивідуальну закраску. Мені до-

¹ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 469.

силь часто доводилося говорити про здобутки моїх власних літературних та наукових праць і наводити свої погляди, замість утертих досі в науці»¹. На превеликий жаль, Іван Франко взявся до роботи над своєю версією «Історії літератури» в уже «смеркальний» відтинок життя, коли власне уже й не міг по-справжньому організувати свою працю, тому «Нарис» у фактологічному і методологічному плані не став зразком історико-літературного стилю і методології, однак важливим і повчальним є авторове прагнення до наукової об'єктивності, його «вирозумілість» і неповторна індивідуальна нарація. Історик української освіти переконливо пише: «Радикальні зміни у змісті навчальної книжки (поява та урізноманітнення методичного апарату) стали можливими лише у кінці ХІХ – на поч. ХХ ст., коли в педагогіці (перш за все у Західній Європі) запанували теорії Д'юї, Торндайка, Кілпатрика та інших психологів і філософів, згідно з якими процес навчання повинен являти собою ланцюг самостійних відкриттів учнями. На творення підручника української літератури впливав і процес гуманізації освіти»². Безперечним і благотворним для нашого підручникотворення, передусім книг для навчання літератури, був вплив українського європейського педагога-новатора Івана Франка.

2.2. «Що в університеті добре і пожадане, те в гімназії може бути зовсім нездале і убиваюче»: Франко про шкільну лектуру

Засадничою і концептуальною у системі Франкових поглядів на програми викладання української літератури у середній і вищій школі є призабута стаття «Із лектури наших предків ХІ в.»³, яку вперше надрукували у журналі НТШ «Стара Україна»* лишень 1924 року (Кн. 12. – С. 179–183) і ніколи не публікували за радянського періоду окупації. Вірогідною при-

¹ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 470.

² Оліфіренко В. В. Підручник з української літератури: історія і теорія / Вадим Оліфіренко. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2003. – С. 51.

³ Редакція «Старої України» додала до статті підзаголовок («І. Збірник Святослава 1076 р.») та відзначила, що у рукописі було зазначено «Далі буде», що вказує на те, що статтю Франко задумав ширше, але не завершив. Автограф статті (не датований, рукопис різними почерками, з виправленнями редакції) зберігається: ІЛШ. – Ф. 3. – № 727. Вперше передруковано 2001 р. у виданні: Франко І. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т. / Упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – Львів : Каменяр, 2001. – С. 96–106.

* Ілюстрований культурно-історичний місячник, що його видавала Бібліографічна комісія музею та бібліотеки НТШ у Львові упродовж 1924–1925 рр.

чиною може бути те, що Франко чітко використав наукову схему української історії М. Грушевського, яка заперечила російську шовіністичну історіографічну концепцію «общеруської» народності. Український історичний процес Грушевський синтезував, поєднавши цілісно усі історичні періоди та вікові традиції українського народу як творця культурних цінностей на основі спільної етнічної території, на основі етногенезу, а також функційності і наступності культурної та політичної організації наших предків від Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, Литовсько-руської держави до Гетьманщини. Франко розвинув провідну тезу Грушевського про те, що Київська Русь була першою стародавньою формою власне українського життя і на початках саме українська народність виконувала роль провідного культурного і політичного творця та домінатора. Що не менш важливо, стверджував у цій праці також про доконаний високий розвиток давньої України-Руси уже на час християнізації нашої прадержави: «Велика донеслість факту, уперве вповні виясненого М. Грушевським у першій томі його «Історії України-Руси», що історичні звістки застають південно-руську суспільність уже на досить високім ступені просвіти, а політичні порядки і державний устрій уже на високім ступені розвою, так що прийняття християнства, доконане в другій половині X в., являється не початком, але апогеєм політичного розвою старої Русі і початком його розкладу, – сей факт знайде собі при ближчих дослідах повну аналогію також для історії культурного і духового життя, з тою тільки різницею, що те життя в міру розкладу князівсько-дружинних порядків і зросту міст та монастирів не тільки не ослабало, але ширшало і глибшало, обіймало чимраз ширші круги інтелігенції і вникало чимраз глибше в народні маси»¹. Франко у статті звертався передусім до сучасної йому української інтелігенції, «що цікавиться нашою національною традицією» та аналізує «... те, що і як читали наші предки в хвилях, свобідних від звичайних тоді занять в роді ловецтва, рільництва, садівництва, пчільництва, купецтва або воювання»². Тобто, говорить саме про лектуру грамотних людей «старої Русі» 11 ст. Що цікаво, Франкові доволі «моралізаторські» судження про сучасного йому читача абсолютно суголосні із нинішніми оцінками і проблемами переважання так званої масової літератури над високоінтелектуальною і високодуховною белетристикою, мемуарами, рефлексіями. Франкові оцінки «модерної» літератури дуже чітко і легко спроекувати на нинішню «постмодерну», тому важко повірити, що ці рядки класика написа-

¹ Франко І. Із лектури наших предків XI в. / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Е. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 913.

² Там само. – С. 913.

ні понад століття назад: «...Сьогодні майже відвикли від читання поважних книжок, а тим паче від читання таких, які в старовину називалися душеполезними. Здеморалізовані модерною літературою і поезією, що переважно б'є на нерви і дратує полові почуття, ми відвикли від тої концентрації духу, якої вимагає читання поважних і глибоких, продуманих і перетравлених високими душами творів чи то наукових, чи белетристичних. Нам тяжко тепер перенестися в ті часи, коли люди, високоосвічені і високоморальні, по літах бурливого і многотрудного життя засідали до праці чи то списування власних споминів і життєвих рефлексій, чи то переписування або перекладання творів великих мислителів, проповідників або житій святих, у яких не тільки вони самі, але також усе їх оточення знаходило собі любу відраду і духову поживу»¹. Історик української освіти також висловив декілька тез у цій статті, що потребують подальшого дослідження і розвитку, адже Франко вважав неправильними і неточними традиційні думки про те, що основу освіченої староукраїнської («південно-руської») суспільності складали «купець» і «войовник», а письменство того часу було «переважно церковним і неоригінальним, ненаціональним, з сильною аскетичною за красою», «проби заснування правильної шкільної науки, розпочаті Володимиром, признаються невдалими і маловартними»². Натомість стверджував про розвинуту «освіту ширших мас, не то вже простого люду, але також міщанства, купецтва і бояр», що творили вже тоді «вищу, інтелігентну верству», тому полемізував у статті з недооцінкою у його сучасників-істориків та загалом в українських інтелектуалів заслуг і доробку «старої князівсько-дружинної доби, а перецінювання козацтва, сполучене з недоцінюванням міщанства та монашеського стану, які ще до половини XVII в. найвиразніше продовжали і берегли культурну традицію князівсько-дружинної минувшини»³. Першопричини Франкового «залюбування» лектурою «міщанства і монашеського стану» влучно пояснює сучасна медієвістка: «Легко припустити, що “несуча основа” Франкових візій вибудовувалася на візантійській лектурі. Час від часу він повертається до своїх первинних і “хрестоматійних” тверджень, насамперед до критичної оцінки середньовічної вченості, яка “полягає на тім, щоб із тих єдино дозволених і раз на все даних джерел уміти черпати знання. Цитати з Письма Святого, з Отців Церкви та старинних філософів мають для середньовічного чоловіка далеко більше, ніж може мати свідоцтво наших змислів, досвіду

¹ Франко І. Із лектури наших предків XI в. / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 913.

² Там само. – С. 912.

³ Там само. – С. 912–913.

та обрахунку” [4: т. 12: 35]. Однак попри всі критичні оцінки середньовічної школи, науки, способу мислення, попри містику “як вотум недовір’я для розуму”, ця епоха захоплює І. Франка кількома своїми неповторними явищами, а передусім буйною фантазією, яка вривалася несподіваними домислами в біблійні сюжети, породжувала апокрифічні візії пекельних мук»¹.

Другою важливою методологічною засадою Франкового бачення лектури як шкільної, так і лектури для самоосвіти масового відбирача літературної продукції поза освітніми інституціями, був європейський вимір і демократичні координати морально-етичної і наукової тематики та проблематики художніх творів для українського читача. Власне, варто ще раз наголосити на тому, що Франко дуже чітко розмежував за ціннісними характеристиками цивілізаційні кордони. І тут не йдеться конкретно про географічні кордони чи кордони між імперіями, котрі головню і поділили українські території. Навпаки, можемо категорично стверджувати, що Франко був найбільш нещадним до власного «болота», мотив національної самокритики у його діяльності не тільки був розвинутим, а інколи й переходив зрозумілі для пересічного українця і навіть чужинця межі, однак його система координат базувалась на західних цивілізаційних цінностях. Письменник і вчений постійно підкреслював, що живе і працює у «цивілізованім» суспільстві, а однією з його ознак є можливість та обов’язок нещадно критикувати вади і недоліки державного і громадського устрою. Для того, щоб покращити, модифікувати, розвинути передусім права і можливості для свого народу. Тому, пишучи про становище і завдання українців у «нецивілізованім» світі, спонукав до розширення світоглядного і наукового обширу знань, вироблення критичного погляду і західноєвропейського громадянського руху в широких верствах української нації. І зовсім не парадоксальною була вимога Франка розвивати українську освіту, науку і літературу на інтернаціональних за змістом і методологією засадах, що і створює можливості для розвитку національної освіти і літератури, формує оригінальну українську самобутню культуру, яка не буде копією чужих. В уривку передмови до «Порадника для читачів» Франко писав: «От тому ми й задумали збірними силами заспокоїти давнє бажання нашої молодіжі і многих старших людей і приступити до видання систематичного, по змозі критичного порадника для тих, що хочуть читати і купувати книжки, служачі для здобування загальної європейської освіти»². Непряме звертання у передмові до «завзятих спеціалістів» прямо

¹ Криси Б. Середньовічні візії Франка / Богдана Криси // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Т. 1. – С. 812.

² Франко І. [Уривок передмови до задуманого «Порадника для читачів»] [1891] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах /

вказує на адресата цієї інтродукції: укладачі шкільних та університетських програм з літератури, гімназійні вчителі та викладачі, які навчають рідного письменства консервативно та ізольовано від новітнього європейського процесу, урядники та клір із їхніми цензурними обмеженнями і заборонами. «Ми чуємо добре трудність сього завдання, згори знаємо, що завзяті спеціалісти не в однім місці будуть кивати головами на наші вказівки, та проте ми не лякаємось. Порадник наш мусить вибирати тільки дещо з безмірної маси книг; спеціалістів вдоволити він не думає, а хоче тільки стати в пригоді тим людям, скромним та трудящим, що бажали би бодай в загальних обрисах познакомитися з головними напрямками і здобутками сучасної духової праці в цивілізованім світі»¹, – апелював Франко, і варто визнати, що його погляди на методіку викладання української літератури становлять безцінний історичний досвід національної педагогіки, все ще актуальні, дуже корисні для назрілої потреби оновлення методології дидактичної взаємодії у процесі вивчення словесності. Звернімось хоча ж би до сьогоднішньої ситуації, коли справді потрібно скорочувати кількість обов'язкових предметів у середній (і не тільки!) школі, коли процеси розтікання, розсіювання програмного ядра знівельовали саму можливість здобування знань та умінь з основних дисциплін. Між тим, у спадщині І. Франка є специфічна праця, що має особливий жанровий підвид – реферат. Йдеться про статтю «Наші народні школи і їх потреби», котра була вперше надрукована в журналі «Народ» 1892 р. (№ 7–8, с. 100–104), а постала на основі матеріалів виступу Франка на громадському вічі у Снятині* у рамках політичної компанії Русько-Української радикальної партії, однією з форм діяльності якої була організація народних зібрань-віч. Згадуване віче у Снятині, що відбулося 27. 02. 1892 р., зібрало за різними оцінками від 1500 до 2000 учасників. Тривало 5 годин, упродовж яких було розглянуто 16 питань, а Франко виступив із рефератом про стан розвитку шкільництва в Галичині, зокрема – на Покутті**. На цю статтю дуже часто прийнято було покликатись у советський період для унаочнення «жахливої капіталістичної дійсності», називним та ідіоматичним став вислів «Учителем школа стоїть...», однак треба враховувати специфіку жанру тексту: переважаний цифрами, наявні емоційні риторичні фігури-звернення, знову ж таки – емоційні висновки-судження, гіперболізація аж до «голодної смерті»

Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 604.

¹ Там само. – С. 604–605.

* Тепер районний центр Івано-Франківської обл., центр етнографічного Покуття.

** Див.: *Королько А.* Радикальні народні віча на Покутті першої половини 1890-хрр./Андрій Королько//Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2013. Вип. 23–24. – С. 47–64.

вчителів. Для нас же цікавими є Франкові тези про перевантаженість шкільних програм, про відсутність мотивації у навчанні внаслідок ігнорування принципу практичного застосування знань. На початку виступу промовець зовсім «по-селянськи» заявивши, що «учителем, богу дякувати, ніколи не був, так що не один міг би мені сказати, що справа шкільна для мене – чуже поле», абсолютно професійно проаналізував причини дуже низького рівня умінь і знань учнів початкової школи, програму якої «головна шкільна рада» реформувала: «А тепер не так. Тепер в народній однокласовій школі вчать багато всякої всячини: і граматику, і географію, і зоологію, і ботаніку, і астрономію, і історію – речі, о котрих давніше сільські школярі і слухом не слухали. Наші пани в раді шкільній захотіли, щоби школа народна була якимось маленьким університетом, щоби давала дітям усього потрошки»¹. «Хвостики», «обрізки», а не раз попросту «лушпина» від знань, замість того, щоби вчити мало, однак те, що життєво необхідно: вчити вчитися, вчити знань та умінь, які неодмінно будуть потрібними в повсякденні та на наступному етапі освіти.

Стандарти літературної освіти в сучасній українській школі все ще головно відображають позитивістські постулати дидактичної теорії виховного навчання Й. Ф. Гербарта з 19-го століття та ідеї В. Гумбольта щодо викладання гуманітарних наук, зокрема завдання освіти зробити світ кращим, зрівноважувати індивідуалістичні та колективістські концепції. Звісно, сучасні стандарти технологічно та ідеологічно модифіковані та, зрештою, за своєю сутністю, основні класичні педагогічні засади були (і певною мірою залишатимуться завжди) вартісними для будь-якої епохи, однак сучасна педагогіка, якщо сказати метафорично, вимагає: «Забудьмо цифри, побачмо людей!» Франко, який віртуозно оперував статистичними даними, завжди бачив людський вимір освітянських проблем, «оживляв» реальність метафізикою, тим, що у його вимірах називалось «духовою» працею. Особистісний флер Франкового бачення педагогічної проблематики особливо важливий, бо цілковито відображає специфіку методики викладання української літератури у середній і вищій школі як педагогічно-літературознавчої прикладної наукової дисципліни, адже це наука, що наближається до мистецтва та головно є реалізацією неповторного особистісного досвіду лектора-практика. Саме в такому ракурсі особливе значення має історичний досвід національної педагогіки, у нашому випадку – дидактична спадщина Івана Франка, яка все ще недостатньо вивчена, адже, на думку більшості франкознавців, була маргінальною в діяльності мислителя, а Франко ж першочергово готував себе до кар'єри гімназійного вчителя, кандидував на посаду викладача укра-

¹ Франко І. Наші народні школи і їх потреби (Реферат на вічі Снятинським) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 114.

їнської словесності Львівського університету, залишив сотні праць педагогічного спрямування. У його спадщині реалізовано національний характер та особливості української літератури в загальноєвропейському культурному контексті того часу, бо ж Франко як ніхто інший із його сучасників досконало знав загальноєвропейський культурний контекст не тільки теоретично, а й був залучений до нього практично через творчу та наукову працю у багатьох галузях мистецтва і науки. Відповідно, його педагогічний дискурс стосувався головних методологічних напрямів сучасної методики викладання літератури – національно-історичного, філософсько-суспільного, естетичного, інструментального. Абсолютно співвідносно до актуальних вимог сьогодення наш класик рекомендував вивчати літературу в єдиній системі культури, у єдиній системі розвитку літератури та мистецтва. Така стратегія і сьогодні відповідає тенденціям загальноєвропейського освітнього процесу, коли розвинуте громадянське суспільство має визначати свій соціальний стандарт бажаного рівня досягнень змісту освіти, постійно корегувати його, щоб не соціально-економічні умови диктували і зумовлювали недосконалість науки, а нова динамічна система навчання визначала перспективи розвою національної спільноти. Тому особливо актуальною є потреба створення нової моделі гуманітарної освіти (передусім – літературної), а досвід класиків національної науки, зокрема І. Франка, є дуже важливим, адже він наголошував на потребі під час вивчення української літератури у школі враховувати ті «вічні» якості і мету навчання, що має бути основою будь-якої дидактики: розвиток навичок мислення, міжособистісних і міжнаціональних відносин, творчих здібностей і т.д. Сьогодні ми на порозі радикальних змін в освітянській сфері, і наша програма з української літератури також практично кожного року зазнає змін, при тім – не завжди виправданих. Ще абсолютно безпідставно говорити про її практичну редукцію за західноєвропейськими «лекалами», не може бути і мови про якесь сліпе копіювання, але потреба її корекції або й переформатування давно назріла. Безумовно, що вивчати таку кількість текстів, життєписів, історико-літературного матеріалу для пересічного випускника української середньої школи непотрібно і, врешті, практично нереально. Звідси – колективна змова педагогів, мовчазне замкнене коло у суспільстві щодо дійсного рівня літературних знань, коли мало хто з школярів по-справжньому і має змогу читати тексти через монотонну «гонку озброєнь», своєрідну «холодну війну» з сумлінним учнем, який намагається з-усіх сил виконати програму з літератури і потрапляє в катастрофічний барабан невпинного бігу шкільною програмою. Багато учнів просто перестає читати, решті таким конвеєром «відбивають» бажання коли-небудь взяти у руки книжку після закінчення школи. На жаль, закон переходу кількості в якість у літературній шкільній освіті абсолютно не діє,

радше – навпаки. Загалом у програмі з української літератури, попри часті намагання її змінити за останні два десятиліття, відбулась лише кардинальна заміна текстів з виразно прокомуністичною ідеологією на твори заборонені у советський час, уведено так звану еміграційну літературу, задекларовано бажання зробити основним критерієм для потрапляння у хрестоматійний список естетичну вартість белетристики, – і більшість цих нововведень були історично необхідними і корисними. Власне, не можна сказати, що нічого не змінюється у кращий бік: приєднання до Болонського процесу, нагромадження і засвоєння сучасного методологічного інструментарію, численні безпосередні людські контакти з європейським освітнім простором були одним із чинників, що інспірували Революцію Гідності та остаточний розрив із тоталітаризмом. Зміни в освіті у Польщі, яка ще недавно перебувала у подібній ситуації, та в інших посткомуністичних країнах Центральної і Східної Європи, дуже корисні для нашого досвіду реформації. Влучно характеризує цей процес сучасний польський методист Казимир Ожуг (Kazimierz Ożóg): «Від 1989 року польську школу невпинно реформують. Спочатку це було видалення залишків комуністичної системи. Потім прийшли зміни, спричинені потребою модернізації процесу навчання чи модними тенденціями сучасної освіти, зокрема відхід від енциклопедизму, звернення особливої уваги на особистість учня, експонування партнерства, діалогу, надмірного відчуття свободи, перемагання атмосфери пригнічення та домінування школи. Ті реформи спричиняють часто фрустрацію, розчарування, невпевненість та загубленість як учнів, так і вчителів»¹. Однак і досі системних змін не відбулось, бо за умови зменшення кількості навчального часу загалом на вивчення української літератури (зокрема і через уведення на початку 90-х ХХ століття окремого вивчення зарубіжної літератури*), відведено замало навчального часу на всіх етапах шкільної освіти, відбулось скорочення україністики у старших класах школи, програма надзвичайно перевантажена і, на

¹ Ożóg K. Współczesne problemy kształcenia humanistycznego – czy zmierzch kultury pisma? / Kazimierz Ożóg // Kształcenie językowe w dobie kultury masowej polisensorycznej. – Pod red. U. Kopieć i Z. Sibigi. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2010. – S. 12. [«Od roku 1989 polska szkoła jest nieustannie reformowana. Najpierw było to usuwanie pozostałości systemu komunistycznego. Kolejno przyszły zmiany wywołane potrzebą unowocześnienia procesu nauczania czy modnymi tendencjami współczesnej edukacji, por. odejście od encyklopedyzmu, zwracanie szczególnej uwagi na podmiotowość ucznia, eksponowanie partnerstwa, dialogu, nadmiernego poczucia wolności, pokonywanie opresyjności, dominacji szkoły. Reformy te powodują często frustrację, niepewność, zagubienie tak uczniów, jak i nauczycieli»].

* Авторову позицію щодо сучасного процесу можливого поєднання навчальних предметів української і зарубіжної літератури, так званого «інтегрованого» навчання детально викладено: Микитюк В. «Конечність реформи учіння української літератури...» / Володимир Микитюк // Дивослово. – К., 2017. – Число 4. – С. 2–11.

жаль, надалі ґрунтується в основному на історико-літературному принципі. Літературна освіта подається як сума знань, відомостей, інформації, а не як феномен світової та національної культури, не як розвиток українського словесного мистецтва у європейському контексті руху філософських та естетичних ідей, виражальних форм, стилів. Про це український літературознавець та педагог В. Корнійчук справедливо зазначає: «Проблема полягає ще й у тому, що ми прагнемо вивчати у школі історію літератури, а не саму літературу. Тому, можливо, варто відмовитися від кількісного принципу добору художніх текстів та їх авторів, а зосередитися на вивченні лише класиків, найбільш епохальних творів, перейти до їх «стереоскопічного» (за Франком) прочитання впродовж тривалого часу, а не одного-двох уроків, щоб дати школярам золоті ключі до розуміння, аналізу й синтезу справжніх перлин нашої літератури»¹. Тобто, якщо окреслити ці проблеми методологічно, то бачимо в сучасній українській школі ігнорування факту неодмінної відмінності способу вивчення гуманітарного та апіорного чи емпіричного навчального предмета, якими є, наприклад, математика чи біологія. Той самий Франко вказував на засадничу різницю та застерігав від ототожнення способів навчання цих дисциплін, адже наукові методи дослідження гуманітарних наук, на відміну від емпіричних та апіорних, головню спираються на розуміння та інтерпретацію уже відомих висловлювань, а літературознавство вивчає майже виключно діяльність і витвори людини. Зовсім не ігноруючи вторинні, не-художні властивості літературного тексту, Франко постійно наголошував на потребі концентруватись саме на читанні та рецепції твору, на його комунікації з читачами, автором, позатекстовою дійсністю, на пізнанні багатства ідей, змістів, на поліфонії значень і прочитань. Саме антропологічний (себто – гуманітарний) аспект, вважав І. Франко, має бути головним в учінні літератури, адже літературний текст лише тоді має своє неперехідне значення, коли він змінює читача, формує людину як неповторну особистість через акцептування змісту та форми художнього твору.

Маємо доконаний факт, що з 2-ї половини 19-го століття та упродовж 20-го література (і її вивчення чи «не-вивчання» у школі!) закономірно мала гіпертрофовано велике значення у нашому українському громадському житті, бо часто була визначальним джерелом і засобом збереження національної ідентичності, але здобуття державності, прагнення до західного освітнього простору, ліберальні європейські тенденції в літературній освіті зумовлюють дискусію про статус канону шкільної лектури. Надзвичайно унаочнило цю проблему для української літературної освіти виведення випускних і

¹ Корнійчук В. На сонячних шпильях літератури (пролегомени до посібника Володимира Микитюка). Передмова / Валерій Корнійчук // В. Микитюк. Іван Франко і методика викладання української літератури. – Тернопіль : «Богдан», 2017. – С. 8–9.

вступних іспитів за межі навчальних закладів. На моє глибоке переконання, ця реформа безперечно сприяє об'єктивізації оцінювання, мінімізує корупційні схеми в освітній галузі, частково мотивує школярів до читання художніх текстів, але все ще у вивченні літератури сповідуємо радянську педагогічну теорію, для якої найважливішим було заучування якнайбільшої кількості інформації, відомостей, переконаність у тому, що потрібно багато вимагати, дисциплінувати учнів. Особливо болісно виявляється це у вивченні літератури, яка найменше надається до суто інформаційного пізнання. Спроби скорочення і структуризації, редукції літературного матеріалу в шкільній програмі викликають неадекватне звинувачення у відсутності патріотизму. Мовляв, як можна зробити не обов'язковим вивчення того чи того класичного тексту, якщо його вивчали ще наші батьки і діди? Це дуже спрощене і навіть спровоковане бачення головної мети вивчення белетристики у школі. Розв'язати ці протиріччя може скорочення шкільної програми через вилучення багатьох одновимірних, однолінійних творів певних історико-літературних періодів, застосування стильового, культурологічного принципу вивчення письменства, що дасть змогу зосередитися на інтерпретації вершинних, знакових текстів, розвивати проблемний виклад, формувати засобами мистецтва слова людську особистість, індивідуальність школяра замість часто бездумного заучування фрагментів творів за хрестоматіями, переказування і забування гігабайтів інформації із підручників і посібників. Екстенсивне, поверхове заучування величезної літературної чи довокола-літературної інформації без можливості через перевантаженість програми заглибитися у тексти, навчання за готовими, усталеними в підручниках схемами без власного суб'єктивного осягнення, освоєння твору знеохочує школяра, врешті, робить безсмысловим вивчення літератури. Щодо ж змісту та обсягу програми з української літератури для ЗНО, яку змінюють уже тричі з 2008 року, то вона залишається все ще недосконалою і та «вічно тимчасовою». Первісну вибірку постатей та творів (хаотичну, фрагментарну та нелогічну) невдовзі цензурували на угоду московським «ляльководам» табачникові ідеологи, вилучивши тексти І. Франка, Лесі Українки та В. Сосюри із виразно патріотичним змістом, пізніше укладачі удосконалили програму структурно, заповнили певні історико-літературні прогалини та похибки з теорії літератури¹. Це була перша загальнодержавна спроба, але практично

¹ Детально проаналізовано авторове бачення системних помилок і похибок програм з української літератури для ЗНО та подано конкретні пропозиції змін та вдосконалень на тлі європейських стандартів літературної освіти у циклі статей у педагогічній пресі, зокрема: *Микитюк В.* «Сгук professorum». Сторінками однієї статті Івана Франка / Володимир Микитюк // Урок української. – К., 2008. – Число 3–4. – С. 5–9; *Микитюк В.* Ще раз про тестування (Погляд крізь призму Франкових сентенцій) / Володимир Микитюк // Дивослово. – К., 2009. – Число 4. – С. 2–7;

не використано досвід двох центрів тестувань, що діяли в Україні на той час вже понад 15 років – Львівського національного університету ім. І. Франка і Києво-Могилянської Академії*. Сам факт наявності окремої програми для вступників – це непряме визнання недосконалості чинної шкільної програми з української літератури. Зрозумілим є те, що в ідеалі ми повинні прямувати до повної синхронізації цих програм, а перехідний період використати продуктивно для кваліфікованого та відкритого обговорення питання, для творення універсальної вибірки текстів та стандартів літературознавчих знань та умінь. Врешті так, як це практикують у західному цивілізаційному освітньому просторі, де за кількісними параметрами, за обсягом текстів та імен шкільна лектура у рази є меншою. Щодо ж якісних характеристик планованого канону текстів з української (і зарубіжної) літератури, то їхнє уведення безперечно донедавна гальмувала відсутність сучасних державних освітніх стандартів, які потрібні для синхронізації програм, що мають відображати специфіку різних форм вивчення літератури в різних навчальних закладах. Також треба ще раз наголосити на тому, що потрібно небавом різко скоротити кількість текстів для вивчення у всіх шкільних (та й університетських!) програмах з літератури разом із збільшенням кількості навчального часу дисципліни. Тільки тоді буде можливим створення на основі нової шкільної лектури відповідної їй програми ЗНО: насправду системної, справді з вершинними знаковими текстами та іменами, та такої, що базуватиметься на всьому шкільному курсі української літератури. Власне, тоді

Микитюк В. Історія літератури чи література? «Гірчичне зерно» як квінтесенція педагогічних мемуарів Івана Франка / Володимир Микитюк // Українське літературознавство. – Львів, 2014. – Вип. 78. – С. 141–151; *Микитюк В.* Про шкільну лектуру, ЗНО та програму з української літератури (Погляд крізь призму Франкових сентенцій) / Володимир Микитюк // Дивослово. – К., 2015. – Число 3. – С. 2–7 та ін.

* Своєрідну еволюцію та поступове удосконалення цієї програми, пошук оптимальної форми і змісту можна побачити у численних збірниках тестових завдань з української літератури, що їх було опубліковано упродовж двадцяти років у нашому університеті і які залишаються цінним джерелом оригінальних і творчих засобів для навчання і перевірки знань учнів і студентів. Див.: Конкурсні тестові завдання з української мови і літератури. – Львів: ЛДУ ім. І.Франка, 1993. – 83 с. (співавтори: Корнійчук В.С., Кочан І.М., Микитюк В.І., Пілецький В.І. та ін.); Конкурсні тестові завдання з української мови і літератури. – Львів: Ред.-вид. відділ Львівського ун-ту, 1996. – 157 с. (співавтори: Корнійчук В.С., Лабач М.М., Микитюк В.І., Терлак З.М. та ін.); Збірник конкурсних тестових завдань з української літератури. – Львів: Ред.-вид. відділ Львівського ун-ту, 1998. – 304 с. (співавтори: Боднар Л.П., Будний В.В., Лабач М.М., Корнійчук В.С., Микитюк В.І. та ін.); Збірник конкурсних тестових завдань з української літератури. – Львів: Ред.-вид. відділ Львівського ун-ту, 1999. – 494 с. (співавтори: Боднар Л.П., Будний В.В., Корнійчук В.С., Микитюк В.І. та ін.); Збірник конкурсних тестових завдань з української літератури. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2002. – 444 с. (співавтори: Боднар Л.П., Будний В.В., Корнійчук В.С., Крохмальний Р.О., Крупач М.П., Микитюк В.І. та ін.).

і відпаде потреба в отакій ерзац-програмі, яка фактично підмінє сьгодні чинні програми викладання української літератури у школі, профануючи та дискредитує основні методологічні принципи і засади літературної освіти. Натомість сьгодні укладачі програм з української літератури для ЗНО змушені дотримуватись багатьох об'єктивно вимушених локальних застережень та по-своєму корегувати недосконалу та застарілу номенклатуру текстів, враховувати психолого-педагогічні вимоги сучасності, а інколи й політичні обставини, про що пише той самий В. Корнійчук: «Полемічними і почасти суперечливими є судження Володимира Микитюка про шкільні програми з української літератури, зокрема і програми для зовнішнього незалежного оцінювання. З одного боку, він доречно пише про їхню інформативну перенасиченість іменами й другорядними творами, а з іншого, – ратує за переформатування й доповнення новим історико-літературним матеріалом. Мабуть, не зовсім справедливими є закиди стосовно програми й тесту ЗНО без урахування кількох чинників. По-перше, немає окремого тесту з української літератури, яка разом із українською мовою складає єдиний субтест. По-друге, відсутність державного стандарту з літератури змусила укладачів програми ЗНО враховувати всі наявні програми не лише для середніх навчальних закладів, у тому числі й шкіл для національних меншин, а й програми для професійних технічних училищ, коледжів, ліцеїв, гімназій і т. п. Звідси – обмежене коло письменників та їхніх творів і відповідно жорстка синхронізація художніх текстів. По-третє, закони тестології вимагають зваженого, коректного відбору завдань без можливої дискримінації учасників ЗНО за статтю, національною приналежністю, політичними поглядами, релігійними уподобаннями тощо. Тому «Огненне коло» Івана Багряного, яке не сприйняла навіть значна частина української діаспори, насправді не об'єднає Схід і Захід, а стане справжнім яблуком розбрату і лише дасть зайвий привід російській пропаганді для звинувачень в апології фашизму»¹.

¹ Корнійчук В. На сонячних шпильях літератури (пролегомени до посібника Володимира Микитюка). Передмова / Валерій Корнійчук // В. Микитюк. Іван Франко і методика викладання української літератури. – Тернопіль : «Богдан», 2017. – С. 9. Зазначу лише, що сучасна російська пропагандистська машина геббельсівського штибу перевершила своїх фашистських вчителів й успішно звинувачує Україну у фашизмі й без цього «приводу» за принципом «чим більша брехня, тим більше шансів, що у неї повірять». Особисто вважаю, що чесне і пристрасне обговорення з кваліфікованим і моральним вчителем такого художнього твору краще сприятиме порозумінню між Сходом і Заходом нашої країни, ніж жалюгідні потуги політичних «корманічів», адже проблема не зникає, якщо про неї не говорити. Врешті, як і під час другої світової українці воюють зараз по-різних сторонах українсько-російського фронту. Тішить той факт, що на нашому українському боці сьгодні абсолютна більшість нації, на порядок(и) більше, ніж під Бродами. Якщо, звісно, можна «тішитись» війною, що є само по собі нонсенсом та аморальністю.

Не вдаючись до детального аналізу можливих параметрів нової програми чи, точніше, програм з української літератури у середній і вищій школі, що певним чином здійснено у згаданих повище публікаціях, зазначу лише, що такі парадигматичні мірила та якості, як патріотизм і зменшення соціологізму текстів, естетизм і висока духовність, урбаністична тематика й образи жінок-інтелектуалок, антимілітарна спрямованість і заперечення апології братовбивства, дітовбивства і просто вбивства, гуманізм і європейська ціннісна просторинь мають поєднуватись у новому каноні лектури. Звісно, категорично не варто вивчати літературу за «хрестоматіями», що продовжують практикувати сьогодні багато педагогів у непогамовному бажанні досягнути безмір текстів. Як уже зазначено повище, ще у 1890 році Іван Франко, рецензуючи дрезденський «Der Kunstwart», відзначив позицію редакції, яка причину зниження «духовного рівня» учнів вбачала у неправильному викладанні німецької літератури в старших класах і вказувала на справжню школу поверховості й пустої риторичності, методологічні прорахунки вчителів. Шаблонні письмові вправи, коли учениці завше мусять «городити» ті самі описи сходу і заходу сонця або міркувати над заялженими приповідками і «моральними сентенціями», оті «шкільні уривки», що є лише шматочками «найкращих творів найкращих письменників», але викликають відразу від читання бодай одного з них в цілому – все це вади, яких треба позбуватись¹.

Отож, чи втратила повагу і потребу системного вивчення класична літературна спадщина у тих обсягах і з тими цілями, що традиційно передбачають наші шкільні та університетські програми? Аналіз мемуарів Івана Франка про шкільну та гімназійну освіту, інших його педагогічних праць показує, що вивчення літератури тільки як конгломерату авторів та титулів, намагання формування та інтелектуального засвоєння величезного цілісного курсу історії літератури, вивчення письменства як символічного пам'ятника національної культури і боротьби часто призводить до діаметрально-протилежних наслідків. Така дидактична концепція у кращому випадку розвиває тільки пам'ять учнів, використовує доконані судження істориків літератури чи педагогів, не сприяє розвитку індивідуальності учнів і студентів, заснована на не акцептованому сьогодні пафосному повторюванні чужих суджень, думок, поглядів, висновків й оцінок. Позитивістськи потрактована історія літератури не зацікавляє учнів читати, бо ставить перед фактом, що все уже віддавна розкладене «по шухлядках» – рубриковане, класифіковане, пережите й оцінене, і вимагає лишень зусиль інтелекту. Власне, ще Франко зафіксував у своїх спогадах, як сам у гімназії опирався шаблонному та консервативному вивченню літератури, як прагнув «гірчичного зерна» – естетичних пережи-

¹ Франко І. «Der Kunstwart» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 47.

вань, самостійності суджень та оцінок, намагався пізнати й розвинути рідну українську літературу у європейському контексті.

Класичним для української дидактики став вислів Франка («Що в університеті добре і пожадане, те в гімназії може бути зовсім нездале і убиваюче»¹) у системній аналітичній статті «Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах» (1884 р.), де вчений порушив багато методологічних і методичних проблем викладання української літератури, зокрема засудив наповненість тодішніх програм «старорущиною» та відсутність «живих», тогочасних творів². Цей аспект програмотворення має архіважливе значення і сьогодні. «Ціль руських викладів в середніх школах повинна бути – познакомлення молодіжі з живою мовою і живою (народною і артистичною) літературою»³, – писав Франко у цитованій статті, започатковуючи від імені редакції «Зорі» публічну дискусію про важливі суспільні і культурні питання, розпочавши, зокрема, від «найважливішого, бо становлячого основу літературної життя, – від начування руської літератури по наших середніх школах...»⁴ Отож, чи розвиватиметься «жива» українська література, коли її не буде у шкільній програмі, і як бути з сучасними текстами? Чи ж досить обмежитись «загальним оглядом, основними тенденціями»? Вважаю, що ні, і це найскладніша проблема для побудови сучасної шкільної програми з української літератури – взяти «наживо» сучасні тексти. Таким чином, у процесі комплектації нових редукованих програм для різнопланових навчальних закладів треба поступово і системно створювати ціннісно і методологічно уніфіковану програму з української літератури для підсумкової атестації, адже існування сьогоденної ерзац-програми для зовнішнього оцінювання знань нелогічне і, певним чином, дискредитує наявні. Звужувати іспит з національної літератури тільки до повторюваної в чинних шкільних програмах частини є неправильним і методично невиправданим кроком. Сьогодні задекларовано перехід від історико-літературного до системно-історичного літературного курсу, що передбачає вивчення власне письмен-

¹ Франко І. Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 329.

² Детальний аналіз цієї надзвичайно актуальної праці І. Франка див.: Микитюк В. «Сгух professorum». Сторінками однієї статті Івана Франка / Володимир Микитюк // Урок української. – К., 2008. – Число 3–4. – С. 5–9.

³ Франко І. Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 330.

⁴ Франко І. Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах [Примітки] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 438.

ства через активізацію морально-етичних та суспільно-ціннісних категорій у процесі навчання-учіння, оновлення і текстового наповнення, і методики співпраці учителя та його аудиторії на основі загальноєвропейських гуманістичних поведінкових принципів. Над створенням програм з української літератури повинні працювати надзвичайно кваліфіковані теоретики і практики шкільної освіти, з глибокими методологічними знаннями та досконалим володінням фактажу та особливостей рідного письменства, сучасними науковими та культурологічними підходами. Досі жоден авторський колектив, проголошуючи абсолютно правильні вимоги та ставлячи за мету розвиток особистості учня, формування в нього мовленнєвої і читацької культури, комунікаційної та літературної компетентності, гуманістичного світогляду, національної свідомості, високої моралі, активної громадянської позиції, естетичних смаків і ціннісних орієнтацій, не пішов на кардинальні зміни щодо кількісних параметрів шкільної лектури. На часі подальша модернізація шкільного літературознавства, що слушно має полягати у відході від ідеологічного чи соціально заангажованого прочитання-аналізу художнього твору, від невиправданої міметичності (тобто, – буквального сприйняття тексту як відображення реального факту історичної чи просторової дійсності), і такий підхід зовсім не виключає необхідний історико-літературний контекст. Навпаки, – в урізноманітненні інтерпретування художнього твору, тобто розуміння його не лише згідно зі задумом автора, а й із виявленням тих смислів, які твір набуває у процесі історичного функціонування; у врахуванні значної ролі читача як співтворця тексту; у пріоритетній ролі творчих підходів під час аналізування творів, тобто – в руйнуванні усталених застарілих схем, дуже важливо позбуватися екстенсивного кількісного інструментарію. На основі таких сучасних методологічних принципів варто працювати над створенням і спеціальних програм для поглибленого вивчення української літератури, і спільної базової загальнонаціональної програми, що має стати водночас і програмою для ЗНО. Для цього потрібно визначитися з параметрами у сторону зменшення класичної програми з української літератури і, відповідно, збільшення атестаційної програми. Також зазначу, що українська література як навчальний предмет буде здатна виконати свою високу місію за умови збільшення навчального часу. Принагідно варто порівняти структуру мовно-літературних занять у сучасній польській школі де кількість уроків рідної їм літератури переважає власне мовні заняття*.

* Детальний аналіз і співставлення кількісних параметрів лектури і структури літературного шкільного курсу в українській, російській і польській школах див. : *Микитюк В.* Ще раз про тестування (Погляд крізь призму Франкових сентенцій) / Володимир Микитюк // Дивослово. – К., 2009. – Число 4. – С. 2–7; *Микитюк В.* Про шкільну лектуру, ЗНО та програму з української літератури (Погляд крізь призму Франкових сентенцій) / Володимир Микитюк // Дивослово. – К., 2015. – Число 3. – С. 2–7.

но наслідувати кого б то не було, однак потрібно задуматись над тим, чому європейська практика наповнення шкільних програм так відрізняється від радянської і пострадянської, адже навіть поверховий загальний огляд свідчить про колосальну (у рази!) диспропорцію літературного матеріалу та кардинально іншу дидактичну методологію із чітким креном у бік прикладних, міждисциплінарних аспектів вивчення сучасної літератури. У європейській літературній освіті уже давно відкинута кількісна, екстенсивне навчання літератури за безмежно «роздутими» параметрами, що призводить до «обезводнення» навчального процесу, позбавляє можливості навіть кращих учнів по-справжньому, «стереометрично», як казав Іван Франко, пізнати через красу тексту, світогляд письменника життя всієї нації. Таке «масштабне» програмотворення є характерним для тоталітарних і посттоталітарних країн. Тож реалістично подивимось на те, які знання рідної літератури виносять із сучасної школи українські випускники. Результати того ж ЗНО є катастрофічними, а треба ще й враховувати той факт, що більшість здобутих високих балів зумовлені додатковими заняттями старшокласників із репетиторами. При тім, безперечним є факт, що тестування сьогодні є найбільш виправданим і об'єктивним способом підсумкового контролю знань та відбору випускників середньої школи до вищих навчальних закладів. Власне, сам факт загальнонаціонального екзамену з української літератури надзвичайно підносить престиж навчальної дисципліни, мотивує «вертатись до своєї літератури», стверджує надзвичайно важливу функцію патріотичного виховання школяра, розвиває креативність мислення представників будь-яких професій у майбутньому. Звісно, є потреба значного удосконалення як і форми тестування, так і змісту завдань, однак це тема окремої розмови. У нашому ж ракурсі ще раз наголосимо на нагальній необхідності виробити методично обґрунтовану та виважену шкільну програму з української літератури та синхронізувати її із програмою для зовнішнього оцінювання знань. Екстенсивне вивчення літератури у школі, перевантаженість фактологічним матеріалом формалізує процес навчання та знеохочує учня читати, а наявність окремої «ситуативної» ерзац-програми тестування натомість невинувато звужує шкільну лектуру та створює «сізифові» умови для практичної роботи вчителя. «Бездушність» тестів – це вимушена і доволі помірна плата за бюрократизм та корумпованість нашої школи і суспільства загалом, коли така форма перевірки знань є безумовно найбільш моральною та об'єктивною. Ця «бездушність» не є синонімом бездуховності і може бути пом'якшена ретельною підготовкою тестових завдань, які перевірятимуть не тільки і не стільки знання фактажу, а й уміння узагальнювати та аналізувати літературну інформацію, здатність самостійно оцінювати її та робити висновки. Крен видів тестових завдань у бік діагностики більш самостійно-

го, творчого аспекту знань бажаний і можливий, однак варто наголосити і на дуже багатьох позитивних факторах, які виявляє тестування (розвиток швидкості вирішування, концентрації та уваги, вміння селекціонувати факти та верифікувати твердження, тренувати пам'ять та ін.). Однакові критерії та умови оцінювання знань і умінь учнів, прагнення до об'єктивізму, кореляції тестових завдань, їхню валідність треба розвивати і надалі. Варто також дещо переакцентувати вимоги до «власного висловлення» так, щоб талановиті, творчо обдаровані випускники школи мали певні бонуси під час оцінювання оригінальних, самостійних суджень саме із літературної проблематики. Загалом же, на мій погляд, давно пора починати роботу над створенням загальнонаціональної тестової бази, що становитиме багатотисячний корпус вивіренних й апробованих завдань, доступних широкому загалу, та стане основою шкільного навчального процесу, створення регіональних центрів тестових технологій, які б вирішили організаційні труднощі проведення екзаменаційних «кампаній»*.

Однією із проблем сучасного інформаційного світу є майже повсюдна відмова від систематичної літературної освіти, адже кінематограф, соціальні мережі та масові спортивні і попсові представлення перебирають класичні функції белетристики щодо потреби «видовища». Як влучно констатував понад десятиліття тому Я. Грицак, вислідом процесу вестернізації українського суспільства неминуче стане (і вже стало!) зниження рівня читацької аудиторії, та метафорично стверджував, що всі активні поціновувачі поезії в англomовному світі навряд чи заповнять боксерський зал Медісон-Сквер-Гарден, тоді як в «патріархальній» Україні все ще можна говорити про масштаби футбольного Республіканського стадіону. На жаль, напевно вже можна говорити про місткість Арени Львів, але у цьому ракурсі цікавими є судження історика-франкознавця про роль бестселерів у стимулюванні і розвитку читацької аудиторії. Грицак слушно називає Шевченкового «Кобзаря» першим українським національним бестселером, під впливом якого багато української молоді «навернулося до читання руської літератури»¹, і покликається на «приклад самоорганізованої учнівської бібліотеки у Дрогобицькій гімназії в останні роки Франкового навчання (1873–1874) там: її читачі охочіше випозичали твори Тараса Шевченка, Миколи Гоголя, Пантелеймона

¹ Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 370.

* Авторські тестові комплекси, спрямовані на нову якість використання тестових технологій для навчання, селекції і контролю знань з української літератури у середній і вищій школі, методичні і методологічні проблеми тестування розглянуто у: Микитюк В. І. Методика тестування знань та умінь з української літератури: навчально-методичний посібник / Володимир Микитюк. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 224 с.

Куліша та інших українських авторів, аніж Шилера чи Гете»¹. Зауважу лише, що Франко вказував у цій одній із перших статей із педагогічною проблематикою дещо іншу градацію випозичань («Поперед усього треба розібрати цифру 125 і показати, що з белетристики читано найбільше. З обрахунку виходить, що повісті Нечуя (Левицького) чи то цілими томами, чи поєдинчо зичено 15 разів, Квітки 14, поезії Шевченка 5, повісті Марка Вовчка 1, Гоголя 3, Куліша 1, “Jungfrau von Orleans” Шиллера 3 рази, “Іфігенію” Гете 1, поем Байрона, котрих у бібліотеці бачимо кілька, ані разу. Як бачимо, повісті Нечуя читаються найбільше, а се дуже корисна проява, бо повісті сесі більш усяких других спосібні звертати увагу на факти щоденного життя, будити застанову і критику і на всякий раз більше дають до мислення, ніж такі ніби учені, ніби поетичні дурниці, як історичні премудрості яких-небудь Шараневичів або “артистичні” та “популярні” Ільницьких»²), однак важливою є теза про роль бестселерів у наверненні до «національного» читання, у завоюванні читацького ринку. До слова, історик, досліджуючи проблему «Франко та його читачі», аргументовано показав, що у підросійській Україні, де проживало 80-85 відсотків української нації, відбирачів українськомовної продукції було обмаль: «Проте насправді український читацький ринок у Російській імперії був ще меншим, аніж навіть галицький. Його розмір фатально обмежували дві обставини. По-перше, рівень неграмотности в українських губерніях був вищим, аніж в Галичині. ... Другою фатальною обставиною була негласна заборона українського друкованого слова»³. Успішне ж формування сучасного українськомовного читацького ринку неможливе без активного залучення до шкільної лектури актуальних національних і світових бестселерів, які передусім зацікавлюють масового читача. Конвеєрне, кліпове вивчення величезного «огрому» текстів головно з історико-літературним акцентом за умови катастрофічного цейтноту спричинює зворотній ефект, про що аргументовано пише сучасний педагог, знову ж використовуючи «футбольні» приклади: «Згадаймо, якою була ейфорія на зорі Незалежності: учителям запропонували різні альтернативні програми, на зміну одним письменникам і творам прийшли інші – забуті, знецінені, заборонені. Проте водночас кількість годин на вивчення класичних творів, які ще залишалися, бездумно

¹ Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 370.

² Франко І. Ученицька бібліотека в Дрогобичі / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 20.

³ Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 374.

скорочувалася, бо «неофітам» потрібно було звільняти місце. Літературу в школі почали вивчати п'яте через десяте, імена і твори змінювалися мало не що уроку. Учителю пояснював новий матеріал похапцем, а учні не встигали читати навіть за хрестоматіями. Замість любові в дитячих душах визрівав бунт, а то й ненависть до свого, рідного. А тут появилися Гаррі Потер із Любком Дерешом, інші «письменники»-вундеркінди. Що могли протиставити їм учителі-словесники з двома (!) тижневими годинами (тривалість футбольного матчу без перерви)?»¹ Якщо не допомогти і не «очолити» сучасні тенденції розвитку літератури, то знову і знову повторюватиметься та ситуація, про яку Франко писав так: «Глухе, несвідоме противенство зводить найспосібніших учеників до купи в ученицьке товариство, каже їм лучитися разом, засновувати бібліотеку, шукати способів до якого-такого розвитку поза системою. Ось початок, ось значіння ученицьких товариств. Я не з тих людей, котрі похваляють подібні товариства, я знаю сам, як мало вони доводять до цілі, як швидко гинуть і як не раз шкідливо вліяють на учеників – іменно через недостачу певного, світлого провідника і поради, – я з боєм дивився все на таку позашкільну роботу учеників, хоть на всякий спосіб вона ще сто разів позиточніша і моральніша від сидження по шинках...»² Власне, роль «світлого провідника і поради» і має виконувати сучасна програма з літератури у школі, щоб не було для учня так, що «система шкільна подає йому наймертвіші письма наймертвіших авторів, і то звичайно в гомеопатичних дозах, та притім старається оскільки можна утруднити йому їх розуміння, забарикадувати всякий здоровий сенс різними граматичними, метричними та естетично-формальними дурницями...»³

Отже, підсумовуючи проблему трансформації і співвідношення загальноосвітніх програм з української літератури та спеціальної програми ЗНО, питання трансформації та унормування шкільної лектури через призму історичного педагогічного спадку та сучасного європейського досвіду, варто зазначити, що Іван Франко був глибоким і безкомпромісним критиком методології і методики навчання української літератури у школі та запропонував у свій час багато засадничих ідей, які не втратили актуальності і сьогодні. По-перше, Франко для структурування шкільних програм з україн-

¹ Корнійчук В. «Коли не по конях, так хоч по оглоблях» (Щира турбота про якість освіти чи псевдоінтелектуальний тролінг?) / Валерій Корнійчук // Дивослово. – К., 2015. – Число 12. – С. 24.

² Франко І. Ученицька бібліотека в Дрогобичі / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 21–22.

³ Там само. – С. 21.

ської літератури послідовно застосовував наукову схему української історії М. Грушевського, котра переконливо спростувала російську шовіністичну історіографічну концепцію «общеруської» народності і культури та синтезувала вікові традиції українського народу як творця культурних цінностей на основі етногенезу, а також функційності і наступності культурної та політичної організації нашої нації. По-друге, переосмислив і наголосив на значенні «лектури для читання» у формуванні «вищої, інтелігентної верстви», староукраїнського міщанства і чернецтва та його роль у збереженні і продовженні культурних традицій князівсько-дружинної верстви у часи Ренесансу і Реформації. Ще одною важливою методологічною засадою Франкового бачення лектури був європейський культурний контекст і демократичні координати морально-етичної і наукової тематики та проблематики художніх творів для українського читача, адже вчений дуже чітко розмежував за ціннісними характеристиками цивілізаційні кордони та спонукав засобом «читання текстів» до розширення світоглядного і наукового обшару знань, вироблення критичного погляду та західноєвропейського громадянського руху в широких верствах української нації. Педагогічний дискурс Франка реалізовано в багатьох методологічних сферах методики викладання літератури (національно-історична, філософсько-суспільна, естетична, інструментальна), щодо ж освітнього канону лектури, то співвідносно до актуальних вимог сьогодення класик рекомендував вивчати літературу в єдиній системі культури, у єдиній системі розвитку літератури та мистецтва, себто вважав антропологічний аспект головним в учінні літератури. Наступним неперехідним уроком від Франка є потреба враховувати специфіку викладання літератури як шкільного предмета, наголошувати на емоційному чинникові засвоєння белетристики, на естетичному факторі рецепції слова. Для молодого читача зокрема, а для розвитку національної белетристики загалом, важливим є пізнання сучасних текстів, «живої» літератури, тому потрібно вводити до шкільних програм актуальні твори своєї літератури, європейські бестселери, щоб пізнання та рецепція таких зразків масової культури відбувалось разом з учителями – «світлимими провідниками». Неодмінною умовою літературної освіти має стати вироблення критичного способу бачення світу, «власна думка», власна «духова праця», що виключить однобічну формалізацію та вузько тенденційне сприйняття текстів. І це є важливим завданням для сучасної української школи, яка великою мірою все ще використовує певні інерційні ідеологічні шаблони та практику індоктринації молодого покоління через критерії поцінування художньої творчості, що ґрунтуються на шаблонних дихотоміях. Франко завжди намагався органічно поєднувати модернову наукову методологію роботи з художнім текстом та місійність літератури і навчання у національному поступі, заперечуючи формалізм і ша-

блонність літературної освіти, визнавав ті функції національної літератури, які ми називаємо тепер фундаментальними: відчуття спільного походження і спільного культурного досвіду, осердя естетичного ладу і моральних вартостей народу, сакральність певних сенсів і національної пам'яті, тотожність прадідів і правнуків, певні символи і знаки, що пізнаються спільно. Тому, говорячи про канон шкільної лектури через призму педагогічних концептів Франка, можемо дійти до висновку, що змінювати лектуру треба, але повільно, без радикального перекреслення традицій. Особливо в умовах надзвичайно інтенсивного розвитку критеріїв поцінування і методології аналізу літературного твору, подекуди всупереч тенденціям демократії, щоб не допустити хаотичності літературної освіти, не втратити її прометеїзм, однак враховувати актуальні естетичні сенси, особливості потреб молоді і викликів сучасного інформаційного світу.

Практичні поради класика є дуже присутніми, корисними як для свого часу, так і для сучасної української літературної освіти, тому хочеться сподіватися, що роль шкільної та університетської лектури у формуванні «цілої» людини набуде свого важливого значення, як і непроминальним залишиться для сучасного суспільства місце Книги загалом, про що Франко писав: «Украти книгу не гріх». Сей прояв схиленої моралі, що й досі держиться в досить широких кругах суспільності, хоч породжує факти неприємні для посідачів книг, та все-таки в наших часах розповсюдження і дешевизни книг не буває і в сотій часті такий прикрий і докучливий, як був колись, коли книжка, писана чи друкована, була, так сказати, маєтком, частиною найціннішого скарбу, коли нею величалися та гордилися, передавали її в спадку як знак особливої ласки або ховалися з нею як із найбільшим скарбом»¹.

2.3. «Мої відчити викликали у зібраній публіки приємне, естетичне вражіння»: менторські стратегії Івана Франка (аналіз, синтез, дигресії)

Очікування епохи змін, настроїв ейфорії від майбутнього в період «Fin de siècle» зокрема передбачав, що двадцяте століття після просвітянського дев'ятнадцятого буде новою добою дитини, навчання, освіти, натомість відзначилося двома світовими війнами, нечуваними за масштабністю і «технологічністю» злочинами. Педагогіка нового часу урізноманітнила свій арсенал, однак здоровий консерватизм «старої школи» зумів «пережити» та контамінувати різноманітні починання другої половини 20-го ст., такі як груповий чи проблемний виклад, комплексне чи програмоване навчання та ін. Врешті,

¹ Франко І. Записки против книгокрадів у старих книгах та рукописах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 255.

як і у всі часи, «школа вчителем стоїть». Особистість ментора залишається найважливішим компонентом будь-якої освіти, особливо у наш час інформаційного перенасичення, шаленого темпоритму життя, коли освіта повинна уможливити для учнів самостійне здобування знань і умінь, розвинути здатність мислити та аналізувати, синтезувати і творити, тому досвід великих педагогів минулого, зокрема лекторський стиль Івана Франка, буде корисним для учителів-практиків та викладачів української літератури і не тільки. Власне, варто систематизувати педагогічну майстерність Франка, хоча «офіційним» вчителем він звісно ніколи не був. Мало того, у франкознавстві (особливо тоталітарної доби) дуже багато написано про Франкову критику стану викладання української літератури у галицьких школах, гімназіях та Львівському університеті – це була «вдячна» тема, адже йшлося про ворожу, капіталістичну систему, яка протиставлялась «світлому» соціалістичному сьогоденню. Фальшива ідеологічна система використовувала банальну підміну понять й елементарне «пересмикування»: максималістська Франкова критика і справді головно була присутньою та доречною, бо ж методичний рівень навчання, стан наповнення бібліотек, кваліфікаційний рівень вчителів і викладачів був далекий від досконалості. Про той кричущий факт, що тоді ж у підросійській Україні взагалі не було жодних проблем із вивченням української мови і літератури, бо їх ні в школі, ні в університеті попросту не вивчали, воліли не згадувати. Тому так несправедливо і кривдно звучать виврані з контексту свого часу різноманітні критичні оцінки австро-угорської навчальної системи загалом та окремих педагогів, у тому числі і Франкових, зокрема, адже часто є й інші відгуки. Натомість, майже напевно найчастіше цитованим спогадом про навчання у Львівському університеті є фрагменти німецькомовної статті-коментаря у віденському тижневику «Die Zelt» (1903, № 167, с. 1–2) до публікації на сторінках цього ж часопису оповідання Франка «На дні» у перекладі Карла Гельбіха*. Варто наголосити на тому, що це власне спогад і супровід художнього тексту, передрукованого майже через чверть століття, хоча у нашому ракурсі дослідження не просто прокоментувати такі слова Франка про своїх університетських викладачів: «Ще сьогодні беруть мене холодні дрижачки при згадці про педантичні, безглузді лекції Венцлевського, Черкавського, Огоновського, про тяжке переживання мертвої книжкової вченості, про це рабське додержання друкованих зразків і словесних формул... ..Психологія, філософія і педагогіка були в руках одного професора Євсебія Черкавського, українця родом, польського шовініста за

* Статтю вперше опублікував українською мовою М. Возняк аж 1940 року у своєму дослідженні «Автобіографічний елемент в оповіданні І. Франка «На дні» («Радянське літературознавство», 1940, кн. 5–6, с. 149–153). Саме ж оповідання написано 1880 року і вже було перекладене чеською і польською мовами.

пристрастю і політика за професією. Як депутатові лишалось йому мало часу для університету, а буваючи там, мав звичку читати страшним гробовим голосом з старих зошитів яке-небудь пuste верзіння, що не мало ні початку, ні кінця, – мабуть, це був курс, який він розтягав не на семестр, а на ціле п'ятиліття»¹. Щодо «депутатів», то це зрозуміло – мало що змінилось, однак варто обговорити суть Франкових претензій до викладів інших двох професорів Львівського університету, які мали гарну opinію у свій час і сьогодні: «педантизм», «мертва книжкова вченість», «додержання друкованих зразків і словесних формул». Зигмунт Венцлевський (Zygmunt Węclewski) /1824–1887/ – це відомий польський науковець і викладач класичної філології у Варшавськiм університеті (Szkoła Główna w Warszawie) від 1863 до 1869 року та університеті у Львові (1873–1887), перекладав польською мовою з старогрецької Софокла, Евріпіда, Арістофана, уклав академічні словники з латини і греки («Słownik łacińsko-polski do autorów klasycznych», «Słownik grecko-polski»), написав багато наукових праць з тематикою стародавньої Греції і Риму. Нас же цікавить власне педагогічна царина його діяльності, яка на академічному рівні розпочалася у Варшавськoму університеті, про що сучасний польський історик освіти пише: «У Варшаві він був відомий як відмінний викладач, якого цінували за його великі знання як викладачі, так і студенти»²; а загалом «Професор Зигмунт Венцлевський увійшов в історію польської науки та культури як видатний педагог, що виховав багатьох студентів, гімназійних вчителів та викладачів вищої школи»³. Викладацької посади у Варшаві Венцлевський позбувся після реорганізації у 1869 році закладу в університет з російською мовою викладання, а професор не захотів колабораціонуватися, тому майже чотири роки матеріально бідував, підробляв репетитором. Що знаменно, у Польщі відзначають серед багатьох відомих студентів професора саме Івана Франка: «Під час наукової праці на Львівськoму університеті Зигмунт Венцлевський брав участь у роботі комісії, котра екзамінувала кандидатів на гімназійних учителів. Також проводив семінари з студентами, які під його керівництвом писали реферати і дипломи. Серед них були м. ін. Олександр Брюкнер (1856–1916) – відомий дослідник історії польської і слов'янської літератури, професор

¹ Франко І. Як це сталося (Спогад) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 372.

² Dramowicz W. Życie i twórczość Zygmunta Węclewskiego (1824–1887) / Waldemar Dramowicz // Nadwarciański Rocznik historyczno-archiwalny. – № 18. – S. 249 (<http://bazhum.muzhp.pl/media/files>). (W Warszawie dał się poznać jako doskonały wykładowca ceniony za rozległą wiedzę zarówno przez profesorów jak i studentów).

³ Там само. – S. 251 (Profesor Zygmunt Węclewski zapisał się w dziejach polskiej nauki i kultury jako doskonały pedagog – wychowawca wielu studentów, nauczycieli gimnazjalnych oraz profesorów wyższych uczelni).

в університетах у Відні і Берліні, а також Іван Франко – український поет, прозаїк, перекладач і суспільний діяч на теренах Галичини»¹. У чому ж полягали причини Франкового критицизму щодо справжнього класика польської класичної філології? Безперечно, що передусім українського вченого-новатора не задовольняла власне «класичність» наукової методології його університетських викладачів. Франкознавець Михайло Гнатюк, який системно досліджує саме теоретичну і методологічну спадщину вченого, резюмує, що «На межі 80–90-х років XIX ст. у практиці І. Франка-літературознавця принципи культурно-історичного підходу під впливом антипозитивістського зламу у філософії поступилися засадам порівняльно-історичного, а потім і філологічного літературознавства»², та слушно робить висновок: «Отже, методологічний досвід європейських літературознавчих шкіл відігравав для І. Франка-дослідника вирішальну роль. Брак методологічних орієнтирів у процесі аналізу літературного твору, який він відчував у 70–80-х роках XIX ст., надолужував вивченням досвіду європейських авторитетів, знаходячи для себе раціональне в культурно-історичному, порівняльно-історичному, психологічному та біографічному підходах»³. Натомість, ортодоксальність педагога Венцлевського виявлялась у виключно латинськомовних семінарах з класичної філології, на яких студенти відчитували й обговорювали з викладачем свої реферати, однак вибір тематики та власне неможливість справжньої дискусії латиною і «відбила у мене охоту до сього студіум»⁴, – згадував Франко. У цій же статті зрілий учений зазначив: «В тих словах не було тенденції уймити що-небудь науковій вартості викладів професорів, а тільки було зазначено, що я не найшов у них того, чого мені бажалося, т. є. методу і здобутків, не найшов відповіді на такі основні питання: що се за наука, яке її значення в ряду других, яка її зв'язь з нашим життям і його інтересами, як тепер люди працюють на тім полі і що треба зробити, щоб

¹ *Dramowicz W.* Życie i twórczość Zygmunta Węclewskiego (1824–1887) / Waldemar Dramowicz // *Nadwarciański Rocznik historyczno-archiwalny*. – № 18. – S. 250 (<http://bazhum.muzhp.pl/media//files>). (Podczas pracy naukowej na Uniwersytecie Lwowskim Zygmunt Węclewski brał udział w posiedzeniach komisji, która egzaminowała kandydatów na nauczycieli gimnazjalnych. Prowadził również seminaria dla studentów, którzy pod jego kierunkiem pisali prace seminaryjne i dyplomowe. Należeli do nich m.in. Aleksander Brückner (1856–1939) – znany badacz historii literatury polskiej i słowiańskiej, profesor uniwersytetu w Wiedniu i Berlinie oraz doktor Iwan Franko (1856–1916) – ukraiński poeta, pisarz, tłumacz i działacz społeczny na terenie Galicji).

² *Гнатюк М. І.* Іван Франко і проблеми теорії літератури : навч. посіб. / Михайло Гнатюк. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – С. 129.

³ Там само. – С. 134.

⁴ *Франко І.* Професор Омелян Огоновський / Іван Франко // *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 43 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 367–368.

і самому прилагодитися до наукової праці, а замість усього того найшов тільки масу подробиць і догматичних правил та формулок, котрі приходилось для colloquim'ів витверджувати напам'ять»¹.

Отож, саме «методологічних орієнтирів» прагнув Франко від своїх університетських професорів, зокрема вже дуже чітко конкретизовані вимоги до способу трактування літературних явищ у відомій статті 1884 року про шкільні проблеми навчання української літератури, про анахронічність формально-естетичної методики аналізу художнього тексту: «А під естетичним об'ясненням розумієсь звичайно: 1) чисто схоластична класифікація: чи читаний кусник належить до поезії епічної, ліричної, драматичної або описової, – з чим іде в парі не менше схоластичне і формальне толкування о тім, що розуміємо під кожним із тих родів поезії; 2) виказування, де автор ужив поетичної переносні, анаколюкії, метафори, де виразився (по словам одного звісного педагога) («звісний педагог» – безумовно Омелян Огоновський – В. М.) «естетично», а де «неестетично». Не раз учитель жадає ще в додатку, крім змісту кусника, подати йому й «хід мислей» того кусника і, перемучивши таким способом ученика до десятого поту та обридивши йому ґрунтовно всі «тропи, метафори, дзевґмати і анаколюкії», а з ними разом всю естетику і поезію, відпускає його со миром»². Тобто, Франка закономірно не влаштовувала така застаріла методологія аналізу художніх текстів, як і конкретна методика дидактичної взаємодії викладача із студентською аудиторією. Власне, саме про індивідуальну дидактичну взаємодію і спосіб комунікації з слухачами найімовірніше теж йдеться в кожному окремому виступі-оцінці Франкових педагогів, і тут вже присутній неминучий особистісний суб'єктивізм та «конкретно-історичні» обставини. Тому хибною є все ще усталена подекуди і сьогодні константа радянського літературознавства про Львівський університет часів Івана Франка тільки як «офіціальну інституцію», що сумлінно виконувала функцію онімечення чи ополячення автохтонного українського населення Галичини, а науковий та методичний рівень навчання не витримував жодної критики, тому Франко й ігнорував навчання, нещадно судив своїх професорів, нічого не почерпнув із стін «альма матер». Це не зовсім так. Безсумнівним є факт того, що польські «загорілі патріоти» використовували університет у своїх (стосовно до українців – шовіністичних) цілях, адже в стосунках між націями, на жаль, не завжди діють міжособистісні морально-етичні принципи, однак великою мірою слабким українським наповненням

¹ Франко І. Професор Омелян Огоновський / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 43 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 367.

² Франко І. Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 324.

університету завдячуємо своїм «перевертням» та загальній інертності громади. Варто лише подивитись на постаті уже згаданого Е. Черкавського чи І. Шараневича, що були яскравими представниками галицького «хрунівства», як про це переконливо пишуть Р. Горак та Я. Гнатів, відзначаючи парадоксальний факт урядування у львівському університеті у час навчання Івана Франка етнічних русинів-українців, які абсолютно не сприяли українізації у стінах цього закладу, а – радше навпаки – як ренегати-перекинчики запекло сповідували шовіністичну «польскість». Так, зокрема, ректором і проректором у 1876/1877 навчальному році відповідно були «греко-католики» згаданий повище Е. Черкавський (два роки підряд, а пізніше ще раз – рідкісний випадок в історії виборної однорічної посади!) і К. Сарницький. Ректором у 1878/1879 Л. Білінський, раніше – Я. Головацький, однак лишень Омелян Огоновський послідовно обстоював українські національні інтереси в університеті й став через це жертвою переслідувань і шантажу з боку намісника Галичини А. Голуховського та того ж Е. Черкавського¹. До слова, саме Огоновський, виконуючи обов'язки декана філософського відділу у 1871–1872 рр., вперше виголосив інавгураційну промову у Львівському університеті не німецькою, а слов'янською мовою, а саме мовою українською, і лише з наступного року офіційно пролунала мова польська, що не відзначено у надзвичайно деталізованій та скрупульозній праці біографів Івана Франка. Натомість, цілком справедливо Горак і Гнатів відзначають зростання ефективності навчання через новаторські наукові авторські семінари, запроваджені в усіх університетах Австро-Угорської імперії внаслідок реформ 50–60-х років 19-го ст.² Франко-студент був активним учасником усіх семінарів з української словесності Омеляна Огоновського, тому справедливо його вважати учнем, який переріс професора. Позитивні судження Франка про педагога і вченого Огоновського однозначно переважають критичні оцінки його методології наукових досліджень. Не змінив ніколи Франко думки про фатально низький рівень викладів З. Венцлевського та Е. Черкавського і, без сумніву, мав щодо цього підстави, але є ще цілий ряд професорів Львівського університету, лекції і семінари яких відвідував студент-Франко і немало почерпнув з них, залишив хороші відгуки про їхні виклади, співпрацював та рецензував їхні наукові праці. Це, передусім, – Юліан Охорович, Тадей Войцеховський, Антон Каліна, Людвик Цвіклінський, Леон Білінський, пізніше – Роман Пілат, Олександр Брюкнер та ін. Список можна продовжувати, а також варто визнати, що тогочасна система освіти в Австро-Угорщині була відносно вільною, університет функціонував як ліберальна автономна інсти-

¹ Горак Р, Гнатів Я. Іван Франко. Університет / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – Кн. четверта. – С. 33; 91.

² Там само. – С. 47–65.

туція, а звідси висновувався той факт, що багато професорів «емігрувало» поміж різними європейськими вищими навчальними закладами, комунікували між собою, привносили у методіку викладання різних предметів, зокрема філології, елементи різних європейських літературознавчих шкіл. Франкове покоління чимало користало із модернізаційних змін, вважає провідний дослідник історії східноєвропейської політики останньої третини 19-го століття Я. Грицак, висновуючи свою на перший погляд парадоксальну теорію про те, що автономізація найбільш східного краю імперії, яка своїм наслідком мала головно полонізацію цієї провінції, поставила Галичину у центр східно- і центральноєвропейської політики¹. Звісно, дискусійною є його теза про те, що полонізаційні процеси каталізували масштабні культурні іновачії і для українців Галичини, адже невідомим залишається імовірний розвиток українського національного руху в умовах навіть другорядної периферії панівної німецькомовної культури, однак безсумнівно варто погодитись із дослідником щодо позиціонування ролі Франка як головного творця і центрального символу модерної української культури. Врешті, боротьба проти польської асиміляції у рамках цивілізованих правил австрійської монархії безперечно гартувала українців, а роль Франка у вестернізації українського національного дискурсу важко переоцінити. При тім, і для нього у процесі протистояння деструктивним полонофільським і русофільським впливам на український національний рух, очевидною стала різниця можливостей у двох цивілізаційних просторах: європейському й азійському. Прикметною у цьому ракурсі є Франкова реакція у 1912 році на супровідну статтю Г. Войташевського до російського перекладу творів українського письменника, які вийшли у Москві. Автор передмови з вульгарно-соціологічних позицій написав про життєпис, творчість і, що особливо цікаво, етапи освіти нашого епіка: «Університетським студіям він присвячує зглядно мало часу, і для того не одержує звичайного ученого ступеня». На що Франко відповів так: «На університет у Львові, не вважаючи на потребу заробляти дещо письменською працею, я ходив досить пильно, робив колоквиї з руської мови та словесності, написав латинською мовою для семінарія класичної філології розвідку про Лукіанові “Розмови богів”»². І далі у тексті відомий український письменник наголошує на тому, що не отримав доцентури у свій час не через шовінізм професорської колегії, яка власне була налашто-

¹ Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 437.

² Франко І. Причинки до автобіографії [Універсальна бібліотека. Ч. 423. 10 к. Иван Франко. К свету! На промыслах. Перевод с украинского Г. Войташевского и М. Новиковой. Книгоиздательство «Польза» В. Антик и К-о. Москва, без означення року] / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Иван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 40.

вана до претендента досить прихильно, а через veto політичної влади, насамперед тодішнього намісника графа Казимира Бадені. Особливо Франка «зачепили» на перший погляд слушні слова Войташевського про те, що «при інших, ліпших умовах, коли би Франко був членом незалежної свободної нації, він, може, дійшов би до найвищих учених ступенів, був би признаний офіційними науковими інституціями і мав би забезпечене матеріальне становище, що дало би йому можливість свobodно віддатися рідній літературі та науці»¹, тому прореагував на цей пасаж критика і перекладача відомий європейський учений і літератор витончено коректно, але й саркастично, провівши чітку демаркаційну лінію між цивілізаціями, відкинувши Росію поза межі «цивілізованого світу»*: «В Австрії і взагалі в цивілізованім світі (письмівка моя – В. М.) нема офіційної науки, а є тільки офіційні наукові інституції...»²

Щодо ж доволі активної критики викладання української літератури на філософському факультеті Львівського університету, то, образно кажучи, студент Франко не сприймав фотографічного способу викладу літературної інформації, коли лектор перетворюється немовби на якийсь акустичний прилад й усно передає аудиторії те, що запозичив із книжних джерел, – він має бути художником-інтерпретатором, перепустити інформацію через свій інтелект, почуття, витворити живий і самобутній продукт. Оцінюючи саме лекторську методику професора Огоновського уже в статті-огляді після смерті вченого, Франко охарактеризував її іншою влучною метафорою («Він був з натури своєї більше *анатом, ніж фізіолог*»³ (письмівка моя – В. М.)) та вказав на відсутність у його викладах зв'язку між окремими частинами, генезису та еволюції, переходу одних явищ в інші. Власне, йдеться про те, що в Омеляна Огоновського переважав аналіз, абстрактні категорії, репродуктивний спосіб навчання, тоді як його студент за природою своєю був синтетиком та хотів

¹ Франко І. Причинки до автобіографії [Универсальная библиотека. Ч. 423. 10 к. Иван Франко. К свету! На промыслах. Перевод с украинского Г. Войташевского и М. Новиковой. Книгоиздательство «Польза» В. Антик и К-о. Москва, без означення року] / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Иван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 41.

* Детально полеміку І. Франка з Г. Войташевським також проаналізовано у підрозділі 1.5. «Кваліфіковане свідоцтво моральності»: актуалізація поглядів І. Франка на галицьку школу.

² Франко І. Причинки до автобіографії [Универсальная библиотека. Ч. 423. 10 к. Иван Франко. К свету! На промыслах. Перевод с украинского Г. Войташевского и М. Новиковой. Книгоиздательство «Польза» В. Антик и К-о. Москва, без означення року] / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Иван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 41.

³ Франко І. Професор Омелян Огоновський / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 43 / Иван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 366.

від університету нової, сучасної наукової методології дослідження літератури. Якщо для Огоновського найважливішими були пізнавально-дидактичні функції історії літератури та якнайбільш скрупульозна та детальна філологічна фіксація фактичного матеріалу, то Франко вже у вісімдесятих роках (за посередництвом М. Драгоманова) культивував верифіковане вивчення історико-літературного матеріалу за принципами позитивізму, застосовував методику культурно-історичного напрямку у літературознавстві, а пізніше стверджував, що для написання систематичного корпусу історії української літератури потрібно дві методологічні основи – критично-естетичну та культурно-історичну («План викладів історії літератури»).

Отож, ці концептуальні протиріччя між опонентами і викликали такі жорсткі, максималістські оцінки, натомість варто звернути увагу на менш помітні, та теж дуже важливі технічні (чи тактичні) характеристики лекторського інструментарію Огоновського і Франка, адже до професійних обов'язків університетського викладача належить також організація самостійної роботи студентів, керування нею, вказування джерел та визначення напрямків дослідження. Сумлінне конспектування і виучування професорських записок, що, між іншим, старанно робив студент Франко, є однозначно недостатнім. Університетська лекція за визначенням має бути струнким систематичним і системним викладом наукової проблеми, спонуканням до подальшої самостійної дослідницької праці слухачів, мати відповідний науковий рівень і переконливу аргументацію, бути ілюстрованою продуманими прикладами, враховувати рівень аудиторії, сполучати раціональний та емоційний чинник засвоєння знань. Лектор, відповідно до матеріалу та предмета викладу, повинен моделювати свою поведінку, бути водночас ученим, оратором, педагогом, психологом, дбати про культуру пози, жесту, міміки, уміти «перемикати» аудиторію доречним жартом чи іронічним висловом. Франко відзначив старання Омеляна Огоновського в організації семінарської роботи із студентами, «добрий тон» та коректність у полеміці, публічність і доступність змісту його університетського «циклу лекцій», сумлінність та увагу (часто надмірну і дріб'язкову) до джерельної бази курсу, однак відсутність контроверсій і надмірний педантизм, репродуктивний метод читання історії української літератури зазнали критики. Цікавими є судження Франка-студента про «цвітистий стиль» Огоновського-лектора: йдеться про постійну «урочистість» (що її, на думку студента, професор вважав ознакою академічного стилю!), патетичне виголошення змісту лекції, невмотивовані зміни тональності викладу. Франко-лектор сповідував більш різноманітні та демократичні способи комунікації із аудиторією, тому схвально згадував нечисленні випадки у викладах професора, коли у рафіновано науковий, пафосний стиль вклинювались фрагменти імпровізації, артистизму. Критикуючи

«бібліографічно-хронологічну методу» читання курсу літератури, Франко з позитивного боку відзначав «спосібність іронізування» професора у «клопітних» ситуаціях. Зокрема, читаючи у 1875 чи 1876 році для студентів філософського факультету лекцію про «новішу» галицьку літературу, а саме про творчість Івана Гушалевича, Омелян Огоновський так відійшов від «академічної» манери: «Віддавши що слід його віршам, особливо з 1848–1849 року, він оповідає далі: “В тім а тім році Гушалевич написав також дві мелодрами: “Підгіряни” і “Сільські пленіпотенти”. І уриває. Хвилева мовчанка. Очі всіх слухачів звертаються на професора. Лице професора обливає (як звичайно в таких разях) краска, потім він звільна підносить руку і звільна, голосом глибокого переконання додає: “Прошу! Музика, котру до сих штук написав Вербицький, є дуже хороша!” І ані слова більше, а слухачі, очевидно, зрозуміли, як судить професор про вартість тих штук. Жаль, що в друкованій “Історії літератури” не подибуємо таких класичних оборотів!»¹

Чудово ілюструють Франкове бачення публіцистичної і лекторської специфіки літературних і духовних послань і звернень судження-«уваги» над пастирським посланієм митроп[олита] А. Шептицького «О квестії соціальной», вперше надруковані в «літературно-науковому віснику» 1904 р. (т. 28, кн. 10, с. 1–23). Відзначимо саме високі оцінки «форми» митрополітичних послань, адже у них вперше високий церковний сановник ужив «чисту галицько-руську народну мову» і навіть гуцульський діалект; Шептицький говорить «попросту, як рівний до рівних, як чоловік до людей», а не так, як його попередники – «звисока, авторитетно, напущеним і ніби маєстатичним тоном, не ходить на ходільницях і не «возвіщає»». Як про університетського викладача Франко писав про стилістику і доступність викладу митрополита: «Він любить ілюструвати свою промову прикладами з життя, фактами з власної обсервації, і се все дає його посланням те «живе дихання», без якого всяка моралізація завсіди лишається мертвою»².

Сам Франко був чудовим лектором, і є чимало спогадів про його непересячний талант та професійну менторську кваліфікацію. Зокрема, про це свідчить його викладацька діяльність у рамках історико-літературного курсу для української «наддніпрянської» молоді. Про цей проект історик української освіти писав: «Р. 1904 повстало у Львові Товариство прихильників науки, літератури і штуки з ініціативи М. Грушевського, який був першим головою того товариства. Великою заслугою того товариства слід призна-

¹ Франко І. Професор Омелян Огоновський / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 43 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 371.

² Франко І. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм (Уваги над пастирським посланієм митроп[олита] А. Шептицького «О квестії соціальной») / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 378–379.

ти організацію «наукових вакаційних курсів», що відбулися у Львові в днях 10 червня – 9 липня 1904 р. Всього курсантів було 135 осіб, в їх числі декілька з Наддніпрянщини. Всіх викладів відбулося 90, а саме з таких предметів: історія України (проф. М. Грушевський і д-р С. Томашівський); історія української літератури (д-р Іван Франко і д-р К. Студинський); українська мова (д-р Іван Брик); етнографія (проф. Хведір Вовк і д-р С. Томашівський; антропологія (д-р Іван Раковський)»¹. Голова НТШ професор М. Грушевський так окреслив причини цих «різдвяних» і «великодніх» університетів у Львові, що їх у дещо іншій формі практикуємо і досі: «Заки обставини візьмуть прихильніший до нас оборот і зроблять можливим заснування публічних вищих українських шкіл, ми мусимо старатися використати кожную нагоду для того, щоб зробити крок наперед в осягненню їх. Таким кроком вважаємо організацію систематичних наукових курсів. Їх мета – дати можливість нашим землякам з Росії, позбавленим вповні національної школи, прослухати систематичні курси в українській мові з найважливіших суспільних дисциплін, дати ряд курсів деяких наук, не заступлених у програмах тутешніх вищих шкіл, а дуже важних з нашого національного становища; допомогти приготуванню наукових курсів у тих галузях українознавства, в яких таких курсів ще немає; в кінці дати поле науковим силам для приготування до академічної діяльності»². Особливою популярністю користувались виклади саме Івана Франка, який у своїй практичній педагогічній діяльності зважав на те, що читання лекцій потребує чіткої координації темпераменту викладача та його особистості, узгодження концептуальності та форми викладу, урахування наукового рівня слухачів та яскравої наочності, ілюстрування продуманими прикладами. Його заняття ніколи не були лінійним накопиченням фактографічного матеріалу. Яскраво це бачимо у спогадах Левка Чикаленка, який улітку 1904 року приїхав разом з групою молоді із Наддніпрянської України до Львова на ці своєрідні українознавчі курси, що їх організували львівські наукові та просвітні інституції: «Прибувши до Львова, ми записалися на курси і почали ходити на лекції. Найважче мені прийшлося з викладами Грушевського. Мені, тоді ще молодому хлопцеві, виклади Грушевського видалися каторгою. Здається, ніколи в житті своєму я не зустрічав менш цікавого лектора... Дивна річ сталася з викладами Івана Франка. Тема – “Стара українська література” – не заповідала нічого цікавого, проте ні одного дня я не пропустив, ніколи не змудився і з жалем слухав останню годину тому, що вона остання. Не скажу тепер, що саме чув, але лектора як зараз пам’ятаю, і пам’ятаю, що завжди було почуття

¹ Сірополко С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. – К. : Наукова думка, 2001. – С. 578.

² Мудрий В. Боротьба за огнище української культури в західних землях України / Василь Мудрий. – Львів : Накл. укр. краєвої студ. ради, 1923. – С. 53–54.

якоїсь сенсації, що увага ні на хвилину не присиплялась, бо речі менш цікаві чергувалися з якимсь дотепом, з якимсь анекдотом. Хоч я тепер не пам'ятаю обсягу цілого курсу, але деякі факти загніздилися в моїй голові на ціле життя, а деякі легенди просто стали якимись частинами мого світогляду. Франко зробився об'єктом загального захоплення»¹. Характеристичними є судження молодого слухача про «менш цікавого лектора» Михайла Грушевського, адже, вірогідно, знаменитий професор-історик не врахував рівня молодіжної аудиторії, хоча доволі часто буває так, що вчений-ерудит, науковець академічного рівня у студентській аудиторії є слабким комунікатором. Наголосити ж варто на універсальності Франка-викладача. Саме викладача, адже відомо, що, не отримавши права викладати в університеті, Франко часто зустрічався із студентами філологічного (філософського) факультету, виступав на наукових, громадських зібраннях, вічах, врешті – у львівських кав'ярнях, де кожна зустріч із ним для молодих літераторів, публіцистів, науковців була своєрідним спецкурсом про різноманітні літературознавчі проблеми. Якщо у спогадах Л. Чикаленка лектор захопив своїх молодих слухачів-наддніпрянців надзвичайно майстерною формою подачі «нудного», здавалось би, літературного матеріалу, то уже рафінований філолог і викладач Михайло Рудницький розповідав у своїх спогадах про яскравий зразок проблемної, концептуальної лекції Івана Франка про розвиток, стильову поліфонію сучасної слухачам української літератури. Зустріч, що відбулася у готельному залі і зібрала біля сотні студентів, стала, як згадує М. Рудницький, своєрідною демонстрацією проти університетських професорів Кирила Студинського та Олександра Колесси, які вважали, що університет повинен навчати тільки історії літератури. Досконале володіння предметом обговорення, аргументованість прикладів, ерудиція і тактовність, доступність викладу, демократизм у спілкуванні перетворили цю «лекцію з чаєм» на незабутню подію для багатьох слухачів. «Тисячу запитань» про секрети поетичної творчості від студентів до метра Рудницький дуже влучно підсумовує такими словами Івана Франка: «Не покладайтесь, – говорив він, – на університетські лекції. Тільки те, до чого ви самі дійдете без чужої помочі, тільки те, над чим ви будете довго думати, навіть серед мук, може стати для вас променем розуміння літературних явищ»². Своя думка, власний інтелектуальний та емоційний досвід пізнання тексту, вільний від академічного педантизму і шаблону, своя суб'єктивна (хай навіть часто помилкова!) оцінка літературного явища замість готових конструкцій «компендіумів» історії літератури, «науки про красу», вивчення «найкращих

¹ Чикаленко Л. Як ми з І. Франком ловили рибу / Левко Чикаленко // Спогади про Івана Франка / упоряд., вступ. ст., прим. М. І. Гнатюка. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 416.

² Рудницький М. Іван Франко / Михайло Рудницький // Спогади про Івана Франка. Упорядник М. Гнатюк. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 351.

кусників найкращих творів», формування «премудрих людців», які «все» знають, але з чужих слів. Вкладаючи ці слова в уста літературного героя, він мав на увазі не тільки конкретного вчителя логіки і психології у вищих, математики і філософії (мови і літератури) у нижчих класах Дрогобицької гімназії Міхонського, який вчив гімназистів «мізком рушати», а й інших, у тому числі й університетських викладачів, свої погляди на методологію навчання. Щодо ж написаного ще 1878 року «Допису про Дрогобицьку гімназію», де вперше і дуже прихильно згадується Міхонський, то численні інтерпретатори як правило пропускали дуже важливу деталь статті: Франко писав про «зміну професорів» через адміністративне «урядження», внаслідок чого хороші і людяні вчителі, які були у гімназії та привчали гімназистів до порядного і логічного мислення, опинились у меншості до тих, котрим залежало тільки на тім, щоб учень «механічно викув завданий урок»¹. У фактичному продовженні допису, а саме у статті «Ученицька бібліотека у Дрогобичі», автор знову протестує проти того, щоб учнів перетворювали на «мертвий, бездушний знаряд», «машинку, бубнящу регулярно, хоч механічно», проти шкільного «регуляміну», який виключає самостійну, критичну думку, але знову пише про багато людей чесних, мислячих серед викладачів, які «контрабандою» переборювали шкільну систему, зокрема у літературній освіті, де пропонували для вивчення «наймертвіші письма наймертвіших авторів» в «гомеопатичних дозах». Отож, попри жорстку, максималістську критику «урядження» освітою, Франко мав у своїй практиці зразки справжніх педагогів і сам вже із гімназійної лавки готував себе до викладацької діяльності.

Педагогічні постулати Івана Франка великою мірою зреалізували багато його наступників, яких формувала «астральна постать» Каменяра. Показовим прикладом, на мою думку, є надзвичайно проникливі (у хорошому значенні слова – суб'єктивні) мемуари Григорія Костюка «Зустрічі і прощання», що віднедавна знайшли читача в Україні. Спогади про своїх викладачів української літератури Миколу Зерова і Павла Филиповича (і не тільки!) автор написав дуже фахово, з повагою і вдячністю, відтворив фантасмагоричність «проклятих років», але візьмімо у першу чергу оцінку їхньої лекторської майстерності, адже і сам Костюк був непоганим дидактом. Незримо на сторінках про своїх вчителів мемуарист виводить постать Франка, творчість і діяльність якого безперечно добре знали професори-неокласики, адже були дослідниками та інтерпретаторами його доробку. Ці слова немовби написані про Франка: «Лекції завжди залишали в нас, кажучи без перебільшення, непроминаль-

¹ Франко І. Допис про Дрогобицьку гімназію / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 10–15.

не враження. З кожної лекції М. Зерова ми виносили щось нове, досі нам невідоме, що збуджувало допитливість, активізувало нашу пізнавальну свідомість. Нам імпонувало його глибоке знання історико-літературних явищ і фактів, свіже, оригінальне, тільки йому властиве трактування їх. Микола Костьович ніколи не розглядав історико-літературний процес вузько, лише в аспекті української дійсності, а завжди брав його як частину інтегрального мистецького думання людства... Наші літературні факти, що були позначені провінціалізмом, відсталістю чи рабською залежністю та наслідуванням тих чи тих сусідів, Зеров ніколи з патріотичних чи якихось інших загумінкових міркувань не приховував і не пригладжував. Навпаки, ці явища він нещадно виводив на світло денне і давав їм найгострішу, але завжди влучну й добре аргументовану характеристику»¹. Франкова національна і наукова постава, позиція «блаженного мужа», до якої недаремно апелював у своїх викладах Зеров і сам дотримувався її: «Ми збагнули, що саме ця, хай і терпка та пекуча правда швидше й радикальніше випалить хворобу нашої провінційності, обмеженості, рабського наслідування й копіювання чужих зразків. Цими новими і відважними думками Зеров здавався нам тим Франковим “блаженным мужем” –

...що в хвилях занепаду,
Коли заглухне найчуткіша совість.
Хоч диким криком збуджує громаду
І правду й щирість відкрива, як новість.

Ці слова любив часто повторювати і Микола Костьович»².

У практичній викладацькій роботі багато хто з лекторів, пам'ятаючи своє навчання, намагається переймати стиль і методи своїх вчителів, які їм найбільш симпатичні, і це не завжди корисно для учнів. Прийоми попередників не обов'язково виявляються ефективними у наступників, адже університетська кафедра потребує чіткої координації особистості та темпераменту викладача, а «вищим пілотажем» лекторської майстерності є уміння використовувати різноманітні стратегії провадження навчальної діяльності з аудиторією залежно від її рівня, матеріалу та дидактичних завдань. У спогадах студента Костюка про М. Зерова бачимо чимало симпатичних ознак професіоналізму професора («Був людиною веселого характеру з нахилом до іронії, інколи колючої...; Витягував потрібні для лекції матеріали, й одночасно кидав якийсь жарт, дотеп, веселе зауваження. І тільки після цього починав лекцію... Мав талант синтетика. Він умів синтетично, як нерозривну цілість,

¹ Костюк Г. Зустрічі і прощання / Григорій Костюк. – Спогади у двох книгах. Книга перша. – К. : Смолоскип, 2008. – С. 129–130.

² Там само. – С. 130.

розглядати добу та її літературно-мистецькі явища... Візійність лекцій-есе Зерова підсилювали, як мені здається, такі моменти: по-перше – його надзвичайна пам'ять і безконкурентна здібність без джерел під рукою, з пам'яті цитувати величезні уривки...; по-друге – його колосальна ерудиція і вроджений талант синтетика; по-третє – його глибока віра у відродження української духовності; по-четверте – його талант блискучого лектора-промовця... Академічна незворушність була йому органічно чужа... Я ніколи не бачив його спокійним, безпристрасним переповідачем давно набридлих йому самому історико-літературних фактів. Жест, дотеп, колюче зауваження, щира усмішка були постійними складниками його лекцій чи доповідей»)¹. Більшість цих чеснот, безперечно, були й у Франка-викладача – феноменальна пам'ять та ерудиція, талант синтетика, «жива» форма проведення лекції... І не тільки. Либонь, здатність синтезувати історико-літературні явища у Зерова і Франка була «вродженою», можливо і набутою, однак в обох педагогів спостерігаємо справжній універсалізм, різносторонність манери викладу.

Корелюючи викладацьку манеру Франка і Зерова, можна провести паралель із спогадів Григорія Костюка про Київський ІНО щодо ще одного викладацького типу, а саме – аналітика-документаліста. Про лекції Павла Филиповича мемуарист писав так: «Різнився він від свого друга Зерова значно меншою красномовністю, меншою здібністю до соціологічних синтетичних узагальнень, але (принаймні нам так здавалося) більшим знанням літературних фактів і джерел. Це була ходяча енциклопедія. Від нього можна було довідатися про зовсім забуті джерела, про третьорядні деталі творчої біографії навіть незначних або забутих поетів. Якимось створився в нас такий звичай: коли ми хотіли мати глибше узагальнення чи соціологічне-мистецьке пояснення якогось історико-літературного явища, ми йшли з цим до Миколи Костьовича. Коли ж ми хотіли знати біографічні факти чи джерела, що стосувалися тієї самої проблеми, то ми завжди зверталися до Павла Павловича»². Типологічно Филипович нагадує університетського викладача Ом. Огоновського, адже його лекційний університетський курс української словесності переріс у знану «Історію літератури руської», яка до сих пір залишається незамінним «магазином» історико-літературного фактажу, а що вже говорити про тодішні умови, коли відсутність університетського підручника унеможлиблювала навчання української філології як таке. І цю важку місію першопрохідця сповнив саме Огоновський доступними і чи не єдино можливими у тих умовах методами скрупульозного документування та філологічного аналізу літературно-мистецьких явищ. Врешті (як пише Г. Костюк і

¹ Костюк Г. Зустрічі і прощання / Григорій Костюк. – Спогади у двох книгах. Книга перша. – К. : Смолоскип, 2008. – С. 128; 130; 131.

² Там само. – С. 149.

про Павла Филиповича), Огоновський не мав полемічного бойового запалу, а реагував на живий мистецький процес із необхідності, із нехиттю, захищаючи лише найбільш принципові національні та наукові позиції, коли вже промовчати було неможливо.

До згаданих вище прикладів комунікації Франка з учнівською і студентською аудиторією можна долучити і єдину університетську лекцію Івана Франка – габілітаційну, де, відповідно до ситуації та вимог «професорського кола», маємо зразок академічного, концепційного викладу літературознавчого матеріалу. Письменник Денис Лукіянович, який 1894 року був серед студентів-слухачів цього публічного викладу, згадував, що Франко швидко поборов хвилювання на початку викладу, «зв'язався з аудиторією невидимими нитками, по-своєму кашлянув. І лекція поплила рівним потоком чітких речень, просто пов'язаних між собою»¹. Ректор, сенат львівського університету, викладачі філософського факультету, знайомі та близькі, студенти, яким вдалося потрапити в аудиторію (пропуски на пробну лекцію видавав декан і дуже рідко допускав студентів), відзначили лектора після виступу оплесками. Жодних зауважень до рівня габілітаційної лекції не було, навпаки, «різношерста» професорська «братія» вітала його як свого колегу, що і відзначив пізніше сам Франко, справедливо вважаючи причиною свого «відлучення» від університету політичну волю сумнозвісного Бадені. Наголошу у спогадах Лукіяновича (певною мірою самоцензурованих, написаних бо уже в умовах радянської окупації) на двох цікавих для мене нюансах: Франко з «великим тактом» критикував шевченкознавчі праці дослідників «Наймишки», зокрема Олександра Колесси; Франко читав (*письмівки мої – В. М.*) конспект лекції. «Великий такт» був зумовлений, на мою думку, не тільки конвенційною ввічливістю перед своєю іспитовою комісією, але й тим, що національні українські внутрішні проблеми претендент на доцентуру не хотів виносити на чужий суд, адже знаємо Франків критицизм та полемічний запал. Щодо ж конспекту, то Лукіянович влучно зауважив, що промовець у своїх виступах звик говорити з пам'яті, тому «незручно» було йому читати написані матеріали, однак вимушено прийняв «академічну» манеру викладу. Оpubлікована згодом у «Записках Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка» лекція залишається зразком синтезу великого обсягу знань, є чітко структурованою, продуманою, із широким європейським тлом для творчості Шевченка, логічними висновками, для яких характерна добра мотивація і переконливі приклади. Це була тільки ланка у задуманому ланцюгові лекційного циклу з історії української літератури і, звісно, дуже шкода, що життєві обставини не дозволили це здійснити, адже Франко завжди ставив перед собою і вимагав

¹ Лукіянович Д. «Політично ненадійний» / Денис Лукіянович // Спогади про Івана Франка. Упорядник М. Гнатюк. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 315.

від інших справжнього міждисциплінарного фону, новаторської методології, доступності комунікації із слухачем чи читачем. Так, наприклад, у розглянутих уже повище рецензіях наукових праць М. Сумцова, Франко зазначив: «У своїх дослідях Сумцов звичайно розпоряджає багатим матеріалом, друкованим, а почасти й рукописним, не вдаючися в ширші узагальнення або смілі гіпотези»¹. Власне, ця характеристика є певним загальником до більшості попередніх оцінок праць Сумцова та суджень про методологію їхнього написання: Франко окреслював науковий стиль Сумцова як класичну аналітику, а не синтетику.

В останні роки життя уже важко хворий корифей української науки і письменства практикував публічні виступи із читанням своїх художніх текстів. Ось як редакція «Діла» описувала атмосферу однієї із багатьох зустрічей-лекцій Франка із молоддю: «Відчити д-ра Івана Франка почалися в неділю. Салю “Руської Бесіди” наповнила битком публіка, особливо, з кругів молодезі, яка й оваційно привитала ш[ановного] прелегента. Відчит свій попередив д-р Іван Франко ось таким вступом про “друковане й живе слово”»². Отож, письменник, декламуючи перед публікою свої друковані, а також деякі ще недруковані художні твори, вирішив звернутися до публіки із своєрідним «преслів’ям», у якому сформулював дуже вагомні методичні постулати лекторської майстерності. Можна лише здогадуватися, чому Франко спочатку розглядає «секрети акторської творчості» перед аудиторією, яка зібралась слухати його поезію і художню прозу: більшість у залі «Руської Бесіди», українського культурно-освітнього, політичного товариства та просто «клубу за інтересами», становили суцільні та майбутні педагоги, священики, правники та власне актори, для яких декламаторська, дидактична та емоційна фаховість та здатність впливу на слухачів та учнів є життєво необхідною. Письменник відзначив, що прилюдні відчити є давно популярними серед інших «освічених народів» як засіб популяризації здобутків науки у «кругах, до яких друковане слово не доходить або яким воно в строго науковій викладі було би недоступне», а читання літературних творів не завжди справляє якнайсильніше естетичне враження через неправильне використання засобів артистичної експресії (художнього вислову): «Трапляється дуже часто, особливо коли декламатор володіє сильним голосом та живою гестикаляцією, а зате має менше артистичного почуття та естетичного смаку, що за зверхньою формою декламації пропадає зміст та основна ідея твору»³. Франко дуже

¹ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 390.

² Діло. – 1911. – № 236. – 11 (24). X. – С. 5, без назви й підпису (рубрика «Новинки»).

³ Франко І. [Вступне слово до публічних відчитів перед молоддю в залі «Руської Бесіди» 22 листопада 1911 р.] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук.

точно вказує на основні помилки, що призводять до послаблення слухацької уваги, перешкоджають продуктивній рецепції як змісту художнього тексту, так і «естетичного вдоволення» добірної публіки»: «Дуже часто самі автори або лектори помиляються в доборі твору, призначеного до читання, і нема нічого легшого, як знудити публіку чи то занадто розтягненим та неясним описом, чи то довгою та банальною розмовою, чи то слабим та психологічно невідомим оповіданням подій»¹. Письменник покликався на свій власний лекторський досвід під час публічного читання художніх творів як перед польською аудиторією у «Naukow-ій Czytelni-і», так і на недільних українських літературних зібраннях, що їх влаштовував у перших роках видавання «Літературно-наукового вісника» головно Осип Маковей. «Найважливішою прикметою таких прилюдних відчитів, чи то літературних, чи також популярно-наукових творів, повинна бути, крім добору самого змісту, простота і виразність виголошення і темпо, відповідне до змісту, яке б давало можливість слухачам добре відчувати ряди слухових вражень і викликані ними уяви фантазії, через що самотньо досягається найвища мета такого відчиту – дати публіці можливість пережити душею те, що представлено в творі. В такім разі відчит буде справді збагаченням духового життя тої групи людей, що слухала його, а таке збагачення духового життя належить, безперечно, до найцінніших скарбів, які може дати нам життя людське взагалі»², – методологічно переконливо підсумував Іван Франко.

Вчений-франкознавець і, водночас, сам надзвичайно майстерний педагог Іван Денисюк відзначав важливу рису характеру Івана Франка: «Постійна роль корепетитора з юних літ сприяла утвердженню у Франковій вдачі “менторського” тону”. “Була у менталітеті письменника схильність когось повчати”»³. Був, безумовно, і суто педагогічний талант навчати, на жаль, повністю не реалізований у силу відомих політичних і суспільних обставин того часу. Історія не знає умовного способу, однак наша педагогіка та літературознавство безумовно надзвичайно багато втратили від того, що Франко не посів кафедру української словесності Львівського університету. Прочитавши в університеті, що носить тепер його славетне ім'я, лишень одну габілітаційну лекцію, він став ментором всієї нації, реалізував свої дидактичні концепції

думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 874–875.

¹ Там само. – С. 875.

² Там само. – С. 875.

³ Денисюк І. «Не спитавши броду» як роман виховання / Іван Денисюк // Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці: у 3 т., 4 кн. – Львів : [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Літературознавчі дослідження. – Кн. 3. – С. 178.

у художній творчості, науковій роботі, публіцистиці та громадському житті. Був надзвичайно переконливим та аргументованим полемістом на публіці, витончено іронічним, а інколи й уїдливо-саркастичним у спілкуванні з опонентами, особливо некоректними, шанував оригінальність думки, «здібність власного думання», здатність до духової праці і нетерпимість до інтелектуального лінивства, консерватизму мислення.

2.4. «Мотив національної самокритики»: Франко про Шевченка

Іван Франко у вступі до відомого реферату на партійному вічі у Снятині дуже по-сучасному сформулював тезу про громадянську освіту суспільства, що полягає у вихованні громадян, які свідомі своїх прав і попросту зобов'язані для загального національного поступу та успіху бути причетними до політичних та громадських справ, бути готовими до відповідальної дії: «Школа – то так, як і політика: тільки деякі, вибрані та покликані, її роблять, нею кермують, але всі люди чують їх роботу на своїй шкірі, платять за неї то грішми, то кров'ю. Ті високі політики могли би також сказати: нехай о політиці не сміє ніхто говорити, крім нас, бо тільки ми нею займаємося, ми на ній розуміємося, ми знаємо, що, й куди, й до чого, а прочий нарід не знає, то нехай мовчить. А прецінь так нині не є; конституція не тільки дає нам право займатися політикою і забирати в ній голос, але навіть зобов'язує нас до того»¹. Передусім Франко-політик убачав своє призначення у розвиткові громадського контролю над школами, щоби формувати за європейськими демократичними цінностями українське суспільство з компетенціями людей незалежних, поінформованих і критичних. Не вдаючись у детальний розбір еволюції Франкових поглядів на межі 90-х років, відзначимо, що його повище висловлювання датовано уже часом діяльності новоствореної першої української політичної партії (РУРП), коли відбувався поступовий та остаточний Франків світоглядний злам на користь націоналізму. «Молодий Франко надавав перевагу то націоналізмові, то соціалізмові, і виглядає, що в його хитанні не було якоїсь виразної системи»², – вважає дослідник його політичного світогляду часів молодості та справедливо відзначає, що «Йому перепадало від Драгоманова і за не досить виразну національну позицію у стосунках із польськими соціалістами у Львові, і за далекойдучі компроміси у співпраці

¹ Франко І. Наші народні школи і їх потреби (Реферат на вічі Снятинським) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 108.

² Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 238.

з народовцями. Однак ця «безсистемність» за певних обставин давала Франкові важливу перевагу над Драгомановим: не скутий обмеженнями системи, він міг легко й швидко еволюціонувати, тим самим виходячи на нові терени у розвитку української політичної думки»¹. Власне, варто прослідкувати поступові зміни Франкового світогляду та те, чим вони були зумовлені, на прикладі ставлення і становлення літературного критика і педагога до безумовно центральної постаті у каноні української літератури і шкільної лектури зокрема. Йдеться, звісно, про Тараса Шевченка, і передусім про все ще актуальний (бо все ще контрверсійний!) його геніальний текст «Гайдамаки». Франко слухав університетський «спецкурс», «прелекції» про Шевченка у викладі професора Ом. Огоновського («Іменно по поводу праці д. Огоновського про “Гайдамаків” Шевченка ми й пишемо сю свою замітку. Праця та має надпись: “Гайдамаки. Поема Тараса Шевченка. Студіум д-ра Омеляна Огоновського”, і була насамперед читана автором на університетських прелекціях, відтак оголошена друком в “Правді” 1879 р., а також видана окремою відбиткою»²), і саме полеміка щодо творчості Шевченка стала найважливішим сегментом їхнього наукового партнерства періоду становлення Франка-науковця. Ще від 1876 року слухач філософського факультету полемізував із своїм викладачем про творчість К. Устияновича³, рецензував та аналізував мовознавчі і художні тексти Огоновського⁴, однак найгучнішого розголосу набув своєрідний «диптих» молодого критика про сакральний текст для нашої літератури. На жаль, для масового читача Франкової спадщини доступною була лише друга частина розвідки («Темне царство»), надрукована у 26 томі 50-томовика, а перша частина статті «Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка» (І. «Гайдамаки». 1. Чи можна «Гайдамаків» назвати поемою історичною? 2. Чи можна «Гайдамаків» назвати найкращою поемою Шевченка в естетичнім згляді?) переопублікована тільки у довіданому 53 томі⁵. Професор Огоновський був одним із зачинателів галицького

¹ Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 238.

² Франко І. Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка. І. «Гайдамаки» / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 29.

³ Франко І. Слівце критики / Іван Франко // Зібрання творів: у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 17–19.

⁴ Франко І. Оповідання про життя святого великомученика і лікаря Пантелеймона / Іван Франко // Зібрання творів: у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 205–209.

⁵ Уперше критичний диптих було опубліковано в журн.: Світ. – Львів, 1881. – № 8/9. – 10. IX. – С. 158–161; № 10. – 10. X. – С. 171–172.

шевченкознавства¹, зосереджував свою увагу головню на сприйнятті, рецепції поетичної спадщини Шевченка, на вазі його незвичайної особистості у пробудженні національного українського життя, наголошував на сукупності понять та емоцій, які промінюють з-під його пера і мають колосальний вплив на загальний розвиток духовного життя нації. Пізнавально-педагогічні функції історії літератури та якнайбільш скрупульозна і детальна філологічна фіксація фактичного матеріалу – так можна сформулювати кредо Огоновського. Названі шевченкознавчі дослідження пізніше стали основою лекційних курсів завідувача кафедри української словесності і були акумульовані у відповідних розділах «Історії літератури руської»². Будучи одним із лідерів народовського руху, університетський учений багато уваги приділяв розвитку так званої «масової» літератури популярно-просвітницького характеру, тому знакові постаті М. Шашкевича і Т. Шевченка стали предметом висвітлення і засобом реалізації соборницьких цінностей. Пропагуючи ідею єдності з материковою Україною, формуючи цю спільність через популяризацію життя і творчості кращих представників нації, виховуючи молодь, шевченкознавець у 70–80-х рр. 19-го ст. написав низку «просвітянських» творів, серед яких закономірно відзначимо науково-популярний есей «Житє Тараса Шевченка»³, що мав риси і наукової праці, і публіцистики. Врешті, 1879 р. у Львові Огоновський опублікував монографію «Гайдамаки. Поема Тараса Шевченка. Студіум», що й викликала значний резонанс у науковому середовищі, зокрема спровокувала полеміку з Франком. Огоновський у цій книжці здійснив філологічний коментар змісту поеми, дуже кваліфіковано як мовознавець дослідив деякі «темні місця», зіставив і переконливо довів, що Шевченкові «Гайдамаки» стосовно поеми «Замок Каньовський» Северина Гоцинського є твором абсолютно оригінальним і, на думку критика, більш художньо вартісним. Чимало сторінок монографії присвячено спробам «психологічних мотивувань» дій героїв поеми, тому, що «є вірним», а що «не вірним життю» – і це слабші зразки психологічного аналізу образів. Загалом

¹ Перша шевченкознавча праця Ом. Огоновського – «Критично-естетичний погляд на декотрі поезії Тараса Шевченка», – опублікована у «Правді» (Львів) за 1872 рік. У цьому ж журналі впродовж 1873 року Огоновський опублікував розвідки про «Посланіє землякам» (с. 24), поему «Неофіти» (с. 166, 197, 227), баладу «Тополя» (с. 456), спробував окреслити філософсько-естетичні обрії музи поета («Погляд на важніші думки Шевченкові», с. 114). У «Руській читанці для нижчих клас гімназій-яльних» (1879 р., за ред. Ю. Романчука) здійснено перші спроби наукової біографії Шевченка для шкільного навчання, а саме статті Огоновського «Шевченка Тараса дитинний вік», «Шевченко маляр і поет», «Шевченко на науці».

² *Огоновський Ом.* Історія літератури рускої / Омелян Огоновський. – Львів, 1889. – Част. II. – Вік XIX (Поезія. Драма). – С. 442–578.

³ *Огоновський Ом.* Житє Тараса Шевченка / Омелян Огоновський. – Серія : Книжечка «Просвіти». – Число 37. – Львів, 1876. – 77 с.

дослідження Шевченкового архітвору здійснено на основі класичної філологічної методології, послуговуючись критеріями і поняттями німецької критики та історіографії (Шиллер, Лессінг), канони якої передбачали деталізований аналіз композиції, конструкції характерів, а також способів виявлення трагізму. В українському літературознавстві системне опрацювання творчості Тараса Шевченка розпочалось від часу опублікування повних видань його творів (празьке і львівське), першої біографії авторства Михайла Чалого 1882 року, досліджень сімдесятих років Михайла Драгоманова і, відповідно, згаданих повище праць завідувача кафедри української словесності Львівського університету. Тоді ж, а фактично ще за життя поета, витворився стереотип сприйняття Шевченка як національного пророка і власне Кобзаря, тобто – поета народного, сакрального митця доби романтизму. Ця полісемантична модель народності безперечно була доречною для Шевченка і для української національної ідеї свого часу, вона закономірно побутує і в сучасному літературознавстві, однак така одновимірна, монолітна рецепція Шевченка надто спрощує його величну поетичну спадщину, не дозволяє зрозуміти всієї глибини великого мислителя своєї доби, який зумів переплавити у собі народну творчість і написати геніальну лірику, для якої чи не найхарактернішою рисою стала позачасовість. Франко вважав вже тоді потрібною нову критичну рецепцію, пізнання і сприйняття багатогранного Шевченка, а не тільки як романтика, хай і романтика національного. Виходячи із концепцій Михайла Драгоманова, молодий літературознавець виступив проти панівного вже тоді сприйняття Шевченка тільки як національного пророка-Кобзаря, поета народного, сакралізованого. Франко наголошував на універсальності творів Шевченка, а не тільки на сегменті «мужицького» поета, що його так активно (і доволі успішно!) виокремлювало пізніше радянське літературознавство, витворивши міф «революціонера-демократа». Фундамент же цього міфу дійсно збудувала великою мірою консервативна українська критика 2-ї пол. 19-го ст. Саме проти такого виключно однобічного сприйняття «осколка» Шевченка, проти нерозуміння поліфонічності його творчості, проти популістського та «іконного» застосування спадщини митця з утилітарною метою навіть для найблагороднішої справи змагався у свій час Іван Франко, наче передбачаючи, що до нього теж буде застосоване таке ж «прокрустове ложе» – Каменяра. Інспірував виступи Франка проти сакралізації і канонізації постаті Тараса Шевченка, як уже зазначено, безумовно Михайло Драгоманов. Його праця «Шевченко, українофіли і соціалізм» вийшла теж 1879 року, й у ній автор уперше показав небезпеку «розщеплення на атоми» цілісної Шевченкової парадигми внаслідок кон'юнктурної «боротьби за Шевченка». Однак Драгоманов, внаслідок майже рафінованого соціологічного трактування доробку поета, ігнорування національних чинни-

ків у розвитку літератури, значно недооцінював інтелектуально-естетичну суть його творчості і, як зазначав ще Л. Новиченко, «...б'ючи по фальшивих канонізаціях Шевченка, критик часом боляче й несправедливо вражає самого поета»¹. Новаторська наукова методологія філологічних досліджень Драгоманова уживалась із космополітичним світоглядом та вірою в ідею соціальної рівності і політичної волі, із переконанням про можливість консолідованого поступу кількох націй в одному руслі. Ілюзорність сподівань Драгоманова про можливість цивілізованої міжнаціональної співпраці української і російської культури в умовах української бездержавності Франко пізніше назве «сентименталізмом фантастів» і «фарисейством», уважатиме гасла «інтернаціонального єднання народів» такими, що камуфлювали змагання до панування однієї нації над іншою.² Але це вже будуть світоглядні переконання Франка на зламі століть, а наприкінці 70-х років він майже повністю поділяв систему поглядів Драгоманова на історію літератури*, а тому для ієрархічного розподілу літературного процесу застосовував відповідні параметри: історичний спосіб оцінки літературних явищ і зовнішні чинники як визначальні для розвитку письменства. Тобто – генетичний детермінізм. «Дві хиби нашої школи і нашого образования – застарілість наукової методи і застарілість самих поглядів на жите, світ і історію – не давали розвинути у нас критичній думці»³, – констатував Франко у розгорнутій рецензії на монографію Огоновського про поему «Гайдамаки», визначаючи методологію

¹ Новиченко Л. М. Шевченко в соціально-культурній концепції М. Драгоманова / Леонід Новиченко // Слово і час. – К., 1990. – Число 2. – С. 9.

² Див.: Франко І. Поза межами можливого / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 276–285; Франко І. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 423–438.

* Виважено і багатогранно розглядав складні, неоднорідні взаємовідносини М. Драгоманова та І. Франка корифей франкознавства Іван Денисюк, який зазначив: «На догоду М. Драгоманову у своїй молодечій, ще зеленій статті «Література, її завдання і найважливіші ціхи» І. Франко висловлює думку про можливість спільної українсько-російської літератури для інтелігенції й взагалі не має рації у дискусії з І. Нечуєм-Левицьким. Пізніше від цих помилкових ранніх своїх поглядів І. Франко відмовився. Цілком недоречне введення згаданої статті в програму середньої школи за інерцією під радянської її реклами». Див. : Денисюк І. Франкознавство: здобутки, втрати, перспективи / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 т., 4 кн. – Львів: [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 243.

³ Франко І. Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка. І. «Гайдамаки» / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 28.

критика як формально-естетичну. У руслі позитивістської доктрини Франко-рецензент прагнув довести тезу про неавтономність мистецтва, його залежність від матеріально-суспільних умов, тому і наголошував на «неісторичності» «Гайдамаків» через вказування помилок Шевченка у зображенні історичних фактів (неможливість зустрічі у Лисянці Гонти і Залізняка, «не-вбивство» синів Гонти, обставини смерті батька Оксани та ін.). У першому підрозділі своєї розвідки «Чи можна “Гайдамаків” назвати поемою історичною?» Франко писав: «Д[обродій] Огоновський стараєсь оминати се питання. Він часом, бачиться, се потверджує, але часто вигороджує історію від тотожності з поемою і признає, що Шевченко мало знав історію України взагалі, а Гайдамаччини поосібно. Та все-таки з його невиразного в тім згляді представлення виходить щонайменше те, що історично вірно списані Гонта, Залізняк, уманська різня, а що найголовніше – що вірно схоплений сам характер Коліївщини, нібито “последні змагання люду козацько-українського за правду і волю”»¹. Такий спосіб прочитання був непродуктивним і, певною мірою, некоректним стосовно романтичного твору. Франко прийшов у статті до висновків, що молодий Шевченко не володів достатньою інформацією про історію України цього періоду. Критик заперечував національні і наголошував на соціальних причинах Коліївщини, вказував на поетове бачення подій із табору «соціальних низів». Врешті, обидва літературознавці були солідарні в оцінці джерел, із яких черпав інформацію про Коліївщину поет. Огоновський, полемізуючи із польським критиком Гвідо Баттаглією про причини повстання й інтерпретацію їх у поемі Т. Шевченка, теж дотримувався думки про формування позиції митця на основі переказів «простого люду», що не розрізняв, зокрема, конфедератів від розбійників. При тім, Огоновський у монографії чи не поодинокий в українському літературознавстві 2-ї пол. 19-го ст. погодився із позитивною оцінкою Барської конфедерації, визнав найкращі наміри польських патріотів у справі реставрації свого незалежного державного буття. Йдеться про те, що польська історіографія головно вважає це антиросійське об'єднання шляхти дуже мало заангажованим в українсько-польське протистояння 1778 року, а польська літературна критика, зокрема вже той же Баттаглія чи Леонард Совіньський, не виправданим історично той факт, що саме учасників антицарської конфедерації наш поет зобразив головними винуватцями та «зло-діячами» у міжнародній трагедії, «чорними характерами». Знову ж таки, український дослідник поділяв

¹ Франко І. Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка. І. «Гайдамаки» / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 30.

негативну оцінку того ж Совіньського постаті короля Понятовського, який у Шевченка «жвавий», тобто – змальований як позитивний діяч. Для Огоновського ж, як і для патріотичної польської критики, Понятовський односторонньо «наймит Москви»¹. Закономірно, що у радянському літературознавстві таке антиімперське прочитання історії не культивували, а наголошували на соціальному корінні протистояння. Огоновський же трактував Шевченків історизм як виразно романтичний, романтичним бачив і його ідейно-політичне послання до свого народу як апологію свободи. Використовуючи інструментарій німецької класичної критики, розглядав поета як пророка, посередника, месію, а його твір як послання, яке, однак, можна аналізувати, шукати внутрішні зв'язки, коментувати логіку композиції, спосіб виявлення трагічного, конструкцію характерів та їхню психологічну мотивацію. Що ж до полеміки про об'єктивність Шевченка чи реалістичність відтворення подій 2-ї пол. 18-го ст., то і сьогодні культивують різнопланові історіографічні підходи у питанні про Гайдамаччину, проте, як акцентовано вище, поема Шевченка стала у полеміці Франка та Огоновського не об'єктом, а засобом політичної, світоглядної полеміки з народковським табором, передусім із своїм ще недавно університетським викладачем, можливістю вийти на широкий загальноукраїнський (і навіть більше!) рівень для молодого критика.

Сьогодні своєрідним вивершенням, етапним дослідженням, що підсумовує майже 150-річний (від виходу відомої статті М. Драгоманова) антинародницький дискурс в українському літературознавстві, стала монографія Г. Грабовича², що опублікована разом із фаховою текстологічною працею О. Федорука³. У роботі Грабовича, яка є вінцем його «апологетики» структуралістської методології з елементами психоаналізу у шевченкознавстві, у відповідному ракурсі майстерно розглянуто весь літературознавчий і культурологічний масив, що пов'язаний із «Гайдамаками» і їхньою рецепцією. Нашої педагогічно-освітньої перспективи дослідження безпосередньо стосуються сторінки, де Грабович оглядає різні ідеологічні парадигми інтерпретації (інфантильно-дидактичну, власне народницьку, ірраціональну націоналістичну). Зокрема, розглядаючи історію «національно-державницького» прочитання «Гайдамаків», він пише: «Подібне бачення поширюється у сучасному праворадикальному інтернеті і просочується шляхом згадуваних уже «рефератів» у шкільний, освітянський «дискурс» (тобто різні парана-

¹ *Огоновський Ом.* Житє Тараса Шевченка / Омелян Огоновський. – Серія : Книжечка «Просвіти». – Число 37. – Львів, 1876. – С. 7–12.

² *Грабович Г.* Шевченкові «Гайдамаки». Поема і критика / Григорій Грабович. – Наук. ред. Олесь Федорук. – К. : Критика, 2013. – 360 с.

³ *Федорук О.* Перше видання Шевченкових «Гайдамаків»: Історія книжки / Олесь Федорук. – К.: Критика, 2013. – 152 с.

укові й плагіатом підшиті писання), а потім у нібито науковий (передусім освітянський) мейнстрим»¹. Критиці тут посібників для школи Г. Клочека, О. Яблонської передуює «розбір» методичного збірника для школи²: «Книжку завершує розділ «З методичного досвіду», який містить поради, як учити «Гайдамаки» в школі. Це і є центром тяжіння та пунктом відліку збірника»³. Твердження Грабовича («Від шкільних уроків і конспектів чогось іншого годі й сподіватися»), бо авторка «методичних» порад Ольга Слоньовська повчає вчителів «як викладати твір і як проводити квадратуру круга», тобто, «показувати підопічним школярам, що гайдамаки є праведні месники, які водночас втілюють ідеали гуманізму і милосердя»⁴, по суті теж пропонує хай нове (чи добре забуте старе!), однак однобічне прочитання Шевченкового твору. Власне, стає зрозумілим епатажне та абсурдне бажання Грабовича припинити викладати українську літературу у школі. Між тим, вже сьогодні є абсолютно можливим і доречним вивчення цього класичного геніального тексту Шевченка за демократичними західними дидактичними зразками, коли учням пропонують до ознайомлення різноманітну, часто діаметрально-протилежну інтерпретацію твору, а вчитель організовує групову полеміку, заохочує критичний підхід, і такий проблемний виклад літературного архіву безперечно розвиватиме особистість школяра, мотивуватиме зацікавленість рідною українською культурою. Власне, найкращим матеріалом до зіставлення двох протилежних за своєю полярністю суджень про один і той самий текст, що і становить один із прийомів проблемного методу, і будуть опінії класиків-дискутантів, адже у Франка початку 80-х превалювала теза про рівновеликість, рівнозначність інтелекту і поетичної фантазії, про можливість органічного їх поєднання і реалізації суспільно-цивілізаційної функції мистецтва, а Огоновський наголошував на «месійності» літератури, її «ідеалізмі», на дидактично-виховній функції. Франко стверджував, що література може на рівні з наукою, але властивими для неї засобами образності і фікції, розкривати і коригувати психічний і соціальний стан суспільства, Огоновський же, як й інші традиціоналісти, декларував автономність мистецтва та заперечував утилітарність літератури. Проте тут раціоналістичний підхід Франка збігався із романтично-національним його опонента, адже фактично Огоновський, як і його попередники і наступники, оцінював літературний процес під кутом відповідності із своїм світоглядом, що

¹ Грабович Г. Шевченкові «Гайдамаки». Поема і критика / Григорій Грабович. – Наук. ред. Олесь Федорук. – К. : Критика, 2013. – С. 32.

² Тарас Шевченко : текст і контекст. Гайдамаки / авт. проекту, упоряд. В. І. Пахаренко ; уклад. Ю. Гончар. – Черкаси : Брама-Україна, 2011. – 368 с.

³ Грабович Г. Шевченкові «Гайдамаки». Поема і критика / Григорій Грабович. – Наук. ред. Олесь Федорук. – К. : Критика, 2013. – С. 20.

⁴ Там само. – С. 21.

базувався на релігійному дусі, морально-етичних християнських засадах і консервативному патріотизмі. Джерела Франкового не-сприйняття твору і закиди щодо «не-послідовності» і «не-пластичності» образів – у декларативному запереченні свободи естетичних правил, характерних для романтизму, у відторгненні властивого для більшості української культурної еліти романтичного бачення і прочитання минулого свого народу. Романтичний герой із традиційною атрибутикою – індивідуалізмом, фаталізмом долі, демонічними розбуялими пристрастями і непомірною ліричністю, – видавався для Франка-раціоналіста анахронічним та уже не на часі, як загалом був вже вчорашнім днем сам жанр романтичної поеми, що його все ще активно культивувала частина галицького письменства.

Силове поле Шевченкової спадщини стало спільним для обох шевченкознавців 1890 року, коли НТШ та «Просвіта» вирішили спільно видати великим накладом всі Шевченкові твори. Огоновський, на той час завідувач кафедри української словесності Львівського університету, Голова «Просвіти» та керівник філологічної секції НТШ в одній особі, став головним редактором і головою комітету*. Цей «Кобзар» вийшов у світ упродовж 1892–1893 рр. у двох томах. Відкривав його «вступ» керівника проекту про життя і літературну діяльність Шевченка, а в кінці другого тому були зібрані «замітки» до матеріалу всього зібрання. Кожний том складався з двох відділів, що вводили у відповідний етап творчості поета, тобто бачимо спробу певної періодизації: «напрямок романтично-національний», «політично-національний», «суспільно-національний», «реалістичний». Збірник швидко став справжнім раритетом. Структура «Кобзаря» за редакцією Огоновського представляла своєрідний компроміс між двома школами: класичною (філологічною, формально-естетичною) та історичною, яку репрезентували Франко та Драгоманов. Обидва прямо чи опосередковано приклалися до систематизації і комплектації Шевченкової поезії, а критикою фактологічних помилок стимулювали дослідницький процес. Ще 1888 року, коли Огоновський друкував у «Зорі» журнальний варіант «Історії літератури руської», Франко писав у листі до Драгоманова: «Лупить бідний Огоновський всякі деталі, які знає, мішаючи важне з неважним десять разів гірше Чалого і не дбаючи на хронологічні несообразності в роді н. пр. того, що в одній шпальті пише, бу-

* Видання запланували в 4 томах, «на гарному папері», з коментарями, з «популярним життєписом» і «поглядом» на літературну діяльність. Відповідальним за першу частину (романтичний період творчості до першої подорожі в Україну, до 1843 включно) був власне головний редактор; другу частину (доба Кирило-Мефодіївського товариства, до половини 1847) готував Володимир Коцовський; третю частину – творчість Шевченка на засланні до 1857 мав подати Іван Франко, а четверту – спадщину поета після заслання, псалми і драму «Назар Стодоля» – оформляв Олександр Барвінський.

цім то Шевч. понаписував найкращі свої твори, як Гуса, Посланіє і т. ін. під впливом ідей Кирило-Мефод. братства (1846 р.), а недовго перед тим за іншим джерелом написав, що Гус написаний був 1844, перед знайомством з Костомаровим»¹. Михайло Драгоманов, який вже з середини 80-х рр. «ревниво» застерігав Франка від «ухилів до народовців», готував разом з дружиною своє (жєневське) видання творів Шевченка, тому, дізнавшись про участь свого учня і соратника у львівському проєкті, звертався до молодшого колеги за фактологічною допомогою та іронічно писав: «А вже Ви з Огоновським возведете Шевченку та й собі *monumentum aere perennius*»². Саме тоді за наполяганням дружини Ольги Франко збирався складати «екзамен докторський», під керівництвом Огоновського писати докторську роботу й узгоджував з ним тему. Характеристична вимога університетського професора («Прошу, щоб то була справді література, а не політика») зумовила послідовну відмову від двох тем докторської праці («Літературний рух Русинів 1848 р.» та «Політична поезія Т. Шевченка 1840–1846 рр.»)³ Консультації із Огоновським тривали доволі довго, про це свідчить хоча б те, що тема докторської праці про творчість Шевченка набула вигляду «Політична поезія Шевченка 1844–47 рр.» і Франко встиг написати «Вступ», у якому параметри шевченкознавчих досліджень свого гіпотетичного наукового керівника окреслював із зрозумілих причин дещо інакше, ніж у приватному листі до Михайла Драгоманова: «...В останньому часі появилася й перша систематично зложена біографія й оцінка всіх важніших праць поета пера д-ра Ом. Огоновського. Однак праця та, хоч вповні відповідає своїй цілі, яко одне огниво в великій ланцюзі систематичного огляду всієї літератури русько-української, з кінечності мусила обмежитися на головних фактах і не могла входити в подробиці; а тим менше могла виявити перед нами живий образ Кобзаря як чоловіка, артиста й громадянина на тлі свого часу й своєї суспільності»⁴. Не дивно, що священника і державного службовця Огоновського не влаштовував погляд на поета як «громадянина свого часу і своєї суспільності», адже професор австрійського університету у Львові всіляко уникав конфронтації з Віденським істеблшментом, а також намагався «відвоювати» від політики свого найталановитішого студента-філолога. Либонь, найважливішим для нашого літературознавства і педагогіки є той факт, що, інспіровані пра-

¹ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова / Редкол.: І. Вакарчук, Я. Ісаєвич (співголови) та ін. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 282 (Лист від 19. 03. 1888 р.).

² Там само. – С. 343 (Лист М. Драгоманова до І. Франка від 20. 03. – 1. 04. 1890 р.).

³ Там само. – С. 326 (Лист І. Франка до М. Драгоманова від 23. 11. 1889 р.).

⁴ Франко І. Вступ до докторської дисертації «Політична поезія Шевченка 1844–/18/47 рр.» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 246.

цею над виданням Шевченка, упродовж 1889–1891 рр. у листуванні Франка і Драгоманова однією із провідних тем стали консультації щодо цього проекту, особливостей оформлення, коментарів, способу комплектації текстів. Авторитет і поради Драгоманова допомагали Франкові модернізувати, осягати текстологічну роботу. Так, зокрема, вже у травні 1890 року Франко дякував за інформацію щодо празького «Кобзаря» та із певною сатисфакцією повідомляв про те, що йому вдалося переконати своїх колег із редакторського комітету, у тому числі Огоновського, не додавати архаїчну «критично-естетичну оцінку», а злагодити науковий життєпис та «пояснення спірних моментів», а також «щоб була біографія, бібліографія... і при важніших віршах або там, де є питання спірні щодо хронології, автентичности і т. і., подати коротку вічеву дискусію спорного питання, а також об'яснення, т. зв. *realia*, географічних назв, імен, посвяти і т. і. – загалом, щоб праця комітету, крім критичного встановлення тексту давала по зможности все потрібне до зрозуміння его генезиса і его самого, не вдаючися в ніякий осуд»¹.

Отже, багато що було враховано з подачі Драгоманова, однак щодо одного з основних параметрів видання – методики комплектації Шевченкових творів – представники двох наукових шкіл, двох суспільно-політичних напрямків не дійшли згоди. Про це діаметрально-протилежне бачення проблеми 1894 року уже *post factum* безапеляційно написав Драгоманов: «Потім д. Огоновський домагається од мене ліпшого поділу поезій Шевченка на категорії, – коли я виразно сказав, що я (як і всі люди сучасного літературного виховання) вважаю всі категорії, вигадані старими піітиками, за глупі, і думаю, що єдина раціональна класифікація творів якого автора мусить бути хронологічна»². Цього ж принципу класифікації текстів дотримувався й Франко, який пізніше, а саме 1905 року, за дорученням філологічної секції НТШ готував своє видання творів Шевченка й у передмові до першого тому зазначив: «Потреба нового видання відчувалась давно, особливо в Галичині, де після проби з виданням 1867 р. не було повного Шевченка, де двотомне видання Огоновського з р. 1892-3 давно розійшлося, а остатнє, популярне видання Романчука з р. 1902 також розпродане. Зрештою, оба ті видання порядкують Шевченкові твори нераціонально, оба не дають повного навіть

¹ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова / Редкол.: І. Вакарчук, Я. Ісаєвич (співголови) та ін. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 357 (Лист від 10. 05. 1890 р.).

² Драгоманов М. Дотепи професора Ом. Огоновського / Михайло Драгоманов // Народ. – Львів, 1894. – № 11–12. – С. 185. Ця стаття Драгоманова продовжила серію його публікацій 1893 року у журналі «Народ», «присвячених» Огоновському («Шевченко у чужій хаті свого імені» \Ч. 10, 11, 15\; «Наука і професор Омелян Огоновський» \Ч. 16\), де автор піддав дуже різкій, часто необ'єктивній критиці наукову методологію свого опонента.

як на той час зводу варіантів і оба вставляють у свій текст із доступних їм варіантів звичайно найменш відповідні¹. Стрижневою є теза «порядкують Шевченкові твори нераціонально», тобто вчений вважав уже застарілим, не-науковим групування творів за дуже довільними жанровими гніздами, без хронологічного ладу*. Цікавим фактом в історичній ретроспективі є обставини тривання проекту, коли народовське партійне крило (передусім Кость Левицький) намагалось зробити це видання фактично підцензурним, проти чого категорично заперечував Іван Франко. Таким способом намагалися вивести Франка із проекту, монополізувати цю справу у рамках одного ідеологічного напрямку, і саме Огоновський зумів перебороти вузькопартійні амбіції свого оточення, про що його колега й опонент написав так: «Замічу ще, що проф. Ом. Огоновський перший рішуче спротивився думці розв'язання шевченківського комітету і прийняв над ним дальший провід і що комітет розділив між себе роботу над виданням Шевченка, котре ще сього року, надіємося, буде в руках читаючої громади»². Отож, велична постать Тараса Шевченка стала з'єднувальною ланкою між представниками двох різних ідеологічно українських угруповань, що по-своєму, але працювали для розвитку національної культури. З певністю можемо стверджувати, що співпраця І. Франка з Ом. Огоновським, Ол. Барвінським, Ю. Романчуком, Ф. Вовком, О. Кониським, а пізніше – В. Доманицьким, створила умови історичного та генетичного студіювання спадщини Т. Шевченка, впроваджуваного в українському літературознавстві від праці Драгоманова «Шевченко, українофіли й соціалізм», утверджувала історичну методологію шевченкознавчих досліджень, стимулювала збирання фактологічного матеріалу про життя поета та студії про його творчість, забезпечила вищий рівень проникнення у глибинну сутність Шевченкової поезії і літературознавчий синтез його творчості. Уже Франкове двотомове видання «Кобзаря» 1908 року, здійснене у рамках діяльності філологічної секції Наукового товариства ім. Т. Шевченка, стало новим етапом як для майбутніх видань, так і книгою-бестселером для українців, неодмінною лектурою і підручником для галицьких шкіл і гімназій. Сучасний дослідник питання Андрій Франко у низці публікацій систе-

¹ Франко І. Передмова [До видання: Твори Тараса Шевченка. Кобзар. Т. I (1838–1847). Виданий під редакцією Івана Франка. Львів, 1908] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 562.

* Детальне змалювання перипетій навколо реалізації видання за редакцією Огоновського знаходимо у публікаціях Франка 1891 року, коли у журналі «Народ» (Число 9. – С. 160) він опублікував замітку «В справі нового видання Шевченка», а в «Kurjer-i Lwowski-m» – «Utwory poetyczne Szewczenki» («Поетичні твори Шевченка»).

² Франко І. В справі нового видання Шевченка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 43 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 357.

матизував цю сферу діяльності класика та слушно вважає: «Незважаючи на ці незначні прорахунки, І. Франка варто повноправно визнати зачинателем наукової атрибуційної роботи в українському літературознавстві. У роботі над упорядкуванням Шевченкового “Кобзаря” І. Франко виявив себе вмілим текстологом, редактором, коментатором. Учений, оцінюючи вищезгадані видання О. Огоновського та Ю. Романчука, зауважив, що вони “порядкують Шевченкові твори нераціонально” [25, т. 37, с. 562], тобто групують їх за довільними жанровими гніздами, без хронологічної послідовності. І. Франко ж протиставив цим методам науково обґрунтований історично доцільніший жанрово-хронологічний принцип упорядкування. Він успішно впорався зі складним завданням, яке поставив перед собою, – сумлінно опрацювати всі попередні тексти “Кобзаря”, додаючи до них критично “вивірені” власні коментарі, які були подані у “Примітках»»¹.

Таким чином, шевченкознавча діяльність Івана Франка залишається дуже важливою віхою у популяризації і дослідженні художнього масиву нашого генія, а його літературознавчий, текстологічний і видавничий доробок засвідчує складні етапи рецепції та уведення в загальнонаціональний культурний простір і педагогічний зокрема. Аналіз Шевченкових «Гайдамаків» на початку 80-х років 19-го століття у Франка був ускладнений політичним протистоянням із доволі консервативним (і цей епітет має головно позитивну конотацію, тобто – національно-патріотичний, релігійний, народно-моральний) народовським табором українського національного руху, надто сильним впливом на двадцятип'ятирічного критика М. Драгоманова. Це зумовило, як писала Зиновія Франко, «ап'юріорну заданість на заперечення»², однак полеміка між українськими літературознавцями стимулювала розвиток шевченкознавства як окремої наукової галузі, а тим більше значення мала шевченкознавча діяльність Франка для розвитку шкільного освоєння спадщини Кобзаря. Науково осмислені та різнобічно прокоментовані тексти Шевченка відтоді посіли центральне місце у шкільній лектурі українського учня, стали основою літературної фахової підготовки студентів-філологів. Хоча багато хто висновує початок шевченкознавства від ювілейного засідання Наукового товариства ім. Тараса Шевченка у березні 1911 р.³, основні параметри критичного осмислення, принципи комплектації

¹ Франко А. Методологічні аспекти моделі джерелознавчої текстологічно-атрибуційної співпраці редакторів видань Шевченкового «Кобзаря» І. Франка (Львів, 1908) та В. Доманицького (Петербург, 1907; 1908) / Андрій Франко // Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна. 2010. – Вип. 51. – С. 47.

² Франко З. Передмова / Зиновія Франко // Франко І. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т. / Упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – Львів : Каменяр, 2001. – С. 13.

³ Див.: Степанишин Б. І. Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка в школі: Методична трилогія / Борис Степанишин. – К. : РВЦ «Проза», 1999. – С. 144.

та наукового видання творів Шевченка формувались саме у 1880–1900-х роках, що мало особливе значення передусім для розвитку української галицької школи, адже тільки тут вивчали українські тексти українською мовою. Фундаментальні підходи до осмислення світогляду і національної сутності геніального поета були продискутовані саме у полеміці між Огоновським і Драгомановим, Коцовським і Франком, а також іншими шевченкознавцями кінця 19-го століття, і їхні напрацювання та шевченкознавчі розвідки діаспорних науковців невдовзі протистоятимуть масштабним фальсифікаціям радянського «шевченковбивства», коли генія «одягнуть у кожух», зроблять атеїстом-сокирником, інтернаціоналістом із закликами до «возз'єднання з великим російським народом» і т.д. Між тим, сам Шевченко, у творчості якого провідним з періоду «трьох літ» стане «мотив національної самокритики»*, що є чи не найважливішим, бо показує світоглядну зрілість й глибину національної свідомості поета, послідовно сегрегував, свідомо відмовлявся «...від співробітництва з газетою Івана Аксакова «Парус» через те, що «Парус у своєму универсали переличив всю славянську братію, а про нас і не згадав, спасибі йому, ми вже бач дуже близькі родичі, як наш батько горів, то їх батько руки грів. Не доводиться мені давати під парус свої вірші і того ради, що парус сей надуває заступник того вельможного князя (В. Черкавського. – Ю. Б.) любителя березової каші. Може воно так і треба московській натурі. Та нам то і дуже не вподобалося» (Лист Шевченка до М. Максимовича 22 листопада 1958 р.)»¹. Отож, антиукраїнська позиція видання, власне, ігнорування українців як окремого народу, прихильність одіозних постатей у редакції були для Шевченка визначальним у виборі часописів. Згадаймо ще раз також про позицію Франка («У русофільських виданнях Франко не друкувався зовсім: літературна співпраця з ними раз і назавжди припинилася після перевороту у «Друзі» 1876 р.»²) і спроєктуймо громадянську та національну принципів наших класиків щодо проімперських «засобів масової комунікації» на безалаберність і безвідповідальність частини сучасного українського суспільства в умовах війни щодо ворожого телебачення, преси, соціальних мереж, банків і т.д.! Якщо ж повернутись до аналізу стрижневої у цьому роз-

¹ *Барабаш Ю.* «Коли забуду тебе, Єрусалиме...» Гоголь і Шевченко. Порівняльно-типологічні студії / Юрій Барабаш. – Харків : «Акта», 2001. – С. 59.

* «Мотив національної самокритики» як домінуючий мотив Шевченкового дискурсу України, розвиток і продовження цього «справжнього патріотизму» переконливо простежує шевченкознавець Ю. Барабаш на прикладі творчості П. Куліша, М. Гоголя, І. Франка і аж до В. Стуса. Див.: *Барабаш Ю.* «Коли забуду тебе, Єрусалиме...» Гоголь і Шевченко. Порівняльно-типологічні студії / Юрій Барабаш. – Харків : «Акта», 2001. – С. 27–29.

² *Грицак Я.* Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 377.

ділі Франкової розвідки (Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка. I. «Гайдамаки»), то пізніше дослідник не захотів переопублікувати цю першу частину за свого життя, що означало зміну його поглядів та оцінок на свою ж працю і на творчість власне Шевченка, натомість оцінка російської ментальності, судження про імперську «силу орди» як ніколи актуальні і пророчі у другій частині студії про поему «Сон»: «Про кінець темного царства не може бути й сумніву, коли поет у остатнім уступі «Сну» розкусив найбільшу його загадку, всевладність царя. Відки пливе та всевладність? Чи з справдішньої сили самодержця? Зовсім ні. Його сила власне в тих, котрі в нім бачать свою силу, в його рабах і знарядах. Без них він безсильний, без нього вони безсильні. Отже, де ж лежить їх спільна сила? Власне в тих путах, що сковують їх одних з другими. В о н и с и л ь н і т и м, щ о в о н и н е в і л ь н и к и й н е л ю д и (розрядка Франкова – В. М.). А скоро і в їх серцях защемить людське почуття, збудиться бажання волі, тоді й страшна їх сила розвіється, тоді настане кінець темного царства, не «ні власті, ні кари», розпочнеться нове царство, царство братолюбія між людьми»¹. Чи ж не мали рацію великі, профетично вказуючи на складові «темноти», чинники перемоги «воїнів світла, воїнів добра» з «невільниками і нелюдами», вірячи у перемогу світла?!

2.5 «Як давні співали, так тепер молоді насвистують»*: фабулярний і педагогічний мотив «бурси» в інтерпретації І. Франка

Сутність художнього тексту неможливо витлумачити без використання термінів – складників іншої системи, ніж сам твір. Інтерпретація, передусім герменевтична, завжди передбачає використання «фону», «тла», що найбільш влучно «пояснить» словесний утвір. Таким чином, дослідник-літературознавець не тільки формулює цілісну гіпотезу сприйняття твору, але й подає свою пропозицію контексту, який цю «цілість» висвітлить. Чим

¹ Франко І. Темне царство. Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 152.

* «Як давні співали, так тепер молоді насвистують» (нім.): так Франко писав уже 1902 року, аналізуючи вплив університетської науки на «елементарну» [«Раз завели “вчені” церковщину для трактовання «вищих» предметів в університетських викладах, – ну ж за їх прикладом пішли й автори букварів та книжок для елементарного навчання...»] (Три рукописні підручники руські з літ 1806, 1815, 1829 / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 382).

же є контекст? Загалом можна виокремити два обшари: 1) конкретний твір постав серед конкретних соціо-психологічних та історико-літературних обставин, які можливо реконструювати; 2) художній текст позначений літературознавчою «фізіономією» інтерпретатора, його смаками, уподобаннями, постулатами, знаннями. Це дозволяє назвати два інтерпретаційні типи – історико-літературний та літературно-критичний. Якщо ж йдеться про компетенції інтерпретатора, то класично виділяємо особистісні якості, наявність базових когнітивних умінь (аналізувати, структурувати, систематизувати...), здатність реалізовувати антропоцентричні принципи гуманності.

Іван Франко володів обома інтерпретаційними моделями, що і спробуємо унаочнити на прикладі його рецепції фабулярного і педагогічного мотиву «бурси» в українській літературі 2-ї пол. 19-го століття (головно художніх текстів письменників-подолян Степана Руданського й Анатолія Свидницького), проаналізувавши інтерпретаційну майстерність критика й історика літератури та основні тенденції його рефлексій на освітянську проблематику. Наскільки високо Франко цінував «мистецтво інтерпретації», скільки уваги приділяв «інтерпретаційній техніці» показує його аналіз змісту, форми і стилю публічних виступів А. Шептицького: «Митроп[олит] Андрій говорить про ті речі як європеєць, він сам думає і силує думати кожного, хто хоче розмовляти з ним. Він старається – перший признак справді мислячого чоловіка – класти дистинкції, розрізнення між речами та поняттями, не мішати різнорідного, не робити заключень із потоптанням основних правил логіки, не заклонювати браку власних думок і власних понять цитатами з письма святого – або з “отців церкви”»¹. Це наочно демонструє, що фактично література існує у рецепції читачів, у тому числі, а часто – передусім, у сприйнятті й інтерпретації історика літератури чи критика. Франко, окрім активної творчої участі в цьому процесі як письменник, був єдиним у всіх решти іпостасях: читача, популяризатора, критика й історика літератури. Як історик літератури він з’ясовував у літературному процесі питання поетики, жанру, традиції, епохи, використовував у своїй практиці наукову термінологію, що сама по собі є своєрідною фікцією, симулякром дійсності, номінував загальні речі, доступні емпіричному пізнанню. Як критика його передусім цікавило індивідуальне обличчя конкретного твору, мистецьке вираження особливих і неповторних письменницьких маніфестацій. Відомо, що Іван Франко не дав цілісного вичіненого огляду всієї української літератури (тобто того, що ми називає-

¹ Франко І. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм (Уваги над пастирським посланієм митроп[олита] А. Шептицького «О квестії соціальной») / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 379. При тім Франко доволі критично інтерпретує власне зміст послання, що доводить двонаправленість сентенції сучасного нам церковного сановника Л. Гузара («Людина – навіть дуже освічена – потребує певного проводу»).

мо Історією літератури), хоча залишив чимало окремих оглядів та нарисів окремих періодів. Отож, чи можна стверджувати про те, що Франко бачив завданням літературознавця аналіз й інтерпретацію окремих найвидатніших текстів, які й творять загалом національне письменство, що постає як поєднання багатьох вершинних творів? Тобто, чи можемо вважати Франка апологетом літературознавчого ідіографізму кінця 19-го – початку 20-го століття, представники якого наголошували на дистанціюванні науковця від фактичного літературного процесу і своїм корінням сягали антипозитивістичних концепцій? Навряд чи, хоча у практиці його бачимо чимало майстерних інтерпретацій окремих текстів, які Франко досліджував доволі емоційно й суб'єктивно. Принаймні, можна стверджувати певно, що поглиблений і пристрасний погляд на окремі художні тексти у Франка був немовби засобом і способом захисту від деперсоналізації дослідницької роботи, що, зокрема, пізніше так яскраво виявилась у літературознавстві другої половини 20-го століття. Деякі Франкові розвідки позначені значною експресією переживань і почуттів самого інтерпретатора, є немовби твором про інший твір.

У Франка критика й історика літератури обидві мотивації гармонійно уживалися, як і співіснували у нього у різний час багато різноманітних (і різнорідних!) літературознавчих технік і методологій. Тому варто говорити про Франкову майстерність або, метафорично, «мистецтво інтерпретації», адже його аналіз передусім передбачав визначення своєрідного епіцентру досліджуваного твору, застосування часто різновекторних методик трактування тексту, поєднання історико-літературної та літературно-критичної моделей.

«Бурса» як фабулярний мотив в українській літературі 2-ї половини 19-го століття стала об'єктом пильної критичної уваги Івана Франка не випадково. У руслі позитивістської філософії «праці над основами», «органічної роботи», «теорії малих справ» місце школи загалом було дуже важливе, і це підтверджують десятки художніх текстів белетриста, де так чи так висвітлено образи педагогів та їхніх вихованців, а також майже півтора сотні статей, оглядів, рецензій Франка, де він ангажується у тогочасні педагогічні проблеми. Якщо у романтичній традиції школа як інституція головно вводилась у тексти як біографічний епізод для вираження власних письменницьких поглядів на виховання та методіку навчання, давалась оцінна характеристика окремих визначних (як позитивних, так і негативних!) постатей педагогів, то ситуація кардинально змінюється в епоху позитивізму. Романтична модель свідомості була суто індивідуалістською, тому, відповідно, література (і критика!) висвітлювала негативну роль педагогічних інституцій для формування, росту, гарту окремих чуттєвих і вразливих особистостей, для яких зіткнення із «жорстоким» світом і відбувалось на перших етапах шкільного

побуту. Позитивісти змінили загальну тональність зображення теми школи в літературі та критиці, і пов'язано це було із новою «навчальною», знову просвітницькою моделлю свідомості, коли на перший план виходить роль освітніх інституцій у піднесенні морального та інтелектуального рівня всіх верств населення. Література доби позитивізму не показала позитивного типу чи образу школи. У всякому разі, як на мене, дуже важко назвати такі тексти не тільки в українській, але й загальноєвропейській белетристиці. Функцією її була нещадна критика «загалом», вказування на анахронічність як самої школи, так і панівних у ній методик навчання і виховання, викривання деспотичного характеру педагогіки, що жорстоко ламало більш-менш неординарні дитячі характери. Ці загальноєвропейські тенденції виразно виявились і в творчій спадщині Івана Франка з педагогічною тематикою, і в його критичних рефлексіях на освітянську проблематику. Лише в окремих Франкових текстах кінця 19-го і, передусім, вже 20-го століття, бачимо виразне прагнення до об'єктивізації опису шкільництва, а сприйняття й інтерпретація топосу «подільської бурси» у 80-х роках були суголосні своєму часо-ві та завданням, які він ставив.

Основне значення слова «бурса» подає ще Борис Грінченко у знаному «Словарі української мови» (т. 1, С. 114) на позначення «нижчого духовного училища»¹. Походить слово з латини і первісно означало *гаманець, торба*, чи з греки – *мішок*. У цій розвідці слово «бурса» розглядаємо як своєрідний топос на позначення певного образного і семантичного кліше, що безпосередньо стосується сприйняття і відображення у науковій і художній практиці

¹ Інші два варіанти номінують: 1) стадо, кучу тварин; 2) натовп, гурбу, групу, партію людей. Словник української мови (К.: Наукова думка, 1970) головним подає значення «Чоловіча духовна школа у 18-му – середині 19-го ст.», другим – «гуртожиток при такій школі», а вже третім (як діалектне) – «юрба, гурт» (Т. 1, С. 260). Сучасний сленг в іронічному значенні називає бурсою будь-який навчальний заклад (школа, ПТУ, університет тощо) (Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. – К., 2003. – С. 60). Вичерпно тлумачить це Вікіпедія: 1. Гуртожиток для бідних студентів (бурсаків) при середньовічних університетах. Виникли в Україні при братських школах. Збереглися докладні дані про Б. при Львівській братській школі, Києво-Могилянській Академії. Б. були й при єзуїтських школах, пізніше при колегіях – у Чернігові, Переяславі, Харкові. Збереглися вони й при перетворенні колегій на семінарії. Б. утримувались з пожертв або окремих фондаций. Вони мали свою організацію й звичаї. Бурсаки, що діставали в Б. повне або часткове утримання, влаштовували великодні та різдвяні вистави, бідніші заробляли співом. 1787 така форма збору пожертвувань на Б. була заборонена царським урядом. У 18 ст. при Покровській церкві в Запорізькій Січі козаки утримували школу з Б. 2. Нижче духовне училище. 3. Збірна назва вихованців бурси – бурсаків. 4. Все ще вживається по відношенню до училища. Джерела: 1. Гайдай Л. Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях. – Луцьк: Вежа, 2000. 2. Довідник з історії України. За ред. І. Підкови та Р. Шуста. – К.: Генеза, 1993.

Івана Франка проблем освіти, життя духовенства, психології взаємин учителя та учня через аналіз й інтерпретацію текстів українських письменників-подолян Анатолія Свидницького і Степана Руданського, сприйняття їхньої творчості у Галичині 2-ї половини 19-го століття.

Отож, якщо глянути «стереометрично»¹ на Франковий інтерпретаційний стиль аналізу цих текстів, то можна виокремити декілька рівнів.

Перший, традиційно, *соціологічний*, що виявлявся у посиленій увазі до суспільних обставин, у яких жив і творив автор, а їхнє зображення складало основу твору. Серед багатьох прикладів промовистою є і характеристика «Люборацьких» у передмові до роману, що стала хрестоматійною («...Се перша широка проба української повісті на тлі сучасних суспільних відносин і zarazом – сміло можна сказати – одна з кращих спроб з-поміж усіх, які досі маємо на тім полі...»²; і загальні постулати преслів'я до перекладу «Зимового вечора в бурсі» Н. Пом'яловського³, а також, звичайно, відомі соціальні кліше в оцінці приказок С. Руданського. Врешті, про це написано надзвичайно багато, і це визнають навіть ті франкознавці, яких ніяк не запідозриш в абсолютизації «каменярьських» ознак стилю класика: «Франкові історико-літературні оцінки окремих українських письменників (Пантелеймона Куліша, Юрія Федьковича, Анатолія Свидницького, Степана Руданського, Михайла Старицького, Володимира Самійленка, Івана Нечуя-Левицького) іноді мають тенденційний характер, обумовлений абсолютизацією соціально-утилітарного призначення літератури (як, приміром, у випадку неприйняття романтичної концепції та трактування епігонства Куліша). Однак загалом вони тяжіють до культурологічного типу й позначені увагою до конкретних умов життя і творчості українських письменників»⁴.

Другий рівень, безумовно присутній у Франка-критика, – це *лінгвістична поетика*, що виявлялась у постійній увазі до особливостей мовленнєвої манери, лексичних, семантико-граматичних можливостей мови у застосуванні конкретного автора. Можемо звернутись до Франкової оцінки «орли-

¹ Іван Франко використовував це означення («стереометрично») для характеристики поглибленого прочитання й аналізу художнього тексту, глибокого сприйняття та розуміння твору. Йдеться про його оповідання «Борис Граб», образи учителя Міхонського та його учня.

² Франко І. Анатоль Патрикійович Свидницький (Уваги до його «Люборацьких») / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 7.

³ Франко І. М. Г. Помяловський. Бурса і бурсаки. Очерки і картини [Переднє слово перекладчика] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 25 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 74–76.

⁴ Гундорова Т. Франко не Каменярь. Франко і Каменярь / Тамара Гундорова. – К. : Критика, 2006. – С. 92.

ного пера» Свидницького¹, «гарячої бесіди» Пом'яловського²; чи згадати фрагмент ще одної хрестоматійної оцінки поетичної мови вже співомовок С. Руданського: «Тут автор виявив... ..незвичайне майстерство форми і народної мови, живість і простоту вислову...»³ Доречно покликатись на досвід власне Франка-перекладача, його часто піонерську роль у виробленні та усталенні неформатного педагогічного жаргону. Деякі лексеми «прижились» на українському ґрунті, деякі майже забуті: *фагас* – донощик; *фомфа* – форма розправи над донощиком у бурсі (трубу з ватою підпалюють і вставляють сплячому у ніс); *лунетка* – лице; *копаниці, з окропу гарячих* – жорстокі бурсацькі ігри; *стибрити, збондити, зляпсити, сперти* – вкрати; *жвачка* – папір; *камчадали* – «пропащі» бурсаки, завсідники «ослячої лавки» і т. д.⁴

Третій рівень – *психоаналітичний*, що легко проглядається у науковому арсеналі нашого дослідника літератури як відображення послідовної відповідності символічних еквівалентів підсвідомого у діях героїв художнього твору, або ж через наголошування на мотивації їхніх вчинків залежно від особистісного чи національного архетипу. Доброю ілюстрацією тут буде фрагмент характеристики поезії Руданського і Кольцова, яка, на думку Івана Франка, лише в дечому подібна за формою пісень, але «...зміст, духовна фізіономія у обох поетів такі відмінні, як відмінна вдача українця-подолянина від воронезького москаля»⁵. Промовистим прикладом використання цього інструментарію є також обґрунтування психологічних чинників, що, на переконання Франка, сформуvalи безкомпромісність та категоричність іншого російського письменника: «Жорстоке поводження у бурсі загартувало здоров'я і характер Пом'яловського, навчило ненавидіти всяку неправду, всякий гніт і утиск, навчило розбирати кожде явище життя свobodно, совісно і розумно, хоть з другого боку не дало майже ніякого підготовлення в реальних науках»⁶. Багато раз караний фізично бурсак не зламався, а став

¹ Франко І. Анатоль Патрикійович Свидницький (Уваги до його «Люборацьких») / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 7.

² Франко І. М. Г. Помяловський. Бурса і бурсаки. Очерки і картини [Переднє слово перекладчика] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 25 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 76.

³ Франко І. До студій над Ст. Руданським / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 220.

⁴ Франко І. М. Г. Помяловський. Бурса і бурсаки. Очерки і картини [Переднє слово перекладчика] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 25 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 77–114.

⁵ Франко І. До студій над Ст. Руданським / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 220.

⁶ Франко І. М. Г. Помяловський. Бурса і бурсаки. Очерки і картини [Переднє слово перекладчика] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 25 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 75.

сильним і відпорним до зла, знайшов у собі бажання «щастя нещасним і волі невольникам»¹. Жахливі психологічні травми дитинства і юності програмують подальше життя людини незалежно від її волі, формують внутрішні конфлікти, мету, імпульси, які залежать від інстинктів, – ось основні постулати цієї фрейдівської теорії (не розвиватимемо її далі в ідею лібідо), що їх використовував по-своєму Франко-психоаналітик ще 1877 року. Щодо ж цитованого вище психопортрета Ніколая Пом'яловського, то ця Франкова думка про «гартування» характеру неймовірними випробуваннями у дитинстві знайшла продовження у багатьох українських критиків вже 20-го століття. Зокрема, оригінально її розвинув Віктор Петров-Домонтович. Досліджуючи життєвий і творчий шлях неймовірно цікавої і суперечливої української письменниці Марії Вілінської, пишучи її психобіографію, критик суголосно Франкові стверджував: «Нещасливе дитинство знесило, ламає, нищить слабких, але загартує дужих. Одних пригнічує, інших звільняє. Нещастя творить якусь ніби кору, тверду оболонку людини, вбирає в панцер, замикає людину в собі, виховує в ній відпорність. Нещастя концентрує внутрішні сили замість розкидати»².

Принагідно варто відмітити, що Домонтович оригінально торкається освітянських проблем на прикладі формування творчої особистості майбутньої письменниці, пишучи про навчання Вілінської у пансіоні в Харкові так: «Тоді були свідомі, що музика, добре знання чужих мов і танці важать більше в житті людини, ніж знання алгебри, вміння розкрити дужки в алгебричній формулі або довести з крейдою на чорній дошці, що сума кутів в прямокутнику дорівнюється двом прямим, – псевдовчений баласт, що відбирає в підлітка все й не дає йому нічого»³. Натомість відмітив «бездоганне володіння фразою, літературним стилем», що «прийшло від школи, навчання й учбових вправ»⁴. Сам Франко завжди відзначав важливість письмових творчих робіт, які повинні бути «предметом якнайбільшої старанності учителя», бо є основним засобом оволодіння рідною мовою, вироблення уміння виражати свої думки красиво та логічно. Наголошуючи на потребі цього важливого способу навчання літератури, Франко критикував шаблонні підходи до творчих робіт та їхнього оцінювання та вказував на три складові, яким мало приділяють учителі уваги і сьогодні: 1) вибір одного з 25 правописів (тепер з кількох?); 2) недооцінка синтаксичних помилок; 3) відсутність класифікації письмових

¹ Франко І. М. Г. Помяловський. Бурса і бурсаки. Очерки і картини [Переднє слово перекладчика] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 25 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 76.

² Петров-Домонтович В. Мовчуще божество. Незавершена романізована біографія / Віктор Петров-Домонтович // Три долі. Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі / Упоряд. В. Агеєва. – К., 2002. – С. 298.

³ Там само. – С. 302.

⁴ Там само. – С. 303.

робіт щодо стилю. «...Бодай вказання і розумний аналіз стилістичної краси таких класиків нашої прози, як Марко Вовчок, Квітка, Федькович і др., могло би зробити дуже багато для вироблення смаку учеників»,¹ – виділяв з-посеред епиків-класиків і Вілінську. Звісно, зразком для наслідування можуть стати тексти не тільки цих класиків, і не тільки прози, однак найбільш драстичну проблему шкільного «краснописання» Франко називає абсолютно точно і для теперішньої української школи: «Ученикам задавалися за моїх часів теми банальні, часом попросту недорічні, їм не дозволялося свободніших, оригінальніших думок, наказувалось писати якнайкоротше (щоб було менше труду з поправлюванням) і чим безбарвнішим, сухішим, більше урядовим стилем виріб був написаний, тим ліпше».² Відсутність ідеологічної цензури у наш час певною мірою «розкріпачує» учителя та учня щодо змісту справді вільної і справді творчої роботи, однак решта вад шкільних письмових праць «успішно» перевікували, а то й гіпертрофувались. Тематику таких «творів» практично уніфіковано, розтиражовано та дискредитовано сотнями всіляких «заробітчанських» друкованих видань на кшталт «на допомогу школі» та Інтернетом. Навіть на учнівських та студентських олімпіадах зустрічаються заявлені, «пронафталінені» теми, які майже апріорі виключають ословлення свого оригінального погляду на якусь проблему, суб'єктивну учнівську оцінку художнього твору. Уведення в останні роки з метою діагностики літературних знань, умінь і навиків випускника школи та абітурієнта тестових технологій знімає потребу писати «якнайкоротше» й «урядовим стилем», проте залишається перевантаженість шкільного вчителя сотнями письмових робіт, «паралельками», як писав Франко, що не дає змоги уважно та індивідуально виважено підійти до оцінки та обговорення справді творчих зразків. Перевірка письмових робіт стає «сгux professorum»*, «правдивою мукою» для вчителів, перетворює вчителя в «крепака умислового» і «по кількох місяцях, а не то вже по кількох літах всі його духові сили мусять стертися і обезвладитися, і що кожний ученик, даючий волю своїй мислі і фантазії, пишучий задачі обширніші і менше шаблонні, причиняє перетяженому учителю труду і муки, стає майже його особистим ворогом. Єсть се справді трагічна колізія, з котрої вивести може тільки багатша дотація наших гімназій, котра би дозволила утворити більше посад і зняти хоч половину теперішнього тягару з плечей учителів...»³

¹ Франко І. Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 325.

² Там само. – С. 324–325.

* Хрест професорів (латин.).

³ Франко І. Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 326.

Врешті, четвертий рівень: завжди у центрі уваги Франка-інтерпретатора «екзистенційна ситуація», вираженням якої є та чи та сцена чи епізод вибору, що визначає спосіб існування людини у світі відмінний від її повсякденного життя, сталої і незмінної поведінки. Для Франка (як і для більшості реалістів) властивим було прагнення до опису чинників, що детермінують життя індивідуума та суспільства. Тобто, бачимо традиційне гомотетичне відтворення екзистенції, однак Франко-науковець і, особливо, Франко-митець до кінця 19-го століття еволюціонував у напрямі фаталістичного та індетерміністичного сприйняття екзистенції. Власне, можна говорити про постійну напругу між гомотетичним та ідіографічним сприйняттям і відображенням світу, адже, з одного боку, Франко ретельно мотивував вчинки своїх (і чужих!) героїв, спираючись на загальні знання про поведінку людини в певних обставинах, стверджуючи, що більшість вчинків її можна передбачити, так як людина є структурою усталеною і «прочитуваною», а окремі нетипові «збочення» є наслідком моральних чи аморальних генетично визначених дрібних змін характеру; інший ракурс його окреслення екзистенції – вже суто натуралістичний. Як і більшість натуралістів Франко бачив конкретну екзистенцію як вияв понадіндивідуальної біологічної необхідності (напр.: сексуального потягу, інстинкту самозбереження, голоду та ін.), що, незалежно від прагнення конкретного окремого індивідуума, фатально визначає його характер. Тому натуралістична школа і зосереджувалась не тільки і не стільки на зображенні долі одиниці, скільки на студіюванні суспільства, середовища, яке програмує в такому разі поведінку окремих його членів. «Франка цікавить передусім аналітика суб'єктивного як "події соціальної категорії", тобто суспільний контекст індивідуальних морально-психологічних колізій»¹, – слушно пише про Франка-натураліста 80-х років 19-го століття сучасна дослідниця. Знову ж таки, Франко постійно еволюціонував, і вже у кінці 80-х та 90-х роках 19-го століття у його художніх текстах простежуємо сталий інтерес до психічних аномалій поведінки людини, невмотивованих попереднім життям, несподіваних психологічних несподіванок, «дивних» мотивів, виявів великої загадки людської природи. Зрозумілим є те, що рамки тенденційної і натуралістичної літератури були для нього затісні, взяти хоча б його шедевральні тексти «Вільгельм Телль», «Неначе сон», «Панталаха», «Батьківщина», «Для домашнього огнища», «Як Юра Шикманюк брів Черемош» та ін. Подібні тенденції були характерними і для Франка-інтерпретатора чужих текстів: в історико-літературній інтерпретації дослідник зосереджувався на відтворенні контекстів окремого твору для увиразнення неповторності, індивідуальної цінності та ініціативи власне конкретного тексту; літературно-критичний

¹ Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр / Тамара Гундорова. – К. : Критика, 2006. – С. 93.

підхід представляв реалізацію ідейно-художньої програми Франка-критика, його уподобань і постулатів, звернених до літературного сього(того!)дня. Можна сформулювати це і як дихотомічну пару, дихотомічну опозицію: використання контекстів у Франка-інтерпретатора в історико-літературній моделі є метонімічним (X замість Y); а критично-літературна інтерпретаторська модель є метафоричною за формою (X, як Y).

Якщо ж удатись до ширших суспільно-політичних контекстів, історії використання фабулярного мотиву навчання в духовних навчальних закладах, зацікавленості педагогічною тематикою, то бачимо те, що слово «бурса» у кінці 19-го століття все ще мало нейтральне, загальноживане і загальнозрозуміле значення. Це засвідчує, зокрема, класична стаття про Степана Руданського у відомій «Історії літератури руської» сучасника Івана Франка, його університетського викладача Омеляна Огоновського: «Родився на Поділю з сім'ї священичої. Учився в духовній семінарії в Кам'янці Подільській: в бурсу вступив мабуть около р. 1843., а в 1855 р. вийшов із семінарії. Вже в бурсі дивились на Руданського, як на поета; *бурсаки* співали мабуть не одну его пісню, а пісню “Повій, вітре, на Україну” і тепер співають не-то *бурсаки*, але й прості люде. Пісня ся була впливом его першої, і то нещасливої любови до якоїсь красивої, але ледачої панночки в Кам'янці»¹. Оминувши невідому «красиву, але ледачу панночку» з чудового українського міста, варто відмітити, що чимало влучних характеристик пера Огоновського стали «мандрованими», побутують у тій чи тій формі і досі*, але гляньмо, як історик літератури розпочинає свій розділ: «Сумно дивитись на зелене поле, що почорніло од тучі і граду; та от, се почорніле не зелене поле, а лихою долею запропастилось жите талановитого поета, що вмер в самім цвіті віку, не дїждавшись жнива на полі словеснім»². Порівняймо початок статті Івана Франка про А. Свидницького у «Зорі» (1886 р.): «Анатоль Патрикїївич Свидницький належить до тих талановитих, а нещасливих людей, котрих чи то життя, чи зла доля ламають і убивають в цвіті літ, не давши розвистися вповні їх талантові, не давши прикласти їм до діла те знання, яке вони в житті здобули, ані ту щиру любов, котрою душа їх горіла в найкращих хвилях життя»³.

¹ *Огоновський Ом.* Історія літератури рускої / Омелян Огоновський. – Львів, 1889. – Част. ІІ. – Відділ І. – С. 320.

* «Руданський любувався в творах клясичної старовини, особливо ж читав Гомера в оригіналі; знав добре також мову єврейську і зібрав чимало книжок по історії і географії царства Фараонів» (Історія літератури рускої / Омелян Огоновський. – Львів, 1889. – Част. ІІ. – Відділ І. – С. 321).

² *Огоновський Ом.* Історія літератури рускої / Омелян Огоновський. – Львів, 1889. – Част. ІІ. – Відділ І. – С. 319–320.

³ *Франко І.* Анатоль Патрикїївич Свидницький (Уваги до його «Люборацьких») / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 7.

Либонь, «цвітистий»¹ стиль оповіді професора іноді був властивий і для його студента, однак характеристичним є інше: Огоновський в своїй Історії через п'ять років (1891, частина III) написав двадцятип'ятисторінкову статтю про роман й автора «Люборацьких», яка, окрім деталізованого переказу змісту твору (це було характерним для цього історика літератури як і загалом для більшості позитивістських корпусів європейських Історій літератур), містить декілька основних тез, що були співзвучні з позицією його колишнього студента, який незадовго перед тим опублікував роман у «Зорі» й окремим виданням (1886 і 1889 рр.). «Схолястична богословська наука не вдовольнила його. Він почув потребу живої науки, живого життя. Його потягло до університету»,² – писав уніатський священник Огоновський про сина православною священника Патрикія Свидницького і дуже точно, а подекуди майже афористично, сформулював проблематику роману-хроніки («В писанню “Люборацькі” зобразив автор трагедію життя української, попівської сім'ї, котрої побут занапали до тла кормига кацапа, мнима культура польська й наслідки виховання семінарійного»³ та вважав твір великою алегорією: «Зображаючи трагедію в сім'ї Люборацьких, автор мав ачею на думці трагічну долю України, котра побивається московською кормигною і тим лихоліттям, яке викликають свої перевертні»⁴. Як уже було зазначено, у тій же Історії університетський викладач опублікував також перший цілісний огляд життя і творчості свого учня, де зафіксував багато цінного фактажу про особливості та етапи шкільної, гімназійної та університетської освіти Франка, його лектуру в «тривіальній» та «нормальній» школі, впливи вчителів та викладачів, освітні та політичні пріоритети. Огоновський вперше проаналізував джерела Франкового максималізму (так званого «цвинтарництва») у белетристиці про школу, буквалізуючи та ототожнюючи героїв та автора художніх текстів, що сам письменник активно заперечував пізніше. Стосовно ж такого пристрасного зацікавлення освітянськими проблемами в «не-галицькій» Україні, такої доволі драстичної тематики для священника Огоновського, то це визначалось цілком звичною та закономірною політичною практикою чільного представника народовської партії. Ще раніше, 1889 року в Огоновського знаходимо у ґрунтовній статті про «Школи і справи просвітні» глибокі аналітичні відомості про освіту на лівобережній

¹ «Цвітистою» назвав Іван Франко манеру читання лекцій з історії української літератури Омеляна Огоновського у Львівському університеті. Йдеться про патетичну та пафосну тональність викладів, чергування тембру оповіді, класичну інформаційно-пояснювальну форму навчання.

² *Огоновський Ом.* Історія літератури рускої / Омелян Огоновський. – Львів, 1889. – Част. II. – Відділ I. – С. 530.

³ Там само. – С. 535.

⁴ Там само. – С. 554.

Україні, чіткі та безапеляційні оцінки тодішнього православного релігійного життя: «Коли на Україні була ще Гетьманщина, то шкіл народних заводилось там чимало. Люд посилав радо своїх дітей до тих шкіл, в котрих крім церковної грамоти можна було дечого хосенного навчитися в рідній, русько-українській мові. В тім часі духовенство виходило з народу, і відтак інтереси духовенства і народу не йшли різними шляхами, а простували навпрямець до спільної мети, – до загального добра Руси-України. Теперішнє же духовенство на Україні стало особним станом і одцуралось од просвіти простого люду. Се ж порвало тую духовну нитку, що досі зв'язувала там духовенство з народом. Одтак рік за роком просвіта народна на Україні так падала, що в початку тридцятих років сего століття по селах не було ніяких шкіл»¹. В «Історії літератури руської» автор наводить факти, що на Лівобережжі у середині 18 ст. було 866 шкіл. «Як же запропастилась автономія України і як зруйновано Січ запорожську, то не стало вже й шкіл народних, бо духовенство одокремилось од люду і не вчило єго в мові рідній»², – констатує Огоновський, який у справі розрізнення, інтерпретації та поцінування культурно-освітніх і літературних явищ був ревним прихильником ідеології, що визнавала найбільшу мистецьку вартість тих творів, які були написані народною (близькою до розмовної української) мовою, і, відповідно, певною мірою ігнорувала літературу, написану церковнослов'янською та чужими мовами.³

У цитованому розділі «Школи і справи просвітні» є ще декілька цікавих і контроверсійних тез про культурно-освітнє життя у підросійській Україні середини 19-го століття, що їх нечасто сьогодні озвучують в українській історіографії та літературознавстві. Так, зокрема, стверджуючи, що рух до просвіти народу розпочався не «згори», а «знизу», з молоді, з київських сту-

¹ Огоновський Ом. Історія літератури рускої / Омелян Огоновський. – Львів, 1889. – Част. II. – Відділ I. – С. 90.

² Там само. – С. 91.

³ Той факт, що в «Історії літератури руської» найменше опрацьована стара доба української літератури, писаної головно старослов'янщиною, дав підстави для критики автора. Іван Франко стверджував, що Огоновський «...відсудив цілу нашу давню літературу від усякої вартости» (Теорія і розвій історії літератури. – ЗНТШ. – Львів, 1909. – Т. 89. – С. 19); що, «...наскрізь пронятий своїми поглядами про чистоту і самостійність русько-української мови відносився до цілого староруського письменства (з виїмком хіба “Слова...”) досить антипатично... Вся та література для того, що писана мовою не чисто народньою, а ргіогі оцінена була яко ненародня, чужа народові, позичена і позбавлена глибшого значіння» (Професор Омелян Огоновський. Посмертна згадка. – Народ. – Львів, 1894. – Ч. 23. – С. 383). На недооцінку в «Історії літератури руської» давньої літератури, зокрема апокрифічної, вказував Франко й у передмові до статті «Із старих рукописів» (Жите і слово. – Львів, 1894. – С. 134–135), що викликало незадовго до смерті університетського професора суперечку між двома істориками літератури.

дентів, які заснували недільні українські школи, Огоновський писав про заснування українськомовних шкіл як реакцію на підготовку польського повстання у кінці 50-х на поч. 60 рр., яку поляки проводили і через програму свого таємного шкільного товариства у Києві, що мало на меті полонізацію та «златинщення» українського населення. «Против тої польської пропаганди виступили Українці, заводячи школи недільні, і в сій просвітній справі користувались охороною правительства російського»¹, – вважав львівський професор, аргументуючи свою позицію тим, що царська адміністрація дала тимчасову «ульгу», «льготу» чи «слабинку» щодо українських недільних шкіл, бо гадала, що мова українська спинить ширення польської культури в Україні. Греко-католик Огоновський підкреслює опір із самого початку цьому процесові (українізації освіти) верхівки православного духовенства, що була проти світських шкіл з українською мовою навчання, – особливо митрополит Ісидор, що правив спочатку в Києві, а потім у Петербурзі. Отож тепер, переконаний Огоновський, через те, що школа в Україні використовує російську мову, вона «єсть інституцією чужою, котра стоїть оддалік од просвітніх інтересів люду і намагається занапастити окремі прикмети вдачі русько-української»². Безперечним є взаємозв'язок між наявністю національної церкви і розвитком освіти рідною мовою. Колонізоване та «вкрадене» українське православ'я швидко стало інструментом імперської політики. З іншого боку, зазначає історик літератури, «пани польські» закидали «хлопоманію і сепаратизм» українській інтелігенції в австро-угорській імперії, але Огоновський справедливо докоряв своїм землякам-українцям Галичини у першу чергу тим, що коли австрійський уряд після першого поділу Польщі взявся за впровадження народних шкіл та надав право викладів у Львівському університеті рідною мовою, – цим шансом більше скористались поляки, бо еліта українська була розрізнена і неготова очолити та провадити національну школу. Думаю, що доречно пам'ятати про ці малоприємні, але повчальні сторінки нашої історії, а також ця інформація є доволі цінною щодо розуміння генези і сутності суспільно-національного ґрунту роману «Люборацькі» А. Свидницького. Тим більше, що подільський письменник був безпосереднім учасником тих подій, зокрема працював в українських недільних школах, а бюрократизація, одержавлення церковного життя фактично зламали і його долю.

У контексті драматичної історико-літературної «долі» цього тексту варто наголосити на ще одному суперечливому факті, пов'язаному із Франковою передмовою до публікації роману Анатолія Свидницького. У коментарях

¹ Огоновський Ом. Історія літератури рускої / Омелян Огоновський. – Львів, 1889. – Част. II. – Відділ I. – С. 92.

² Там само. – С. 99.

до статті у 27 томі зазначено, що у першій публікації Франкової примітки було ще таке закінчення, якого немає у тексті основного видання: «А тепер ще слово до наших читачів в Галичині. Як між народом галицьким та українським ледве заходить яка різниця щодо світогляду, вірування, звичаїв та обрядів, так різниця між духовенством нашим і православним українським була і єсть безмірно велика. Наше духовенство – то моральні провідники й учителі народні, тамошнє духовенство 40-х літ, а про таке говорить в сій повісті, мало різнилось від люду і перше всього само потребувало проводу»¹. Упорядники 50-титомика вказали, що ці речення не Франкові, а Омеляна Калитовського (галицького педагога і журналіста ліберально-буржуазного напрямку, як окреслюють його діяльність дослідники колоніального періоду)*, покликаючись на лист Франка до М. Драгоманова від 10 лютого 1886 року, де є такі рядки: «Кінцева приписка в нотці про Свидницького не моя, а Калитовського, але я мусив долучити її до свого тексту»². Однак через рік ця «приписка» у передмові уже до книжкового видання «Люборацьких» залишилася без змін. Цілком вірогідною є можливість того, що Франко захищався таким чином від докорів Михайла Драгоманова за активну співпрацю з народовськими інституціями Галичини (журнали «Діло» і «Зоря», товариство «Просвіта», НТШ, підготовка чотиритомного видання творів Т. Шевченка та ін.), що її інтенсивно розпочав з середини 80-х років, і яку його старший колега не завжди схвалював. Либонь, це і дійсно був тактичний хід, своєрідний реверанс у бік народовського угруповання української інтелігенції Галичини, у якому переважало унійне духовенство, що, попри певний клерикалізм та про-віденський офіціоз, вийшло на перші ролі у культурному й політичному житті, провадило виразно націєтвірчу та просвітницьку роботу, важливість і результативність якої Іван Франко бачив та вважав за доцільне доповнювати та розвивати. Своєрідний опортунізм радикала з на-

¹ Коментарі до статті: Франко І. Анатоль Патрикійович Свидницький (Уваги до його «Люборацьких») / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 368.

* Калитовський Омелян Павлович (13.03.1855, с. Бутини, нині Сокальський район – 18.03.1924, Львів) – український педагог, освітній діяч, історик, доктор філософії, перший директор Тернопільської української державної гімназії (1901–1905). Закінчив німецькомовну гімназію у Львові (1873). У 1874–1878 роках студював мову і літературу на філософському факультеті Львівського університету. Вчився разом із Іваном Франком, з яким відвідував такі навчальні курси: «Про поетику Аристотеля», «Історія літератури руської XIII–XVI ст.», «Історія руської літератури XVII і XVIII століть». Був номінальним редактором журналу «Зоря» упродовж 1886–1887 рр.

² Коментарі до статті: Франко І. Анатоль Патрикійович Свидницький (Уваги до його «Люборацьких») / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 368.

родовською партією звісно не подобався матеріалістові та «космополітові» Драгоманову, який ревниво спостерігав, як його учень щораз більше і самостійно інкорпорується з тими, кого професор-емігрант вважав ретроградами та безнадійними консерваторами. Одразу ж хочу зазначити, що використані повище епітети-характеристики постаті Михайла Драгоманова аж ніяк не мають на меті позбавити чи обмежити його величезні заслуги у розвитку і становленні української (і загальноєвропейської!) історії, фольклористики, літературознавства, є дуже умовними загальниками власне щодо політичної ситуації у Галичині 80-х та 90-х років 19-го століття і взаємовідносин народо-вської і радикальної партії*.

Тобто, Іван Франко у вісімдесятих роках демонструє певну роздвоєність, чи, точніше, поєднання на перший погляд взаємовиключних тенденцій у своїй практичній письменницькій і літературознавчій роботі. Його тематично багату белетристику із зображенням різноманітних типів духівництва представляє і виразно антиклерикальний «Ex nihilo (Монолог атеїста)» із позитивістським трактуванням Бога та раціоналізмом пізнання Всесвіту, і «Св. Валентій» як зразок критичного бачення окремих аспектів релігії, а саме – християнської аскези. Майже тоді ж з'являються з-під його пера «майже ідеалістичні» (оцінка Ом. Огоновського – В. М.) «Панські жарти»; оригінальна інтерпретація біблійного сюжету про братовбивство («Смерть Каїна»), інші тексти із спорідненою проблематикою. Безумовно, що клерикальні критики жорстко реагували на нігілістичні твори, що ускладнювало можливість Франкової участі у народовських проектах, дійсно створювало умови для своєрідного цензурування його роботи. Отож, чи була ця фраза-завершення коментарів до видання роману «Люборацькі» дійсно «припискою» Омеляна Калитовського, чи своєрідною спробою компромісу Франка і народовського табору, Франка і Драгоманова, а чи ж відображенням еволюції мислителя до ще більш глибокого осмислення, особистісного розуміння сутності християнства і, зокрема, важливої ролі церкви у цивілізаційному розвитку, – важко однозначно окреслити. Безумовним є інше: для широкої галицької публіки, для галицького релігійного істеблішменту ця оцінка греко-католицького і

* Йдеться про те, що новаторська наукова методологія Михайла Драгоманова поєднувалась у нього із космополітичним світоглядом та вірою у західноєвропейські ідеали соціальної рівності і політичної волі, із переконанням про можливість консолідованого поступу кількох націй в одному руслі. На жаль, як уже було зазначено повище, морально-етичні принципи конкретних особистісних дружніх стосунків між представниками різних націй, приклади продуктивної співпраці того Франка чи Драгоманова з представниками інших культур не можна автоматично перенести на історичне співжиття народів. Ілюзорність віри у можливість цивілізованої міжнаціональної культурної і політичної співпраці української і російської, української і польської націй в умовах української бездержавності показав час.

православного духовенства сприймалась однозначно як Франкова і така, що є відмінною від його «модних» художніх експериментів.

Щодо ж суголосної оцінки стану українського православного духовенства, визначення реакційності та анахронічності семінарської «науки» і загального стану шкільництва на Лівобережжі, подібної рецепції топосу «бурси» у Франка і чільного представника народовської еліти Огоновського, – то це закономірне явище. Колонізоване українське православ'я в 19-му столітті в російській імперії було вже надзвичайно бюрократизованим, поступово перетворюваним на одну з агресивних державних інституцій, яку активно використовували як інструмент денаціоналізації, шовіністичної політики щодо українців. Церква переставала бути національною і незалежною, ставала «гвинтиком», фактично нею відтоді управляють світські сановники, які надзвичайно залежать від волі метрополії. Врешті, саме тоді було закладено основи розколу українського православ'я, наслідки якого ми спостерігаємо і сьогодні, коли московський патріархат є чи не найефективнішою зброєю у гібридній війні проти України.

Ще раз наголошу на тому, Франко своєю «зброєю» вважав цивілізаційні здобутки Західної Європи і Північної Америки, прагнув їх розвивати в українському суспільстві. У першому числі «Народу» – видання Русько-української радикальної партії, Франко у статті «від редакції» окреслив основне завдання: «допомогти дивинути матеріально та справді просвітити наш народ»¹, а «Для того вказуватимемо приклади з життя інших, більш освічених народів на заході Європи та в Америці, на всесвітні здобутки людської думки й праці і, в дорогих для всіх людей справах, будемо накликаєти до згоди з прихильниками нам людьми з інших народностей, особливо з нашими сусідами поляками, москалями та ін. З такого погляду, по-нашому, самі собою вирішуються всякі інші руські справи, через котрі інтелігентні русини довго гризлися, а то й ще тепер гризуться між собою, як, наприклад, справа руського письменства та належності русинів. Тепер уже всі русини в Галичині переконані, що для кореня руської народності – для простого народу треба писати так, як він найліпше розуміє, тобто так, як він говорить, по-народному, по-русько-українськи»². Немає сумніву, що український мислитель бачив свою націю серед цієї надспільноти*, бо вважав, що українці мають ті ж фундаментальні основи ментальності, перебувають у цьому ж природному середовищі, роз-

¹ Цитую за: *Микитюк В.* Іван Франко та Омелян Огоновський: мовчання і діалог / Володимир Микитюк. – ВЦ ЛНУ ім. І. Франка. – Серія: «Франкознавчі студії». – Вип. перший. – Львів, 2000. – С. 110.

² Там само. – С. 110.

* За визначенням Самуеля Гантінгтона, який визначає цивілізацію як культурну спільність найвищого рангу, як найширший рівень культурної ідентичності людей.

вивають такі ж основоположні духовні цінності та ідеали, тому намагався розвивати культуру й економіку української громади через удосконалення її соціально-політичної організації. Звісно, європейська цивілізація (до якої – як бачимо у поклику повище, – Франко зараховував і США та Канаду) була досить далекою від того ідеалу, що мали на увазі французькі просвітники, торуючи шлях до суспільства, заснованого на засадах розуму та справедливості. Попереду ще дві світових війни, у яких на чільних ролях буде нація, представники якої чи не найбільше спричинились до формування цивілізаційного європейського комплексу 18–19-го століття, а потім мутувала до нацизму – людиноненависницької ідеології, що замінила собою релігію.

Франко був переконаний, що культурну самоідентифікацію українців можна змінювати і кшталтувати, а найкращим інструментом небезпідставно обрав освіту і науку як джерело і засіб поступу: «Щоб же від нашого народу не відривалося молоде покоління в школах, і щоби з тих шкіл плив для народу безпосередній хосен, то доконче треба, щоби й у всіх школах серед нашого людства навчали так само – по-народному. В інтересах народного поступу, а той самої інтелігенції лежить також, щоби взагалі всі її духовні плоди були як найдоступніші для народу, хоч би навіть прийшлося обмежитися шкільним і так званим простолюдським письменством, на яке ми, правда, зовсім інакше дивимося, як більша частина інтелігентних русинів, бо бажали б ми, щоб воно було цікаве і повчальне і для інтелігентної людини, тобто щоби стояло на висоті теперішньої всесвітньої науки. Розвиваючи так народ, ми тим самим якнайкраще розвинемо й нашу мову, і наше письменство. Тоді й вирішиться справа про те, якою мовою будуть говорити колись всі русини, і чи будуть вони чи не будуть єдині з москалями. А до того часу, до цілковитого зрушення народу в добрі й освіті, інтелігентні русини, поступаючи так по-педагогічному, виграють те, що самі не відірвуться від народу та не пропадуть марно, для нього і для себе. Тоді ж настане для русинів час узятися і до високополітичних справ, бо буде на кого опертися і що з ким зробити, – буде маючий, світлий, самосвідомий народ»¹. Годі і говорити про профетизм Франка й актуальність для сучасної України його життєвої програми.

Для підсумку же про загальні напрямні відчитання топосу «бурси» в критичній парадигмі Франка-літературознавця зробимо позірний висновок про те, що, перекладаючи для галицького читача кінця 70-х років 19-го століття твір Пом'яловського, вводячи в обіг у середині 80-х років забутий роман А. Свидницького чи аналізуючи у цьому ракурсі спадщину С. Руданського, дослідник головню наголошував на детермінованості постання самих тек-

¹ Цитую за: Микитюк В. Іван Франко та Омелян Огоновський: мовчання і діалог / Володимир Микитюк. – ВЦ ЛНУ ім. І. Франка. – Серія: «Франкознавчі студії». – Вип. перший. – Львів, 2000. – С. 110–111.

стів та мотивації поведінки їхніх героїв комплексом суспільно-педагогічних чинників; а також, як розглянуто повище, звертав увагу на елементи лінгвістичної поетики, психоаналітичні аспекти в тлумаченні художніх образів та, переважно застосовував гомотетичне прочитання екзистенційної ситуації вибору, характерне для реалістично-натуралістичної школи. Говорячи про Франковий літературознавчий «дрейф» у напрямі фаталістичного та індетерміністичного сприйняття екзистенції в кінці 80-х та 90-х 19-го століття, ще раз зазначу, що і висвітлення педагогічної проблематики у нього також еволюціонувало від відвертого тенденційного «цвинтарництва», критики «підчищеного чоловічства» (метафори з переднього слова до Франкового перекладу «Бурса і бурсаки» Н. Пом'яловського) до більш об'єктивного, важеного та конструктивного аналізу як системних вад та недоліків тодішньої педагогіки, так і зрілого розуміння важливості національного чинника у школі, значення індивідуальності дидакта для формування самостійного мислення та критицизму в учнів і студентів.

2.6. «Ваш одинокий обов'язок, як студентів університету, здобувати знання»: Франко про вищу освіту («цілком нормальний університет»)

Повністю Франкова фраза, взята у наголовок розділу, звучить так: «Стійте твердо на тім, що Ваша одинока честь, Ваш одинокий обов'язок, як студентів університета, здобувати знанє, науку для несення користи і освіти свому народови і що в боротьбі за такі державні інституції як університет, Ви можете бути ініціаторами, резервою, помічниками, але ніяк не першою лінією»¹. Доволі драстична теза із Франкового листа-звернення до українських студентів 14 грудня 1906 року із закликом не переходити до «активної фази», «активної демонстрації» боротьби за національні права українців в університеті у Львові. Йдеться про відомий середньовічний звичай-церемонію відчитання іматрикуляційної присяги на початку навчального року та рукостискання з ректором. Наші студенти у боротьбі за свій університет вимагали права присягати рідною мовою та узалежнювали від цього свій статус. Сенат університету залишив польську мову для церемоніалу єдиною, тому 15 грудня 1906 року перший студент-українець з теологічного факультету (також і медичного) заявив протест, після чого наші першокурсники покинули зал. Тобто, тоді студентство обмежилось так званим «пасивним опором», хоча до-

¹ *Возняк М.* Невідомий голос Івана Франка в університетській справі / Михайло Возняк // *Краківські вісті.* – Краків, 1942. – Число 148. – С. 4.

бре знаним є подальший розвиток подій, коли вже наступного року поліція арештувала понад двісті студентів-українців за побиття університетського чиновника-провокатора, барикади і нищення аудиторій. Чи ж не відіграв вирішальну роль у 1906 році лист Франка, текст якого вперше опублікував лишень 1942 року у «Краківських вістях» М. Возняк і супроводив такою приміткою: «Далі вплинув на ухвалу української молоді настрої поступової частини польської і жидівської молоді, яка поставилася прихильно до домагань своїх українських товаришів. «Вкінці – писало “Діло” – не без впливу остав погляд тих людей зі старшого покоління, які тішаться пошаною серед нашої молоді. А цей погляд такий, що під теперішню хвилину не час класи університетської справи на вістрю меча й абсорбувати нею сили цілої суспільності»¹. Особливо важко сприймати позицію Франка, яку легко можна витлумачити як «угодовську», у контексті нашої новітньої історії, коли саме національно свідомі та «проєвропейська» молодь стала каталізатором та найбільш активним учасником Революції Гідності. А, між тим, слова класика звучать дуже актуально і засвідчують ту неймовірну вагу для Франка, що мало би виконувати передусім освічене та національно свідоме студентство: «Промовляю тепер з власної ініціативи не кермований ніякою амбіцією, ніяким постороннім інтересом ані впливом, просто як товариш до товаришів, як чоловік, що гарячо любить свій народ і його культурний розвій і дав деякі докази тої любові. Промовляю до вас як до частини того народу, як до його найкращої надії, до його будучих просвітителів і світочів, даю вислів своєму глибокому занепокоєнню і тривозі, промовляю відповідно до важности хвилі щиро і одверто. Чую, що безсовісні інтриганти, засліплені політики та тіснозорі доктринери силкуються похнути Вас на дорогу безглуздої, антикультурної демонстрації, що може закінчитися тільки одним – Вашим терпінням, тяжкою компрометацією тої справи, якої Ви нібито бороните, і ще гірше, тяжкою моральною шкодою цілого народу. Справу теоретично ясну – креовання ц[ісарсько]-к[оролівського] університету з українською викладовою мовою (практично ся справа зовсім не така важна, як Вам здається) Ви хочете своїм виступом похоронити на довгі літа, відбираючи їй навіть поважане цивілізованого світа і симпатію тих, що доси хоч би лиш теоретично стають в її обороні.

Вас вмовлюють безсовісні люди, що Ви яко молодіж не обов'язані числитися з наслідками своїх поступків і повинні йти за голосом власного чуття. Не вірте тим людям, бо вони навмисне грають на Ваших чуттях, а самі заздалегідь ховаються в безпечних криївках, щоб на Вас самих упала одвічальність за їх діло. Вони дурять Вас фантомами народної чести, народної гордос-

¹ *Возняк М.* Невідомий голос Івана Франка в університетській справі / Михайло Возняк // Краківські вісті. – Краків, 1942. – Число 148. – С. 3.

ти, народного права та обов'язку. Заклинаю Вас на все, що Вам найдорожче і найсвятіше, на любов Ваших батьків і матерей, на любов до рідного народу, котрою Ви чванитесь – не слухайте тих намов і підшептів, яких одинока мета – Вашим коштом осягнути невідомі Вам обскурні цілі»¹.

Як дисонують ці слова Мойсея з 1906 року із Каменярськими гаслами та апелями чверть століття назад! «Безсовісні люди» в «безпечних криївках», які (як завжди!) використовують почуття і відвагу романтичної та ідеалістичної молоді; викінчені образи як сучасного політикуму («безсовісні інтриганти, засліплені політики та тіснозорі доктринери»), що ціною таких жертв здобувають свої «обскурні цілі»! Чи ж не сьогоднішня це постреволуційна реальність, чи ж не виявив себе Франко у цьому листі «примиренцем», «угодовцем», тим більше, що називає боротьбу за національні інтереси «фантомами народної честі, народної гордості, народного права та обов'язку»? Категорично, що ні! Франко реально і тверезо бачив ситуацію, а до студентів звертався як до «найкращої надії» народу, найпершим обов'язком яких стосовно своєї нації є здобування знань, плекання громадянської, наукової і мистецької еліти, тому так дорого Україні обходиться бездумне «використання» «цвіту нації»: «Наша суспільність ще не дозріла до тої боротьби і Ви не маєте права провокувати її перед часом до такої боротьби. Коли у Вас є хоч крихта холодної застанови, то Ви мусите знати вже й тепер, що наша суспільність не піде за Вами на Вашу дорогу розпуки, не піддержить Вас на ній і Ваша саможертва буде безплідна. Піду ще крок далі і скажу Вам поучений сумним досвідом Вашої сецесії: Ви самі не вірите в ту справу, за яку боретесь, самі не відчуваєте потреби тої «рідної» науки, бо привикли слухати фраз і впиватися фразам і готові тепер за фрази навіть голови свої класти. Невже Вам не сором?»²

«Пишуся з великим зворушенням», «не завдавайте тяжкого удару нашій Україні» – ці слова показують надзвичайну перейнятість, емпатію Франка до студентства, а також передусім виявляють його розуміння ролі освіченої еліти в побудові національної держави та демократичної організації суспільства. Можливо, Франко тактично помилявся щодо конкретної політичної ситуації, однак лист-звернення до української університетської молоді із проханням зосередитися на навчанні у Львівському університеті показує також і далекоглядність національного діяча і політика: хто знає, чи не бракувало саме тих кількох тисяч високоосвічених українських спеціалістів, щоб вибороти свою державу в протистоянні з тими ж поляками через 10–15 років. Чи ж не «валенродизм», що його так добре «препарував» Франко у версії А. Міцкевича, був би доречнішим? Наша нація завжди емоційно «заряджена»,

¹ *Возняк М.* Невідомий голос Івана Франка в університетській справі / Михайло Возняк // *Краківські вісті.* – Краків, 1942. – Число 148. – С. 3–4.

² Там само. – С. 4.

анархістська та радикально налаштована, українців передусім відрізняло налаштування на «швидку» перемогу, коли треба було мислити і діяти стратегічно. Цей неопублікований у свій час лист Франка демонструє його зріле розуміння ролі освіти у формуванні та розвитку державного народу, адже відомою є історична закономірність, що чим нижчий рівень освіти, тим нація більш емоційно залежна, її легко спровокувати навіть штучними приводами, нею легше маніпулювати. Такі спільноти не здатні аналізувати та мислити системно, вони схильні у всьому бачити «зради», а не «перемоги». Позиція зрілого Франка щодо університетської освіти ще раз показує нам, наскільки багато означало для нього національне «передівництво»-інтелігенція, наскільки важливою для нього була сама можливість здобувати знання і кваліфікацію, а вся його діяльність інтелектуала та національного діяча була спрямована на кшталтування себе і свого народу. Попри не найкращі умови для здобуття освіти українців в Австро-Угорщині, постійне протистояння з поляками в Галичині за рівні або хоч би зіставні можливості, Франко дуже цінував демократичну атмосферу академічної спільноти, вирізняв цивілізаційну «інакшість» європейської педагогічної системи. Той же Г. Грабович так відзначає «потенційні» можливості наукового поступу в європейському просторі на відміну від тоталітарного та, аналізуючи Франкову «відсіч» студента і докторанта професору Ом. Огоновському на вихід його студіуму «Гайдамаків», зокрема пише: «Дещо нове про «Гайдамаків» тут сказано (передусім, мабуть, у Франка); але загальний рівень діалогу не може не розчаровувати – тим більше, що відбувається він у відносно ліберальній і конституційній Австро-Угорщині, а не в деспотичній Росії, тож учасники його мали змогу обговорювати поему в контексті чималого літературно-критичного, не кажучи вже політичного, досвіду, і не в останню чергу – змогу і потребу реагувати на дискурс про Шевченка і «Гайдамаків» у польській критиці»¹. Йдеться про «одержавлення» та «оцерковлення» освіти в Росії, де ця тенденція уже давно стала визначальною ознакою і неодмінною якістю «офіційної педагогіки», «офіційної науки». Визначний шевченкознавець сучасності Юрій Барабаш в інтерв'ю кореспондентові «Літературної України» В. Плющеві, розказуючи про реалії свого діаспорного буття в Москві, також відзначив цікаву особливість російської «офіційної науки»: «Неможлива річ – дозволити «пропагування» у виданні російської державної інституції (РАН, виявляється, є державною установою, а думалося, що незалежною і науковою*) «руссофобських» Шевченкових висловлювань про Московщину, москалів, Петра I,

¹ *Грабович Г.* Шевченкові «Гайдамаки». Поема і критика / Григорій Грабович. – Наук. ред. Олесь Федорук. – К.: Критика, 2013. – С. 105.

* Примітка у сучасному перевиданні інтерв'ю 2013 року: «Тепер вона таки стала державною, підпорядкованою Міністерству освіти і науки, – з відповідними наслідками, звісно».

Єкатеріну II, всю імперську державність, його ворожих ідеї дружби «двох братніх народів суджень про Переяславську раду тощо, не кажучи вже про співчутливий коментар до подібних цитат з боку автора монографії; це суперечить усталеним у російській (звісно, знову ж таки «патріотичній») науці поглядам і засадам, а також буденній свідомості пересічного росіянина, що їх треба поважати...»¹ Як тут не згадати відому відповідь І. Франка своєму перекладачеві та видавцеві творів у Росії Григорієві Войташевському, у якій український письменник з Галичини проводить цивілізаційну межу між тоталітарною та деспотичною Росією з одержавленими «офіційними» педагогічними інституціями та «рештою» континенту². Направду, проходять сотні років, а «всё на эфтом самом месте»!

Як громадський діяч і журналіст Франко передусім вивчав та постійно виносив для обговорення на шпальти газет і журналів (власне у Галичині, у Росії, у Німеччині; українською, російською, польською, німецькою мовами) різноманітного штибу проблеми функціонування освітніх інституцій у різних провінціях Австро-Угорської монархії. Об'єктивно «Королівство Галичини та Володимирії...», що постало в результаті анексії австрійцями Галичини після першого поділу Речі Посполитої 1772 року, було найвідсталішим економічно коронним краєм і зазнавало різноманітних реформаційних спроб політичного облаштування і географічно-адміністративного форматування (королівство, губернія, край, провінція...). Не вдаючись в детальні історичні подробиці австрійського адміністрування на українських етнічних землях (історична Галичина, яку почали називати Східною Галичиною на розрізнення від Західної Галичини – історичної Малопольщі), відзначимо стали тенденцію: до революції 1848 року королівством керували переважно етнічні німці та онімечені чехи, а пізніше у владі домінували поляки із «закономірною» егоїстичною політикою щодо конкурентів-українців. Франко ще 1893 року в газеті «Діло» опублікував статистичний огляд під назвою «Що коштують наші школи» де аргументовано стверджував: «Між видатками, які ложить держава на поодинокі краї коронні, безперечно, перше місце повинен займати видаток на школи. Вже само поняття держави, яко зв'язку повітів, племен в цілях культурного співділання і досконалення, вимагає, щоб головна часть сили зв'язкової йшла іменно на культуру, на просвіту»³. Власне, має-

¹ Барабаш Ю. Не відверну лица / Юрій Барабаш. – К. : Темпора, 2013. – С. 696.

² Франко І. Причинки до автобіографії [Универсальная библиотека. Ч. 423. 10 к. Иван Франко. К свету! На промыслах. Перевод с украинского Г. Войташевского и М. Новиковой. Книгоиздательство «Польза» В. Антик и К-о. Москва, без означення року] // Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Иван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 36–44.

³ Франко І. Що коштують наші школи (Друга часть статті «Сила податкова Галичини») / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 44. Кн. 1 / Иван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 145.

мо цивілізоване обстоювання інтересів своєї нації та культури, свого права на розвиток в умовах багатонаціональної держави, адже детальний кваліфікований аналіз бюджету австрійського освітнього міністерства показав, що на університети і школи Галичини «датки» майже за всіма параметрами менші, аніж на німецькі, австрійські, чеські провінції. «Держава єсть для нашого краю мачухою», – образно та емоційно писав Франко, вказуючи ще й «місцеві» кривди і несправедливості: «Розуміється, що ми, русини, по милості наших верховодячих братів, і з тої малої частки дістаємо лиш незначну часточку, хоч нашого народного гроша до скарбу державного впливає, певно, не менше, як польського. І коли весь край має причину жалуватися на несправедливе трактування в бюджеті державнім, то ми маємо до того подвійну причину, так як і тая невеличка часть державних видатків, яка плине на школи в Галичині, дуже маленько служить на хосен нашої народності, а більше на всякі педагогічні, а не раз і прямо шкідливі експерименти над нашими школами. Ми так як той бідний промокший Бровко, на котрого і з неба дощ іде, і з стріхи вода тече»¹. Економічні диспропорції між регіонами монархії підсилювались в Галичині соціальним і національним протистоянням, адже більшістю сільськогосподарських земель і, відповідно, селянами на них до скасування панщини володіла польська магнатерія, котра, як й українські та інші за походженням дідичі, у більшості своїй послідовно боролася із запровадженням і розвитком шкільництва у Галичині ще від 1770-х років. Грамотні люди краще організовуються, вчать використовувати навіть ті крихти прав і свобод, що забезпечувала їм держава. Освіта – це був зокрема і шлях до особистої волі для закріпачених, звільнення від панщини, адже за цісарським патентом від 10 вересня 1787 року брати у ремісницьку науку можна було не інакше, як тільки після закінчення двохрічного курсу нормальної школи. Що вища освіта звільняла, годі й говорити, тому Франко писав 1893 року у журналі «Киевская старина» про сільську школу для селянина так: «Она открывала ему доступ к ремеслам, к высшим, т[ак] назыв[аемым] нормальным школам, а после в гимназию; то и другое делало мужика свободным, давало ему возможность быть священником, учителем, лекарем и проч.»². Об'єктивно землевласники були зацікавлені в тому, щоб селянство залишалось «темним», а отже – покірним. Усі поступові реформи в Австрії та потім в Австро-Угорщині для селянства асоціювались передусім із монархічною владою. Звідти усталений погляд та своєрідна міфологізація

¹ Франко І. Що коштують наші школи (Друга часть статті «Сила податкова Галичини») / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 44. Кн. 1 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 150.

² Франко І. К истории просвещения в Галиции / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 181–182.

«доброго цесаря» і «пані цесаревої», які щиро люблять «бідних простаків» і хочуть їм допомогти, а «місцеве панство» не дає! У цій же статті Франко покликається на скаргу селян із Снятинщини на місцевого поміщика: «Чуємо, же німих і глухих учать читати, а ми ні глухі, ні німі, й самі платимо за школу. Ни знаємо, щось значит, же так не любят нашу школу; кождому, котрий до сего разу навчився, допікають, а ми, бідні простаки, нікому нічого ни кажемо, що хто вміє»¹.

Повертаючись до університетських студій на Львівському університеті та Франкових оцінок рівня викладів у ньому, варто зазначити, що датовані ці критичні виступи головню другою пол. 1880-х – поч. 1890-х, а стосуються вони уже майже повністю колонізованого навчального закладу. Зокрема, 1891 року Франко у передмові до планованого «Порадника для читачів» писав про анальфabetизм випускників університету – гімназійних учителів історії, – які не знали елементарних історичних, правових та адміністративних засад функціонування Австро-Угорщини; філологів, котрі не могли «зрозуміти різниці між суб'єктивним а об'єктивним», та констатував: «Правда, почасти винна тому й сама шкільна лава. Стан студій на університеті Львівським такий низький та общипаний, як, може, на жаднім університеті в цілім світі; студент може пройти весь університет, займатися спеціально літературою, а не чути навіть імен Данта, Шекспіра, Кальдерона та Рабле. Ми знали справді вчителів літератури по гімназіях, котрі говорили, що німецька література починаєсь у нас Клопштоком, а кінчиться Гетим, ну а на французьку дивились крізь очки Лессінгової “Гамбурзької драматургії”»². Безперечно найгрунтовніший історичний огляд функціонування Львівського університету та його еволюції (чи революції!?) фактично з німецького по суті у польський виш здійснив Я. Грицак, який відмітив, що «Провінційний статус Львівського університету виводився з того культурно-географічного факту, що до останньої чверти ХІХ століття це був найсхідніший форпост німецької культури. Блискучим професорським складом він похвалитися не міг: наукові таланти притягалися «центральноними» університетами у Берліні, Відні, Ляйпцигу,

¹ Франко І. К истории просвещения в Галиции / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 183.

² Франко І. [Уривок передмови до задуманого «Порадника для читачів»] [1891] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 603. (Уперше надруковано у вид.: Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів, 1962. – Зб. 9. – С. 164–165. Публікація здійснив М. Мороз, який і дав назву текстові. За припущенням Мороза, текст написано у першій половині 1891 р.).

Гайдебельгу чи Тюбінгемі»,¹ і зробив дещо алогічний висновок про те, що «Полонізація Львівського університету об'єктивно справила позитивний вплив на Франкову біографію»². Радше навпаки – полонізаційні процеси понизили науковий рівень викладання, адже багато викладачів не захотіли або не змогли перейти на польську (чи українську!) мову викладання, а ліберальний режим і роль «прихованої польської столиці» спричинили зростання «вільнодумства», тобто – наукове пропагування соціалістичних ідей в університеті. Це справило фатальний вплив на Франкову долю: парадоксальним є той класичний факт, що особисте нещастя і життєві злигодні у житті митця дуже часто стають джерелом і причиною його геніальної творчості, менше це стосується науковців. З погляду ж історика чи політолога логіка у Франковім ангажуванні в поширення соціалістичних ідей в українському суспільстві звісно є, адже це було основним інструментом модернізації нашої нації, однак (нехай і непрямо!) позбавило Франка педагогічної та академічної наукової кар'єри, поставивши в епіцентр вестернізації української Галичини. Грицак стереометрично проаналізував зміст лекційних курсів двох головних «зірок польського наукового життя», що переїхали до Львова для полонізації університету (Леон Білінський і Юліан Охоровіч), та зацікавленість Франка-студента їхніми викладами, наголосивши на провінційності «старої» німецької інституції. У розділі «Великий перелом» системно й «у розвитку» розглянуто дегерманізацію навчального закладу (а також і Львова загалом) та аргументовано відзначено, що «Полонізація львівського університету відбувалася коштом зменшення не так німецької, як руської присутності»³. Я. Грицак однак дотримується традиційного (власне Франкового! Або ж Драгоманівського) бачення наукового та освітнього рівня університету, тому зазначає: «Якщо Франко й мав якісь надії здобути добру освіту у Львові, то вони мусили швидко розвіятися»⁴. Далі – наводить традиційні Франкові вислови та його судження про своє університетське навчання головно «драгоманівського» періоду. Уже у другій частині книги («Франко та його суспільство») історик стверджує, що «...виключати університетський досвід Франка у становленні його як позитивіста не можна. А це, своєю чергою, означає, що він не був цілком самоуком-дилетантом»⁵. І це, безперечно, слушно, адже університетські навчальні програми, систематичні курси, наукові семінари, які є осягненням не одного конкретного викладача (навіть нездари!), а бага-

¹ Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 156.

² Там само. – С. 156.

³ Там само. – С. 152.

⁴ Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 153.

⁵ Там само. – С. 228–229.

тьох років і поколінь тривання вищої школи, цілої академічної демократичної спільноти неодмінно кшталтують індивідуума. Навіть такого, скажімо «агіографічно», геніального, як Франко. Ярослав Грицак доречно стверджує, що Франко «міг бути дуже суб'єктивним у своїх оцінках. Вони також могли мінятися під впливом обставин і часу...»¹, та проводить детальний «розбір» взаємин Франка, М. Павлика і М. Драгоманова з університетським професором, завідувачем кафедри української словесності Ом. Огоновським. Варто зазначити, що «критичну поставу» Драгоманов загалом-то мав практично до всіх українських (і не тільки!) митців і науковців (за винятком, можливо, Ю. Федьковича!), також і до самого Франка*. Політичні та особистісні амбіції декілька разів загострювали їхні взаємини гранично (зокрема – відмова передати у тюрму для арештанта-Франка гроші від Драгоманова), однак були десятиліття співпраці, «приправленої», звісно, зрозумілими «ревнощами» до становища університетського вченого. У цьому ракурсі також цікавою є гіпотеза Я. Грицака про те, що «Цілком можливо, що на Франка і Павлика з його різкими оцінками університетської освіти сильно вплинуло їхнє пізніше знайомство з російською революційною літературою, яка ставила вище університетської індивідуальну освіту»². Незрозуміло, вочевидь, як «пізніше» знайомство могло вплинути на «раніші» оцінки, однак певний сенс у цьому безперечно є: російська університетська освіта – це офіційна державна підконтрольна система, яка не до порівняння із недосконалою, рутинною, заскоружною для студентів рівня Франка, але доволі вільною, керованою виборним сенатом, із примітивною, однак все-таки наявною університетською демократією, академічною спільнотою у конституційній Австро-угорській монархії. Не забуваймо, що Франка ніколи не відраховували остаточно, давали стипендію, поновлювали і т.д. Уявімо, який «жовтий» чи «вовчий» квиток чекав би на такого студента у російських університетах.

Отож, у книзі історика-франкознавця поціновано Львівський університет не так за фаховий рівень викладів, а відповідно до наявності чи не-

¹ *Грицак Я.* Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 154.

* У відповідному розділі цієї книги уже зазначено, що Франко часто відчував «знеохочення» від критики М. Драгоманова. Характеристичними є листи Франка до М. Драгоманова від 21 і 26 квітня 1884 року, у яких Франко дуже емоційно прореагував на «ласкавий» лист («строго наукової роботи від початкуючих студентів котрий педагог стане ждати?.. Адже ж і Ви, добродію, не все в один день провчили і не готовим з голови Юпітера вискочили. А Ви ж колись були педагогом...Так майте ж згляд на початкуючих!.. Я міркую, що справа більше виграла б і охота до праці більша була б, якби ми від Вас частіше могли почути слова дружньої поради, ніж докорів» (Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 420).

² *Грицак Я.* Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 155.

нааявності «ліберальних поглядів» та «публічного життя в університеті», тому переконливими є тези про позитивний вплив полонізації на вільнодумство, подолання периферійності та здобування статусу «духовної столиці» для полонії, однак дещо оксюморонним є твердження про позитивний вплив цих процесів на біографію Франка. Хтозна, чи не реалізував би він більш повно свої таланти митця і науковця у Львівському німецькому провінційному університеті (останнім у ряду Берлін, Відень, Ляйпциг, Гайдельберг, Тюбінген!) із уже (не тільки!) трьома українськими кафедрами. Звісно, найкраще би в українському виші, бо ж Франкова спроба-декада налагодити співпрацю із польськими соціалістичними і ліберальними силами (таборами?) завершилася повним фіаско: наші західні сусіди (як і північно-східні!) завжди свої національні інтереси ставили вище ефемерного інтернаціоналізму. Після десятилітньої «панщини» у середині 90-х років 19-го століття Франко переконався в ілюзорності змінити об'єктивні закономірності «егоїстичного» розвитку націй, тому невиправдано Я. Грицак не погоджується із сучасною польською історіографією, їхніми твердженнями про те, що Франко був націоналістом і відповідно ставився до полонізованого уже на той час університету (бо ж, за аргументацією Грицака, хвалив викладачів-поляків К. Ліске, Ю. Охоровіча, Л. Білінського, а критикував українця Огоновського): попросту його націоналізм не передбачав ненависті до польського народу чи до будь-якого іншого. Справжній, первинний націоналізм є тотожний патріотизмові і передбачає передусім активну та жертвовну діяльність для блага свого народу і зовсім необов'язково коштом чи дискримінацією інших чи інакших.

Влучний емоційний висновок завершує скрупульозний підрозділ «Університет» книги Я. Грицака («Одна з найбільших іроній Франкової біографії і його посмертної слави є факт, що його ім'я присвоїли тому університетові, який він так і не закінчив і в якому йому так і не дозволили викладати»¹), однак дещо банальним є його завершення: «Головним університетом для нього стала тюрма й ув'язнення. Вони не дали йому формальної освіти, але вони зробили його насправді вільним і незалежним та утвердили його моральний авторитет серед декількох поколінь русько-українських інтелігентів»². Арешти не принесли Франкові поваги серед більшості консервативного українського галицького суспільства, тим більше не зробили його моральним авторитетом. Це вже пізніше радянські ідеологи від літературознавства виснували міф саме такого Каменяра. Арешти позбавили Франка можливості «нормальної» кар'єри, зумовили тривалу співпрацю із певними «сусідськими» політичними угрупованнями та пресою, але не соціалістич-

¹ Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 158.

² Там само. – С. 158.

на пропаганда, не драгоманівські космополітичні ідеї, а талант літератора, неймовірна сила інтелекту вченого та трагічна велич духу, феноменальна працездатність, а головне – чітка національна самоідентифікація та формування тієї ж української національної ідентичності для цілого народу (або ж – як люблять називати до сих пір наші сусіди – люду чи населення!) зробили його самого і його націю вільними і незалежними та утвердили моральний авторитет не серед кількох поколінь інтелігентів, а назавжди в Україні, як це пафосно і гучно не звучить! Сьогодні багато уже написано про негативний вплив Драгоманова, однак сам Франко звільнявся від його «парасолі» цілеспрямовано уже з кінця вісімдесятих років і аж до смерті свого геніального та, водночас, фатально впливового для історії розвитку нашої модерної нації вчителя. Остаточо не звільнився ніколи, «дух» Драгоманова мучитиме уже хворого, однак після 1895 року Франко уже інший у національному питанні: саме після смерті Драгоманова його учень стає «моральним авторитетом» для українців. Цікавою у цьому аспекті виглядає його «боротьба із Міцкевичем», адже ж чи не прагненням відвернути від асиміляції ту частину українців, яких через пропагандистський вплив у школі, університеті, культурному та адміністративному житті Галичини залучали до польської сфери національної ідентифікації, пояснюється розрив Франка із польськими колами у середині 1890-х? Можливо, – підсвідомо, а скоріше за все зрілий мислитель чітко розумів, що його співпраця з домінуючими та все більш шовіністично налаштованими сусідами, хоч і дає матеріальне забезпечення, можливість «жити з пера», однак справляє деморалізуючий вплив на ціле пост-франківське покоління. Не проти культу Міцкевича боровся Франко, а за культ своєї культури, шкільництва, національного і державного самовизначення, тому і був націоналістом. Націоналістом модерним і... ліберальним!

Невиправдано, що уже усталено і традиційно термін «націоналізм» аксіологічно сприймається дуже однозначно та радикально. Польський історик ідей Анджей Валіцький, аналізуючи авторську концепцію дослідника націоналізму Ернеста Гелнера, відзначив її оригінальність та цінність на сучасному етапі розвитку європейської суспільності, що полягає «... в показі незумисних і непередбачених наслідків широко витлумаченого націоналізму та в рішучому відкиданні стереотипу, який ототожнює націоналізм з ідеологією «закритого суспільства», несумісною з ліберальним «відкритим суспільством»¹. Якщо спрощено, то йдеться про Гелнерове розуміння націоналізму як політичного принципу, за яким політичні та національні одиниці мають збігатися, сам історично неминучий націоналізм є творчим і первісним

¹ Валіцький А. Чи можливий ліберальний націоналізм? / Анджей Валіцький // НАЦІОНАЛІЗМ: Антологія. – Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 813.

чинником у творенні націй, які є похідними від руху еліт, так званими «конструктами», та має право на об'єктивну потребу культурної гомогенності. Продуктивними саме стосовно філософського світогляду Франка є звернення А. Валіцького до сучасного польського інтелектуального істеблшменту зі стрижневою Гелнеровою ідеєю про можливість «ліберального націоналізму» («Це уможлиблює націоналізм свідомо і програмово ліберальний, який чітко відмежовується від антиліберальних версій націоналізму»¹). Власне, Валіцький апелює до польських еліт з тої причини, що їхня мовна практика передбачає застосування терміна «націоналізм» у звуженому й зневажливо-му значенні, бракує аксіологічно нейтрального поняття на позначення усіх ідеологій, що підтримують національний зв'язок. З відомих причин таке застосування поширене в Німеччині, а також в Італії і Франції, багато менше в англословному світі. Польський історик пропонує розмежовувати аксіологічно нейтральне видове поняття націоналізму, назвавши його «націоналізмом А», від «крайнього», шовіністичного і ксенофобського «націоналізму Б»*. Отож, дуже цікаво, що сучасний польський історик апелює до свого соціуму з комплексом ідей, які свого часу озвучував і реалізовував практично Іван Франко. Валіцький вважає, «що вдале поєднання національних цінностей (тобто націоналізму А) з цінностями ліберально-демократичними могло би виявитися дуже потрібним для Польщі»², та приходять до доволі продуктивного висновку, що концепція «ліберального націоналізму» «повинна виконувати подвійну функцію: 1) вказувати, що не існує суперечності між ліберально-демократичними цінностями та вибором на користь широко тлумаченого націоналізму, і водночас 2) нагадувати про те, що лібералізм – це не лише питання економіки та внутрішнього політичного механізму, отже, що ліберальні принципи охоплюють також справи національної тотожності і національної пам'яті»³.

Сьогодні в Україні все ще є тривкою тенденція до називання Франка соціалістом, беручи до уваги його діяльність в 1870–80-х рр., натомість «не

¹ Валіцький А. Чи можливий ліберальний націоналізм? / Анджей Валіцький // НАЦІОНАЛІЗМ: Антологія. – Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 813.

* Можна тільки привітати прагнення польського історика ідей, адже в останні роки політикум дружньої нам країни очевидно не розрізняє націоналізм «політичний» і націоналізм «культурний» (Д. Гатчінсон); націоналізм як прагнення до гетерогенності культури поневоленої нації і шовінізм гомогенний державного імперського народу. Звісно, різноманітні ксенофобські крайнощі етнонаціоналізму заслуговують на засудження.

² Валіцький А. Чи можливий ліберальний націоналізм? / Анджей Валіцький // НАЦІОНАЛІЗМ: Антологія. – Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 813–814.

³ Там само. – С. 820.

прийнято» називати націоналістом, бо ж якось важко зарахувати класика до апологетів тієї течії націоналізму, що домінувала у нашій трагічній і героїчній водночас історії 1930–50-х років. А між тим, наш Франко незаперечно належав до засновників та активних діячів українського націоналізму, що його Д. Гатчінсон називає «культурним націоналізмом» на відміну від «націоналізму політичного»¹. Провідний фахівець з питань європейської етнічності та націоналізму називає найвидатнішим представником українського націоналізму кінця XIX століття М. Грушевського, а до інших впливових націоналістів зараховує М. Драгоманова («інтелектуал «поступового» спрямування») та І. Франка («вчений, поет та інтелектуал з соціалістичними тенденціями»), які разом реалізовували постулати культурного націоналізму через діяльність Наукового товариства ім. Шевченка в Галичині, котре «... перетворилося з елітарного академічного центру на широке сімейство організацій, діяльність яких набула суспільно-політичної спрямованості: по-перше, воно поставило собі за мету націоналізацію населення України, що перебувало під польським та російським урядуванням, і, по-друге, – його об'єднання в незалежній державі. Хоча Товариство мало місцеперебування в Галичині, але значну культурну та фінансову підтримку воно одержувало з під російської України»². Гатчінсон також стало відзначає, що першим необхідним етапом українського націоналізму у його боротьбі із націоналізмами російським і польським були освітні цілі: боротьба за мову і літературу, видавництва, пресу, школу. Пасіонарна активна частина українських інтелектуалів звісно була у меншості щодо інертних мас, однак це характерно для всіх європейських націоналізмів і тоді, і зараз. Власне, в умовах політичної лібералізації та боротьби з домінуванням поляків визначальною ставала боротьба за національну вищу освіту: «Але рух за відродження спирався все-таки на ентузіазмі меншості: тож, зіткнувшись з жорсткою протидією з боку поляків, цей спілчанський рух від 1898 року почав висувати політичну вимогу про створення українського університету у Львові»³.

Франко особливу увагу приділяв підготовці кваліфікованих національних кадрів постійно, і не тільки у публіцистиці та наукових виступах, а й у художніх текстах. При тім, Франків патріотизм аж ніяк не передбачав ізоляції, особливо у справах освітніх. Новітня методика навчання, ерудиція і педагогічні кадри, бібліотеки і музеї, лабораторії і практичні експерименти, – ось

¹ Гатчінсон Д. Культурний і політичний націоналізм / Джон Гатчінсон // НАЦІОНАЛІЗМ: Антологія. – Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 654–655.

² Там само. – С. 659.

³ Гатчінсон Д. Культурний і політичний націоналізм / Джон Гатчінсон // НАЦІОНАЛІЗМ: Антологія. – Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 659.

що визначило вибір навчального закладу для героя роману «Не спитавши броду». І хоча йде мова про медичний фах, у цьому виборі головним є якість освіти. Через свого персонажа Франко стверджував, що патріотизм полягає не в обов'язковому навчанні у своєму, «рідному», але гіршому університеті, а у здобутті професійних знань та умінь у найкращій інституції та їхньому застосуванні на рідному терені. Тому, хоча йдеться про Віденський і Краківський університет, а ці думки Борис Граб висловлює дівчині-полячці, у яку закоханий, слова жорсткі, але доречні: «Така думка чинить честь вашому, пані, патріотизмові, але, як і многі другі на патріотизмі основані думки, єсть тільки ілюзією. Можна жалувати, коли дійсність звичайно за першим приступом розбиває такі думки, але так воно мусить бути».¹ Національна зашореність, ідеалізація і сліпе некритичне слідування шаблонам, це, на думку Франка, «вина школи, виховання, лектури»². Письменник висновує та утверджує у своїх літературних творах концепцію національного героя, який невпинною і непоказною для загалу працею утверджує достойне місце свого народу серед інших. Не героїчна самопожертва – бо легко віддати своє життя за Україну «на виду», – а невтомна цілеспрямована праця для неї. У цьому ракурсі по-новому відчитуються рядки з некрологу (враховуючи особливості жанру!) тому ж професорові Ом. Огоновському: «Покійний був, без сумніву, найвидатнішим представником української народової партії не лише на ниві науки і письменства, а й у царині практичної діяльності для освіти народу (письмівка моя – В. М.). Як людина, він визначався рисами, котрі викликали в ньому повагу. Цінуючи високе почуття власної гідності, він змушений був при цьому понижуватися до понять і способу думання простачків. Надзвичайно сумлінний у виконанні своїх обов'язків, являв собою тип русина, що зовсім не часто зустрічається у нас, – невтомно працюючого і пунктуального майже до педантизму»³.

Мимохідь зауважу, що і практична діяльність «для народу» власне Франка позначена такими ж рисами. Життєвим кредо зрілого діяча стало

¹ Франко І. Не спитавши броду / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 18 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1977. – С. 353.

² Там само. – С. 355.

³ Франко І. Проф[есор] Омелян Огоновський. [Некролог]. / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 462. Вперше надруковано 1894 року польською мовою в газеті «Kurjer Lwowski» під назвою «Prof[essor] Emil Ogonowski» (№ 301. – 30. X. – S. 5–6). До слова: саме Огоновський став першим дослідником творчості свого «студента, який переріс професора», приділивши йому в славнозвісній «Історії літератури руської» найбільше місця, а не Кирило Студинський і Василь Щурат, як про це пише Я. Грицак (Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 429).

«менше крові, більше поту», а його цілеспрямовані контакти із українською молоддю, передусім студентством, мали постійний характер. Ось як писав про роль Франка у своїх спогадах один із провідників українського студентського руху Степан Баран, який у 90-х роках був учнем державної класичної гімназії з польською (!) мовою навчання в Самборі: «Франко цікавився українською інтелігентською молоддю, бо ж її лав мали вийти майбутні організатори й керманічі національного життя»¹. Власне знаменним є той факт, що це була єдина польська гімназія в Галичині, що мала тоді абсолютну українську більшість серед учнів і половину вчителів-українців, тому українська мова була обов'язковим предметом у кожному класі та панівною серед учнів поза заняттями, які і творили учнівську «духову еліту». Баран чітко називає і чинники такої українізації: національна преса, а головню Франкові видання – «Зоря», «Життя і Слово», а з початку 1898 року і «Літературно-Науковий Вісник», про рецепцію якого сказано так: «Одним з головних редакторів цього, на європейський зразок видаваного, журналу був Іван Франко. Його твори, що до того часу появлялися друком, наш гурток мав в цілості, і ми їх усіх читали. На нас, старших гімназистів, Франко справляв враження духового велетня, і його вплив на формування нашого світогляду був безперечний»². У подальшому доктор права й адвокат писав також про Франкове схвалення вибору професії (потреба захищати кваліфіковано людей) та про безпосередній педагогічний вплив на нього й інших студентів. Зокрема, на зібраннях і зустрічах студентів, коли вони виступали із різноманітними доповідями-рефератами: «До реферату і промов окремих дискутантів прислухувавсь уважно і забирав слово наприкінці дискусії. Говорив спокійно, зрівноважено і без тіні патосу. Старався при цьому підкреслити дотичні місця реферату та вказував на його недоліки. Метою його промови було не знеохотити референта до дальших виступів, навпаки до них заохочувати та поширювати і поглиблювати знання, при чому подавав і відповідну літературу. Те саме стосувалося і замітніших виступів окремих дискутантів. Промова Франка була не лише спростуванням і доповненням виголошеного реферату на подану референтом тему, а властиво ядерним рефератом і цікавою повчальною лекцією для слухачів»³. Дидактичний талант проявлявся повною мірою, а якщо окреслити основні педагогічні якості Франка-ментора, то ще раз переконаємося, що геніальні вчителі «не старіють», адже відчитуємо і розвиток критичного мислення у слухачів, і компетентнісний підхід; зразки проблемного

¹ Баран С. З моїх споминів про Івана Франка. В 36-ті роковини з дня смерті (28. 5. 1916 – 28. 5. 1952) / Степан Баран. – Видання «Українських вістей». – Німеччина, 1952. – С. 22.

² Там само. – С. 23.

³ Там само. – С. 27.

викладу і вміння висловлювати та відстоювати свою думку, методику групового навчання... Тобто, абсолютно сучасний методологічний підхід, а окрім того хочу особливо відзначити Франків демократизм у спілкуванні із студентами, його бажання мотивувати до наукової праці молодь. Як тут не згадати педагогічне кредо Ом. Огоновського («Заохочувати, а не знеохочувати») та цитований вище лист Франка до Драгоманова («Строго наукової роботи від початкуючих студентів котрий педагог стане ждати?»). Логічно, що С. Баран висловлює «великий жаль» багатьох своїх ровесників, які не мали змоги чути Франка із університетської кафедри, та згадує відомий факт, що саме молодь ініціювала збірку грошей на 25-річчя його літературної діяльності для того, щоб після купівлі «парцелі» та будівництва скромної «вілли» письменник зміг «зажити нормальним життям інтелігента» і «цілком віддався поетичній письменницькій творчості, науковій і публіцистичній праці, відійшовши від злободенної політичної метушні і журналістської гамарні»¹.

Ще два важливі моменти із спогадів: Франко спілкувався із українськими (а також польськими, єврейськими) студентами головно у львівських кав'ярнях, де, «за віденським звичаєм, скупчувалося товариське життя інтелігенції», на відміну від зібрань у приватних домах, як «це було в Києві і взагалі в Росії»; саме «Академічна молодь і стала пропагатором цієї великої ідеї. На великому з'їзді українських студентів у Львові в липні 1899 р., на якому політичний реферат виголосив студент права Львівського університету Лонгин Цегельський, на основі його реферату схвалено дві найважливіші постанови: щодо вимоги до австрійського уряду заснування українського університету у Львові і змагання до створення української соборної держави. ...В цій ідеології виховувалося ціле українське студентське покоління в Австрії років 1900–1914, і вона незабаром поширилася тоді і в галицько-українських народніх масах. Студентство повело й активну боротьбу за заснування українського університету у Львові»².

Отож, молодь від Франка очікувала власне наставницької, менторської діяльності через його художні та наукові тексти, а сам зрілий вчений і митець як ніхто інший вбачав в освіченій національній еліті мету і засіб для створення майбутнього справедливого українського суспільства. Звідси, – прагнення максимально використовувати ліберальні (чи, точніше, ліберальніші, ніж у Росії) можливості державного устрою Австро-Угорщини, розвивати зародки громадянського суспільства без кінцевого ризику втрати свободи, а то й життя у деспотичній азійській за своєю сутністю

¹ Баран С. З моїх споминів про Івана Франка. В 36-ті роковини з дня смерти (28. 5. 1916 – 28. 5. 1952) / Степан Баран. – Видання «Українських вістей». – Німеччина, 1952. – С. 33.

² Там само. – С. 33–34.

імперії. Звідси, – те волення Мойсея до свого народу «хоч тугою повите, Та повне віри», звернення до «кочовиська ледачого», щоб «пророцькі слова перейшли В кров і душу дитині». Хоча, безперечно, має рацію Я. Грицак: «Що вражає у мисленні молодого Франка – це неувага до держави як обов'язкового чинника змін. У модернізації Європи ХІХ ст. помітно щось на зразок певної тенденції: чим далі на схід, тим сильнішою є роль держави як *agens movens* індустріялізації»¹. Варто уточнити: вражає по-доброму і є гідним наслідування, бо представляє західний тип мислення, європейський тип світогляду, що базується на особистій свободі індивідуума та вірі у свої сили. У сучасній Україні і сьогодні патерналістські настрої зростають по вісі захід-схід, і так само збільшується віра у «доброто» голову колгоспу, директора шахти чи школи, депутата чи президента, які підметуть хідники, пофарбують плоти, навчать дітей, «дадуть» платню чи пенсію і т. д. Той азійсько-російсько-радянський колективізм (інколи доволі симпатичний, як от у версії козацької традиції, козацького звичаєвого права) міг би бути продуктивним у разі наявності своєї національної держави, виконувати реальні модернізаційні функції. Стосовно ж молодого Франка, то питомий для нього західноєвропейський індивідуалізм і дисонував із колективістськими у своїй суті соціалістичними ідеями, що і стало однією із причин його поступового дрейфу «вправо». Теж саме можна сказати і про погляди Франка про вищу освіту, про університетське навчання. Очевидно, що йому більше імпонував західний ліберальний тип автономного навчального закладу із присутніми академічними свободами, коли науковці і педагоги вільні у виборі своїх пошуків і способів комунікації зі студентами, коли немає регламентованих державою норм і правил, передусім ідеологічних. Уніфікація та одноманітність, жорстке керування зверху-вниз, відсутність справжньої демократії і виборності адміністрації – це больові точки і сучасної української вищої освіти, спадок «радянщини», коли держава мала основний та визначальний вплив на педагогічні та наукові інституції, утверджувала освітню систему «армійського» типу. Іван Франко безсумнівно був апологетом західного типу університету і в багатьох статтях висвітлював його переваги та «відповідність до європейської вдачі». Тобто, взаємозалежність і взаємовплив національних характерів, ментальності та вищої освіти.

Однією із перших публікацій Франка з цією проблематикою є стаття польською мовою «Університети в Росії» у газеті «Kurjer Lwowski» 1887 року. Фактично це переказ («відтворення основного змісту») статті німецького публіциста Е. Любека з німецького ж місячника «Die neue Zeit» у Штутгарті. Загалом це нищівна критика російських, залежних від царату та «одержавле-

¹ Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 240.

ного» православ'я університетів, про що на початку Франко сказав: «Питання про російські університети, яке недавно загострилося аж до рівня відомих студентських заворушень, дотепер не було вирішене і, більше того, поки триватиме деспотична система, не може бути вирішене і муситиме залишатися незагоєною раною, постійною аномалією в організмі царського деспотизму і, отже, кожної хвилини може знову стати актуальним»¹. Внаслідок постійного регулювання та втручання самодержавства саме поняття «університет» девальвовано настільки, що для російської освітньої системи доречно використовувати інші назви: «Розуміється, в таких «вищих школах» не можуть розвиватися розум, спрямований до високих справ, ідеальні прагнення. В тих закладах не чути, як в університетах, биття пульсу народу, не вирує життя, не панують високі почуття, серця не б'ються для свободи. Навпаки, навчання і мислення тут відбуваються точно, згідно з інструкцією, і ті «вищі виховавчі заклади» з привілеєм забезпеченої кар'єри є одночасно інкубатором забитих голів – саме таких, які найбільше потрібні деспотичному урядові»². Отож, «вищі виховавчі заклади» на відміну від Університету, перетворення професорів у «звичайних шкільних вчителів», які повинні «викладати цілком механічно і не виявляти при цьому жодних власних думок, якщо хоче уникнути небезпеки, що на нього донесуть попечителі і міністри, або що доведеться почути від студентів, що, мовляв, його лекції не відповідають програмі...»³ Ось причини і наслідки «армійської» офіційної педагогіки у Росії, тому «Становище університетів у Росії, як бачимо, зовсім не привабливе. І в майбутньому воно не має бути іншим. Вільний критичний дух має піти з університетів – вони повинні або ізолюватися або дійти до становища привілейованих вищих шкіл, закладів для виховання вищого російського чиновництва, розсадників низькопоклонства і політичної безхарактерності»⁴.

Принагідно зазначу, що прагнення до контролю над освітніми інституціями, обмеження доступу до навчання у вищих навчальних закладах для дітей з так званих «нижчих» верств зовсім не було властивим тільки для Росії – Франко активно обстоював соціальні і національні права свого народу, зокрема в сфері шкільництва, і в Австро-Угорській монархії. Радше, передусім тут, бо ж досконало володів матеріалом і знав реалії галицького «буття». Однак тут акценти Франкового обстоювання прав на здобуття вищої освіти всіма прошарками населення дещо інші – головню він протистоїть збірному образу «політичної опіки шляхти земель над людом», котра прагнула обмежити

¹ Франко І. Університети в Росії / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 1 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 491.

² Там само. – С. 503.

³ Франко І. Університети в Росії / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 1 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 505.

⁴ Там само. – С. 509–510.

селян і міщан початковими і професійними школами, тому український політик саркастично писав: «Закладають для люду школи, очевидно, з власних фондів, й ще ласкаво дбають про те, аби той люд, борони Боже, не надужив тих шкіл для витворювання «пролетаріату інтелігенції», але пильно бачать на те, аби виходив із них сам тільки неінтелігентний пролетаріат, який би потім ішов до нижчих шкіл рільничих, яких властива, висока задача – в и р о б л я т и з д і б н и х д в і р с ь к и х с л у г (розрядка Франкова – В. М.)»¹. Дискусію з краківським «відомим професором університету» та діячем консервативної партії М. Бобжинським на сторінках тої ж газети «*Kurjer Lwowski*» 1889 року Франко провадить у рамках того факту, що «теперішній наш конституційний лад полягає зовсім не на гармонії, але на репрезентації інтересів»², яку забезпечує конституція. Питання представництва і виборів, самоврядування, громадського контролю на бюджетом (також і на освітні заклади), розвитку самостійного свідомого міщанства, яке буде вміти захищати свої інтереси і права не декларовані, а фактичні. Дотепно Франко ілюструє залежність дотримання реальних конституційних прав і свобод від судової гілки влади, покликаючись на відомий народний анекдот того часу: «Отець і син пішли в якійсь справі до суду. По якімось часі вертає син.

- А де тато? – питає мати.
- Прийдуть зараз.
- А виграли справу?
- Та виграли.
- А чому не йдуть?
- Та зараз будуть, тільки мають іще дістати 25 буків»³.

Громадянська активність, обстоювання своїх прав також і через політичну діяльність, в яку так настійно ангажувався письменник, мала на меті поступове плекання самоврядування, розвиток національної та громадянської солідарності, підготовку власне українських вчителів, правників, інженерів, лікарів та інших спеціалістів, підтримка своїх митців і військових, адже тільки той народ стане державною нацією, котрий зуміє витворити із себе за формулою Франка «пролетаріат інтелігенції». Тобто, тих високоосвічених інтелектуалів, які не зречуться «найменшого брата» за синекдохою уже Шевченка. Апелюю тут до низки системних причин і якостей, що їх прагнув розвивати Франко в своєму народі, формуючи колективну свідомість, коли б українці «по-європейськи» зуміли би взяти відповідальність за свою долю, а не узалежнювали її від зовнішніх чинників і процесів, віктимізуючи себе.

¹ Франко І. П[ан] Бобжинський як поступовець / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 1 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 562.

² Там само. – С. 562.

³ Там само. – С. 554.

Стрижневу роль у цьому Франко вбачав в освіті і в формуванні прошарку національних інтелектуалів. Тільки цей ментальний європейський світоглядний вектор і може по-справжньому розташувати Україну в Європі, а не географічні координати. У цій перспективі варто ще раз наголосити на тій «великій різниці» між загальною духовною налаштованістю, між способами мислення українців та росіян, що відзначав у своїх працях львівський науковець. Це відмітив ще майже півстоліття тому Л. Луців: «Не був Іван Франко і таким звеличником російського народу, яким його представляють підсовецькі франкознавці. Під час першої революції в Росії Франко писав, що «великий російський нарід є великим ... не в розумній самоуправі, не в мужній постанові, не в енергичній та витривалій діяльності, не в завзятій ревності при обстоюванні своїх прав, не в далекозорій та горожанським духом подиктованій солідарності – ох ні! Великий ти в терпінню, в уягліості, в безоглядному самовідреченню, в безмежній незлопам'ятності»¹. Йдеться про світоглядну доктрину Л. Толстого «несупротивлення злу», яка абсорбувала та по-своєму освятила вікові традиції московської концепції «столпостіни»* («Православ'я, Самодержавство, Народність»), прототипу теперішньої теорії «Русского мира». Стверджують, що ця фраза-тріада виникла як антитеза гасла Великої французької революції (Свобода, рівність, братерство, тобто *Liberté, Égalité, Fraternité*) і, звичайно ж, була запозичена з німецької історіографії. Луців обширно покликався на категоричні судження Франка з 1904 року про ментальну розщепленість, відсутність правового порядку, деморалізаційну поведінку російських «еліт» («Півстоліття гуляє оте зло по твоїх головах і хребтах, розточує всі твої сугави, деправує твою душу, довело твій народ до крайньої бідности, твою інтелігенцію до таких лабіринтів думки і поведінки, в яких висловлюється тільки крайня зневіра») та аргументовано писав про еволюцію Франка у середині 1880-х років, коли він «пізнав докладніше» Росію і виключно критично ставився до неї, називаючи доктрину Толстого «найабсурднішою» та «найменш відповідною для європейської вдачі»². Власне, саме у цій статті Франко найбільше уваги звернув на дослідження цивілізаційного розламу між Російською імперією і збірним образом ліберальної Європи як втіленням ідей німецької класичної філософії, фран-

¹ Луців Л. Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість / Лука Луців. – Нью-Йорк – Джерзі Ситі : Свобода, 1968. – С. 643.

* «Термін» М. Погодіна – історика, одного з авторів «особливої концепції історичного розвитку Росії», в основі якої поняття «народності» як передумова і необхідність дотримуватися власних російських традицій і боротися із західними ідеями свободи думки, свободи совісті, свободи особистості, індивідуалізму, раціоналізму і т. д.

² Луців Л. Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість / Лука Луців. – Нью-Йорк – Джерзі Ситі : Свобода, 1968. – С. 643.

цузького та англійського парламентаризму, гуманістичних і соціалістичних поглядів. Цю проблему також осмислює в синтетичній праці сучасний дослідник націоналізму Олег Баган («Безумовно, вершинною публікацією на російську тематику в І. Франка можна вважати статтю «Подуви весни в Росії» («Літературно-науковий вісник», 1904, кн. 12). Вона вражає глибиною розуміння цивілізаційних, ментальних, історичних та культурних основ Росії. Це спроба з'ясувати причини фатальної імперії-тюрми, яка тяжіє над різними народами і громадською гідністю мільйонів, яка вже ось двісті років тягнеться до Європи й її високих гуманістичних та демократичних ідеалів, але ніяк не може подолати в собі дрімучого азійського деспотизму і рабства»¹) та слушно резюмує: «У ширших вимірах І. Франко завжди залишався в українській культурі вітальним оксиденталістом, дух, ментальність, мистецтво західних народів були йому надзвичайно близькі. Ситуацію в Східній Європі він оцінював за невидимою аксіологічною парадигмою західної мудрості й історичного досвіду. Ідеалами й принципами для нього беззастережно були дух свободи, особистої гідності і відповідальності, громадської згуртованості, інтелектуального і творчого неспокою, устремління до демократичних норм. Усе це він найбільше цінував у західній культурі та історії, усього цього він найменше бачив у російській історії»². Баган також відзначає, що Франко точно бачив головну проблему російського буття – цивілізаційну, ментальну, духовну невиразність і розщепленість між Азією і Європою. Франкознавець риторично запитує про те, чи неймовірна покірність російського народу перед владою тоді і тепер не говорить про непорушність у його психології цієї визначальної риси. Безперечно, і українсько-російська війна стала «вінцем» фарисейства та облуди, тупого гегемонізму і дрімучої нетерпимості до свободи людини і народів.

У продовження теми варто виокремити ще один Франків образ-діагноз російському абсолютизмові, «бюрократичній орді», «нечувано безличній, рафінованій системі брехень», російському суспільству, що заніміло, а «загальна безрадність і безвиглядність спаралізувала всяку ініціативу». Цей діагноз – *Cäsarenwahnsinn**. «Останні десятиліття російської історії – се образ подібного божевілля, але не одиночного, а масового»³, – як про сьгоднішню Росію писав Франко, засуджуючи «тупоумного, безтямного і ошалілого з надміру своєї власті чиновника», що гнав купами на загибель «сотки» (тепер тисячі!)

¹ Баган О. Проблема Росії для українського національного руху: погляд Івана Франка / О. Баган // Іван Франко : інтерпретації : зб. статей / О. Р. Баган ; [відп. за вип. П. Іванишин]. – Дрогобич, 2015. – С. 80.

² Там само. – С. 75.

* Божевілля Цезаря (нім.).

³ Франко І. Подуви весни в Росії / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 353.

людей, «замикав університети, касував недільні школи, тіснів гімназії, завішував газети, в'язав по руках і по ногах земства, корумпував промисел і торгівлю, переслідував науку...»¹ Що особливо вражає, Франко передбачив і появу європейських «корисних ідіотів»*, називаючи їх «сангвініками в Західній Європі», або ж констатує, що на «пропагандистський гачок» «карикатурної весни» (*декларативної лібералізації – В. М.*) російського чиновника «... в Європі не зловився ніхто, крім тих, які мають свій інтерес у тім, щоб піддержувати престиж і повагу російського самодержавного чиновника»².

Публіцист різко відмежовувався від «великого генія російського народу», уся «великість і геніальність» якого полягає у «терпінні, покірності, безтямному самовідреченні, в безмежній незлопам'ятності»³ тиранам, тому писав з позиції європейського спостерігача, «людини посторонньої», якій «певний чуттєвий підклад дає хіба та обставина, що і дев'ять десятих нашої нації стогне в тім ярмі, бере участь у тій страшній трагедії і евентуально мусить брати участь у боротьбі за людське та горожанське відродження Росії»⁴. Франко, відштовхнувшись від абсурдної толстовської доктрини, створив образ «зла» (задовго до знаменитої метафори Р. Рейгана!), яке «гуляє по головах і хребтах» росіян, «розточує всі сугуби, деправує душу», а «тепер, коли те зло, мов гігантський чиряк, луснуло перед лицем усього світу і наповняє своїм смородом цілий світ від Голля до Владивостока»⁵, із «чистого аматорства», із почуття національної солідарності до поневолених українців пробував вказати і шляхи для реорганізації російської імперії в умовах «об'яви російської “весни”» 1904 року. Називав цю «весну» карикатурною, «чудною і бореальною» та передбачав, що «і сим разом закінчиться фальшивим альярмом і ще дужчими морозами», проте системно аналізував матеріали суспільного та економічного життя передусім українських губерній (Чернігівська, Полтавська, Харківська), щоб вказати причини «длявилічення небезпечної хвороби». Франко як політик і публіцист завжди першочергово аргументував кризові явища у суспільстві станом та якістю педагогічних закладів, свободою освіти. Три головні причини моральної та політичної деградації констатував оглядач [1] організація середніх і вищих шкільних інституцій, 2) брак свободи слова і друку, 3) брак серед російської суспільності почут-

¹ Франко І. Подуви весни в Росії / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 358.

* Useful idiot (англ.).

² Франко І. Подуви весни в Росії / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 360–361.

³ Там само. – С. 365.

⁴ Франко І. Подуви весни в Росії / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 366.

⁵ Там само. – С. 365.

тя легальності»^{1]} та, «вказуючи хиби російського шкільництва», покликався на факт, що «російська школа при 50 тисячах студентів викидає рік-річно на вулицю 6000 молодих людей, озлоблених проти суспільності і держави, яка загороджує їм дорогу до досягнення викоханих уже надій»².

Звісно, за такого стану сегрегації в російських університетах годі було розраховувати на критичну масу молодих прозахідних інтелектуалів, котрі би могли по-справжньому реформувати різномасу, але орієнтальну за своєю сутністю російську спільноту. Франко ж у своїх текстах однозначно прагнув привити (хоч би одній десятині!) українцям окцидентальну ідентичність, а головним інструментом і засобом передусім вважав університетську освіту. Повертаючись до його рецепції світоглядної доктрини Л. Толстого, треба зазначити, що український мислитель головно не сприймав у філософії цього «експонента самобитної рускої ідеї»^{*} його потуг месіанізму, протиставлення Сходу і Заходу, його духу «гнилизни», що дійсно опанував колективну російську свідомість, тому Франко дуже різкий і непримиренний в оцінках цієї «антитези західноєвропейського матеріалізму». Первісно цитована стаття мала назву «Щирість тону і щирість переконань» («Літературно-науковий вісник», 1905, т. 30, кн. 5, с. 101–112) і була написана у полеміці про «головну болячку нашого національного життя – розрив нашої інтелігенції на два табори, українофільський і москвофільський», а формальним приводом став скандал на ювілейному концерті москвофільського студентського товариства, коли російський консул і «старші москвофіли» демонстративно покинули зібрання³. Франко буквально «знищує» російського літератора-класика: «Чи знає д. Глушкевич, що той геніальний Толстой брався колись реформувати людову школу з такою програмою, щоб усунути з неї всі елементи новочасної освіти, а обмежитися на самім читанні, писанні, чотирьох арифметичних діланнях та церковщині? Чи знає д. Глушкевич, що той московський месія зі своєю проповіддю «непротівлення злу» виявляється могутнім союзником російського деспотизму, хоч і як остро критикує його поодинокі діланья? Чи знає д. Глушкевич, що той «експонент самобитної рускої ідеї» в очах освічених репрезентантів західноєвропейської культури часто

¹ Франко І. Подуви весни в Росії / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 374.

² Там само. – С. 374.

^{*} Фраза-характеристика Л. Толстого авторства адвоката М. Глушкевича, москвофіла, поета, голови товариства львівських студентів «Друг», якому формально і по суті опонував Франко, написавши 1905 р. статтю «Ідеї й «ідеали» галицької москвофільської молоді» (Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 410–422).

³ Франко І. «Ідеї» й «ідеали» галицької москвофільської молоді / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 410.

являється тупим ігнорантом, що береться філософствувати, не засвоївши собі ніяких основ філософічного мислення, і що його «антитеза до західноєвропейського матеріалізму» являється нічим іншим як кепсько перевареним християнством, змішаним із темним аскетизмом часів упадку старинного світа, отже, культурним пережитком, який освічена людськість давно пережила й відкинула»¹.

Отож, «освічена людськість» Західної Європи як антитеза російському «фікційному єдинству», «вселюдському братерству і всемірній любові». Філософ сформулював у цій праці, зверненій передусім до української молоді, українського студентства, знамениту фразу про те, що «м и в с і р у с о ф і л и» (розрядка Франка – В. М.) у стосунку до тих росіян, котрі творять і поділяють «кровні, життєві здобутки вселюдської цивілізаційної праці»², а також висловив не менш значимий присуд українцям-москвофілам – прихильникам «ідеї русского народа», теперішнього «русского міра»: «У вас не ма ніяких переконань і ніяких вироблених ідей (розрядка Франкова – В. М.), і ви силою інерції держитесь шаблонів, вироблених не вами, напругу, якого мета одна – нажива, кар'єра, особиста користь (розрядка моя – В. М.), а при тім бажання звільнити себе від обов'язку важкої праці для добра найближчого, рідного вам народу»³.

Сьогодні для нашого суспільства, для нашої національної і культурної самосвідомості знову стає центральним питання цивілізаційних орієнтирів, цивілізаційного вибору, який здійснено, надіюсь, остаточно. Для багатьох українців «бажаний» Захід є передусім уявним матеріальним оазисом, однак, навіть здобувши певні економічні успіхи, нам не вдасться остаточно вирватися із ментальної пастки, духовної невиразності і роздвоєності між Азією і Європою. Педагогічна, філософська і публіцистична спадщина Івана Франка сьогодні є особливо актуальною, адже у ній класик переконливо дослідив і ствердив необхідність відмежуватися від Москви, бо українська національна ідентичність є іншою. Три магістральні уроки Франка можна сформулювати так: 1) окцидентальна ментальність є запорукою збереження національної окремішності України; 2) західна ідентичність сформована також і нашими матеріальними і духовними здобутками; 3) університетська ліберальна освіта є чи не найважливішим засобом модернізації нації та джерелом прилучення до психологічного і ціннісного концепту Європи.

¹ Франко І. «Ідеї» й «ідеали» галицької москвофільської молодіжі / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 417.

² Там само. – С. 417.

³ Там само. – С. 419.

ВИСНОВКИ

У теперішніх умовах трансформації української системи освіти та науки історичний досвід національної педагогіки, зокрема дидактичні концепти І. Франка про методику викладання української літератури, надзвичайно актуальні, адже мислитель сформувався та діяв в «західних» цивілізаційних обставинах. На сьогодні стан вивчення доробку і рецепції Франка-педагога є незадовільним, бо головно сприймається тенденційно, крізь призму радянської педагогіки. В останні десятиліття вийшло багато різнопланових і різновартісних розвідок (серед них багато міждисциплінарних і суміжних із педагогікою та літературознавством студій з історичних, філософських, політологічних, правових та інших галузей), що дозволяє по-новому, по-сучасному осмислити та синтезувати педагогічну методологію І. Франка, хоча чимало публікацій про педагогічні погляди мислителя все ще інертні, із значними фактологічними і смисловими помилками, а то й анахронічні за методологією і фактажем, бо базовані на безкритичній компіляції праць советських науковців 3-го періоду педагогічного франкознавства.

Педагогічна теорія є вираженням певного ширшого філософського погляду на світ, становить його своєрідну екземпліфікацію через з'ясування і засвоєння методології багатьох прикладів попередніх освітніх практик, окремих авторських методик, підтвердження дидактичними результатами, зразками, прикладами. Переважна більшість Франкових рефлексій на педагогічні проблеми позначена позитивістською філософією людини і суспільства, однак загалом у вченого концепція людини, погляди на дійсність, аксіологічні цілі і методи освіти еволюціонували поступово: від «романтизму» до «модернізму», від «природовідповідності Песталоцці» до «педагогіки прагматизму Джона Д'юї». У руслі позитивістської філософії «праці над основами», «органічної роботи», «теорії малих справ» місце школи загалом було дуже важливе, і це підтверджують десятки художніх текстів белетриста, де так чи так висвітлено образи педагогів та їхніх вихованців, а також понад півтора сотні статей, оглядів, рецензій Франка, у яких висвітлено тогочасні педагогічні проблеми. Якщо у романтичній традиції школу як інституцію головно відображали у текстах як біографічний епізод для вираження власних письменницьких поглядів на виховання та методику навчання, подавали оцінну характеристику окремих визначних постатей педагогів, то ситуація кардинально змінилася в епоху позитивізму. Романтична модель свідомості

була суто індивідуалістською, тому література і літературна критика переважно наголошувала на негативній ролі педагогічних інституцій у процесі формування окремих «незвичайних» особистостей, для яких перше зіткнення із «жорстоким» світом власне і відбувалось у школі. Позитивісти змінили загальну тональність зображення теми школи в літературі та літературознавстві, а пов'язано це було із новою «навчальною», знову просвітницькою моделлю свідомості, коли на перший план виходить роль освітніх інституцій у піднесенні морального та інтелектуального рівня всіх верств населення. Ці загальноєвропейські тенденції виразно виявились і в творчій спадщині Івана Франка з педагогічною тематикою, і в його критичних роздумах щодо освітянської проблематики.

Чільною рисою характеру визначного педагога має бути прагнення лідерства, жадання першості в навчанні, літературних і наукових спробах, незалежність й оригінальність мислення, критицизм стосовно наявного стану суспільства, відвага та здатність іти непротореним шляхом. В особистості Франка це були домінуючі складові із раннього дитинства. У «романі виховання» «Не спитавши броду» (дефініція Івана Денисюка) більш автобіографічним є образ Антонія Трацького, а не власне Граба, але насправді обидва персонажі відтворюють дві частини особистості митця: його образне та понятійне світосприйняття, його емоцію і рацію, аполонівське та діонісіївське начало. Франко в художньому тексті «зіштовхує» у численних педагогічних діалогах власні сумніви, з'ясовує ті питання, які турбували його впродовж різних етапів життєвого шляху. Основна проблема Франкових педагогічних пошуків все ще актуальна: школа головно звертає увагу на організацію та методику засвоєння учнями якнайбільшої кількості інформації, однак це лише перший етап і суто інструментальна справа, що позбавлена загальнокультурних і педагогічних вартостей. Художньо-педагогічний текст «Борис Граб» автор назвав нарисом, але про певну «нарисоподібність» можемо говорити доволі відносно, адже для цього жанру визначальною є художньо-публіцистична міметична нарація на документальній основі з поглибленою емпіричною достовірністю, а основою тексту мають бути дійсні факти, конкретні події та люди. Белетрист на зламі століть однозначно заперечував буквалізацію й однобічне сприйняття його творчості, тому радше варто говорити про суб'єктивну сукупність художніх висловлювань-реалізацій у літературних Франкових текстах, про авторський дискурс у конкретних часових, історичних, суспільних і культурних умовах щодо певної проблематики. У рецепції «Бориса Граба» співіснують тенденції відчитування власне життєпису письменника, історії тексту та кола проблем, тем, топосів, порушених у творі, а також цілісної культурної візії, яку часто вважають важливішою від виключно літературного аспекту. Є підстави вважати Франкові твори про школу, зокрема оповідання «Борис Граб», виявом незалежного творчого мислення, художнього аналізу проблем тогочасних освітянських інституцій, а не фактографічним фіксуванням реального життя, як часто трактують Франкову спадщину. Об'єктивне сприйняття педагогічної прози Франка

можливе лише за умови історичного мислення. У центральних образах оповідання є багато автобіографічних складників, проте варто говорити про протосюжет, про пропорції художнього і фактичного, реалізацію своєрідного ідейного топосу в художньому творі.

Основою літературної освіти Франко вважав безпосереднє пізнання художнього тексту з допомогою життєписів письменників, їхніх мемуарів, спогадів сучасників, листування та інших «живих» документів епохи. Процес учіння літератури за Франком передбачає не просто набування знань чи літературної інформації, а здобуття на основі засвоєння тексту власного досвіду, освоєння тексту, має бути постійним перетворенням і пересотворенням. Не заперечуючи доконечно можливості використання підручників, критичних розвідок для вивчення літератури, педагог відводив їм лише роль допоміжних засобів для опрацювання основного компонента у царині мистецтва слова – Тексту. Основною ж хібою у вивченні художнього твору Франко вважав вимогу до учня беззастережно прийняти готову думку-оцінку – хай навіть і правильну, але чужу. Застерігаючи від формалізованого, «єдиноправильного» прочитання літературних творів за шаблонами, від стереотипних суджень про літературу за усталеними схемами, Франко закликав до найбільшої суб'єктивності сприйняття тексту кожним реципієнтом, адже такою є специфіка літератури як виду мистецтва.

Не маючи змоги реалізувати свою модель дидактики літератури в практичній навчальній роботі, вчений активно ангажувався в освітній процес через участь в українських і загальноєвропейських проектах та дискусіях про актуальні проблеми навчання і виховання молоді. На початках своєї педагогічної діяльності головно виявив себе апологетом поглядів Й. Песталоцці про перебудову суспільства на розумних і справедливих началах, розвивального навчання, елементарної освіти із дотриманням гармонійного фізичного розвитку, трудових навичок, принципу природовідповідності. Ці ідеї філантропізму спостерігаємо впродовж усієї його педагогічної творчості, а також плінний еволюційний розвиток педагогічної парадигми Франка від позитивістської педагогіки до педагогіки прагматизму. Франкова освітня доктрина була виключно проєвропейською, демократичною та гуманістичною. Вже ідеологія Просвітництва головно засуджувала зубріння та вербалізм в навчанні, засилля у школах вивчення давніх мов, відсутність продуманої системи шкільних підручників, слабкість підготовки учителів – усе це і було об'єктом критичного аналізу в текстах Франка про освітні проблеми в тогочасному шкільництві. Філантропічні виховні ідеї засновувались на світосприйнятті громадянського суспільства, що формувалось у Німеччині та Швейцарії, ставили за мету виховувати діяльних та оптимістичних громадян-патріотів. Сталим було Франкове стремління до секуляризації та демократизації шкільництва, що було властивим для наступників Песталоцці в розвитку європейської освіти, зокрема Вільгельма фон Гумбольдта (1767–1835), Йогана Гербарта (1776–1841), Августа Фребеля (1782–1852), які вже на філософських засадах неогуманізму та етизму творили педагогічний канон

2-ї пол. 19-го – поч. 20 ст. Досконало знаючи європейську педагогічну теорію та практику, Франко проектував таку школу і такого шкільного вчителя, які зуміли б виховати національний патріотизм та прагнення народу до єдності, адже наш педагог ніколи не заперечував дидактичну виховну роль рідної літератури. Філософською базою його педагогічної системи варто вважати позитивістську та утилітарну течії, що тривали і розвивались упродовж всього 19 ст. Як і в літературознавстві, у педагогічній царині наш мислитель сповідував і розвивав погляди Огюста Конта (1798–1857), Джона Стюарта Мілля (1806–1873), Герберта Спенсера (1820–1903), тому глобальними завданнями в розвитку освіти бачив поступ народу, порядок у суспільстві, плекання «людськості» (гуманізацію). Незаперечним є факт органічного тривання нашого науковця у європейській цивілізаційній простороні, бо визначальною у його світогляді була центральна проблема будь-якого світосприйняття – свобода людини, шлях до демократії як форми життєвої спільноти, а це означало також і його еволюційний шлях до педагогіки прагматизму.

Аналіз педагогічної прози митця крізь призму дискурсивності та соціологізму показує чітку тенденцію від високого рівня критицизму та гіперболізації вад освітньої системи у ранніх текстах про австро-угорську школу у 1870–1880-х до менш інтенсивного «підмальовування» і негативної типізації особливостей освіти та ролі окремих педагогів у становленні його особистості і навчання в різних інституціях у 1890–1900-х роках. Ще одним потужним уроком Франка-педагога є його стале прагнення розвивати критичне сприйняття у шкільному соціумі, бо освіта у вільному світі не може тільки відтворювати, тільки нагромаджувати заяложені знання і досвід: критичне сприйняття, творчість як переосмислення канонів і шаблонів, – ось напрямні формування особистості на основі літературної освіти, а «свою думку» учня чи студента педагога не повинні сприймати як нелояльність чи некомпетентність. Франко найбільше шукав у своїх учителях оригінальності мислення, незвичайних підходів в опануванні навчального матеріалу, самостійності суджень та оцінок, новаторських методик досліджень, тому опонував консерватизмові гімназійної та університетської освіти, у якій переважав здебільшого репродуктивний триб навчання.

Надзвичайну увагу надавав моральній атмосфері – у часи навчання Франка в далеко не ідеальній освіті практично не було страшної виразки корупції, яка унеможлиблювала формування особистості вільної і творчої. Усталені віками у російському суспільстві феодальні взаємини деформували справедливі стосунки та справжню повагу до вчительства як стану, бо школа виробляла шаблон людини підневільної, покірної, змалечку вчила не «служити», а «вислужуватися». У такому ракурсі на другий план відходять методи навчання, кваліфікація педагога, умови навчання. Як гуманна людина Франко не терпів найменшого посягання на людську гідність, приниження будь-кого, що траплялося часто в школах не тільки за дозволених фізичних покарань, а також і після скасування цієї ганебної практики. Щодо ж рецепції текстів з цією тематикою, то доречно позбутись інерції «советського» про-

читання класика української літератури та акцептувати власну Франкову думку про більш психологічне та літературне, а не історично-соціальне значення цих творів.

Альтруїстична позаінституційна та позакурукулярна діяльність ученого в освітній сфері є прикладом для сучасної педагогічної спільноти як треба боротися за свої права і свободи: Франко постійно відгукувався на прохання педагогічних об'єднань виступити на вічах, написати статтю про проблеми матеріального забезпечення вчителів, про різницю в оплаті праці в міських і сільських школах, про переповнені класи, про втручання адміністрації краю та кліру у працю педагогів та інші освітні проблеми. Ініціативність активної частини суспільства, зростання ролі місцевого самоврядування в умовах децентралізації фінансування початкової та середньої освіти є теперішнім трендом європейського освітнього простору, коли більшість податків і контроль за використанням виділених коштів, за фаховою підготовкою та якістю навчального процесу ефективно здійснюється саме низовими структурами громадянського суспільства, педагогічними та батьківськими спільнотами. Напевно не можемо кваліфікувати австро-угорську монархію як демократичну державу, однак всю публіцистичну спадщину Франка пронизує боротьба за такий правовий статус учителя, який би забезпечив його творчу самореалізацію, незалежність і можливість критичного осмислення як літератури, так і суспільно-політичного життя. Франкові інтенції засвідчують його антитоталітарне світосприйняття, постійне прагнення до розвитку креативного і творчого мислення у шкільному соціумі, яке можливе лише за умови, що за вчителем не будуть надмірно «надзорувати» і він буде захищеним у соціальному та правовому плані. Франко-педагог і Франко-політик реально усвідомлював, що критичний погляд учителя та учня на світ не передбачає «правильної відповіді», «правильних» інтерпретацій літературного тексту, регламентованого способу навчання та комунікації в середній і вищій школі, а тому ефективно руйнує системні наративи державного чи будь-якого іншого авторитаризму. Франко активно заперечував своєю науковою та публіцистичною продукцією канони тоталітарного уніфікованого суспільства, коли критичне судження чи несхвальний відгук про текст, позицію чи дію опонента спричиняв особисту образу чи сприймався як вияв нелояльності, а соціальний і науковий статус вибудовувався виключно на особистих зв'язках та схваленні і підтримці близького оточення. Це засвідчує Франкову ментальну і ціннісну належність до демократичного освітнього укладу і західного, європейського гуманітарного простору загалом, а приклад його наукової і громадянської поведінки все ще є надзвичайно позитивним для нашого постсоветського посттоталітарного суспільства.

Отож, «горожанська організаційна діяльність», що направлена у свої «національні ворота» – це і є Франкова формула політичних змагань, спрямованих на здобуття суб'єктності України у міжнаціональних процесах, а розвиток системи української освіти дасть змогу сформувати активне, здатне мислити самостійно і відповідати за свою долю суспільство. Тобто, Франко

вже понад сто років тому вважав несуб'єктність українців у визначенні свого шляху, свого вибору наслідком нехтування освітніми питаннями, тому змагав до консенсусу різних національних суспільних груп і прошарків, вибудовував конструктивну взаємодію горожанства (громадськості) і національного передівництва (еліт). Ось чому активно ангажувався в обговорення проблеми статусу вчителя в суспільстві, його цікавило питання підготовки та кваліфікації педагогів, методологія навчання і національна позиція українських дидактів, освіта рідною мовою. Мислитель не сприймав детерміністичну концепцію людини в суспільстві і вважав, що долю жодної особи, а передусім освіченої людини, не визначає виключно провидіння, збіг обставин чи навіть суспільні чи національні умови життя. Хоч і не вважав людину також й абсолютно вільною щодо свого оточення. Цю проблемну ситуацію можна пояснити через осердя життєвої філософії Франка – позиція людини визначається її здатністю до оцінювання тих чи тих особистих чи суспільних явищ та норм, здатністю зробити вибір. Можливість оцінювати і вибирати є головною ознакою інтелектуала, особи мислячої. Звісно, що будучи прихильником емпіричного натуралізму, Франко бачив себе і людство загалом невід'ємною частиною природи, яка в процесі еволюції набула здатності мислення, що і має «ціхувати» людину вільну, тобто, – відповідальну за свої вчинки. Згрубша можна виокремити два основні типажі тодішнього галицького інтелектуала в художніх і публіцистичних творах письменника: зразковий та «ідеальний» образ Франкового сучасника-інтелігента, позначений рисами «самомалювання», «культурного автобіографізму»; збірний типаж «лінивої», «картярської», консервативної «русько-української інтелігенції» (і народовської, і – передусім, москвофільської) у час модернізації Східної Європи. У Франкових текстах відображено реалії розвитку української громадськості Галичини, головною проблемою якої був процес дифузії національної інтелігенції, чимала частина якої доволі часто вибирала пропольську (прогерманську, промосковську) орієнтацію, ослаблюючи, обезкровлюючи можливості модернізації свого народу. Без сумніву, головну роль у такому поступі мала відігравати національна школа, освіта рідною мовою, що в умовах конституційної монархії було можливим. Тому саме на освідомлення, просвітництво «нашої публіки», поборення її пасивності і «яловості» були спрямовані зусилля, бо ж Франко як літературний критик причиною і слабкого розвитку української белетристики у Галичині вважав занадто великий вплив у літературі та політиці хоча й особисто порядних і чесних, але надзвичайно консервативних, заскорузлих гімназійних учителів, які все ще сповідували літературні й естетичні правила середини 18 ст. Письменник створив промовистий образ «професорської цензури» – це і буквально, і метонімічне означення консервативно-клерикальної позиції панівної в «Просвіті», НТШ, редакціях газет і журналів народовської партії. Часто Франко вибірково і доволі суб'єктивно трактував у своїх наукових і публіцистичних працях художню та суспільно-національну діяльність своїх політичних супротивників, намагаючись балансувати між вимогами непримиренного М. Драгоманова

та об'єктивною доцільністю брати участь у провідному народовському потоці національно-культурного життя Галичини 2-ї половини 19-го століття. Консервативна «шкільна естетика» закономірно стала об'єктом критики Франка, адже у світлі позитивістської філософії «праці над основами», «органічної роботи», «теорії малих справ» роль освітянських інституцій була визначальною.

Стосовно Франка маємо усталений, артикульований упродовж майже сторічного домінування чужорідного ідеологічного режиму, міф про його соціалістичну (космополітичну, інтернаціоналістську) ідентичність. Звісно, на території академічних знань, де визначальною є все-таки інакша від масових уявлень логіка фактів та аргументації, таке трактування давно уже є анахронічним та виразно однобічним. Франко – надзвичайно складний феномен українського інтелектуала з виразною європейською ідентичністю. Учений рішуче протистояв спробам заміни української наукової мови російською, польською чи німецькою як «більш поширеними», «доступними», при тім відзначав австрійську ліберальну мовну політику на противагу шовіністичній асиміляторській практиці щодо українців в російській імперії. Часто у своїй публіцистиці Франко підкреслював той факт, що українська культура і література зокрема були джерелом і засобом формування основ тогочасної російської, особливо у 17–18 ст., натомість новопостала імперська метрополія «віддychувала» заборонами та репресіями. «Пізній» Франко уже категорично оцінював українсько-російську співпрацю, констатує її безперспективність і навіть шкоду для «загальнослов'янського» поступу, адже шовіністичне прагнення переважної більшості російських еліт всі народи «утопити» в «русском море», підживлене абсолютистською політикою царизму з його агресивним «православ'єм», нівелювало спроби гіпотетичної «вестернізації» Росії. Ментальні риси російської суспільності не дозволили сприйняти і засвоїти європейські засади індивідуалізму та права окремої особистості на вибір і розвиток, що вже тоді складали основні напрямні зокрема і європейської педагогіки. Натомість, схильність великої частини російської людності до авторитаризму і деспотії у її різних формах знайшла своє вираження у мовчазному потуранні багатівікової денационалізації українського народу самодержавними інституціями. Франко системно висвітлював оту імперську політику «обмоскалення», але не менш жорстко показував інших наших опонентів, які вже намагались полонізувати через освітню політику наш народ, передусім інтелігенцію. Боротьба за національну школу українців і поляків була безпосередньо пов'язана із політичними змаганнями за майбутню державність, тому набувала запеклого та безкомпромісного характеру, однак провадилась усе-таки за певними цивілізованими правилами, що їх встановлювала конституція Австро-Угорщини. Єднало обидві імперії послідовне прагнення до придушення будь-яких політичних аспірацій в поневолених українців, однак через спільність релігійних і, відносно, мовних рис між «братніми» слов'янами, денационалізаційна політика росіян набула особливо відразливого та варварського характеру порівняно

із германізаційними процесами. Вражає, наскільки пророчим є Франко щодо розуміння сутності московської держави, агресивного колективізму «самодержавія, народності і православія», наскільки точно визначив фальшивість та людиноненависницьку суть імперії, облудність «жандарма Європи», який і нині маскується «освободительною» війною Росії «за слов'ян», хоча вже тільки «рускоговорящих». Методи гібридної війни в російському арсеналі є незмінними уже багато років: під «шільдами» слов'янського братерства (захисту державної російської «істинної» віри, «рускоговорящих») відбувається незмінна уже впродовж віків політика агресії та поневолення сусідніх народів, антиєвропейська та антидемократична експансія тоталітаризму.

Франкові думки про моральну відповідальність та обов'язок кожного українця плекати і зберігати рідну мову не просто як інструмент, що його можна змінити, не як випадкову даність, а як щось сакральне і непояснювальне, як щось, що є неодмінною умовою духовного здоров'я людини, попросту афористичні. Написана дуже емоційно стаття «Двоязичність і дволичність» мала би стати обов'язковою лектурою для середньої і вищої школи, адже у цьому тексті Франко надзвичайно проникливо показав свою любов, своє особливе ставлення до рідної мови. Майстерно використавши інструментарій літературної і лінгвістичної герменевтики, писав про таємничий, певною мірою містичний субстрат рідної мови і літератури та його вплив на індивідуума та цілу націю, стверджував про те, що деякі речі в житті людини неможливо пояснити за допомогою логіко-раціональних підходів. Франко став творцем української уніфікованої вищої культури, що традиційно формується і передається майбутнім поколінням через національні освітні інституції, активно формував соборну українофільську концепцію побудови модерного суспільства, наполегливо працював як науковець і митець над створенням спільної загальноукраїнської «мовної батьківщини». Саме тому в його літературній критиці та публіцистиці так багато звернень до етнічних земляків, які пережили ефект ренегатства або, за Гадамером, несуть на собі «печатю відчуженості».

Якщо йдеться про Франкові практичні навчальні парадигми, про систему його педагогічних засновків, то чи не головним є стале заперечення інформаційно-репродуктивного навчання без урахування специфіки літератури як універсального виду мистецтва, проти схоластичного вивчення елементів теорії літератури, псевдо-естетичних «розборів» текстів, а також проти вивчення «кусників» та «уступів» за хрестоматіями, що не дає змоги сприйняти твір цілісно, спотворює сприйняття тексту, профанує белетристику як таку. Особлива роль у цьому процесі шкільних й університетських підручників для вивчення літератури. Методологія підручникотворення постійно цікавила Франка, його участь і критичні зауваги щодо теоретичної бази шкільного й університетського літературознавства ще належним чином не відзискані. Між тим, вони засновані на ґрунті психолого-педагогічних теорій західноєвропейських філософів освіти, а національна ідея, науково обґрунтований принцип окремішності української літератури, послідовно

реалізований у працях галицьких істориків літератури спричинив вилучення із наукового обігу цих фундаментальних розвідок у советському літературознавстві. Авторські синтети письменства, створені за принципами аллогенетичного детермінізму, попри неминучу методологічну обмеженість чи, точніше, неповність методик комплектації та аналізу, були позначені рисами творчої індивідуальності, самотності, що чинить такі Історії літератури не просто довідниками, посібниками чи підручниками, а особистісною, у доброму сенсі суб'єктивною лектурою для відбирача такої продукції. Треба відзначити також Франкове європейське позиціонування української галицької школи: український письменник і вчений нещадно критикував застарілу методологію і методику навчання в педагогічних інституціях Галичини, корелюючи якість освіти українців та західноєвропейських націй.

Засадничою та концептуальною в системі Франкових поглядів на програми викладання української літератури у середній і вищій школі є призабута стаття «Із лектури наших предків XI в.», у якій цілеспрямовано використано наукову схему української історії М. Грушевського, що заперечила російську шовіністичну історіографічну концепцію «общеруської» народності. Франкові доволі «моралізаторські» судження про сучасного йому читача суголосні із нинішніми оцінками і проблемою переважання так званої масової літератури над високоінтелектуальною і високодуховною белетристикою, мемуарами, рефлексіями. Другою важливою методологічною засадою Франкового бачення лектури як шкільної, так і лектури для самоосвіти масового відбирача літературної продукції поза освітніми інституціями, був європейський вимір і демократичні координати морально-етичної і наукової тематики та проблематики художніх творів для українського читача. Власне, варто ще раз наголосити на тому, що Франко дуже чітко розмежував за ціннісними характеристиками цивілізаційні кордони, бо, як ніхто інший із його сучасників знав загальноєвропейський культурний контекст не тільки теоретично, а й був залучений до нього практично через творчу та наукову працю у багатьох галузях мистецтва і науки. Відповідно, його педагогічний дискурс стосувався головних методологічних напрямів сучасної методики викладання літератури – національно-історичного, філософсько-суспільного, естетичного, інструментального. Абсолютно співвідносно до актуальних вимог сьогодення наш класик рекомендував вивчати літературу в єдиній системі культури, у єдиній системі розвитку літератури та мистецтва. Така стратегія і сьогодні відповідає тенденціям загальноєвропейського освітнього процесу, коли розвинуте громадянське суспільство має визначити свій соціальний стандарт бажаного рівня досягнень змісту освіти, постійно корегувати його, щоб не соціально-економічні умови диктували і зумовлювали недосконалість науки, а нова динамічна система навчання визначала перспективи розвою національної спільноти. Не ігноруючи вторинні, нехудожні властивості літературного тексту, Франко постійно наголошував на потребі концентруватись саме на читанні та рецепції твору, на його комунікації з читачами, автором, позатекстовою дійсністю, на пізнанні багатства

ідей, змістів, на поліфонії значень і прочитань. Саме антропологічний аспект, вважав І. Франко, має бути головним в учінні літератури, адже літературний текст лише тоді має своє неперехідне значення, коли він змінює читача, формує людину як неповторну особистість через акцептування змісту і форми художнього твору.

Наступним уроком від Франка є потреба врахування специфіки викладання літератури як шкільного предмета, наголошування на емоційному чинникові засвоєння белетристики, на естетичному факторі рецепції слова. Для молодого читача зокрема, і для розвитку національного письменства загалом, важливим є пізнання сучасних текстів, «живої» літератури, тому потрібно вводити до шкільних програм актуальні твори своєї літератури, європейські бестселери (звісно, не завжди вони є високої проби), щоб пізнання та рецепція таких зразків масової культури відбувалось разом з учителями – «світлимими провідниками». Неодмінною умовою літературної освіти має стати вироблення критичного способу бачення світу, «власна думка», власна «духова праця», що виключить однобічну формалізацію та вузько тенденційне сприйняття текстів. І це є важливим завданням для сучасної української школи, яка великою мірою все ще використовує певні інерційні ідеологічні шаблони та практику індоктринації молодого покоління через критерії оцінювання художньої творчості, що ґрунтуються на шаблонних дихотоміях. Франко завжди намагався органічно поєднувати модерну наукову методологію роботи з художнім текстом та місійність літератури та навчання у національному поступі, заперечуючи формалізм і шаблонність літературної освіти, визнавав ті функції національної літератури, які ми називаємо тепер фундаментальними: відчуття спільного походження і культурного досвіду, осердя естетичного ладу і моральних вартостей народу, сакральність певних сенсів і національної пам'яті.

Студент Франко не сприймав «фотографічного» способу викладу літературної інформації, коли лектор перетворюється немовби на якийсь акустичний прилад й усно передає аудиторії те, що запозичив із книжних джерел, – викладач має бути художником, перепустити інформацію через свій інтелект, почуття, витворити живий і самобутній продукт. Сам Франко був чудовим лектором, і є чимало спогадів про його непересічний талант та професійну менторську кваліфікацію. Зокрема, про це свідчить його викладацька діяльність у рамках історико-літературного курсу для української «наддніпрянської» молоді. Франко-лектор сповідував різноманітні демократичні способи комунікації із аудиторією, тому поєднував науковий стиль з елементами імпровізації, артистизму, зважав на те, що читання лекцій потребує чіткої координації темпераменту викладача та його особистості, узгодження концептуальності і форми викладу, врахування наукового рівня слухачів та яскравої наочності, ілюстрування продуманими прикладами. Його лекції ніколи не були лінійним нагромадженням фактографічного матеріалу.

Залишається дуже важливою шевченкознавча спадщина Івана Франка. Його літературознавчий, текстологічний і видавничий доробок у цій царині

ні засвідчує складні етапи рецепції та уведення в загальнонаціональний культурний і зокрема педагогічний простір Шевченкових творів. Франкове двотомове видання «Кобзаря» 1908 року, здійснене у рамках діяльності філологічної секції НТШ, стало етапним для майбутніх академічних видань, книгою-бестселером, неодмінною лектурою і підручником для галицьких шкіл і гімназій. Складну еволюцію поглядів та оцінок своєї шевченкознавчої праці і творчості власне Шевченка засвідчує контрверсійна Франкова розвідка «Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка. I. "Гайдамаки"». Сьогодні є можливим і бажаним вивчення цього класичного геніального тексту Шевченка за демократичними західними дидактичними зразками, коли учням пропонують до ознайомлення різноманітну, часто діаметрально-протилежну інтерпретацію твору, а вчитель організовує групову полеміку, заохочує критичний підхід. Проблемний виклад літературного архітвору безперечно розвиватиме особистість школяра чи студента. Власне, найкращим матеріалом для зіставлення двох протилежних за своєю полярністю суджень про текст, що й становить один із прийомів методу проблемних ситуацій, і будуть опінії класиків-дискутантів.

У літературознавстві схематично виокремлюємо два основні інтерпретаційні типи – історико-літературний та літературно-критичний. Іван Франко досконало володів обома інтерпретаційними моделями, що й унаочнено на прикладі його рецепції фабулярного і педагогічного мотиву «бурси» в українській літературі 2-ї пол. 19-го століття. Наскільки високо Франко цінував «мистецтво інтерпретації», скільки уваги приділяв «інтерпретаційній техніці» показує його аналіз змісту, форми і стилю публічних виступів А. Шептицького. «Бурса» стала об'єктом пильної критичної уваги Івана Франка не випадково. У руслі позитивістської філософії «праці над основами», «органічної роботи», «теорії малих справ» місце школи загалом було дуже важливе, і це підтверджують десятки художніх текстів белетриста, де так чи так висвітлено образи педагогів та їхніх вихованців, а також майже півтора сотні статей, оглядів, рецензій Франка, де він ангажується у тогочасні педагогічні проблеми. Лише в окремих текстах кінця 19-го і, передусім, вже 20-го століття, бачимо виразне прагнення до об'єктивізації опису шкільництва, а сприйняття й інтерпретація топосу «подільської бурси» у 80-х роках були суголосні своєму часові та завданням, які він ставив. Франко своїм обов'язком вважав популяризувати цивілізаційні здобутки Західної Європи і Північної Америки, прагнув їх розвивати в українському суспільстві. Немає сумніву, що український мислитель бачив свою націю серед цієї надспільноти, бо вважав, що українці мають ті ж фундаментальні основи ментальності, перебувають у цьому ж природному середовищі, розвивають такі ж основоположні духовні цінності та ідеали. Був переконаний, що культурну самоідентифікацію українців можна змінювати і покращувати, а найкращим інструментом небезпідставно обрав освіту та науку як джерело і засіб поступу. Дослідник головно наголошував на детермінованості постання художніх текстів та мотивації поведінки їхніх героїв комплексом суспільно-педагогічних

чинників; надавав увагу елементам лінгвістичної поетики, наголошував на психоаналітичних аспектах у тлумаченні художніх образів та, переважно, на гомотетичному прочитанні екзистенційної ситуації вибору, характерному для реалістично-натуралістичного напрямку. Характер інтерпретації педагогічної проблематики у Франка поступово змінювався: від прямого тенденційного «цвинтарництва», критики «підчищеного чоловічества» до більш об'єктивного, виваженого та конструктивного аналізу як системних вад та недоліків тодішньої педагогіки, так і зрілого розуміння важливості національного чинника у школі, значення індивідуальності дидакта для формування самостійного мислення та критицизму в учнів і студентів.

Позиція зрілого Франка щодо університетської освіти ще раз показує нам, наскільки багато означало для нього національне «передівництво»-інтелігенція, наскільки важливою для нього була сама можливість здобувати знання і кваліфікацію, а вся його діяльність інтелектуала і національного діяча була спрямована на кшталтування себе і свого народу. Ці слова Мойсея з 1906 року надзвичайно дисонують із Каменярськими гаслами та закликами: «Безсовісні люди» в «безпечних криївках», які використовують почуття романтичної та ідеалістичної молоді; викінчені образи як сучасного істеблїшменту («безсовісні інтриганти, засліплені політики та тіснозорі доктринери»), які жертівністю студентства здобувають свої «обскурні цілі». Неопублікований у свій час лист Франка демонструє його зріле розуміння ролі освіти у формуванні та розвитку державного народу. Сьогодні все ще є тривкою тенденція до називання Франка соціалістом, беручи до уваги діяльність в 1870–80-х рр., а між тим він незаперечно належав до засновників та активних діячів українського «культурного націоналізму» (визначення Д. Гатчінсона). Першою необхідною стадією українського націоналізму у його боротьбі із націоналізмами російським і польським закономірно стали освітні цілі: боротьба за мову і літературу, видавництва, пресу, школу, а в умовах політичної лібералізації визначальною ставала боротьба за національну вищу освіту. Життєвим кредо зрілого діяча стало «менше крові, більше поту», а його цілеспрямовані контакти із українським студентством мали постійний характер. Молодь від Франка очікувала власне наставницької, менторської участі через його художні та наукові тексти, а сам учений і митець бачив в освіченій національній еліті мету і засіб для створення майбутнього справедливого українського суспільства. Очевидно, що Франкові імпував західний ліберальний тип автономного навчального закладу із присутніми академічними свободами. Уніфікація та одноманітність, жорстке керування зверху-вниз, відсутність справжньої демократії і виборності адміністрації – це больові точки і сучасної української вищої освіти, спадок «советщини», коли держава мала переважний і визначальний вплив на педагогічні та наукові інституції, утверджувала освітню систему «армійського» типу. Іван Франко безсумнівно був апологетом західного типу університету і в багатьох статтях висвітлював його переваги та «відповідність до європейської вдачі». Слушно стверджував, що тільки той народ стане державною нацією, котрий

зуміє витворити із себе «пролетаріат інтелігенції». Стрижневу роль у цьому Франко вбачав в освіті і в формуванні прошарку національних інтелектуалів, які «по-європейськи» зуміли би взяти відповідальність за свою долю, а не узалежнювали її від зовнішніх чинників і процесів, віктимізуючи себе. Уже у 20-му столітті Франко найбільше уваги надав дослідженню цивілізаційного розламу між Російською імперією і збірним образом ліберальної Європи як втіленням ідей німецької класичної філософії, французького та англійського парламентаризму, гуманістичних і соціалістичних поглядів. Мислитель у своїх текстах прагнув прищепити українцям окцидентальну ідентичність, а головним інструментом і засобом передусім вважав університетську освіту. Показовим є Франкове несприйняття світоглядної доктрини Л. Толстого з її потугами месіанізму та протиставлення Сходу і Заходу, її духу «гнилизни», що дійсно опанував колективну російську свідомість. Тобто, «освічена людськість» Західної Європи як антитеза російському «фікційному єдинству», «вселюдському братерству і всемірній любові». Педагогічна, філософська і публіцистична спадщина Івана Франка сьогодні є особливо актуальною. Три магістральні уроки Франка можна сформулювати так: 1) окцидентальна ментальність є запорукою збереження національної окремішності України; 2) західна ідентичність сформована також і нашими матеріальними та духовними здобутками; 3) університетська ліберальна освіта є найефективнішим засобом модернізації нації та джерелом залучення до психологічного і ціннісного концепту Європи.

Висновки завершу словами Івана Франка, які вже прозвучали у цій книзі і винятково містко та концептуально виражають його основний літературно-педагогічний тестамент українським інтелектуалам: «Нам здається, – повторюємо тут, впрочім, думку загальнозвісну, що поки наша освіта і література не станеться наскрізь інтернаціональною по своєму змісту і методу, поти у нас не буде національної освіти і літератури; поки наша інтелігенція не набереться всесвітніх думок і поглядів, наукових та естетичних, поти не станеться справді національною інтелігенцією, а буде карикатурою або невдачною копією раз польської, то знов угорської або російської інтелігенції»¹.

¹ Франко І. [Уривок передмови до задуманого «Порадника для читачів»] [1891] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 604.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Йшла не тільки з духом часу, але й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : Збірник наукових праць : до 160-річчя від дня народження Наталії Кобринської ; до 90-річчя від часу заснування Союзу Українок Америки / НАН України. Інститут Івана Франка ; Всеукраїнська громадська організація «Союз Українок» ; [наук. й літ. ред.: М. Легкий, О. Мельник, А. Швець ; відповід. ред. А. Швець ; передм. М. Заяць ; редкол.: Є. Нахлік (голова) та ін.]. – Львів, 2015. – 364 с. (Серія «Літературознавчі студії» ; вип. 22).
2. *Андерсон Б.* Уявлена спільнота / Бенедикт Андерсон // НАЦІОНАЛІЗМ: Антологія. – Упорядники: О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 567–579.
3. *Андрущенко В.* Філософія і педагогіка в предметному полі освіти / Віктор Андрущенко // Філософія освіти : навч. посіб. / за заг. ред. В. Андрущенко, І. Предборської. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – С. 6–23.
4. *Антонич Б.-І.* Криза сучасної літератури / Богдан-Ігор Антонич // Дзвони. – Львів, 1932. – Число 12. – С. 778–783.
5. *Баган О.* До проблеми переосмислення концепції вивчення творчості І. Франка у школі / Олег Баган // Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол.: М. Гуняк (гол. ред.), Л. Гулевич, О. Баган та ін. – Вип. 1. – Дрогобич : Коло, 2003. – С. 15–23.
6. *Баган О.* Світоглядна еволюція Івана Франка як ключ до розуміння його творчості / Олег Баган // Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол.: М. Гуняк (гол. ред.), Л. Гулевич, О. Баган та ін. – Вип. 1. – Дрогобич : Коло, 2003. – С. 6–14.
7. *Баган О.* Проблема Росії для українського національного руху: погляд Івана Франка / О. Баган // Іван Франко : інтерпретації : зб. статей / О. Р. Баган ; [відп. за вип. П. Іванишин]. – Дрогобич, 2015. – С. 73–85.
8. *Бандрівський К.* Спогади про Франка-школяра / Карло Бандрівський // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка; Худож. оформл. Б. Р. Пікулицького. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 49–54.
9. *Бандура О. М.* Засвоєння понять з теорії літератури / О. М. Бандура // Наукові основи методики літератури : навч.-метод. посібник / За ред. Н. Й. Волошиної. – К. : Ленвіт, 2002. – С. 115–121.
10. *Бандура О. М.* Навчальні книги з літератури в школах Західної України / О. М. Бандура // Наукові основи методики літератури : навч.-метод. посібник / За ред. Н. Й. Волошиної. – К. : Ленвіт, 2002. – С. 292–294.
11. *Бандура О. М.* Підручники з літератури в школах Росії XVIII – поч. XX ст. / О. М. Бандура // Наукові основи методики літератури : навч.-метод. посібник / За ред. Н. Й. Волошиної. – К. : Ленвіт, 2002. – С. 294–296.
12. *Барабаш Ю.* «Коли забуду тебе, Єрусалиме...» Гоголь і Шевченко. Порівняльно-типологічні студії / Юрій Барабаш. – Харків : «Акта», 2001. – 373 с.
13. *Барабаш Ю.* Не відверну лица / Юрій Барабаш. – К. : Темпора, 2013. – 756 с.
14. *Барабаш Ю.* Просторинь Шевченкового Слова / Юрій Барабаш. – К. : Темпора, 2011. – 510 с.
15. *Баран Є.* Денисюк: притча про львівського характерника / Євген Баран // <http://rokygys.livejournal.com/36622.html>. Передрук: Кур'єр Кривбасу. – Вересень-жовтень 2010 р. – Число 250–251. – С. 389–395.
16. *Баран С.* З моїх споминів про Івана Франка. В 36-ті роковини з дня смерті (28. 5. 1916 – 28. 5. 1952) / Степан Баран. – Видання «Українських вістей». – Німеччина, 1952. – 61 с.
17. *Барвінський О.* Спомини з мого життя / Олександр Барвінський / Упор. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич. – К. : Смолоскип, 2004. – 528 с.

18. *Басс І. І., Каспрук А. А.* Іван Франко: Життєвий і творчий шлях / І. І. Басс, А. А. Каспрук. – К. : Наук. думка, 1983. – 456 с.
19. *Біблія.* Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами. – Видавництво оо. Василян : «Місіонер», Українське Біблійне Товариство, видавництво «Свічадо», 2007. – 1122 с. + 338 с.
20. *Біленко Т.* Креативна природа художнього слова Івана Франка як чинник виховного процесу / Тетяна Біленко // Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол.: М. Гуняк (гол. ред.), Л. Гулевич, О. Баган та ін. – Вип. 1. – Дрогобич : Коло, 2003. – С. 23–36.
21. *Білецький Л.* Основи української літературно-наукової критики : [навч. посібник] / Леонід Білецький. – Упоряд., авт. передм. і приміток М. М. Льницький. – К. : Либідь, 1998. – 408 с.
22. *Богачевська Л. О.* Творчий підхід Ч. Діккенса й І. Франка щодо порушення проблем освіти у романах «Ніколас Нікльбі», «Девід Коперфілд» й оповіданнях «Отець-гуморист», «Schoneschreiben» (у типологічно-порівняльній площині) / Л. О. Богачевська // Вісник Житомир. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. – 2004. – Вип. 15. – С. 223–227.
23. *Бондар Л.* «Так цілком тихо...» (до взаємин І. Франка з О. Білінською) / Лариса Бондар // Українське літературознавство. Іван Франко: Статті та матеріали. – Львів, 1995. – Вип. 60. – С. 24–31.
24. *Бондар Л.* Від романтизму до модернізму: «Непричесані думки» Івана Денисюка / Лариса Бондар // Українське літературознавство. – Львів, 2012. – Вип. 75. – С. 127–136.
25. *Бондар Л.* З науково-педагогічної спадщини Івана Овксентійовича Денисюка / Лариса Бондар // Українське літературознавство. – Львів, 2011. – Вип. 73. – С. 237–254.
26. *Бондар Л.* Збірка І. Франка «Із днів журби»: cherchez la femme / Лариса Бондар // Вісник Львівського університету. Серія філологічна: Франкознавство. – Львів, 2003. – Вип. 32. – С. 3–14.
27. *Бондар Л.* Передмова / Лариса Бондар // Микитюк В. Іван Франко та Омелян Огоновський: мовчання і діалог / Володимир Микитюк. – ВЦ ЛНУ ім. І. Франка. – Серія: «Франкознавчі студії». – Вип. перший. – Львів, 2000. – С. 4–5.
28. *Бондар Л.* Три любовні історії Івана Франка / Лариса Бондар. – Дрогобич: Коло, 2007. – 88 с.
29. *Борщ Ж. В.* Іван Якович Франко (1856–1916) / Ж. В. Борщ // Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – С. 287–320.
30. *Брагінець А.* Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка / А. С. Брагінець. – Львів : Книжково-журнальне вид-во, 1956. – 410 с.
31. *Будний В.* Методика порівняльних та поетикальних студій у лекції І. Франка «Наймичка» Т. Шевченка / Василь Будний // Українська філологія: школи, постаті, проблеми: Збірник наукових праць Міжнародної конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті (Львів, 23–25 жовтня 1998 р.) – Львів : Світ, 1999. – Част. 1. – С. 244–249.
32. *Вакарчук І. О.* Система тестувань для вступників до Львівського національного університету імені Івана Франка / І. О. Вакарчук. – Львів : Місіонер, 2002. – С. 3–47.
33. *Валіцький А.* Чи можливий ліберальний націоналізм? / Анджей Валіцький // НАЦІОНАЛІЗМ: Антологія. – Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 804–821.
34. *Васянович Г. П.* Добро- й анти-добро-дія учителя у творчій спадщині Івана Франка / Г. П. Васянович // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – Харків, 2013. – Число 1. – С. 31–38.

35. *Васянович Г. П.* Йоганн-Генріх Песталоцці про морально-правову відповідальність педагога / Григорій Васянович // Вісник Житомир. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. – Житомир, 2003. – Вип. 12. – С. 60–62.
36. *Васянович Г.* Педагогічні ідеї Івана Франка / Григорій Васянович // Вибрані твори: У 5-и т. – Львів : Сполом, 2005. – Т. 5. – С. 89–101.
37. *Верхратський І.* Злобні видумки д-ра І. Франка / Іван Верхратський. – Львів, 1907. – 125 с.
38. *Вишневський О.* Зміст і методи виховання у педагогічних поглядах Івана Франка / Омелян Вишневський // Педагогічна думка. – К., 2005. – Число 3. – С. 76–79.
39. *Вишневський О.* Педагогічні етюди. Аналітичні матеріали, концепції, публіцистика, інтерв'ю / Омелян Вишневський. – Дрогобич : редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2007. – 208 с.
40. *Вишневський О.* Теоретичні основи сучасної української педагогіки / Омелян Вишневський. – Дрогобич : Коло, 2003. – 528 с.
41. *Вишнівський Р.* Особистість учителя у літературно-педагогічній спадщині Івана Франка / Роман Вишнівський // Людинознавчі студії. – Дрогобич, 2010. – Вип. 21. – С. 52–62.
42. *Вишнівський Р.* Принципи виховання у педагогічній спадщині Івана Франка / Роман Вишнівський // Людинознавчі студії. – Дрогобич, 2009. – Вип. 19. – С. 31–45.
43. Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка. Фонд Возняка, № 670 (машинопис).
44. *Вітвицька С. С.* Основи педагогіки вищої школи : методичний посібник для студентів магістратури / С. С. Вітвицька. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.
45. *Вітвицька С. С.* Практикум з педагогіки вищої школи : навчальний посібник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури / С. С. Вітвицька. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 396 с.
46. *Віщанська С.* Автобіографічна мала проза Івана Франка та Миколи Кравчука: курс психологізму / Світлана Вощанська // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – С. 832–838.
47. *Возняк М.* Велетень думки і праці: шлях життя і боротьби Івана Франка / Михайло Возняк / Підгот. О. Мороз і М. Нечитайлюк. – К. : Держлітвидав УРСР, 1958. – 403 с.
48. *Возняк М.* Житє і значінє Івана Франка / Михайло Возняк. – Львів : НТШ, 1913. – 40 с.
49. *Возняк М.* Історія української літератури [Текст] : навч. посіб. У 2 кн. Кн. 1 / М. С. Возняк. – 2-е вид., випр. – Львів : Світ, 1992. – 696 с.
50. *Возняк М.* Історія української літератури [Текст] : навч. посіб. У 2 кн. Кн. 2 / М. С. Возняк. – 2-е вид., випр. – Львів : Світ, 1994. – 560 с.
51. *Возняк М.* На порозі студій над Франком / Михайло Возняк // Діло. – Львів, 1925. – Число 118. – 31 травня.
52. *Возняк М.* Невідомий голос Івана Франка в університетській справі / Михайло Возняк // Краківські вісті. – Краків, 1942. – Число 148. – С. 3–4.
53. *Возняк М.* Німецька доповідь Франка для шведа про Україну / Михайло Возняк // Львівські вісті. – Львів, 1942. – Число 133–136.
54. *Возняк М. С.* З життя і творчості Івана Франка / Михайло Возняк. – К. : Вид-во АН УРСР, 1955. – 304 с.
55. *Возняк М. С.* Іван Франко у виданнях, редагованих Лукичем / М. С. Возняк // Радянська література. – Київ, 1940. – Кн. 7. – С. 188–216.
56. *Возняк М. С.* Нариси про світогляд Івана Франка / Михайло Возняк. – Львів : Вид-во Львів. держ. ун-ту ім. І. Франка, 1955. – 196 с.
57. *Возняк М.* Спроба відбудови невикінченої повісті / Михайло Возняк // Червоний шлях. – К., 1929. – Число 1. – С. 5–9.

58. *Возняк М.* Титан праці / Михайло Возняк. – Львів : Вільна Україна, 1946. – 93 с.
59. *Возняк М.* Шум за вплив Анценгрубера на Франка / Михайло Возняк // Львівські вісті. – Львів, 1942. – Число 283–285.
60. *Возняк Т.* Манівці раціоналізму / Тарас Возняк // Тексти та переклади. – Харків : Фоліо, 1998. – С. 139–152.
61. *Волошина Н. Й.* Критерії оцінювання і система обліку знань, умінь і навичок учнів / Н. Й. Волошина // Наукові основи методики літератури. – К. : Ленвіт, 2002. – С. 191–195.
62. *Волошина Н. Й.* Ми є. Були. І будем ми! Виховання національної самосвідомості учнів засобами художньої літератури : Навч.-метод. посіб. / Н. Й. Волошина, Т. О. Яценко, Н. М. Логвіненко, І. В. Одинець, С. О. Жила, З. О. Шевченко, Г. Л. Бійчук, А. М. Фасоля, А. Л. Ситченко, А. В. Градовський; Ін-т педагогіки АПН України. – К. : Ленвіт, 2003. – 215 с.
63. *Гаврилюк О.* Вивчення творчості Івана Франка в школі / О. Гаврилюк. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2001. – 62 с.
64. *Гарасим Я.* Культурно-історична школа в українській фольклористиці / Ярослав Гарасим. – Львів : ЛДУ ім. І. Франка, 1999. – 143 с.
65. *Гарасим Я.* Фольклористичні студії І. Денисюка / Ярослав Гарасим // Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 т., 4 кн. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – Т. 3: Фольклористичні дослідження. – С. 3–14.
66. *Гатчінсон Д.* Культурний і політичний націоналізм / Джон Гатчінсон // НАЦІОНАЛІЗМ: Антологія. – Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2000. – 872 с.
67. *Глинка Л., Чехович К.* Богословське наукове товариство у Львові в першій десятиліттю свого існування (1923–1933) / Л. Глинка, К. Чехович. – Львів, 1934. – 92 с.
68. *Гнатюк М.* Аксиологічний елемент у мемуаристиці (на прикладі спогадів про Івана Франка) / Михайло Гнатюк // Проблеми літературознавства і художнього перекладу. – Львів : НТШ, 1997. – С. 134–140.
69. *Гнатюк М.* Безкомпромісна полеміка. Довзаємин Івана Франка з Іваном Верхратським / Михайло Гнатюк // Дзвін. – Львів, 1996. – Число 8. – С. 141–144.
70. *Гнатюк М. І.* Іван Франко і проблеми теорії літератури : навч. посіб. / Михайло Гнатюк. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 240 с. (Серія «Альма-матер»).
71. *Гнатюк М. І.* Іван Франко у літературно-естетичних концепціях його часу / Михайло Гнатюк. – Львів : Каменяр, 1999. – 181 с.
72. *Гнатюк М.* Історія української літературної критики (XIX – початок XX ст.) / Михайло Гнатюк. – Львів-Брно : Vydal a vutiskl Tribun EU s. r. o., 2013. – 180 с.
73. *Гнатюк М.* Літературознавчі концепції в Україні другої половини XIX – початку XX ст. / Михайло Гнатюк. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – 208 с.
74. *Гнатюк М.* Михайло Возняк і його «Історія української літератури». Передмова / Михайло Гнатюк // Михайло Возняк. Історія української літератури. – Львів : Світ, 1992. – Кн. 1. – С. 3–30.
75. *Гнатюк М.* Специфіка мемуарів (до проблеми документального та особистісного у спогадах про Івана Франка) // Франкознавчі студії / Є. Пшеничний (голов. ред), А. Войтюк, В. Винницький та ін. – Дрогобич : Вимір, 2002. – Вип. 2. – С. 171–185.
76. *Гнатюк М.* У колі друзів і приятелів / Михайло Гнатюк // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка; Худож. оформл. Б. Р. Пікулицького. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 3–36.
77. *Голод Р.* Іван Франко та літературні напрями кінця XIX – початку XX століття / Роман Голод. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. – 284 с.
78. *Голод Р.* Позитивізм як світоглядно-філософське підґрунтя творчого методу Івана Франка / Роман Голод // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження

- Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Т. 1. – С. 274–285.
79. *Гольберг М.* Оповідання Івана Франка «Борис Граб». До проблеми: Іван Франко про читача і читання / Марк Гольберг // Українське літературознавство. – Львів, 2010. – Вип. 72. – С. 43–51.
80. *Гольберг М.* Франкознавчі етюди / Марк Гольберг. – Дрогобич : Коло, 2007. – 164 с.
81. *Гопкінз Дейвід.* Оцінювання для розвитку школи / Дейвід Гопкінз ; переклад з англ. Галини Вець. – Львів : Літопис, 2003. – 256 с.
82. *Горак Р, Гнатів Я.* Quo tendis. Ч. 1 : Відхід / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – Кн. десята. – 434 с.
83. *Горак Р, Гнатів Я.* Quo tendis. Ч. 2 : У притворі вічності / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – Кн. десята. – 357 с.
84. *Горак Р, Гнатів Я.* В поті чола! / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – Кн. шоста. – 532 с.
85. *Горак Р, Гнатів Я.* Іван Франко. Гімназія / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : Місіонер, 2002. – Кн. третя. – 360 с.
86. *Горак Р, Гнатів Я.* Іван Франко. Рід Якова / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : Місіонер, 2000. – Кн. перша. – 232 с.
87. *Горак Р, Гнатів Я.* Іван Франко. Університет / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – Кн. четверта. – 472 с.
88. *Горак Р, Гнатів Я.* Іван Франко. Цілком нормальна школа / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : Місіонер, 2001. – Кн. друга. – 204 с.
89. *Горак Р, Гнатів Я.* Катастрофа / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Кн. дев'ята. – 480 с.
90. *Горак Р, Гнатів Я.* Протистояння / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – Кн. сьома. – 584 с.
91. *Горак Р, Гнатів Я.* Роки страждань / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – Кн. восьма. – 546 с.
92. *Горак Р, Горак І.* «В інтересі правди» (Листи Івана Ющишина до Івана Франка) / Роман Горак, Іван Горак // Українське літературознавство. – Львів, 2006. – Вип. 68. – С. 344–358.
93. *Горбач Н.* Філософські переконання Івана Франка / Назар Горбач. – Львів : Каменярь, 2006. – 112 с.
94. *Горбач О. О.* Огоновського «Історія літератури руської» (1887–1894). Післяслово / Олекса Горбач // Історія літератури руської [української]. – Частина I. – Львів, 1887; Частина IV. – Львів, 1894. (Фотопередрук Олекси Горбача). – Мюнхен, 1992. – С. 1–16.
95. *Грабович Г.* До історії української літератури. Дослідження, есе, полеміка / Григорій Грабович. – К. : Основи, 1997. – 604 с.
96. *Грабович Г.* Тексти і маски / Григорій Грабович. – К. : Критика, 2005. – 312 с.
97. *Грабович Г.* Шевченкові «Гайдамаки». Поема і критика. / Григорій Грабович. – Наук. ред. Олесь Федорук. – К. : Критика, 2013. – 360 с.
98. *Грицак Я.* Дух, що тіло рве до бою (Спроба політичного портрета Івана Франка) / Ярослав Грицак. – Львів : Каменярь, 1990. – 176 с.
99. *Грицак Я.* Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – 631 с.
100. *Гром'як Р.* Історія української літературної критики (від початків до кінця XIX століття). [Посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів] / Роман Гром'як. – Тернопіль : Підручники і посібники, 1999. – 224 с.
101. *Гром'як Р.* Цілісне сприймання художнього твору / Роман Гром'як // Давнє і сучасне: Вибрані статті з літературознавства. – Тернопіль : Лілея, 1997. – С. 33–41.

102. *Гронлунд Норман Е.* Оцінювання студентської успішності : практичний посібник / Норман Е. Гронлунд. – К. : Навчально-методичний центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2005. – 312 с.
103. *Гузар З.* «Іван Франко у школі» / Зенон Гузар // Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол. Л. Гулевич (гол. ред.), Є. Пшеничний, Л. Гузар та ін. – Вип. другий. – Дрогобич : Коло, 2009. – С. 82–112.
104. *Гузар З.* Особливості креаціонізму в оповіданні І. Франка «Борис Граб» (Префігураційно-ейдологічний аспект) / Зенон Гузар // Франкознавчі студії: зб. наук. праць. Вип. 1 / ред. кол.: Є. Пшеничний (гол. ред), А. Войтюк, В. Винницький та ін. – Дрогобич : Коло, 2001. – С. 5–11.
105. *Гузар З. П.* Іван Франко на Дрогобиччині / Зенон Гузар // Література в школі. Наукові записки / Ред. кол. : О. М. Бандура, Б. М. Калмановський, С. М. Кестель, О. М. Мазуркевич (відп. ред.), Н. І. Падалка, К. М. Сторчак. – Т. XVII. Серія філологічна. – Вип. IV. – К. : Рад. школа, 1961. – С. 87–116.
106. *Гузар З.* Перехресні стежки поезії Івана Франка / Зенон Гузар // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – К., 2000. – Число 6 (9). – С. 116–128.
107. *Гузар З.* Перехресні стежки поезії Івана Франка: Книжка для вчителя / Зенон Гузар. – Львів, 2000. – 108 с.
108. *Гузар З.* Універсум поета (зауваги до вивчення життєпису і поетичного шляху Івана Франка) / Зенон Гузар // Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол.: М. Гуняк (гол. ред.), Л. Гулевич, О. Баган та ін. – Вип. 1. – Дрогобич : Коло, 2003. – С. 56–87.
109. *Гузар З. П.* Вступ до франкознавства : монографія / З. П. Гузар. – Дрогобич : ДДПУ ім. І. Я. Франка, 2008. – 358 с.
110. *Гулевич Л.* Методика навчання української літератури. Практикум : навчально-методичний посібник / Лілія Гулевич. – Дрогобич : Вид. відділ Дрогобицького педагогічного ун-ту імені Івана Франка, 2014. – 150 с.
111. *Гундорова Т.* «Сучасне українське франкознавство: між «життям» і «творчістю» / Тамара Гундорова // Іван Франко: Тексти. Факти. Інтерпретації: Збірник наукових праць / НАН України. Інститут Івана Франка; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка; Редкол.: М. Жулинський (голова) та ін.; Відп. і літ. ред. та упоряд. Є. Нахлік. – Київ; Львів, 2011. – Випуск І: Огляди. Статті. Твори. Листування. Спогади. Бібліографія. – С. 28–40.
112. *Гундорова Т.* Франко не Каменяря. Франко і Каменяря / Тамара Гундорова. – К. : Критика, 2006. – 352 с.
113. *Гуняк М.* До проблеми шкільного Франкознавства / Михайло Гуняк // Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол.: М. Гуняк (гол. ред.), Л. Гулевич, О. Баган та ін. – Вип. 1. – Дрогобич : Коло, 2003. – С. 88–95.
114. *Гадамер Г.-Г.* Батьківщина і мова / Г.-Г. Гадамер // Герменевтика і поетика. – Вибрані твори: пер. з нім. – К. : Юніверс, 2001. – С. 188–194.
115. *Гадамер Г.-Г.* Різноманітність мов і розуміння світу / Г.-Г. Гадамер // Герменевтика і поетика. – Вибрані твори: пер. з нім. – К. : Юніверс, 2001. – С. 164–175.
116. *Д'юї Джон.* Демократія і освіта / Джон Д'юї; переклали з англ. Ірина Босак, Мирослава Олійник, Галина Пехник. – Львів : Літопис, 2003. – 294 с.
117. *Демчук Н. Р.* Концепція посіву бібліопсихологічних цінностей : (оповідання Івана Франка «Борис Граб» : текстуальний аналіз) / Н. Р. Демчук // Вісник Львівського університету. – Серія: Мистецтвознавство. – Вип. 6. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – С. 130–149.
118. *Денисюк І.* «Гнідан О. Д. «Історія української літератури кінця XIX – початку XX століття: практичні завдання» / Іван Денисюк // Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці: у 3 т., 4 кн. – Львів : [У надзаг.: Львівський національний уні-

- верситет імені Івана Франка], 2005. – Т. 1: Літературознавчі дослідження. – Кн. 2. – С. 242–247.
119. Денисюк І. «На перехресті часів» (Замість автобіографії) / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 т., 4 кн. – Львів : [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 1: Літературознавчі дослідження. – Кн. 2. – С. 327–344.
120. Денисюк І. «Не спитавши броду» як роман виховання / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: у 3 т., 4 кн. – Львів : [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Літературознавчі дослідження. – Кн. 3. – С. 174–191.
121. Денисюк І. «Усе мистецьке є символом» (Розшифровані й нерозшифровані символи у «Перехресних стежках») / Іван Денисюк // Українське літературознавство. Іван Франко: Статті і матеріали. – Львів, 2001. – Вип. 64. – С. 3–12.
122. Денисюк І. Академік з легенди / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 т., 4 кн. – Львів : [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 1. – Кн. 2. – С. 381–409.
123. Денисюк І. Вивчення майстерності байок Леоніда Глібова у вузі / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: у 3 т., 4 кн. – Львів : [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 1: Літературознавчі дослідження. – Кн. 2. – С. 3–5.
124. Денисюк І. Володіти мовами нелегко. Навіть рідною / Іван Денисюк // Високий замок, 1 липня. – Львів, 2004.
125. Денисюк І. Іван Франко в школі. Рецензія / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 т., 4 кн. – Львів : [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 386–389.
126. Денисюк І. М. Возняк – фундатор українського франкознавства / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 т., 4 кн. – Львів : [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2. – С. 253–257.
127. Денисюк І. Михайло Павлик / Іван Денисюк. – К. : Держлітвидав, 1960. – 169 с.
128. Денисюк І. На далеку дорогу життя Франкове візьмемо слово (Вступна стаття до вибраних творів для школярів середнього віку) / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 т., 4 кн. – Львів : [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 275–292.
129. Денисюк І. Невичерпність атома / Упоряд. та передм. Т. Пастуха. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 319 с.
130. Денисюк І. Новаторство Франка-прозаїка / Іван Денисюк // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Т. 1. – С. 7–21.
131. Денисюк І. О. Кілька міркувань щодо висвітлення української літератури (з вступу сучасного підручника) / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 т., 4 кн. – Львів : [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 1: Літературознавчі дослідження. Кн. 2. – С. 254–268.
132. Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці : [у 3 т., 4 кн.] / Іван Овксентійович Денисюк. – Львів : вид-во Львів. ун-ту, 2005. – Т. 2 : Франкознавчі дослідження. – 528 с.
133. Денисюк І. Політичне оповідання І. Франка / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів : [У надзаг.:

- Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 85–95.
134. *Денисюк І.* Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. / Іван Денисюк. – Львів : Академічний експрес, 1999. – 280 с.
135. *Денисюк І.* Франкознавство у Львівському університеті / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 т., 4 кн. – Львів: [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 259–265.
136. *Денисюк І.* Франкознавство: здобутки, втрати, перспективи / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 т., 4 кн. – Львів: [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 238–245.
137. *Денисюк І.* Як помістити Франка за шкільною партою? / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 т., 4 кн. – Львів: [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 293–298.
138. *Денисюк І.* Перебудова і франкознавство / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 т., 4 кн. – Львів: [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 215–238.
139. *Денисюк І.* Франкова концепція національної літератури / Іван Денисюк // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 т., 4 кн. – Львів: [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 299–305.
140. *Дзеверін О. Г.* Педагогічні погляди І. Я. Франка / О. Г. Дзеверін // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзеверін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 5–19.
141. Діалогічне прочитання української літератури : монографія / Г. Токмань, М. Корпанюк, Г. Мазоха та ін. ; за заг. ред. Г. Токмань. – К. : Міленіум, 2007. – 486 с.
142. *Дімаров А.* Заперечення віджилої практики і спрага нових відкриттів (Розмова Анатолія Дімарова та Михайла Слабошпицького) / Анатолій Дімаров // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – К., 2006. – Число 7–8. – С. 21–32.
143. *Донцов Д.* Дві літератури нашої доби / Дмитро Донцов. – Львів : Просвіта, 1991. – 296 с.
144. *Дончик В.* Про «Історію літератури», якої досі не було // Академічна «Історія української літератури» в 10 томах (матеріали засідань науково-редакційної комісії, «Круглих столів» інших наукових обговорень та планів томів. – К. : «Фенікс», 2005. – С. 4–13.
145. *Дорошенко В.* Пам'яті Каменяря. Василь Лукич (1865–1938) / Володимир Дорошенко // Літ.-наук. додаток до «Нового часу». – Львів, 1938. – Число 42.
146. *Дорошенко В.* Страдницький шлях Івана Франка / Володимир Дорошенко. – ЗНТШ. – Нью Йорк, 1957. – Т. 156. – С. 9–48.
147. *Дорошенко В.* Шкільні задачі Івана Франка (3 нагоди 20-ліття смерті). [Передрук] / Володимир Дорошенко // Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол.: Л. Гулевич (гол. ред.), Є. Пшеничний, Л. Гузар та ін. – Вип. другий. – Дрогобич : Коло, 2009. – С. 245–253.
148. *Драгоманов М.* Дотепи професора Ом. Огоновського / Михайло Драгоманов // Народ. – Львів, 1894. – № 11–12. – С. 181–187.
149. *Дронь К.* Міфологізм у художній прозі Івана Франка / Катерина Дронь. – К. : Наук. думка, 2013. – 242 с.
150. *Дюрінг С.* Література – двійник націоналізму? / Саймон Дюрінг // Слово. Знак. Дискурс : Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 565–566.

151. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
152. Євангеліє від святого Матвія: 13, 31–34.
153. *Євтух М. Б.* Учителем школа стоїть: до 150-річчя від дня народження Івана Франка / М. Б. Євтух // Педагогічна газета. – К., 2006. – № 10. – С. 1; 3.
154. *Євшан М.* Іван Франко (Нарис його літературної діяльності) // Євшан М. Критика; Літературознавство; Естетика / Упоряд. Н. Шумило. – К. : Основи, 1998. – С. 135–153.
155. *Єфремов С.* Іван Франко: Критично-біографічний нарис // Сергій Єфремов. – Вид. 2-е, з додатками. – К. : Слово, 1926. – 256 с.
156. *Єфремов С.* Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – Нью Йорк, 1991. – Вид. четверте, з одніями й додатками. – Т. I. – 445 с.
157. *Єфремов С.* Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – Нью Йорк, 1991. – Вид. четверте, з одніями й додатками. – Т. II. – 456 с.
158. *Єфремов С.* Співець боротьби і контрастів: Спроба літературної біографії і характеристики Івана Франка / Сергій Єфремов. – К. : Вік, 1913. – 208 с.
159. *Жила С. О.* Теорія і практика вивчення української літератури у взаємозв'язках із різними видами мистецтв у старших класах загальноосвітньої школи : монографія / С. О. Жила. – Чернігів : РВК «Деснянська правда», 2004. – 360 с.
160. *Забужко О.* Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / Оксана Забужко. – К. : Факт, 2006. – 156 с. (Сер. «Висока полиця»).
161. *Зайцев О., Беген О., Стефанів В.* Націоналізм і релігія: Греко-Католицька церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки) / Олександр Зайцев, Олег Беген, Василь Стефанів / За заг. ред. О. Зайцева. – Львів : Видавництво Українського Католицького університету, 2011. – 384 с., іл.
162. *Захарова В.* Роль Івана Франка в історії методики викладання літератури (за оповіданням «Борис Граб») / В. Захарова // Українська література в загальноосвітній школі. – К., 2008. – Число 9. – С. 25–27.
163. *Захлюпана Н.* Іван Франко про реформування школи і сучасність / Ніна Захлюпана // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – С. 924–930.
164. *Заячківська Н.* Погляди Івана Франка на моральне виховання (за збіркою «Мій Ізмарагд») / Н. Заячківська // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – С. 967–977.
165. Збірник конкурсних тестових завдань з української літератури. – Львів : Ред.-вид. відділ Львівського ун-ту, 1998. – 304 с. (співавтори: Боднар Л. П., Будний В. В., Лабач М. М., Корнійчук В. С., Микитюк В. І. та ін.).
166. Збірник конкурсних тестових завдань з української літератури. – Львів : Ред.-вид. відділ Львівського ун-ту, 1999. – 494 с. (співавтори: Боднар Л. П., Будний В. В., Корнійчук В. С., Микитюк В. І. та ін.).
167. Збірник конкурсних тестових завдань з української літератури. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 444 с. (співавтори: Боднар Л. П., Будний В. В., Корнійчук В. С., Крохмальний Р. О., Крупач М. П., Микитюк В. І. та ін.).
168. *Зеров М.* Франко – поет / Микола Зеров // Твори: У 2 т. – Т. 2: Історико-літературні та літературознавчі праці / Упорядкування Г. П. Кочура, Д. В. Павличка. – К. : Дніпро, 1990. – С. 457–491.
169. *Зорівчак Р. П.* Іван Франко як поцінувач і перекладач англійської літератури: перспективи майбутніх досліджень / Роксоляна Зорівчак. – Виступ 5.02.2011 на VIII щорічних Академічних читаннях пам'яті президента АН вищої школи України В. І. Стріхи

- (1931–1999) у КНУ ім. Т. Шевченка // Статті академіків АНВШУ. Режим доступу: <http://www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/Anglophone%20Literature.htm>.
170. *Зубрицька М.* Homo legens: читання як соціокультурний феномен / Марія Зубрицька. – Львів : Літопис, 2004. – 352 с.
171. *Зубрицький М.* Іван Франко і Львівський університет / Михайло Зубрицький // Українська філологія: школи, постаті, проблеми: Збірник наукових праць Міжнародної конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті (Львів, 23–25 жовтня 1998 р.) – Львів : Світ, 1999. – Част. 1. – С. 190–193.
172. І. Франко й франкіяна на Заході. Статті й матеріали (з приводу століття народин 1856–1956) / За ред. Яр. Рудницького. – Українська Вільна Академія Наук. Збірник Заходознавства. – Т. IV (2). – Вінніпер, 1957. – 231 с. [Видано засобами Фондації ім. Шевченка].
173. Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). – Львів : Світ, 1998. – 872 с.
174. Іван Франко в школі. Збірник матеріалів виїзного засідання відділу методики літератури НДІП УРСР, присвяченого 100-річчю з дня народження І. Я. Франка. – Дрогобич, 1957. – 188 с.
175. Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол.: Л. Гулевич (гол. ред.), Є. Пшеничний, З. Гузар та ін. – Вип. 2. – Дрогобич : Коло, 2009. – 257 с.
176. Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол.: М. Гуняк (гол. ред.), Л. Гулевич, О. Баган та ін. – Вип. 1. – Дрогобич : Коло, 2003. – 260 с.
177. Іван Франко нам далекий і близький (сторінки серболужицької Франкіани) / Упорядники В. Моторний та О. Лазор. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 106 с.
178. Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20-30-х років ХХ ст. / Упорядник і автор вступного слова Микола Ільницький. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – 432 с.
179. Іван Франко. «Зів'яле листя»: тексти, матеріали, дослідження : [зб. наук. пр.] / ЛНУ ім. І. Франка, Філол. ф-т, Каф. укр. л-ри ім. М. Возняка ; [упорядкув. П. Я. Салевича]. Львів : ТзОВ «Сплайн», 2007. – 425 с. (Серія «Українська філологія: школи, постаті, проблеми» ; вип. 7).
180. Іван Франко. Педагогічні статті і висловлювання / [Упоряд. О. Г. Дзевєрін]. – К. : Рад. школа, 1960. – 299 с.
181. Іван Франко. Шевченкознавчі студії / Упоряд. та авт. передм. М. Гнатюк. – Львів : Світ, 2005. – 472 с.
182. Іван Франко: Документи і матеріали. 1856-1965. – К. : Наук. думка, 1966. – 543 с.
183. Іван Франко: дух, наука, думка, воля : Матеріали Міжнародного конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – 1150 с.
184. Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Т. 1. – 1160 с.
185. Іван Франко: Статті і матеріали. – Зб. 1–12. – Львів : Вид-во ЛДУ, 1948–1965.
186. Іван Франко: Тексти. Факти. Інтерпретації: Збірник наукових праць / НАН України. Інститут Івана Франка; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка; Редкол.: М. Жулинський (голова) та ін.; Відп. і літ. ред. та упоряд. Є. Нахлік. – Київ; Львів, 2011. – Випуск I: Огляди. Статті. Твори. Листування. Спогади. Бібліографія. – 440 с.
187. *Іванишин М.* Вивчення публіцистики Івана Франка в школі / Мирослава Іванишин // Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол.: М. Гуняк (гол. ред.), Л. Гулевич, О. Баган та ін. – Вип. 1. – Дрогобич : Коло, 2003. – С. 112–115.
188. *Іванишин П.* Агон, або перипетії одного захисту: монографія / Петро Іванишин. – Дрогобич : Посвіт, 2015. – 272 с.

189. *Іванишин П.* Національний імператив Івана Франка і методологічні засади освітянських реформ // Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол.: М. Гуняк (гол. ред.), Л. Гулевич, О. Баган та ін. – Вип. 1. – Дрогобич : Коло, 2003. – С. 116–122.
190. *Іванишин П.* Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко / Петро Іванишин. – К. : Академвидав, 2008. – 392 с.
191. *Ільницький М.* Критики і критерії: літературно-критична думка в Західній Україні 20-30-х рр. ХХ ст. / Микола Ільницький. – Львів : ВНТЛ, 1998. – 148 с.
192. *Ільницький М. М.* Між ідеологією і естетикою. Франкознавчі дослідження міжвоєнного двадцятиліття в Західній Україні / Микола Миколайович Ільницький // Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20-30-х років ХХ ст. [Упорядник і автор вступного слова Микола Ільницький]. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – С. 3–24.
193. *Ільницький М. М.* У фокусі віддзеркалень: Статті. Портрети. Спогади / Микола Миколайович Ільницький. – Львів : Львів. націон. університет ім. І. Франка, 2005. – 552 с.
194. *Інгарден Р.* Про пізнавання літературного твору. – Пер. з польськ. // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С.139–163.
195. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Ф. 3. – № 1620.
196. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Ф. 3. – № 1634.
197. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Ф. 3. – № 1725.
198. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Ф. 3. – № 1608. Арк. 375. Лист Василя Лукича (Володимира Левицького) до І. Франка від 3 липня 1896 р.
199. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Ф. 3. – № 1612. – Арк. 7–9.
200. *Ісаїв П.* Як «Нова зоря» зорить / Петро Ісаїв // Дзвони. – Львів, 1932. – ч. 5. – С. 364–375.
201. *Каневська Л.* «Номо nobilis»: обриси психологічного портрета Івана Франка у дзеркалі мемуаристики / Лариса Каневська // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Т. 1. – С. 342–349.
202. *Караманов О.* Іван Франко як історик школи і освіти / Олексій Караманов // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – С. 930–940.
203. *Касярум Н. В., Касярум О. П.* Тестування як провідний метод діагностики рівня навчальних досягнень студентів / Н. В. Касярум, О. П. Касярум // Вісник Черкаського університету. – Черкаси : Вид-во ЧНУ, 2010. – С. 111–121 (Серія: Педагогічні науки ; вип. 189).
204. *Качкан В.* Шлях до витиченої мети... Сторінками писань Омеляна Огоновського / Володимир Качкан // Українське народознавство в іменах. – К., 1994. – С. 59–68.
205. *Качмар В. М.* Львівський університет в імперії Габсбургів / Володимир Качмар // Галіція. – Львів, 2012. – Число 2. – С. 53–58.
206. *Качмар В. М.* Філософський факультет Львівського університету в австрійський період (від відновлення до утравкізації навчального закладу) / Володимир Качмар, Роман Тарнавський // Краєзнавство. – Львів, 2013. – Число 1. – С. 81–91.
207. *Квас О. В.* Дитиноцентризм у науках про виховання : історичний аспект : [монографія] / Олена Квас. – Дрогобич : РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2011. – 348 с.
208. *Кіраль С.* З епістолярної спадщини професора Івана Денисюка (листи до Г. Кочура та В. Чабаненка) / Сидір Кіраль // Слово і час. – К., 2014. – Число 2. – С. 86–105.

209. *Клочек Г.* Літературна освіта в новій українській школі: стратегія і тактика реформування / Г. Д. Клочек // Дивослово. – К., 2017. – Число 2. – С. 2–11.
210. *Клочек Г. Д.* Концепція реформування літературної освіти в середній школі (предмет – українська література). Коментований варіант / Г. Д. Клочек // Дивослово. – К., 2011. – Число 10. – С. 4–16.
211. *Клочек Г.* Зі студій про літературну освіту. Зб. статей і матеріалів / Г. Клочек. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. – 192 с.
212. *Ключко-Франко А.* Іван Франко та його родина / Анна Ключко-Франко // Спогади про Івана Франка. Упорядник М. Гнатюк. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 465–490.
213. *Кобель Л.* Ідеї Івана Франка про місце і значення народної школи в Галичині / Леся Кобель // Педагогічні науки [Текст] : збірник наукових праць. Вип. 1 / Полтавський держ. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка ; голов. ред. М. Степаненко. – Полтава : [б. в.], 2009. – С. 125–129.
214. *Кобель Л. Ю.* Особистість вчителя в художній творчості Івана Франка / Л. Ю. Кобель // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – Суми : Сум. ДПУ ім. А. С. Макаренка. – 2009. – № 1. – С. 27–34.
215. *Ковальчук А.* Злочин та очищення. Проблема катарсису в психології Франкових персонажів / А. Ковальчук // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях. – К., 2000. – Число 6. – С. 45–51.
216. *Козлов Р. А.* Хронотопіка Франкових драм: теорія, практика, інтерпретація [Текст] : монографія / Роман Козлов ; ДЗ «Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка». – Кривий Ріг : Видавничий Дім, 2012. – 351 с.
217. *Комариця М.* Українська «католицька критика» : феномен 20 – 30-х років / Мар'яна Миколаївна Комариця ; НАН України. Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника. Відділення «Науково-дослідний центр періодики». – Львів, 2007. – 328 с., іл.
218. Конкурсні тестові завдання з української мови і літератури. – Львів : ЛДУ ім. І. Франка, 1993. – 83 с. (співавтори: Корнійчук В. С., Кочан І. М., Микитюк В. І., Пілецький В. І. та ін.).
219. Конкурсні тестові завдання з української мови і літератури. – Львів: Ред.-вид. відділ Львівського ун-ту, 1996. – 157 с. (співавтори : Корнійчук В. С., Лабач М. М., Микитюк В. І., Терлак З. М. та ін.).
220. *Коріневич М.* Спомини про Івана Франка як ученика гімназії / Михайло Коріневич // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка; Худож. оформл. Б. Р. Пікулицького. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 54–57.
221. *Корнійчук В.* «З його духа печаттю...» Проблеми франкознавства у працях Івана Денисюка / Валерій Корнійчук // Корнійчук В. «Мов органи в величному храмі...» : Контексти й інтертексти Івана Франка (Порівняльні студії). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – С. 260–273.
222. *Корнійчук В.* «Коли не по конях, так хоч по оглоблях» (Щира турбота про якість освіти чи псевдоінтелектуальний тролінг?) / Валерій Корнійчук // Дивослово. – К., 2015. – Число 12. – С. 17–25.
223. *Корнійчук В.* «Мов органи в величному храмі...»: Контексти й інтертексти Івана Франка (Порівняльні студії) / Валерій Корнійчук. – Львівський національний університет імені Івана Франка; Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. «Франкознавча серія». Вип. 8; Міжнародна асоціація франкознавців; Наук. ред. Б. Тихолоз. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 304 с.
224. *Корнійчук В.* «Молодий адепт рутеністики» (Михайло Возняк у колі наукових інтересів Івана Франка) / Валерій Корнійчук // Корнійчук В. «Мов органи в величному храмі...» : Контексти й інтертексти Івана Франка (Порівняльні студії). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – С. 239–248.
225. *Корнійчук В.* До проблеми «Іван Франко і Львівський університет» / Валерій Корнійчук // Українська філологія: досягнення, перспективи: До 145-річчя заснування кафедри української філології у Львівському університеті. – Львів, 1994. – С. 189–199.

226. *Корнійчук В.* Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поетики : монографія / Валерій Корнійчук. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 488 с.
227. *Корнійчук В.* На сонячних шпильях літератури (пролегомени до посібника Володимира Микитюка). Передмова / Валерій Корнійчук // В. Микитюк. Іван Франко і методика викладання української літератури. – Тернопіль : «Богдан», 2017. – С. 3–9.
228. *Королько А.* Радикальні народні віча на Покутті першої половини 1890-х рр. / Андрій Королько // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2013. Вип. 23–24. – С. 47–64.
229. *Короткий В.* Участь Володимира Антоновича у виданні поетичних творів Тараса Шевченка / Віктор Короткий // Український археографічний щорічник. – К., 2010. – Вип. 15. – С. 251–284.
230. *Коряк В.* Нарис історії української літератури. II. Література буржуазна / Володимир Коряк. – Харків : Держвидав України, 1929. – 620 с. [Фотопередрук Олекси Горбача. Мюнхен, 1994].
231. *Космеда Т.* Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри [моногр.] / Тетяна Космеда. – Львів : ПАІС, 2006. – 328 с.
232. *Костюк Г.* Зустрічі і прощання / Григорій Костюк. – Спогади у двох книгах. Книга перша. – К. : Смолоскип, 2008. – 718 с.
233. *Кочан І.* Українські лінгводидакти кризь призму часу: Словник-довідник / І. Кочан, Н. Захлюпана. – Львів : ПАІС, 2009. – 168 с.
234. *Кравець Ю. М.* Олександр Мазуркевич про внесок Івана Франка в методику української літератури / Юлія Кравець // Дивослово. – К., 2006. – Число 10. – С. 53–57.
235. *Кравченко І.* Іван Франко: життя, діяльність та педагогічні погляди / І. Кравченко / Педагогічні науки. – К., 2014. – № 60. – С. 147–153.
236. *Кримський А.* Автографи листів до Омеляна Огоновського від 1 лютого 1891 р.; 29 грудня 1891 р.; 27 липня 1893 р. // Центральний державний історичний архів України у Львові. – НТШ у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2383.
237. *Кримський А.* Д[окто]р Іван Франко. Огляд його двадцятип'ятилітньої письменницької діяльності / Агатангел Кримський // Твори в п'яти томах. – К. : Наукова думка, 1972. – Т. II. – С. 498–532.
238. *Кримський А.* Епігони давньої галицької науки / Агатангел Кримський // Твори в п'яти томах. – К. : Наукова думка, 1972. – Т. II. – С. 582–590.
239. *Кримський А.* Кістяки Гольбейна. Образки галицького життя / Агатангел Кримський // Твори в п'яти томах. – К. : Наукова думка, 1972. – Т. II. – С. 344–350.
240. *Кримський А.* Лист до Б. Грінченка 17 грудня 1895 р. / Агатангел Кримський // Твори в п'яти томах. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. V. – Кн. 1. – С. 218–222.
241. *Кримський А.* Лист до Б. Грінченка 17 червня 1892 р. / Агатангел Кримський // Твори в п'яти томах. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 5. – С. 58–66.
242. *Кримський А.* Лист до І. Франка 6/18 квітня 1891 р. / Агатангел Кримський // Твори в п'яти томах. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. V. – Кн. 1. – С. 27.
243. *Кримський А.* Лист до Ом. Огоновського 1/13 червня 1891 р. / Агатангел Кримський // Твори в п'яти томах. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. V. – Кн. 1. – С. 29.
244. *Кримський А.* Лист до Ом. Огоновського 27 липня (старого стилю) 1893 р. / Агатангел Кримський // Твори в п'яти томах. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. V. – Кн. 1. – С. 114–121.
245. *Кримський А.* Лист до П. Житецького 28 червня 1904 р. / Агатангел Кримський // Твори в п'яти томах. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. V. – Кн. 1. – С. 385–386.
246. *Кримський А. М. П.* Драгоманов / Агатангел Кримський // Твори в п'яти томах. – К. : Наукова думка, 1972. – Т. II. – С. 614–679.
247. *Криса Б.* Середньовічні візії Франка / Богдана Криса // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю

- від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Т. 1. – С. 810–814.
248. *Крупач М.* Іван Франко та Євген Маланюк: у пошуках ознак грядущого (різдвяна казка як історіософічна візія майбутнього України) / Микола Крупач // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – С. 732–740.
249. *Кузьмінський А. І.* Педагогіка вищої школи : навч. посібник / А. І. Кузьмінський. – 2-ге вид., стер. – К. : Знання, 2011. – 486 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
250. *Кухар В.* Володимир Левицький: постать з франківської когорти (до постановки проблеми вивчення) / В. Кухар // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові [Текст]: Випуск 10. Відп. за випуск П. Зозуля. – Львів : Ініціатива, 2011. – С. 105–118.
251. *Куца О.* Михайло Драгоманов і розвиток української літератури у другій половині ХІХ століття / Ольга Куца. – Тернопіль : Посібники і підручники, 1995. – 224 с.
252. *Куца О.* Світоглядно-художня еволюція І. Франка у призмі літературних теорій М. Драгоманова / Ольга Куца // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали міжнар. наук. конф. – Львів: Світ, 1998. – С. 488–493.
253. *Куцевол О.* Креативно-інноваційна стратегія організації виробничої педагогічної практики студентів-філологів / Ольга Куцевол // Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Теоретичні та методичні засади особистісно-професійного розвитку майбутнього вчителя» (м. Вінниця, 26-27 листопада 2014 р.). – Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія. – 2014. – Вип. 42. Число 2. – С. 209–215.
254. *Куцевол О.* Методика вивчення української літератури (креативно-інноваційна стратегія) : навчальний посібник / Ольга Куцевол. – К. : Освіта України, 2009. – 464 с.
255. *Куцевол О.* Теоретико-методичні основи розвитку креативності майбутніх учителів літератури : монографія / Ольга Куцевол. – Вінниця : Глобус-Прес, 2006. – 348 с.
256. *Левицький В.* Кілька слів до редакції «Літературно-Наукового Вістника» / Володимир Левицький // Діло. – Львів, 1903. – № 108.
257. *Левківський М. В.* Історія педагогіки: навч.-метод. посібник [4-те вид.] / М. В. Левківський. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 190 с.
258. *Легка О.* Франкові традиції в розвитку інтимної лірики / Оріся Легка // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали міжнар. наук. конф. – Львів : Світ, 1998. – С. 381–383.
259. *Легкий М.* Голос у діалозі генерацій (Михайло Возняк в оцінці Івана Франка) / Микола Легкий // Українське літературознавство. – Львів, 2010. – Вип. 69. – С. 202–208.
260. *Легкий М.* Іван Франко / Микола Легкий // Усе для школи. Українська література. 10 клас. Вип. 9. – Львів : «Все увито», 2001. – 64 с.
261. *Легкий М.* Маловідомі польськокомвні студії Івана Франка (погляд кризь призму українсько-польських стосунків) / Микола Легкий // *Warszawskie zeszyty ukraїnozawcze.* – Warszawa, 2007. – Zesz. 23/24: Spotkania polsko-ukraїńskie. Uniwersytet Warszawski – Iwanowi France. *Studia Ucrainica.* – S. 101–118.
262. *Легкий М.* Обрії літературознавчих зацікавлень / Микола Легкий // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів: [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 1: Літературознавчі дослідження. – Книга 1. – С. 3–15.
263. *Легкий М.* Проза Івана Франка: проблеми класифікації / Микола Легкий // Вісник Львівського університету / Серія філологічна: Франкознавство. – Львів : ЛНУ, 2011. – Вип. 55. – С. 15–20.
264. *Легкий М.* Форми художнього викладу в малій прозі Івана Франка / Микола Легкий.

- Відп. ред. Л. П. Бондар. – Львів, 1999. – 160 с. [У надзаг. : Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Франкознавча серія. Вип. 2.]
265. *Легкий М., Пилипчук С.* З останнього десятиліття франкознавства / М. Легкий, С. Пилипчук // Слово і час. – 2008. – Число 10. – С. 21–31.
266. *Ленцик В.* Проф. д-р Константин Чехович як публіцист, видавець, педагог / В. Ленцик // Богословія. – Рим, 1983. – С. 141–151.
267. Листи Омеляна Огоновського до Олександра Барвінського від 10.03.1893 та 16.10.1893 року // ЛНБ АН України. – Відділ рукописів. – Ф. Барв. 1000. – Справа 126. Автографи.
268. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова / Редкол.: І. Вакарчук, Я. Ісаевич (співголови) та ін. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 560 с.
269. Література в школі. Наукові записки / Ред. кол. : О. М. Бандура, Б. М. Калмановський, С. М. Кестель, О. М. Мазуркевич (відп. ред.), Н. І. Падалка, К. М. Сторчак. – Т. XVII. Серія філологічна. – Вип. IV. – К. : Рад. школа, 1961. – 177 с.
270. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / Автор-укладач Ю. І. Ковалів. – Т. 1–2. – К. : ВЦ «Академія», 2007.
271. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
272. *Лузан П. Г.* Історія педагогіки та освіти в Україні: навч. посібник [2-ге вид., доп. і перероб.] / П. Г. Лузан, О. В. Васюк. – К. : ДАККіМ, 2010. – 296 с.
273. *Лукич В.* [Левицький В. Л.] Спомини про Івана Франка / Володимир Лукич // Новий час. – 1926. – № 37. – С. 5; № 38. – С. 7; № 38. – С. 9. Передрук у кн.: Спогади про Івана Франка. – Упорядник М. Гнатюк. – Львів : Каменярь, 1997. – С. 61–64.
274. *Лукіянович Д.* «Політично ненадійний» / Денис Лукіянович // Спогади про Івана Франка. Упорядник М. Гнатюк. – Львів : Каменярь, 1997. – С. 312–317.
275. *Луцишин О. Б.* Категорія «літературний розвиток» у науковому трактуванні Івана Франка / Олена Луцишин. – Львівське відділ. Ін-ту літ-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України; Львів : [б. в.], 1998. – 139 с. (Франкознавча серія ; вип.1)
276. *Луців Л.* Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість / Лука Луців. – Нью Йорк – Джерзі Ситі : Свобода, 1968. – 654 с.
277. *Луців Л.* Іван Франко. Життя і творчість / Лука Луців. – Нью Йорк – Джерзі Ситі : Свобода, 1966. – 63 с.
278. *Лучко О. М.* Розвиток ідеї природовідповідності в українській педагогічній науці (кінець ХХVIII–ХХ ст.) : Дис. ... канд. пед. наук / Лучко Олег Миронович; Київ : [Б. в.], 2004. – 211 с.
279. Людинознавчі студії : зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Ред. кол.: Т. Біленко (гол. ред.), М. Чепіль (ред. розділу «Педагогіка») та ін. Вип. 21 : Педагогіка. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2010. – 288 с.
280. Людинознавчі студії : зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Ред. кол.: Т. Біленко (гол. ред.), М. Чепіль (ред. розділу «Педагогіка») та ін. Вип. 23 : Педагогіка. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2011. – 288 с.
281. Людинознавчі студії : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Ред. кол.: Н. Скотна, (гол. Ред.), М. Чепіль (ред. розділу) та ін. – Дрогобич : Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2014. – Вип. 29. – Част. 1 : Педагогіка. – 252 с.
282. Людинознавчі студії : зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Ред. кол.: Т. Біленко (гол. ред.), М. Чепіль (ред. розділу «Педагогіка») та ін. – Вип. 25 : Педагогіка. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2013. – 190 с.

283. Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Ред. кол.: Н. Скотна, (гол. ред.), М. Чепіль (ред. розділу) та ін. – Дрогобич : Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2014. – Вип 29. – Част. 2 : Педагогіка. – 238 с.
284. *Мазуркевич О.* Нариси з історії методики української літератури / Олександр Мазуркевич. – К. : Рад. школа, 1961. – 375 с. (Розділ III: «Система поглядів І. Я. Франка в галузі методики літератури». – С. 125–184).
285. *Мазуркевич О. Р.* Роль І. Франка в розвитку методики української літератури / О. Р. Мазуркевич // Іван Франко в школі. Збірник матеріалів виїзного засідання відділу методики літератури НДП УРСР, присвяченого 100-річчю з дня народження І. Я. Франка. – Дрогобич, 1957. – С. 59–94.
286. *Маланюк Є.* В пазурах раціоналізму (до трагедії Франка) / Євген Маланюк // Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20–30-х років ХХ ст. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – С. 304–308.
287. *Маланюк Є.* Франко незнаний / Євген Маланюк // Маланюк Є. Книга спостережень. Статті про літературу. – К. : Дніпро, 1997. – С. 187–194.
288. *Маланюк Є.* Франко як явище інтелекту / Євген Маланюк // Маланюк Є. Книга спостережень. Статті про літературу. – К. : Дніпро, 1997. – С. 195–200.
289. *Мацевко-Бекерська Л.* Методика викладання світової літератури : навчально-методичний посібник / Лідія Мацевко-Бекерська. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – 320 с.
290. *Медвідь І. А.* Між релігією та нацією: дискусії щодо культури Івана Франка в церковному середовищі Галичини в 1920–30-ті роки / І. А. Медвідь // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2014. – Вип. 40. – С. 96–101.
291. *Мельник Я.* Для дітей і для себе (Кілька штрихів до портрета Івана Франка-апокрифолога) / Ярослава Мельник // З його духа печаттю... Збірник наук. праць на пошану проф. Івана Денисюка. – Львів, 2001. – Т. I. – С. 280–285.
292. *Мельник Я.* З останнього десятиліття Івана Франка / Ярослава Мельник. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1999. – 208 с.
293. *Мельник Я.* І остатня часть дороги... Іван Франко: 1908-1916 / Ярослава Мельник. – Дрогобич : Коло, 2006. – 439 с.
294. *Мельник Я.* І остатня часть дороги...: Іван Франко в 1914-1916 роках / Ярослава Мельник. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1995. – 72 с.
295. *Мельник Я.* Із гімназійних (і не тільки) літ Івана Франка: дещо про його «Злобні видумки» на Івана Верхратського / Ярослава Мельник // Вісник Львів. ун-ту. Серія філол. – Львів, 2010. – Вип. 51. – С. 166–176.
296. *Мельник Я.* Церква і культ Івана Франка / Ярослава Мельник // Українське літературознавство. – Львів, 1995. – Вип. 60. – С. 35–49.
297. *Мельник Я.* Як апокрифи «не з'їли» Івана Франка // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – К., 2000. – Число 6. – С. 52–59.
298. Методика викладання літератури: термінологічний словник / за ред. проф. А. Л. Ситченка. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – 132 с.
299. Методика навчання і наукових досліджень у вищій школі : навч. посібник / С. У. Гончаренко, П. М. Олійник, В. К. Федорченко та ін. ; за ред. С. У. Гончаренка, П. М. Олійника. – К. : Вища шк., 2003. – 323 с.: іл.
300. *Микитюк В.* «Сгух professorum». Сторінками однієї статті Івана Франка / Володимир Микитюк // Урок української. – К., 2008. – Число 3–4. – С. 5–9.
301. *Микитюк В.* «Гайдамаки» Тараса Шевченка як предмет полеміки Івана Франка та Омеляна Огоновського / Володимир Микитюк // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин». – Львів : Світ, 1998. – С. 497–500.

302. *Микитюк В.* «Два раціональні романтики», або до взаємин Пантелеймона Куліша та Омеляна Огоновського / Володимир Микитюк // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів, 2007. – Вип. 39. – Частина 2. – С. 291–299.
303. *Микитюк В.* «Конечність реформи учіння української літератури...» / Володимир Микитюк // Дивослово. – К., 2017. – Число 4. – С. 2–11.
304. *Микитюк В.* «Майже всі викладачі-філологи університету є моїми учнями». До 90-річчя від дня народження Івана Денисюка / Володимир Микитюк // Дивослово. – К., 2014. – Число 11. – С. 54–59.
305. *Микитюк В.* «Український інтелігент старої дати» (До 130-річчя з дня народження Михайла Возняка) / Володимир Микитюк // Дивослово. – К., 2011. – Число 10. – С. 52–56.
306. *Микитюк В.* «Школа вчителем стоїть...» Іван Франко і методика викладання літератури / Володимир Микитюк // Рідна мова (Ridna mowa). Освітній кварталник Українського вчительського товариства у Польщі. – Walcz. Dolne Miasto, 2010. – Число 13. – С. 51–61.
307. *Микитюк В.* «Школа вчителем стоїть...» Іван Франко і методика викладання літератури / Володимир Микитюк // Рідна мова (Ridna mowa). Інтернет-версія освітнього журналу УВТ у Польщі та ОУП. – Число 28. – http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/ridna_mowa_uk/index.php?page=gm28_01
308. *Микитюк В.* Агатагел Кримський та Омелян Огоновський / Володимир Микитюк // Українська філологія: Школи. Постаті. Проблеми : зб. наук. праць Міжнародної конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри укр. словесності у Львівському університеті (Львів, 23-25 жовтня 1998 р.). – Львів : Світ, 1999. – Част. перша. – С. 132–135.
309. *Микитюк В.* Великий Робітник. Штрихи до літературного портрета Ом. Огоновського / Володимир Микитюк // Дзвін. – Львів, 1994. – Число 7. – С. 137–141.
310. *Микитюк В.* Загальноєвропейські тенденції української католицької критики у Львові 1-ї половини ХХ ст. / Володимир Микитюк // Literatura ukraińska XIX i XX wieku w kontekście europejskim | Українська література ХІХ-ХХ століть у європейському контексті. – Pod redakcją Ludmiły Siryk | Під редакцією Людмили Сірик. – Lublin : Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2008. – С. 119–127.
311. *Микитюк В. І.* Літературна і наукова спадщина Омеляна Огоновського [Текст] : дисертація на звання канд. філол. наук / Микитюк Володимир Ількович ; Львівський ун-т ім. І. Франка. – Львів, 1995. – 196 с.
312. *Микитюк В. І.* Менторські стратегії Омеляна Огоновського та Івана Франка: аналіз і синтез // Українська філологія : традиція та сучасність = Ukrainian Philology : Traditions and Modern Age : зб. наук. праць (до 160-річчя заснування кафедри української словесності у Львівському університеті). – Львів : ЛНУ імені І. Франка, 2013. – С. 281–293. (Серія «Українська філологія : школи, постаті, проблеми» ; вип. 14 ; ч. 1 ; 634 с.).
313. *Микитюк В. І.* Методика тестування знань та умінь з української літератури: навчально-методичний посібник / Володимир Микитюк. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 224 с.
314. *Микитюк В. І.* Педагогічна концептосфера Івана Франка: історія вивчення і стан рецепції / Володимир Микитюк // Науковий вісник національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Філологічні науки» / Редкол.: С. М. Ніколаєнко (відп. ред.) та ін. – К.: Міленіум, 2016. – Вип. 248. – С. 126–136.
315. *Микитюк В.* Іван Денисюк: «Професор-характерник» або «Вчитель учителів» / Володимир Микитюк // Українське літературознавство. – Львів, 2016. – Випуск 17. – С. 239–255.
316. *Микитюк В.* Іван Франко і його вчителі / Володимир Микитюк // Дивослово. – К., 2007. – Число 8. – С. 17–22.

317. *Микитюк В.* Іван Франко і методика викладання української літератури : навчально-методичний посібник / Володимир Микитюк. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2017. – 200 с. [Е-варіант 2014 р. :.]
318. *Микитюк В.* Іван Франко і методика викладання української літератури : навчально-методичний посібник / Володимир Микитюк. – 2-ге вид., допов. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 268 с.
319. *Микитюк В.* Іван Франко про наратив університетської лекції: аналіз, синтез, дигресії / Ivan Franko about narrative of university lecture: analysis, synthesis, digression / Володимир Микитюк // Spheres of Culture : Journal of Philology, History, Social and Media Communication Political Science, and Cultural Studies. Editor-in-Chief: Prof. Ihor Nabytovych / Maria Curie-Skłodowska University, Poland. – Lublin, 2015. – Vol. 12. – S. 65–75. | Сфери культури : науковий журнал із філології, історії та культури університету ім. Марії Кюрі-Скłodовської, Польща. – Люблін, 2015. – Число 12. – С. 65–75.
320. *Микитюк В.* Іван Франко про трилогію Генріка Сенкевича / Володимир Микитюк // Українське літературознавство. – Львів, 2003. – Вип. 66. – С. 184–190.
321. *Микитюк В.* Іван Франко та Омелян Огоновський: мовчання і діалог / Володимир Микитюк. – ВЦ ЛНУ ім. І. Франка. – Серія: «Франкознавчі студії». – Вип. перший. – Львів, 2000. – 187 с.
322. *Микитюк В.* Історія літератури чи література? «Гірчичне зерно» як квінтесенція педагогічних мемуарів Івана Франка / Володимир Микитюк // Українське літературознавство. – Львів, 2014. – Вип. 78. – С. 141–151.
323. *Микитюк В.* Католицька критика міжвоєнного двадцятиліття / Володимир Микитюк // Porównanie jako dowód: Polsko-ukraińskie relacje kulturalne, literackie, historyczne 1890-1999: Studia i szkice z I Konferencji Komparatystycznej, Poznań, 6–8 grudnia 1999 / Red. nauk. V. Bakula. – Poznań: Wyd-wo naukowe UAM, 2001. – S. 23–37. (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Ser. Literaturoznawstwo Porównawcze; Nr 2).
324. *Микитюк В.* Коли студент переростає професора. Іван Франко та Омелян Огоновський / Володимир Микитюк // Українське літературознавство. – Львів, 1993. – Вип. 58. – С. 132–137.
325. *Микитюк В.* Костянтин Чехович – «останній з Могіканів Святоюрської гори» / Володимир Микитюк. – Дзвін. – Львів, 1998. – Число 11–12. – С. 122–125.
326. *Микитюк В.* Костянтин Чехович – літературний критик / Володимир Микитюк // Slowo. Tekst. Czas. Materiały z II międzynarodowej konferencji naukowej, Szczecin, 16-17.10.1997. – Szczecin : Poligrafia wydawnictwa naukowego uniwersytetu Szczecińskiego, 1998. – S. 116–123.
327. *Микитюк В.* Огоновський Омелян / Володимир Микитюк // Шевченківська енциклопедія: в 6 т. – Т. 4: М-Па / НАН України Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка: редкол. М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. – Київ, 2013. – С. 667–669.
328. *Микитюк В.* Педагогічна діяльність Омеляна Огоновського / Володимир Микитюк // Українська філологія: досягнення і перспективи: До 145-річчя заснування кафедри української філології у Львівському університеті. – Львів : Вид-во ЛДУ ім. І. Франка, 1994. – С. 237–243.
329. *Микитюк В.* Періодизація історії української літератури у синтезах Омеляна Огоновського та Михайла Возняка / Володимир Микитюк // Українське літературознавство. – Вип. 69. – Львів, 2010. – С. 160–169.
330. *Микитюк В.* Подільська «бурса» у рецепції Івана Франка / Володимир Микитюк // Слово і Час. – К., 2010. – Число 1. – С. 72–80.
331. *Микитюк В.* Позакурікулярна педагогічна діяльність Івана Франка / Володимир Микитюк // Дивослово. – К., 2010. – Число 9. – С. 56–61.
332. *Микитюк В.* Практикум з методики викладання української літератури : навч. посібник / Володимир Микитюк. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 186 с.

333. *Микитюк В.* Про шкільну лектуру, ЗНО та програму з української літератури (Погляд крізь призму Франкових сентенцій) / Володимир Микитюк // Дивослово. – К., 2015. – Число 3. – С. 2–7.
334. *Микитюк В.* Професорська проза Омеляна Огоновського / Володимир Микитюк // Слово і Час. – Київ, 1998. – Ч. 8. – С. 34–38.
335. *Микитюк В.* Рецепція педагогічної прози Івана Франка / *Reception of Ivan Franko pedagogical proze* / Володимир Микитюк // *Spheres of Culture : Journal of Philology, History, Social and Media Communication Political Science, and Cultural Studies*. Editor-in-Chief: Prof. Ihor Nabytovych / Maria Curie-Sklodovska University, Poland. – Lublin, 2012. – Vol. 2. – S. 8–95. | Сфери культури : науковий журнал із філології, історії та культури університету ім. Марії Кюрі-Склодовської, Польща. – Люблін, 2012. – Число 2. – С. 88–95.
336. *Микитюк В.* Твір Івана Франка «Наша публіка»: проблематика і питання жанру (Ivan Franko composition «Our public». Problems and genre) / Володимир Микитюк // *Studia Ingardeniana. TeKa Komisji Polsko-Ukraińskich związków kulturowych. Oddział PAN w Lublinie*, 2011. – Т. VI. – S. 148–155.
337. *Микитюк В.* Українська католицька критика міжвоєнного двадцятиліття / Володимир Микитюк // Літературознавчі та історичні студії. Матеріали конференцій. Праці сесій, конференцій, симпозіумів, «Круглих столів» НТШ / Відп. ред. Олег Купчинський. – Львів : НТШ у Львові, 2002. – Т. 14. – С. 252–265.
338. *Микитюк В.* Філантропізм Й. Г. Песталоцці в педагогічній системі І. Франка / *Philanthropy of Y. H. Pestalozzi in Ivan Franko's pedagogical system* / Володимир Микитюк // *Spheres of Culture : Journal of Philology, History, Social and Media Communication Political Science, and Cultural Studies*. Editor-in-Chief: Prof. Ihor Nabytovych / Maria Curie-Sklodovska University, Poland. – Lublin, 2013. – Vol. 6. – S. 317–326. | Сфери культури : науковий журнал із філології, історії та культури університету ім. Марії Кюрі-Склодовської, Польща. – Люблін, 2013. – Число 6. – С. 317–326.
339. *Микитюк В.* Франкова концепція підручника з літератури / Володимир Микитюк // Українське літературознавство. – Львів, 2012. – Вип. 76. – С. 20–31.
340. *Микитюк В.* Франкова концепція учіння літератури / Володимир Микитюк // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – С. 940–948.
341. *Микитюк В.* Франко-ментор / Володимир Микитюк // Франко. Перезавантаження. – Дрогобич : Коло, 2013. – С. 249–260.
342. *Микитюк В.* Шевченкознавчі студії в Галичині другої половини XIX ст. / Володимир Микитюк // Тарас Шевченко – апостол українського народу: Матеріали Міжнародного симпозіуму (Румунія, Сату Маре, 25-27 травня 2012 р.). – Editura / Видавництво RKR EDITORIAL Bukurești / Бухарест, 2013. – С. 105–110.
343. *Микитюк В.* Ще раз про тестування (Погляд крізь призму Франкових сентенцій) / Володимир Микитюк // Дивослово. – К., 2009. – Число 4. – С. 2–7.
344. Мистецтво бути викладачем: практичний посібник / [А. Брінклі, Б. Десантс, М. Флемм, С. Флемінг, Ч. Форсі, Е. Ротшильд]; за ред. О. І. Сидоренка. – К., 2003. – 142 с.
345. *Михайлин І.* Навколо Омеляна Огоновського (Дискусія в критиці з приводу «Історії літератури руської») / Ігор Михайлин // Українське літературознавство. – Львів, 1996. – Вип. 63. – С. 3–21.
346. *Мірошник С.* Тестування як метод діагностики навчальних досягнень учнів (На матеріалі завдань з української літератури) / С. Мірошник // Дивослово. – К., 2011. – Число 1. – С. 2–8.
347. *Мірошниченко Л. Ф.* Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах : підручник / Леся Мірошниченко. – К. : Вища шк., 2007. – 415 с. : іл.

348. Міфопоетичні образи в художньому світі Івана Франка: (Ейдологічні нариси) / К. І. Дронь, Б. С. Тихолоз, Н. Б. Тихолоз, А. І. Швець; За наук. ред. Б. С. Тихолоза / НАН України. Львів, від-ня Ін-ту літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Львів, 2007. – 336 с. – (Франкознавча серія. Вип. 11).
349. *Мороз М. О.* Іван Франко: Бібліографічний покажчик. 1956-1984 / Мирослав Мороз. – За ред. Є. П. Кирилюка і Ф. П. Погребенника. – К. : Наукова думка, 1987. – 522 с.
350. *Мосіяшенко В. А., Курок О. І, Задорожна Л. В.* Історія педагогіки України в особах : Навчальний посібник / В. А. Мосіяшенко, О. І. Курок, Л. В. Задорожна. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 266 с.
351. *Мох О.* Вигляди українського католицького роману / Олександр Мох // Нова зоря. – Львів, 1933. – Ч. 4.
352. *Мох О.* Стерно на Європу або «Варяжські українці» / Олександр Мох // Нова зоря. – Львів, 1934. – Ч. 100.
353. *Мочульський М.* Іван Франко: Студії та спогади / Михайло Мочульський. – Відп. ред. В. Корнійчук; післямова Н. Ощипок. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 139 с. (Серія «Франкознавчі студії», випуск третій).
354. *Мудрий В.* Боротьба за огнище української культури в західних землях України / Василь Мудрий. – Львів : Накл. укр. краєвої студ. ради, 1923. – 130 с. – (Центральне бюро преси і пропаганди проф. орг-цій українського студентства ; вип. 1).
355. *Набитович І.* Концепція громадянського суспільства в повісті І. Франка «Захар Беркут» / Ігор Набитович // Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол.: Л. Гулевич (гол. ред.), Є. Пшеничний, З. Гузар та ін. – Вип. 2. – Дрогобич : Коло, 2009. – С. 187–199.
356. *Набитович І.* Концепція національно-суспільної місії українського священництва у творчості Івана Франка: сучасне звучання проблеми / Ігор Набитович // Нагуєвицькі читання – 2007 : Іван Франко і сучасна Україна. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Нагуєвичі, 1–2 вересня 2007. – Дрогобич : Посвіт, 2008. – С. 78–89.
357. *Набитович І.* Програма діяльності української інтелігенції в романі Івана Франка «Перехресні стежки» (науково-методичні поради вчителів) / Ігор Набитович // Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол.: М. Гуняк (гол. ред.), Л. Гулевич, О. Баган та ін. – Вип. 1. – Дрогобич : Коло, 2003. – С. 123–130.
358. *Набитович І.* Універсум *sacrum* у художній прозі (від Модернізму до Постмодернізму): Монографія / Ігор Набитович. – Дрогобич-Люблін : Посвіт, 2008. – 600 с.
359. Нагуєвицькі читання – 2008: Іван Франко і новітнє українство. Матеріали Міжнародної наукової конференції / Ред. кол.: П. Іванишин [гол. ред], Я. Радевич-Винницький [заст. гол.] та ін. – Дрогобич : Посвіт, 2009. – 316 с.
360. Нагуєвицькі читання – 2009: Іван Франко і парадигми соціально-гуманітарних наук початку ХХІ століття. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції / Ред. кол.: П. Іванишин (голова), Я. Радевич-Винницький та ін. – Дрогобич : Посвіт, 2010 – 392 с.
361. Нагуєвицькі читання – 2010: Цивілізаційні ідеї Івана Франка та сучасні виклики перед Україною й українством / Ред. кол.: П. Іванишин, Я. Радевич-Винницький та ін. – Дрогобич : Посвіт, 2011 – 336 с.
362. *Наєнко М.* Історія українського літературознавства: Школи, напрями, тенденції / Михайло Наєнко. – К. : Академія, 1997. – 320 с.
363. *Наєнко М.* Художня література України. Від міфів до реальності / Михайло Наєнко. – К. : Просвіта, 2005. – 658 с.
364. *Назарук О.* Культ Івана Франка а молодь / Осип Назарук // Поступ. – Львів, 1926. – Число 9–10. – С. 136–145.
365. *Назарук О.* Матеріалістичний світогляд Івана Франка / Осип Назарук // Поступ. – Львів, 1926. – Число 7–8. – С. 117.
366. *Назарук О.* Чи добре було б у молодь вщипити культ Франка? / Осип Назарук // Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20-30-х років ХХ ст. / [Упорядник і

- автор вступного слова Микола Ільницький]. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – С. 309–317.
367. *Наливайко Д.* Вступне слово упорядника / Дмитро Наливайко // Г.-Г. Гадамер. Герменевтика і поетика. – Вибрані твори: пер. з нім. – К. : Юніверс, 2001. – С. 5–6.
368. Наукові основи методики літератури : посібник для студентів вищих закладів освіти / за ред. Н. Волошиної. – К. : Ленвіт, 2002. – 344 с.
369. *Нахлік Є.* Войташевський Грицько (Григорій) / Євген Нахлік // Франківська енциклопедія: у 7 т. / редкол.: М. Жулинський, Є. Нахлік, А. Швець та ін. ; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Інститут Івана Франка НАН України. – Львів: Світ. – Т. 1: А–Ж / наук. ред. і упоряд. Є. Нахлік ; передмова М. Жулинський, Є. Нахлік. – 2016. – С. 297–300.
370. *Нахлік Є.* Сучасний стан франкознавчих досліджень і місце Львівського відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України / Євген Нахлік // Іван Франко: Тексти. Факти. Інтерпретації: Збірник наукових праць / НАН України. Інститут Івана Франка; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка; Редкол.: М. Жулинський (голова) та ін.; Відп. і літ. ред. та упоряд. Є. Нахлік. – Київ; Львів, 2011. – Випуск I: Огляди. Статті. Твори. Листування. Спогади. Бібліографія. – С. 13–27.
371. *Нахлік Є.* Франкова кореспондентка і перекладачка Наталія Арабажин з роду Дегенів / Євген Нахлік // «Йшла не тільки з духом часу, але й перед ним»: Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : Збірник наукових праць : до 160-річчя від дня народження Наталії Кобринської ; до 90-річчя від часу заснування Союзу Українок Америки / НАН України. Інститут Івана Франка ; Всеукраїнська громадська організація «Союз Українок» ; [наук. й літ. ред.: М. Легкий, О. Мельник, А. Швець ; відповід. ред. А. Швець ; передм. М. Заяць ; редкол.: Є. Нахлік (голова) та ін.]. – Львів, 2015. – С. 187–202.
372. *Нахлік Є.* Творчість Івана Котляревського: Замовчувані інтерпретації, дискусійні проблеми, спроба нового прочитання (з погляду літературних напрямів і течій): До 225-річчя від дня народження письменника / Євген Нахлік. – Львів : Рекламно-видавнича фірма «Олір», 1994. – 68 с.
373. *Невмержицька О. В.* Історія виховання. Том 2: від XIX ст. до наших днів : навчально-методичний посібник / В. П. Кемінь, О. В. Квас, О. В. Невмержицька. – Дрогобич : РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2012. – 196 с.
374. *Нечиталюк М.* Післяслово. Замітки до «Історії української літератури» та літературознавчої концепції М. С. Возняка / М. Ф. Нечиталюк // Возняк М. Історія української літератури. – Львів : Світ, 1994. – Кн. 2. – С. 531–545.
375. *Нечиталюк М. Ф.* «Честь праці!»: Академік Михайло Возняк у спогадах та публікаціях / М. Ф. Нечиталюк. – Львівський нац. ун-т імені Івана Франка. Інститут франкознавства. Факультет журналістики. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 424 с.: іл.
376. *Нечуй-Левицький І.* Украинство на літературних позовах з Московщиною (Написав І. Баштовий) / Іван Нечуй-Левицький . – Львів : З друк. Т-ва ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1891. – 214 с.
377. Нова історія української літератури (теоретико-методологічні аспекти) : Зб. ст. / ред.: Л. І. Скупейко; НАН України. Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К. : Фенікс, 2005. – 260 с.
378. *Новиченко Л. М.* Шевченко в соціально-культурній концепції М. Драгоманова / Леонід Новиченко // Слово і час. – К., 1990. – Число 2. – С. 3–12.
379. *Огоновський Ом.* Пояснення критичної примітки д-ра І. Франка / Омелян Огоновський // Зоря. – Львів, 1894. – Число 4. – С. 94–95.
380. *Огоновський Ом.* Гайдамаки. Поема Тараса Шевченка. Студіум / Омелян Огоновський. – Львів, 1879. – 39 с.
381. *Огоновський Ом.* Житє Тараса Шевченка / Омелян Огоновський. – Серія : Книжечка «Просвіти». – Число 37. – Львів, 1876. – 77 с.

382. *Огоновський Ом.* Історія літератури рускої / Омелян Огоновський. – Львів, 1889. – Част. II. – Відділ I. – 961 с.
383. *Огоновський Ом.* Історія літератури рускої / Омелян Огоновський. – Львів, 1887. – Част. I. – Вступ. – С. I–XVI.
384. *Огоновський Ом.* Історія літератури рускої / Омелян Огоновський. – Львів, 1891. – Част. III. – Відділ I. – 1138 с.
385. *Огоновський Ом.* Іван Франко [Розділ з «Історії літератури руської»... (Част. III. – Відділ II. – С. 915–1072. Львів, 1891)] / Текст Омеляна Огоновського адаптував Володимир Микитюк // Микитюк В. Іван Франко та Омелян Огоновський: мовчання і діалог. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – С. 97–187.
386. *Огоновський Ом.* Історія літератури руської / Омелян Огоновський. – Львів, 1893. – Част. III. – Відділ 2. – 1338 с.
387. *Огоновський Ом.* Історія літератури руської / Омелян Огоновський. – Львів, 1894. – Част. IV. – 349 с.
388. *Огоновський Ом.* Маркіян Шашкевич. Його життя й літературна діяльність / Омелян Огоновський. – Зоря. – Львів, 1887. – Число 21–22. – С. 341–351.
389. *Огоновський Ом.* Маркіян Шашкевич. Про його жите і письма / Омелян Огоновський. – Серія : Книжечка «Просвіти». – Число 95. – Львів, 1886. – 101 с.
390. *Огоновський Ом.* Моему критикові. Відповідь А. Пипінові на його статтю «Особая история русской литературы» / Омелян Огоновський. – Львів : НТШ, 1890. – 47 с.
391. *Оленич С.* Актуальність ідей Івана Франка: до питання ціннісного змісту становлення сучасної молоді / Сергій Оленич // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – С. 985–992.
392. *Олійник М., Романенко Ю.* Тестові завдання в школі / М. Олійник, Ю. Романенко // Рідна школа. – К., 1998. – Число 11. – С. 69–71.
393. *Оліфіренко В. В.* Підручник з української літератури: історія і теорія / Вадим Оліфіренко. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2003. – 324 с.
394. *Опіка і виховання дітей : історія і сучасність: зб. наук. праць / За ред. М. Чепіль. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2010. – 384 с.*
395. *Ортега-і-Гасет Х.* Бунт мас / Хосе Ортега-і-Гасет // Вибрані твори / Переклад з іспанської В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко. – К. : Основи, 1994. – 420 с.
396. *П'ятакова Г. М.* Сучасні педагогічні технології та методика їх застосування у вищій школі : навчально-методичний посібник для студентів та магістрантів вищої школи / Г. М. П'ятакова; Н. М. Заячківська. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 56 с.
397. *Пархета Л. П.* Методика викладання української літератури у ВНЗ: Навчально-методичний посібник / [укладач Л. П. Пархета]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. – 199 с.
398. *Пасічник Є. А.* Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти / Є. А. Пасічник. – К. : Ленвіт, 2000. – 384 с.
399. *Пастух Т.* Поетичне мислення Івана Франка (за збіркою «Semper tiro») / Тарас Пастух ; передм. І. Денисюка. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 84 с.
400. *Пастух Т.* Романи Івана Франка / Т. В. Пастух. – ЛДУ ім. І. Франка. Інститут франкознавства. – Львів : Каменярь, 1998. – 135 с.
401. *Пастух Т.* Франкознавчі здобутки Івана Денисюка / Тарас Пастух // Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів: [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 3–20.
402. *Пастух Т.* Чого вчить франкознавча школа професора Івана Денисюка / Тарас Пастух // Українське літературознавство. Збірник наукових праць. – Львів, 2006. – Вип. 68. – С. 425–434.

403. *Пастушенко Н. М.* Діагностування навченості учнів з української літератури як шлях до педагогіки толерантності (теорія і практика) / Н. М. Пастушенко // Українська мова і література в школі. – К., 1999. – Число 2. – С. 28–34.
404. *Пастушенко Н. М.* Діагностування навченості. Гуманітарні дисципліни / Н. М. Пастушенко; Р. Я. Пастушенко. – Львів : ВНТЛ, 2000. – 130 с.
405. *Пастушенко Н.* Ці непрості відкриті завдання: приклади текстів-роздумів, їхній критеріальний аналіз / Н. Пастушенко // Зовнішнє оцінювання з української мови. Тестові завдання та поради для учнів і вчителів. – Львів : Літопис, 2007. – С. 30–41.
406. *Пахльовська О.* Творчість Івана Франка як модель культурно-національної стратегії / Оксана Пахльовська // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали міжнар. наук. конф. – Львів: Світ, 1998. – С. 19–31.
407. *Пачовський В.* Моя сповідь / Василь Пачовський // Дзвони. – Львів, 1934. – Ч. 4.
408. *Пачовський В.* Проблеми української літератури й мистецтва / Василь Пачовський // Дзвони. – Львів, 1935. – Ч. 4.
409. *Перкінс Д.* Чи можлива історія літератури? / Девід Перкінс / Переклад з англ. А. Іщенка. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 152 с.
410. *Петраш О.* Іван Франко в школі. Коментарі та зауваги до шкільної програми / Осип Петраш // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – С. 977–985.
411. *Петров-Домонтович В.* Мовчує божество. Незавершена романізована біографія / Віктор Петров-Домонтович // Три долі. Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі / Упоряд. В. Агеєва. – К., 2002. – С. 297–320.
412. *Пилипчук С.* «Галицько-руські народні приповідки»: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка [Текст] / Святослав Пилипчук ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Ін-т франкознавства. Каф. укр. фольклористики ім. акад. Філарета Колеси. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 219 с.
413. *Пилипчук С.* Професор із легенди / Святослав Пилипчук // Міфологія і фольклор. – Львів, 2010. – Число 2 (6). – С. 6–8.
414. *Пилипчук С.* Фольклористична концептосфера Івана Франка [Текст] : монографія / Святослав Пилипчук ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Каф. укр. фольклористики ім. Філарета Колеси, Ін-т франкознавства. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. – 465 с.
415. *Погребенник В. Ф.* Іван Франко-поет як вихователь відповідальних громадян України / Володимир Погребенник // Проблеми вищої педагогічної освіти у світлі рішень II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції / Міністерство освіти і науки України, Національний пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ : НПУ, 2002. – Число 3. – С. 209–212.
416. *Походзіло М. У.* Іван Франко в школі / М. У. Походзіло. – К. : Рад. школа, 1964. – 208 с.
417. *Працьовитий В. С.* Національна самобутність драматургії Івана Франка / Володимир Працьовитий. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка. – 192 с.
418. Примітки до статті: *Франко І.* [Що таке соціалізм?] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 507–509.
419. Примітки до статті: *Франко І.* Д-р Остап Терлецький. Спомини і матеріали / Іван Франко // Зібрання творів у 50 т. Показчик купюр / Іван Франко ; М. Г. Жулинський (голова) та ін.; ред. Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2009. – С. 285–287.
420. Примітки до статті: *Франко І.* Сухий пеня / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 1092.

421. Примітки до статті: *Франко І. Передне слово* (до збірки: Хрестіан Зальцман. Книжка приказок про те, як не належить поводитися з дітьми. Переклав Теодор Біленький. Львів, 1900) / Іван Франко // *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 32 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 485–486.
422. Примітки до статті: *Франко І. Півстоліття. Нарис історії Австрії від р. 1840 до 1890* / Іван Франко // *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 353–355.
423. Примітки до твору: *Франко І. Рутенці. Типи галицьких русинів із 60-х та 70-х рр. мин[улого] в[іку]* / Іван Франко // *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 15 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 483–485.
424. *Присяжний Т., Присяжний П., Бандура В.* Нетрадиційний погляд на життя і творчість Каменяра (Франко – рибалка і художник слова) / Т. Присяжний, П. Присяжний, В. Бандура. – Тернопіль : Видавництво Астон, 2006. – 264 с.
425. Проблеми українського національного виховання : збірник наукових праць / За ред. Надії Скотної та Марії Чепіль. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. – 398 с.
426. Професійна підготовка педагога : історичний досвід і виклики сучасності : збірник наукових праць / За ред. Надії Скотної та Марії Чепіль. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. – 292 с.
427. Професійна підготовка педагога в контексті європейських інтеграційних процесів : збірник наукових праць / За ред. Марії Чепіль та Ришарда Бери. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. – 348 с.
428. *Пультер С.* Внесок Івана Франка в розвиток української дитячої літератури / Станіслав Пультер // *Волинь – Житомирщина*. – 2006. – Число 15. – С. 235–238.
429. *Пшеничний Є.* Володимир Дорошенко та його Франкознавчі студії / Євген Пшеничний // Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол. Л. Гулевич (гол. ред.), Є. Пшеничний, Л. Гузар та ін. – Вип. другий. – Дрогобич : Коло, 2009. – С. 242–244.
430. *Равчина Т.* Ідеї навчання і виховання у творчій спадщині Івана Франка / Тетяна Равчина // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – С. 956–967.
431. *Рейс Філ.* Секрети успішного навчання : практичні поради для студентів / Філ Рейс ; пер. з англ. О. Гладкого. – Львів : Свічадо, 2006. – 255 с.
432. *Рижак Л.* Національно-освітній ідеал Івана Франка і сучасність / Людмила Рижак // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – С. 918–924.
433. *Романенко Ю.* Створення тестів для школи і визначення їх якості / Ю. Романенко, М. Олійник // *Рідна школа*. – Число 7–8. – К., 1999. – С. 46–49.
434. *Рудницький Л.* Іван Франко і німецька література / Леонід Рудницький. – Мюнхен : Український Технічно-Господарський Інститут, 1974. – 226 с.
435. *Рудницький М.* Іван Франко / Михайло Рудницький // Спогади про Івана Франка. Упорядник М. Гнатюк. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 333–363.
436. *Сабат Г.* «Коли ще звірі говорили»: до проблеми вивчення казок Івана Франка у школі // Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол. Л. Гулевич (гол. ред.), Є. Пшеничний, Л. Гузар та ін. – Вип. другий. – Дрогобич : Коло, 2009. – С. 200–213.

437. *Сабат Г.* Казки Івана Франка: особливості поетики. «Коли ще звірі говорили»: монографія / Галина Сабат. – Дрогобич: Коло, 2006. – 364 с.
438. *Савинець В. К.* Іван Франко і сучасна йому передова думка в Галичині / Василь Савинець. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1961. – 99 с.
439. *Салига Т.* Українська словесність у Львівському університеті: минуле та сучасне / Тарас Салига // Українська філологія: Школи. Постаті. Проблеми: зб. наук. праць Міжнародної конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри укр. словесності у Львівському університеті (Львів, 23-25 жовтня 1998 р.). – Львів: Світ, 1999. – Част. перша. – С. 3–9.
440. *Салига Т.* Франко – Каменярь / Тарас Салига. – Ужгород: Гражда, 2007. – 126 с.: іл.
441. *Сеник Л. Т.* Студії ліричної драми Івана Франка «Зів'яле листя» [Текст] / Любомир Сеник. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 168 с.
442. *Сеник Л.* Проблема «свого» і «чужого» в прозі Івана Франка / Любомир Сеник // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Т. 1. – С. 735–741.
443. *Сербенська О.* Мовний світ Івана Франка: Статті, роздуми, матеріали / Олександра Сербенська. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 372 с.
444. *Синичич Г.* Публіцистика Івана Франка 90-х років XIX – початку XX століття: історіографія питання / Галина Синичич // Вісник Львівського університету. – Серія журн. – Вип. 34. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – С. 202–212.
445. *Ситченко А. Л.* Навчально-технологічна концепція літературного аналізу: Моногр. / А. Л. Ситченко; Миколаїв. держ. ун-т ім. В. О. Сухомлинського. – К.: Ленвіт, 2004. – 304 с.
446. *Сірополко С.* Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. – К.: Наукова думка, 2001. – 912 с.
447. *Скільський Д.* «Учителем школа стоїть»: особа вчителя у творчості Івана Франка / Дмитро Скільський // Рідна Школа. – К., 2000. – Число 10. – С. 59–62.
448. *Скоць А.* Вічні образи в поемах Івана Франка (На матеріалі філософських поем «Смерть Каїна», «Мойсей») / Андрій Скоць // Іван Франко і світова культура: Матеріали міжнар. симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 верес. 1986 р.). – Кн. 2. – С. 304–307.
449. *Скоць А. І.* Поеми Івана Франка: Монографія / Андрій Скоць. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 253 с.
450. *Скоць А. І.* Франкова концепція генетичного аналізу художнього твору / Андрій Скоць // Записки НТШ. Праці філол. секції. – Львів, 1995. – Т. 229. – С. 46–59.
451. *Скупейко Л.* «Нерівномірне темпо й чиста випадковість» (з історії франкознавства 1880–1940 рр.) / Лукаш Скупейко // Слово і час. – К., 2015. – Число 12. – С. 29–42.
452. *Скупейко Л. І.* Іван Франко про творчу індивідуальність письменника / Лукаш Скупейко. – Відп. ред. М. Т. Яценко. – К.: Наук. думка, 1986. – 136 с.
453. *Слабошпицький М.* Заперечення віджилої практики і спрага нових відкриттів (Розмова Анатолія Дімарова та Михайла Слабошпицького) / М. Слабошпицький // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – К., 2006. – Число 7–8. – С. 31–32.
454. *Словник-довідник з української лінгводидактики: навчальний посібник / за ред. М. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2003. – 149 с.*
455. *Смаль В.* Педагогічні ідеї Івана Франка / Василь Смаль. – К.: Рад. школа, 1966. – 186 с.
456. *Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. сл., прим. М. І. Гнатюка. – 2-ге вид., доп., перероб. – Львів: Каменярь, 2011. – 814 с.*
457. *Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка; Худож. оформл. Б. Р. Пікулицького. – Львів: Каменярь, 1997. – 635 с.*
458. *Ставицька Л.* Короткий словник жаргонної лексики української мови / Леся Ставицька. – К.: Критика, 2003. – 336 с.

459. Стежками Франкового тексту. Комунікативні, стилістичні та лексикографічні виміри роману «Перехресні стежки» / Ф. С. Бацевич (відп. редактор), С. Н. Бук та ін. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 376 с.
460. *Стельмахович М. Г.* Педагогічні погляди І. Я. Франка / Мирослав Стельмахович // Любар О. О, Стельмахович М. Г, Федоренко Д. Т. – Історія української школи і педагогіки. Навчальний посібник. – К. : Знання, 2003. – С. 249–264.
461. *Стельмахович М.* Ми мусимо навчитися чути себе українцями: педагогічні погляди І. Франка / Мирослав Стельмахович // Рідна школа. – К., 1999. – Число 9. – С. 2–5.
462. *Степанишин Б. І.* Вивчення творчості Івана Франка в школі / Б. І. Степанишин. – К. : Рад. школа, 1966. – 224 с.
463. *Степанишин Б. І.* Викладання української літератури в школі / Борис Степанишин. – К. : РВЦ «Проза», 1995. – 254 с.
464. *Степанишин Б. І.* Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка в школі: Методична трилогія / Борис Степанишин. – К. : РВЦ «Проза», 1999. – 384 с.
465. *Степанишин Б.* Стратегія і тактика в літературній освіті учнів / Борис Степанишин. – К. : Веселка; Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2003. – 191 с.
466. Стереометрія тексту: Студії над поетичними творами Івана Франка : колективна монографія / М. М. Барабаш, В. В. Неборак, Б. С. Тихолоз, Н. Б. Тихолоз; Упор. та наук. ред. Б. Тихолоз / НАН України. Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. «Франкознавча серія». – Вип. 14. – Львів, 2010. – 288 с.
467. *Сумцов М.* Іван Яковлевич Франко (№ 248) / М. Сумцов // Іван Франко: Документи і матеріали. – К., 1966. – С. 255–258.
468. *Сумцов М.* Лист до І. Франка 10 жовтня 1899 з Харкова / М. Сумцов // Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Ф. 3. – Од. зб. 1620. – С. 173–175.
469. *Сумцов М.* Лист до І. Франка 20 вересня 1906 з Харкова / М. Сумцов // Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Ф. 3. – Од. зб. 1725. – С. 1.
470. *Сумцов М.* Лист до І. Франка 28 жовтня 1900 з Харкова / М. Сумцов // Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Ф. 3. – Од. зб. 1634. – С. 367.
471. *Сумцов М.* Рецензія на «Коротку історію літератури руської» й на «Слово о полку Ігоревім» / М. Сумцов // Киевская старина. – К., 1887. – С. 345–349.
472. *Сухий О. М.* Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті) / Олексій Миколайович Сухий; Літ. ред. Мар'яна Михалюк. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 495 с.
473. Тарас Шевченко : текст і контекст. Гайдамаки / авт. проекту, упоряд. В. І. Пахаренко ; уклад. Ю. Гончар. – Черкаси : Брама-Україна, 2011. – 368 с.
474. *Татарин Я. Г.* Національний імператив І. Франка і методологічні засади освітянських реформ / Я. Г. Татарин // Науковий часопис Національного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 7: Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: Збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. 11(21). – С. 84–86.
475. Теоретико-методологічні основи професійної підготовки педагога : збірник наукових праць / За ред. Надії Скотної та Марії Чепіль. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. – 232 с.
476. *Тершаковець М.* «АЗБУКА І АВЕСАДЛО» Маркіяна Шашкевича / М. Тершаковець // «АЗБУКА І АВЕСАДЛО». Передрук з унікального оригіналу з 1836 р. – Бібліотека Шашкевичіани. – Число 3. – Вінніпег, Канада, 1969. – ХVІ с; 30 с.
477. *Тимошенко Л.* Імітаційне історіюписання / Леонід Тимошенко // Критика. – К., 2008. – Число 1–2. – С. 36–38.
478. *Тихолоз Б.* «Цілий чоловік» в етико-антропологічній концепції І. Франка / Богдан Тихолоз // Слово і час. – К., 1999. – Число 2. – С. 32–34.

479. *Тихолоз Б.* Ерос versus Танатос (філософський код «Зів'ялого листя») / Богдан Тихолоз. – Передм. Л. Сеника. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 89 с. (Серія: «Дрібненька бібліотека»; Ч. 11).
480. *Тихолоз Б.* Іван Франко – філософ (До характеристики стилю та еволюції мислення) / Богдан Тихолоз // Сучасність. – 2002. – Число 12. – С. 106–119.
481. *Тихолоз Б.* Між ювілеями, франкознавство останнього десятиліття у Львівському університеті / Богдан Тихолоз // Дзвін. – 2006. – Число 8. – С. 150–159.
482. *Тихолоз Б.* Психодрама Івана Франка в дзеркалі рефлексійної поезії: Студії / Богдан Тихолоз. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 180 с., іл. – (Франкознавча серія. Вип. 7).
483. *Тихолоз Б.* Філософська лірика Івана Франка: діалектика поетичної рефлексії : монографія / Б. Тихолоз ; НАН України; Львівське відділення Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка; Львівський національний університет імені Івана Франка; Міжнародна асоціація франкознавців. – Львів, 2009. – 319 с.
484. *Тихолоз Б.* Франкова концепція «стереометричного» прочитання літературного твору / Богдан Тихолоз // Вісник Львівського університету. – Серія філологічна. – Вип. 55. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – С. 21–29.
485. *Тихолоз Н.* Казкотворчість Івана Франка (генологічні аспекти) / Наталя Тихолоз. – Львів : [Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України], 2005. – 316 с. – (Франкознавча серія. Вип. 6 ; Відп. ред. Є. К. Нахлік).
486. *Тімар Томас Б.* Як домогтися досконалості в освіті / Томас Б. Тімар, Дейвід Л. Кірп ; пер. з англ. Анжели Кам'янець. – Львів : Літопис, 2004. – 176 с.
487. *Ткачук М.* Жанрова структура прози Івана Франка (Бориславський цикл та романи з життя інтелігенції): Монографічне дослідження. Наук. ред. і післямова Р. Гром'яка / Микола Ткачук. – Тернопіль : [б. в.] 2003. – 384 с.
488. *Токмань Г. Л.* Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція : монографія / Ганна Токмань. – К. : Міленіум, 2002. – 320 с.
489. *Токмань Г. Л.* Методика навчання української літератури в середній школі: підручник / Ганна Токмань. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 312 с. – (Серія «Альма матер»).
490. *Токмань Г.* Проблеми дослідження лірики як художньо-філософського феномена / Ганна Токмань // Українська філологія: школи, постаті, проблеми: Збірник наукових праць Міжнародної конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті (Львів, 23-25 жовтня 1998 р.) – Львів : Світ, 1999. – Част. 1. – С. 393–396.
491. *Українка Леся.* Лист до М. Драгоманова / Леся Українка // Твори : В 12 т. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 10. – С. 164.
492. Українська філологія: школи, постаті, проблеми: Збірник наукових праць Міжнародної конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті (Львів, 23–25 жовтня 1998 р.) – Львів : Світ, 1999. – Част. 1. – 740 с.
493. *Уліцька Д.* Феноменологічна філософія літератури / Данута Уліцька // Література. Теорія. Методологія / Упор. і наук. ред. Д. Уліцької; Пер. з польської С. Яковенка. – Київ : Видавничий дім Києво-Могилянська академія, 2006. – С. 114–135.
494. *Федорак Н.* Маркіян Шашкевич і його літературна творчість сьогодні / Назар Федорак // Вісник НТШ. – Львів, 2011. – Число 45. – С. 14–16.
495. *Федорук О.* Перше видання Шевченкових «Гайдамаків»: Історія книжки / Олесь Федорук. – К.: Критика, 2013. – 152 с.
496. *Фіцула М. М.* Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / М. М. Фіцула. – К. : ВЦ «Академія», 2002. – 528 с.
497. Франкіана Василя Сімовича / (Упоряд., передм. та прим. М. Білоус та З. Терлак). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 234 с.

498. Франківська енциклопедія: у 7 т. / редкол.: М. Жулинський, Є. Нахлік, А. Швець та ін. ; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Інститут Івана Франка НАН України. – Львів: Світ. – Т. 1: А–Ж / наук. ред. і упоряд. Є. Нахлік ; передмова М. Жулинський, Є. Нахлік. – 2016. – 680 с.
499. Франко А. Методологічні аспекти моделі джерелознавчої текстологічно-атрибуційної співпраці редакторів видань Шевченкового «Кобзаря» І. Франка (Львів, 1908) та В. Доманицького (Петербург, 1907; 1908) / Андрій Франко // Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна. 2010. – Вип. 51. – С. 37–52.
500. Франко З. Передмова / Зиновія Франко // Франко І. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т. / Упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – Львів : Каменяр, 2001. – С. 4–20.
501. Франко І. Борис Граб / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 18 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 177–191.
502. Франко І. [Автобіографія Івана Франка, написана для Ом[еляна] Огоновського] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 226–229.
503. Франко І. [Вступне слово до публічних відчитів перед молоддю в залі «Руської Бесіди» 22 листопада 1911 р.] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 874–875.
504. Франко І. [План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 24–73.
505. Франко І. [Уривок передмови до задуманого «Порадника для читачів»] [1891] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 603–605.
506. Франко І. [Що таке соціалізм?] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 44–55.
507. Франко І. «Суwilizacyjna misia» поляків на руській землі // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзевєрін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 81–83.
508. Франко І. «Der Kunstwart» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 44–52.
509. Франко І. «Ідеї» й «ідеали» галицької москвофільської молоді / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 410–422.
510. Франко І. «Наша хата», Книжечка для руських дітей. Уложил М. Клемертович. Львів, 1876. Коштом Ставропiгійського інституту / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 613–614.
511. Франко І. «СТЕП». Херсонський белетристичний збірник. Херсон, 1886. Друк. у Петербурзі, 1886 / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 114–116.
512. Франко І. «Таємні товариства молоді» // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзевєрін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 167–175.

513. *Франко І. Curriculum vitae* / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 77–82.
514. *Франко І. Dulce cu mutili* // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзевєрін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 87–88.
515. *Франко І. Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache von Dr. Emil Ogonowski. Lemberg. Verlag des ruthenischen Ševčenko-Vereins 1880.* [Рец.] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 26–27.
516. *Франко І. Анатоль Патрикійович Свидницький (Уваги до його «Люборацьких») / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 7–8.*
517. *Франко І. В інтересі правди / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 227–231.*
518. *Франко І. В справі нового видання Шевченка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 43 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 357.*
519. *Франко І. Володимир І. Масляк. Поезії. Том І / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 180–181.*
520. *Франко І. Вступ до докторської дисертації «Політична поезія Шевченка 1844-/18/47 рр.» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 244–248.*
521. *Франко І. Гірчичне зерно (Із моїх споминів) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 21 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 316–332.*
522. *Франко І. Говоримо на вовка – скажімо і за вовка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 167–175.*
523. *Франко І. Граматика руського язика для шкіл середніх, написав д-р Омелян Огоновський. Львів, 1889.* [Рец.] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 219.
524. *Франко І. Громадянські права студентів // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзевєрін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 138–139.*
525. *Франко І. Д. Л. Мордовець. Оповідання (С.-Петербург. Типографія В. С. Балашева. 1885. Стор. 95, в 8-ку) // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 183–190.*
526. *Франко І. Данило Мордовець [некролог] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 36 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 43.*
527. *Франко І. Двозичність і дволичність / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 600–615.*
528. *Франко І. Дещо про себе самого / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 28–32.*

529. Франко І. До студій над Ст. Руданським / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 219–221.
530. Франко І. Допис про Дрогобицьку гімназію / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 10–15.
531. Франко І. Д-р Огоновський Омелян. Маркіян Шашкевич, про його життя і письма. Львів, 1886. 103 с. [Рец.] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 182.
532. Франко І. Д-р Остап Терлецький. Спомини і матеріали / Іван Франко // Зібрання творів у 50 т. Покажчик купюр / Іван Франко ; М. Г. Жулинський (голова) та ін.; ред. Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2009. – С. 180.
533. Франко І. Д-р Остап Терлецький. Спомини і матеріали / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 33 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 304–370.
534. Франко І. Еміль Золя, його життя і писання / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 275–307.
535. Франко І. Євменій Сабов. Хрестоматія церковнославянских и угрорусских литературных памятников с прибавлением угрорусских народных сказок на подлинных (!?) наречиях (Издан книгопечатный фонд епархии Мукачевской. В Унгаре, 1893) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 200–201.
536. Франко І. Жінчина-мати / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 560–572.
537. Франко І. 3 брошури про соціалізм (1878 р.) // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзеверін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 23–24.
538. Франко І. 3 кореспонденції до варшавського тижневика «Prawda». З Червоної Русі // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзеверін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 115–117.
539. Франко І. 3 остатніх десятиліть ХІХ в. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 471–529.
540. Франко І. 3 поля нашої науки / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 166–178.
541. Франко І. 3 статті «Великі діяння пана Бобжинського» // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзеверін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 210–217.
542. Франко І. 3 статті «Емерик Турчинський» // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзеверін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 205–207.
543. Франко І. 3 статті «Звістки з Галиції. Симптоми розкладу в галицькій суспільності» // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзеверін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 25–27.
544. Франко І. 3 статті «Нові прояви ргасу organiczney» // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзеверін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 78–80.
545. Франко І. 3 статті «Після з'їзду слов'янської молоді» // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзеверін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 181–184.

546. *Франко І.* З статті «Роботи виділу крайового перед соймом» // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзевєрін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 74–76.
547. *Франко І.* З статті «Хвилі назадництва» // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзевєрін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 134–137.
548. *Франко І.* З'їзд слов'янської молоді // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзевєрін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 179–180.
549. *Франко І.* Записки против книгокрадів у старих книгах та рукописах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 255–259.
550. *Франко І.* Зимовий вечір в бурсі / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 25 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 77–114.
551. *Франко І.* Зібрання творів у 50 т. Показчик купюр / Іван Франко ; М. Г. Жулинський (голова) та ін.; ред. Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2009. – 336 с.
552. *Франко І.* Із лектури наших предків ХІ в. / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 911–922.
553. *Франко І.* Історія літератури руської. Написав Омелян Огоновський, часть II, Львів, 1889 / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 334–336.
554. *Франко І.* Історія моєї габілітації / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 49–50.
555. *Франко І.* Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 7–370.
556. *Франко І.* К истории просвещения в Галиции / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 179–185.
557. *Франко І.* Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 187–203.
558. *Франко І.* Коли ще звірі говорили. Казки для дітей. Передмова / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 74–77.
559. *Франко І.* Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 320–331.
560. *Франко І.* Критичні письма о галицькій інтелігенції / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 74–93.
561. *Франко І.* Лев Толстой / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 223–250.
562. *Франко І.* Лист до А. Ю. Кримського 7 жовтня 1893 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 421–424.
563. *Франко І.* Лист до В. Білецького 3 грудня 1901 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 191–193.
564. *Франко І.* Лист до Василя Лукича / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 79–80.
565. *Франко І.* Лист до Василя Лукича 13 квітня 1884 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 409–410.
566. *Франко І.* Лист до Василя Лукича 15 травня 1891 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 273–275.
567. *Франко І.* Лист до Василя Лукича 9 липня 1886 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 70–72.

568. Франко І. Лист до І. М. Белея 12 жовтня 1881 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 290–293.
569. Франко І. Лист до К. К. Попович 27 березня 1884 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 405–408.
570. Франко І. Лист до М. Драгоманова з початку листопада 1881 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 293–299.
571. Франко І. Лист до М. П. Драгоманова 21 квітня 1884 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 416–419.
572. Франко І. Лист до М. П. Драгоманова 26 квітня 1884 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 419–420.
573. Франко І. Лист до М. П. Драгоманова 4 грудня 1883 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 383–388.
574. Франко І. Лист до М. Сумцова / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 295.
575. Франко І. Лист до М. Сумцова 6 листопада 1900 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 159.
576. Франко І. Лист до О. Ф. Франко з середини січня 1887 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 98–100.
577. Франко І. Лист до О. Я. Кониського 11 жовтня 1884 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 471–478.
578. Франко І. Лист до Ольги Рошкевич 20 вересня 1878 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 108–119.
579. Франко І. Лист до Уляни Кравченко 30 листопада 1883 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 378–383.
580. Франко І. Львівський університет // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзеверін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 123–124.
581. Франко І. М. Г. Помяловський. Бурса і бурсаки. Очерки і картини [Переднє слово перекладчика] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 25 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 74–76.
582. Франко І. Метод і задача історії літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 17–23.
583. Франко І. Михайло П[єтрович] Старицький / Іван Франко // Зібрання творів у 50 т. Показчик купюр / Іван Франко ; М. Г. Жулинський (голова) та ін.; ред. Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2009. – С. 179–180.
584. Франко І. Михайло П[єтрович] Старицький / Іван Франко // Зібрання творів у 50 т. Т. 33 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 230–277.
585. Франко І. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т. / Упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – Львів : Каменярь, 2001. – 434 с.
586. Франко І. Молода Русь / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 15 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 15–21.
587. Франко І. Моя стріча з Олексою / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 15 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 42–58.
588. Франко І. На вічну пам'ять Котляревському [Літературний збірник (видавництво «Вік»). У Києві, 1904, стор. 510 + XII. 3 19 рисунками] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 35 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 227–232.
589. Франко І. На гвалт по-німецьки! // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзеверін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 132–133.
590. Франко І. На чий млин вода? // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзеверін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 154–155.
591. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 194–470.

592. Франко І. Нариси з історії української літератури в Галичині / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 130–148.
593. Франко І. Народне шкільництво в Галичині // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзеверін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 118–121.
594. Франко І. Народні школи на Правобережній Україні / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 163–165.
595. Франко І. Наука і її взаємини з працюючими класами / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 24–40.
596. Франко І. Наукова читальня // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзеверін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 157.
597. Франко І. Наша публіка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 18 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 89–98.
598. Франко І. Наші народні школи і їх потреби (Реферат на вічі Снятинським) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 108–115.
599. Франко І. Наші рільничі школи // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзеверін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 176–178.
600. Франко І. Не спитавши броду / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 18 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1977. – С. 325–463.
601. Франко І. Нові причинки до історії польської суспільності на Україні в ХІХв. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 47 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 244–267.
602. Франко І. Одвертий лист до гал[ицької] української молодезі / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 401–409.
603. Франко І. Одна карточка з історії нашої народної школи // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзеверін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 89–92.
604. Франко І. Оловець / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 15 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 72–84.
605. Франко І. Оповідання про життя святого великомученика і лікаря Пантелеймона / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 205–209.
606. Франко І. Отець-гуморист / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 21 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 288–315.
607. Франко І. П. Житецкий. «Энеида» И. П. Котляревского и древнейший список её. [рец.] / Іван Франко // Зібрання творів у 50 т. Показчик купюр / Іван Франко ; М. Г. Жулинський (голова) та ін.; ред. Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2009. – С. 177.
608. Франко І. П[ан] Бобжинський як поступовець / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 1 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 550–562.
609. Франко І. Педагогічні невігласи // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзеверін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 185–188.
610. Франко І. Передмова [До видання: Твори Тараса Шевченка. Кобзар. Т. І (1838–1847). Виданий під редакцією Івана Франка. Львів, 1908] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 562–566.
611. Франко І. Передмова [до збірки «Малий Мирон» і інші оповідання». Львів, 1903] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 457–458.
612. Франко І. Передмова до показчика змісту «Літературно-наукового вісника» томів І–ХХ (1898–1902) / Іван Франко. – Львів, 1903. – С. 9.
613. Франко І. Передне слово [до збірки: Хрестіан Зальцман. Книжка приказок про те, як не належить поводитися з дітьми. Переклав Теодор Біленький. Львів, 1900] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 153–155.

614. Франко І. Передне слово від видавництва «Дрібної бібліотеки» [до книги: Добролюбов Николай Андрійович. Значіння авторитету в вихованні. Переклав з російської Євг[еній] Олесницький / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 23–25.
615. Франко І. Півстоліття. Нарис історії Австрії від р. 1840 до 1890 / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 7–23.
616. Франко І. Підручна історія руської літератури від найдавніших до найновіших часів (Зладив Йосиф Застирець. У Львові, 1902. Накладом автора. З печатні Наукового товариства імені Шевченка. Ціна 1 кор. 70 сот. 8-ка, стор. 79) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 33 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 223.
617. Франко І. Подуви весни в Росії / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 349–376.
618. Франко І. Поза межами можливого / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 276–285.
619. Франко І. Політичні власті і народні читальні // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзевєрін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 156.
620. Франко І. Польське товариство педагогічне і його з'їзд в Стрії // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзевєрін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 71–73.
621. Франко І. Правове становище української літератури в Росії / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 468–471.
622. Франко І. Праця чехів на ниві освіти // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзевєрін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 128–129.
623. Франко І. Причинки до автобіографії [Универсальная библиотека. Ч. 423. 10 к. Іван Франко. К свету! На промыслах. Перевод с украинского Г. Войташевского и М. Новиковой. Книгоиздательство «Польза» В. Антик и К-о. Москва, без означення року] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 36–44.
624. Франко І. Причинки до історії руської літератури XVIII віку / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 16–22.
625. Франко І. Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка. І. «Гайдамаки» / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 27–41.
626. Франко І. Проф[есор] Омелян Огоновський. [Некролог]. / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 462–463.
627. Франко І. Професор Омелян Огоновський / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 43 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 358–381.
628. Франко І. Ревізія шкільних бібліотек // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзевєрін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 151–153.
629. Франко І. Рецензія на видання: Михайло Возняк. Маркіян Шашкевич як фольклорист (Львів, 1911) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 249–257.

630. Франко І. Русько-польська згода і українсько-польське братання // Франкознавчі студії : зб. наук. праць. Вип. 3 / Ред. кол.: Є. Пшеничний (гол. ред.), Л. Винар, В. Винницький, А. Войтюк, М. Гольберг, М. Ільницький, З. Гузар, М. Шалата, Л. Гулевич. – Дрогобич : Коло, 2004. – С. 22–34.
631. Франко І. Середні школи в Галичині у 1875–1883 рр. / Іван Франко // Зібрання творів: у 50 т. Т. 46, ч. 1. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 418–434.
632. Франко І. Слівце критики / Іван Франко // Зібрання творів: у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 17–19.
633. Франко І. Сморгонська академія (Археологічна опись старолюба, рукопись) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 16 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 424–432.
634. Франко І. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм (Уваги над пастирським посланієм митроп[олита] А. Шептицького «О квестії соціальной») / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 377–400.
635. Франко І. Спомини із моїх гімназійальних часів / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 50–54.
636. Франко І. Справа Гауча на русинсько-галицькому ґрунті // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзевєрін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 125–127.
637. Франко І. Справи крайові / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 44. Кн. 1 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 205–209.
638. Франко І. Стара пісня / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 76–78.
639. Франко І. Стара Русь / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 79–110.
640. Франко І. Стара Русь / Іван Франко // Зібрання творів у 50 т. Показчик купюр / Іван Франко ; М. Г. Жулинський (голова) та ін.; ред. Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2009. – С. 190–224.
641. Франко І. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 423–438.
642. Франко І. Сухий пень / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 577–581.
643. Франко І. Темне царство. Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 131–152.
644. Франко І. Теорія і розвій історії літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 7–22.
645. Франко І. Торжество темряви! // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзевєрін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 125–127.
646. Франко І. Три рукописні підручники руські з літ 1806, 1815, 1829 / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 380–383.
647. Франко І. Українська альманахова література / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 95–108.
648. Франко І. Українська література / Іван Франко // Зібрання творів у 50 т. Показчик купюр / Іван Франко ; М. Г. Жулинський (голова) та ін.; ред. Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2009. – С. 117–179.

649. Франко І. Українська література в 1888 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 268–270.
650. Франко І. Українська література в Галичині за 1886 рік / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 44–56.
651. Франко І. Університети в Росії / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 1 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 491–512.
652. Франко І. Ученицька бібліотека в Дрогобичі / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 15–22.
653. Франко І. Учитель. Комедія в трьох діях / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 24 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 65–122.
654. Франко І. Факт до характеристики нашого шкільництва / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 120–121.
655. Франко І. Характеристика української літератури XVI–XVIII ст. / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 332–369.
656. Франко І. Хуторна поезія П. О. Куліша / Іван Франко // Зібрання творів у 50 т. Покажчик купюр / Іван Франко; М. Г. Жулинський (голова) та ін.; ред. Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2009. – С. 18–19.
657. Франко І. Чого ми вимагаємо? / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 44. Кн. 1 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 34–42.
658. Франко І. Чого хоче галицька робітницька громада? / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 151–164.
659. Франко І. Школа рільницька в Городку // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзевєрін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 84–86.
660. Франко І. Ще раз про студентські заворушення в Росії // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзевєрін]. – К. : Рад. школа, 1960. – С. 130–131.
661. Франко І. Що коштують наші школи (Друга часть статті «Сила податкова Галичини») / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 44. Кн. 1 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 145–150.
662. Франко І. Як це сталося (Спогад) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 372–376.
663. Франко П. Спогади про батька / Петро Франко // Спогади про Івана Франка / упоряд., вступ. ст., прим. М. І. Гнатюка. – Львів : Каменярь, 1997. – С. 453–459.
664. Франко Т. Мої спогади про батька / Тарас Франко // Спогади про Івана Франка / упоряд., вступ. ст., прим. М. І. Гнатюка. – Львів : Каменярь, 1997. – С. 460–464.
665. Франкознавчі студії : зб. наук. праць. Вип. 3 / Ред. кол.: Є. Пшеничний (гол. ред.), Л. Винар, В. Винницький, А. Войтюк, М. Гольберг, М. Ільницький, З. Гузар, М. Шалата, Л. Гулевич. – Дрогобич : Коло, 2004. – 432 с.
666. Франкознавчі студії : зб. наук. праць. Вип. 4 / [Ред. кол.: Є. Пшеничний (гол. ред.), Л. Винар, В. Винницький та ін. ; вступ. ст. В. Скотного] ; МОН України ; ДДПУ ім. І. Франка ; Лабораторія Франкознавства [та ін.]. – Дрогобич : Коло, 2007. – 858 с.
667. Франкознавчі студії : зб. наук. праць. Вип. 5 / [Ред. кол.: Є. Пшеничний (гол. ред.), Л. Винар, М. Ільницький та ін.]; МОН України, ДДПУ ім. І. Франка, Ін-т Франкознавства. – Дрогобич : Коло, 2012. – 668 с.

668. Франкознавчі студії : зб. наук. праць. Вип. 6 / [Ред. кол.: Л. Винар, М. Ільницький, В. Кемінь, Є. Пшеничний (гол. ред.), та ін.]; МОН України, ДДПУ ім. І. Франка, Ін-т іноземних мов. – Дрогобич : Коло, 2015. – 390 с.
669. Франкознавчі студії: зб. наук. праць. Вип. 1 / Ред. кол.: Є. Пшеничний (гол. ред), А. Войтюк, В. Винницький та ін. – Дрогобич : Коло, 2001. – 256 с.
670. Франкознавчі студії: зб. наук. праць. Вип. 2 / Ред. кол.: Є. Пшеничний (гол. ред.), А. Войтюк, В. Винницький та ін. – Дрогобич : Вимір, 2002. – 411 с.
671. *Фрейре Пауло*. Педагогіка свободи: етика, демократія і громадянська мужність / Пауло Фрейре ; пер. з англ. О. Дем'янчука. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 124 с.
672. *Хороб С.* Франкові концепції драматизму і конфлікту крізь призму європейської теорії / Степан Хороб // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матер. Міжнарод. наук. конф. (Львів, 25–27 верес. 1996 р.) / Львів. держ. ун-т ім. І. Франка ; ред.: М. Ільницький, Б. Якимович. – Львів, 1998. – С. 271–277.
673. *Худаш Л. С.* Вивчення творчості І. Я. Франка в школі / Л. С. Худаш. – К. : Рад. школа, 1962. – 196 с.
674. ЦДІА України у Києві. – Фонд М. Сумцова 2052. – Оп. 1. – Од. зб. 1257.
675. ЦДІА України у Києві. – Фонд М. Сумцова 2052. – Оп. 1. – Од. зб. 1256.
676. *Ціхоцький І.* Мова прози Івана Франка (стилістичні новації) / Іван Ціхоцький. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 280 с.
677. *Чайка В. М.* Основи дидактики : навч. посібник / В. М. Чайка. – К. : Академвидав, 2011. – 240 с. – (Серія «Альма-матер»).
678. *Чайка В. М.* Педагогіка (тестові завдання) : навч. посіб. для студ. вищих пед. закл. освіти / В. Чайка. – Тернопіль : ТДПУ, 2000. – 168 с.
679. *Чепіль М.* Іван Франко про виховання дітей та молоді / Марія Чепіль, Роман Вишнівський // Опіка і виховання дітей. Історія і сучасність: [зб. наук. праць] / за ред. М. Чепіль. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2010. – С. 90–101.
680. *Чепіль М. М.* Іван Франко про літературу як чинник виховання / Марія Чепіль // Іван Франко і національне та духовне відродження України : [зб. наук. ст.]. – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – С. 140–144.
681. *Чепіль М. М.* Патріотичне виховання української молоді у творчій спадщині Івана Франка / Марія Чепіль // Педагогічний альманах: зб. наук. пр. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2013. – Вип. 17. – С. 6–12.
682. *Чепіль М.* Актуальні проблеми освіти : навч.-метод. посіб. / Марія Чепіль, Анна Федорович. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. – 124 с.
683. *Чехович К.* Генеза і суть націоналізму. Християнський націоналізм / Костянтин Чехович. – Львів, 1939. – 41 с.
684. *Чехович К.* Католицька лектура для молоді / Костянтин Чехович // Нова Зоря. – Львів, 1934. – Число 762.
685. *Чехович К.* Лібералізм, соціалізм і російський комунізм / Костянтин Чехович. – Львів, 1938. – 27 с.
686. *Чехович К.* Омелян Огоновський як історик літератури / Костянтин Чехович. – Львів, 1937. – 22 с.
687. *Чехович К.* Постать «Івана Вишенського» і «Мойсея» в творчості Івана Франка / Костянтин Чехович. – Львів, 1939. – 40 с.
688. *Чехович К.* Постать Мойсея в творчості Івана Франка / Костянтин Чехович // Дзвони. – Львів, 1936. – Число 5 (С.199–204); Число 6/7 (С. 267–276).
689. *Чехович К.* Чеські впливи на Франкового «Мойсея» та «Івана Вишенського» / Костянтин Чехович. – Прага : Видання Укр. іст.-філол. т-ва в Празі, 1937 [на обкладинці «1938»]. – 8 с.

690. *Чехович К.* Шкідливі думки Михайла Драгоманова / Костянтин Чехович. – Перемишль – Криниця, 1937. – 27 с.
691. *Чижевський Д.* Історія української літератури [Текст] : (від початків до доби реалізму) / Д. І. Чижевський. – Тернопіль : Феміна, 1994. – 480 с.
692. *Чикаленко Л.* Як ми з І. Франком ловили рибу / Левко Чикаленко // Спогади про Івана Франка / упоряд., вступ. ст., прим. М. І. Гнатюка. – Львів : Каменярь, 1997. – С. 416–418.
693. *Чопик Р.* Ессе Ното: Добра звістка від Івана Франка / Ростислав Чопик. – Львів : ЛВ ІЛ НАНУ, 2002; «Франкознавча серія». – Вип. 3. – 232 с.
694. *Чопик Р.* Про читання по-франківськи («літературоцентричні» причинки) / Ростислав Чопик // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – С. 948–956.
695. *Шалата М.* Світова великість поета / Михайло Шалата // Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол.: Л. Гулевич (гол. ред.), Є. Пшеничний, Л. Гузар та ін. – Вип. 2. – Дрогобич : Коло, 2009. – С. 3–80.
696. *Швець А.* Арабажин Костянтин / Алла Швець // Франківська енциклопедія: у 7 т. / редкол.: М. Жулинський, Є. Нахлік, А. Швець та ін. ; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Інститут Івана Франка НАН України. – Львів: Світ. – Т. 1: А–Ж / наук. ред. і упоряд. Є. Нахлік; передмова М. Жулинський, Є. Нахлік. – 2016. – С. 49–53
697. *Швець А. І.* Злочин і катарсис: Кримінальний сюжет і проблеми художнього психологізму в прозі Івана Франка / Алла Швець. – Відп. ред. Є. К. Нахлік. – Львів : [б. в.], 2003. – 236 с. [У надзаг.: Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Шевченка. «Франкознавча серія». Вип. 5].
698. *Шевченко Т.* Твори: Кобзар (за редакцією І. Франка). – Львів, 1908. – Т. 1.
699. *Шерех Ю.* Другий «Заповіт» української літератури / Юрій Шерех // Шерех Ю. Третя сторожа: Література. Мистецтво. Ідеології. – К. : Дніпро, 1993. – С. 192–221.
700. *Шуляр В. І.* Теоретико-методологічні засади сучасного уроку української літератури в основній і старшій школі : автореф. дис. ...д-ра пед. наук : 13.00.02 / В. І. Шуляр; Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2015. – 44 с.
701. *Юцишин І.* Іван Франко як педагог / Іван Юцишин // Учитель. – Львів, 1913. – Число 1 (с. 7–13), 2 (с. 36–47), 3 (с. 68–77), 4 (с. 99–113).
702. *Юцишин І.* Іван Франко як педагог / Іван Юцишин // Учитель. – Львів, 1914. – Число 5–6 (с. 132–153), 7–8 (с. 197–216), 9 (с. 262–272), 10 (с. 296–309).
703. *Юцишин І.* Ювілей Івана Франка / Іван Юцишин // Учитель. – Львів, 1912. – Число 11–12. – С. 333–334.
704. *Яким Ярема.* Українська педагогічна думка Галичини в іменах / Упоряд., ред. і прим. С. Яреми. За заг. ред. Дмитра Герцюка. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 244 с.
705. *Якимович Б. З.* Іван Франко – видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти / Богдан Якимович. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 691 с.
706. *Якимович Б.* Книга. Просвіта. Нація. Видавнича діяльність Івана Франка у 70–80 роках XIX ст. / Богдан Якимович. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 312 с.
707. *Янів В.* Нариси до історії української етнопсихології / Володимир Янів / Матеріали упорядкував і підготував до друку д-р Микола Шафовал. – Мюнхен : Український Вільний Університет, 1993. – 217 с.
708. *Янів В.* Українська родина в ранніх повістях Івана Франка / Володимир Янів // Іван Франко. Збірник філологічної секції для відзначення 110-річчя народин і 50-річчя смерті Івана Франка. – Т. 33. Ч. II. – Нью Йорк; Париж; Торонто : Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка в ЗДА, 1968. – С. 103–134.
709. *Ярема Я.* Франкознавчі студії / Яким Ярема. – Упорядк. С. Ярема; наук. ред. І. Лучук. – Львів, 2007. – 288 с.

710. Ярема Я. Хронологія життя і творчості Івана Франка / Яким Ярема. – Упорядк. та передмова С. Яреми; післямова С. Андрусів; наук. ред. Л. Бондар. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 240 с.
711. Яременко П. К. Іван Франко про літературно-естетичне виховання / П.К. Яременко. – Львів: Вид. Львів. ун-ту, 1957. – 78 с.
712. Яремчук І. Світлоносні верховини Івана Денисюка: штрихи до портрета вченого-літературознавця й фольклориста / Ірина Яремчук // Дивослово. – К., 2007. – Число 7. – С. 48–51.
713. Яусс Р. Г. Естетичний досвід і літературна герменевтика / Роберт Ганс Яусс // Слово. Знак. Дискурс : [антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.] / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 2002. – С. 368–403.
714. Arends R. J. Kontrola i ocena / Richard J. Arends // Metodyka literatury. Opracowania. – Т. 1. – Warszawa, 2001. – S. 409–418.
715. Bortnowski S. Jak uczyć poezji? / Stanisław Bortnowski. – Warszawa : Wydawnictwo STENTOR, 1998. – Wydanie drugie. – 191 s.
716. Burzyńska A., Markowski M. Teorie literatury XX wieku: podręcznik / Anna Burzyńska, Michał Paweł Markowski. – Kraków : Wydawnictwo Znak, 2006. – 514 s.
717. Dramowicz W. Życie i twórczość Zygmunta Węclewskiego (1824–1887) / Waldemar Dramowicz // Nadwarpiański Rocznik historyczno-archiwalny. – № 18. – S. 243–256 (<http://bazhum.muzhp.pl/media/files>).
718. Ingarden R. O dziele literackim. Badania z pogranicza ontologii, teorii języka i filozofii literatury / Roman Ingarden. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988. – 494 s.
719. Ingarden R. Z teorii dzieła literackiego (Dwuwymiarowa budowa dzieła sztuki literackiej) / Roman Ingarden // Teorie literatury XX wieku : [antologia] / pod red. M. Burzyńskiej, P. Markowskiego. – Kraków : Znak, 2006. – S. 43–72.
720. Kołakowski L. Mówić o tym, co niewypowiadalne / Leszek Kołakowski // Antropologia słowa. Zagadnienia i wybór tekstów. – Warszawa : WUW, 2004. – S. 338–344.
721. Kupisiewicz C. Dydaktyka ogólna / Czesław Kupisiewicz. – Warszawa : Oficyna Wydawnicza Graf-Punkt, 2002. – Wydanie II. – 304 s.
722. Kurczab H. Scalanie treści kształcenia w przygotowaniu zawodowym nauczyciela polonisty / Henryk Kurczab. – Rzeszów : Wydawnictwo wyższej szkoły pedagogicznej w Rzeszowie, 1993. – 174 s.
723. Lewowiecki T. Przemiany oświaty. Szkice o ideach i praktyce edukacyjnej / Tadeusz Lewowiecki. – Warszawa : Wydział Pedagogiczny UW, 1994. – 162 s.
724. Lipman M., Sharp A. M., Oscanyan F. S. Potrzeba stworzenia nowego modelu kształcenia / M. Lipman, A. M. Sharp, F. S. Oscanyan // Metodyka literatury. Opracowania. – Т. 1. – Warszawa : «PLEJADA» S.C., 2001. – S. 9–15.
725. Markewicz H. Pozytywizm / Henryk Markewicz. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999. – 610 s.
726. Markowski M. P. Fenomenologia / Markowski Michał Paweł // Teorie literatury XX wieku : [podręcznik] / pod red. M. Burzyńskiej, P. Markowskiego. – Kraków : Znak, 2006. – S. 79–109.
727. Miłosz C. Historia literatury polskiej do roku 1939 / Czesław Miłosz. – Kraków : Wydawnictwo ZNAK, 1993. – 526 s.
728. Mykytiuk V. Refleksje Iwana Franki o ukraińskich kanonach literackich / Volodymyr Mykytiuk // Bogaterowie (nie tylko) szkolnych lektur. – Pod red. Alicji Jakubowskiej-Ożóg i Danuty Hejdy. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2016. – S. 94–101.
729. Nagajowa M. ABC metodyki języka polskiego / Maria Nagajowa. – Warszawa : Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1990. – 256 s.
730. Niemierko B. Między oceną szkolną a dydaktyką. Bliżej dydaktyki / Bolesław Niemierko. – Warszawa : Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1997. – 377 s.
731. Nowoczesność i tradycja w kształceniu literackim : podręcznik do ćwiczeń z metodyki języka polskiego. – Pod redakcją Barbary Myrdzik. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2000. – 239 s.
732. Okoń W. Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej / Wincenty Okoń. – Warszawa : Wydawnictwo Akademickie «Żak», 1998. – 344 s.

733. *Ożóg K.* Współczesne problemy kształcenia humanistycznego – czy zmierzch kultury pisma? / Kazimierz Ożóg // *Kształcenie językowe w dobie kultury masowej polisensorycznej.* – Pod red. U. Kopieć i Z. Sibigi. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2010. – S.11–26.
734. *Pearson A. T.* Nauczyciel. Teoria i praktyka w kształceniu nauczycieli / Allen T. Pearson. – Warszawa : Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1994. – 105 s. (Переклад з англійської).
735. *Pedagogika.* Podręcznik akademicki. – Red. naukowa Z. Kwieciński i B. Śliwerski. – T.1. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009. – 495 s.
736. *Pedagogika.* Podręcznik akademicki. – Red. naukowa Z. Kwieciński i B. Śliwerski. – T. 2. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008. – 416 s.
737. *Półturzycki J.* Dydaktyka dla dorosłych / Józef Półturzycki. – Warszawa : Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1991. – 342 s.
738. *Półturzycki J.* Dydaktyka dla nauczycieli / Józef Półturzycki. – Toruń : Wydawnictwo A. Marszałek, 2001. – 322 s.
739. *Semper magister et semper tiro:* Іван Франко та Осип Маковей / Упоряд., передм., коментарі та пояснення слів Н. Тихолоз; відп. та літ. ред. Є. Нахлік. – Львів, 2007. – 172 с. [У надзаг.: Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Серія «Літературні пам'ятки». Вип. 6].
740. *Slawiński J.* Miejsce interpretacji / Janush Slawiński. – Gdańsk : Wydawnictwo «Słowo/obraz/terytoria», 2006. – 128 s.
741. *Słownik gatunków literackich.* Marek Bernacki, Marta Pawlus. Wstęp: profesor Stanisław Jaworski. – Bielsko-Biała : Park, 1999. – 714 s.
742. *Słownik terminów literackich.* Pod redakcją Janusza Sławińskiego. – Wrocław-Warszawa-Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2000. – 706 s.
743. *Sprawozdanie dyrekcji c.k. II. szkoły realnej we Lwowie za rok szkolny 1904.* – Lwów : Drukarnia Udziałowa we Lwowie, 1904. – 84 s.
744. *Sprawozdanie dyrekcji c.k. wyższego gimnazjum w Drohobyczu za rok szkolny 1901.* – Drohobycz : Z drukarni Jana Brosia w Drohobyczu, 1901. – 87 s.
745. *Sprawozdanie dyrekcji c.k. wyższego gimnazjum w Sambore za rok szkolny 1876* – Lwów : Drukarnia we Lwowie, Hotel Żorża, 1876. – 78 s.
746. *Sprawozdanie dyrekcji c.k. wyższego gimnazjum w Sambore za rok szkolny 1886.* – Sambor : Drukarnia Schwarza i spolki, 1886. – 78 s.
747. *Sprawozdanie Liceum Zenskiego W. Niedziałkowskiej za rok szkolny 1904/1905.* – Lwów : Z drukarni «Polonia» we Lwowie, 1905. – 51 s.
748. *Wątorski A.* Miejsce religii w ukraińskiej myśli nacjonalistycznej 1 połowy XX wieku / Andrzej Wątorski // *Szczecin : Acta Politica*, 1999. – Nr 12. – S. 89–105.
749. *Węglińska M.* Jak przygotowywać się do lekcji? / Maria Węglińska. – Kraków : Oficyna Wydawnicza «Impuls», 2005. – 143 s.
750. *Weretiuk O.* Sens – (bez)sens metodologiczny / Oksana Weretiuk // *Metodologia dzisiaj: na tropach sensu i bezsensu.* – Pod red. Oksany Weretiuk, Greta Jagello, Piotra Domki. – Rzeszów : Biblioteka «Frazy», 2014. – S. 7–9.
751. *Witzenbacher K.* Die Unterrichtsplanung / K. Witzenbacher // *Metodyka literatury. Opracowania.* – T. 2. – Warszawa : «PLEJADA» S.C., 2002. – S. 531–537. (Переклад з німецької).
752. *Wołoszyn S.* Rozwój nowoczesnych systemów szkolnych w XIX wieku / Stefan Wołoszyn // *Pedagogika.* Podręcznik akademicki. – Red. naukowa Z. Kwieciński i B. Śliwerski. – T.1. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009. – S. 133–154.
753. *Wróbel Ł.* Intencjonalność i referencja. Ku fenomenologii form gatunkowych / Łukasz Wróbel // *Studia Ingardeniana.* Teka Komisji Polsko-Ukraińskich związków kulturowych. Oddział PAN w Lublinie, 2009. – T. IV. – S. 41–56.
754. *Z zagadnień modernizacji kształcenia pedagogicznego studentów.* Pod redakcją Mieczysława Łobockiego. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2001. – 140 s.
755. *Żegnałek K.* Dydaktyka ogólna. Wybrane zagadnienia / Kazimierz Żegnałek. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2005. – 366 s.

SUMMARY

Ivan Franko was formed as a personality and acted in the „western“ civilizational space, therefore his pedagogical heritage is especially important for the precise choice of standards and learning goals under present conditions of the transformation of the Ukrainian educational and scientific system, for the revival of axiological principles and didactic teleology in school, as well as for the return to the universal civilization values, in order to make consequences for the educational axiology. The pedagogical theory is an expression of a certain wider philosophical world view, it forms its peculiar exemplification by clarifying and assimilation of the methodology from the numerous examples of previous educational practices. The overwhelming majority of Ivan Franko's reflections on pedagogical problems is marked by the positivistic philosophy of man and society, but in general the scientist's view on the human concept as well as on the reality, the axiological goals and methods of education evolved gradually: from „romanticism“ to „modernism“, from „Pestalozzi's naturalness“ to „pedagogics of pragmatism by John Dewey“.

The main character traits of the great pedagogue were personal ascendance, the desire for the primacy in studying, literary and scientific endeavours, independence and originality of thinking, criticism concerning the present state of the society. The personality of Ivan Franko combined the imaginative and conceptual worldview, emotion and rationality, Apollonian-Dionysian approaches, therefore the writer „collided“ his own doubts in the numerous pedagogical dialogues of his literary works, he clarified the issues that concerned him during various stages of his life path. The main problem of Franko's pedagogical searches is still relevant, because the school focuses mainly on the organization and methodology of memorizing by students as much information as possible, even though it is only the first stage and purely instrumental work, deprived of general cultural and pedagogical values. The belletrist at the turn of the centuries clearly denied the literal and one-sided perception of his works; therefore, it is rather worth talking about the subjective set of artistic expressions-realizations in the literary works of Ivan Franko and his author's discourse. For example, in the reception of „Borys Hrab“ the tendencies of reading the writer's biography, the history of the text and the range of problems, themes and contents that were raised in the work, as well as the holistic cultural vision which is often considered more important than a purely literary aspect are coexisting.

According to Ivan Franko, the basis of literary education is the direct knowledge of the artistic text through the writers' biographies, their memoirs, the memoirs of their contemporaries, correspondence and other „living“ documents of the era. Ivan Franko considered that the process of studying literature requires not only the acquisition of knowledge or literary information, but also the gaining of one's own experience through the study and mastering of texts, it must be a constant transformation and re-creation. Although the educator did not completely deny the possibility of using textbooks and critical studies for the study of literature, he gave them only the role of auxiliary means for editing the main component in the domain of the field of word art, which is the Text. Throughout his all pedagogical work, the philanthropic ideas as well as the fluid evolutionary development of the pedagogical paradigm of Ivan Franko from the positivist pedagogics to the pedagogics of pragmatism are observed. The educational doctrine of Ivan Franko was exclusively pro-European, democratic and humanistic. The philanthropic educational ideas were based on the worldview of civil society that was formed in Germany and Switzerland and was aimed at educating of active and optimistic citizen-patriots. Stable

was Franko's longing for the secularization and democratization of the schooling, which was typical for the successors of Pestalozzi in the development of European education, in particular Wilhelm von Humboldt (1767-1835), Johann Herbart (1776-1841), Friedrich August Froebel (1782-1852), who already created the pedagogical canon of the second half of the 19th – the beginning of the 20th century, based on the philosophical principles of neo-humanism and ethism. Unquestionable is also the fact of the organic permanence of our scientist in the European civilizational space, because the central issue of any worldview, namely the human freedom, the path to democracy as one of the forms of a living community, was also decisive in his outlook, and all this determined his evolutionary path to the pedagogics of pragmatism.

The analysis of the pedagogical prose of the artist through the prism of discursivity and sociology shows a clear tendency from the high level of criticism and the hyperbolization of the disadvantages in the educational system in the early texts about the Austro-Hungarian school in the 1870-1880s to the less intensive „coloring“ and negative typing of the educational peculiarities and the role of individual educators in the formation of his personality and studying at various institutions in the 1890-1900s. Another powerful lesson of Ivan Franko as a teacher is his constant striving to develop the critical perception in the school community, because education in the free world should not only reproduce and accumulate the knowledge and experience, but the critical perception and creativity as a rethinking of canons and patterns should be the main directions in the personality formation on the basis of the literary education. Ivan Franko mostly sought in his teachers the originality of thinking, the unusual approaches to mastering of the educational material, the independence of judgments and assessments and the modern research methods; therefore he contradicted the conservatism of gymnasium and high school education, in which the reproductive teaching was predominant. The altruistic activity of the scientist in the educational sphere is an example for the modern pedagogical community. The intentions of Ivan Franko testify his anti-totalitarian worldview and constant desire for the development of imaginative and creative thinking in the school community. With his scientific and journalistic works, Ivan Franko actively denied the canons of totalitarian unified society, which testifies his mental and value belonging to the democratic educational system and the Western, European humanitarian space. This means that the „civilian organizing activity“ directed to its own „national gate“ is the actual Franko's formula of political competitions aimed at achieving the subjectivity of Ukraine in the international processes, moreover, the development of the Ukrainian education system will make it possible to form an active society, which is able to think independently and be responsible for its own destiny. The texts of Ivan Franko reflect the realities of the development of the Ukrainian public of Galicia, whose main problem was the diffusion process of the national intelligentsia, whose significant part quite often had chosen the pro-Poland (pro-German, pro-Moscow) orientation, and thus weakened and rendered lifeless the modernization possibilities of their people. Undoubtedly, the leading role in such progress should play the national school and the education in native language, which was possible under conditions of the constitutional monarchy. The writer created a meaningful image of the „professorial censorship“, which represented both literally and metonymically the conservative-clerical position of the People's Party prevailing in the „Prosvita“, „Shevchenko Scientific Society“, the editions of the newspapers and magazines. In his scientific and journalistic works, Ivan Franko often treated the literary and national-social activity of his political opponents selectively and quite subjectively, trying to balance between the demands of the irreconcilable M. Drahomanov and the objective expediency of participating in the leading national stream of national-cultural life of Galicia in the second half of the 19th century.

Concerning Ivan Franko, we have a stable, articulated during the almost century-old domination of a foreign ideological regime, myth about his socialist (cosmopolitan, international) identity. Of course, in the field of academic knowledge, where, however, the logic of facts and arguments is different from the mass ideas, such definition has long been anachronistic and clearly one-sided. Ivan Franko is an extremely complicated phenomenon of a Ukrainian intellectual with a distinct European identity. The „late“ Franko categorically evaluated the Ukrainian-Russian cooperation, stating its hopelessness and even the damage to the „general Slavic“ progress, because the chauvinistic longing of the overwhelming majority of the Russian elite to

„drown” all the nations in the „Russian Sea”, reinforced by the absolutist policy of tsarism with its aggressive „orthodoxy”, leveled the attempts of the hypothetical „westernization” of Russia. The mental qualities of Russian society did not make it possible to perceive and master the European approaches of individualism and the right of an individual to the election and development, which at that time already formed, in particular, the guidelines of European pedagogics. Instead, the tendency of a large part of the Russian people to authoritarianism and despotism in their various forms was expressed in the silent indulgence of the centuries-old denationalization of the Ukrainian people by the autocratic institutions. Ivan Franko systematically covered this imperial policy of „Russification”, but no less severely he showed our other opponents, who had already tried to polonize our people, especially the intelligentsia, through the education policy. The struggle for the national school of Ukrainians and Poles was directly linked to the political competitions for the future statehood, and therefore it had a bitter and uncompromising character, but nonetheless was carried out according to certain civilized rules established by the Austro-Hungarian Constitution. Ivan Franko accurately defined the essence of the Russian state, which was really only an aggressive collectivism of the „self-government, nationality and orthodoxy”, showed the falsehood of the „gendarme of Europe”, which still stands today behind the „liberation” war of Russia „for the Slavs”, although only „Russian-speaking”.

The article „Bilingualism and duality” should become a compulsory lecture for the secondary and high school, since in this text Ivan Franko showed his love, his particular attitude to his native language extremely keenly. Masterfully using the tools of literary and linguistic hermeneutics, the critic wrote about the mysterious, somewhat mystical substrate of the native language and literature and its influence on the individual and the whole nation. Ivan Franko became the creator of the Ukrainian unified higher culture, traditionally formed and passed on to the future generations through the national educational institutions, he actively designed the unified Ukrainian-oriented conception of the construction of a modern society, persistently working as a scientist and artist on the creation of the common general-Ukrainian „language homeland”.

When it comes to the practical teaching paradigms of Ivan Franko, the main thing is the constant denial of informative-reproductive learning, the study of fiction without the inclusion of literature specific as a universal art genre. Ivan Franko was also constantly interested in the methodology of textbook creation, where he showed himself as a supporter of the author’s synthesis of writing, created according to the principles of allogenic determinism. One should also mention the Franko’s European positioning of the Ukrainian Galician school, as the Ukrainian writer and scientist relentlessly criticized the outdated methodology and teaching methods in the pedagogical institutions of Galicia by correlating the educational quality of Ukrainians and Western European nations. Fundamental and conceptual in the system of Franko’s views on the educational programs of Ukrainian literature in the secondary and high schools is the half-forgotten article „From the Reading of our Ancestors of the XIth century”, in which he purposefully used the scientific scheme of Ukrainian history by M. Hrushevsky, who denied the Russian chauvinistic historiographical conception of the „universal Russian” nation.

The indispensable conditions of literary education should be the elaboration of the critical worldview, as well as „one’s own opinion” and one’s own „spiritual work”, which preclude the one-sided formalization and a narrow-minded perception of the text. Ivan Franko always tried to combine organically the modern scientific methodology of working with the literary text and the missionary vocation of literature and study in the national progress. He was a masterly lecturer who professed various democratic ways of communicating with the audience, thus combining the scientific style with improvisational and actor elements, so his lectures were never a linear accumulation of the factual material. Very important is the T. Shevchenko exploring heritage of Ivan Franko. His two-volume edition of „Kobzar” from 1908, which was carried out within the framework of the philological section of the „Shevchenko Scientific Society”, became a milestone for the future academic publications, a best-seller book, an indispensable reading and the textbook for Galician schools and gymnasiums. A complicated evolution of the views and assessments of his T. Shevchenko’s investigative study and the actual work of T. Shevchenko itself testifies the controversial study by Ivan Franko „The Sketches for the evaluation of

Taras Shevchenko's Poetry. I. „Haydamaky”. How highly Ivan Franko appreciated the „art of interpretation”, how much attention he paid to the „interpretive technique” shows his analysis of the content, form and style of public speeches by A. Sheptytsky. Only in the separate texts from the end of the 19th and especially from the 20th century, we see a clear desire to objectify the description of schooling, also corresponded to its time and the tasks he set were the perception and interpretation of the topos of the „Podolian bursa” in the 80's. Ivan Franko considered as his duty to popularize the civilization achievements of Western Europe and North America, wanted to develop them in the Ukrainian society, strongly believed that the cultural self-identification of Ukrainians could be changed and improved, and completely rightfully he chose education and science as a source and means of progress as the best tool. The point of view of mature Ivan Franko concerning the university education shows us how important for him was the real possibility of acquiring knowledge and qualifications, and his whole activity as an intellectual and a national figure was aimed at building himself and his own people. The unpublished in his time, Ivan Franko's letter demonstrates his mature understanding of the role of education in the formation and development of the nation's people.

The tendency to call Ivan Franko a socialist, taking into account his activities in the 1870-80's, is still stable, while he undeniably belonged to the founders and active figures of Ukrainian „cultural nationalism” (defined by D. Hutchinson). The first necessary stage of Ukrainian nationalism in its struggle against Russian and Polish nationalism were naturally the educational goals: the struggle for language and literature, publishing houses, press, school, and, under conditions of political liberalization, the battle for national higher education became the crucial factor. Obviously, Ivan Franko was impressed by the Western liberal type of the autonomous educational institution with existing academic freedoms. The classic rightly argued that only that nation would become a state nation, which would be able to create from itself the „proletariat of the intelligentsia”. In doing so, Ivan Franko gave the main role to education and the formation of a layer of national intellectuals who „in a European way” would be able to take responsibility for their destinies and would not be dependent on the external conditions and processes, victimizing themselves. Already in the 20th century, Ivan Franko paid the greatest attention to the research of the civilizational break between the Russian Empire and the collective image of liberal Europe as the embodiment of the ideas of German classical philosophy, French and English parliamentarism, of humanistic and socialist views. In his texts the thinker tried to teach the Ukrainians an occidental identity, and primarily considered the university education as the main tool and means. Characteristic feature is Franko's unacceptability of the ideological doctrine of L. Tolstoy with its attempts to messianism and the opposition to the East and the West, with its spirit of „rotteness”, which really captured the collective Russian consciousness. That means that „the educated humanity” of Western Europe is like an antithesis to the Russian „fictional unity”, „all-human brotherhood and world-embracing love”. The pedagogical, philosophical and journalistic heritage of Ivan Franko is of particular relevance nowadays. Ivan Franko's three main lessons can be formulated as follows: 1) Occidental mentality is a guarantee of the preservation of national integrity of Ukraine; 2) Western identity was also formed by our material and spiritual achievements; 3) The liberal university education is the most efficient means of modernizing a nation and the source of involvement in the psychological and value concept of Europe.

ZUSAMMENFASSUNG

Iwan Franko hat sich als Persönlichkeit im „westlichen“ Zivilisationsraum entwickelt und gewirkt, deshalb ist sein pädagogisches Erbe für die präzise Wahl der Standarten und Lehrzielen unter gegenwärtigen Bedingungen der Transformation des ukrainischen Ausbildungs- und Wissenschaftssystems, für das Wiederaufleben der axiologischen Prinzipien und der didaktischen Teleologie in der Schule sowie auch für den Rückkehr zu den universellen Zivilisationswerten besonders wichtig, damit daraus die Konsequenzen für die Axiologie des Lernprozesses gezogen werden können. Die pädagogische Theorie drückt gewisse weite philosophische Weltansichten aus, bildet eine eigenartige Exemplifikation durch die Klärung und Aneignung der Methodologie von zahlreichen Beispielen der vorherigen Ausbildungspraktiken. Die überwiegende Mehrheit der Reflexionen von Iwan Franko zu den pädagogischen Problemen ist durch die positivistische Philosophie des Menschen und der Gesellschaft gekennzeichnet, aber insgesamt entwickelte sich der Menschkonzept des Wissenschaftlers sowie auch seine Realitätsansichten, axiologische Ziele und Ausbildungsmethoden allmählich: von „Romantizismus“ zu „Modernismus“, von „Pestalozzis Naturgemäßheit“ zu „pädagogischem Pragmatismus von John Dewey“.

Die Hauptcharakterzüge des bedeutenden Pädagogen waren das Führungssehnen, der Wunsch nach dem Vorrang beim Studium, bei den literarischen und wissenschaftlichen Versuchen, die Unabhängigkeit und Originalität des Denkens, Kritizismus wegen des vorhandenen Gesellschaftszustandes. In der Persönlichkeit von Iwan Franko vereinigten sich die bildliche und begriffliche Weltwahrnehmung, Emotio und Ratio und apollinisch-dionysische Ansätze, deswegen „stieß“ der Schriftsteller in den zahlreichen pädagogischen Dialogen seiner literarischen Werke eigene Zweifel „zusammen“, klärte die Fragen auf, die ihn auf verschiedenen Etappen seines Lebensweges aufgeregt haben. Das Hauptproblem der pädagogischen Suche von Iwan Franko ist bis jetzt aktuell, weil die Schule vor allem auf die Organisation und Methodik des Einprägens einer so großen wie nur möglichen Informationsmenge die Aufmerksamkeit lenkt, obwohl es eigentlich nur die erste Etappe und ausschließlich eine instrumentale Sache ist, die über allgemeinkulturelle und pädagogische Werte nicht verfügt. Der Belletrist des Jahrhundertumbruches verneinte eindeutig die Wörtlichkeit und einseitige Wahrnehmung seines Schaffens, daher sollte man eher über die subjektive Gesamtheit der kunstvollen Aussagen bzw. Realisierungen in den literarischen Werken von Iwan Franko und seinen Schriftsteller-Diskurs sprechen. Beispielsweise koexistieren die Tendenzen der Enträtselung vom eigenen Lebenslauf des Schriftstellers in der Rezeption von „Borys Hrab“, außerdem findet man die Textgeschichte und den Kreis der Probleme, die Themen und Inhalte, die im Werk aufgerollt werden, sowie auch die ganzheitliche Kulturvision viel wichtiger als ausschließlich den literarischen Aspekt.

Laut Iwan Franko besteht die Grundlage der literarischen Ausbildung in der unmittelbaren Erkenntnis des schöngeistigen Werkes mit Hilfe vom Lebenslauf des Schriftstellers, durch seine Memoiren, Erinnerungen der Zeitgenossen, den Briefwechsel und andere „lebendige“ Epochendokumente. Der Prozess des Literaturstudiums sieht nach Ansichten von Iwan Franko nicht nur den Erwerb von Kenntnissen oder literarischer Information, sondern auch den Gewinn der eigenen Erfahrung anhand der Texterlernung und -erschließung voraus, außerdem sollte der ständige Verwandlung und Wiedergeburt beinhalten. Obwohl der Pädagoge die Möglichkeit des Lehrbüchergebrauchs und der Benutzung der kritischen Studien für das Literaturstudium nicht vollständig verneinte, vertrat er den Standpunkt, dass sie nur die Rolle der Hilfsmittel für die

Bearbeitung der Hauptkomponente im Bereich der Wortkunst, d.h. des Textes spielen sollten. Während seines ganzen pädagogischen Schaffens beobachtet man sowie die philanthropischen Ideen als auch die allmähliche evolutionäre Entwicklung des pädagogischen Paradigmas von Iwan Franko von der positivistischen Pädagogik bis zur Pädagogik des Pragmatismus. Die Ausbildungsdoktrin von Iwan Franko war ausschließlich proeuropäisch, demokratisch und humanistisch. Die philanthropischen Erziehungsideen basierten auf der Weltanschauung der Zivilgesellschaft, die sich in Deutschland und der Schweiz bildete und die Erziehung der engagierten und optimistischen Bürger-Patrioten zum Zweck hatte. Stabil war Frankos Sehnen nach der Säkularisierung und Demokratisierung des Schulwesens, was auch den Nachfolgern von Pestalozzi in der Entwicklung der europäischen Ausbildung eigen war, unter anderem dem Wilhelm von Humboldt (1767–1835), Johann Herbart (1776–1841), Friedrich August Fröbel (1782–1852), die aufgrund der philosophischen Grundlagen des Neohumanismus und Ethismus den pädagogischen Kanon der zweiten Hälfte des 19-sten – Anfang des 20-sten Jahrhunderts geschaffen haben. Unbestritten ist auch die Tatsache der organischen Dauerhaftigkeit unseres Wissenschaftlers im europäischen Zivilisationsraum, weil das Zentralproblem jeder Weltwahrnehmung auch in seiner Weltanschauung ausschlaggebend war, nämlich die Freiheit des Menschen, der Weg zur Demokratie als einer der Formen der Lebensgemeinschaft, und all das bestimmte auch seinen evolutionären Weg zur Pädagogik des Pragmatismus.

Die Analyse der pädagogischen Prosa des Künstlers unter dem Gesichtswinkel des Diskurses und Soziologismus zeigt eine deutliche Tendenz von hohem Niveau des Kritizismus und der Hyperbolisierung der Nachteile im Ausbildungssystem in den frühen Texten über die österreichisch-ungarische Schule in den 1870–1880 Jahren zu der weniger intensiven „Färbung“ und negativer Typisierung der Ausbildungsbesonderheiten und der Rolle der einzelnen Pädagogen im Werdegang seiner Persönlichkeit und beim Studium an verschiedenen Institutionen in den 1890–1900 Jahren. Noch ein kräftiger Unterricht von Iwan Franko als Pädagogen ist sein stabiles Sehnen die kritische Wahrnehmung in der Schulgemeinschaft zu entwickeln, weil die Ausbildung in der freien Welt nicht nur die Kenntnisse und Erfahrung reproduzieren und häufen soll, sondern auch die kritische Wahrnehmung und das Schaffen als Umdenkprozess der Kanonen und Schablonen zum Zweck haben sollte und dies die Hauptrichtungen in der Persönlichkeitsbildung aufgrund der literarischen Ausbildung sind. Iwan Franko suchte bei seinen Lehrern vor allem nach der Originalität des Denkens, den ungewöhnlichen Ansätzen bei der Beherrschung des Lehrstoffes, der Selbstständigkeit der Urteile und Bewertungen und den modernen Forschungsmethoden, daher widersprach er dem Konservatismus der Gymnasiums- und Universitätsausbildung, in welcher meistens reproduktive Lehrweise überwiegte. Die altruistische Tätigkeit des Wissenschaftlers im Ausbildungsbereich ist ein Muster für die moderne pädagogische Gemeinschaft. Die Intentionen von Iwan Franko zeugen von seiner antitotalitären Weltwahrnehmung und dem ständigen Sehnen nach der Entwicklung der kreativen und schöpferischen Denkweise in der Schulgemeinschaft. Mit seinen wissenschaftlichen und publizistischen Werken verneinte Iwan Franko aktiv die Kanonen der totalitären unifizierten Gesellschaft, was seine Mentalitäts- und Wertezugehörigkeit zu der demokratischen Ausbildungsweise und zum westlichen europäischen humanitären Raum bezeugt. Das bedeutet, dass „die bürgerliche Organisationstätigkeit“, die ins eigene „Nationaltor“ gerichtet ist, die eigentliche Frankos Formel des politischen Wettbewerbs ist, der die Erreichung der Eigenheit der Ukraine in den internationalen Prozessen zum Ziel hat, außerdem ermöglicht die Entwicklung des ukrainischen Bildungssystems eine aktive, selbstständig denkende und für das eigene Schicksal verantwortliche Gesellschaft zu bilden. Die Texte von Iwan Franko widerspiegeln die Entwicklungsrealien des ukrainischen Bürgertums von Galizien, dessen Hauptproblem der Diffusionsprozess der Nationalintelligenz war, deren bedeutsamer Teil ziemlich oft die propolnische (progermanische, prorussische) Orientierung gewählt hatte und somit die Modernisierungsmöglichkeiten ihres Volkes geschwächt und ausgeblutet hat. Zweifellos sollten die Nationalschule und die Ausbildung in Muttersprache in solchem Fortschritt die Hauptrolle spielen, was unter Bedingungen der Verfassungsmonarchie durchaus möglich war. Der Schriftsteller schuf das aussagekräftige Bild der „Professorzensur“, was sowohl buchstäblich als auch metonymisch den konservativ-klerikalen Standpunkt

darstellte, der in „Proswita“, „Wissenschaftlicher Gesellschaft Schewtschenko“, in den Zeitungs- und Zeitschriftenredaktionen der Volkspartei herrschte. In den wissenschaftlichen und publizistischen Werken behandelte Iwan Franko oft auszugsweise und ziemlich subjektiv die literarische und national-gemeinschaftliche Tätigkeit seiner politischen Gegner, indem er zwischen den Forderungen des unversöhnlichen M. Drahomanow und der objektiven Zweckmäßigkeit der Teilnahme am führenden Volksstrom des national-kulturellen Lebens von Galizien in der 2-ten Hälfte des 19-ten Jahrhunderts zu balancieren versuchte.

Was Iwan Franko persönlich anbetrifft, so gibt es bei uns einen festen, im Laufe fast hundertjähriges Vorherrschens eines fremden ideologischen Regimes existierenden Mythos über seine sozialistische (kosmopolitische, internationale) Identität. Aber im Gebiet der akademischen Kenntnisse, wo jedoch die von den Massenvorstellungen unterschiedliche Logik der Tatsachen und Argumenten ausschlaggebend ist, ist solche Definition schon längst anachronistisch und deutlich einseitig. Iwan Franko ist ein äußerst kompliziertes Phänomen eines ukrainischen Intellektuellen mit deutlicher europäischer Identität. Der „späte“ Franko bewertete kategorisch die ukrainisch-russische Zusammenarbeit, indem er ihre Aussichtslosigkeit und sogar den Schaden für den „allgemeinslawischen“ Fortschritt konstatierte, weil das chauvinistische Sehnen der vorwiegenden Mehrheit der russischen Elite alle Völker im „russischen Meer“ zu „ertränken“, das durch die absolutistische Politik des Zarismus mit seinem aggressiven „orthodoxen Christentum“ verstärkt wurde, die Versuche der hypothetischen „Westernisierung“ Russlands nivellierte. Die mentalen Eigenschaften der russischen Gesellschaft ließen die europäischen Ansätze des Individualismus und die Rechte einzelner Persönlichkeit auf die Wahl und Entwicklung nicht wahrnehmen und sich aneignen, was schon damals die Richtlinien unter anderem auch der europäischen Pädagogik bildete. Im Gegenteil fand die Zuneigung der meisten russischen Leute zum Autoritarismus und Despotismus in ihren unterschiedlichen Formen ihren Ausdruck in schweigsamer Nachsicht der jahrhundertelangen Denationalisierung des ukrainischen Volkes von den unumschränkten Institutionen. Iwan Franko beleuchtete systematisch diese imperialistische Politik der „Russifizierung“, dennoch zeigte er nicht weniger streng auch unsere anderen Opponenten, die schon durch die Ausbildungspolitik unser Volk und vor allem die Intelligenz zu polonisieren versuchten. Der Kampf für die nationale Schule der Ukrainer und Polen war unmittelbar mit dem politischen Wettbewerb für die zukünftige Staatlichkeit verbunden, deswegen hatte er einen erbitterten und kompromisslosen Charakter, aber nichtsdestotrotz wurde unter bestimmten zivilisierten Regeln durchgeführt, die die Verfassung von Österreich-Ungarn feststellte. Iwan Franko stellte das Wesen des russischen Staates genau fest, das eigentlich nur aggressiver Kollektivismus der „Einherrschaft, Völkerschaft und Orthodoxie“ war, zeigte die Verlogenheit des „Gendarms Europas“, der sich auch heute hinter dem „Befreiungskrieg“ Russlands „für die Slawen“, auch wenn schon nur „russischsprechenden“ versteckt.

Der Artikel „Zweisprachigkeit und Heuchelei“ sollte eine Pflichtlektüre für die Gesamt- und Hochschule werden, weil Iwan Franko in diesem Text seine Liebe und seine besondere Einstellung zur Muttersprache äußerst durchdringlich gezeigt hat. Das Instrumentarium der literarischen und linguistischen Hermeneutik meisterhaft benutzend schrieb der Kritiker über das geheimnisvolle, gewissermaßen mystische Substrat der Muttersprache und Literatur und seinen Einfluss auf das Individuum und die ganze Nation. Iwan Franko wurde zum Schöpfer der ukrainischen unifizierten Hochkultur, die traditionell gebildet und den nächsten Generationen über die nationalen Ausbildungsinstitutionen übergeben wird, außerdem gestaltete er aktiv die unifizierte ukrainisch gerichtete Konzeption des Aufbaus der modernen Gesellschaft, arbeitete beharrlich als Wissenschaftler und Künstler am Erschaffen der gemeinsamen allgemeinukrainischen „Sprachheimat“.

Wenn es um die praktischen Lehrparadigmen von Iwan Franko geht, so ist die stabile Verneinung des informativ-reproduktiven Studiums und des Erlernens der Belletristik ohne Einbeziehung der Literaturspezifik als universeller Kunstgattung am wichtigsten. Iwan Franko interessierte sich auch dauernd für die Methodologie der Lehrbücherbildung, wo er sich als Anhänger der Verfassersynthesen der Schriftstellerei zeigte, die nach den Prinzipien des allogenetischen Determinismus geschaffen wurden. Man sollte auch

Frankos europäische Positionierung der ukrainischen galizischen Schule erwähnen, da der ukrainische Schriftsteller und Wissenschaftler die veraltete Methodologie und Lehrmethodik in den pädagogischen Institutionen von Galizien schonungslos kritisierte, indem er die Ausbildungsqualität der Ukrainer und westeuropäischen Nationen korrelierte. Grundlegend und konzeptuell im System der Frankos Ansichten auf die Unterrichtsprogramme der ukrainischen Literatur in der Gesamt- und Hochschule ist der halbvergessene Artikel „Aus der Lektüre unserer Vorfahren des XI. Jahrhunderts“, in dem das Wissenschaftsschema der ukrainischen Geschichte von M. Hruschewskyj zielbewusst benutzt wurde, das die russische chauvinistische historiographische Konzeption der „allgemeinrussischen“ Völkerschaft verneinte.

Die Pflichtbedingungen der literarischen Ausbildung sollten die Ausarbeitung der kritischen Weltanschauungsweise sowie auch „eigene Meinung“ und eigene „geistige Arbeit“ werden, die eine einseitige Formalisierung und eine eng tendenzielle Textwahrnehmung ausschließen. Iwan Franko versuchte immer die moderne wissenschaftliche Methodologie der Arbeit mit dem literarischen Text und die missionarische Berufung der Literatur und des Studiums im nationalen Fortschritt organisch zu vereinigen. Er war ein meisterhafter Lektor, der unterschiedliche demokratische Kommunikationsweisen mit der Zuhörerschaft bekannte und deshalb den wissenschaftlichen Stil mit Improvisations- und Schauspielerelementen verband, folglich waren seine Vorlesungen nie eine lineare Anhäufung des datenliefernden Stoffes. Sehr wichtig bleibt das T. Schewtschenko erforschende Erbe von Iwan Franko. Seine zweibändige Ausgabe von „Kobsar“ aus dem Jahre 1908, die im Rahmen der Tätigkeit der philologischen Abteilung der „Wissenschaftlichen Gesellschaft Schewtschenko“ durchgeführt wurde, wurde für die zukünftigen akademischen Ausgaben von großem Belang, sie wurde zum Bestsellerbuch, zu einer obligatorischen Lektüre und dem Lehrwerk für die galizischen Schulen und Gymnasien. Eine komplizierte Evolution der Ansichten und der Beurteilung seiner T. Schewtschenko erforschenden Arbeit und des eigentlichen Schaffens von T. Schewtschenko bezeugt die kontroverse Studie von Iwan Franko „Die Skizzen zur Poesiebeurteilung von Taras Schewtschenko. I. „Hajdamaken“. Wie hoch Iwan Franko die „Interpretationskunst“ schätzte, wie viel Aufmerksamkeit er der „Interpretationstechnik“ schenkte, zeigt seine Analyse des Inhalts, der Form und des Stils der öffentlichen Auftritte von A. Scheptyzkyj. Nur in einzelnen Texten aus dem Ende des 19-ten und vor allem schon aus dem 20-sten Jahrhundert sieht man das deutliche Sehnen nach der Objektivierung der Schulwesensbeschreibung, außerdem entsprachen die Wahrnehmung und Interpretation des Topos der „podolischen Burse“ in den 80-er Jahren ihrer Zeit und den Aufgaben, die er stellte. Iwan Franko fühlte sich verpflichtet die Zivilisationserrungenschaften von Westeuropa und Nordamerika zu popularisieren, wollte sie in der ukrainischen Gesellschaft entwickeln und war überzeugt, dass man die kulturelle Selbstidentifizierung der Ukrainer verändern und verbessern kann und somit wählte er die Ausbildung und Wissenschaft als Quelle und Mittel des Fortschrittes völlig rechtmäßig zum besten Werkzeug. Der Standpunkt des reifen Franko hinsichtlich der Universitätsausbildung zeigt uns, wie wichtig für ihn die eigentliche Möglichkeit war die Kenntnisse und die Qualifikation zu erwerben, auch war seine ganze Tätigkeit als Intellektuellen und nationalen Funktionär darauf gerichtet sich selbst und das eigene Volk zu bilden. Der zu seiner Zeit nicht veröffentlichte Brief von Iwan Franko demonstriert sein reifes Verständnis der Ausbildungsrolle bei der Bildung und Entwicklung eines Staatsvolkes.

Immer noch beständig bleibt die Tendenz Iwan Franko als einen Sozialisten zu nennen, wenn man seine Tätigkeit in den 1870–80er Jahren berücksichtigt, nichtsdestotrotz gehörte er unbestreitbar zu den Gründern und aktiven Funktionären des ukrainischen „kulturellen Nationalismus“ (die Definition von J. Hatchinson). Die erste notwendige Etappe des ukrainischen Nationalismus in seinem Kampf gegen den russischen und polnischen Nationalismus bildeten völlig gesetzmäßig die Ausbildungszwecke: der Kampf für die Sprache und Literatur, Verlage, Presse, Schule und unter Bedingungen der politischen Liberalisierung wurde das Gefecht für die nationale Hochschulausbildung ausschlaggebend. Offensichtlich imponierte dem Iwan Franko der westliche liberale Typ der autonomen Lehranstalt mit vorhandenen akademischen Freiheiten. Der Klassiker behauptete sinnvoll, dass nur dasjenige Volk zu einer Staatsnation werden kann, das aus sich das

„Proletariat der Intelligenz“ formieren kann. Dabei verlieh Iwan Franko der Ausbildung und der Bildung einer Schicht von nationalen Intellektuellen die Hauptrolle, weil diese „auf europäische Art und Weise“ die Verantwortung für ihr Schicksal übernehmen könnten und sich von den äußeren Bedingungen und Prozessen nicht abhängig machen würden, indem sie sich als Opfer darstellten. Schon im 20-sten Jahrhundert schenkte Iwan Franko der Forschung des Zivilisationsbruchs zwischen dem Russischen Kaiserreich und dem Gesamtbild des liberalen Europas als einer Verkörperung der Ideen der deutschen klassischen Philosophie, des französischen und englischen Parlamentarismus, der humanitären und sozialistischen Ansichten die größte Aufmerksamkeit. Der Denker versuchte in seinen Texten den Ukrainern eine okzidentale Identität beizubringen und für das Hauptwerkzeug und –mittel hielt er vor allem die Universitätsausbildung. Kennzeichnend ist Frankos Unakzeptanz der Weltanschauungsdoktrin von L. Tolstoi mit ihren Ansätzen des Messianismus und der Entgegensetzung des Ostens und des Westens, mit ihrem Geist des „Verfaulens“, der wirklich über das kollektive russische Bewusstsein herrschte. Das heißt, „die ausgebildete Menschheit“ des Westeuropas ist wie eine Antithese zu der russischen „fiktiven Einheit“, „der allgemeinmenschlichen Bruderschaft und der weltumfassenden Liebe“. Das pädagogische, philosophische und publizistische Erbe von Iwan Franko ist heutzutage besonders aktuell. Drei Hauptunterricht von Iwan Franko kann man so formulieren: 1) okzidentale Mentalität ist eine Garantie für die Bewahrung der nationalen Eigenheit der Ukraine; 2) die westliche Identität wurde auch durch unsere materiellen und geistigen Errungenschaften formiert; 3) die liberale Universitätsausbildung ist das effizienteste Mittel für die Modernisierung der Nation und die Einordnungsquelle zum psychologischen und wertetragenden Konzept Europas.

RÉSUMÉ

Iwan Franko kształtował się i działał w „zachodniej” przestrzeni cywilizacyjnej, dlatego jego spuścizna pedagogiczna jest szczególnie ważna dla precyzyjnego wyboru standardów i celów edukacyjnych we współczesnych warunkach transformacji ukraińskiego systemu edukacji i nauki, dla odnowy zasad aksjologicznych i teleologii dydaktycznej w szkole, powrotu do uniwersalnych wartości cywilizacyjnych i kształtowania na ich podstawie aksjologii edukacyjnej. Teoria pedagogiczna jest wyrazem pewnego szerszego filozoficznego poglądu na świat, jest to rodzaj egzemplifikacji poprzez wyjaśnianie i przyswajanie metodologii wielu przykładów wcześniejszych praktyk edukacyjnych. Większość refleksji Franki dotyczących kwestii pedagogicznych charakteryzuje się pozytywistyczną filozofią człowieka i społeczeństwa, jednak rozumienie koncepcji człowieka, pogład na rzeczywistość, aksjologiczne cele i metody edukacji ewoluowały stopniowo: od „romantyzmu” do „modernizmu”, od „teorii wychowania Pestalozziego” do „pedagogiki pragmatyzmu Johna Deweya”.

Dominującą cechą charakteru wybitnego pedagoga była chęć przewodnictwa, pragnienie pierwszeństwa w nauce, próbach literackich i naukowych, niezależność i oryginalność myślenia, krytycyzm ówczesnego stanu społeczeństwa. W osobowości Franki łączyły się obrazowa i pojęciowa percepcja świata, emocjonalne i racjonalne, początek apolliński i dionizyjski, dlatego autor tekstów literatury pięknej „przeciwstawiał” w wielu dialogach pedagogicznych własne wątpliwości, rozwiązywał te pytania, które trapiły go na różnych etapach życia. Główny problem poszukiwań pedagogicznych Franki jest nadal aktualny: szkoła przede wszystkim zwraca uwagę na organizację i metody opanowania przez uczniów jak największej ilości informacji, ale to dopiero pierwszy etap i tylko instrumentalna kwestia pozbawiona ogólnych wartości kulturalnych i edukacyjnych. Pisarz na przełomie wieków jednoznacznie zaprzeczał dosłowne i jednostronne postrzeganie swojej twórczości, więc warto raczej mówić o dość subiektywnym połączeniu artystycznych wyrażeń realizacji w jego tekstach literackich, o dyskursie autora. Na przykład w recepcji utworu „Borys Hrab” współistnieją tendencje odczytywania właśnie biografii pisarza, historii tekstu i kręgu problemów, tematów, toposów podjętych w utworze, a także zintegrowanej wizji kulturowej, która jest często uważana za ważniejszą od aspektu wyłącznie literackiego.

Podstawą edukacji literackiej Franko uważał bezpośrednie poznawanie tekstu literackiego poprzez biografie pisarzy, ich wspomnienia, wspomnienia ówczesnie żyjących ludzi, korespondencje i innych „żywych” dokumentów epoki. Proces uczenia się literatury według wizji Franki przewiduje nie tylko zdobywanie wiedzy i informacji literackiej, lecz także zdobywanie na podstawie asymilacji tekstu własnego doświadczenia, oswojenie tekstu, powinno być stałą transformacją i ponownym tworzeniem. Nie zaprzeczając całkowicie możliwości korzystania z podręczników, materiałów krytycznych do uczenia się literatury, pedagog przypisywał im jedynie rolę środków pomocniczych do przetwarzania głównego składnika w dziedzinie sztuki słowa – Tekstu. Idee filantropii spostrzegamy w całej jego pracy dydaktycznej, a także zauważamy płynny ewolucyjny rozwój paradygmatu pedagogicznego Franki od pedagogiki pozytywistycznej do pedagogiki pragmatyzmu. Pedagogiczna doktryna Franki była wyłącznie proeuropejska, demokratyczna i humanistyczna. Filantropijne pomysły wychowawcze opierały się na percepcji świata społeczeństwa obywatelskiego, które kształtowało się w Niemczech i Szwajcarii i miało na celu kształcenie aktywnych i optymistycznych obywateli-patriotów. Stałym było dążenie Franki do sekularyzacji i demokratyzacji szkolnictwa, co było charakterystyczne dla następców Pestalozziego w rozwoju edukacji europejskiej, w tym Wilhelma von Humboldta (1767-1835),

Johanna Herbarta (1776-1841), Augusta Froebela (1782-1852), którzy już na filozoficznych podstawach neohumanizmu i etyzmu tworzyli kanon pedagogiczny drugiej połowy XIX – początku XX wieku. Niezaprzeczalnym faktem jest organiczny czas bytu naszego naukowcy w europejskiej przestrzeni cywilizacyjnej, ponieważ podstawowy w jego światopoglądzie był problem dowolnej percepcji świata – wolność człowieka, droga do demokracji jako formy życia społecznego, co określiło także jego drogę ewolucyjną do pedagogiki pragmatyzmu.

Analiza prozy pedagogicznej artysty przez pryzmat dyskursywności i socjologizmu wykazuje wyraźną tendencję od wysokiego poziomu krytycyzmu i hiperbolizacji wad w systemie edukacji we wczesnych tekstach o austro-węgierskiej szkole w latach 1870-1880 do mniej intensywnego „podmalowywania” i negatywnej typizacji cech edukacji oraz roli poszczególnych nauczycieli w rozwoju jego osobowości i nauki w różnych instytucjach w latach 1890-1900. Kolejną potężną lekcją od Franki-pedagoga jest jego stałe dążenie do rozwoju postrzegania krytycznego w przestrzeni szkolnej, ponieważ edukacja w wolnym świecie nie może tylko odtwarzać, tylko nagromadzać wiedzę i doświadczenie: krytyczne postrzeganie, twórczość jako przemyślenie kanonu i szablonów są prowadzącymi cechami kształtowania osobowości na podstawie edukacji literackiej. Franko najbardziej szukał w swoich nauczycielach oryginalności myślenia, nietypowych rozwiązań w opanowaniu materiału szkolnego, niezależności sądów i ocen, innowacyjnych metod badawczych, dlatego sprzeciwiał się konserwatyzmowi szkolnictwa gimnazjalnego i wyższego, w którym w dużej mierze dominował reprodukcyjny tryb nauczania. Altruistyczna działalność uczonego w edukacji jest przykładem dla współczesnej wspólnoty pedagogicznej. Intencje Franki udowadniają jego poglądy antytotalitarne, stałe pragnienie rozwoju myślenia twórczego w przestrzeni szkolnej. Franko aktywnie zaprzeczał poprzez swoją pracę naukową i publicystyczną kanony totalitarnego i ujednoczonego społeczeństwa, co udowadnia mentalną i wartościową przynależność do demokratycznego układu edukacji i zachodniej, europejskiej przestrzeni humanistycznej. Oznacza to, że „obywatelska działalność organizacyjna”, która jest skierowana do swoich „narodowych wrót”, właśnie jest formułą Franki politycznej konkurencji, na celu której jest pozyskanie przez Ukrainę podmiotowości w procesach międzynarodowych, a rozwój ukraińskiego systemu edukacyjnego pozwoli na sformowanie aktywnego, zdolnego do samodzielnego myślenia i odpowiedzialnego za swój los społeczeństwa. W tekstach Franki odzwierciedlone zostały realia rozwoju ukraińskiej społeczności Galicji, której głównym problemem był proces dyfuzji inteligencji narodowej, której większa część dość często wybierała propolską (progermańską, promoskiewską) orientację, co powodowało osłabienie, wykrwawienie możliwości modernizacji swojego narodu. Niewątpliwie główną rolę w tym rozwoju miało odegrać szkolnictwo narodowe, wykształcenie w języku ojczystym, co w monarchii konstytucyjnej było możliwe. Pisarz stworzył wymowny obraz „cenzury profesorskiej”: jest to dosłowna i metonimiczna definicja konserwatywno-klerikalnego stanowiska dominującego w „Proswita”, Towarzystwie Naukowym im. T. Szewczenki, redakcjach gazet i czasopism partii narodowców. Często Franko wybiórczo i dość subiektywnie traktował w swoich pracach naukowych i publicystycznych działalność artystyczną i społeczno-narodową swoich przeciwników politycznych, próbując bilansować między wymaganiami bezkompromisowego Drahomanowa i obiektywną zasadnością angażowania się w narodowski nurcie życia narodowego i kulturowego Galicji drugiej połowy XIX wieku.

Odnosnie Franki mamy ustalony, wypowiedziany w ciągu prawie wiekowej obcej dominacji ustroju ideologicznego mit o jego socjalistycznej (kosmopolitycznej, internacjonalistycznej) tożsamości. Oczywiście w obszarze wiedzy akademickiej, w której logika faktów i argumentacji nieco się różni od masowej, taka interpretacja już od dawna jest anachroniczna i wyraźnie jednostronna. Franko to bardzo złożone zjawisko ukraińskiego intelektualisty o wyraźnej tożsamości europejskiej. „Późny” Franko kategorycznie oceniał współpracę ukraińsko-rosyjską, stwierdzając jej bezsensowność i nawet szkodę dla „ogólnostowiańskiego” postępu, ponieważ pragnienie szowinistyczne przeważającej większości rosyjskich elit polegające na tym, by wszystkie narody „utopić” w „ruskim morzu”, podkarmione absolutystyczną polityką carską z jego agresywnym „prawosławiem” niwelowało próby hipotetycznej „westernizacji” Rosji. Cechy mentalne rosyjskiej społeczności nie pozwoliły przyjąć i przyswoić europejskich zasad indywidualizmu i prawa jednostki do wyboru i rozwoju, które już wtedy stanowiły rolę głównych przewodników, w tym pedagogiki europejskiej. Natomiast tendencja znacznej części

rosyjskiej ludności do autorytaryzmu i despotyzmu w różnych jego formach znalazła swój wyraz w milczącej pobłażliwości wielowiekowej denacjonalizacji narodu ukraińskiego ze strony autokratycznych instytucji. Franko systematycznie pokazywał tę imperialną politykę „zmoskalenia”, ale nie mniej bezlitośnie przedstawiał innych naszych przeciwników, którzy już próbowali spolonizować przez politykę edukacyjną naszych ludzi, zwłaszcza inteligencję. Walka o szkołę narodową Ukraińców i Polaków była bezpośrednio związana z rywalizacją polityczną za przyszlą państwowość, więc nabierała ostrego i bezkompromisowego charakteru, ale mimo to była prowadzona według pewnych cywilizowanych zasad, które ustalała konstytucja Austro-Węgier. Franko dokładnie wskazał istotę państwa moskiewskiego, agresywnego kolektywizmu „samodzierżawia, narodowości i prawosławia”, pokazał hipokryzję „żandarma Europy”, który i dziś ukrywa swoją twarz za maską „wyzwolielskiej” wojny Rosji za „Słowian”, choć już tylko „ruskojęzycznych”.

Artykuł *Dwujęzyczność i dwulicowość (Двоязычність і дволичність)* powinien stać się obowiązkową lekturą dla szkoły średniej i wyższej, ponieważ w tym tekście Franko pokazał w niezwykle przenikliwy sposób swoją miłość, swój szczególny stosunek do języka ojczystego. Umiejętnie wykorzystawszy narzędzia hermeneutyki literackiej i językowej, krytyk napisał o tajemniczym, w pewnym zakresie mistycznym podłożu języka ojczystego i literatury oraz jego wpływie na jednostkę i cały naród. Franko stał się twórcą ukraińskiej ujednocionej wysokiej kultury, która jest tradycyjnie tworzona i przekazywana przyszłym pokoleniom poprzez narodowe instytucje edukacyjne, aktywnie kształtował jednolitą ukrajinofilską koncepcję budowy nowoczesnego społeczeństwa, zawzięcie pracował jako naukowiec i artysta nad stworzeniem wspólnej ogólnoukraińskiej „ojczyzny językowej”.

W przypadku praktycznych paradygmatów edukacyjnych Franki główne jest stałe zaprzeczenie nauczania informacyjno-reprodukcyjnego, rezygnacja z nauki beletrystyki bez uwzględnienia specyficzności literatury jako uniwersalnej formy sztuki. Franko cały czas był zainteresowany metodologią tworzenia podręczników, gdzie zaprezentował się jako zwolennik autorskich syntez pisarstwa stworzonych na zasadzie allogenetycznego determinizmu. Należy również wyróżnić europejskie pozycjonowanie przez Frankę galicyjskiej szkoły ukraińskiej: ukraiński pisarz i uczyony bezlitośnie krytykował przestarzałą metologię i metodykę nauczania w instytucjach edukacyjnych Galicji, korelując jakość wykształcenia Ukraińców i narodowości zachodnio-europejskich. W systemie poglądów Franki na temat programów nauczania ukraińskiej literatury w szkole średniej i wyższej podstawowe i konceptualne znaczenie ma zapomniany artykuł *Z lektury naszych przodków w XI. wieku (Із лектури наших предків XI в.)*, w którym celowo zastosowano schemat naukowy ukraińskiej historii Mychajła Hruszewskiego, który zaprzeczał rosyjską szowinistyczną historiograficzną koncepcję „obszczeruskoj” narodowości.

Istotnym warunkiem dla edukacji literackiej powinno stać się wypracowanie krytycznego sposobu postrzegania świata, „własne zdanie”, własna „praca duchowa”, co wyklucza jednostronną formalizację i wąsko tendencyjne odbieranie tekstu. Franko zawsze starał się organicznie łączyć modernistyczną naukową metodologię pracy nad tekstem literackim z mesjanizmem literatury i edukacji w rozwoju kraju. Franko był doświadczonym wykładawcą, który wyznawał różne demokratyczne metody komunikacji z publicznością, dlatego łączył styl naukowy z elementami improwizacji i artystyczności – jego wykłady nigdy nie były liniowym nagromadzeniem materiału faktograficznego. Pozostaje bardzo ważna szewczenkoznawcza spuścizna Iwana Franki. Dwutomowa edycja *Kobziarza* przygotowana przez Frankę w 1908 roku w ramach działalności sekcji filologicznej Towarzystwa Naukowego im. T. Szewczenki była przełomowa dla przyszłych publikacji naukowych, stała się bestsellerem, konieczną lekturą i podręcznikiem dla galicyjskich szkół i gimnazjów. Skomplikowaną ewolucję poglądów i ocen własnej pracy szewczenkoznawczej i twórczości właśnie Szewczenki udowadnia kontrowersyjny artykuł Franki *Przyczynki do ocenienia poezji Tarasa Szewczenki. I. „Hajdamaki” (Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка. I. “Гайдамаки”)*. Skalę oceny przez Frankę „sztuki interpretacji”, poświęcenia uwagi „technice interpretacyjnej” przedstawia jego analiza treści, kształtu i stylu wystąpień publicznych A. Szeptyckiego. Tylko w niektórych tekstach końca XIX, a zwłaszcza XX wieku, widzimy wyraźną chęć obiektywizacji opisu szkolnictwa, a percepcja

i interpretacja toposu „bursy podolskiej” w latach 80. były zgodne ze swoim czasem i zadaniami, które on stawiał. Franko uważał za swój obowiązek popularyzację osiągnięć cywilizacyjnych Europy Zachodniej i Ameryki Północnej, starał się je rozwijać w społeczeństwie ukraińskim i był przekonany, że samoindyfikację kulturową Ukraińców można zmieniać i poprawiać, a najlepszym narzędziem nie bez powodu wybrał edukację i naukę jako źródło i środek postępu. Pozycja dojrzałego Franki na temat wykształcenia wyższego pokazuje nam, na ile ważna była dla niego sama możliwość zdobycia wiedzy i kwalifikacji, a cała jego działalność intelektualisty i działacza narodowego miała na celu kształtowanie siebie i swojego narodu. Niewydany w swoim czasie list Franki pokazuje jego dojrzałe rozumienie roli edukacji w kształtowaniu i rozwoju narodu państwowego.

Nadal utrwalona jest tendencja do nazywania Franki socjalistą, biorąc pod uwagę działania w latach 1870-80, a mimo to on niezaprzeczalnie należał do założycieli i aktywnych działaczy ukraińskiego „nacionalizmu kulturowego” (definicja D. Hutchinsona). Pierwszym niezbędnym etapem ukraińskiego nacionalizmu w walce z nacionalizmami rosyjskim i polskim były naturalnie cele edukacyjne: walka o język i literaturę, wydawnictwa, prasę, szkołę, a w warunkach liberalizacji politycznej najważniejsza stała się walka o narodowe szkolnictwo wyższe. Podobno w Francji imponował zachodni liberalny typ uczelni autonomicznej z wolnościami akademickimi. Klasyk słusznie twierdził, że tylko ten naród zostanie narodem państwowym, który potrafi stworzyć z siebie „proletariat inteligencji”. Kluczową rolę w tym Franko widział w edukacji oraz w tworzeniu warstwy intelektualistów narodowych, którzy „po-europejsku” potrafiliby wziąć odpowiedzialność za swój własny los, a nie uzależniałoby go od czynników i procesów zewnętrznych, czyniąc z siebie ofiarę. Już w XX wieku Franko poświęcił największą uwagę badaniom rozłamu cywilizacyjnego pomiędzy Imperium Rosyjskim a zbiorowym wizerunkiem liberalnej Europy jako wcieleniem idei klasycznej filozofii niemieckiej, francuskiego i angielskiego parlamentaryzmu, poglądów humanistycznych i socjalistycznych. Myśliciel w swoich tekstach starał się przyszczepić Ukraińcom okcydentalną tożsamość, a głównym narzędziem i środkiem uważał przede wszystkim wykształcenie uniwersyteckie. Znaczące jest odrzucenie przez Frankę ideologicznej doktryny Ł. Tołstoja z jej potęgą mesjanizmu i opozycji Wschodu i Zachodu, jej duchem „zgnilizny”, który rzeczywiście zniewolił zbiorową rosyjską świadomość. To znaczy „wykształcona ludność” Europy Zachodniej jako antyteza rosyjskiej „fikcyjnej jedności”, „wszechludzkiego braterstwa i wszechmocnej miłości”. Dziedzictwo pedagogiczne, filozoficzne i dziennikarskie Iwana Franki jest dziś szczególnie aktualna. Trzy główne lekcje Franki można sformułować w następujący sposób: 1) mentalność okcydentalna jest gwarancją zachowania integralności narodowej Ukrainy; 2) zachodnia tożsamość została ukształtowana także z udziałem naszych osiągnięć materialnych i duchowych; 3) uniwersyteckie wykształcenie liberalne jest najskuteczniejszym środkiem modernizacji narodu i źródłem zaangażowania w psychologiczną i wartościową koncepcję Europy.

ПОКАЖЧИК ІМЕН

- Агеєва, Віра 371
 Аксаков, Іван 294
 Андерсон, Бенедикт 45, 349
 Андрущенко, Віктор 45, 204, 349
 Антонич, Богдан-Ігор 51, 349
 Апухтін, Александр 191
 Арабажина, Наталія *див.* Деген, Наталія
 Аристотель 308
 Аполлінер, Гійом 198
Багалій, Дмитро 142
 Баган, Олег 32, 35, 36, 332, 349
 Бадені, Казимир 205, 270, 278
 Баздо, Беренд *див.* Базедов, Йоганес
 Бернгард
 Базедов, Йоганес Бернгард 79, 84, 86, 87
 Бандрівський, Карло 61, 349
 Бандура, Олександра 16, 34, 45, 221–222,
 349
 Бандура В. 62
 Барабаш, Мар'яна 32
 Барабаш, Юрій 45, 179, 183, 294, 315, 316,
 349
 Баран, Євген 349
 Баран, Степан 20, 114, 326–327, 349
 Баранович, Лазар 143, 234
 Барвінський, Олександр 140, 222, 289, 292,
 349
 Барвінський, Василь 164
 Барвінські, *брати* 58 *див. також*
 Барвінський, Олександр, Барвінський,
 Василь
 Басс, Іван 19, 151, 350
 Баттаглія, Гвідо 286
 Бахтін, Михайло 161
 Бекон, Френсіс 159
 Белей, Іван 85
 Бентковський, Фелікс 231
 Бердяєв, Микола 196
 Бернс, Роберт 178
 Бетховен, Людвіг ван 198
 Белінський, Віссаріон 40, 222
 Біленко, Тетяна 33, 36, 350
 Біленький, Теодор 79, 86–88
 Білецький, Леонід 45, 350
 Білецький, Олександр 151, 229–230
 Білінський, Леон 45
 Блонський, Павло 58
 Бобжинський, Міхал Геронім 330
 Богачевська, Лілія 37, 350
 Богданова О. 231
 Бодянський, Осип 231
 Бокаччо, Джованні 198
 Бондар, Лариса 22–23, 28–29, 53, 69, 83,
 350, 357
 Бондар О. 16
 Борковський, Олександр 203
 Борщ Ж. 38–39, 98, 118–119, 350
 Брагінець, Андрій 15–16, 350
 Брик, Іван 273
 Брюкнер, Олександр 265, 268
 Бугайко, Тетяна 231
 Бугайко, Федір 231
 Будний, Василь 350, 357
 Бучинський, Мелітон 136
Вакарчук, Іван 350
 Валіцький, Анджей 45, 322–323, 350
 Васянович, Григорій 28, 45, 66, 350–351
 Вахнянин, Анатоль 58, 164
 Венцлевський, Зигмунт 117, 264–266, 268
 Вербицький, Михайло 164, 272
 Вервес, Григорій 65
 Верхратський, Іван 58, 62, 70–71, 100, 133,
 145, 218, 351
 Веселовський, Олександр 138
 Винниченко, Володимир 59, 194
 Вишенський, Іван 15, 239
 Вишневецький, Омелян 35, 45, 350
 Вишнівський, Роман 35, 36, 66, 351, 385
 Вінчі, Леонардо да 143
 Вітвицька, Світлана 351
 Віщанська, Світлана 351
 Віттлін, Йозеф 168
 Вовк, Людмила 58
 Вовк, Федір (Хведір) 273, 292
 Вовчок, Марко (Марія Вілінська) 301, 302,
 371
 Возняк, Михайло 8, 10–11, 15, 21–22, 26,
 29, 45–46, 50–51, 65, 77, 106, 128, 222,
 229–231, 234–236, 264, 312–314, 351–352
 Войташевський, Григорій 40, 50, 71, 72,
 106, 124–127, 269–270, 316
 Войцеховський, Тадей 268
 Волошина, Неоніла 45, 220–222, 352
 Воробкевич, Сидор 121
 Врубель, Лукаш 45, 169
Гаврилюк, Олександр 352
 Галаган, Павло 138
 Гантінгтон, Самуель 310
 Гарасим, Ярослав 24, 352
 Гатцук, Микола 231
 Гатчінсон, Джон 45, 202–203, 323–324, 347,
 352
 Гастєв, Олексій 58
 Гессен, Сергій 58
 Гельбіх, Карл 264

- Гербарт, Йоган 93, 248, 338
 Герцен, Олександр 196
 Глинка, Лев 352
 Глушкевич М. 334
 Гнатів, Ярослав 23, 45, 53, 268, 352
 Гнатюк, Михайло 22, 24, 28, 45, 53, 80, 104, 108, 133, 166, 173, 229–230, 266, 274, 278, 352
 Гоголь, Микола 181, 183, 189, 202, 259–260, 294
 Головацький, Іван 208
 Головацький, Яків 140, 208, 221, 224, 236, 268
 Голод, Роман 22, 45, 53, 352
 Голуховський, Агенор 268
 Гольберг, Марк 33, 35, 45, 66, 210–211, 353
 Гомер 55, 74, 76, 219, 304
 Горак І. 353
 Горак, Роман 23, 45, 53, 97, 268, 353
 Горбач, Назар 353
 Горбач, Олекса 233, 353
 Горинь М. 16
 Гошинський, Северин 283
 Грабович, Григорій 45, 167, 287–288, 315, 353
 Грицак, Ярослав 41–42, 45, 60, 70, 100, 103–105, 113–115, 133–134, 145–146, 148, 150–151, 158, 175, 200–211, 259–260, 269, 281–282, 353
 Грінченко, Борис 67, 121–122, 138, 140–141, 166–167, 173, 186, 298
 Грінченко, Марія 186
 Гром'як, Роман 45, 157, 236, 353
 Гронлунд, Норман 354
 Грушевський, Михайло 184, 202–203, 230, 244, 262, 272–273, 324, 344
 Гузар, Зенон 16–17, 32–36, 45, 51, 66–67, 210–211, 296, 354
 Гузар, Любомир 20, 37
 Гулевич, Лілія 354
 Гумбольт, Вільгельм фон 93, 248, 338
 Гундорова, Тамара 45, 53, 146–147, 299, 303, 354
 Гуняк, Михайло 32, 35–36, 354
 Гуссерль, Едмунд 162
 Гушалевиц, Іван 272
 Гадамер, Ганс-Георг 45, 162, 179–181, 185, 201–202, 211, 343, 354
 Гелнер, Ернест 322–323
 Гутс-Мутс, Йоган Крістоф Фрідріх 84
Дюї, Джон 45, 56, 89, 223, 243, 336, 354
 Давидов, Василь 58
 Даль, Володимир 206
 Дарвін, Чарлз 113
 Дашкевич, Микола 111
 Деген (у шлюбі Арабажина), Наталія 188
 Дегени, *родина* 188–189, 369
 Деген, Сергій 188
 Денисюк, Іван 8–9, 16, 22–23, 25–30, 45, 51–53, 62, 64–68, 73, 99, 134, 152, 156, 160, 234–235, 280, 285, 337, 354–356
 Демков, Михайло 58, 121,
 Демчук, Наталія 66, 354
 Дефо, Даніель 92
 Дзеверін, Олександр 19, 39, 51–52, 112, 114, 118, 356
 Дигасінський, Адольф 191
 Діккенс, Чарлз 37
 Ділтей, Вільгельм 179
 Дімаров, Анатолій 216, 356
 Добролюбов, Микола 40, 61
 Дольницький, Антін 174
 Доманицький, Василь 292–293, 376
 Дондуков-Корсаков, Олександр 194
 Донцов, Дмитро 356
 Дончик, Віталій 356
 Дорошенко, Володимир 19–20, 45, 52, 230, 356
 Дорюфтей, Орест 210
 Драгоманов, Михайло 42, 63–64, 70–71, 77, 85, 101, 107, 134–138, 145, 148, 150–151, 167–168, 170, 174, 177–178, 190, 195, 198, 202, 206, 211, 218, 271, 281–282, 284–285, 287, 289, 290–294, 308–309, 320, 322, 324, 341, 356
 Драй-Хмара, Микола 13, 51
 Дронь, Катерина 356
 Духнович, Олександр 221
 Дюрінг, Саймон 45, 356
Євтух, Микола 38, 357
 Євшан, Микола 13, 51, 357
 Єфименко, Олександра 202
 Єфремов, Сергій 10, 50, 106, 128–129, 231, 233, 357
Желябов, Андрій 190
 Жеромський, Стефан 191
 Жила, Світлана 45, 357
 Житецький, Павло 141, 207, 223
 Жід, Андре 168
Забужко, Оксана 357
 Зайцев, Олександр 357
 Заклинські, *брати* 58
 Зальцман, Хрiстiан 79, 84–88
 Занков, Леонід 58
 Застирець, Йосиф 222, 237
 Захарова, Валентина 38, 66, 357
 Захлопана, Ніна 25, 357
 Заячківська, Надія 25, 357
 Зеров, Микола 13, 51, 275–277, 357
 Зорівчак, Роксолана 357
 Зіньківський, Трохим 186
 Золя, Еміль 156–157

- Зубрицька, Марія 358
 Зубрицький, Михайло 36, 358
 Іванишин, Мирослава 36, 358
 Іванишин, Петро 33, 36, 332, 358
 Льєнков, Едвард 58
 Льницький, Микола 11–12, 29, 33, 45, 210–211, 359
 Інгарден, Роман 161–163, 168–169, 241, 359, 387
 Ісаїв, Петро 359
Калитовський, Омелян 308–309
 Каліна, Антон 268
 Кальдерон де ла Барка, Педро 318
 Кампе, Йоахім Генріх 84
 Камю, Альбер 168
 Каневська, Лариса 38, 45, 107–108, 359
 Каптерев, Петро 58
 Караманов, Олексій 25, 359
 Карпенко-Карий, Іван 184
 Каспрук, Арсен 19, 151, 350
 Касярум, Надія 359
 Касярум, Ольга 359
 Качала, Степан 58
 Кашенко, Всеволод 58
 Качкан, Володимир 359
 Качмар, Володимир 41, 359
 Квас, Олена 359
 Кишакевич І. 164
 Квітка-Основ'яненко, Григорій 92, 113, 260, 302
 Кіраль, Сидір 359
 Кістяківський, Федір 188
 Клемертович, Михайло 120–121
 Кленке, Герман 91–92
 Кленке, Ріхтер 91
 Климко А. 200
 Клочек, Григорій 45, 159, 288, 360
 Ключко-Франко, Анна 360
 Кобель, Леся 40, 98, 122, 360
 Кобринський, Йосафат 221
 Кобринська, Наталя 58, 189, 349, 369
 Ковалевський, Євген 189
 Ковальчук, Алла *див.* Швець, Алла
 Козлов, Роман 123, 360
 Колесса, Олександр 141, 274, 278
 Колесса, Філарет 371
 Комариця, Мар'яна 360
 Коменський, Ян Амос 40
 Кониський, Олександр 78, 85, 138, 164, 171, 184, 292
 Конт, Огюст 94, 339
 Копач, Іван 65
 Копистенський, Захарія 239
 Коріневич, Михайло 360
 Корнійчук, Валерій 23, 29–30, 45, 53, 93, 121, 251, 253–254, 261, 357, 360–361
 Королько, Андрій 247, 361
 Короткий, Віктор 361
 Корпанюк, Микола 356
 Коряк, Володимир 12–13, 51, 361
 Космеда, Тетяна 361
 Костельник, Гавриїл 51
 Костомаров, Микола 113, 181–182, 187–189, 231, 290
 Костюк, Григорій 275–276, 361
 Котермак, Юрій 58
 Котляревський, Іван 111, 140, 144, 186, 204, 226, 231, 234
 Коцовський, Володимир 58, 133, 165, 289, 294
 Коцюбинський, Михайло 59
 Кочан, Ірина 361
 Кравець, Юлія 361
 Кравченко І. 40–41, 98, 122, 361
 Кравченко, Уляна *див.* Шнайдер Юлія
 Красовський, Іван 111
 Кремень, Василь 357
 Кримський, Агатангел 137–142, 145, 361
 Криса, Богдана 246, 361
 Крохмальний, Роман 357
 Крупач, Микола 357, 362
 Крупська, Надія 58
 Кузьмінський, Анатолій 45, 362
 Куліш, Пантелеймон 41, 82, 94–95, 113, 177–178, 181, 187, 231, 260, 294, 299
 Кульчицька (у шлюбі – Франко), Марія 59
 Кульчицька, Людвіка 59
 Купер, Фенімор 92
 Купісевич, Чеслав 45
 Кухар, Валентина 172, 173
 Куца, Ольга 45, 101
 Куцевол, Ольга 45, 362
Левицький, Володимир (*псевд.* Василь Лукич) 19, 170–174, 181, 362–363
 Левицький, Йосип 221
 Левицький, Кость 292
 Левківський, Михайло 362
 Легка, Оріся 362
 Легкий, Микола 22, 29, 45, 53, 69, 157, 159, 362–363
 Ленау, Ніколай 63
 Лепкий, Богдан
 Лессінг 284, 318,
 Ленцик, Василь 363
 Лещенко, Марія 57
 Лизанівський, Іван 12, 51
 Лизогуб, Федір 190
 Ліске, Ксаверій 321
 Лопатинський, Лев 188
 Лузан, Петро 363
 Лукаш, Микола 198
 Лукич Василь *див.* Левицький Володимир

- Лукіянович, Денис 278, 363
 Луцишин, Олена 165, 181, 363
 Луців, Лука 20, 45, 52, 59, 109, 115–116,
 136–137, 200, 331, 363
 Лучко, Олег 363
 Любек Е. 328
Мазепа, Іван 94, 177, 190
 Мазуркевич, Олександр 16–17, 34, 45, 51,
 58, 118, 364
 Маковей, Осип 31, 58, 171, 203, 280, 388
 Максимович, Іван 234
 Максимович, Михайло 233, 294
 Маланюк, Євген 20, 52, 364
 Малицька, Костянтина 11, 58
 Манн, Томас 168
 Маранцман, Володимир 231
 Марків, Осип 114, 200
 Масляк, Володимир 163–168
 Масляк, Омелян 164
 Масляк, Степан 164
 Мацевко-Бекерська, Лідія 364
 Медвідь, Ігор 364
 Мельник, Оксана 349
 Мельник, Ярослава 23, 29, 45, 53, 133, 149,
 364
 Метлинський, Амвросій 231
 Микитюк, Володимир 9, 14, 22, 25, 30,
 53–54, 70, 83–84, 93, 117, 133–134, 230,
 250–254, 256–257, 259, 310–311, 357,
 364–367, 370, 387
 Михайлин, Ігор 367
 Мірошник І. 367
 Мірошниченко, Леся 367
 Мирний, Панас 59, 171, 184
 Мілль, Джон Стюарт 94, 339
 Мілош, Чеслав 168
 Міцкевич, Адам 115, 149, 314, 322
 Могильницький, Іван 221
 Монтень, Мішель 159
 Мордовець, Данило 171, 181–187, 377
 Моренець П. 16
 Мороз, Мирослав 19, 240, 318, 368
 Мох, Олександр 51, 368
 Мочульський, Михайло 23, 121, 368
 Мудрий, Василь 368
Набитович, Ігор 36, 45, 368
 Наєнко, Михайло 45, 368
 Назарук, Осип 14, 45, 51, 368
 Наливайко, Дмитро 179, 369
 Нахлік, Євген 32, 53, 71–72, 127, 186, 188–
 189, 369
 Неділько, Всеволод 231
 Невмержицька, Олена 369
 Нечиталюк, Михайло 15, 22, 45, 230, 235,
 369
 Нечуй-Левицький, Іван 139, 184, 260, 285,
 292, 299, 369
 Нижанківський, Остап 164
 Новикова М. 11, 40, 62, 71, 106, 123–127,
 269–270.
 Новиченко, Леонід 285, 369
Огоновський, Омелян 9, 22, 50, 58, 65–66,
 70, 83–84, 101, 111, 117, 133–134, 137–
 138, 141, 143, 145, 164, 222–236, 264,
 266–268, 270–271, 278, 282–283, 285–
 294, 304 – 307, 309–311, 315, 320–321,
 325, 327, 369–370
 Огоновські, *брати* 58; *див.* також
 Огоновський, Омелян
 Ожешко, Еліза 191
 Оленич, Сергій 25, 370
 Олійник, Мирослава 370
 Оліфіренко, Вадим 231–232, 236–237, 243,
 370
 Орвелл, Джордж 168
 Ортега-і-Гасет, Хосе 45, 137, 168, 370
 Охорович, Юліан 164, 268, 319, 321
Павлик, Михайло 26, 83, 101, 151, 167, 174,
 320
 Партицький, Омелян 164
 Пархета, Любов 370
 Пасічник, Євген, 45, 220, 231, 370
 Пастух, Тарас 22, 27, 30, 45, 53, 370
 Пастушенко, Наталія 371
 Пахльовська, Оксана 371
 Пачовський, Василь 371
 Перетц, Володимир 13, 51
 Перкінс, Девід 45, 371
 Песталоцці, Йоган Генріх 28, 56, 78–79, 82,
 84–90, 92–93, 336, 338
 Петлюра, Симон 196
 Петраш Й. 16
 Петраш, Осип 25, 371
 Петров-Домонтович, Віктор 301, 371
 Петров, Микола 111
 Петрушевич, Антоній 139
 Пилипенко, Сергій 12, 51
 Пилипчук, Святослав 22, 24, 53, 363, 371
 Пипін, Олександр 139, 141, 232–233, 370
 Пікулицький, Богдан 28, 104
 Пілат, Роман, 268
 Платон 159, 240
 Плутарх 159
 Плющ В. 315
 Погодін, Михайло 331
 Погребенник, Володимир 19, 37, 45, 371
 Полоцький, Симеон 189
 Пом'яловський, Ніколай 105, 299–301,
 311–312, 380
 Попович, Климентина 167
 Потебня, Олександр 142, 223

- Походзіло, Микола 17, 371
 Працьовитий, Володимир 25, 73, 371
 Присяжний Т. 372
 Присяжний П. 372
 Прокопович, Теофан 189
 Прус, Болеслав 191
 Прутков, Кузьма 141
 Пультер, Станіслав 38, 372
 Пушкін, Олександр 191
 Пшеничний, Євген 20, 28, 32–33, 35–37, 45, 67, 108, 210–211, 372
 П'ятакова, Галина 370
Рабле, Франсуа 318
 Равчина, Тетяна 25, 66, 372
 Раковський, Іван 273
 Рез 3. 231
 Рейс, Філ 372
 Рижак, Людмила 25, 372
 Рогатинець, Юрій 111
 Романчук, Юліан 58, 222, 283, 291–293, 372
 Ростовський, Димитрій 189
 Роткович, Яків 231
 Рошкович (у шлюбі Озаркевич), Ольга 119, 174
 Руданський, Степан 121, 171, 296, 299–300, 304, 311
 Рудницький, Леонід 21, 52, 372
 Рудницький, Михайло 51, 274, 372
 Рудницький, Ярослав 20
 Руссо, Жан-Жак 84, 93
Сабат, Галина 36, 45, 372–373
 Сабов, Євмен 237, 378
 Савинець, Василь 16, 118, 373
 Салига, Тарас 23, 30, 45, 53, 373
 Салтиков-Щедрін, Михайло 193
 Самійленко, Володимир 171, 299
 Сарницький, Климент Кароль 268
 Сартр, Жан-Поль 162, 168
 Свидницький, Анатолій 296, 299–300, 304–305, 307–308, 311
 Свидницький, Патрикій 305
 Сенека 159
 Сенік, Любомир 22–23, 30, 45, 53, 373
 Сербенська, Олександра 24, 373
 Синичич, Галина 373
 Ситченко, Анатолій 45, 373
 Сірко, Іван 190
 Сірополко, Степан 19, 45, 52, 154–155, 209, 273, 373
 Скільський, Дмитро 37, 373
 Скворода, Григорій 58, 60, 120, 178
 Скоць, Андрій 22, 30, 45, 53, 373
 Скупейко, Лукаш 45, 373
 Слабошпицький, Михайло 373
 Славинецький, Епіфаній 189
 Слоньовська, Ольга 288
 Смаль, Василь 17–18, 39–40, 51, 58, 119, 130–131, 156, 373
 Смаль-Стоцький, Степан 58
 Совіньський, Леонард 286–287
 Спенсер, Герберт 94, 339
 Ставицька, Леся 298, 373
 Старицький, Михайло 137, 189, 190, 195, 299
 Стельмахович, Мирослав 37, 45, 374
 Степанишин, Борис 17, 45, 51, 220, 231, 293, 374
 Стефанів, Василь 357
 Сторчак К. 16, 34
 Стоу, Бічер 92
 Струве, Петро 195
 Студинський, Кирило 58, 273–274, 325
 Стус, Василь 294
 Сумцов, Микола 142–145, 204–206, 374
 Сухий, Олексій 41, 374
 Сухомлинська, Ольга 58
Татарин Я. 38, 374
 Терлецький, Остап 185
 Тершаковець, Михайло 374
 Тимошенко, Леонід 42, 105, 374
 Тихолоз, Богдан 22, 29–32, 45, 53, 66, 374–375
 Тихолоз, Наталя 30–32, 45, 90–92, 375
 Тімар, Томас 45, 375
 Ткачук, Микола 156–157, 375
 Токмань, Ганна 45, 220, 356, 375
 Толстой, Лев 331, 333–334, 348
 Томашівський, Степан 273
 Торбацький, Микола 237
 Торонський, Олексій 222
 Трильовський, студент Львівського університету 188
 Туптало, Дмитро 189
 Турчинський, Емерик 99, 114, 117
 Тютюнник, Григорій 216
Українка, Леся 58, 375
 Уліцька, Данута 45, 162–63, 375
 Устиянович, Микола 92
 Ушинський, Костянтин 282
Федорак, Назар 375
 Федорук, Олесь 287–288, 315
 Федькович, Юрій 121, 221, 299, 302, 320;
також Федькович, Осип 138, 171
 Фельбігер, Йоган Ігнац 84, 86
 Филипович Павло 13, 51, 275, 277–278
 Фіцула, Михайло 375
 Франко, Андрій 292–293, 376
 Франко, Зиновія, 376
 Франко, Тарас 165–166, 384
 Фребель, Август 93, 338
 Фрейре, Пауло 45, 385

- Хом'яков**, Олександр 126
 Хороб, Степан 385
 Худаш Л. 17, 385
Цвіклінський, Людвик 268
 Цегельський, Лонгин 327
 Цеглинський, Григорій 171
 Ціхоцький, Іван 24, 385
Чайка, Володимир 45, 385
 Чалий, Михайло 284, 289
 Чепіль, Марія 36, 45, 66, 385
 Черкавський В. 294
 Черкавський, Євсебій 117, 264, 268
 Черненко, Олена 216
 Чернишевський, Михайло 40, 195
 Чехович, Костянтин 14–15, 45, 51, 232, 352, 386
 Чикаленко, Левко 10, 79–80, 273–274, 385–386
 Чижевський, Дмитро 386
 Чопик, Ростислав 22, 25, 31, 45, 53, 66, 386
Шалата, Михайло 33, 36, 210–211, 386
 Шараневич, Ісидор 260, 268
 Шацький, Станіслав 58
 Шашкевич, Маркіян 46, 222, 283, 370
 Швець, Алла 31–32, 71, 127, 188, 349, 386
 Шевельов, Юрій 21, 52, 386
 Шевченко, Тарас 17, 46, 59, 77, 82, 92, 97, 107, 113, 115, 120–121, 148, 152, 169, 178–179, 182–183, 187, 202, 219–220, 226, 259–260, 281–295, 308, 315, 330, 346, 386
 Шекспір, Вільям 61, 318
 Шептицький, Андрей 46, 209, 272, 296, 346
 Шерех, Юрій *див.* Шевельов, Юрій
 Шіллер, Йоган-Фрідріх 61
 Шкіль Ф. 16
 Шляйєрмахер, Фрідріх 179
 Шнайдер, Юлія (*псевдонім* Уляна Кравченко) 119, 167, 171
 Шуляр, Василь 45, 386
 Щурат, Василь 325
 Щавінський, Микола 237
Ющишин, Іван 9–10, 45, 50, 96–97, 106, 110, 128, 147, 386
Яблонська О. 288
 Яворський, Стефан 189
 Якимович, Богдан 45, 56, 178, 386
 Янів, Володимир 21, 45, 52, 386
 Ярема, Яким 386
 Яременко, Порфирій 16
 Ярославенко, Ярослав 164
 Яусс, Роберт Ганс 45
Arends, Richard 387
Bernacki, Marek 388
 Bortnowski, Stanisław 45, 387
 Brückner, Aleksander 266
 Burzyńska, Anna 387
Dramowicz, Waldemar 265–266, 387
Ingarden, Roman *див.* Ингарден, Роман
Jaworski, Stanisław 388
Kołakowski, Leszek 45, 387
 Kupisiewicz, Czesław 45, 81, 387
 Kurczab, Henryk 45, 387
Lewowiecki, Tadeusz 45, 387
Markewicz, Henryk 45, 387
 Markowski, Michał Paweł 168, 387
 Miłosz, Czesław 387
 Мукутиук, Volodymyr *див.* Микитюк, Володимир
 Myrdzik, Barbara 387
Nagajowa, Maria 45, 387
 Niemierko, Bolesław 45, 216, 387
Okoń, Wincenty 45, 387
 Ożóg, Kazimierz 45, 250, 388
Pawlus, Marta 388
 Pearson, Allen 45, 388
 Półturzycki, Józef 45, 388
Sławiński, Janush 45, 388
Wątorski, Andrzej 45, 388
 Węclewski, Zygmunt 265–266, 387
 Węglińska, Maria 45, 388
 Witzenbacher, Kurt 45, 388
 Wołoszyn, Stefan 388
 Wróbel, Łukasz 45, 169, 388
Żegnałek, Kazimierz 45, 388

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

МИКИТЮК Володимир Ількович

**ПЕДАГОГІЧНІ КОНЦЕПТИ ІВАНА ФРАНКА
(ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ЛІТЕРАТУРИ)**

Монографія

*Портрет Івана Франка 1905 р.; Іван Їжакевич, «Грицева шкільна наука»;
Леопольд Левицький, «Красне писання» взяті із фондів
Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка.*

Редактор *Оксана Микитюк*
Технічний редактор *Світлана Сенік*
Обкладинка *Василя Рогана*

Формат 70×100/16. Умовн. друк. арк. 32, 9.
Тираж 500 прим. Зам. №

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000

С В І Д О Ц Т В О

про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.

Видруковано з готових діапозитивів
у книжковій друкарні "Коло".
вул. Бориславська, 8, м. Дрогобич, Львівська обл., 88210

С В І Д О Ц Т В О

про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 498 від 20.06.2001 р.